GASPARIS SANCTII CENTVMPVTEOLANI

E SOCIETATE IESV

Theologi,

IN COLLEGIO COMPLVTENSI

Sacrarum literarum Interpretis,

IN ZACHARIAM PROPHETAM

COMMENTARII CVM

Paraphraſi.

NVNC PRIMVM

euulgati cum tribus Indicibus vtiliſſimis.

Cum Priuilegio Regis.

LVGDVNI

Apud Horatium

Cardon

M.DC.XVI.

EXCELLENTISSIMO PRINCIPI D.D. INNACHO DE MENDOZA, MARCHIONI DE MONDEXAR, COMITI DE TENDILLA, Domino Prouinciæ de Almoguera.

GASPAR SANCTIVS E Societate Ieſu S. P. D.

MVLTA ſunt, Princeps excellentiſſime, quæ me non inuitant ſolùm, ſed pene cogunt, vt exiguum hoc, & ab ignobili auctore ignobile, atque obſcurum opus in tuo nomine, atque auſpiciis apparere velim. Neque leuis eſt ratio, quòd partim illud elaboratum eſt in eo Collegio, quod ex tua familia fœminæ cum paucis Religioſiſſimæ, multiſque nominibus inclytæ fundarunt, téque, ac reliquos illuſtriſſimæ familiæ de Mondexar Dominos illius patronos eſſe voluerunt: partim in Ieſumontana domo, in qua æſtiua ſcholaſtici noſtri, quo tempore grauis cenſetur, & periculoſa ſtatio Complutenſis, de more ponunt, quæ in tractu Mondexarenſi eſt, id eſt, in tua ditione, quámque tu & frequenter obire, & multis modis ornare, atque exhilarare voluiſti. Sed ſunt grauiores aliæ, non iam à maioribus, quorum extant ampliſſima in Societatem merita, quæ ſi nunc enumerare coner, lógus ſim; ſed à te ipſo, à te (inquã)

ipſo,quę vt propriæ,&,vt ſapientum communis eſt ſenſus, & oratio,veræ laudes ſunt; ſic etiam propriè, ac verè ſibi noſtra ſtudia,atque conatus vendicant. Nemo, credo,de noſtris ignorat,quod ex externis plurimi nouerunt,& prędicant, quemadmodum, quæ Societatis ſunt,tua eſſe ſtatuas,ſtudeáſque res noſtras & ſermone grauiter,& aſſiduè, & officiis ornare luculenter. Mitto alia, quæ non patitur epiſtolarum ratio. Illud dicam, quod non vni Collegio Complutenſi, ſed Societati toti non potuit non accidere gratiſſimum. Quòd ea tibi pietas, is amor eſt in eius fundatorem Beatum Patrem Ignatium, vt nihil aliud agere cogitaréve,niſi de illo omnibus modis ornando,atque colendo videaris. Dediſti tunc pietatis eximiæ, & amoris in Beatum Patrem ſingularis illuſtre documentum, cùm primùm à Pontifice Paulo in Beatorum numerum relatus eſt: quem diem ſic tibi feſtiuum, & candidum affulſiſſe ſignificaſti,ac ſi tibi propria foret, & non cum orbe toto communis illa feſtiuitas. Vidimus, qui tunc in noſtro,imò tuo Complutẽſi Collegio morabamur; quemadmodum nullis tentatus precibus, ſed inſtigante pio, atque generoſo pectore, vltrò omnia tua ad ornandum, hilarandúmque felicem illum,& celeberrimum diem obtuliſti: neque minùs complecti alacriter, ac ſplendidè, quàm prolixè, atque ſtudioſè promiſeras.Quam pietatem ex eo die,omnibus deinde annis,eadem magnificentia, nec minore Religione renouas,& inſtauras.Cùm enim eo tempore,in quo anniuerſaria redit Ignatio cõſecrata ſolemnitas, pridie videlicet Kalendas Auguſti, ſcholaſtici noſtri,id eſt, Collegij pars maior, in Ieſumontanã domum valetudinis causâ ſecedat, in illa tu & pretioſam veſtem ad ornandum templum,& grauem ad officium ſacrum, multiplicémque ſymphoniam, & mille alia ad cohoneſtandum illum locum,& diem ſubſidia contuliſti. Quæ licèt leuia forent,& exilia,

exilia,& non maiorem in modum illuſtria,non tamen leuia ſunt & ſtudioſi animi, & officioſæ humanitatis argumenta.Cùm enim grauiſſimæ aliæ curæ, quæ in ampliſſima familia,Rerúmque publicarum adminiſtratione non poſſint eſſe non moleſtæ,ac plurimæ,paſſim occurrant;nihil tamen huic de Beato Patre,nobíſque mirificum in modum ornandis præferendum,nihil præuertendum eſſe cogitaſti. Quare in eam curam ſic incubuiſti diligenter, ſic animum intendiſti officioſum, & pium, vt ab omni alio negotio ſolutus eſſe viderêre. Habes hoc abs te, & ab ingenio, & liberali animo tuo,Princeps excellentiſſime; ſed eſt,quod te maiorem in modum ad piam hanc cogitationem inſtimulat,domeſticum exemplum Vidiſti enim Innachum parentem,quem iam Ignatium licet appellemus, quia in Beati Ignatij ſocietatem aſcribi ſe,& cooptari voluit.Vidiſti,inquam,parentem optimum ſic noſtram probaſſe, ac ſuſpexiſſe familiam, vt non iam illi ſua, quod faciunt alij,ſed ſe ipſum,quod ex eo genere,ac loco faciunt non ita multi, omnino tradiderit.Obierat vir ille eximius legationes varias cum externarum gẽtium probatione,ac laude implerat peregrina Regna ſui ingenij, atque prudentiæ ſingularis admiratione, ſicut antea à primis etiam annis impleuerat Hiſpaniam; ſed ad extremum contempta Principum gratia, quam meritis ſibi pararat ingentibus,quod reliquum erat ætatis, cœleſtis maluit,quàm terreni Principis obſequio conſecrare. Vidimus illum ſuperioris vitæ,& antiqui ſplẽdoris immemorem,vbi Religioſæ vitæ modum amplexus eſt, & expeditam ad perfectionem ſemitã ingreſſus, ita ſe ad ſeuerioris diſciplinæ leges aſtringere, ſic formare ſeniles annos noua, & quaſi iuuenili forma; vt tunc natum exiſtimares, neque quicquam longo vitæ tempore, niſi de Religione, niſi de affectionum,ſenſuúmque victoria, niſi de animi vera demiſſione

meditatum. Vſque adeò namque alacriter, & auidè ferebatur ad ea, quæ vulgares, & prophani ſpiritus vilia eſſe, atque indecora iudicant, vt non tam calcaribus ad illorum ſtudium incitandus, quaſi ſegnis, & languidus, quàm frænis, quaſi nimis incitatus, & ardens cohibendus cenſeretur. In eo ardore ſpiritus, cùm vix dum Religioſi vitæ curſum iniiſſet, cum magna ſui animi voluptate, & aliorum, qui rem attentiùs conſiderabant, admiratione nouus miles deceſſit: vt nemo iam dubitare debeat, benignè à Deo cum illo, & amanter actum, cùm ad illud ſtadium vocatus, & ab eo euocatus eſt curriculo, ex quo in cœlum recta eſt, atque expedita via. Quid ergo iam miremur, Princeps optime, ſi paternæ pietatis, & Religionis hæres, tam ames, & obſerues Societatem noſtram, quàm matrem tuo, imò potiùs noſtrò iure vocare poſſis, cuius ſe pater tátopere ſtuduit vocari filium? Hæ me rationes, Princeps excellentiſſime, vt laborem hunc exiguum, & ignobilem tibi conſecrarem, adduxerunt, cuius benignitatis erit illum amplecti, fauerèque, quominùs timidè oculos hominum, atque iudicia ſubeat. Quod ſi, vt humanitas tua ſperare iubet, aliquando conſequor, bene cum labore hoc rudi, bene mecum actum exiſtimabo. Vale, Princeps optime, quem nobis Deus, Reíque publicæ diu præſtet incolumem. Vale.

APPRO

APPROBATIO.

REgio iubente Senatu vidi, & accuratè, quantùm licuit, recognoui Commentaria hęc cum paraphraſi in Zachariam Prophetam à ſapientiſſimo, religioſiſſimóque Patre Gaſparo Sanctio concinnata: nihil verò in ipſis deprehendi quod Catholicam doctrinam, aut pietatem vel minimùm lędat, ſed multa potiùs, & magna quę aſtruant, & illuſtrent. Imò in hoc genere Commentationis, in quo nil ferè ab antiquis, & recentioribus prætermiſſum, veteribus noua coniungens meritò ſui deſiderium prouocat, nec minùs accēdit rara animi modeſtia in pronunciandis ſententiis, earumdem mira cohærentia, ſumma Interpretis dexteritate cum trilingui peritia, atque eruditione mirabili. Conſonant denique hæc Commentaria aliis præclaris eiuſdem authoris in Iſaiam Prophetam non ita pridem editis. Cenſeo igitur vt etiam publica luce donentur ad magnum Eccleſiæ bonum. Matriti in Carmelitano Cœnobio 12. Auguſti 1615.

I. FRANCISCVS A IESV DE XODAR.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Lugdunenſi.

EGo Antonius Suffrenus Societatis IESV in Prouincia Lugdunenſi Præpoſitus Prouincialis, Opus quod inſcribitur, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate* IESV *Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi*, iuxta priuilegium eidem Societati à Regibus Chriſtianiſſimis Henrico III. 10. Maij 1583. Henrico IV. 20. Decembris 1606. & Ludouico XIII. nunc regnante, 14. Februarij 1611. conceſſum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab hominibus noſtræ Societatis compoſitos, abſque Superiorum eius permiſsione imprimant, permitto HORATIO CARDON Lugdunēſi Bibliopolæ, vt ad ſex primos annos imprimere, ac liberè diuendere poſsit. Datum Lugduni die 10. Aprilis 1616.

ANT. SVFFRENVS.

APPRO

APPROBATIO.

IOannes Clavdivs Deville in ſacra Theologia Magiſter, & in S. Pauli Lugdunenſis Canonicus, & in hac Lugdunenſi Diœceſi, à Domino Dionyſio Simone de Marquemont Illuſtriſſimo, & Reuerendiſſimo Archiepiſcopo librorum Cẽſor deſignatus: fidem facimus, nos *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate Ieſu Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Cõmentarios cum paraphraſi* perlegiſſe, omniáque in illis iuxta orthodoxam Catholicæ Apoſtolicę ac Romanę Eccleſię, & Sanctorum Patrum ſanam doctrinam ſumma cum eruditione exponi. Lugduni apud S. Paulum Idib. Iulij 1616.

Deville.

R. D. D. Thomæ de Meſchatin la Faye huius libri imprimendi facultas.

THomas de Meschatin la Faye, Comes, Canonicus, & Camerarius Eccleſiæ Lugdunenſis, & Vicarius Generalis in Archiepiſcopatu Lugdunenſi: Opus inſcriptum, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate* Iesv *Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi*, vt in lucem edatur, facultatem concedo. Lugduni 3. Auguſti 1616.

Meschatin la faye.

LIbrvm hunc inſcriptum, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate* Iesv *Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi*, ab Horatio Cardon Bibliopola Lugdunenſi in lucem dari permittimus: ſimul, ne quis citra factam ei ab ipſo poteſtatem, denuò excudat, interdicimus. Datum Lugd. die 4. Auguſti. 1616.

Seve.

Summa

Summa Priuilegij à Chriſtianiſſimo Galliarum Rege conceſſi.

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarrę Regis auctoritate ſancitum eſt, atque patentibus Literis cautum, ne quis in Regno ſuo, aliiſve locis ditioni ſuę ſubiectis, intra proximos annos decem, à die impreſsionis primæ inchoandos, ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quouis modo, & ratione conetur librũ, qui inſcribitur, *Gaſparis Sanctij Centumputeolani è Societate IESV Theologi, in Collegio Complutenſi ſacrarum literarum interpretis, in Zachariam Prophetam Commentarij cum paraphraſi,* præter HORATIVM CARDON Bibliopolam Lugdunenſem, aut illos, quibus ipſemet conceſſerit. Prohibitum inſuper eâdem auctoritate Regiâ omnibus ſuis ſubditis, eundem librum extra Regni ſui limites imprimendum curare, vel quempiam, vbicumque fuerit, ad id agendum im-

pellere, ac inſtigare ſine conſenſu dicti HORATII CARDON. Idque omne ſub confiſcatione librorum, aliiſque poenis originali Diplomate contra delinquentes expreſſis. Datum Turonibus die 19. Aprilis 1616.

De mandato Regis.

Signatum

BERRVYER.

INDEX

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ QVÆ IN COMMENTARIIS Zachariæ explicantur.

Prior numerus caput, poſterior numerum indicat marginalem.

EX GENESI.

Cap.2. *De limo terræ.* 10.5
19. *Dominus pluit, &c. à Domino de cœlo.* 7.20
49. *Benjamin lupus rapax.* 2.18

EX EXODO.

Cap.12. *Primus erit in menſibus anni.* 1.3

EX LEVITICO.

Cap. 26. *Nec titulum erigetis, nec inſignem lapidem ponetis.* 9.72

EX NVMERIS.

Cap.20. *Scopuli torrentis inclinati ſunt.* 10.33

EX DEVTER.

Cap.33. *Quaſi in thalamo totâ die morabitur.*

EX I. REGVM.

Cap.14. *Applicate hûc vniuerſos angulos populi.* 10.16
17. *Nunquid non verbum eſt?* 3.19

EX II. REGVM.

Cap.6. *De lignis oliuarum.* 4.6
11. *Vna tribus remanebit ei.* 2.16
12. *Præter tribum Iuda ſolam.* 2.16
17. *Et non remanſit niſi tribus Iuda.* 2.16
22. *His ventilabis Syriam.* 1.87

EX II. PARAL.

Cap.27. *Occidiſtis eos atrociter.* 1.83

EX IOB.

Cap.29. *Quaſi ad imbrem ſerotinum.* 10.2

38. *Quis cõcluſit oſtiis mare?* 6.3

EX PSALMIS.

Pſal.39. *De luto facis.* 10.5

63. *Accedet homo ad cor altum.* 9.86

64. *Timebunt, qui habitant terminos à ſignis tuis.* 9.74

67. *Conuertam in profundum maris.* 10 33

68. *Quem tu percuſſiſti, perſecuti ſunt.* 1.83

77. *Elegit tribum Iuda, montem Sion.* 2.18

88. *Thabor, & Hermon in nomine tuo exultabũt.* 9.47

103. *Qui facis Angelos tuos ſpiritus.* 6.14

103. *Qui ambulas ſuper pennas ventorum.* 9.65

EX PROVERB.

Cap.3. *Tria ſunt difficilia mihi.* 9.8

26. *Qui mittit lapidem in acerbum mercurij.* 9.86

EX ECCLES.

Cap.11. *Da partem ſeptem, nec non & octo.* 1.4

EX SAPIEN.

Cap. 4. *Spuria vitulamina.* 14.8

5. *Directæ emiſſiones fulgurum.* 9.67

10. *Deſcendétque cum illo in foueam.* 9.56

EX ISAIA.

Cap.1. *Ciuitas fidelis plena iudicij.* 8.5

2. *Heu conſolabor ſuper hoſtibus meis.* 9.6

10. *Væ Aſſur virga furoris mei.* 1.83

45. *Rorate cæli deſuper.* 10.3

45. *Aperiam corã eo ianuas.* 6.3

47. *Aggrauaſti iugum tuũ.* 1.83

EX IEREMIA.

Cap.8. *Eiicient oſſa Regum Iuda.* 1.90

22. *Galaad tu mihi caput Libani.* 11.2

Thren.5. *Hæreditas noſtra verſa eſt ad alienos.* 11.57

EX EZECHIEL.

Cap.5. *Requieſcere faciam indigni*

dignitatem meam. 9.6
17. *Tulit medullam cedri.* 11.2
26. *Radam puluerem eius.* 9.16
29. *Omnis humerus depilatus.* 9.15
35. *Et ipſorum via iniuſta eſt,* 9.8.

EX AMOS.

Cap. 1. *Transferam vos trans Damaſcum.* 9.5
4: *Cùm adhuc tres menſes ſupereſſent vſque ad meſſem.* 10.2

EX IONA.

Cap. 2. *Pelagus operuit caput meum.* 10.33

EX MICHEA.

Cap. 2. *Vir habens ſpiritum.* 2.26
4. *Cornu tuum ponam ferreum.* 1.87

EX ABACVCH.

Cap. 3. *In luce ſagittarum tuarum.* 9.67

EX NAHVM.

Cap. 1. *In tempeſtate, & turbine viæ eius.* 9.65

EX SOPHON.

Cap. 1. *Super angulos excelſos.* 10.16

EX AGGÆO.

Cap. 2. *Magna erit gloria domus iſtius nouiſſimæ, pluſquàm primæ.* 1.77

EX MATT.

Cap. 5. *Audiſtis quia dictum eſt antiquis.* 8.35
17. *Dicetis monti huic, tranſi.* 4.26
22. *Aſcendens ſuper aſinam.* 9.36
23. *Quem occidiſtis inter templum, & altare.* 1.9
23. *Implete menſuram.* 5.24
24. *De die autem illa, & hora nemo ſcit.* 14.30
27. *Dederunt eos in agrum figuli.* 11.52

EX IOANN.

Cap. 2. *Quadraginta, & ſex annis ædificatum eſt templum hoc.* 1.70

EX EPIST. AD ROM.

Cap. 1. *Iudæo primùm, & Græco.* 9.83

6. *Sicut exhibuiſtis membra veſtra*, &c. 14.69

EX EPIST. AD HEBR.

Cap. 1. *Qui facit angelos ſuos ſpiritus.* 6.14

EX I. EPIST. PETR.

Cap. 2. *Ad quem accedentes lapidem viuum.* 4.28

EX EPIST. IVDÆ.

Imperet tibi Deus. 3.10

EX APOCAL.

Cap. 6. *Vidi animas interfectorum.* 1.17

11. *Hi ſunt duæ oliuæ.* 4.19

14. *Mitte falcem.* 5.5

19. *Et in ſemore eius ſcriptum.* 5.5

INDEX

INDEX REGVLARVM SCRIPTVRÆ SACRÆ QVÆ IN COMMENTARIIS ZACHARIÆ TRADVNTVR.

Prior numerus caput; poſterior numerum marginalem indicat.

1 *VBi aliquis duo habet nomina, vtrumque ſolet exprimere Scriptura.* 1.5

2 *Multa in ſuis locis omiſſa, quæ alibi narrantur.* 1.4

3 *Quæ fecêre patres, tribuuntur filiis.* 1.19

4 *Interdum videtur actio noua, quæ veteris continuatio, aut augmentum eſt.* 1.32

5 *Anni nondum completi, interdum omiſſi, interdum pro integris numerati.* 1.62

6 *Interdum aliquid factum dicitur, cùm fieri incipit.* 1.69

7 *Quædam ætatis nomina naturam indicant miniſterij.* 2.5

8 *Id fieri dicitur, quod aptum eſt, vt fiat: & id dicitur aliquis facere, quod vt faciat poteſtatem habet.* 2.7.& 3.36

9 *In Iuda intelligitur Benjamin, imò interdum duæ illæ tribus vocantur vna.* 2.16

10 *A typo ſæpe ad veritatẽ, ſeu à litera ad ſpiritum trãsfertur ſermo.* 2.20.& 11.66.& 12.31

11 *Aliquando de ſe aliquis, quaſi de tertia perſona loquitur.* 3.9

12 *Peccatum, & iniquitas pro peccati pœna, aut purgatione.* 3.14

13 *Accuſatiuus verbo cognatus id ſæpe valet circa quod aliquo modo verſatur actio.* 3.18

14 *Aliquid fieri dicitur cùm factũ declaratur.* 4.1

15 *Tempus pro iis quæ fiunt in tempore.* 4.40

16 *Geminatio propria Hebræorum, montes, montes ærei.* 6.4

17 *Sæpe in Scriptura auditur nomen quod ante erat ablatum.* 7.4

18 *Articulus Græcus oſtendit quando nomen locum habeat ſubiecti, quando prædicati.* 6.15

19 *Nomina varia eiuſdem hominis, & ſæpe diuerſorum idiomatum.* 6.4

20 *Nomen commune peregrinum, quod proprium videtur, pro eius ſignificatione ponitur.* 7.4

21 *Explicationem peregrini nominis ſæpe Interpres adhibet de ſuo.* 7.5

22 *LXX. Interpretes ſæpe à vulgato differunt, neque ſemper ſine*

ne cauſa aliqua. 7.10
23 *Aliquid factum dicitur ab illo, qui illud amplificauit, ſeu ornauit.* 7.12
24 *Aliquando nominatiuus abſolutè ponitur, maximè in pronominibus.* 7.17
25 *Tranſitus à prima perſona ad tertiam.* 7.20
26 *Continuatio operis inceptio dicitur.* 8.19
27 *Factum eſt, fuit, & erit, otioſè aliquãdo in Scriptura ex idiomate Hebraico.* 8.25
28 *Apoſtoli, apoſtolicique viri incitandis veteris teſtamenti teſti. moniis non tam verba ſpectãt, quàm ſententiam.* 9.33
29 *Ex duobus teſtimoniis vnum cõflatur.* 9.34. & 11.54
30 *Cùm è duobus teſtimoniis vnum conflatur, interdum vnus tantum citatur auctor.* 11.55
31 *Scriptura ſe interdum accommodat hominum opinioni.* 9.46
32 *Loca certa ſumuntur pro illis mundi regionibus ad quas ſpectant.* 9.47
33 *Tempus determinatum, vt,* hodie, cras, *pro tempore incerto.* 9.61
34 *Voces ſynonyma coniuncta epitaſim habent.* 10.56
35 *Antecedens loco relatiui ponitur.* 10.37
36 *Rebus, & earum auctoribus commune nomen.* 11.60
37 *Prolepſis vſitata valdè in Scriptura.* 11.68
38 *Pronomen reciprocum pro non reciproco, & contrà adhibitum ab Interprete.* 12.36
39 *Prophetæ multa in narrando prætereunt.* 12.37
40 *Cauſa moralis pro phyſica.* 12.39
41 *Aliquis de ſe in tertia perſona loquitur, licèt de ſe in prima loqui cœpiſſet.* 12.40
42 *Eccleſia ad ſacrum officium adhibere ſolet hiſtoriam, aut loca Scripturæ, quæ tamẽ tota accõmodari non poſſunt; ſed tantùm eorum quædam pars.* 13.20
43 *Eccleſia ad ſacrum officium hiſtoriam alienam propter ſimilitudinem accommodat.* 13.21.
44 *Malus in actione etiam mala typus eſt rei bonæ, & contrà bonus rei malæ.* 13.22
45 *Cùm occurrit vmbra temporis Euãgelij, ad illud traduci ſolet ſermo propheticus.* 13.29
46 *E duabus ſignificationibus alicuius vocis interdum Interpretes ſumunt minùs propriam.* 14.8
47 *Nomen pro perſona.* 14.39
48 *Signum pro re ſignificata.* 14.50
49 *Figura pro figurato.* 14.57. & 71

ARGV

ARGVMENTVM
PRIMI CAPITIS
ZACHARIÆ.

ID agit per Prophetam Dominus, vt populum à captiuitate reducem, ad ſe conuertat, quem alia ſtudia ad alias cogitationes abduxerant. Proponítque non diſsimiles parentum mores, qui cùm Prophetarum monita reſpuiſſent, in grauia lapſi fuerunt infortunia. Deinde duobus ſpectris; altero equitum in myrteto; altero fabrorum cum ferreis cornibus, inſtaurationem vrbis, ac templi, & omnium bonorum abundantiam promittit.

CAPVT I.

1 *IN menſe octauo, in anno ſecũdo Darij Regis, factũ eſt verbũ Domini ad Zachariã, filium Barachiæ filij Addo, Prophetam, dicens;*

2 *Iratus eſt Dominus ſuper patres veſtros iracundia. Et dices ad eos; Hæc dicit Dominus exercituum.*

PARAPHRASIS.

1 IN mẽſe octauo, qui & Marcheſuan, anno ſecũdo Darij Hiſtapis Regis Perſarũ, audiuit Zacharias filius Barachiæ, & nepos Addo, Dominum ad ſe his verbis loquentem.

2 Grauiter ego, Dominus in patres veſtros indignatus ſum. Hæc ergo meo nomine, ô Zacharia, dices ad eorum filios.

3 Conuertimini ad me, dicit potens, & bellator Deus: & ego conuertar ad vos, dicit idem Dominus bellator,& potens.

3 Conuertimini ad me, ait Dominus exercituum: & conuertar ad vos,dicit Dominus exercituum.

4 Cauete ne parentum veſtrorum mores, & inſaniam ſequamini, ad quos eadem fiebant Prophetarum verba;qui in nomine Dei exercituum,in eundem omnino modum ſic clamabant.

4 Ne ſitis ſicut Patres veſtri, ad quos clamabant Prophetæ priores,dicentes; Hæc dicit Dominus exercituum.

Relinquite , quam ingreſſi eſtis ſceleratam viam : & meliùs iam cogitate , quàm feciſtis hactenus. Neque tamen audierunt me admonentem benignè , aut dignum exiſtimarunt,ad quem mentem , oculoſque conuerterent,dicit Dominus.

Conuertimini de viis veſtris malis, & de cogitationibus veſtris peſſimis : & non audierunt,neque attenderunt ad me , dicit Dominus.

5 Sed vbi ſunt ſtulti illi parentes veſtri,qui cum ſibilo,& riſu excipiebant verba mea , neque ad ſe pertinere arbitrabantur propheticas minas?vbi ſunt Prophetæ , aut qui illos falſa ſpe,& fallaci promiſſo in verum exitium induxerunt ; qui neque ipſi viderunt,quam promittebant,felicitatem, neque fieri poteſt,vt videant, cùm iam extincti ſint;ſeu potiùs, vbi ſunt Prophetæ veri, qui vera vobis, licèt dura,prædixere ? nunquid hi in æternum viuent,vt vos quotidie moneant?non ſanè:ſed iam tempus aduenit,in quo Prophetia vera per longa temporum ſpatia ſilebit. Quare dum licet,audite nunc Prophetarum oracula.

5 Patres veſtri vbi ſunt ? & Prophetæ nunquid in ſempiternum viuent?

6 Deſe

6 Ve

6 *Verùntamen verba mea, & legitima mea, quæ mandaui ſeruis meis Prophetis, nũquid non comprehenderunt patres veſtros, & conuerſi ſunt, & dixerunt: Sicut cogitauit Dominus exercituũ facere ſecundùm vias noſtras, & ſecũdùm adinuentiones noſtras fecit nobis?*

6 Defecerunt iam parentes veſtri, qui nullum ineſſe pondus arbitrabãtur Prophetarum oraculis: experti iam magno ſuo malo eſſe quàm veriſſima, quæ à me ipſis minaci Prophetarum voce prædicta ſunt. Et iam in mediis malis deprehenſi, qui cæci in proſperitate fuerunt, ad meliorem mentem vexatione traducti dixerunt, heu nimis ſerò! En iuſtè à Domino ſæuiente patimur, quod iuxta noſtra merita, veſanáque conſilia in noſtrum caput facienda decreuerat.

7 *In die vigeſimaquarta vndecimi menſis Sabath, in anno ſecundo Darij, factum eſt verbũ Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filij Addo, Prophetam, dicens.*

7 In die vigeſimaquarta mẽſis vndecimi, qui & Sabath; tertio nimirũ menſe poſt priorem viſionem, anno ſecundo Darij, de quo priùs, factum eſt verbum Domini inſtruens Zachariam filium Barachiæ, filij Addo.

8 *Vidi per noctem, & ecce vir aſcendens ſuper equum rufum, & ipſe ſtabat inter myrteta quæ erant in profundo: & poſt eum equi rufi, varij, & albi.*

8 Quaſi in Babylone degerem, vt antea captiuus, per noctem videbar mihi videre virum equo inſidentem rufo, in profundo fluminis inter myrtos, quæ vtramque fluminis ripam coronabant: & eodem in loco poſt illum alios, qui equis rufis, maculoſis, & albis vehebantur.

9 *Et dixi: Quid ſunt iſti Domine mi? Et*

9 Tunc ad Angelum dixi, qui in me loquebatur, quique dux mihi futurus erat, & magiſter: Domine mi,

iſti, qui equeſtres veniunt, quinam ſunt? Dixit autem mihi non eques ille primus, ſed Angelus prophetalis, qui intra me erat, & à quo, vt illam viſionem intelligerem, eram illuminandus; Nihil te iſta cura, ô Zacharia, conturbet; audi tu attentè, ac vide quæ dicuntur, ac fiunt, mei erit muneris præſtare; vt tu hæc clarè, & ſine errore cognoſcas.

dixit ad me Angelus Domini qui loquebatur in me; Ego oſtendam tibi quid ſint hæc.

10 Tunc verò, qui inter myrteta primus mihi apparuerat, reſpondit ſatis quidem obſcurè, ita vt neceſſaria mihi fuerit poſtea lux ab Angelo, qui familiaris erat mihi, quique loquebatur in me, dixítque: Iſti, quos rufis, verſicoloribus, albíſque equis inſidere conſpicis, ſunt, quibus Dominus id negotij dedit, vt vniuerſam luſtrarent terram.

10 *Et reſpondit vir qui ſtabat inter myrteta, & dixit: Iſti ſunt quos miſit Dominus, vt perambulent terram.*

11 Illi verò equites, quibus mandatum erat, vt terram obirent, dixerunt Angelo, qui ſe mihi inter myrtos obtulerat, præſtitiſſe ſe quod ipſis à Deo datum eſſet negotij: quare luſtratam eſſe terram, omnémque ſine vllo bellorum motu pacatè inhabitari: neque iam amplius contra Iudæos regiones illas quodam infenſas quicquam moliri.

11 *Et reſponderunt Angelo Domini, qui ſtabat inter myrteta, & dixerunt: Perambulauimus terrã, & ecce omnis terra habitatur, & quieſcit.*

12 Vbi autem Angelus, qui in me, & pro me loquebatur, habitari omnia, & eſſe pacata, ab equitibus cognouit, recordatus rem Iudaicam nondum eſſe conſtitutam, ſed multis modis vbicunque turbari, aut impediri; ſic eſt ad Dominum locutus (nam iam equeſtris viſio receſſerat.) Domine exercituum, ſi pacata ſunt omnia, ſi alij populi quieti, & ſine metu

12 *Et reſpondit Angelus Domini, & dixit: Domine exercituum vſquequò tu non miſereberis Ieruſalem, & vrbium Iuda, quibus iratus es?*

es? Iſte iam ſeptuageſimus annus eſt.

metu viuunt, cur te non miſeret Ieruſalem, & aliarum ciuitatum Iuda, quæ deſertæ ſunt, & à vicinis hoſtibus quotidie tentātur? Ecce ſeptuageſimus agitur annus, ex quo vrbe iam omnino, & Templo caremus, quæ exuſta, atque euerſa fuere ſub Sedecia Rege decimonono, anno poſtquam vaſtari, atque perire cœpit res Iudaica.

13 *Et reſpondit Dominus Angelo, qui loquebatur in me, verba bona, verba conſolatoria. Et dixit ad me Angelus, qui loquebatur in me, Clama, dicens:*

13 Reſpondit verò Dominus Angelo, qui intra me loquebatur verba ad leniendum Iudaicæ Gentis dolorem opportuna. Quæ vt ego ad populum voce clara referrem, Angelus imperauit.

14.15 *Hæc dicit Dominus exercituum; Zelatus ſum Ieruſalem, & Sion zelo magno. Et ira magna ego iraſcor ſuper gentes opulentas: quia ego iratus ſum parum, ipſi verò adiuuerunt in malum.*

14.15 Verba cōſolatoria hęc ſunt, quibus Dominus mœrentem populum reficit, ac confirmat. Vehemēter me populi mei dolor tangit, & ad furorē inflammat contra gentes, quæ ſibi in illum, pluſquam à me conceſſum eſt, iuris, & ſeueritatis aſſumpſerunt. Ego enim, vt pater, licèt ſeuerè, modicè tamen pro meritis populo meo ſuccenſui: neque quicquam meæ ſeueritati propoſui tanquam optimus medicus, niſi vt inueterato morbo commodam adhiberem medicinam. At illi, qui mihi benigni conſilij miniſtri, atque adiutores eſſe debuerunt, hoſtili prorſus animo, ad ea incommoda, quæ ego inflixi, plurima addiderunt alia, eáque acerbiſſima, à quibus abſtinuiſſet paternus animus, & qui mei

conſilij miniſter eſſe vellet, potiùs quàm ſuo furori ſatisfacere?

16 Quia ergo populus vexatus eſt durè, propterea hæc dicit Dominus. Sicut offenſus recedere viſus ſum à Ieruſalem, ſic etiam miſericors ad illam reuertar: efficiámque vt domus mea in ipſa rurſus inſtauretur, extendatúrque perpendiculum ſuper Ieruſalem, vt non temere, & raptim, ſed ex arte, atque quietè exædificetur.

16 *Propterea hæc dicit Dominus: Reuertar ad Ieruſalem in miſericordiis; & domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum: & perpendiculum extendetur ſuper Ieruſalem.*

17 Iuſſus ſum ab Angelo præterea nomine Domini exercituum ſic clamare. Vt ante excidium Ieruſalem, populíque captiuitatem ciuitates omnium rerum abundantia affluebāt, vtpote à Domino electæ; ſic etiam rurſus Dominus, affluentibus omnium rerum abundantia ciuitatibus, conſolabitur Sion, & eliget adhuc Ieruſalem ad illum decorem, & gloriam, quam in priori obtinuerat ſtatu.

17 *Adhuc clama dicens; Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc affluent ciuitates meæ bonis, & conſolabitur adhuc Dominus Sion, & eliget adhuc Ieruſalem.*

18.19 Iterum, cùm oculos eleuarem, oblata eſt mihi ſpecies altera plena conſolationis. Videre enim videbar quatuor cornua, quæ interrogatus Angelus dixit quatuor eſſe nationes, quæ ad illum vſque articulum variè, ac durè populum Dei inſectatæ ſunt.

18.19 *Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce quatuor cornua. Et dixi ad Angelum, qui loquebatur in me: Quid ſunt hæc? & dixit ad me; Hæc ſunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Iſraël, & Ieruſalem.*

20.21 *Et oſtendit mihi Dominus quatuor fabros, & dixi: Quid iſti veniunt facere? Qui ait, dicens; Hæc ſunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam per ſingulos viros, & nemo eorum leuauit caput ſuum: & venerunt iſti deterrere ea, vt deiiciãt cornua gentium, quæ leuauerunt cornu ſuper terram Iuda, vt diſpergerent eam.*

20.21 Poſtquam mihi obiectum eſt ſpectrũ illud quatuor cornuum, occurrit ſtatim alterum totidem fabrorum. Tunc verò Angelus interrogatus reſpondit mihi: à quatuor cornibus ſic eſſe ventilatum Iudam, vt quantùm ab hoſtibus afferri incommodi potuit, tantùm quiſque pertulerit, ita vt nemo his vrgentibus; ac ventilantibus cornibus caput leuauerit. Nunc verò à Domino miſſos eſſe fabros, qui cornibus illis vim ac poteſtatem adimant, & conterant gentes, quæ vt diſpergerent populum, cornu leuauerunt.

COM

COMMENTARII IN CAP. I. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. Zacharias omnium Prophetarum obſcuriſſimus.

AGgredimur difficillimi operis explicationem, id eſt, Zachariæ obſcuriſſimi Prophetarum omnium oracula: ſiue materiam ipſam intueare, ſiue orationis genus. Materia varia eſt, ita vt in hunc librum bona ex parte congeſta videantur, quæ diſperſa ſunt in aliorum Prophetarum oraculis. Dicendi genus omnino Propheticum, id eſt, obſcurum, interruptum, varium. Adde in hoc Propheta etiam ſymbolicum, & vt ita dicam, hieroglyphicum. Ex quo, meo iudicio, fiet, vt qui hunc Prophetam probè cognouerit, faciles habeat, & explicatos aditus ad abdita reliquorum Prophetarum arcana. Ex quibus omnibus conſequens eſt, vt opus hoc non poſſit non eſſe, & implexum valdè, & vehementer obſcurum. Quare magnus Doctor Hieronymus, & ad eruendos ex ſacris Scripturis abditos ſenſus omni literarum, atque ingenij ſubſidio, & multorum annorum labore, atque experientia inſtructus, vbi in Prophetas alios luculentiſſima ſcripſiſſet Cōmentaria, perfunctus iam longis, impeditiſque laboribus, in extremo penè omnium Prophetarum, quaſi in portu hæſit, & admiratus operis difficultatem, & ipſa obſcuritate deterritus, ſic in ſecundo libro Commentariorum in hunc Prophetam, id eſt, poſt cap. 6. Exuperium alloquitur, cuius rogatu id negotij ſuſceperat. *Ab obſcuris ad obſcuriora tranſimus, & cum Moyſe ingredimur in nubem, & caliginem. Abyſſus abyſſum inuocat in voce cataractarum Dei; labyrinthæos patimur errores, & Chriſti cæca regimus filo veſtigia.* Quare iuuari ſe poſtulat Exuperij orationibus, vt ex ea caligine illuſtratus, & ex labyrintho pluſquam Dedalæo feliciter emergat. In illum nos ingredimur labyrinthum, quem Hieronymus horruit, eoſdem explicare tentamus nodos, quos tantus Doctor impeditos inuenit. Precor igitur diuinum Spiritum, cuius afflatu diuinus hic vates locutus eſt, vt lucem mihi præferat, & ad tantum ſplendorem cōniuenti, & tantæ caliginis abyſſum cæcis penè veſtigiis ingreſſuro.

In menſe octauo, in anno ſecūdo Darij Regis, factum eſt verbum Domini ad 2.
Zachariam filium Barachiæ, filij Addo, Prophetam.] In ipſo Prophetiæ exordio morari parumper libet, & inueſtigare nonnulla, quæ niſi prius expediamus, hærendum nobis ſæpius eſt in ſalebra. Multa hîc video ſtatim in ipſum Prophetiæ aditum à Propheta congeri, & tempus in quo hæc prædicta; & genus ipſius. Et primùm, vt quo ordine à Zacharia digeſta, eodem à nobis explicentur, videndum eſt quo tempore hoc Dei verbum factum fuerit. *Menſe,* inquit, *octauo, anno ſecūdo Darij.* Quis octauus ſit iſte menſis obſcurum eſt, quia non apud omnes conſtitutum, vndenam menſes ab Hebræis inchoandi. Sed, vt omittam, quæ ab aliis de annorum ratione, atque or-

Menſium ordo quis apud Hebræos.

dine obſeruari ſolent, mihi certum eſt virum hunc ſanctum, cùm ad Iudæos ſcriberet, qui à captiuitate ſoluti Hieroſolymis agebant, non curaſſe, quod aliqui exiſtimarunt, de menſium ordine, qui inchoari potuit ab Imperio Darij, cuius auſpicium, ſiue principium, principiũ anni feliciter auſpicati cenſeri potuit.

Annus duplex, vulgaris & ſacer, & vnde vtriuſque initium.

Et primùm quòd ad annum pertinet, obſeruãdum, quemadmodum apud nos multiplex eſt annus; vulgaris, qui incipit à Kalẽdis Ianuarij; Aſtrologicus, qui ab æquinoctio verno; Eccleſiaſticus qui ab Aduentu; Scholaris, qui apud Hiſpanos à die Lucæ ſacro ducitur: ſic apud Hebræos duplex annus fuit, ſacer, & vulgaris. Vulgarem ab Ægyptiis, vt reor, acceperũt Hebræi, apud quos diu inueterarunt; ſicut & menſium nomina à Chaldæis, quia lõgam etiam moram apud ipſos traxerunt. Hic verò vulgaris annus à Septẽbri incipiebat, ſicut & nunc ſeruãt Hebræi, vt ex eorum Kalendario conſtat; licèt Hieron. in c.1. Ezech. prope initiũ ab Octobri putet; vbi docet illud eſſe toti Orienti cõmune principium. Sed nõ multũ ab Hebræis diuerſus eſt Hieronymus: nam cùm Hebræi à Neomenia, id eſt, à primo die Lunæ ducant menſiũ initia: contingit plerũque, vt in vnã Lunã duo illi menſes incurrant, qui à nobis dicuntur September, & October.

5. Alter annus eſt ſacer, qui nõ tam negotiorum rationem conſiderat, quàm feſtorum, & ſacrorũ dierum, & huius initiũ ſumitur à Luna propiori æquinoctio verno. Quare neceſſe eſt, vt primus menſis partem occupet Martij, atque Aprilis. Ita Ioſephus lib.1. Ant. c.4. Sumpſit verò annus hic ſacer exordium ex Dei præcepto. Exod.12. *Menſis iſte vobis principium mẽſium, primus erit in menſibus anni.* Neque exiſtimo tunc primùm nominari cœptum: ſed cùm iampridem Hebræi apud Ægyptios eſſent commorati, illorum faſtos, & ordinẽ temporum imitati, antiquiſſimam temporum rationem, quam ab Adam reliqui ſuſcepiſſent, obliti ſunt, aut indulgentes peregrinis dominis abiecerunt. Quare cùm liberi iam eſſent, & ſui potiùs, quàm Ægyptij iuris, ne quid hęreret ex antiqua ſeruitute, iuſſi ſunt ad antiquam rationem temporis reuerti. Nihilominus, vt dicit Ioſephus ſuprà, Moyſes de antiqua anni, ac mẽſium diſpoſitione quoad res alias non ſacras nihil mutauit, nẽpe quoad pacta, nũdinas, & res alias forẽſes: ſicut apud nos, vt dixi, alia eſt ratio ſacri, atque Eccleſiaſtici anni, qui ab Aduentu ducitur, alia vulgaris, & ciuilis, qui à Kalendis Ianuarij.

Exod.12.

Anni vulgaris olim idem initium quod ſacri.

4. Hinc ergo quæſtio oritur, vtrùm menſis iſte octauus, de quo Zacharias, ad vulgaris, vel ad ſacri anni legem exigendus ſit? Sed quæſtionem totã ſoluit facilè Propheta noſter, ſi illum propiùs, & attentiùs intueamur. Nam paulo pòſt ita menſium numerum, & ordinem deſignat, vt dubitare iam poſſit nemo: hoc ipſo capite, *In die*, inquit, *vigeſimaquarta vndecimi menſis Sabbath*: & cap.7. *Factum eſt verbũ Domini ad Zachariam, in quarta menſis noni, qui eſt Caſleu.* Sed hi mẽſes in eo ſunt ordine iuxta rationem anni ſacri incipiendo à Niſan .i. Aprili, ſeu Martio: nam in illos duos menſes, vt diximus, incurrere ſolet æquinoctialis Luna: non à Septembri .i. in anno vulgari iuxta quem Caſleu eſſet ſecũdus, & Sabbath quartus. Et eundem ordinẽ ſecuti ſunt, opinor, ſcriptores omnes ſacri. Quare in Scriptura ſacra laborandum non eſt de anno vulgari etiam dum ſermo eſt de re politica, atque profana, nã exempla occurunt non pauca in quib. & ordo mẽſium

Sacri anni ratio ſeruata à Zacharia.

Nũquam S Scriptura anni vulgaris rationem habuit.

notatur, & numerus, de rebus omnino non ſacris, quæ de anno ſacro eſſe intelligenda nemo, credo, dubitabit. 1. Machab. cap. 4. *Et ante matutinum ſurrexerunt quinta, & viceſima die menſis noni; hic eſt menſis Caſleū.* Eſther 3. *Hic eſt menſis primus, cuius vocabulum eſt Niſan*: & c. 8. *Erat autem tempus tertij menſis, qui appellatur Siuan*: & cap. 2. *Ducta eſt itaque ad cubiculum Regis Aſſueri menſe decimo, qui vocatur Tebeth.* Chaldæus etiam in re prophana, cùm agit de agrorum ſatu, & crebro, & opportuno faciendo, ſic exponit illud Eccleſ. cap. 11. *Da partem ſeptem, nec non & octo, optimam partem ſeminis confer menſe Thiſri in agrum tuū: neque tamen & menſe Caſleu à ſeminando anoceris.* Vbi agit de mēſe Septēbri, & Octobri, qui à Niſā deducti ſeptimus ſūt, & octauus; qui idonei ſunt ſementi faciēdæ. Si verò à menſe Septembri ducerentur, ſeptimus eſſet Martius, & octauus Aprilis, qui mēſes inepti ſunt ſementi faciendæ; quia tūc metuntur fruges in Iudæa, & meſſis hordeaceæ manipuli offerūtur. Vbi notandum obiter, Chaldæum pro Marcheſuan, qui octauus menſis eſt, poſuiſſe Caſleu, qui in S. Scriptura ſæpe nonus vocatur.

Eccl. c. 11.

Eodem modo exiſtimo à ſacris Scriptoribus habitam eſſe rationem anni ſacri non ſolùm ab Exodo, vbi eius anni exordium indicatum eſt, ſed etiam in Geneſi, tum quia lōgè probabilius eſt primum menſem mundi fuiſſe ab æquinoctio verno: tū quia Moyſes, qui à Domino populo indixerat menſem illum futurum eſſe anni principium, illa tempora videtur notare debuiſſe, quæ maximè nota, atque vſurpata populo eſſe cupiebat. Atque ideo non ſolùm tempora, quæ Ægyptiacam captiuitatem, ſed etiam quæ diluuium anteceſſerunt, illo numero, atque ordine notabat, qui iam apud Hebræos, & familiarior, & notior eſſe cœperat. Cuius ſententiæ eſt Ribera in cap. 1. Aggæi.

5. Hæc de annis. Quòd verò ad mēſes attinet, certū imprimis eſt apud Hebræos menſes à numero, atque ordine notari: quare dicūtur *primus, ſecundus*, &c. Hìc autē aliquis rogare poſſet, cur apud Hebræos plerunq; menſes ab ordine numerentur, cùm propria etiam occurrant nomina, quibus inter ſe commodè diſcerni poſſint, vt Niſan, Iiar, Siuā, Thamnuz, Ab, Elul, Thiſri, Marcheſuan, Chaſleu, Tebeth, Sebath, Adar? Solutio difficilis non eſt: nam; vt fatentur omnes, & ipſa nominū notatio declarat, hæc Chaldaica ſunt nomina: quare à ſacris Scriptoribus non niſi poſt Babylonicam captiuitatem vſurpātur. Vbi hoc obiter notandū, interdū in Scriptura mēſes duobus nominib. notari; altero Chaldaico, & proprio, altero à numero, atque ordine, idque, vt reor, eā ob cauſam, quia quemadmodum aliis locis, vbi aliqua duo habēt nomina in S. Scriptura, neque omnib. nota, vtrūque nomen explicari ſolet: de Thoma Ioan. 21. *Thomas, qui dicitur Didymus*: de Thaddæo Matth. 10. vt habent Græca exemplaria, & plurima ex Latinis, & legit ſine dubio Hieronymus. *Thaddæus, qui cognominatus Lebbæus.* Quorum prius Chaldaicum, poſterius Hebraicū nomen eſt eiuſdem ſignificationis. Act. 1. *Ioſeph, qui vocabatur Barſabas, qui cognominatus eſt Iuſtus*: & Act. 9. *Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas*; & huius generis complura alia occurrent exēpla. Ponuntūr autem duo nomina idiomatis diuerſi, vt diuerſis etiam nationib. res eſſet nota. Sic ergo, quia menſes & ab ordine dicuntur *primi, ſecūdi*, &c. & ab Hebræis, & à Chaldæis appellantur *Niſan, Adar*, &c.

vt om-

Quæ mēſium nomina, & vnde.

Reg. Vbi aliquis duo habet nomina, vtrūque ſolet S. Scriptura exprimere.

vt omnibus eſſet notum quid quoque tempore fieret, cùm nō omnes Hebræorum, aut Chaldæorū notas intelligerent, vtrumque nomen adhibitū eſt ab his, qui in Babylonico exilio, aut qui non longè pòſt ſoluta iam captiuitate ſcripſerunt. Sic Zacharias cap. 1. & cap. 7. quia recèns à captiuitate reuerſi adhuc Chaldaicā rationem temporis retinebāt. Sic in captiuitate ſæpius Mardochæus, qui author eſſe exiſtimatur libri Eſther: quia hiſtoriam illam tam Hebræis, quā Chaldæis cognitā eſſe cupiebat.

6. Sed eſt adhuc dubium, quia ante tēpora Babylonica videmus nomina aliquorum menſium fuiſſe propria. Nam 3. Reg. cap. 6. inueniuntur menſes Zio, & Bul, quorum alter ſecundus dicitur, alter octauus: & cap. 8. Ethamin, qui etiam dicitur ſeptimus: & ipſius Moyſis tempore menſis primus dicebatur Abib, ſic enim Hebraicè, quem noſter vertit Exod. 13. & Exod. 23. *menſis nouorum*, vel *nouarum frugum*. Reſpōdeo, mihi eſſe veriſimile, quod placet Prado in cap. 1. Ezechielis, olim Hebræos nomina omniū mēſium habuiſſe propria: ſed ex quo Deus Exod. 12. præcepit, vt menſis, qui poſtea vocatus eſt Niſan, primus eſſet in menſibus anni, hinc ab eo mēſe reliqui *primus, ſecundus, tertius* dicti ſunt. Cùm verò ante Moyſen, qui primus hoc accepit præceptum, nullus ſcriptor inter Hebræos fuerit, factū eſt, vt reliqua menſium nomina, vtpote nūquam mandata literis, exciderint. Aut forraſſe quemadmodum in menſe tres notari dies Calēdarum, Nonarum, atque Iduum nominibus, reliqui à numero prout longiùs, aut propiùs ab his remoti, & in die quatuor horæ notiſſimæ, quia in his magnæ fiūt temporum, aut negotiorū mutationes, & in nocte quatuor notantur ſpatia vigiliarū nomine diſtincta, ſic etiam veriſimile eſt in anno certos quoſdam terminos fuiſſe conſignatos propriis nominibus, reliquos à numero vocatos *ſecundum, tertium*, &c. quemadmodū olim apud Romanos quidā mēſes propriis nominibus, alij cōmuni, id eſt, ordine, & numero notabantur. Ouid. 10. Faſt.

Ante captiuitatē Hebræi aliqua habuerunt propria nomina menſium.

Martis erat primus menſis, Venerisque ſecundus:
Hæc generis Princeps, ipſius ipſe pater.
Tertius à ſenibus, iuuenum de nomine quartus,
Quæ ſequitur numero turba notata fuit.

Darij Regis.] Hîc iam videndum 7.
cur Darij, id eſt, externi Regis anni meminerit, ſicut fecit Aggæus; cùm tamen alij ex Prophetis domeſticorum Principum tēpora notauerint. Sed eſt obuia ratio; tum quia ex domeſticis Hebræi Regem habebant nullum, tum etiam, quia, ſi cuipiam, Perſarum Regibus ſeruiebant, quorum auctoritate, & inchoata priùs Templi conſtructio, & interrupta poſtea, & tandem poſt lōgum tempus reuocata. Oportebat præterea, vt quādo voluit Deus, vt legati à ſe Prophetæ monumentum extaret, tanti beneficij tempus ampliſſimi alicuius, atque notiſſimi Regis ætate notaretur. Quod etiam accidit quando ab eodem maior Propheta Ioannes miſſus eſt. Nam cùm Rex non eſſet è Iudæorum ſemine, peregrinorum Principum, Tiberij, Herodis, &c. & nomina, & tempora Ioannis prædicationi præfixa ſunt. Sed quis fuerit Darius iſte, obſcurū eſt. Primùm, certum eſt hūc eſſe Darium, de quo Eſdras lib. 1. cap. 4. & 5. nam huius imperio inſtaurata eſt templi fabrica, & ibidē ſub eodem prophetaſſe traduntur Aggæus, & Zacharias. Hunc quidā ex Hebræis putāt fuiſſe filium Eſther, & addunt

Tempora Principū nominib. notari ſolita.

Darius iſte non fuit filius Eſther, vt volunt Hebræi.

hunc ab Alexandro victū. Illud videtur nō pugnare cum tempore, in quo nunc verſamur, quia hiſtoria Eſther contigit ante hoc tempus: quod ex eo fit planū, quia Mardochæus ductus fuit in Babyloniam cum Iechonia, vt liquet ex cap. 2. Eſther, & clariùs cap. 11. Cōtigit verò inter captiuitatem primò ſolutam à Cyro Rege; & ſecundò nunc à Dario, ex quo mihi fit veriſimile Aſſuerum iſtū, qui duxit Eſther, & à quo ſuſceptus traditur fuiſſe Darius, fuiſſe Cambyſem Cyri filium, qui alio nomine Artaxerxes, & Aſſuerus dicitur 1. Eſd. c. 4. qui facultatem à Cyro factam ædificandi ciuitatē, & tēplum reuocauit. An verò Darius iſte filius Eſther fuerit, non conſtat; neque eſt veriſimile, quia non eſſet neceſſarium ab his qui prohibebantur in Ieruſalē inſtaurare ciuitatem, & templum ſuppliciter literas dare ad Regē pro pertexēdo opere: neque facultas eſſet ad ſecundū vſque annum dilata, cùm vrgere poſſent cōmunem cauſam Mardochæus, & Eſther, quorū neque Prophetæ, neque Eſdras meminerunt. Sed neque Aſſueri, ſiue Cambyſis filius fuit iſte Darius, vt facilè patet ex profana hiſtoria, ſed alius qui duobus Magis, qui Imperium occuparāt, interfectis, quartus à Cyro Babylonicam ſedē occupauit. Illud verò quod addunt Hebræi, Darium iſtum victum ab Alexandro, omnino incredibile, niſi dicamus Babylonicam Monarchiam ſtatim in ſuo principio defeciſſe. Et ſanè hoc Hebræorum ſomnium non ſolùm cum tota profana hiſtoria pugnat, ſed etiam cum diuina. Nam conſtat Alexandrum non lōgo ſpatio anteceſſiſſe Machabæorum tempora. 1. Machab. cap. 1. Sed longè ante illa Alexandri, Machabæorúmque tēpora inſtauratum eſt templū, cuius ædificādi facultatem fecit iſte Darius. Fuit ergo hic cuius anno ſecundo facta eſt ſecūda continuandæ fabricæ facultas, Darius Hiſtaſpis, quartus à Cyro, qui primus Iudæis facultatē fecit redeundi Ieruſalem. Quod neceſſariò dicendum eſt, cùm ſtatim dicatur hic annus ſeptuageſimus ab vrbis excidio.

Aſſuerus, cui nupſit Eſther videtur fuiſſe Artaxerxes, qui & Cābyſes.

Incidit autem hic annus ſecūdus, vt Euſebius tradit in Chronicis, in vltima tēpora Regū Romanorum. i. in Regnum Tarquinij ſuperbi, in Olympiadam 64. Cùm autē Chriſti natiuitas inciderit in Olympiadā 194. vt tradit Euſebius, & Kalendarium Romanum, & cōmuniter alij, fit à Zachariæ Prophetia vſque ad auguſtiſſimum Chriſti ortum annos interceſſiſſe 20. ſupra 500. 8.

Quo tempore ſoluta captiuitas.

Factum eſt verbum Domini ad Zachariam filiū Barachiæ, filij Addo.] Hic excutienda nobis eſt quæſtio ab alijs neque paucis, neque ignobilibus auctoribus diſceptata; An hic Zacharias, de quo nobis ſermo, ille ſit qui à Domino Matt. 23. occiſus dicitur inter templum, & altare, de quo ſententiæ variæ. Omitto hîc Rupertum, qui hunc Zachariam Iacobum fratrem Domini putat, quia hic omnium nouiſſimus in templo occiſus eſt, non procul à ciuitatis excidio; nam etiamſi Zachariæ nomen conueniret, non tamen mortis tempus: Chriſtus enim de occiſis ante ſe Prophetis loquebatur; Iacobus multo pòſt interfectus eſt. 9.

Quis Zacharias qui occiſus inter templum & altare. Matt. 23.

Alij Zachariam eſſe putant Baptiſtæ patrem; ita Orig. tractatu 19. in Matth. Baſ. Orat. de humana Chriſti generatione. Grego. Nyſſ. Orat. in diem natiuitatis Chriſti. Cyril. Alex. aduerſus Anthropomorphitas cap. 2. Epiph. lib. de vita, & interitu Prophetarum. Theophylactus in Matt. Ex recentioribus tenet Baronius 1. tom. Annal. 1. anno Chriſti, Toletus in Lucam cap. 11. annot. 10.

Prima ſētētia quòd fuerit pater Ioannis Baptiſtæ.

& Chriſtophorus Caſtro de Deipara cap.11.num.11.

10. *Secunda, quòd filius Ioiadæ.* Alij credunt fuiſſe Zachariam filium Ioiadæ, de quo lib.2.Paralip. cap.24. vbi lapidatus eſſe dicitur in arrio domus Domini. Ita ſentit Hieronymus, quem ſequuntur alij pene omnes è recentioribus. Ianſenius c.84. concor. Gagneius, Abul. Maior, Albertus, S.Thom.& ex noſtris Salmeron, Maldonatus, Barradas, Emanuel Sa, & Viegas. Pro qua ſententia rationes hæ ſunt præcipuæ. Primò, quia peculiaris rario fuit, cur illius Zachariæ Chriſtus meminiſſe debuerit: nam ſicut ſanguis Abel de terra clamauit; Gen.4. ſic etiam clamauit, experiuitque vindictam Zacharias iſte moriturus.2.Paralip.24. *Videat*, inquit, *Dominus, & requirat.* Secunda ratio eſt, quia remplum non extabar Zachariæ Prophetæ temporibus; quare in eo perimi non potuit. Tertia, quia non erat Sacerdos, atque adeò inter templum, & altare eſſe non poterat. Quarta, quia non conſtat ex ſacra Scriptura, vbi Zacharias Propheta occiſus fuerit.

11. *Verior ſententia, quòd hic Propheta.* Alij noſtrum hunc Prophetam eſſe putant. Ita Chryſoſt. homil. de Ioanne Baptiſta tom.2. Tertul. in Scorp. c. 8. & Theophylactus in Matth. ſuprà, aliquos dicit ita ſenſiſſe, Ribera, Montanus, Vatablus, Zunniga, & Gloſſa ordinaria hîc. Et hæc mihi ſententia multo probabilior; tum quia Chriſtus Matth.23. de Prophetis loquitur, quos dicit à ſe miſſos, & apertè Luc. cap.11. dicit omnium Prophetarum ſanguinem exquirendum eſſe ab Abel, &c. Loquebatur autem de eo, vt appareret, qui notus erat Iudæis illius temporis. Alij verò præter hunc noſtrum, neque numerabantur in Prophetis, neque ita vocabantur. Secundò, quia ibi Prophetæ pater exprimitur Barachias, quod aliis ab hoc Propheta non conuenit. Neque ſatisfacit, quod Hieronymus dicit, Barachiam ſonare *benedictum Domini*, atque adeò Ioiadam Zachariæ patrem, de quo 2.Paralip.cap.24. dici poſſe Barachiam; quod etiam dici poſſet de auo Ioãnis Baptiſtæ: nam cùm multi eſſent Zachariæ, Chriſtus aliquid addidit, & proprium, & notum, quo illum, cuius ſanguis erat effuſus, ab aliis diſtingueret. At nulli pater Barachias fuit niſi huic noſtro: quòd ſi aliis eiuſdem nominis parentes contigiſſent, non ſanè parentis nomen aptè eſſet à Chriſto additum, cùm nonnunis communitas potiùs confunderet perſonas, quàm diſtingueret. Noſtri verò Zachariæ pater, cui poterat ignotus eſſe, cui modò notus eſſet Zacharias, cùm ſtatim eius nomen in Prophetiæ principio legatur? Ab alio verò Zacharia Barachiæ filio, de quo Iſaias c. 8. ſatis diſtinguitur nomine Prophetæ. Neque (vt Hebraici docent codices) idem eſt nomen illius Barachiæ de quo Iſaias cap.8.& patris Zachariæ Prophetæ. Ille enim dicitur יברכיהו *Iibereiahu*, hic verò ברכיהו *Bereciachu*, vna minùs litera. Neque admodùm refert, quòd Hieronymus dicit vidiſſe ſe in Euangelio Nazaræorum, *filium Ioiadæ*: nam illius Euangelij auctoritas aut nulla eſt, aut certè perquàm tenuis: at Euangelij Matthæi, in quo eſt *filius Barachiæ*, perquàm maxima. Scio à Nicephoro ex ſentẽtia Hippolyti Martyris tradi patrem Ioannis fuiſſe filium Barachiæ. Sed hoc mihi propter rationem allatam difficillimum eſt: neque enim communem notam Chriſtus adduceret, vt vnum Zachariam ab alio ſecerneret.

Regul. Multa in ſuis locis omiſſa, & alibi narrata.

Reſpondeo, non eſſe nouum in ſacra Scriptura, vt quæ in aliquo loco, eóque maximè proprio ſunt omiſſa, ea alibi ab aliquo alio auctore ſacro tradantur, vt pluribus docuimus Act. 1. ad illud. *Quia Ioannes quidem baptizauit aqua*: maximè quia illorum temporũ hiſtoria, in quibus occiſus Zacharias eſſe potuit, ad tempus vſque Machabæorum interrupta eſt.

Non ille de quo Matthæus Zacharias filius Ioiadæ.

15. Quòd ille qui occiſus fuit inter templum, & altare, non fuerit Zacharias filius Ioiadæ, ſatis, opinor, efficaciter probat Toletus; tum quia Chriſtus Matth. 23. locutus videtur de ſanguine impiè profuſo & primi, & vltimi Prophetarum: ſed vt ille Zacharias filius Ioiadæ Propheta fuerit, quod non puto, non tamen Prophetarum vltimus interfectus eſt. Poſt illum enim interfecti fuerunt Iſaias, & Ieremias, Amos, & alij, vt eſt communis Hebræorum, noſtrorúmque traditio, & habet Kalendarium Romanum. Zacharias verò vltimus omnium occiſus fuit, quia etiam fuit Prophetarum veteris teſtamenti penè poſtremus. Quod ſi quis probauerit, nihil, credo, erit quod huic ſententiæ aliquis obiiciat. Et quidem ita ſentiunt Hebræi in libro Coſræ. i. abbreuiationis Seder Holam: & in lib. Baba Batra cap. 1. & Ioſephus lib. 1. contra Appionem. *Ab Artaxerxe*, inquit, *vſque ad noſtra tempora ſingula quidem deſcripta ſunt, verùm non pari fide digna cenſentur apud nos, quòd non fuerit Prophetarum exacta ſucceſſio*. Sed eſt hoc ex ſacra Scriptura pene certum. 1. Machab. cap. 9. vbi ſimul atque ſoluta captiuitas eſt, defeciſſe dicuntur Prophetæ. Nam mortuo Iuda ea conſecuta eſt populi Hebræorum tribulatio à Bachide, qualis non fuit ex quo ex grauiſſima Chaldæorum tyrannide emerſerunt Hebræi; illa verò temporum calamitas Prophetarum defectu notatur. *Et facta eſt*, inquit, *tribulatio magna in Iſraël, qualis non fuit ex die, qua non eſt viſus Propheta in Iſraël*. Quod etiam indicaſſe videtur Zacharias hoc capite, vbi dicit; *Prophetæ nunquid in æternum viuent?* indicans deinceps ceſſaturam eſſe Prophetiam.

Zacharias fuit pene vltimus Prophetarum veteris teſtamenti.

Neque admodùm vrget, quod nonnullos adduxit in Hieronymi ſententiam, quia nempe Chriſtus de his locutus videtur, qui ſui ſanguinis vindictam à Deo expetierunt, quia ſanguis Abel contra fratrem clamauit. Gen. 4. & Zacharias filius Ioiadæ clamauit in morte, *Videat Dominus, & requirat*. 2. Paralip. 24. Nam aliorum iuſtorum ſanguis impiè profuſus etiam clamat, vindictámque expetit. Apoc. 6. *Vidi*, inquit Ioannes, *animas interfectorum propter verbum Dei, & propter teſtimonium, quod habebant, & clamabant voce magna, dicentes. Vſquequò Domine ſanctus, & verus, non indicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de his, qui habitant in terra?* 16.

Apoc. 6.

Adde etiam quòd Zacharias filius Ioiadæ in atrio lapidatus dicitur, non inter templum, & altare, vbi etiam Iudæi Chriſtum lapidare tentarunt. Ioan. 8.

Quòd verò Zacharias iſte non fuerit Baptiſtæ pater, ex eo videtur poſſe ſuaderi, quia Chriſtus vt magni alicuius ſceleris Iudæos argueret, magni nominis viros ab illis occiſos propoſuit, qualis fuit Abel, vel ipſa antiquitate notiſſimus: & ſimiliter aliquis è recentioribus adduci debuit, qui impiè eſſet interfectus. Sed Ioannis pater, etſi ſanctiſſimus, minùs tamen illis erat commendatus, & quia recens eius memoria, 17.

&

& quia non adeò illis venerabilis. Sed noſter hic Zacharias notiſſimus erat, quia è Prophetarum numero, & pater eius ignorari non poterat, quia in ipſo ſtatim exordio Prophetiæ, Barachiæ filius appellatur.

18. Non fuit Zacharias pater Baptiſtæ, de quo Matthæus.

Neque video quantùm momenti habeat iſta ſententia, ab illis verbis, *quem occidiſtis*, vt hinc efficiatur id, quod Græci putant de patre Ioannis, quaſi illi, qui tunc aderant, Zachariam illum interfecerint, de quo nobis quæſtio. Quia ſatis vſitatum eſt in omni lingua, atque natione, vt filiis tribuantur, quæ facta ſunt à patribus. Nam ſi quis v. g. Græcos reprehendat, vt fecit Cicero pro Flacco, etiãſi cũ præſentibus ageret, à quibus nihil accepiſſet mali res Italica, vſitato tamen modo loquendi aptè diceret. *Vos in Italiam, regionem antea duram, & bellicoſam delicias molles, & effœminatos mores induxiſtis*. Aut ſi Italos laudet, aut Hiſpanos præſentes, ad illos dicat. *Vos olim orbem armis ſubegiſtis*; ad hos verò: *Vos regiones incognitas vltra Oceanum aperuiſtis*; cùm tamen, qui talia de ſe audiunt, nihil horum fecerint, aut tentauerint. Sed eſt hoc in ſacra Scriptura frequẽtiſſimum. Oſe. cap. 13. cùm ageret cum ſui temporis hominibus Deus, *Ego*, inquit, *cognoui te in deſerto, in terra ſolitudinis:* & Micheæ cap. 6. *Popule meus quid feci tibi; aut quid moleſtus fui tibi? reſponde mihi; qui eduxi te de terra Ægypti, & de domo ſeruientium liberaui te*, &c. Sed ij quibuſcum tunc loquebatur Deus, neque in deſerto fuerant, neque ex Ægypto liberati. Sic omnino hoc loco cùm dicit, *quem occidiſtis*, non ſignificat Chriſtus ab illis fuiſſe Zachariam occiſum, ſed ab eorum parentibus; maximè quia illi dici poſſe videntur interemiſſe, qui cędem factam eſſe probant: id quod Chriſtus proximè iiſdem obiecerat Iudæis Matth. 23. *Profectò teſtificamini quòd conſentitis operibus patrum veſtrorum*.

Addo ex Græcis Patribus, non omnes qui citantur, de patre Ioannis ita ſentire, ſed tantùm dicere ſic ab aliis tradi, neque quicquam afferunt præter traditionem. Et in his ſunt Baſilius, Cyrillus, Alex. Euthymius, imò omnino videntur negare plurimi eorum, qui cum Græcis ſentire dicuntur, dum dicunt interfectum quidẽ eſſe Zachariam, non tamen à Iudæis, ſed ab Herode: eo quòd filium ſuum Ioannem, quem ipſe cum aliis infantibus extinguere cupiebat, de quo admiranda audierat, futurúmque Iudæorum Regem ſuſpicabatur, ſatellitum ſuorum gladio ſubtraxerit. Quare non erat, cur Chriſtus Iudæis obiiceret illam Zachariæ cædem. In his eſt Epiphan. lib. de Prophetarum vita, & interitu, Cedrenus in compendio hiſtoriarum. Metaphraſtes in Commentario de S. Ioanne Baptiſta. Petrus Alexandrinus in regulis Eccleſiaſticis, can. 3. quas recepit ſexta Synodus apud Theodorum Balſam. 19.

Neque vlla ex rationibus, propter quas interfectus eſſe traditur (nam nõ omnibus eſt eadẽ) ſatis eſt aut firma aut grauis. Non illa quæ à pluribus affertur, quòd Virginem defendere voluerit ab his, qui poſtquam iam enixa filium in loco deſtinato virginibus ſedere vellet, illam inde exturbare conati ſunt, virginem eſſe affirmans, neque eo loco, & ordine indignam. Nam primùm quis credat B. Virginẽ tam humilem, ac modeſtam, quæque tantopere celarat myſterium incarnati Verbi, & ſeruato adeò religioſè purificationis pręcepto matrem ſe profeſſa 20.

ſeſſa fuerat, quaſi mater non eſſet, in illud virginum conclaue conceſſuram? Deinde veriſimile non eſt, aut adeò præfractè Zachariam illorum ſtudiis obluctaturum, qui contrà nitebantur, aut alios ita futuros infenſos Sacerdoti ſibi aliàs nõ inimico, vt temerare eam ob cauſam manus Sacerdotali ſanguine voluerint; idque in loco ſacro.

21. Neq; illa grauior eſt ratio, quã ex antiqua traditione adducit Cyrillus. *Nam cùm audiſſent*, inquit, *Iudæi Regem totius creationis ad humanam natiuitatem diuino conſilio procedere, veriti ne in eius Regis poteſtatem, & imperium venirent, eum qui hæc de partu teſtificatus erat, interficiunt Sacerdotem ſacrificantes.* Quaſi Iudæi, cùm hæc à Zacharia dici potuerũt, liberi eſſent à Regia poteſtate, & mallent peregrinis ſeruire dominis, quàm proprio, atque domeſtico, & quem omnium maximè cõmunibus votis. atq; ſtudiis deſiderabant. Quare non ſine cauſa hæc de Ioannis parente Zacharia apocrypha eſſe, & ſine vllo fundamento putat Hieronymus.

22. Reges Parentum nominibus interdum homines ab aliis diſtinguuntur.

Sed concedamus antiquæ traditioni, vt interfectus fuerit tam hic Zacharias, quàm alius filius Ioiadę, concedamus etiam iis, qui pro illis ſentiunt, fuiſſe etiam Prophetas; tamen adhuc noſtræ ſententiæ ſuũ quoque pondus ineſt, & maior apparet ratio, cur Chriſtus Barachiæ nomẽ interpoſuerit. Certũ eſt enim, vſúque Scripturæ frequentiſſimum, vt qui nomine, aut munere conueniunt, parentum nominibus diſtinguantur. Quare qui dicti ſunt Ieroboam, eiuſdem Regni Principes, nempe Reges Iſraël, parentum nominibus internoſcuntur, & alter dicitur filius Nabath, alter filius Ioas: duo itẽ diſcipuli vocati Iacobi, eodẽ modo diſtinguuntur, quia alter Zebedæi filius; alter Alphæi dicitur. Sic etiã vt hi tres Zacharię, & mortis genere cõuenerint, & vitę inſtituto, & Prophetiæ dono, ſicut etiam illi de quib. modò, & Regio, & Apoſtolico nomine, & munere cõſenſere, tamẽ aliquo modo diſtinguendi fuerunt; neque aliquid apparet aliud præter parentum nomen. Quare verborũ Chriſti ſenſus erit; vt cætera gratis concedamus; ex tribus illis Prophetis, quos occidiſtis inter templum, & altare, qui vocati ſunt Zachariæ, illius, cuius pater fuit Barachias, ſanguis deſcendet ſuper vos. Illud verò de Prophetiæ dono gratis omnino concedo ſuperiori ſententiæ; nam de Zacharia filio Ioiadæ, vnde vel tenue Prophetiæ veſtigium? Alter verò Ioannis pater, licèt Propheta fuerit, quia de Chriſto prophetauit Luc. 2. non tamen habebatur Propheta, quia de Chriſto egerat, quem Iudæi Seruatorem, aut Meſſiam non agnoſcebant: atque ideo etiamſi ad eorum aures Zachariæ vaticinium aduenisſet; pſeudoprophetam exiſtimaſſent potiùs quàm Prophetam, quia etiam Chriſtum ſeductorem putabant.

23. Zacharias ſenex è Babylone reuerſus.

Et vt tandem hinc abeamus, occurramus ad extremum rationi, quę alicui fortaſſe grauis videri poſſet: nam non tam ferro, ac vi Zacharias ſublatus videri poteſt, quàm morbo, aut etiam naturæ neceſſitate; nam valdè ſenex obiiſſe traditur, & cum Aggæo Propheta ſepultus. Ita Epiphanius lib. de vita, & interitu Prophetarum, & Dorotheus in ſynopſi. Hoc tamen argumentũ ab ætate Zachariæ ſumptũ nullũ omnino eſt; nam, vt idẽ Doroth. ſcribit, & Iſidor. lib. de vita, atque obitu Sanctorũ, valdè ſenex rediit è Babylone Zacharias, & ita docet Ka-

lendarium Romanum die 6.Septē-
bris.Neque de genere mortis quic-
quam ab his auctoribus dicitur.

Fily Addo, Prophetam.] Hierony-
24. Addo Zachariæ auus alius ab eo de quo 3. Reg.13.
mus putat hunc Addo eſſe Prophe-
tam illum, qui locutus eſt ad Iero-
boam 3.Reg.13.nam 2.Paralip.9.di-
citur. *Reliqua autem opera Salomonis*
ſcripta ſunt in verbis Nathan Prophe-
tæ : in viſione quoque Addo Videntis
contra Ieroboam filium Nabath. Sed
non eſt grauis admodùm coniectu-
ra; tum quia qui hîc Addo dicitur,
Heb. ſcribitur עדו *Ghido* : in Parali-
pomen. verò יעדי *Iehdi.* Deinde
quia inter illū Addo,& Zachariam
interceſſerunt 480.anni,& eo plus,
quod ſpatium eo ſæculo duæ ho-
minum ætates non implerant. Ne-
que hîc locum habet illa commu-
nis ratio, quòd longè poſt illud
tempus in quo Ieroboam ab Addo
Propheta admonitus eſt, ſuſceptus
fuerit ab Addo Zachariç pater; nam
eodem tempore à leone interfectus
eſt Addo, quo vaticinatus eſt con-
tra Ieroboam.

25. Non ideo Prophetæ parentes iudicādi, quia in titulo Prophetiæ cū Propheta ponūtur.
Hîc obſeruandum, à nonnullis
exiſtimari ex Hebræorum ſenten-
tia, quotieſcunque Prophetæ pa-
ter,aut auus ponitur in titulo, ipſos
quoque fuiſſe Prophetas. Quare
Amos vnus de duodecim Prophe-
tis,qui dixerat, *Non ſum Propheta, nec*
filius Prophetæ:ſed paſtor caprarum,vel-
Amos Propheta nō fuit Iſaiæ pater.
licans ſycomoros; patris nomen in ti-
tulo non habet. Ita Hieronymus
in Commētariis Sophoniæ in prin-
cipio, qui non tam probat, quàm
refert Hebræorum ſententiam. Eā-
dem ſententiam ex Hieronymo tra-
dit S. Thom. in Iſaiam & in Iere-
miam iterum in principio: & Ru-
pertus in Sophoniā. Quam etiam
regulam tradit Lyra in principio So-
phoniæ,& Zachariæ, dicitq; nō ſo-
lùm Hebræorum eſſe,ſed etiā quo-
rundam Catholicorum.Neque Ba-
ſilius negat in 1.cap.Iſaiæ. *Patris*.in-
quit, *nomen qua ex cauſa attexuit ? vt*
oſtenderet donum prophetalis gratia pa-
tri prærogatum,ad ſe etiam nunc velut
per manus perueniſſe.

Sed ſanè hæc Hebræorum tra- 26.
ditio ſuſpecta eſt : neque illam tam
probat Hieronymus, quàm recen-
ſet.Et Burgenſis prima additione in
cap.1. Zachariæ,& alibi ſæpe hanc
traditionem grauiter incuſat,& He-
bræorum eſſe negat: & Abenezra
in principio Ioëlis docet à Prophe-
tis parentum ſuorum nomina pro-
poni, quia ab illis nobilitati ſunt.
Quā etiam rationem adduxit Baſil.
ſuprà,quam videtur probaſſe magis.
Et quidé mirū eſſet, ſi tot eſſent Pro-
phetæ, quot Prophetarum maio-
res in vaticiniorum initiis comme-
morantur, aliis in locis Scripturæ
nullam illorum factam eſſe men-
tionem.Neq; admodùm veriſimile
eſt, tot prophetali dono præditos,
quot à Baruch,& Sophonia in prin-
cipio poſiti ſunt : ſic enim ille. *Hæc*
verba libri quæ ſcripſit Baruch filius Na
riæ,filij Maaſiæ.filij Sedeciæ filij Sedei,filij
Helciæ. Hic verò : *Verbum Domini,*
quod factum eſt ad Sophoniam filium
Chuſi , filij Godoliæ, filij Amariæ , filia
Ezechiæ. An tam longa Prophe-
tarum ſeries à tot ſacris ſcriptori-
bus omiſſa? Tractauit hanc quęſtio-
nem pluribus Ribera præludio 4.in
Prophetas minores.

Causā verò cur in Prophetarum 27.
libris parentum nomina præfigan- Cur parētes in principio Prophetiæ nominati.
tur, non propriam eſſe puto,quod
etiam cenſuit Ribera,ſed commu-
nem cum iis, qui nomen habuerūt
cum aliis commune;à quibus vt di-
ſtingui poſſent, propriam illorum
notam adhiberi oportuit. Quare à
Chriſto Simō appellatur filius Ioā-
nis , vt ab altero ſecernatur Simo-
ne,

ne, qui vocatur Chananæus, neque alia nota Iacobus Alphæi à Iacobo Zebedæi filio, & Ieroboam filius Nabath ab alio ſibi cognominis filio Ioas, niſi parentum nominibus ſeparantur. Quòd verò pater Amos, qui in minorum Prophetarum ordine tertius numeratur, non ponatur in Prophetiæ ingreſſu, ideo eſt, vel quia non erat tunc alius, qui eodem cum Propheta nomine vocaretur, vel certè quia ex ignobili parente, qualem eſſe oportebat illum, qui caprarium, & ruſticum hominem genuiſſet, nihil commendationis addi poterat Prophetę vaticinio.

28. *Iratus eſt Dominus ſuper patres veſtros iracundia.*] Id agit Dominus per Prophetam, vt populum ad ſe trahat, quem aliena ſtudia ad alias cogitationes abripuerant, adducítque antiquam parentum veſaniam, qui cùm ſimilia documenta à prioribus Prophetis tradita reſpuiſſent, in grauia, atque diuturna incommoda lapſi ſunt. Quid verò valeat cõiugatarum vocum copulatio, *iratus iracundia*, docuimus pluribus ad illud Cant. 1. *Oſculetur me oſculo.*

29. *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.*] Hæc verba ſæpe audiuit populus antiquus à Prophetis. Ioël. cap. 2. *Conuertimini ad me in toto corde veſtro.* Sed hîc breuiter quærẽda duo; alterum, cur hoc loco præcedere dicatur Dei conuerſionem hominis conuerſio; cùm communiter Theologi tradant à Dei conuerſione præcurrente, habere hominẽ vt conuerti poſſit ad Deum: & ideo Thren. vltimo dicitur. *Conuerte nos Domine & conuertemur?* Alterum eſt, cùm Propheta loquatur ad eos, qui iam ex captiuitate redierant in Ieruſalem, operámque dabant inſtaurando templo; cur monet vt cõuertantur, quaſi tunc deſides inueteraſcerent in peregrino ſolo, & de templo, ſacriſque curam prorſus abieciſſent? Alteri dubio reſpondet Tridentinum ſeſſ. 6. cap. 5. his verbis. *Cùm dicitur in ſacris literis; conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, libertatis noſtræ admonemur* (quia nimirũ poſſemus non conuerti, ſicut ſtatim dicitur de his, qui vocati ſunt; *& non audierunt, neque attenderunt ad me dicit Dominus.*) *Cùm reſpondemus, conuerte nos Domine ad te, & conuertemur, Dei nos gratia præueniri confitemur.* Et ſanè hoc loco illud *conuertimini*, vox eſt Dei ad homines iam conuerſi, mouentíſque ad ſtudium ſalutis: hortatur tamen homines vt ſe quoque ad ipſum conuertant, quo plura in eos, ac maiora conferat beneficia.

Dei conuerſio ad nos, præceſsit noſtram cõuerſionem ad Deũ.

Alteri dubio dupliciter occurri poteſt: nam populus ille, etiáſi iam reuocatus in patriam, & ſegniter ſe gerebat in rerum ſacrarum inſtauratione, vt colligitur ex Aggæi cap. 1. & id, quod ex Babylonicis morib. peregrinum contraxerat, nondum omnino depoſuerat; atque adeò cõuerſus ad Dominum omnino, id eſt, ex toto corde non fuerat. Iubet ergo Dominus, vt vetera deponat, noua meditetur, & vnum in omnibus intueatur Deum, ſi modò velit illum habere rerum ſuarum cuſtodem, & curatorem. 30.

31. Siue quia, vt diximus ad illud Act. 10. *in veritate comperi*, ex Scripturæ conſuetudine cùm actio noua, ac prima ſignificari videtur, illa noua non eſt, ſed veteris continuatio, confirmatio, aut augmentum. Vide Salmeronem Proleg. 15. Regula 30. quomodo Ioan. 2. Diſcipuli credidiſſe dicuntur in Chana Galilææ, quia ibi nouo miraculo confirmata eſt fides; iam enim antè crediderant, neque enim aliter il-

Regul. Interdum videtur actio noua, quę veteri continuatio, aut augmentum eſt.

lum eſſent ſecuti. Et Geneſ. 15. *Credidit Abraham Deo,* &c. quando ſperauit ex emortuis membris naſciturum filium; crediderat tamen multo antè, quando exiuit è patria; ad Heb. 11. *Fide obediuit Abraham in locum exire, quem ignorabat.* Sic illud Eccleſ. 18. *Ne verearis vſque ad mortem iuſtificari:* & Apoc. vltim. *Qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc.* Sic ergo hoc loco id ibi videtur velle illud; *& ego conuertar,* id eſt, perſeuerabo in benefaciendo, & pluribus cumulabo donis, ſi vos conuertimini, id eſt, perſeueratis in officio, aut etiam creſcitis.

32. *Ne ſitis ſicut patres veſtri, ad quos clamauerunt Prophetæ priores.*] Quàm ſæpe Prophetæ clamauerint, futurumque prædixerint & vrbis excidium, & populi captiuitatē, videbit facilè qui vel leuiter attigerit Prophetas, qui ærumnoſum illud tempus anteceſſerunt. Qui verò increduli diuinis oraculis non ſolùm in ſua ſibi impietate obſtinatò perſtiterunt, ſed etiam cœleſtium minarum præcones malè mulctarunt, ſuis tandē infortuniis edocti cognouerunt Prophetarū voces pondus habuiſſe diuinæ auctoritatis. Vide caput extremum 2. lib. Paralip. vbi oſtenditur quæ pœna ſit conſecuta antiquorum inſaniam, qui Prophetarum verba cum ſanna, & ſibilo excipiebant.

33. *Patres veſtri vbi ſunt? & Prophetæ nunquid in æternum viuent?*] Quantùm referat hócne, an illo modo diſtinguantur voces, vide Salmeronem Proleg. 9. quinq. 1. can. 26. Hîc ego ſic orationem diſtinguo, vt non eodem *patres,* & *Prophetæ* pertineant. Quare interrogationis notā pono poſt, *vbi ſunt,* iuxta diſtinctionem Hebræorū, qui ibidē adhibēt *Athna.* Deterret autem Zacharias ſui tēporis Hebræos parentū exēplo, qui cū

Pauci ex his, qui abducti ſunt ex Ieruſalē, ex captiuitate redierunt.

magno numero ſeptuageſimo ante reditū anno in captiuitatē, & prædā eſſēt abducti Babylonē, ibi omnes poſt variā, & in ſingulos dies deteriorem fortunam in exilio extincti; & procul à parentum ſepulchris in alieno ſolo computruerūt, fortè, vt de illorum duce Ioachim dicitur Ieremiæ 22. ſepultura aſini ſepulti. Quaſi dicat: vbi ſunt patres veſtri, qui inania putabant Prophetarum verba? nempe in Babylonia conſumpti, quo ſe venturos non putabant. Eſt autem veriſimile ex tanta multitudine quæ in prædam aucta eſt, paucos admodū in patriā rediiſſe, cùm longum ſeptuaginta annorum ſpatiū, & dura apud Barbaros miniſteria, vel ferrea pectora frangere potuerint. Rediiſſe tamen aliquos certum eſt ex Aggæo c. 2. *Quis ex vobis,* inquit, *eſt derelictus, qui vidit domum iſtam in gloria ſua prima? & quid vos videtis hanc nunc? nunquid non ita eſt, quaſi non ſit in oculis veſtris?* Et clariùs lib. 1. Eſdræ cap. 3. *plurimi etiam de Sacerdotibus, & Leuitis, & Principes patrum & ſeniores qui viderant templum prius, cùm fundatum eſſet, & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna.* Hos verò non fuiſſe in magno numero, indicat Propheta cū dicit; *Patres veſtri vbi ſunt?* quaſi iam non ſint. Et Aggæus ſuprà, *Quis ex vobis eſt derelictus?* nam cùm pauci ſunt, reliqui ex Scripturæ more nulli exiſtimantur.

34. Secundò, deterret Iudæos, comminatus eis defuturos eſſe Prophetas, qui Dei mādata ad ipſos perferant; quod ſanè grauiſſimi doloris cauſā, & maximi ſupplicij momentum habet. Et ſanè, vt ſuprà diximus n. 16. ab hoc tēpore vſq; ad Ioannē, id eſt, ad Noui Teſtamēti Prophetas fuerūt ſupra 500. annos. Certè nō fuiſſe Prophetas Machabæorū tempore cōſtat 1. Mach. c. 4. vbi de

A tempore Zachariæ defecit Prophetia vſque ad Euangelij tempora.

altaris

altaris profanati lapidibus nihil ſtatuunt, donec veniret Propheta, qué ea de re conſulerent.

35 Hic dubitare non nemo poſſet, an hoc loco ſermo ſit de Prophetis falſis, qui fraudi fuerunt populo nimiùm credulo, dicentes nunquam futurum, vt Hebræi ab Aſſyriorum Rege abducerentur captiui. Ita vt ſenſus ſit, falſos eſſe Prophetas, qui & ipſi iam perierunt, neque viuunt adhuc parentes, quos ipſi inani ſpe, & promiſſione lactabant. Quare cùm in vita ſua id, quod ab eiuſmodi Prophetis promiſſum erat, non acceperint, neque victuri ſint, vt aliquando accipiant, conſequens eſt, vt falſos illos fuiſſe fateamur. Et in hanc partem magis inclinat Ribera, & tenet Hieronymus, Interlinearis, & Lyra: ſed placet magis, vt de veris Prophetis ſermo ſit. Et ita tenet Theodoretus, Montanus, Palacios vterque, & probat Hebræorum interpunctio, vt diximus; maximè quia de falſis Prophetis in hoc capite ſermo nullus, de veris multus. Et eſt ſenſus ſatis accommodatus perſonæ loquentis: ac ſi admonitus à Deo Zacharias inſtare iam tempus, in quo defutura eſſet Prophetia, admoneat alios, vt nunc audiant Dei oraculum ex ore ſuo, quod iam pene futurum eſſet poſtremum: quia multis pòſt annis longum erit Prophetarum ſilentium. Vide infrà cap. 6. vbi dicitur requieuiſſe ſpiritus Prophetalis ſuper Chaldæos, id eſt, ceſſaſſe.

Graue damnum ſi deſit Dei verbum.

36. Poteſt etiam aliter locus hic exponi, ſi de veris Prophetis accipias. Obiêre iam Prophetæ, per quos parentibus veſtris illa denunciaui quæ apud Babylonios captiui pertulerunt; ſed viuunt verba mea, quorum nec apex vnus inanis excidit. Quia licèt extincti iam Prophetæ minùs comprehendere potuerint parentes veſtros; comprehenderunt tamen illos, & mea decreta, & intentatæ per Prophetarum ora veraces minæ. Quod ipſi vel inuiti fateri coacti ſunt: & ideo ſtatim dicunt. *Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobiſcum*, &c.

Veruntamen verba mea, & legitima mea, quæ mandaui ſeruis meis Prophetis, nunquid non comprehenderunt patres veſtros?] Vox *veruntamen*, Heb. אך non ſolùm aduerſatiua eſt, ſed etiam continuatiua, & affirmatiua. Sed etiamſi aduerſatiuè ſumatur, commodum habet ſenſum, illum nempe, quem extremum adduximus. 37.

Hîc obſerua, iiſdem verbis denunciare Zachariam ſui temporis Hebræis diuina præcepta, quibus antiquiores Prophetæ parentibus denunciarunt. Vt enim Zacharias ſæpius vſurpat, *dicit Dominus exercituum:* ſic Prophetæ priores, vt Zacharias ipſe docet; *clamabant*, inquit, *Propheta priores, dicentes [illegible] dicit Dominus exercituum*; & pat[illegible] ipſi iam comminationis diuinæ pondus experti dicunt. *Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobiſcum*, &c. Vt hinc diſcant poſteri eadem ſibi cum parentibus infortunia ſubeunda, quando iiſdem verbis & mandata tradita, & minæ propoſitæ ſunt. 38.

Neque vacat myſterio, quòd toties Propheta cum à quo mandata denunciat; vocat Dominum exercituum. Vt enim obſeruauit Chryſoſt. hom. 1. in epiſt. 2. ad Corint. & Oecumenius in cap. 1. ad Epheſ. attribui Deo ſolent varia nomina iuxta id quod exigit materia, cuius gratiâ diuinum auxilium imploratur. Nam quemadmodum Gentiles, qui ex variis effectibus varios ſibi Deos finxerunt, eóſque implorant ad ea, ad 39.

Nomina Deo variè accómodata pro rerū opportunitate.

quæ exiſtimantur aliquid habere numinis; Martem ad bellum, Apollinem, & Æſculapium ad valetudinē, Cererem, & Bacchum ad victum, &c. ſic Deum, qui omnia iſta obit munera, & multo plura, quàm excogitare potuit Gentilium cæcitas, eo imploramus nomine, quod noſtro maximè vſui, & tempori accommodatum eſt. Modò appellatur *lux*, & *ſalus*. Pſ. 26. *Dominus illuminatio mea, & ſalus mea:* modò *virtus, & fortitudo*, modò *Deus miſericors, clemens, & Pater totius conſolationis*, modò *petra*, & *refugium*: quia conuenienter his nominibus pro rerum opportunitate alia, atque alia obit miniſteria. Sic ergo in Aggæo ſingulis propè prædictionibus, in Zacharia ſæpiſſimè Deus vocatur exercituum, quia excitabant populum hi Prophetæ ad inſtaurandum, & moliendum opus à potentiſſimis hoſtibus impeditū; quare bellator nominatur, & potēs, cuius virtuti omnis ſuccumbat potentia mortalium. Vel certè cùm minetur Propheta his, quibuſcum loquebatur grauia incommoda, qualia parentes olim paſſi fuerant, vt oſtendat hæc poſſe inferre Deum contra omnium Gentium potentiā, atque conatus, Deum appellat exercituum.

40. *In die vigeſima, & quarta vndecimi menſis Sabath.*] Eodem nempe anno, menſe ab eadem viſione tertio. Certum eſt ſolere Deum, & verbis loqui, & rebus: ſicut Ægyptij ſignis quibuſdam hieroglyphicis ſuas cogitationes obſcurè quidem, ſignificanter tamen expromunt. Quæ ſigna, quia verborum ſuſtinent pondus, & vices, verbum etiam vocantur: ſicut etiam propter communem vſum verba ipſa vocantur viſiones, quod non tam verborum, quàm imaginum eſt. Vide Iſaiam cap. 1. 2. & 13. vbi diuina oracula verbis propoſita *viſiones* appellantur.

41. *Ad Zachariam filium Barachiæ, filij Addo, dicens.*] Participium hoc difficilem reddit huius loci ſententiam, neque enim conuenire poteſt cum Zacharia, quia in diuerſo caſu eſt, neque cum verbo Dei: quia diuinū verbum non dixit quod proximè adiungitur. *Vidi per noctem*, &c. Sed ſunt omnino verba non Dei loquētis, ſed Prophetæ narrantis, quo tēpore, & loco obſcurum illud ſpectrū viderit. Quare alij aliter vertunt. Pagninus *dicendo*: ſed eſt æquè obſcurum. Varablus; *in hunc modum*: ſed non ſatis exprimit vim, atque vſum vocis Hebraicæ לאמר *Lemor*. Ego verò accommodatè ad phraſim Hebraicam, eodem omnino ſenſu cum vulgata, ſed fortaſſe clariùs, ita puto conuerti poſſe; *ad dicendum*, vel *vt diceret*: quia illud לאמר non tam infinitiuus eſt, quàm gerundiū accuſatiui, quod ſatis oſtendit *Lamed* verbo præpoſitum; licèt terminatio illa alios etiam vſus habeat in Hebraica lingua, hoc ſenſu: Viſionem vidit, aut verbum audiuit Zacharias, vt eo doctus, vel inſtructus doceret ad alios. Niſi mauis, illud *dicens*, ſic accipere, vt ſit idem quod *deſtinatum*, ſeu; *directum*; & tunc quæ proximè ſuccedunt non ſint quaſi perſona patiens (vt Grammatici loquuntur) illius participij *dicens*, ſed aliquid ab eo ſeparatum, in hanc ſententiam: *Factum eſt verbum ad Zachariam directum*: deinde explicat quodnam fuerit verbum illud, ſeu viſio; nam viſionem dici poſſe verbum nuper diximus.

42. Regul. Viſio non ideo obſcura eſt, quia in nocte oblata.

Vidi per noctem.] Quia obſcura eſt hæc viſio, ideo quibuſdam videtur oblata fuiſſe per noctem à cuius tenebris aliquid etiam caliginis aſſumeret hæc viſio. Sed cōiectura leuis,

multa

multa enim per noctem oblata ſunt, quæ tamen nihil habuerunt obſcurum, vt de Ioſepho Virginis ſponſo liquet, qui bis noctu admonitus eſt; verbis ipſa pomeridiana luce clarioribus. Accepêre item noctu reſponſum Labã, & Abimelec: alter vt mitiùs ageret cum Iacob, alter vt vxorem redderet Abrahamo. Veriſimilius longè eſt, vt putat Hieronymus, Theodoretus, Haimo, & Ribera; nocturno tempore ſignificari ęrumnoſum ſtatum Hebræorum, qui vel apud Chaldæos relegati morabantur, vel qui ad patrios fines reuocati, à finitimis tamen hoſtibus bello laceſſiti, & nouo Regis Perſarum decreto ab ædificando prohibiti; nihilo tutiùs, aut liberiùs in ſuo, quàm alij in peregrino ſolo degebant. Vt enim hieroglyphicæ notæ alia deſignabãt, ſic etiam nocturnum ipſum tempus, ſuas quoque partes agebat in hac viſione hieroglyphica. Eſt autem vſitatum, vt tempus, & locus rerum per ſpeciem, atque viſionẽ ſignificandarũ, naturis, atque ſtatibus accommodentur. Quare qui nunc apparet inter myrteta noctu, quia iam ex parte reſpirabat populus à Babylonica ſeruitute, ille idem in Sina, aſpero, ac ſenticoſo monte in ſpinoſo rubo, eodémque ardenti viſus eſt; quia tunc populus idem in Ægypto ſub duro Pharaonis imperio pungebatur ſpinis, & vrebatur tribulationum igne.

Reg. Tempus, & locus in quo oblata viſio, aliquid deſignat.

43. Greg. 2. lib. Mor. cap. 2. aliam indicat cauſam, dũ docet per *noctem* ſignificari proſperitatem, quæ non eſt diu duratura. Quare 3. Reg. 3. Salomoni noctu data eſt ſapientia, quia citò illã, vel amiſſurus erat, vel peccatis obſcuraturus grauiſſimis. Sic etiam in nocte hîc promittitur Hebræis felicitas, vel libertas, quæ non eſſet in longa ſæcula duratura.

Nam illa eadem gens, quæ tunc ex diſperſione collecta diuturnæ ſeruitutis iugum excuſſerat, grauiùs à Romanis, & inclementiùs accepta, multas orbis regiones ereptis ex incendio reliquiis conſtrauit: & templum illud ſecundum, ad cuius molitionem tanta animi auiditate ferebantur, multo maiori ruina per Romanos, quàm per Chaldæos antea primum exciſum eſt.

Et ecce vir aſcendens ſuper equum rufum.] Communis eſt Hebræorum ſententia, vt inquit Hieronymus, cum quo omnes penè alij conſentiunt; virum hunc eſſe Michaëlem, qui cuſtos olim Synagogę fuit. Dan. 10. ſicut nunc eſt Eccleſiæ. Nam ſtatim, qui modò dicitur *vir*, *Angelus* vocatur, qui etiam orat pro populo Dei. Tam verò equus, quàm myrtis peramœnus locus, & præſentem populi ſtatum, & affulgentem felicitatem portendũt. Equus quidem, quia velox eſt, velocitatem indicat imminentis iam à Deo, & à Rege Perſarum beneficij: & idem vltionem deſignat, quam Deus iam in Chaldæos moliebatur. Sicut etiã Apo. 6. *inſidẽti in equo rufo datũ eſt, vt ſumeret pacẽ de terra, & vt inuicem ſe interficiant.* Et in hoc Propheta cap. 6. Chaldæos adumbrant equi rufi, ſanguinarios vtique, & bellatores, vt vbi explicat Hieronymus. Et Dominus Iſai. 63. tinctis veſtibus, & rubris veniſſe dicitur de Boſra, qui populos in furore ſuo calcauerat. 44.

Michael Synagogę cuſtos.

Arias Montanus virum equo inſidentem rufo, Alexandrum Magnũ eſſe putat; qui Babylonicas vires fregit, & ſubiugauit; & illos, qui aliorum colorum equos conſcenderunt, opinatus eſt eſſe Reges, qui Alexandro ſublato, alias, atque alias tam ampli Imperij partes ſuſceperunt. Sed ſingularis eſt iſta 45.

Alexander parũ Iudæis fauit.

ſen-

ſententia, neque Iudæorum temporibus, aut argumento capitis huius accommodata. Agitur enim hîc de libertate, atque ſplendore Iudæorum, cui nihil opis attulit Alexander, quia quo tempore florere cœpit, iam res Iudaica non inſtaurata ſolùm, ſed etiam aucta, atque ornata erat: neque quicquam à Chaldæorum potentia offenſionis imminebat Iudæis, cui occurrere debuerit Alexander, qui ſuo etiam tempore nihil attulit aut opis, aut ſolatij. Eſt ergo aliquid aliud, quod ſtatim magis aperiemus.

46. *Et ipſe ſtabat inter myrteta.*]Heb. הדסים *Chadaſim.* L x x transferunt, *inter duos montes vmbroſos*, id eſt, habentes vmbroſas arbores, id eſt, dēſarum frondium; hoc enim modo deſcribitur myrtus. Et ſanè Leuit. 23. *myrtum* vertit Chaldæus, vbi vulgatus vertit, *lignum denſarum frondiū.*

Eſther vocata Ediſſa à myrto.

Ab hac arbore creditur vocata fuiſſe Ediſſa Regina Eſther, à pulchritudine, quia myrtus arbor eſt pulchra, & ideo à gentibus Veneri conſecrata, & ab ea Myrtea, ſeu Murtia vocata, id eſt, formoſa, ſeu Ediſſa. Porrò myrti in profundo erant, ſiue ſit aquarum profunditas, vt communiter omnes accipiunt, & explicāt vocem במצלה *Meſulah*, ſiue depreſſa vallis, quod vidētur voluiſſe Septuaginta, qui vertunt, *inter duos montes.* Vallem autem illam humidam, & paluſtrem fuiſſe oportet: nā in eiuſmodi plerunque prouenire ſolent myrti. Iſai. 41. *Ponam deſertum in ſtagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum: dabo in ſolitudinem cedrū, & ſpinam, & myrtum.* Chaldæus trāſfert, *in Babylonem.* Et reuera Babylon depreſſior eſt, & quaſi in profundo: vt docuimus in Comment. ſuper Iſai. in illud cap. 13. *ſuper montem caliginoſum.* Maximè ſi editiorem locum, vbi ſita eſt Ieruſalem, intuearis. Et ideo aſcendiſſe dicuntur Hebræi ex captiuitate. Oblata eſt ergo Prophetæ in hac viſione Babylon in loco profundo, quia & ipſa profunda eſt, & paluſtris, quippe quam influit, & circunfundit Euphrates. Quo ſitu ſtatus ærumnoſus oſtendebatur eorum qui reliqui erant in Babylonico tractu. Sed oblata viſio eſt inter myrteta, vel quia viri erant non pauci ſancti, ac nobiles, qui ſolari poterant afflicti populi mœrorem, vt dicit Hieronymus; vel quia iam ſeſe oſtentabat ab exilio liber, & expeditus reditus in patriam.

Et poſt eum equi ruſi, varij, atque albi.] Multa in hac viſione obiecta fuère Zachariæ. quæ impediunt maximè, & obſcurant huius loci ſententiam. Obiectus eſt qui primus equum ruſum aſcenderat, quem eſſe Michaëlem ex omnium penè ſententia iam antea diximus. Fuit etiam Angelus alius, qui in Zacharia loquebatur, qui videtur fuiſſe Angelus Zachariæ familiaris, qui occulta illi, atque obſcura reuelabat, quémque vocare poſſumus ſpiritum Prophetæ, ſeu Prophetiæ, vt Hieronymus putat, & Athanaſ. epiſt. ad Serapionem. Nam hic, vt ſtatim ſubditur, ſuggerebat Prophetæ, quid eſſet populo dicturus. Neque aliter accipiunt hunc locum Aug. tom 3. in Enchiridio capite 59. & Greg. libro 28. Moral. capite 6 imò ex hoc loco quidam colligunt, intra Prophetam fuiſſe ipſius Angeli ſubſtantiam, qui interiùs loquebatur. Quod non obſcurè indicat Gregorius ſuprà, & illud, *in me*, ſatis declarat: neque enim eſt in accuſatiuo, vt putauit Albertus; nam Hebraicè eſt בי. L x x. vertunt ἐν ἐμοί, quod omnino aliquid ſonat nō 47.

Angelus Prophetæ familiaris, ſiue qui illi vt Prophetæ aderat.

alla

allapſum foris, ſed incluſum interiùs. Erat igitur Angelus bonus in Zacharia ad illum modum, quo malus eſſe ſolet in obſeſſis corporibus. Nam quòd Angeli tam boni, quàm mali illabantur in humana corpora, docet S. Tho. 2. 2. d. 8. art. 5. quod ſanè dicendum neceſſariò, iuxta illorum ſententiam, qui Angelorum operationem coniunctam eſſe cenſent cum illorum ſubſtantia.

48. In equis Imperia ſignificata. Qui verò ſint equi rufi, albi ac varij, non omnes eodem explicant modo. Arias Montanus qui primum equitem putabat eſſe Alexandrum, hos exiſtimat eſſe Reges illos, qui extincto Alexandro, in variis tanti Imperij partibus ſucceſſêre. Sed communiter alij quatuor orbis Imperia deſignari putant, quorum ingenia optimè diuerſis equorum coloribus adumbrantur; licèt in explicandis Regnis, accommodandiſque coloribus non omnes conſentiant. Hieronymus refert Hebræorum ſententiam, qui commutato ordine à Zacharia propoſito, in albis equis Medos intelligunt, & Perſas, qui poſteriores Aſſyriis Iudæum populum humaniùs tractauerunt, quia ſub ipſis fuit ſoluta captiuitas, & inſtaurata Ieruſalem cum templo. In variis autem Macedones, quia ex illis quidam beneuoli, atque benefici, quidam infenſiſſimi fuerunt. In rufis Romanos, qui omnino ſanguinarij deleuerũt cum ipſa ciuitate ac templo genus quoque antiquiſſimum Iudæorum. Sed Hieronymus aliter accipit: ita vt in rufis Aſſyrios, & Chaldæos agnoſcat, quorum alteri decem tribus, alteri deinde reliquas duas egêre captiuas. In albis autem, & variis Medos, & Perſas, quorum aliqui clementes fuerunt, vt Cyrus, & Darius, alij crudeles, vt Cambyſes, qui & Artaxerxes. Et in hunc ferme modum accipiunt Haimo, Dionyſius, Albertus, & alij. Neque de Romanis exiſtimo in hac equorum varietate quicquam adumbratum: neque enim tunc admodùm erant potentes, quia quo tempore oblata eſt Zachariæ harum rerum ſpecies, adhuc ſub Regibus erat Romana potentia: neque præterea ab aliis quicquam metuebant ij, quos perturbatione, & metu vacuos eſſe iubebat Propheta. Et eandem ob cauſam exiſtimo nihil hîc agi de Macedonum potentia, quia eo tempore nec dum erat nata, imò neque cognita: quia cum Philippo pene nata, & cum Alexandro filio aucta quidem ad miraculum, ſed cum ipſo breuiter extincta eſt.

Veri mihi ſimilius videtur, hoc equorum ſpectro deſignari populos, qui vel antea populum è patriis actum ſedibus oppreſſerant, vel nũc etiam à ſeruitute reſpirare non patiebantur. 49. Equi regna deſignant Iudæis infenſa. Nam licèt Cyri edicto in vrbem redierint, vt dicit Eſdras lib. 1. cap. 2. *quadraginta duo millia trecenti ſexaginta exceptis ſeruis eorum, & ancillis*; adhuc autem multi erant reliqui in Babylone, quos vel itineris moleſtia, vel res auctior in externa regione, vt obſeruauit Bonauentura de proceſſu religionis cap. 30. à redeundo retardarunt. Quorum multi deinde vario ſucceſſu cum Eſdra cap. 8. lib. 1. & cum Nehemia cap. 1. eiuſdem reuerſi ſunt. Hi verò qui erant Hieroſolymis quo tempore hæc à Zacharia dicebantur, non erant neque metu, neque periculo liberi: nam extincto alieniſſimo tempore Cyro, ſuffectus eius loco Cambyſes, ſublata facultate ædificandi templi à parente conceſſa, res rationéſque Iudęorũ omnino turbauit; neque dum renouata fue-

rat à Dario, vt liquet ex Eſdra lib.1. cap.5.& 6. Quare omnes Iudæi ſub huius Prophetiæ tempus aliquid durum patiebantur, quidam in Babylone captiui, alij iam in patriam reuocati nihilo mitiùs à Samaritis, & à finitimis populis vexabantur.

50. Veriſimilius eſt de ſignari populos variè in Iudæos affectos. Quamuis ergo, vt plerique putant, veriſimile ſit in equis quatuor notari gentes, de quibus ſuprà Hieronymus: tamen, vt dixi, veriſimilius mihi eſt, quod etiam placuit magis Riberæ, notari gentes, quæ aliquo modo in Iudæorum genus afficiebantur, quarum aliquæ pacatæ erant, atque beneuolæ; aliquæ verò contra Iudæos, vt de Samaritis diximus, adhuc aliquid hoſtile tentabant. Cùm enim in varias Perſarum, Medorúmque prouincias eſſent diſperſi, fortaſſe in 129. nam tot in Imperio ſuo continebat Aſſuerus, Eſther c.1 & ad Boſphorum vſque ablegati, vt eſt in Abdia, veriſimile eſt in tanta gentium locorúmque diuerſitate plurimos eſſe, qui Iudæorum vicem miſerati, illos amplecterentur humaniùs, & hi equorum candore deſignantur. Plurimos item, qui illorum commodis inuiderent, & duriùs acciperent, quos adumbrat rubeus, atque ſanguineus color: & in his erant Samaritæ, qui eo tempore acerrimè aduerſabantur Iudæis in murorum fabricamentis. In variis autem deſignari opinor eos populos, in quibus homines non omnes beneuoli, aut ſecus, ſed quod in magna multitudine vſu plerunque euenit, partim amico, partim infenſo animo afficiebantur. Quòd verò non vnum Regnum in vno colore ſignificetur, eo mihi perſuadeo præter alia; quia non vnus, aut alter equus rufus, aut albus viſi commemorantur; ſed vnius coloris multi. *Et poſt eum*, inquit, *equi rufi varij, & albi.* Deinde qui illis inſidebant, dicuntur perambulaſſe terram, & reſpondiſſe omnem terram habitari, & quieſcere; vnde inferri optimè poteſt, adfuiſſe tunc coram Michaële cœleſtis militiæ Principe multarum prouinciarum Angelos cuſtodes, quibus id negotij datum, vt ſuam quiſque prouinciam beneuolam reddat genti Iudææ.

Hinc colligo quàm aptè Michaël ſedeat ſuper equum rufum, quaſi pugnaturus contra gentes, quæ populo ſibi in tutelam dato aduerſabantur; neque minùs rufus, id eſt, acer Michaël ad propugnandum; quàm alij ad oppugnandum, extinguendúmq; populũ. Pacatæ verò dicuntur omnes gentes, quia iam illas ita fregerat Michaël, vt nihil contra Iudæos amplius mutirent, vel quia iuxta Scripturæ morem id factum eſſe dicitur, quod propè eſt vt fiat, vt diximus Cant.1. n.14. Et hoc videtur mihi probabilius: quia nondum erat pacatus Rex Perſarum Darius, quando hæc obiecta fuêre Zachariæ: vt facilè colligitur ex Eſdra, qui cap.5. prophetaſſe tradit Zachariam quando impeditum opus fuerat à finitimis hoſtibus: cap. verò 6. pacatus fuiſſe dicitur, imò impensè benignus. Ex quo fit veriſimile nationes alias Perſarum Regi ſubiectas, in quibus agebat captiuus populus, mutato iam animo, atque ſtudio Darij, ipſas quoque ad Regis imitationem, cuius ad exemplum totus componitur orbis, mutaſſe quoque conſilia, meliúſque deinceps de Iudæorum ſalute cogitare cœpiſſe. Accedit quòd Angelus orat Deum, vt tranquillitatem afferat afflictæ populi fortunæ: cui ſi omnia expedita forent, aut pacata, non erat 51. Michaël ſtrenuus in defendendo populo.

erat cur tanto opere contenderet orando.

52. Angeli prouinciarū tutelares. Hinc obſerua, vt iam tandem ex hoc profūdo myrteto emergamus, illos qui equis inſidebant, Angelos eſſe illarum prouinciarum tutelares, qui equorum coloribus notabantur. Nam prouinciis ſingulis ſuos præeſſe cuſtodes docēt Theologi ex Daniele cap. 10. Ideo verò ſedentes videntur inducti, quia quemadmodum ſtrenuus, atque robuſtus eques; teique equeſtris non imperitus equum præferocem, & indomitum, cui inſidet, manſuefacit tandem, & reluctantem cogit parere frænis: ſic etiam Angeli, qui præſunt, & quaſi inſident regionibus cruentis, & immitibus, illas & domant, & leniunt, obſequentéſque reddunt diuinæ voluntati.

53. Deinde obſeruandum, licèt hæc quaſi in Babylone oblata fuerint Zachariæ, vt ex Chaldæo diximus, qui pro eo, quod vulgatus habet, *in profundo*, ipſe vertit, *in Babylone*, quem è recentioribus multi ſequuntur; non tamen tunc Zachariam fuiſſe in Babylone, ſed in illam ſpiritu potiùs, quàm corpore fuiſſe deductum: ſicut contrà Ezechiel ſpiritu è Babylone in Hieroſolymam abreptus eſt. Spectabat itaque in Ieruſalem Propheta, quod in Babylone geri videbatur: ſicut etiam in Tragœdiis plerunque accidit, quæ ita exhibentur, exempli gratiâ, in Romano theatro, vt Athenis, vel Troiæ ſpectari fingantur. Quòd enim Zacharias fuerit in Ieruſalem, ex ipſo docemur, qui ſæpe ad Zorobabel loquitur, & ad Ieſum filium Ioſedech, & dicit expreſsè Eſdras lib. 1. cap. 5. Viſi ſunt autem Angeli, qui Iudæorum cauſa laborabant, in profundo, ſiue fluminis, quod ad

Myrtetū in profundo optimè explicat ſtatū Iudæorum.

vtramque oram pulcherrimis veſtiebatur myrtis, ſiue vallis, iuxta Lxx. verſionem, qui vertunt, *inter duos montes vmbroſos*. Quo ſpectro optimè declarabatur præſens Iudæorum ſtatus: nam ſic erant in profundum depreſſi, vt illis ſuaue aliquid aſpiraret, & amœnum obtenderet myrtorum ſpecies, atque fragrantia. Erant enim in alienis ſedibus, ſed inter myrtos, id eſt, inter Prophetas, viróſque ſanctos, putà Nehemiam, & Eſdram, qui pro ipſis apud Deum, & terræ Principes ſatagebant, vt multi volunt; vel certè inter Principes ipſos terræ, qui iam faciles, atque beneuoli ſuæ benignitatis mitiorem auram afflabant.

Ad extremum obſerua, quando à Hieroſolymis Iudęi propter immania ſcelera abducti ſunt Babylonem, in fluminum Babylonis littore fuiſſe ſalices, ſteriles nempe arbores, quæ ideo à Græcis ὠλεσί-καρποι, id eſt, *frugiperdæ* dicuntur. Pſ. 136. *In ſalicibus in medio eius ſuſpendimus organa noſtra.* Poſt peccatum enim pœnitentia & opportunum, & ſalubre medicamentum eſt, cuius optimum ſymbolum, & organorum ſilentium, & aquarum profunditas, & diuturnæ lacrymæ: hoc enim indicat illud, *ibi ſedimus, & fleuimus*: & ſalicum natura, nam aſpectu inamœnæ ſunt; & guſtatu amaræ, vt notauit Virgil. Ecloga 1. 54. Pœnitentia ad lætitiam adducit peccatorem, qui in mœrore fuit.

Salices carpetis amaras. ———

Quare in pœnitentia nihil eſt dulce præter lacrymas, neque memoria aliquid verſat præter Sionis amiſſæ lugubrem hiſtoriam. Sed vbi iam peracta pœnitentia eſt, emergenti è fluminis profundo alueo occurrunt non iam frugiperdæ, atque amaræ ſalices, ſed myrti ſpecioſæ ac lætæ, quæ antiquam ſterilitatem, & ſqual-

lorem ſatis cumulatè compenſant.

55. *Et dixi: Quid ſunt iſti Domine mi?*] Verba ſunt Prophetæ ad Angelum, qui in ipſo loquebatur; non cum eo, qui viſus fuerat inter myrteta, nam ſi cum iſto, non ſanè dixiſſet: *Quid ſunt iſti?* ſed, *qui eſtis?* Neque enim minùs erat obſcurum, quis eſſet primus ille, quàm alij, qui ſtatim cum illo equeſtres aduenêre, & rogatus familiaris Angelus ſtatim reſpondit.

56. *Ego tibi oſtendam.*] Exiſtimat Dionyſius Carthuſianus ab Angelo, cuius miniſterio Deus Zachariæ futura miniſtrabat, formari in ſpiritu, & imaginatiua facultate Zachariæ imagines quaſdam, & ſpecies rerum futurarum. Quare licèt Angelus, qui inter myrtos erat, Zachariæ reſponderit, aperueritque quod ſcire vehemẽter ſtudebat, & deinde alij, qui rufis, albis, atque variis equis inſidere videbãtur, nihilominus præſtitit familiaris ille Angelus, quod promiſerat, quando per illas imagines, quibus voces etiam dedit, reuelauit quod opertum fuerat Zachariæ. Hæc mihi neque ſatis aptè, neque admodùm expeditè dici videntur; & aduerſantur communi fere aliorum Interpretum ſentẽtiæ, qui in primo Michaëlem, in aliis diuerſarum gentium Principes, & cuſtodes agnoſcunt. Neque hæc ſententia videtur omnino probari ipſi Dionyſio, qui ſtatim de ſpectris illis, quaſi de Michaële, & cuſtodibus Angelis verba facit. Dicendum ergo eſt, Angelum ſiue cuſtodem, ſiue, vt ita dicam, prophetalem (nam ſicut Principibus, qui non ſolùm ſibi, ſed commiſſis etiam ſuæ fidei prouinciis viuunt, duo tribuuntur Angeli: ſic etiam veriſimile eſt Prophetis, qui ad aliorum quoque ſalutem dati ſunt, duos item aſſignatos eſſe ſpiritus) præſtitiſſe optimè, quod promiſerat, quia quæ obſcurè dicta ſunt ab aliis Angelis, ipſe declarauit.

57. Reg. *Reſpondere, idẽ quod dici.*

Et reſpondit vir, qui ſtabat inter myrteta.] Angelus hîc non reſpondet ad interrogata Zachariæ, ſed ſimpliciter loquitur. *Reſpondere* enim in Scriptura non ſemper eſt interrogatis ſatisfacere, vt fert Latinorum vſus, ſed interdum ſermonem ordiri nemine percontante. Exempla ſunt plurima; Matth. 11. *Reſpondens Ieſus dixit; confiteor tibi pater.* & cap. 12. *Reſpõderunt ei quidam de Scribis, &c. Domine volumus à te ſignum videre.* cap. 17. *Reſpondens autem Petrus, dixit ad Ieſum: Domine bonum eſt nos hic eſſe.* Et ſtatim ſine dubio illud, *Reſponderunt*, nihil aliud eſt, quàm *dixerunt*, quia Angeli cùm locuti ſunt, interrogati non fuerãt ab Angelo Domini; id eſt, à Michaële; & in hoc capite plura ſunt exempla. Vel certè dici poſſet cum Ribera, reſpondiſſe Michaëlem alteri Angelo, qui ſignis oſtendebat cupere ſe viſionem intelligere. Sed placet prior explicatio, iuxta quam hiſtoria quædam proponitur obſcura, quæ deinde ab Angelo familiari clariùs exponitur, vt conſtat.

58. *Iſti ſunt, quos miſit Dominus, vt perambulent terram*] Id videtur agere Michaël, vt auctoritatem conciliet aliis ſpiritibus: nam ipſi de ſe ſtatim locuti ſunt; vt magis perſuadeatur, confirmetúrque ad optimè ſperandum animus Zachariæ, dum teſtimonium audit illorum, qui à Domino miſſi fuiſſe dicuntur.

59. *Et reſponderunt Angeli Domini.*] Hîc *reſpondere*, pro *loqui* ſimpliciter vſurpatur: neque enim vlla præceſſerat interrogatio. Dixerunt itaque Michaëli peragraſſe ſe omnẽ terram, illámque pacatam eſſe, & omnino quie-

qu:eſcere. Ex his Zachariæ verbis quidam exiſtimant, quo tempore hæc Prophetæ oblata ſunt, cõmunem fuiſſe pacẽ in toto terrarũ orbe. Quod ſanè verum non eſt; nam vt Oroſius lib.2. cap.8. aliquos motus, & bella commemorat, quæ in hoc tempus inciderunt, id eſt, in extrema Regum Romanorum tẽpora. Neque à bellis otioſus fuit Darius Hiſtaſpis, cuius anno ſecundo auditum fuit hoc Zachariæ vaticinium, vt refert Iuſtinus lib.2. in fine. Quare verius puto, ideo dici vniuerſam terram eſſe pacatam, non quidem in omnes, ſed in Iudæos, quorum cauſa laborabat Zacharias, & Michaël Synagogæ cuſtos, & quò ſpectabat tota viſio. Neque vniuerſam omnino terram, ſed illam, quæ illorum Angelorum curæ, atque tutelæ credita erat, & in quia diſperſi morabantur Iudæi, iuxta ea, quæ diximus Act.2. ad illud, *ab omni natione, quæ ſub cœlo eſt.* Vt enim docet Hieronymus in illud Iſai.c.13. [*Diſperdam omnem terrã.*] *Idioma eſt*, inquit, *Scripturæ ſacræ, vt omnem terram illius ſignificet prouinciæ, de qua ſermo eſt.* Exempla ſunt obuia; præter hæc duo Actuum, & Iſaiæ accipe aliud Lucæ 2. *Exiit edictum à Cæſare Auguſto, vt deſcriberetur vniuerſus orbis*; nempe ſubiectus Cæſari. Aliud habes infrà c.5. *Maledictio, quæ egreditur ſuper faciem omnis terræ*, nempe Palæſtinæ. Seu certè adeò eſſe propè, vt res Iudæorum turbidæ componerentur, vt iam pro pacatis, & tranquillis haberi potuerint, iuxta dicta nuper num.52. Ex quo apparet Michaëlem Ducem eſſe, & Principem aliorum tutelarium Angelorum, cui nẽpe generalis hominum cuſtodia credita eſt, quandoquidem ad illum referunt alij cuſtodes Angeli quid in variis prouinciis re-

Michaël dux aliorum Angelorum tutelariũ.

rum fiat. Et ita canit Eccleſia in eius feſto, dum vocat *Principem militiæ Angelorum, & animarum ſuſcipiendarum præfectum.*

Et reſpondit Angelus Domini, & dixit: Domine exercituum vſquequò tu non 60.
miſereberis Ieruſalem?] Hîc quoque, *reſpondit*, idem ſignificat, quod *dixit*; neque enim vlla præceſſerat interrogatio eius, cui reſpondere potuerit. Videtur autem iam abiiſſe equeſtris illa viſio, quæ erat in myrteto, quia iam tantùm audiuntur verba Angeli, qui in Zacharia loquebatur; neque hæc verba ad Angelos, ſed ad Dominum exercituum referuntur. Occaſionem verò ſumpſit ex pace, & tranquillitate regionum illarum, quæ propediem futura ſperabatur, intentis in eam curam Angelis, vt ſi quid oriretur impedimenti, remouerent, vt populo turbato, atque oppreſſo pacem, & veniam peteret.

Iſte iam ſeptuageſimus annus eſt.] In- 61.
cidimus in nodũ, in quo expediendo illuſtrium Doctorum ingenia laborarunt; quo nempe tempore impleti fuerint 70. anni quibus duraturam Hebræorum captiuitatem prædixit Ieremias cap.25. & cap.29. *Cùm cœperint*, inquit, *impleri in Babylone 70. anni, viſitabo vos &c. & reducam vos ad locum iſtum.* Fatẽtur communiter Doctores impletũ eſſe ſpatium à Domino definitũ anno primo Cyri, quia tunc ſoluta captiuitas eſt, & facta eſt Iudæis reuertendi facultas. Quod facilè comperies ſi tẽpora Chaldæorum Regum accuratè dinumeres. Anno primo Nabuchodonoſor abduxit captiuum Regem Ioachim, & cum eo Danielem, & plures alios; quod liquet ex Ieremia cap.25. *Verbum*, inquit, *quod factum eſt ad Ieremiam de omni populo Iudæ in anno 4. Ioachim filij Ioſiæ Regis Iuda; ipſe eſt annus primus Nabuchodo-*

Quo tempore impleti 70. anni captiuitatis.

noſor Regis Babylonis. Sed Danielis cap. 1. captus fuiſſe dicitur Ioachim anno primo Nabuchodonoſor. *Anno*, inquit, *tertio Regni Ioachim Regis Iuda venit Nabuchodonoſor Rex Babylonis in Ieruſalem, & obſedit eam, & tradidit Dominus in manum eius Ioachim Regem Iuda.* Ex quib. locis ſimul cōpoſitis palàm fit anno primo Nabuchodonoſor cœptam eſſe Iudæorum captiuitatem. Neq; eſt cur quemquam commoueat, quòd primus annus Nabuchodonoſor incidiſſe dicatur in quartum Ioachim Ierem. 25. & Dan. 1. tertio anno Regni ſui dicatur Ioachim traditus in manus Nabuchodonoſor; ex quo videri poſſet Nabuchodonoſor nōdum iniiſſe Regnum: id enim naſci potuit ex Scripturæ conſuetudine, quæ annos nondum completos ſolet præterire, & interdum numerare pro integris. Vide Salmeronem Proleg. 9. quinquag. 1. can. 30. & vt omittam exempla alia, hoc vnum ſit pro multis. Regnaſſe dicitur Dauid 2. Reg. 5. ſeptem annis, & ſex menſibus in Hebron ſuper Iudam, & triginta tribus annis ſuper omnem Iſraël, & Iudam: & tamen ibidem regnaſſe traditur 40. annis, à quo numero ſine dubio excluſi ſunt ſex menſes, qui priùs cum 7. annis computati fuerant: & 3. Reg. 2. vbi etiam 40. annis regnaſſe ſcribitur in Hebron, dicitur obtinuiſſe regnū 7. annis, vbi ſex menſes omittuntur, qui priùs fuerant expreſſi. Vide infrà n. 66.

Reg. Anni nōdum cōpleti omitti ſolent interdū; interdum pro integris numerãtur.

Iuxta hanc regulam non eſt difficile conciliare Ieremiam, qui quarto anno Ioachim, cum Daniele, qui eiuſdem Regis anno tertio obſeſſam fuiſſe dicit Ieruſalem: nam ſecundus annus inceptus Nabuchodonoſor, qui non eſt à Ieremia numeratus, concurrere potuit cum anno quarto Ioachim tantùm inchoato, qui à Daniele prætеritus, quia non integer, & à Ieremia quaſi eſſet integer, numeratus eſt. Nam Prophetis ex Scripturæ conſuetudine liberum fuit aliter, atque aliter numerare.

62. Cœpit ergo captiuitas anno primo Nabuchodonoſor, quem in Regno vixiſſe 45. annos ſatis ex Scriptura conſtat: quia anno 8. Regni ſui obſedit iterum Ieruſalem, & ſecum abduxit in Babylonem Ioachim filium Ioachim. 4. Reg. 24. Mortuus eſt autem anno 37. poſt tranſmigrationem Ioachim. 4. Reg. 25. Nam eo anno Euilmerodach ſubleuauit Ioachim è carcere, *anno quo regnare cœperat*, id eſt, primo, eodem nempe, quo pater mortuus eſt. Ex quo fit omnino planum à prima captiuitate, de qua ſine dubio loquebatur Ieremias, ad mortem Nabuchodonoſor interceſſiſſe 45. annos. Quot annos regnauerit Euilmerodach, nihil ex Scriptura certum. Hebræi 23. exiſtimant in Seder Holam, quos communiter ſequuntur Recentiores. Balthaſar autem 3. regnauit annos, vt ſcribit Dan. cap. 8. Quòd ſi hos omnes ad ſummam vnam colligas, plenum deprehendes ſeptuagenarium annorum numerum. Quòd verò vnus redundet annus, ex eo accidit, quia imperfecti aliqui anni in tot Regum temporibus pro integris adhibiti ſunt.

Captiuitas cœpit primo anno Nabuchodonoſor.

63. Quòd verò exactis tribus his Regibus ſoluta ſit captiuitas, primo videlicet anno Cyri, probatur liquidò ex Ieremia cap. 27. *Et ſeruient ei* (Nabuchodonoſor) *omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius*, id eſt, donec Babylon capiatur, quod accidit tempore Balthaſaris, qui filius

lius fuit filij Nabuchodonoſoris. Quare audiendi non ſunt externi aliqui hiſtorici, qui Reges alios obtrudunt ante Perſarum Imperium, in quibus eſt Metaſthenes, & Ioſephus lib. 10. Antiq. cap 12. & lib. 1. contra Appionem, & Beroſus, quem ibidem citat, & complures alij. Neque horum opinioni, aut errori potiùs fauet Hieronymus in cap. 5. Danielis, vbi aliorum ſententias recitat potiùs, quàm probat. Nam ibi non ſemel Nabuchodonoſor proauum fuiſſe dicit Balthaſaris: at in cap. 27. Ierem. apertè dicit Balthaſarem nepotem eſſe Nabuchodonoſor. Et ſanè Commentarios in Ieremiam ſcriptos eſſe poſt operam datam Danieli, ipſe fatetur Hieronymus in Prologo ſuper Ieremiam. Quare ſi priùs ſecus ſentire viſus eſt, poſtea ſententiam mutauit.

Iiſdē verbis prædicta captiuitatis ſolutio & finis Imperij Babylonici.

Accedit quòd iiſdem verbis quibus à Ieremia prædictus eſt captiuitatis terminus, prædictus quoque fuit Babylonici Imperij finis. Ierem. 25. *Seruient*, inquit, *omnes gentes iſta Regi Babylonis* 70. *annis*; *cúmque impleti fuerint* 70. *anni, viſitabo ſuper Regem Babylonis*, &c. *& ſuper terram Chaldæorum, & ponam illam in ſolitudinem ſempiternam.* Quod verò idem fuerit Cyri Regni apud Babylonios exordium, & captiuitatis dimiſſio, præter Ieremiæ vaticinium liquet apertè Eſdr. 1. cap. 1. 2. Paralip. cap. vltimo, & Dan. c. 9. qui anno primo Darij impletum eſſe ſcribit 70. annorum ſpatium à Ieremia prædictum. Darius autem ille cum Cyro ſimul regnauit, cuius erat auunculus.

64. Eſt tamen hîc difficultas maxima, cùm iam pridem deletũ eſſet Chaldæorum Imperium, & tertius à Cyro regnaret Darius filius Hiſtaſpis, ſub quo hęc Zacharias vaticinatus eſt, quo modo nunc ab eodem dicatur annus eſſe ſeptuageſimus? Variè ab auctoribus tentatus hic nodus. Quidam illud, *iſte ſeptuageſimus annus eſt*, cum interrogatione legunt hoc ſenſu. Iſténe eſt ſeptuageſimus annus, tandiu nobis ſperatus? Siccíne promiſſa complés, quæ in hunc annũ nobis reſeruaſti? Quid prodeſt laxata captiuitas? quid facta templi inſtaurandi facultas, ſi templum adhuc exuſtum perſeuerat? Et hoc ſatis dici videtur veriſimiliter. Fortaſſe ſeptuageſimus annus apud Hebræos in Prouerbium abierat, qui tãtùm ſibi felicitatis ab eo anno pollicebantur, & pro libertate ſumebatur; ſicut tempus ſeruili operæ conſtitutum, & emeritæ mercedis terminus à ſeruis pro libertate ponitur. Quare qui ad feſtum S. Petri, vt in Hiſpania plerunque fit, annuam operam locaret alteri, non incongruè ſanctum Petrum, aut eius feſtum libertatem vocaret ſuam; & ita dicitur vulgo ſeruulorum quocunque tempore finiatur opera locata. *Oy hazemos ſã Pedro o ſã Iuan.* Et tunc ſenſus eſt idem qui ſuperior, nempe; hæccíne eſt promiſſa nobis libertas? Aliæ ſunt ſiue ſolutiones, ſiue fugæ huius difficultatis: ſed placet vehementer ſententia Riberæ, quã immeritò nobilis quidam ſcriptor noſtri temporis duriùs accipit, quæ ſanè difficilis non eſt, ſi accuratè diuerſa tẽpora captiuitatis obſerues. 65.

Septuageſimus annus non ab aduẽtu Nabuchodonoſor, ſed ab excidio vrbe hoc loco numerãdus.

Primo anno Regni ſui Nabuchodonoſor obſedit Ieruſalem, vt vidimus ex 4. Reg. 24. & Dan. 1. & ab eo tempore numerari diximus annos 70. captiuitatis. Tunc verò deſolata non eſt Ieruſalem,

imò

imò relictus eſt Ioachim, qui & Iechonias, tributarius tamen à Nabuchodonoſor. Anno deinde octauo nondum tamen perfecto, vt apparet, quia, qui octauus vocatur 4. Reg 24. idem ſeptimus dicitur Ieremiæ cap. 25. quia cùm imperfectus eſſet poſtremus annus, ex vſu Scripturæ vel omitti, vel numerari potuit, iuxta ea, quæ diximus ſuprà n. 62. Anno itaque octauo, nondum tamen completo, rediit Nabuchodonoſor in Ieruſalem, abduxítque ſecũ Ioachim, neque tunc vrbs eſt exciſa, aut templum exuſtum; quin relictus eſt Sedechias Regis captiui patruus eius loco. Anno verò nono Sedechiæ, & 17. Imperij ſui rediit Nabuchodonoſor, & ſecundo deinde anno, id eſt, 2. Sedechiæ, & 19. ſui Imperij cepit, vaſtauítque Ieruſalem, & templum ſuccendit, vt conſtat 4. Reg. 25. & Ierem. 52. Hoc ergo anno dici poteſt deſolata ciuitas; nam ante illud tempus erepta erat ciuitati præda, ac ſplendor potiùs, quàm ipſa incendio tradita. De hac vltima vaſtitate, & captiuitate loquitur hoc loco Zacharias, vt tradit Theodoretus in capite nono, Danielis, vbi conciliat Ieremiam, & Eſdram cum Zacharia, dum dicit illos à primæ captiuitatis initio ducere 70. annos; hunc à nouiſſima obſidione, qua funditùs ciuitas, & templum deleta ſunt. Euſebius in Chronico ſub Olympiade 58. duplicem etiam diſtinguit ſeptuagenarium numerum, & captiuitatis primę, qui ſub Cyro, & deſolationis extremæ, qui ſub Dario finitus eſt. Quam etiam diſtinctionem adducunt Hebræorum magiſtri, & expreſsè traditur in Chronico abbreuiato Hebræorum, vbi anno ſeptuageſimo Imperij Babylonici rediiſſe dicitur Zorobabel, id eſt, ſolutam eſſe captiuitatem, & ſeptuageſimo anno ab exciſo tẽplo, id eſt, decimooctauo anno Imperij Medorum aſcendiſſe Eſdram. Neque aliter conciliari poſsũt illi, qui modò anno primo Cyri completos eſſe tradunt annos 70. modò anno ſecundo Darij; vt eſt Hieronymus, qui in Proœmio Commentarij ſuper Aggæum, & in cap. 4. Ezechielis terminum ſtatuit ſub Dario: vbi apertè dicit ab excidio templi ad ſecundum annũ Darij produci annos 70. At verò ſuper Ieremiam cap. 25. & cap. 29. ineunte Cyri Imperio annos illos definit. Quam etiam ſententiam oſtendere videtur Zacharias ipſe, aut Angelus, qui in ipſo loquebatur. Nã quaſi admonitus ab illis qui dixerãt, omnia Regna terræ habitari, & eſſe in pace; dixit, *vſquequò tu non miſereberis Ieruſalem, & vrbium Iuda, quibus iratus eſt? Iſte ſeptuageſimus annus eſt.* Ac ſi diceret: cùm reliquæ ciuitates habitentur, pacatæque ſint, cur pateris tamdiu ciuitatem hanc noſtram eſſe deletam? vſquequò non miſereberis Ieruſalem? nempe vt ædificetur; ecce ſeptuageſimus annus eſt, ex quo deleta eſt. Et quaſi ad Angeli votum reſpondeat Dominus, ſtatim ſubdit. *Domus mea ædificabitur in ea, &c. & perpendiculum extendetur ſuper Ieruſalem.* De vno itaque tempore agit Ieremias, quod impletum eſt anno primo Cyri; de altero verò Zacharias, cui finem attulit ſecundus annus Darij.

Aliter 70. anni Ieremiæ, aliter ſeptuageſimus Zachariæ numeratur.

66\. Nunc videndũ quomodo à templi, vrbiſque deſolatione ad annum ſecundum Darij interiecti fuerint anni 70. Alij aliter computant hæc tempora; ſed iuxta ea, quæ ſuprà dicta ſunt, non eſt difficilis explicatio, ſi à 70. annis detrahas 19. Nam anno primo Nabuchodonoſor primùm capta eſt ciuitas: deinde anno

Quandiu regnauit Cyrus.

eiuſdem

eiuſdem 19. fundiquès euerſa. Si totidem annos à primo anno Cyri ad ſecundum Darij deprehendas, totum negotium peractum eſt. Et primùm ſtatuo. poſtquam Cyrus Imperium Babylonicum ad Perſas tranſtulit, non diu vixiſſe. Nam qui regnaſſe tradunt annos 30. hi etiam de tempore Regni ante captam Babyloniam loquuntur. Herodotus lib. 1. ad finem. Iuſtinus lib. 1. Euſebius in Chronicis. Hieronymus in cap. 7. Danielis. Quantùm verò temporis Babylonico præfuerit Imperio, incertum eſt. Hebræorum Magiſtri præfuiſſe tradunt annos tres in Seder Holam cap. 29. coniectura ſatis infirma, quia à cap. 10. Danielis, vbi annus Cyri tertius numeratur, de eo vlteriùs nulla mentio fit, quaſi Scriptura hiſtoriam Cyri contexere debuerit. Alij 30. annos vixiſſe putant cum Imperio Chaldæorum: ſed hoc videtur nullo modo admitti poſſe; quia neceſſe eſt multos annos poſuiſſe in debellandis aliis prouinciis. Idque omnino indicant auctores, qui res à Cyro geſtas deſcribunt, qui ita loquuntur, vt non ita diu commoratus fuiſſe videatur in Babylone. Et cùm bellicoſus eſſet, & audax, & dominandi cupidus, bellum ad Scythas tranſtulit, vbi extinctus eſt. Quare Xenophon lib. 8. Cyropædiæ ſeptimo anno Imperij ſui obiiſſe tradit, quod ſanè de Monarchia intelligit. Quod etiam ex eo fit maximè veriſimile, quia cũ tã impẽsè faueret Iudæis, ſanè illi à vicinis gẽtibus impediti ad Cyrũ libertatis auctorẽ propulſandæ iniuriæ gratiâ cõfugerent, ſi eſſet in Babylone. Sed erat tũc in Maſſagetico bello diſtractus, vbi occiſus eſt, vt prodit Ioſephus l. 11. Ant. c. 2. & c. 3. ſcribit impeditum eſſe opus templi per annos 9. vſque ad Darium. Quæ omnia ſatis indicant non diu fuiſſe Cyrum cum Imperio Babylonico. Credamus ergo Xenophonti, qui illius Monarchiæ annos attribuit ſeptem. Nunc reliquos inueſtigemus vſque ad annos 19. vt 70. à templi deſolatione compleamus.

67.
Cambyſis Imperiũ.

Huic ſucceſſit Cambyſes, cuius Imperio Herodotus ſuprà annos 8. annumerat: Item Euſebius in Chronicis, & Hieronymus in c. 1. Zachariæ, & alij ferme omnes. Nam qui illum cẽſent regnaſſe annos 14. computant etiam annos illos, quos cum parente ſimul in Imperio fuit. Ex annis ergo Cyri, atq; Cambyſis quindecim fiunt, quibus ſi rurſus addas aliquot menſes, quibus regnarunt duo Magi fratres, & duos annos Darij, fiunt anni 18. aut eo circiter. Neque eſt cur quemquam conturbet, quòd non 19. anni, quos quærebabus, ſed 17. aut 18. deprehendantur: nam iuxta ea, quæ ſuprà adduximus numero 62. quia imperfecti anni interdum numerantur, interdum omittuntur, aut plures hîc anni ſunt quàm decem octo, aut pauciores quàm decem, & nouem inter primã captiuitatem, & templi, ac ciuitatis excidium interceſſerũt. Quòd enim non fuerint quatuor anni quibus regnauit Ioachim integri, dicendũ eſt omnino, quia Daniel tres numerat. Et rurſus qui primus annus eſt Sedechiæ, ille octauus eſt Ioachim; nam eodem anno, & expulſus Regno fuit Ioachim, & Sedechias in Regnũ introductus & ita annus ille non eſt bis numeradus. Quare ſi ex Regibus Iuda annorum ſummam colligas, non eſt neceſſe, vt decem & nouem compleas annorum numerum. Et eodem modo ſi ex Imperio Nabuchodonoſor: nam licèt primo anno Imperij ſui ciuitatem obſederit, non id tamen in principio illius anni facere potuit, ſed potiùs in fine.

Quis enim dubitet aliquid temporis, imò multùm temporis eſſe poſitum in componendis noui Imperij rebus, quod ab Aſſyriis ad Babylonios tranſtulerat? Quis non videat noui belli comparationem aliquid moræ deſiderare; & obſidionem, expugnationémque vrbis ex eo anno bonam partem decerpere? Quare optimè videor ex eo numero poſſe annum vnum detrahere. Quòd ſi ineunte decimonono anno Imperij tertiò reuerſus vrbem expugnauit, quod ſatis dici poteſt veriſimiliter, non eſt quòd amplius laboremus in quærendo à primo anno Cyri, vſque ad ſecundum Darij, tempus quod implere poſſit illud ſpatium, quod à prima captiuitate ad euerſam vrbem interceſſit.

68. Sed ſuperſunt hîc duo, quæ huic explicationi nonnihil in commodant. Alterum eſt, quòd Daniel c. 9. ait, tempore Darij Medi filij Aſſueri, qui fuit Cyri auunculus, & eius in Regno ſocius, cõpletos eſſe 70. annos à Ieremia prędictos deſolationi Ieruſalem. Et Ieremias ipſe cap. 25. *Erit vniuerſa terra hæc in ſolitudinem, & ſtuporem, & ſeruient omnes gentes iſtæ Regi Babylonis 70. annis.* Adde quòd Ioſephus, & Beroſus ab eo citatus lib. 1. contra Appionem, computare videntur 70. annos à deſolatione vrbis, vſque ad Cyri tempora. Huic verò obiectioni ſatis occurrit Scripturæ conſuetudo, quæ fieri tunc dicit aliquid, cùm fieri incipit, vt aliquot exemplis probat Ribera ſuper caput 2. Micheæ, n. 60. Quare deſolata dici potuit ciuitas primo Nabuchodonoſoris aduentu, quia ſpoliari cœpit & vaſtari, ſublata cum magno nobilium numero magna etiam ſacrorum vaſorum parte. Et circa hãc ipſam materiam ſunt exempla clara. Oſeæ cap. 3. *Dies multos ſedebunt filij Iſraël ſine Rege, & ſine Principe, & ſine ſacrificio, &c. & poſt hæc reuertentur filij Iſraël*, id eſt, incipient reuerti: quia non ſimul atque Reges, & Principes habuerunt, omnes reuerſi ſunt. Eodem locutionis genere vſus eſt Ieremias, cùm poſt annos 70. futurum eſſe dixerit reditum, cùm tamen plurimi im Babylone relicti ſint, quia eo anno inchoata remigratio eſt. Sic etiam deſolatio dici potuit, quæ fieri cœpta eſt ſub Rege Ioachim.

Regul. Tunc aliquid factũ dicitur aliquãdo, cùm fieri incipit.

Alterum dubium eſt ex Ioann. cap. 2. vbi templum (nimirum quod tunc extabat, id eſt, quod tempore Cyri, atque Darij conſtructum eſt) ædificatum eſſe dicitur 46. annis. Quare neceſſe eſt, vt plures anni inter Cyrum, & Darium interceſſerint, quàm qui à nobis numerati ſunt; cùm conſtet anno 6. Darij templum eſſe perfectum. Tractauit quæſtionem hanc latiſſimè Toletus, & Maldonatus, & alij pene omnes Euangeliorum Interpretes in illum locum Ioannis, qui ex re admodùm obſcura aliis, atq; aliis modis emergunt; ita tamen vt non omnino ſibi placeant. Sanè ſi totos 30. annos, quos Darius regnauit, demus Imperio Babylonico, difficile non erit ad illam moram 46. annorum producere templi conſtructionem; & ita computant Toletus, Maldonatus, Pereira in Danielem libr. 11. & alij plures. Sed pugnant multa, quæ à nobis ſuprà poſita ſunt numero 67. 69.

Quo modo templum ſecundum ædificatũ eſſe dicatur 46. annis Ioã. 2.

Quidam agi putant Ioann. 2. non de templo ſecundo à Zorobabele conſtructo, quod, quo tempore hæc dicta ſunt à Iudæis, non extabat, ſed de eo quod ab Herode conſtructum eſt. Et hi putant templi ſecundi nullas extare reliquias, quod docuit Ioſephus lib. 15.

Ant.

Ant.cap.14. Et ſanè ſi de hoc tertio templo ſermo eſſet, nihil hinc contra noſtram ſententiam oriretur impedimenti. Sed hoc nullo modo credo verè dici poſſe, quia vt ex Ioſepho conſtat ſuprà, templum illud Herodis decem annis abſolutum eſt. Neque quod Ioſephus prodit, à fundamentis fuiſſe ſecundum templum exciſum, & à fundamentis tertium excitatum, credo verum eſſe. Nam Chriſtus in ſecundum templum à Zorobabele conſtructum ingreſſus eſt: hac enim ratione Deus per Aggæum cap.2. conſolatur eos, qui dolebant ſecundum templum longè diſtare à gloria, & amplitudine prioris; quia ingreſſu Meſſiæ in illud templum multo glorioſius futurum erat, quàm quod tot expenſis, atque annis ædificauit Salomon. *Quis in vobis*, inquit, *eſt derelictus qui vidit domum iſtam in gloria ſua prima? & quid vos videtis hanc nunc? Nunquid non ita eſt quaſi non ſit in oculis veſtris? Et nunc confortare Zorobabel*, *dicit Dominus*, &c. *& veniet deſideratus cunctis gentibus*; *& implebo domum iſtam gloria*, *dicit Dominus exercituum*, &c. *magna erit gloria domus iſtius nouiſſimæ*, *pluſquam primæ.* Quòd ſi nihil extaret eius templi, quod excitabat Zorobabel, quando Chriſtus templum eſt ingreſſus, quid haberet aut momenti, aut conſolationis illa ratio ab Aggæo propoſita? Et quidem Ægeſippus lib.1.cap.25. tradit templum ab Herode nõ tam eſſe de nouo conditum, quàm ornatum, & immenſo ſumptu, & exquiſito decore. Quare ſine dubio Ioan. 2 ſermo eſt de templo hoc Zorobabelis. Neque difficile eſt in extruendo illo templo, adducendóque in illud ornamentum, & gloriam, quam

Non omnino exciſum eſt templum ſecundũ quando constructum fuit tertium ab Herode.

habuit Chriſti tempore 46. annos fuiſſe conſumptos. Nam primùm ab anno primo Cyri, vt liquet 1. Eſdræ cap. 3. ædificari cœpit templum, & abſolutum eſt anno Darij 6. Eſdræ cap. 6. Quare ab inchoata fabrica ad ipſius perfectionem anni fluxêre 20. vt ex eo patet quod diximus num. 67. Deinde non parum temporis poſitum eſt à Machabæis in inſtaurando, ornandóque eodem templo, ad cuius munimentum conſtruxerunt turrim, quæ deinde Antoniana vocata fuit, vt tradit Ioſephus lib.15.cap.14. A Simone verò Oniæ filio, qui octauus Pontifex fuit poſt captiuitatem, quantùm operæ poſitum ſit in ornando, atque amplificando templo, tradit non ſolùm Ioſephus lib. 12. Ant. cap. 2. ſed etiam Eccleſiaſticus cap. 50. *Simon*, inquit, *Oniæ filius Sacerdos magnus*, *qui in vita ſua ſuffulſit domum*, *& in diebus ſuis corroborauit templum*; *templi etiam altitudo ab ipſo fundata eſt*, *duplex ædificatio*, *& excelſi parietes templi.* Videtur autem neceſſe non paucos annos in hac ſtructura, ſeu inſtauratione fuiſſe conſumptos, quia templum prius erat humile. Eſdræ. 1.cap.5. nempe cubitorum 60. altitudinis: neq; permiſſum eſt, vt maiora fundamenta iacerentur, quàm quæ illius altitudinis molem ſuſtinere poſſent. Quare & fundamenta corroborauit, ne moli maiori ſuccumberent, & deinde templi duplicauit altitudinem.

Adde his annis tempus quod Herodes in eodem templo illuſtrando conſumpſit; neque enim (vt nuper diximus) tam nouum conſtruxit, quàm inſtruxit vetus. Conſumpſit autem annos 10. auctore Ioſepho. Quare difficile non eſt exiſtimare, in eo templo quod

Chriſtus vidit, ædificando, atque illuſtrando poſitos eſſe annos 46.

72. Ex quibus videtur non admittenda alia ſolutio, quæ placuit nonnullis, neque ignobilibus auctoribus. Origeni tom. 12. in Ioannem; Ekio in fine capitis primi Aggæi; Lyrano in Ioannem ſuprà, & Riberæ hìc, & libro 1. de templo cap. 26. qui dicunt non admodùm laborandum eſſe quid vulgus illud hominum ignobilium, qui columbas vendebant, dixerit, rerum etiam ſuarum ignorantiſſimum: neque videri mirum, ſi Iudæorum hæc imperita turba, aut fallatur, aut fallere hoc loco velit, cùm alij magis periti in rebus valdè notis multa falſa dixerint. Hæc itaque ſolutio, ad quam vltimò, vbi nullũ aliud effugium apparet, confugere ſolemus, neceſſaria non eſt, quia, vt vidimus, ex variis temporibus, quibus opera data eſt ornando, atque amplificando templo, totum illud 46. annorum ſpatium impleri potuit.

73. *Et reſpondit Dominus Angelo.*] Hic oſtenditur diuinæ prouidentiæ modus, quæ per ſuperiorem poteſtatem alios illuminat, ſicut Princeps per legatos ſibi ſubditos homines. Ex quo conſtat quanti facere debeamus Angelos, qui diuinæ voluntatis nobis nuntij ſunt, & interpretes.

74. *Verba bona, verba conſolatoria.*] Bona, inquit Hieronymus, de futurorum promiſſione; conſolatoria de præſentium neceſſitate. Quæ verò illa fuerint, explicatur ſtatim. Porrò in Scriptura *verbum bonum* multa ſignificat, eáque ad voluptatem, felicitatémque accommodata, eadem propè, quæ *benedicere*. Quare vſitatum eſt apud profanos, *dicere bona verba*, id eſt, bene alicui precari.

Verba bona quid.

In Deo autem qui alteri precari nihil poteſt, cùm bona omnia aliis largiatur, dicere bona verba, eſt, bona promittere, ſeu conferre. Porrò *bonum* idem eſſe quod *gratum*, perſpicuum eſt ex cap. 8. Eſther, vbi טוב ponitur, vbi vulgatus habet, *ſi placet Regi*. Et ibidem vbi vulgatus, *ſi Regi placeo*. Heb. *ſi bona ego*: & Geneſ. 19. *Si bonum eſt in oculis veſtris*. Econtrà verò *non bonum* ſignificat *graue, & moleſtum*, qua ratione etiam *malum* pro incommodo, atque infortunio ſumitur: & in hunc ſenſum accipiendum illud Ezech. 21. *dedit eis præcepta non bona*, id eſt, quæ non placuerunt.

Bonũ idē quod gratum.

Zelatus ſum Ieruſalem, & Sion zelo magno.] Hæc ſunt verba conſolatoria, & bona, quibus Dominus dolorem abſtergit mœrenti Prophetæ. 75.

Zelus Dei

Heb. קנא *Kanà*, quod *dolorem* ſignificat; ſed *admixtum iræ*. Qui. n. zelo tangitur, ita dolet alicui accidiſſe infortunium, vt etiam indignetur ei, à quo profectũ eſt. Dolet ergo Deus tandiu, támque durè vexatum eſſe populum Hebræorum, ſuccenſétque grauiter Chaldæis, quòd tãtùm licere ſibi putauerint in alienũ populum. Porrò illa coniugatorũ repetitio, *Zelo zelatus ſum*, magnam habet epitaſim, vt docuimus in illud Cant. 1. *Oſculetur me oſculo*.

Super gentes opulentas.] Hebraicè שאננים *Saananim*. Quæ vox *quietum* ſonat, & *pacatum*. L x x. tranſtulerũt *ſuperpoſitas*, iuxta illud Pſal. 65. *impoſuiſti homines ſuper capita noſtra*. Illæ verò gentes ſunt, quæ ſuprà ab Angelo quieſcere dicebantur, in ſumma nimirum rerum abundantia; quas Dominus populo ſuo impoſuerat, vt per illas quaſi per flagella caſtigatum, ad meliorem mentem reuocaret. 76.

Quia ego iratus ſum parum, ipſi verò 77.

adiu

Reges, & potentes inſtrumẽta Dei ad correctionem, non ad exitiũ.

adiuuerunt in malum.] Cauſam reddit Dominus, cur ita grauiter gentibus opulentis, pacatiſque ſuccenſeat: quia cùm non tam hoſtili, quàm paterno animo ipſe rebellem populum caſtigare voluerit, non vt perderet, ſed vt corrigeret, in illúdque conſilium quaſi adminiſtram, & ſociam aſſumeret gentem Chaldæam: ipſa tamen hoſtili animo adeò durè mulctauit, vt voluiſſe videatur non tantùm patriam libertatem, & commoda omnia eripere, ſed etiam ſanguinem, & vitam expetere. Voluit quidem Deus aliquod malum infligere nimiùm iam inſolenti, ac laſciuienti populo, atque ideo à patriis eiectum ſedibus in ſeruitutem dedit genti Chaldææ. Et ſi quid aliud, quod malum videri poterat, cogitauit, eò ſpectabat, non vt deleret, ſed vt ſeruaret, non vt repelleret, ſed vt magis amplecteretur. Adiuuit tamen non piam, paternámque eutam Dei opulenta illa, atque effera natio, ſed *in malum*, id eſt, addidit ad ea incommoda, atque infortunia, quæ Deus inflixit, plura alia, à quibus abſtinuiſſet, & animus mitis, & paternus amor, & quaſi Deus de illorum tantùm ſtrage, atque exitio cogitaret: ſic ipſi ad ſtragem, & exitium quicquid habuerunt virium contulerunt. Quemadmodum, vt dicit Hieronymus, ſi pater in filium ingenuum pædagogo poteſtatem dederit, vt illum corrigat, caſtigétque moderatè, atque opportunè, vt in officio, pudore, atque obſeruãtia contineat, ipſe verò omnibus horis ſæuiat, concidat flagris, ac tandem perimat. Aut ſi ſanandus ægrotus commendetur Chirurgo, ipſe verò, & arte, & poteſtate abuſus, illum aut plus æquo excruciet, aut omnino mutilet, aut debilitet;

Iudex, & Rector videant quid ſibi a Domino permiſſum.

is ſanè digniſſimus eſt, qui nõ minore ſupplicio ab irato parente puniatur. Similis huic querimonia eſt in eandem Babylonem Iſai. 47. *Iratus ſum ſuper populum meum, contaminaui hæreditatem meam, & tradidi eos in manu tua, non poſuiſti eis miſericordiam, ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valdè, & dixiſti: in ſempiternum ero domina.* Et 2. Paralip. c. 27. Obed Propheta dixit filiis Iſraël, qui de Iuda prædam magnam aſportauerant. *Ecce iratus Deus patrum veſtrorum contra Iudam, tradidit eos in manibus veſtris, & occidiſti eos atrociter, ita vt ad cælum attingeret veſtra crudelitas.* Et Pſ. 68. *Quem tu percuſſiſti, perſecuti ſunt.* Percutere paternæ curæ eſt; perſequi hoſtilis animi. Hunc verò locum optimè explicuit Dominus ipſe Iſai. cap. 10. *Væ Aſſur virga furoris mei, & baculus ipſe eſt, in manu eius indignatio mea:* & poſt pauca. *Ipſe autem non ſic arbitrabitur, & cor eius non ita æſtimabit, ſed ad conterendum erit cor eius,* &c. Locus optimus contra eos, qui cùm ſint cum publica poteſtate, dum ſuo furori, aut ſtomacho indulgent, ſeueriùs animaduertunt in reos, quàm æquitas, aut humanitas patitur.

Iſai. 47.

2. Paralip. 27.

Pſ. 68.

78. *Reuertar ad Ieruſalem.*] Quaſi iam pœnarum ſatis dediſſet Ieruſalem, conſilium dedit Deus de eius inſtauratione, & ait extendendum eſſe perpendiculum, id eſt, ædificandam eſſe non feſtinatò, & raptim ex obuia materia: ſed exacte, & per otiũ.

79. *Effluent bonis.*] Ea erit bonorum abundantia, vt capere illa nequeat murorum ambitus. Metaphora ſumpta eſt aut à vaſe, aut ſtagno: quod vbi plenum eſt exundat, diffundítque foras, quod cõtinere non poſſunt pro rerum abundantia anguſta ſpatia. Hũc reſpexit cap. 2. vbi

dicitur habitatum iri ſine muris Ieruſalem prę multitudine hominum. In multis codicibus eſt, *affluent*, & ita habet Sixtianus, eodem quidem ſenſu, ſed illud videtur dici ſignificantiùs.

80. *Et ecce quatuor cornua.*] Hîc iam alia ſe offert ſpecies oculis Prophetæ, quatuor nempe cornua, quibus exagitati ſunt viri Iuda, & Iſraël, & è ſuis regionibus ventilati. Porrò ſatis notum eſt in Scriptura *cornua* ſignificare fortitudinem, metaphora ſumpta ab animalibus, quæ inſtructa cornibus terrori aliis, atque exitio ſunt. Quare exaltare cornua, eſt potentiam extollere; contrà verò frangere, eſt illa minuere, atque debilitare. Pſ. 64. *Cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua iuſti.* Et quia magna eſt in Regibus potentia, fit vt cornu ſumatur pro Regno. Eccleſ. 47. de Dauid. *Exaltauit in æternum cornu eius.* Exempla ſunt obuia. Sed obſcurum eſt, quænam ſint hæc cornua, quibus exagitatus eſt, ac ventilatus populus Dei. Multi quatuor eſſe Regna putant, à quibus diuerſis temporibus variè tentata eſt Iudęorum fortuna, putà Chaldęorum, Perſarum Græcorum, & Romanorum. Veruntamen longè probabilius eſt, de aliis hîc eſſe ſermonem: neque enim quid paſſus, ſed quid paſſi fuerint Iudæi, oſtenditur hîc Zachariæ. Nam de cornibus agitur, quæ ventilarunt iam, non de his, quibus permiſſum eſt, vt in futurum ventilent. Neque hîc tantùm agitur de duabus tribubus, ſed de toto Iſraël. *Hæc ſunt*, inquit, *cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Iſraël, & Ieruſalem*; ſed Iſraël, id eſt, decem tribus, nihil paſſus eſt à Græcis, & Romanis: item quia illi fabri, de quibus ſtatim, ideo venerunt, ne amplius cornua illa

Cornu pro fortitudine, & regno.

nocere poſſent; ſed Græci, & Romani nocuerunt multo poſtea Iudæis; & Romani ad extremum multo grauiùs, quàm vnquam Chaldæi. Dicendum ergo videtur cum Theodoreto, at Cyrillo, quos Ribera ſequitur, & tradunt aliqui ex Hebræis, in his quatuor cornibus deſignari totidem orbis partes, à quibus populus Hebræorum vel tentatus, vel iactatus fuit; nempe à Meridie, Idumæos, & Ægyptios, quorum illi adiunêre Babylonios contra Ieruſalē. Pſal. 136. *Memor eſto Domine filiorum Edom in die Ieruſalem, qui dicunt; exinanite, exinanite vſque ad fundamentum in ea.* Hi verò paulo ante excidium Ieruſalem ſub Ioſiæ tempus grauiter afflixerunt Iudæos. 4. Reg. 23. & 24. ab Occidente Palęſtinos, ab Aquilone Aſſyrios, ab Oriente Ammonitas, & Moabitas. De his agit eodem propè modo, atque ordine Sophonias cap. 2. vbi ob eandem cauſam puniendos eſſe dicit.

Quatuor cornibus quatuor orbis partes deſignantur.

Quatuor fabros.] Quinam fuerint hi fabri, non explicat textus. Pro *fabro*, Heb. eſt חרש *Charas*: vtraque verò vox *artificem* ſignificat, varium tamen pro materiæ varietate. Apud Iſai. cap. 44. *ferrarium* ſonat, quia adiungitur ברזל *Barzel*, id eſt, *ferrum*; & paulo pòſt *lignarium*, quia ſubiicitur עצים *Eſim*, id eſt, *lignorum*. Sed hîc ex adiunctis ferrarius intelligitur. Ideo enim veniſſe dicuntur, vt conterant cornua illa, vtique ferrea, quę priùs Dei populum ventilarant. Formaturi ergo veniebant alia longè fortiora, quæ priora debilitarent, ac frangerent. Aderant autem eum inſtrumentis ad opus illud ferrarium accommodatis, malleo putà, incude, lima, &c. Neque enim aliter Propheta cognoſceret illos eſſe fabros. Dura ſanè videtur hæc metaphora Hebrai-

81. Faber cōmune multis artibus nomen.

Hebraicæ conſuetudinis ignaris, maximè in Prophetis, qui ſymbolis ſæpe loquebantur: quo altiùs, diutiúſque hærerent in animis oracula, quæ ab oculis tranſmiſſa, maiorem vim accipiunt, quàm ab auribus. Cornua, vt diximus nuper, potentiæ, ac roboris ſunt ſigna: illa ex ære fingi ad ſignificandam potentiam, vímque
Michea. 4. maximam ad profligandas inimicas acies ſatis exploratum. Micheæ. 4. *Surge, tritura filia Sion, quia cornu tuũ ponam ferreum, &c. & comminues po-*
3 Reg. 22. *pulos multos.* Et 3. Reg. 22. pſeudopropheta Sedecias, qui vt Regibus Iuda, & Iſraël victoriam ab hoſtibus paratam oſtenderet, fecit ſibi cornua ferrea, & ait. *Hæc dicit Dominus: his ventilabis Syriam donec deleas eam.* Quare pro externa vi, quæ vires diſcuſſit Iſraëliticas, cornua obiiciuntur ferrea, quibus indicat Deus futuram iterum in Iſraële virtutem ad frangendos hoſtes, idque admodùm breui, quod indicant fabri intenti iam operi cudendo. Hi fabri Angeli ſunt, vt inquit Hieronymus, Theodoretus, & Cyrillus, illi fortaſſe qui Ieruſalem, & præcipuis ciuitatibus præerant.

42. Mala in auctorem ſuum relata. Hæc conſentaneè ad textum Hebraicum, vulgatæque verſionem. L x x. aliter reddunt, iuxta quorum verſioné ſenſus eſt paululùm ab hoc diuerſus. Si enim illi, ὀξῦναι αὐτὰ εἰς χεῖρας αὐτῶν, id eſt, *vt exacuant ea in manibus eorum*. Sic vertit Latinus Interpres Græci textus. Ego potiùs verterem, *in manus*, quia ita ſenſus ibi indicatus meliùs explicatur, & ita exigit ratio grammatica. Theodoretus ſignificat, ab Angelis ſic eſſe externarum nationum rationes turbandas, vt illa eadem cornua, id eſt, arma, quæ ad populi Dei cladem, atque exitium diſtrinxerant, in ſe ipſas conuertant; & ea ratione pœnas dent quàm acerbas, & ſua immanitate digniſſimas: id enim eſt exacuere cornua, non quidem contra Iſraël; alioqui verba Angeli non eſſent bona, atque conſolatoria: ſed in eos, à quibus populo Hebræorũ accidit tam longa, duráque calamitas. Porrò *manus*, ſumi pro hominibus, ſatis eſt notum, aut pro viribus, vt *manus Ioab*, pro ipſo Ioab. 2. Reg. 12. *Nunquid manus Ioab tecum eſt?* Sic exacui cornua in manus eorum (vt nos vertebamus) eſt idem atque contra eos. Cur verò L x x. verterint *in manus*, ea videtur eſſe cauſa, quia vbi vulgatus reddidit *per ſingulos viros*, Heb. כפי איש *Cephi is*. Vbi כ notam ſimilitudinis accepit, & adiunxit פה *Peh*, de cuius ſignificatione, atque vſu mox agemus. Lxx. putauerunt eſſe vocem vnam ſimplicem כף *Caph*, quæ *manum* ſignificat, & in ſtatu ſyntactico, ab alio nomine vno tantùm differt puncto, neque Hieronymi tempore differebant; quia tunc nondum erant excogitata puncta.

Per ſingulos viros.] Heb. כפי איש 83.
Cephi is. Phraſis eſt Hebraica paulo obſcurior, quę variè à variis exponitur. Ribera nimiùm affixus literæ vertit, *ſecundùm os viri*, id eſt, quantùm quiſque voluit. Tanta enim erat illarum gentium potentia, vt Iudæi reſiſtere non valerent. Os verò pro voluntate ſumi docuerat Oſeæ 10. n. 37. Sed exempla, quæ ibi adducit, vt cum tanti viri pace mihi liceat, non ſatis probant, neque fortaſſe ſenſus illius loci eſt, quem ipſe adducit. Quem vt tandem oſtendam, explicabo duarum illarum vocum proprietatem, & vim. איש *is*, id eſt, *vir*, apud Hebræos indefinitè pro *quolibet*, aut *quocunque*, idque fre-

quen

Reg. Vir inde finitè ponitur pro quolibet.

quentiſſimè. Cant. 3. *vniuſcuiuſque gladius*.Hebraicè,*viri gladius*:& cap. 8.*vir affert pro fructu eius mille argenteos*, id eſt,*quicunque*. Præterea illud פי *pi*, ſiue id propriè contingat,ſiue figuratè, & hoc meliùs, ſignificat *menſuram, proportionem*,& *modum*,vt 4.Reg.2. vbi vulgatus;*fiat in me duplex ſpiritus tuus*.Hebraicè פי שנים ברוחך *pi ſinim beruchacha*, id eſt, *menſura duorum*,vel, *duplex in ſpiritu tuo*.Eodem ſenſu ponitur Deut.cap. 21.& infrà cap.13.num.8.interdum verò vſum habet præpoſitionis,*iuxta*,aut *ſecundùm*, & plerunque aſſumit,aut ל *Lamed*,aut כ *Caph*.Exod. 16 num. 21. pro eo, quod vulgatus habet, *colligebant autem ſinguli quantùm ſufficere poterat ad veſcendū*. Heb. לפי אכלו *lepi oclo*,id eſt, *iuxta comedere cuiuſlibet*. Num. 6. n.21. vbi noſter,*iuxta quod mente deuouerat*. Heb. כפי נדרו *chephs nirdo*.id eſt,*iuxta votum eius*.Exempla alia paſſim occurrent.

Ex his,meo iudicio,non obſcurè colligitur huius loci ſententia. Illud ergo *per ſingulos viros* ſic expono;*pro vniuſcuiuſque menſura*, aut *facultate*, vel,*iuxta id,quod quiſque poterat*. Ad verbum,*pro menſura* ſiue, *ad menſuram viri*.Non itaque ſignificat feciſſe Iſraëliticæ gentis inimicos quantùm illis libuit; ſed quantùm potuerunt; ita vt facultas potiùs defuerit ad nocendum, quàm voluntas. Neque ideo malè vertit Hieronymus,cùm ita reddit. *Hæc ſunt cornua,quæ ventilauerunt Iudam per ſingulos viros*; ſignificat enim Regiones illas per cornua ſignificatas, quantùm potuêre iuxta ſingulorū virorum, vel vniuſcuiuſque viri facultatem ventilaſſe Iudam. Quomodo hæc Lxx. conuerterint, explicuimus num. præcedenti.

Sed eſt adhuc dubium,an ſinguli 84.
illi viri pro quorum facultate, ac menſura,& vt ita dicam,capacitate, vaſtata fuit Iudæa,ſint Hebræi; hoc ſenſu, vt quantùm facultatis, aut opum cuilibet eripi potuit,ſit ereptum: aut quantùm iniuriæ pro cuiuſque conditione inferri potuit, ſit illatum. Vel certè ſint inimicæ gentes; ita vt ex hoſtibus quantùm pro ſua quiſque facultate,ac libidine incommodi, aut iniuriæ afferre potuit,tantùm attulerit:nam vtramque explicationem admittit verborum vis,& ordo. Vtrumque contigiſſe in captiuitate, atque vrbis excidio,ſatis notum in Scriptura. Sed credo hîc de menſura, & conditione Hebræorum agi potiùs, quàm aliarum gentium, & ita ſentit Hieronymus,& in eam partem inclinat Ribera,& indicat quod ſequitur:*& nemo eorum leuauit caput ſuum*; ſine dubio Hebræorum; nam illorum calamitas iam præceſſerat, aliorum verò futura prædicitur. Quemadmodum verò Hebræorum genti, vel in ciuitatis excidio, vel ſub Babylonicæ ſeruituris iugo ereptum fuerit,quantùm eripi potuit, docet Ieremias in Threnis, maximè cap. vltimo, vbi ſignificat Iudæos in quolibet ſtatu,ordine,ac ſexu ſubiiſſe ignominiam, atque iniuriam in eo, quod cuilibet maximè præcipuum, atque decorum fuit. *Mulieres*,inquit, *in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda. Principes manu ſuſpenſi ſunt; facies ſenum non erubuerunt. Adoleſcentibus impudicè abuſi ſunt: & pueri in ligno corruerunt, ſenes defecerunt de portis,iuuenes de choro pſallentium*. Neque mortuis honorem ſepulturæ exhiberi patiebantur, vt de Aſſyriis conſtat Tob. cap.1.& 2.qui ideo ſanctus ſenex virę pericu-

Quid Iudæi à Chaldæis paſſi fuerint.

periculum adiit, quòd interfectos fratres ſepeliſſet; & de Babyloniis Ierem. 7. *Et erit morticinium populi huius in cibos volucribus cœli, & beſtiis terræ, & non erit qui abigat.* Sed neque mortuorum oſſibus, qui iam diu tumulati fuerant, parcitum eſt: nam illa effoſſa ſunt de ſepulchris, & per ludibrium, & ignominiam in loca aperta, & ſordida proiecta. Ita prædixerat Ierem. cap. 8. *In illo tempore, ait Dominus, eiicient oſſa Regum Iuda, & oſſa Principum eius, & oſſa Sacerdotum, & oſſa Prophetarum, & oſſa eorum, qui habitauerunt Ieruſalem, de ſepulchris ſuis. Et expandent ea ad Solem, & Lunam, &c. non colligentur, non ſepelientur, in ſterquilinium ſuper faciem terræ erunt.* Et hoc ipſum re ipſa fuiſſe completum ſcribit Baruch cap. 2. *Statuiſti verba tua, quæ loquutus es in manibus puerorum tuorũ Prophetarum, vt transferrentur oſſa Regum noſtrorum, & patrum noſtrorum de loco ſuo: & ecce proiecta ſunt in calore Solis, & in gelu noctis.* Ex quibus conſtat ab omnium ordinum hominibus ſiue viuis, ſiue mortuis non abſtinuiſſe Chaldæos.

ARGVMENTVM SECVNDI CAPITIS ZACHARIÆ.

SIcut præcedenti capite in tertia viſione verba audiuit Zacharias conſolatoria de inſtauranda Ieruſalem, & templo, perdendíſque hoſtib. quorum manibus antea afflicta fuerat atque deleta res Iudaica: nunc id quàm ocyſſimè futurum diſcit Propheta alia viſione. Nam vt oſtendat Deus nihil iam eſſe impedimenti ab hoſtibus, & omnia eſſe ad fabricam expedita, & prompta, obiicit Prophetæ ſpeciem cuiuſdam præfecti fabrorum cum menſorio funiculo vt metaretur ſpatia, in quibus eſſet inſtauranda ciuitas. Deinde Angelus quidam ſuperior Angelo, qui Zachariæ aderat, edicit, vt de rebus futuris Prophetam inſtruat, quas ipſe deinde populo proponat. Quarum hæc eſt ſumma, eam futuram ciuium multitudinem, vt plurimi extra mœnia habitare cogantur: quibus tamē Deus pro mœnibus erit. Quare veniant ſtatim è Babylonia exules, neque metuant futurum ſibi ab hoſtibus impedimentum, quos Dominus malè mulctabit, dabítque prædam iis à quibus antè prædam abſtulerāt. Denique ſanctificaturum Dominum poſſeſſionem ſuam, in eáque ſicut priùs habitaturum eſſe glorioſè.

CAPVT II.

1 *ET leuaui oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus menſorum.*

PARAPHRASIS.

1 STatim ſub hæc oblata eſt mihi ſpecies alia conſolatoria. Vidi enim quendam quaſi magiſtrum, & præfectum fabrûm cum fune menſorio.

2 *Et dixi, quò tu vadis? Et dixit ad me: vt metiar Ieruſalem, & vi*

2 Qui à me rogatus quò tenderet, reſpondit, ſibi metiendam eſſe Ieruſalem, explorandúmque funiculo, quanta

quanta eſſet longitudo eius, & latitudo.

videam quanta ſit latitudo eius, & quãta longitudo eius.

3 Ecce autem Angelus mihi familiaris, quique in me loquebatur, egredi viſus eſt. Cui alius occurrit ſuperior Angelus, à quo Angelus, qui loquebatur in me, mandatum accepit, vt his me verbis doceret, & inſtrueret.

3 *Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occurſum eius.*

4 Adeſt iam tempus longè benignius Solymitanę vrbi, quę ſic abundabit ciuibus, ac iumentis, vt cùm tantam multitudinem nequeat continere murorum ambitus, extra mœnia quantumuis lata plurimi habitare cogantur.

4 *Et dixit ad eum: curre, & loquere ad puerũ iſtũ, dicẽs: Abſque muro habitabitur Ieruſalem præ multitudine hominũ, & iumentorum in medio eius.*

5 Neque illis, quibus extra mœnia habitare continget, ab hoſtium vi, atque inſidiis aliquid timendum eſt: nam ego illis pro muro igneo aduersùs inimicorũ vim, & inſidias oppoſitus, non ſolùm tutos; ſed etiam glorioſos præſtabo, & ego in medio populi glorioſus ero.

5 *Et ego ero ei, ait Dominus, murus in circuitu, & in gloria ero in medio eius.*

6 Ergo quando iam omnia expedita ſunt ad reditum, & propè eſt vt in patrio ſolo habitetis perquàm commodè. O vos, qui in Babylone durum traxiſtis exilium (neque enim mihi ſermo eſt cum illis, qui aliis in locis extorres habitãt; diſperſa quippe eſt tribus Iuda in quatuor vẽtos) vos, inquam, properate iam è Babylone, ſic enim Dominus iubet.

6 *O, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos cœli diſperſi vos, dicit Dominus.*

7 Propera, inquam, Sion de Ba-

7 *O Sion fuge, quæ habi-*

tas apud filiã Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituũ.

bylone, Domino iterum, atque iterũ iubente.

8 *Poſt gloriam miſit me ad gentes quæ ſpoliauerunt vos: qui enim tetigit vos, tangit pupillam oculi mei.*

8 Dominus exercituum, inquit Angelus mihi familiaris alterius nomine, quem ſuperiorem eſſe dixi, id mihi negotij dedit, vt poſtquam te, ô Sion, in tuam ſedem reuocatam glorioſam reddidero, cogitationem meam, atque vires conuertam ad perdendas gentes, à quibus vexata, atque ſpoliata es. Tam enim amat te Dominus, vt compungi putet pupillam oculi ſui ab eo, qui aliqua ratione tetigerit, ac violauerit te.

9 *Quia ecce ego leuo manum meam ſuper eos, & erunt prædæ iis qui ſeruiebant ſibi; & cognoſcetis quia Dominus exercituum miſit me.*

9 Ecce ego iam leuo manum meã in gentes tibi hactenus infenſas, efficiamque breui, vt prædæ tibi ſint qui opimam, atque multiplicem abs te prædam abſtulerunt. Tunc autem cognoſces, ô Sion, miſſum me à Domino fuiſſe, cùm proximus rerum prædictarum euentus fidem facturus ſit certam promiſſioni meæ.

10 *Lauda, & lætare filia Sion: quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.*

10 Lauda ergo Sion diuinam in te benignitatem, & exulta; quia ecce ego, dicit Dominus, ad te clemens, & miſericors redeo, vt habitem, ſicut olim ante captiuitatem in medio tui

11 *Et applicabuntur gẽtes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui: & ſcies quia Dominus exercituũ miſit me ad te.*

11 Neque erit numerus exiguus in te, ſed magni fient ad te vndecũque concurſus; quos ego tanquam meum mihi populum amplectar. Et iterum, atque iterum affirmo in medio tui futurum mihi proprium domicilium, & tunc ſcies, ô Sion, eſſe me à Domino miſſum.

12 *Et* 12 Poſſ

12 *Et poſſidebit Dominus Iudam partem ſuam in terra ſanctificata: & eliget adhuc Ieruſalem.*

12 Poſſidebit Dominus Iudam populum ſibi, vt quondam, ſic etiam nunc è multis electum. Non vt hactenus in Babylone, regione execrabili cum ignominia: ſed in Ieruſalem multis à ſe modis ſanctificata, cum gloria.

13 *Sileat omnis caro à facie Domini: quia conſurrexit de habitaculo ſancto ſuo.*

13 Paueat ergo Dominum omnis caro: quia Deus, qui in medio populi habitat, ex medio populi bellator conſurget cõtra eos, qui aut ipſi, aut eius populo hoſtes eſſe volent.

COMMENTARII IN CAP. II. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. ET *leuaui oculos meos, & vidi.*]. Leuare oculos attẽtionem ſignificat, maximè vbi res obiecta eſt, nõ tam oculis; quàm cogitationi, vt in ſomnis vſu euenire ſolet. Sed credo tã hîc, quàm ſuperiori capite ſpectra ſic eſſe propoſita Prophetę, vt videri potuerint, imò & neceſſe fuerit oculos in ea habuiſſe intentos.

2. *An hæc Prophetia hiſtoricè de Ieruſalem intelligenda, vel de Eccleſia.* Antequam capitis explicationem aggredior, explorandum, atque excutiendum eſt, an hæc Prophetia hiſtorico, ac literali ſenſu intelligenda ſit de Ieruſalem, vel certè de Eccleſia propaganda, atque amplificanda poſterioribus Euangelij temporibus: nam quòd myſtico, & allegorico ſenſu in Eccleſiam ſecũdum iſtud caput conueniat, nemo dubitauit. Res ſanè grauis eſt, explicatúque digniſſima. De Ieruſalem accipiunt Theodoretus, Cyrillus, Albertus Magnus, Dionyſius, Hugo. Et planè idem videntur ſentire qui in ſimili omnino cauſa, id eſt, in Ieruſalem reſtituta ſermonem eſſe putant hiſtoricum de Ieruſalem: myſticum verò de Eccleſia; qua de re nos multis egimus in Procœmio cap. 40. Iſaiæ. Hi verò ſunt præter illos, de quibus nuper, S. Thomas, Adamus Pintus in Iſaiam ſæpe, Theodoretus in illud Baruch. cap. 5. *exue te Ieruſalem ſtola luctus.* Ianſenius in concordia cap. 8. ad illud, *vox clamantis.* Toletus in illud Lucæ cap. 4. *ſpiritus Domini ſuper me*, annotat. 32. 33. 34. Maldonatus in eadẽ verba. Gabriel Vazquez in annotationibus ad c. 9. ad Rom. n. 29. Vide totum Procœmium citatum, vbi de hac re pluribus. De Eccleſia verò Hieronymus. Philaſtrius hæreſi de funiculo mẽſorio. Lyranus, & Emanuel Sa: & omnium acerrimè Ribera, qui ſatis eruditè quæſtionem tractat. Et primùm regulam tradit ſanè optimam ex Auguſtino lib. 3. de doctrina Chriſtiana cap. 10. & 11. qui docet quando ſenſus aliquis hiſtoricè, quando allegoricè ſumendus ſit. *Quando ea* (inquit) *quæ dicuntur, propriè accipi poſſunt, vt verba ſonant, nec quid habẽt abſurdi contra veritatem, aut contra ſanã fidei, morũmve doctrinã, tunc ille ſenſus eſt hiſtoricus, ſin autem maiora ſint, quàm vt poſſint illi rei conuenire, de qua dicũtur, quærendus eſt alius ſenſus occultior, atq; ſacratior, qui quamuis ſpiritualis videatur, hiſtoricus tamen ſit. Quare licèt Pſ. 71. in titulo præferre videatur argumentũ de Salomone; verùm quoniã quædã ſunt, quæ propter magnitudinẽ ſuam in Salomonẽ conuenire non poſſunt, cõſtat de alio Salomone filio Dauid, ſcilicet Chriſto, hiſtoricè eſſe intelligẽdum. Quare* (inquit) *ſi quis oſtẽdere poterit quæ dicũtur in hoc capite, omnia verè facta eſſe in vrbe Ieruſalẽ, ſine dubio mihi probabit illum eſſe hiſtoricũ ſenſum: ſed quia id oſtendi non poteſt, quia longè grandiora ſunt, ſupereſt, vt de Eccleſiæ felicitate interpretemur poſt ſalutarem Chriſti aduentũ.* Deinde probat multa eorum, quæ dicuntur, non poſſe conuenire in Ieruſalem, licèt plurima conueniant. Et probat ex quorundam Hebræorũ ſentẽtia, qui (vt tradit Hieron.) cùm viderent ſuperioribus ſæculis nõ fuiſſe completa, quæ hoc Zachariæ vaticinio prædi-

ćta sũt, illa ad Meſsiæ tẽpora retulerũt. Deinde oſtẽdens dũ totũ caput explicãdo decurrit, multa eſſe, quæ ad terreſtris Ieruſalem amplitudinem & ſtructuram aptari non poſſunt.

Diſcedo equidem inuitus abeo, quem & plurimùm obſeruo, & cuius diligentiam, atque eruditionem magni facio, & puto multo eſſe probabilius hiſtoricum ſenſum de terreſtri Ieruſalem inſtitutum eſſe potiùs, quàm de myſtica; id eſt, de Eccleſia. Quo enim modo verba eſſent bona, & conſolatoria, quæ nunc dicuntur ab Angelo, ſi mœrorem ex animo Prophetæ. non eximerent, quo tunc angebatur moleſtiſſimè? At vt conſtat, non erat tunc Propheta ſollicitus de Eccleſia, cuius fortaſſe cogitatio neque mentem ſubierat, ſed de ſua Ieruſalem, quam euerſam dolebat, & cuius inſtaurandæ tempus aduenisse dixerat. Septuageſimus enim annus non excitandæ, propagãdǽque Eccleſiæ deſtinatus erat, ſed ædificandæ, atque habitandæ Ieruſalem. Rurſus quemadmodum in capitis explicatione Ribera probat eſſe multa, quę non facilè venient in ſtructuram, maieſtatémque Ieruſalem, ſic nos in capitis decurſu probare conabimur omnia poſſe ad vrbis Solymitanæ molitionem, & dignitatem aptari. Quæ ſi aſſequimur, probabimus Riberæ hunc hiſtoricum eſſe ſenſum: neque enim ille cum Auguſtino quicquam amplius requirit: id ergo ſuis locis agemus. Nunc ad textum.

4. *Et in manu eius funiculus menſorum.* Species hęc eſt ciuitatis ſtruẽdæ, & habitus architectorum, qui vbi aliquid ex arte politum, ac firmum moliri ſtudent, priùs rem totam per otium metantur, & definiunt. Similis ſpecies, & in idem cõſilium obiecta fuit Ezechieli cap. 4. *Ecce vir*; &c. *& funiculus lineus in manu eius, & calamus menſuræ in manu eius.*

Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occurſum eius, & dixit ad eum.] Ex hoc loco, aliiſque ſimilibus probant Theologi Angelos inter ſe loqui: quo modo verò id faciant, longa diſputatio eſt. Vide S. Thom. 1. p. q. 107. & ibidem Interpretes: neque deſunt alibi etiam exempla manifeſta. Apoc. 7. *Angelus vnus clamabat ad quatuor Angelos, dicens: Nolite nocere terræ, & mari*, &c. Et in Prophetiis Danielis, & Micheæ Angelorum locutiones occurrent. Porrò tertius ille Angelus, qui egreſſus eſt, vt Angelum Zachariæ familiarem illuminaret, ac doceret, ſuperior erat aliis: vt enim ex Dionyſio cap. 5. de cœleſti Hierarchia docent Theologi, ſuperiores Angeli non illuminantur ab inferioribus. Vide S. Thom. 1. p. q. 106. art. 3. *Angeli inter ſe loquuntur.*

5. *Loquere ad puerum iſtum.*] Illuminat nunc ſuperior ille ſpiritus Angelum Zachariæ, vt idem poſtea Zachariam illuminet, illuminaturum deinde Iſraëlitas alios. Porrò hîc *puerum* non puto eſſe nomen ætatis, ſed miniſterij, quod aliquando in Scriptura reperitur, maximè vbi aliquid adiungitur, cui ſubeſſe videtur ille, qui vocatur puer; vt Lucæ cap. 1. *in domo Dauid pueri ſui*: & Act. 4. *Aduerſum ſanctum puerum tuum Ieſum.* Et Gen. 24. ſeruus Abraham, qui ſenior dicitur, & toti domui præfectus, puer etiam vocatur; neque verò puerili ætati tantum negotium permitti debuit. Neque hîc deeſt aut nota, aut ratio miniſterij; nam futurus eſt Zacharias miniſter Angeli, per quem diuinum de inſtauranda ciuitate conſilium Iudæis annunciat. Cur ergo vox *puer* La- *Puer non ſemper ætatis nomen, ſed aliquando miniſterij.* *Reg. Quædam ætatis nomina naturam indicant miniſterij.*

tina,

tina, & Hebraica נער *naar*, *ſeruum* ſignificet, & *iuuenem*, ea ratio eſt, quia in ea ætate plerunque homines ſibire ſolent aliorum ſeruitia, aut miniſteria: nam ætas grandior alieno potiùs indiget miniſterio, quàm apta ſit aliis præſtare ſuum. Sicut Sacerdos, etiamſi iuuenis ſit, preſbyter dicitur, id eſt, ſenex: quia ſenes vel ſoliti ſunt obire, vel apti ſacro illi obeundo miniſterio. Hinc ergo fit, vt ſeruus prouectioris ætatis, quíque ſenex meritò vocari poſſet, dicatur puer, vt nuper vidimus de ſeruo Abraham. Exemplum eſt aptum apud Hiſpanos, *moço*, quæ vox tam cadit in puerilem ætatem, quàm in ſenilem, & grauem, modò alterius ſeruituti ſit addicta. Alij ideo putant Zachariam iam ſenem puerum vocari, quia talis eſſe videtur cum Angelis, ante quos tunc erat, comparatus, ſicut diſcipulus rudis coram magiſtris ſapientiſſimis, aut infirmus, & tener coram robuſtiſſimis, aut ætate grandis coram iis qui longiſſimo æuo maiores ſunt, pueri dici ſolent. Ita Gloſſa interlinearis, & Hieronymus infrà ad illud, *ô, ô fugite*, quem ſequuntur plerique alij ex Interpretibus, Haimo, Hugo, Albertus, Dionyſius. Ribera exiſtimat *puerum* hîc ætatis eſſe nomen: cuius ſententiæ alij quoque ſubſcribunt. Sed quod diximus, placet multo magis; tum quia ſic ſatis explicatur aptè vox *puer*; tum quia ſenem rediiſſe Zachariam ab exilio docent Dorotheus in ſynopſi, & Iſidorus; & quod magni apud me momenti eſt, Martyrologium Romanum ſexto die Septembris.

6. *Abſque muro habitabitur Ieruſalem.*] Hunc locum putat Ribera nullo modo in terrenam, id eſt, typicam Ieruſalem conuenire poſſe: quia ciuitas hæc muro ſepta fuit ab Eſdra; imò (vt tradit Ioſephus) triplici. Ex quo concludit de myſtica, id eſt, de Eccleſia eſſe accipiendum; cuius amplitudo nullis eſt definita ſpatiis. Sed nos videamus quemadmodùm hoc quoque quadrare poſſit in Ieruſalem. Et ſanè ſi cum LXX. legas: *frugifera habitabitur Ieruſalem à multitudine hominum, & iumentorum in medio eius*; nihil hinc oritur difficultatis. Nam Regio illa, quæ propter abſentiam, exiliúmque cultorum infrequens erat, ac vaſta, propter multitudinem tamen eorum, qui ab exilio redibunt, & iumentorum, quorum opera ad ſubigendos agros vtilis eſt, rebus omnibus ad vſum, ſplendorémque ciuium neceſſariis abundatura dicitur.

Sed neque à tranſlatione vulgati quicquam incommodi eſt noſtræ ſententiæ, primò ſi ita interpretere. 7.
Munietur quidem muris Ieruſalem & ideo, vt vides, cum funiculo menſorio viſus eſt tibi Angelus, qui ſpatia conſideret, & metetur, per quæ circumducenda ſint mœnia. At ſic ego adero cuſtos, & vigil ciuitati, vt etiam ſine muris tutò habitari poſſit. Et ideo ſubdit: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus in circuitu.* Neque ſenſus iſte contortus eſt, aut expreſſus vi, ſi Scripturæ conſuetudinem obſerues; in qua id fieri dicitur, quod aptum eſt vt fiat, & aliquis id facere, quod vt faciat facultatem, aut auctoritatem habet. Qua ratione dicitur Iob. 9. *Qui præcipit Soli, & non oritur*; id eſt, præcipere poteſt Soli ne oriatur, & ipſe parebit: & Matt. 12. *Viri Niniuitæ venient in iudicio cum generatione iſta, & condemnabunt eam*; id eſt, condemnare poterunt. Exempla plura ſunt apud Salmeronem Proleg. 20. quinq. 2. can. 12.

Regul. Id fieri dicitur quod aptũ eſt vt fiat, & id facere aliquis, quod vt faciat poteſtatem habet.

Secun-

8. Secundò, obſeruandum coniun-
Reg. Et cauſalis. ctionem (*&*) non ſemper coniungere extrema, ſed interdũ cauſam reddere, vt docuimus Act. cap. 7. ad illud, *& ſemini eius*. Exempla ſunt obuia. Gen. 14. *Melchiſedech Rex Salem proferens panem, & vinum; erat enim Sacerdos Dei.* Heb. *& ipſe Sacerdos.* Gen. 20. *Morieris propter mulierem, quam tuliſti; habet enim virum.* Hebrai. *& ipſa habet virum.* Iſai. 54. *Ecce tu iratus es, & peccauimus*, id eſt, quia peccauimus. Erit ergo ſenſus huius loci iuxta hęc: Habitari poterit abſque muro ciuitas, quia ego murus in circuitu. Quòd ſi (*&*) copulatiuam coniunctionem eſſe velis, ſenſus eſt facilis. Habitari ſine muro poteſt Ieruſalem, & quia erit multitudo hominum, & iumentorum in ea, vt poſſit quantamcunque hoſtium multitudinem ſuſtinere, & frangere; & quia illi ego aderò quaſi murus igneus.

9. Sed eſt alia commodior explica-
Magnus ciuium numerus futurus dicitur in Ieruſalē. tio, ac magis obuia, ſi dicas tantam futuram ciuium multitudinem, vt, quia tot homines ciuitatis ſepta capere non poterunt, extra mœnia multis aut domos, aut tabernacula conſtruere neceſſarium ſit. Sumpſerat, credo, metator ille, atque architectus Angelus ſpatia ſatis laxa ad ciuitatis fabricã. Ait ergo alter Angelus, tantum illud ſpatium, quantũ quantum eſſet, futurũ tamen anguſtum pro ciuium multitudine. Quod dixit multò antè Iſaias cap. 45. n. 19. *Quia deſerta tua, & ſolitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc anguſta erunt præ habitatoribus.* Porro illud (*abſque*) idẽ
Rég. Abſque non ſemper excludit, ſed aliquãdo addit. eſſe aliquando quod *extra*, vel *præter*, ſatis in Scriptùra frequens; neque enim ſemper negat, ſeu excludit, ſed aliquando aliquid addit ei, quod prius affirmarat. Ioſue 17. *Et ceciderunt funiculi Manaſſe abſque terra Galaad, & Baſan trans Iordanem*, id eſt, præter terram Galaad, quam iam poſſidebant: & Iud 8. *Fuit pondus poſtulatarum inaurium mille ſeptingenti auri ſicli abſque ornamentis, & monilibus, & præter torques aureas camelorum.* Vbi illud (*præter*) quod ſequitur, ſatis indicat quid valeat (*abſque*) quod anteceſſit: & vtrobique Heb. eſt לבד *lebad*: & Cant. 4. *abſque eo quod intrinſecus latet*: & Cant. 6. *abſque occultis tuis*, non ſignificat abeſſe à ſponſa illud, quod intrinſecus latet, ſed vltra illud quod in ipſa erat eximum, adeſſe etiam alia. Quam etiam dicendi phraſim familiarem habet Hiſpanus, dum dicit: *Tengo tanta renta ſin lo que herede, o eſpero de mi Padre*, & ſimilia. Sic etiam hoc loco dicuntur Iudæi præter illud ſpatium, quod complexus eſt murorum ambitus, habituri quoque aliqua domicilia extra mœnia. Non itaque negatur hîc murorum circunſcriptio, ſed ciuium abundantia prædicitur. Quod etiam Hebraica vox multo magis oſtendit, quæ ſic habet פרזות תשב ירושלים *perazoth teſeb Ieruſalaiim*, quæ ſic ad verbum reddo: *Ieruſalem*, id eſt, ciues Hieroſolymitani, *habitabit*, (nã תשב *teſeb*, vox eſt actiua) *vicos*, vel, *ea, quæ murata non ſunt*. Hæc verò ſunt, aut illa, quæ ciuitati ſunt adiuncta, vt ſuburbia, vel paululùm ab ea remota, vt quæ *pagi* Latinè, Hiſpanè dicuntur *aldeas*, quæ filiæ ciuitatis vocantur, & quaſi eius membra ſunt. Vtrumque habitarunt Solymitani ciues; neque enim tantùm quod erat vaſtum, vacuúmque ciuibus intra antiqua mœnia, ſed etiam proxima ciuitatis loca occupauerunt.

Ea enim multitudo è captiuitate 10.
rediit, vt cogi non potuerit intra mœnia quantumuis laxis ſpatiis ab Angelo metatore deſcripta. Nam (vt tradit Ioſephus lib. 11. Ant. cap. 4.)

virorum, præter aliam imbellem, atque promiſcuam turbam,fuerunt quatuor millia millium,& ſexcenta viginti octo millia dũtaxat ex tribu Iuda & Benjamin. Quid ergo mirum ſi Ieruſalem, id eſt, ciues extra mœnia egreſſi præ multitudine, & ſuburbia proxima, & pagos etiam remoros impleuerint? Quod apertè docuit Nehemias cap. 11. vbi ex eo numero,qui ab exilio rediit,decimã tantùm partẽ habitaſſe traditur in Ieruſalem:& cùm priùs vno numero clauderetur ciuitas, vt ex Nehemia liquet cap.2.3.& 4. deinde alij muri conſtructi ſunt, quibus nempe populus,qui extra mœnia degebat,tutus eſſet ab inimicorum iniuria. Quare Machab.1.cap.4. mons Sion ædificatus dicitur, & in eius circuitu muri alti, atque firmæ turres excitatę. Denique Ioſephus lib. 6. de bello cap.6.triplici muro circundatam eſſe ciuitatem ſcribit,& ibidem docet partem quandam fuiſſe mœnibus nudam,quia exuberans habitatoribus ciuitas paulatim extra mœnia ſerpebat. Quare partem illam Agrippa mœnibus cingere aggreſſus eſt,& opus ab eo inchoatum Iudæorum ſtudio poſtea perfectum fuit. Illa verò pars recens tunc mœnibus incluſa *Bezetha* dicta eſt, id eſt, *noua ciuitas.* Quia poſtquam mœnibus ſepta eſt, quæque antè optimè פרזות *perazoth* dici poterat, id eſt,*vicus abſque muro*, poſtea ciuitas dicta eſt;noua tamen,comparata antiquæ ciuitati iam olim mœnibus va'latæ. Ex his habes quomodo locus hic nihil contineat, quod non aptiſſimè cum Ieruſalem terreſtri conueniat.

Quibus mœnibus cincta Ieruſalem.

11. *Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus.*] Ne fortè perturbaret Prophetam, partem aliquam ciuium murorum præſidio nudã obiectam videri inimicorum iniuriæ, ait Dominus ſe illi ciuitatis parti, & cæteris etiam ciuibus futurum pro muro. Igneum verò dicit, vel quia Angelos præficiet vrbis cuſtodiæ,qui Pſ. 103.dicuntur *ignis vrens:*& 4.Reg. 6. Samariam igneis curribus eſſe vallatam, nihil aliud eſſe exiſtimatur, quàm vigili, & ſedula Angelorum cuſtodia eſſe munitam; de qua Iſai. 62. *Super muros tuos Ieruſalem poſui cuſtodes.* Vel certè in igneo muro ſingularis indicatur cuſtodia, atque protectio,quæ quamſimillima eſt illi,qua Deus cauit ne vllus in Paradiſum introiret.Nam quemadmodum Deus cuſtodem Cherubim cum igneo gladio in aditu conſtituit, ſic etiam nunc igneum murum promittit. Quòd ſi,vt Abulenſis putat, & Lyra,& hiſtoria ſcholaſtica, gladius igneus Cherubim, ignis erat inſtar coronæ Paradiſum ambiens, nihilo infirmior cuſtodia Ieruſalem promittitur, quàm olim Paradiſo data eſt. Mirus ſanè amor Dei in populum ſuum,mira prouidentia, quam agnoſcebat Dauid,cùm canebat Pſ. 124. *Montes in circuitu eius,& Dominus in circuitu populi ſui:* ac ſi diceret, non tam montium ambitu, quàm Domino cuſtode tutam futuram eſſe Ieruſalem. Et Iſai. cap. 26. *Vrbs fortitudinis noſtræ Sion, Saluator ponetur in ea murus,& antemurale.*

Deus cuſtos,& defenſor Ieruſalem.

12. *Et in gloria ero in medio eius.*]Heb. לכבוד *lecabod.* Fortaſſe ſignificãtiùs, & clariùs, *in gloriam*, id eſt, ero Hieroſolymæ non ſolùm tutelæ, atque cuſtodiæ, ſed etiam honori:reddam enim illam non ſolùm tutam, ſed etiam illuſtrem. Mihi pene certum eſt,illud *in gloria*, actiuè ſumi, id eſt, affetam gloriã populo,in cuius medio ego habitauero. Neque aliter intelligunt Lxx.qui vertunt εἰς δόξαν, qui loquendi modus actionem indicat.

Deus ornamentũ populi ſui.

dicat. Quomodo ſæpe dicimus, *ero tibi in ſcandalum, foueam, interitum*, id eſt, afferam tibi ſcandalum, non patiar abs te. Quòd ſi paſſiuè ſumas, vt magis indicat vulgati tranſlatio, hoc ſenſu: ero glorioſus, ſeu glorificatus in medio populi; erit ſanè verus ſenſus, quia inſtaurato templo, renouatíſque ſacrificiis glorificatus Dominus fuit in Ieruſalem: ſed non ſatis congruit cum toto textu, qui de cómodis agit Ieruſalem, neque cum Hebraica, Græcáque phraſi, quæ ſignificat non tam inde Deũ ſibi gloriã accipere, quàm ſuo populo præſtare. Fateor Hieronymum accipere hoc paſſiuè dum ſic exponit; *& Dominus in medio eius verſetur in gloria*: & eodem modo accipit Lyranus. Vtramque ſignificationem admittit Dionyſius Carthuſianus; dicit enim, *glorificabor per latriæ cultum ab inhabitantibus eam* (Ieruſalem) *eróque eis in gloriam, corda ipſorum lætificando, & ipſos magnificè exaltando*. Reliqui tamen omnes actiuè accipiunt, Theodoretus, Cyrillus, Haimo, Vatablus, vterque Palacios, Ribera. Neque ab hoc ſenſu omnino excludimur per illum ablatiuum *in gloria*, qui, licèt rarò, vſum tamen illum interdum habet.

13. *O, ô fugite de terra Aquilonis, quoniã in quatuor ventos cœli diſperſi vos.*] Locus hic probat noſtro Riberæ hiſtoricum huius capitis ſenſum eſſe de Eccleſia. Neque enim Iſraëlitæ de quatuor orbis partibus, in quas diſperſi fuerant, in ſuos fines collecti ſunt: decem quippe tribuum exilium ſolutum fuiſſe nullibi conſtat. Sed hic ipſe locus contrarium mihi perſuadet: cur enim ſi Euangelij temporibus omnes vocandi, quos in alias, atque alias partes egêre varij caſus, & rerum diſcrimina, iubentur illi tantùm in patriam redire, qui erant in Babylone? nam hæc Solymitanam vrbem ab Aquilone reſpicit: aut cuius ratio redditur, cùm adiungitur, *quoniam in quatuor ventos diſperſi vos?* Reſpondet Ribera, *Babylonem* hoc loco pro mundo ſumi cum ſuis diuitiis, & voluptatibus, qui Sanctos ſemper inſectatur, & vexat. Sed mihi hoc videtur valdè durum, tum quia ſæpe in hoc Propheta de Babylone propriè ſermo fit, & de Hebræa gente, quæ ex Babylone rediit: quare, niſi cauſa premat grauior, ad figuratam orationem confugere neceſſe non eſt. Adde quòd licèt Euangelij temporibus *Babylon* pro mundo ſumatur, idque Sanctis frequens in ore ſit, tamen Prophetarum tempore in vſu non erat, quod ego viderim. Accedit quòd hic cum Sion loquitur, quæ habitare dicitur apud filiã Babylonis. i. Babylonem; ſed reliquæ tribus neque in Babylone erant, neque nomine Sion comprehenduntur.

Babylon Prophetarum tẽpore non videtur ſumpta pro mundo.

Senſus ergo eſt, meo iudicio, ſatis expeditus, etiamſi de tribubus omnibus ſit intelligenda Prophetia: In quatuor cœli ventos, ô genus Iſraëliticum, diſperſi vos, ſed ex omnibus filiam Sion (in qua etiam intelligitur Benjamin, vt ſtatim dicemus) ad libertatem ex Babylone redire iubeo. Sed eſt mihi veriſimile, ſermonem hîc eſſe tantùm de tribu Iuda, & Benjamin, quia hæ quoque variis bellorum euentibus in quatuor mundi partes diſtractæ ſunt. Docet hoc apertiſſimè Ezechiel c. 5. qui cùm ageret de tribu Iuda, & Benjamin, illas in tres partes diſtribuit. *Tertia*, inquit, *pars peſte morietur, & fame conſumetur in medio tui: & tertia pars tantùm in gladio cadet in circuitu tuo: tertiam verò partem tuam in omnem ventum diſpergam.* Omnis autem ventus quatuor venti ſunt, 14.

Duæ tribus in quatuor mundi partes diſperſæ.

de quibus hîc Zacharias, qui ad locum Ezechielis alluſiſſe videtur.

Porrò hoc impletum eſſe in obſidione Ieruſalem conſtat Ierem. cap. 4. & 5. Thren. vbi pellis exuſta fuiſſe, ſicut clibanus à facie tempeſtatum famis: & quidam fame extabuiſſe dicuntur; & 4.Reg 25. obſeſſa ciuitas fuiſſe duobus annis, & fames præualuiſſe traditur. De fuga, atque exilio in varias partes conſtat ex 4. Reg. ſuprà, vbi ab exercitu Chaldæorum diſperſi ſunt plurimi, qui captum à Babyloniis Sedeciam Regem deſeruerunt in varia nempe loca, quæ Scriptura non nominat. Deinde poſt vaſtitatem Ieruſalem populus qui reliquus fuerat à cæde, cuique præfectus fuerat Godolias à Nabuzardan, metu Chaldæorum profugit in Ægyptum; & licèt ex Scriptura expreſsè de aliis regionibus non conſtet, dubium tamen non eſt ex Ezechiele ſuprà, in omnes ventos populum fuiſſe dilapſum. Neque enim inſtante vndique hoſte credibile eſt, Iudæos diu deliberaſſe de loco perfugij, neque importunam eſſe viſam ad ſalutem regionem, quę ſe primùm aperuiſſet ad fugam.

15. Ex ea verò multitudine variè diſperſa ſoli redierunt, qui abducti ſunt Babylonem, vt ſentit Hieronymus in illud Ezech. cap. 11. *Preterea loquere*: dicit enim ex illis, qui diſperſi ſunt ex Iudæis, non rediiſſe, qui abierunt in Ægyptū: imò neq; eos, qui cum Sedecia capti ſunt; id verò prædictum eſt ab Ezchiele ſuprà cap. 5. dum iubetur tertiam partem capillorum, qui diſpergendi ſunt in omnem ventum, ligare in pallio. Nam hi ſunt, vt dicit ibi Hieronymus, qui è captiuitate redierunt: reliquos enim diſflauit ventus nunquam in ſuum locum aggregandos.

16. *O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.*] Hæc verba per epexegeſim viſitatam in Scriptura explicant quæ proximè præceſſerunt. Sed hîc explicandum occurrit, quare ſolùm ab exilio vocetur Sion, id eſt, Iuda, cùm etiam ſimul reuerſa fuerit tribus Benjamin. Et primùm, etiamſi Sion non pertineret ad Benjamin, de quo ſtatim pluribus; tamen nouū non eſt, vt in Iuda tribus quoque Benjamin intelligatur: nam 3.Reg. 3.Reg.11.
cap. 11. dicitur ſola tribus Iuda ſecutura Ieroboam. Sic enim Aias Propheta ad Ieroboam. *Ecce ego ſcindam Regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem tribus; porrò vna tribus remanebit ei propter ſeruum meum David*: & cap. 12. *Nec ſecutus eſt quiſ-* 3.Reg.12.
quam domum Dauid præter tribum Iuda ſolam. Et lib. 4. Reg. cap. 17. 4 Reg.17.
Iratúſque eſt Dominus vehementer Iſraëli, & abſtulit eos à conſpectu ſuo, & non remanſit niſi tribus Iuda tantummodò. Sed quòd in tribu Iuda etiam intelligatur Benjamin, ſatis conſtat 3. Reg. 12. nam cùm præceſſiſſet, ſolam tribum Iuda adhęſiſſe Roboam, ſtatim ſubditur. *Venit autem Roboam Ieruſalem, & congregauit vniuerſam domum Iuda, & tribum Benjamin centum quadraginta millia electorum*: & 2. Par. cap. 11. de Roboam dicitur; *Imperauit ſuper Iudam, & Benjamin.* Et duæ tribus non ſolùm ante captiuitatem, ſed etiam poſtea ſæpiſſime in Scriptura inueniuntur coniunctæ.

17. Cur verò ſola tribus Iuda ſecuta dicatur Roboam, eam cauſam eſſe putat Carthuſianus, quia Iuda vltrò, & ſtudioſè amplexa eſt Roboam contribulem ſibi; ſed Benjamin non tam ex animo, quàm neceſſariò, quia permixta erat tribui Iuda.

Abulen

Abulenſis quæſt. 14. in cap. 11. libr. 3. Reg. exiſtimat ideo Benjamin appellari Iuda, quia illi tribui ſe adiunxit. Interlinearis putat, quia principalis eſſet tribus Iuda, ideo ad ſuum nomen traxiſſe tribus alias, nempe Leuiticam, & Benjaminicam. Ego aliam rationem inuenio, cur Benjamin cum tribu Iuda coaluiſſe, & ab ea ſumpſiſſe nomen videri potuerit. Nam de tribu Leui, quæ per omnes tribus erat diſperſa, & quæ certam in terra promiſſionis ſortem nacta non ſit, alia ratio eſt; ſed nunc de Benjamin nobis quæſtio eſt. Notum eſt ex libr. Iudic. cap. 20. & 21. tribum Benjamin ſic eſſe conciſam, vt ex ea ſexcenti tantùm viri reliqui fuerint, & omnes ciuitates, ac viculos incendio conflagraſſe. Quare cùm tribus aliæ & ciuibus abundarent, & vrbibus, hæc verò his omnibus ſpoliata; & propter infandum ſcelus ignobilis; nullo iam numero habebatur. Quare ſub id temporis, quo hæc ſcripta ſunt, ſic audiebat tribus illa malè, atque ignominioſè, vt eo ſe nomine 1. Reg. 9. Saül Regno iudicaret indignum. *Numquid non filius Iemini ego ſum* (id eſt, Benjaminita) *de minima tribu Iſraël, & cognatio mea noviſſima inter omnes familias de tribu Beniamin? quare ergo locutus es mihi ſermonem iſtum?* Hinc exiſtimo exiguam illam tunc, & obſcuram tribum vulgo Hebræorum amiſiſſe nomen, & ſumpſiſſe à nobiliſſima tribu, cui ſe propter vicinitatem adiunxerat, & cui erat ciuitas Regia Ieruſalem, quo tempore hæc ſcripta ſunt, communis, vt mox dicemus. Et licèt tempore Roboam tribus illa frequens eſſet non ſolùm hominibus, ſed etiam vrbibus, quia tamen olim eò redacta eſt, vt tribus

Cur tribus Benjamin nomẽ ſum pſer. ẽ à Iuda.

Tribus Bẽiamin exigua aliquãdo, & ignobilis.

dici non debuerit, cum aliis compoſita, retinebat tamen antiquum nomen, quod in aliis rebus etiam mutato priori ſtatu fieri videmus; vocabatúrque eodem nomine, quo alia nobilior, & copioſior familia. Neque id proprium eſt tribui Benjamin, vt in ſua tenuitate nomen ſumeret à potentiore tribu, ſed commune cum aliis. Nam cùm ex aliis quoque tribubus plurimi ſeſe adiungerent ad tribum Iuda ante captiuitatem per Aſſyrios, & cum eadem tribu plurimi quoque ab exilio rediiſſent, vt dicemus infrà cap. 8. numero 27. omnes tamen vocati ſunt Iudæi relicto gentilitio nomine.

Hæc quidem ratio ſatis apparebat grauis, cur in Sion quæ vocatur ab exilio, tribus quoque Benjamin intelligatur: ſed eſt alia, meo iudicio, non inepta, quæ ex ipſo ſitu Ieruſalem ſumpta eſt, quæ ædificata fuit in ipſis Benjamin, Iudęque confiniis, ita vt ad vtramque tribum pertinuerit. Quare qui Sion ab exilio reuocat, Iudam omninò reuocat, & Benjamin. Quòd enim Ieruſalem ad Benjamin pertineat, conſtat ex cap. 18. Ioſue. Pertinuiſſe quoque ad Iudam liquet ex eodem Ioſue cap. 15. *Habitabit*, inquit, *Iebuſæus cum filiis Iuda in Ieruſalem vſque in præſentem diem.* Et iiſdem verbis dicitur Iud. cap. 1. *Habitabit Iebuſæus cum filiis Benjamin in Ieruſalem vſque in præſentem diem.* Quòd verò templum ad Benjamin pertineat, probat illa Hebræorum traditio; vt refert Hieronymus de traditionibus Hebraicis; qui illud Gen. 49. *Benjamin lupus rapax manè comedet prædam, & veſpere diuidet ſpolia*; de templo accipiunt, in quo manè à Sacerdotibus immolantur hoſtiæ,

Ieruſalẽ ædificata in cõfinio duarum tribuum, & ideo ad vtrãque pertinet.

Gen. 49.

& veſpere diſtribuuntur. Et ita putat Chaldæus, & fauet benedictio Moyſis Deut. 33. vbi Benjamin in thalamo Domini futurus eſſe dicitur, id eſt, in templo, vt etiam Chaldæus exponit. Quare eodem ſpectant benedictiones Iacobi, & Moyſis, nempe ad id, quod erat in Benjamin maximè pretioſum. Quòd verò templum pertineat etiam ad Iudam indicat Pſal. 77. *Repulit tabernaculum Ioſeph, & tribum Ephraim non elegit: ſed elegit tribum Iuda, montem Sion, quem dilexit, & ædificauit ſicut vnicornium ſanctificium ſuum*, id eſt, templum. Et hoc ipſo capite infrà: *Poſſidebit Dominus Iuda partem ſuam in terra ſanctificata, & eliget adhuc Ieruſalem.* Videntur itaque templum, & ciuitas ad vtramque tribum pertinere, quia pars per ſynecdochem pro tota ciuitate, ac templo ponitur. Et quemadmodum quia funiculus Iudæ ductus eſt per fontem Solis; & per fontem Rogel, Ioſue cap. 15. & per eoſdem fontes funiculus Benjamin, Ioſue cap. 18. verè vterque fons diceretur ad vtramque tribum pertinere. Sic etiam quia linea vtriuſque tribus per latus Iebus, & vallis Hennon ducebatur, vt conſtat ex cap. 15. & 18. Ioſue, Ieruſalem quoque communis erat vtrique tribui. Exiſtimo autem antiquam Ieruſalem quæ parua erat fuiſſe in tribu Benjamin, ſed poſtea latè amplificatam occupaſſe partem illam, quę erat intra funiculum Iudæ.

19. Illud deinde obſeruandum, ter ex Babylone vocari filiam Sion. Nam priùs dicitur, *O, ô fugite de terra Aquilonis*: deinde, *ô Sion fuge.* Geminata vox vim adhibet magnam, & ſtimulos, cùm vrgemus aliquid; & communiter contentionem, & ſtudium ſignificat in quacumque materia; aut alicuius affectus, ſiue doloris, ſiue voluptatis pondus importat magnum. Quòd ſi ter repetatur, maximum, idque communiter indicat numerus ternarius. Exempla ſunt obuia: & valdè accommodatū in multitudine, Eſther cap. 8. verſ. 9. nam vbi vulgatus legit. *Centum viginti ſeptem prouinciis*; textus Hebraicus ter repetito nomine habet, *prouinciam, prouinciam, prouinciam.* Et Apocal. 8. magnum dolorem indicat *væ* ter repetitum. *Væ, væ, væ habitantibus in terra.* Et ſponſa Cant. 4. ter vocatur è Libano. Sic etiam hîc (*ô*) repetitum vrget grauiter Iudæos in exilio deſides. Quòd ſi Babylonia mundi ſymbolum eſt, ſanè quàm aptiſſimè ter homines ex illo vocantur, quod per tria Religionis vota fit. Et qui in mundo viuunt, atque ibi inueteraſcunt, iure pluſquam optimo ter lugeri poſſunt.

Regul. Vox ter repetita multitudinē magnam, vel ſtudium ingens ſignificat.

Poſt gloriam miſit me ad gentes.] Hieronymus hanc vocem Saluatoris eſſe putat, qui omnipotentem ſe ab omnipotente Patre miſſum eſſe dicit. Idem Euſebius de Demonſtr. Euang. cap. 16. & plerique alij. Eſt quidem hoc ſatis probabile: neque tamen ſi loquatur Chriſtus, ſermóque ſit de gentium conuerſione, crediderim ideo ſermonem non eſſe de captiuorum reditu, inſtaurandáque Ieruſalem. Nam in Scriptura ſæpe contingit vt ex hiſtoria, quæ typus eſt, migratio fiat ad veritatem, id eſt, à litera ad ſpiritum, ab vmbra, & figura ad Chriſtū. Exempla ſuppeditabit Iſaias non pauca; cap. 7. *Ecce virgo concipiet & pariet:* & cap. 10. *Reliquiæ conuertentur, reliquiæ inquam Iacob ad Deum fortem:* & cap. 11. *Egredietur virga de radice Ieſſe*; cùm priùs de rebus ſui temporis verba faceret, & ad eaſdem poſtea referat ſermonem; ſic etiam nunc agit Propheta de Ieruſalem inſtauranda, & quia illa Eccleſiæ quædam 10.

Regul. A typo ſæpe ad veritatem tranſlatus ſermo.

quædam vmbra eſt, inſerit iſtud de Eccleſia vaticinium. Sed ſanè exiſtimo neque hoc modo locum iſtum de Eccleſia explicari oportere: nam primùm hîc loquitur ille, quem priùs Zacharias appellauit Angelum, & quamuis Angelus ſæpe perſonam Chriſti repręſentet, vt Theologi docent, & nos pluribus docuimus in cap. 7. Act. veluti in rubo, in diſpoſitione legis, in lucta cum Iacob, &c. non tamen ideo neceſſe eſt, vt quæ hîc dicuntur, omnia ad Eccleſiam referãtur. Nam ex Theologorum ſententia Chriſto tribuuntur illa omnia, quæ cùm temporalia ſint, ad animæ tamen ſalutem pertinent, qualia ſunt euocatio filiorum Iſraël ex Ægypto, inductio in terram promiſſionis; de quibus Iudas Epiſtola canonica. *Quoniam Ieſus populum de terra Ægypti ſaluans, ſecundò eos, qui non crediderunt perdidit.* Et nunc libertas ex captiuitate Babylonica, & templi, ciuitatíſque renouatio, quia hæc maximè iuuare poterant: atque fouere ſtudia pietatis; & ideo meritis Chriſti, ac curæ tribuenda. Iure ergo Chriſtus dicit ſe miſſum, vt hæc præſtet; quia hoc ſuarum partium negotium eſt.

Quæ ad ſalutem animæ pertinēt, Chriſto tribuēda.

22. Hæc mihi difficilia non videntur; ſed dicam aliquid audacius, non tamen ſine fundamento, niſi mea me fallit coniectura. Nempe illud, *poſt gloriam miſit me*, & reliqua ad finem vſque capitis ab Angelo dici, non à Chriſto, aut in Chriſti perſona. Quod præterquàm quòd expeditum habet ſenſum, & ſine offenſione vlla, optimè cum ſuperioribus conſequentia componit. Et primùm ſi Chriſtus, aut in eius perſona, aut nomine Angelus loqueretur, non ſubderet: *quia hæc dicit Dominus exercituum.* Quæ vox non tam eſt ſuo nomine dicentis aliquid, aut alienam perſonam repræſentantis, quàm referẽtis quid alius, aut velit, aut dicat. Exiſtimo ergo primũ, hæc ab Angelo, Dei ſcilicet nuncio, eſſe propoſita: deinde illud, *quia hæc dicit Dominus exercituum*, non ad ea, quæ ſequuntur referri, ſed ad ea, quę pro-ximè anteceſſerũt. Non vt ſenſus ſit, quòd Dominus dixerit ſe miſſum à Patre; ſed quòd Angelus auctoritate Domini cõfirmauerit, quod antè prædixerat, hoc ſenſu. Fuge Sion de Babylonia, quia hæc dicit Dominus exercituum, nempe vt fugias. Sic verò hæc eſſe accipienda, indicat earum partium, quæ in ipſa denunciatione ſunt, ſimilitudo; cuilibet enim parti ſubiicitur: *dicit Dominus*, vt vides, *ô, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos cœli diſperſi vos, dicit Dominus: ô Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituum.* Et hîc finitur tota clauſula. Deinde incipit Angelus de ſeipſo loqui, cùm dicit; *Poſt gloriam miſit me*, &c. quod neceſſariò dicendum eſt, ſi editionem vulgatam, maximè quam nunc emendatam habemus, cum textu Græco, atque Hebraico, & cum aliis etiam Latinis codicibus non paucis cõponere velimus. Sic enim vulgatus: *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Alij verò pronomen habent tertiæ perſonæ, *oculi ſui*, vel, *oculi eius.* Quare ſi pupilla eſt oculi Dei, omnino non loquitur Deus, ſed Angelus, alioqui non dixiſſet עינו *eno*, id eſt, *oculi eius*, ſed עיני *eni*, id eſt, *oculi mei.* Noſter autem Interpres, vt alibi ſæpe, ſenſum potiùs ſecutus eſt, quàm verba.

Poſt gloriã miſit me ad gentes.] Hæc 23.
verba Angeli ſunt, qui in ſua loquitur, non in Chriſti perſona, qui duplici

ARGVMENTVM SECVNDI CAPITIS ZACHARIÆ.

SIcut præcedenti capite in tertia viſione verba audiuit Zacharias conſolatoria de inſtauranda Ieruſalem, & templo, perdendíſque hoſtib. quorum manibus antea afflicta fuerat atque deleta res Iudaica: nunc id quàm ocyſsimè futurum diſcit Propheta alia viſione. Nam vt oſtendat Deus nihil iam eſſe impedimenti ab hoſtibus, & omnia eſſe ad fabricam expedita, & prompta, obiicit Prophetæ ſpeciem cuiuſdam præfecti fabrorum cum menſorio funiculo vt metaretur ſpatia, in quibus eſſet inſtauranda ciuitas. Deinde Angelus quidam ſuperior Angelo, qui Zachariæ aderat, edicit, vt de rebus futuris Prophetam inſtruat, quas ipſe deinde populo proponat. Quarum hæc eſt ſumma, eam futuram ciuium multitudinem, vt plurimi extra mœnia habitare cogantur: quibus tamẽ Deus pro mœnibus erit. Quare veniant ſtatim è Babylonia exules, neque metuant futurum ſibi ab hoſtibus impedimentum, quos Dominus malè mulctabit, dabítque prædam iis à quibus antè prædam abſtulerãt. Denique ſanctificaturum Dominum poſſeſsionem ſuam, in eáque ſicut priùs habitaturum eſſe gloriosè.

CAPVT II.	PARAPHRASIS.
1 *ET leuaui oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus menſorum.*	1 STatim ſub hæc oblata eſt mihi ſpecies alia conſolatoria. Vidi enim quendam quaſi magiſtrum, & præfectum fabrûm cum fune menſorio.
2 *Et dixi, quò tu vadis? Et dixit ad me: vt metiar Ieruſalem, & vi-*	2 Qui à me rogatus quò tenderet, reſpondit, ſibi metiendam eſſe Ieruſalem, explorandúmque funiculo, quanta

quanta eſſet longitudo eius, & latitudo.

videam quanta ſit latitudo eius, & quãta longitudo eius.

3 Ecce autem Angelus mihi familiaris, quique in me loquebatur, egredi viſus eſt. Cui alius occurrit ſuperior Angelus, à quo Angelus, qui loquebatur in me, mandatum accepit, vt his me verbis doceret, & inſtrueret.

3 *Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occurſum eius.*

4 Adeſt iam tempus longè benignius Solymitanę vrbi, quę ſic abundabit ciuibus, ac iumentis, vt cùm tantam multitudinem nequeat continere murorum ambitus, extra mœnia quantumuis lata plurimi habitare cogantur.

4 *Et dixit ad eum: curre, & loquere ad puerũ iſtũ, dicẽs: Abſque muro habitabitur Ieruſalem præ multitudine hominũ, & iumentorum in medio eius.*

5 Neque illis, quibus extra mœnia habitare continget, ab hoſtium vi, atque inſidiis aliquid timendum eſt: nam ego illis pro muro igneo aduersùs inimicorũ vim, & inſidias oppoſitus, non ſolùm tutos; ſed etiam glorioſos præſtabo, & ego in medio populi glorioſus ero.

5 *Et ego ero ei, ait Dominus, murus in circuitu, & in gloria ero in medio eius.*

6 Ergo quando iam omnia expedita ſunt ad reditum, & propè eſt vt in patrio ſolo habitetis perquàm commodè. O vos, qui iñ Babylone durum traxiſtis exilium (neque enim mihi ſermo eſt cum illis, qui aliis in locis extorres habitãt; diſperſa quippe eſt tribus Iuda in quatuor vẽtos) vos, inquam, properate iam è Babylone, ſic enim Dominus iubet.

6 *O, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor vẽtos cœli diſperſi vos, dicit Dominus.*

7 Propera, inquam, Sion de Ba-

7 *O Sion fuge, quæ habi-*

tas apud filiã Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituũ.

bylone, Domino iterum, atque iterũ iubente.

8 *Poſt gloriam miſit me ad gentes quæ ſpoliauerunt vos: qui enim tetigit vos, tangit pupillam oculi mei.*

8 Dominus exercituum, inquit Angelus mihi familiaris alterius nomine, quem ſuperiorem eſſe dixi, id mihi negotij dedit, vt poſtquam te, ô Sion, in tuam ſedem reuocatam glorioſam reddidero, cogitationem meam, atque vires conuertam ad perdendas gentes, à quibus vexata, atque ſpoliata es. Tam enim amat te Dominus, vt compungi putet pupillam oculi ſui ab eo, qui aliqua ratione tetigerit, ac violauerit te.

9 *Quia ecce ego leuo manum meam ſuper eos, & erunt prædæ iis qui ſeruiebant ſibi; & cognoſceris quia Dominus exercituum miſit me.*

9 Ecce ego iam leuo manum meã in gentes tibi hactenus infenſas, efficiamque breui, vt prædæ tibi ſint qui opimam, atque multiplicem abs te prædam abſtulerunt. Tunc autem cognoſces, ô Sion, miſſum me à Domino fuiſſe, cùm proximus rerum prædictarum euentus fidem facturus ſit certam promiſſioni meæ.

10 *Lauda, & lætare filia Sion: quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.*

10 Lauda ergo Sion diuinam in te benignitatem, & exulta; quia ecce ego, dicit Dominus, ad te clemens, & miſericors redeo, vt habitem, ſicut olim ante captiuitatem in medio tui

11 *Et applicabuntur gẽtes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui: & ſcies quia Dominus exercituũ miſit me ad te.*

11 Neque erit numerus exiguus in te, ſed magni fient ad te vndecũque concurſus; quos ego tanquam meum mihi populum amplectar. Et iterum, atque iterum affirmo in medio tui futurum mihi proprium domicilium, & tunc ſcies, ô Sion, eſſe me à Domino miſſum.

12 *Et poſſidebit Dominus Iudam partem ſuam in terra ſanctificata: & eliget adhuc Ieruſalem.*

12 Poſſidebit Dominus Iudam populum ſibi, vt quondam, ſic etiam nunc è multis electum. Non vt hactenus in Babylone, regione execrabili cum ignominia: ſed in Ieruſalem multis à ſe modis ſanctificata, cum gloria.

13 *Sileat omnis caro à facie Domini: quia conſurrexit de habitaculo ſancto ſuo.*

13 Paueat ergo Dominum omnis caro: quia Deus, qui in medio populi habitat, ex medio populi bellator conſurget cõtra eos, qui aut ipſi, aut eius populo hoſtes eſſe volent.

COMMENTARII IN CAP. II. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1\. *ET leuaui oculos meos, & vidi.*]. Leuare oculos attẽtionem ſignificat, maximè vbi res obiecta eſt, nõ tam oculis; quàm cogitationi, vt in ſomnis vſu euenire ſolet. Sed credo tã hîc, quàm ſuperiori capite ſpectra ſic eſſe propoſita Prophetę, vt videri potuerint, imò & neceſſe fuerit oculos in ea habuiſſe intentos.

2\. *An hæc Prophetia hiſtoricè de Ieruſalem intelligenda, vel de Eccleſia.*

Antequam capitis explicationem aggredior, explorandum, atque excutiendum eſt, an hæc Prophetia hiſtorico, ac literali ſenſu intelligenda ſit de Ieruſalem, vel certè de Eccleſia propagãda, atque amplificanda poſterioribus Euangelij temporibus: nam quòd myſtico, & allegorico ſenſu in Eccleſiam ſecúdum iſtud caput conueniat, nemo dubitauit. Res ſanè grauis eſt, explicatúque digniſſima. De Ieruſalem accipiunt Theodoretus, Cyrillus, Albertus Magnus, Dionyſius, Hugo. Et planè idem videntur ſentire qui in ſimili omnino cauſa, id eſt, in Ieruſalem teſtituta ſermonem eſſe putant hiſtoricum de Ieruſalem: myſticum verò de Eccleſia; qua de re nos multis egimus in Procœmio cap. 40. Iſaiæ. Hi verò ſunt præter illos, de quibus nuper, S. Thomas, Adamus Pintus in Iſaiam ſæpe, Theodoretus in illud Baruch. cap. 5. *exue te Ieruſalem ſtola luctus*. Ianſenius in concordia cap. 8. ad illud, *vox clamantis*. Toletus in illud Lucæ cap. 4. *ſpiritus Domini ſuper me*, annotat. 32. 33. 34. Maldonatus in eadẽ verba. Gabriel Vazquez in annotationibus ad c. 9. ad Rom. n. 29. Vide totum Procœmium citatum, vbi de hac re pluribus. De Eccleſia verò Hieronymus. Philaſtrius hæreſi de funiculo mẽſorio. Lyranus, & Emanuel Sa: & omnium acerrimè Ribera, qui ſatis eruditè quæſtionem tractat. Et primùm regulam tradit ſanè optimam ex Auguſtino lib. 3. de doctrina Chriſtiana cap. 10. & 11. qui docet quando ſenſus aliquis hiſtoricè, quando allegoricè ſumendus ſit. *Quando ea* (inquit) *quæ dicuntur, propriè accipi poſſunt, vt verba ſonant, nec quid habẽt abſurdi contra veritatem, aut contra ſanã fidei, morúmve doctrinã, tunc ille ſenſus eſt hiſtoricus, ſin autem maiora ſint, quàm vt poſſint illi rei conuenire, de qua dicũtur, quærendus eſt alius ſenſus occultior, atq; ſacratior, qui quamuis ſpiritualis videatur, hiſtoricus tamen ſit. Quare licèt Pſ. 71. in titulo præferre videatur argumentũ de Salomone; verùm quoniã quædã ſunt, quæ propter magnitudinẽ ſuam in Salomonẽ conuenire non poſſunt, cõſtat de alio Salomone filio Dauid, ſcilicet Chriſto, hiſtoricè eſſe intelligẽdum. Quare*(inquit) *ſi quis oſtẽdere poterit quæ dicũtur in hoc capite, omnia verè facta eſſe in vrbe Ieruſalẽ, ſine dubio mihi probabit illum eſſe hiſtoricũ ſenſum: ſed quia id oſtendi non poteſt, quia longè grandiora ſunt, ſupereſt, vt de Eccleſiæ felicitate interpretemur poſt ſalutarem Chriſti aduentũ.* Deinde probat multa eorum, quæ dicuntur, non poſſe conuenire in Ieruſalem, licèt plurima conueniant. Et probat ex quorundam Hebræorũ ſentẽtia, qui (vt tradit Hieron.) cùm viderent ſuperioribus ſæculis nõ fuiſſe completa, quæ hoc Zachariæ vaticinio prædi-

ĉta sũt, illa ad Meſſiæ tẽpora retulerũt. Deinde oſtẽdens dũ totũ caput explicãdo decurrit, multa eſſe, quæ ad terreſtris Ieruſalem amplitudinem & ſtructuram aptari non poſſunt.

Diſcedo equidem inuitus abeo, quem & plurimùm obſeruo, & cuius diligentiam, atque eruditionem magni facio, & puto multo eſſe probabilius hiſtoricum ſenſum de terreſtri Ieruſalem inſtitutum eſſe potiùs, quàm de myſtica; id eſt, de Eccleſia. Quo enim modo verba eſſent bona, & conſolatoria, quæ nunc dicuntur ab Angelo, ſi mœrorem ex animo Prophetæ non eximerent, quo tunc angebatur moleſtiſſimè? At vt conſtat, non erat tunc Propheta ſollicitus de Eccleſia, cuius fortaſſe cogitatio neque mentem ſubierat, ſed de ſua Ieruſalem, quam euerſam dolebat, & cuius inſtaurandæ tempus aduenïſſe dixerat. Septuageſimus enim annus non excitandæ, propagãdæque Eccleſiæ deſtinatus erat, ſed ædificandæ, atque habitandæ Ieruſalem. Rurſus quemadmodum in capitis explicatione Ribera probat eſſe multa, quę non facilè venient in ſtructuram, maieſtatémque Ieruſalem, ſic nos in capitis decurſu probare conabimur omnia poſſe ad vrbis Solymitanæ molitionem, & dignitatem aptari. Quæ ſi aſſequimur, probabimus Riberæ hunc hiſtoricum eſſe ſenſum: neque enim ille cum Auguſtino quicquam amplius requirit: id ergo ſuis locis agemus. Nunc ad textum.

4. *Et in manu eius funiculus menſorum.* Species hęc eſt ciuitatis ſtruẽdæ, & habitus architectorum, qui vbi aliquid ex arte politum, ac firmum moliri ſtudent, priùs rem totam per otium metantur, & definiunt. Similis ſpecies, & in idem cõſilium obiecta fuit Ezechieli cap. 4. *Ecce vir;* &c. *& funiculus lineus in manu eius, & calamus menſuræ in manu eius.*

Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & Angelus alius egrediebatur in occurſum eius, & dixit ad eum.] Ex hoc loco, aliiſque ſimilibus probant Theologi Angelos inter ſe loqui: quo modo verò id faciant, longa diſputatio eſt. Vide S. Thom. 1. p. q. 107. & ibidem Interpretes: neque deſunt alibi etiam exempla manifeſta. Apoc. 7. *Angelus vnus clamabat ad quatuor Angelos, dicens: Nolite nocere terræ, & mari,* &c. Et in Prophetiis Danielis, & Micheæ Angelorum locutiones occurrent. Porrò tertius ille Angelus, qui egreſſus eſt, vt Angelum Zachariæ familiarem illuminaret, ac doceret, ſuperior erat aliis: vt enim ex Dionyſio cap. 5. de cœleſti Hierarchia docent Theologi, ſuperiores Angeli non illuminantur ab inferioribus. Vide S. Thom. 1. p. q. 106. art. 3. — *Angeli inter ſe loquuntur.*

5. *Loquere ad puerum iſtum.*] Illuminat nunc ſuperior ille ſpiritus Angelum Zachariæ, vt idem poſtea Zachariam illuminet, illuminaturum deinde Iſraëlitas alios. Porrò hîc *puerum* non puto eſſe nomen ætatis, ſed miniſterij, quod aliquando in Scriptura reperitur, maximè vbi aliquid adiungitur, cui ſubeſſe videtur ille, qui vocatur puer; vt Lucæ cap. 1. *in domo Dauid pueri ſui:* & Act. 4. *Aduerſum ſanctum puerum tuum Ieſum.* Et Gen. 24. ſeruus Abraham, qui ſenior dicitur, & toti domui præfectus, puer etiam vocatur; neque verò puerili ætati tantum negotium permitti debuit. Neque hîc deeſt aut nota, aut ratio miniſterij; nam futurus eſt Zacharias miniſter Angeli, per quem diuinum de inſtauranda ciuitate conſilium Iudæis annunciat. Cur ergo vox *puer* Latina, — *Puer non ſemper ætatis nomen, ſed aliquando miniſterij.* — *Reg. Quædam ætatis nomina naturam indicant miniſterij.*

tina, & Hebraica נער *naar*, *ſeruum* ſignificet, & *iuuenem*, ea ratio eſt, quia in ea ætate plerunque homines ſubire ſolent aliorum ſeruitia, aut miniſteria: nam ætas grandior alieno potiùs indiget miniſterio, quàm apta ſit aliis præſtare ſuum. Sicut Sacerdos, etiamſi iuuenis ſit, preſbyter dicitur, id eſt, ſenex: quia ſenes vel ſoliti ſunt obire, vel apti ſacro illi obeundo miniſterio. Hinc ergo fit, vt ſeruus prouectioris ætatis, quíque ſenex meritò vocari poſſet, dicatur puer, vt nuper vidimus de ſeruo Abraham. Exemplum eſt aptum apud Hiſpanos, *moço*, quæ vox tam cadit in puerilem ætatem, quàm in ſenilem, & grauem, modò alterius ſeruituti ſit addicta. Alij ideo putant Zachariam iam ſenem puerum vocari, quia talis eſſe videtur cum Angelis, ante quos tunc erat, comparatus, ſicut diſcipulus rudis coram magiſtris ſapientiſſimis, aut infirmus, & tener coram robuſtiſſimis, aut ætate grandis coram iis qui longiſſimo æuo maiores ſunt, pueri dici ſolent. Ita Gloſſa interlinearis, & Hieronymus infrà ad illud, *ô, ô fugite*; quem ſequuntur plerique alij ex Interpretibus, Haimo, Hugo, Albertus, Dionyſius. Ribera exiſtimat *puerum* hîc ætatis eſſe nomen: cuius ſententiæ alij quoque ſubſcribunt. Sed quod diximus, placet multo magis; tum quia ſic ſatis explicatur aptè vox *puer*; tum quia ſenem rediiſſe Zachariam ab exilio docent Dorotheus in ſynopſi, & Iſidorus; & quod magni apud me momenti eſt, Martyrologium Romanum ſexto die Septembris.

6\. *Abſque muro habitabitur Ieruſalem.*] Hunc locum putat Ribera nullo modo in terrenam, id eſt, typicam Ieruſalem conuenire poſſe: quia ciuitas hæc muro ſepta fuit ab Eſdra; imò (vt tradit Ioſephus) triplici. Ex quo concludit de myſtica, id eſt, de Eccleſia eſſe accipiendum; cuius amplitudo nullis eſt definita ſpatiis. Sed nos videamus quemadmodùm hoc quoque quadrare poſſit in Ieruſalem. Et ſanè ſi cum LXX. legas: *frugifera habitabitur Ieruſalem à multitudine hominum, & iumentorum in medio eius*; nihil hinc oritur difficultatis. Nam Regio illa, quæ propter abſentiam, exiliúmque cultorum infrequens erat, ac vaſta, propter multitudinem tamen eorum, qui ab exilio redibunt, & iumentorum, quorum opera ad ſubigendos agros vtilis eſt, rebus omnibus ad vſum, ſplendorémque ciuium neceſſariis abundatura dicitur.

Sed neque à tranſlatione vulgati quicquam incommodi eſt noſtræ ſententiæ, primò ſi ita interpretere. 7.
Munietur quidem muris Ieruſalem & ideo, vt vides, cum funiculo menſorio viſus eſt tibi Angelus, qui ſpatia conſideret, & metetur, per quæ circumducenda ſint mœnia. At ſic ego adero cuſtos, & vigil ciuitati, vt etiam ſine muris tutò habitari poſſit. Et ideo ſubdit: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus in circuitu.* Neque ſenſus iſte contortus eſt, aut expreſſus vi, ſi Scripturæ conſuetudinem obſerues; in qua id fieri dicitur, quod aptum eſt vt fiat, & aliquis id facere, quod vt faciat facultatem, aut auctoritatem habet. Qua ratione dicitur Iob. 9. *Qui præcipit Soli, & non oritur*; id eſt, præcipere poteſt Soli ne oriatur, & ipſe parebit: & Matt. 12. *Viri Niniuitæ venient in iudicio cum generatione iſta, & condemnabunt eam*; id eſt, condemnare poterunt. Exempla plura ſunt apud Salmeronem Proleg. 20. quinq. 2. can. 12.

Regul. Id fieri dicitur quod aptè eſt vt fiat, & id facere aliquis, quod vt faciat poteſtatem habet.

Reg. Et cauſalis.

8. Secundò, obſeruandum coniunctionem (*&*) non ſemper coniungere extrema, ſed interdũ cauſam reddere, vt docuimus Act. cap. 7. ad illud, *& ſemini eius*. Exempla ſunt obuia. Gen. 14. *Melchiſedech Rex Salem proferens panem, & vinum; erat enim Sacerdos Dei*. Heb. *& ipſe Sacerdos*. Gen. 20. *Morieris propter mulierem, quam tuliſti; habet enim virum*. Hebrai. *& ipſa habet virum*. Iſai. 54. *Ecce tu iratus es, & peccauimus*, id eſt, quia peccauimus. Erit ergo ſenſus huius loci iuxta hęc: Habitari poterit abſque muro ciuitas, quia ego murus in circuitu. Quòd ſi (*&*) copulatiuam coniunctionem eſſe velis, ſenſus eſt facilis. Habitari ſine muro poteſt Ieruſalem, & quia erit multitudo hominum, & iumentorum in ea, vt poſſit quantamcunque hoſtium multitudinem ſuſtinere, & frangere; & quia illi ego adero quaſi murus igneus.

Magnus ciuium numerus futurus dicitur in Ieruſalẽ.

9. Sed eſt alia commodior explicatio, ac magis obuia, ſi dicas tantam futuram ciuium multitudinem, vt, quia tot homines ciuitatis ſepta capere non poterunt, extra mœnia multis aut domos, aut tabernacula conſtruere neceſſarium ſit. Sumpſerat, credo, metator ille, atque architectus Angelus ſpatia ſatis laxa ad ciuitatis fabricã. Ait ergo alter Angelus, tantum illud ſpatium, quantũ quantum eſſet, futurũ tamen anguſtum pro ciuium multitudine. Quod dixit multo antè Iſaias cap. 45. n. 19. *Quia deſerta tua, & ſolitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc anguſta erunt præ habitatoribus*. Porro illud (*abſque*) idẽ

Rég. Abſque non ſemper excludit, ſed aliquãdo addit.

eſſe aliquando quòd *extra*, vel *præter*, ſatis in Scriptùra frequens; neque enim ſemper negat, ſeu excludit, ſed aliquando aliquid addit ei, quod priùs affirmarat. Ioſue 17. *Et ceciderunt funiculi Manaſſe abſque terra Galaad, & Baſan trans Iordanem*, id eſt, præter terram Galaad, quam iam poſſidebant: & Iud 8. *Fuit pondus poſtulatarum inaurium mille ſeptingenti auri ſicli abſque ornamentis, & monilibus, & præter torques aureas camelorum*. Vbi illud (*præter*) quod ſequitur, ſatis indicat quid valeat (*abſque*) quod anteceſſit: & vtrobique Heb. eſt לבד *lebad*: & Cant. 4. *abſque eo quod intrinſecus latet*: & Cant. 6. *abſque occultis tuis*, non ſignificat abeſſe à ſponſa illud, quod intrinſecus latet, ſed vltra illud quod in ipſa erat eximum, adeſſe etiam alia. Quam etiam dicendi phraſim familiarem habet Hiſpanus, dum dicit: *Tengo tanta renta ſin loque herede, o eſpero de mi Padre*, & ſimilia. Sic etiam hoc loco dicuntur Iudæi præter illud ſpatium, quod complexus eſt murorum ambitus, habituri quoque aliqua domicilia extra mœnia. Non itaque negatur hîc murorum circunſcriptio, ſed ciuium abundantia prædicitur. Quod etiam Hebraica vox multo magis oſtendit, quæ ſic habet פרזות תשב ירושלים *perazoth teſeb Ieruſalaiim*, quæ ſic ad verbum reddo: *Ieruſalem*, id eſt, ciues Hieroſolymitani, *habitabit*, (tnã תשב *teſeb*, vox eſt actiua) *vicos*, vel, *ea, quæ murata non ſunt*. Hæc verò ſunt, aut illa, quæ ciuitati ſunt adiuncta, vt ſuburbia, vel paululùm ab ea remota, vt quæ *pagi* Latinè, Hiſpanè dicuntur *aldeas*, quæ filiæ ciuitatis vocantur, & quaſi eius membra ſunt. Vtrumque habitarunt Solymitani ciues; neque enim tantùm quod erat vaſtum, vacuúmque ciuibus intra antiqua mœnia, ſed etiam proxima ciuitatis loca occupauerunt.

Ea enim multitudo è captiuitate 10.
rediit, vt cogi non potuerit intra mœnia quantumuis laxis ſpatiis ab Angelo metatore deſcripta. Nam (vt tradit Ioſephus lib. 11. Ant. cap. 4.)

virorum, præter aliam imbellem, atque promiſcuam turbam, fuerunt quatuor millia millium, & ſexcenta viginti octo millia dūtaxat ex tribu Iuda & Benjamin. Quid ergo mirum ſi Ieruſalem, id eſt, ciues extra mœnia egreſſi præ multitudine, & ſuburbia proxima, & pagos etiam remotos impleuerint? Quod apertè docuit Nehemias cap. 11. vbi ex eo numero, qui ab exilio rediit, decimā tantùm partē habitaſſe traditur in Ieruſalem: & cùm priùs vno numero clauderetur ciuitas, vt ex Nehemia liquet cap. 2. 3. & 4. deinde alij muri conſtructi ſunt, quibus nempe populus, qui extra mœnia degebat, tutus eſſet ab inimicorum iniuria. Quare Machab. 1. cap. 4. mons Sion ædificatus dicitur, & in eius circuitu muri alti, atque firmæ turres excitatę. Denique Ioſephus lib. 6. de bello cap. 6. triplici muro circundatam eſſe ciuitatem ſcribit, & ibidem docet partem quandam fuiſſe mœnibus nudam, quia exuberans habitatoribus ciuitas paulatim extra mœnia ſerpebat. Quare partem illam Agrippa mœnibus cingere aggreſſus eſt, & opus ab eo inchoatum Iudæorum ſtudio poſtea perfectum fuit. Illa verò pars recens tunc mœnibus incluſa *Bezetha* dicta eſt, id eſt, *noua ciuitas.* Quia poſtquam mœnibus ſepta eſt, quæque antè optimè פרזות *perazoth* dici poterat, id eſt, *vicus abſque muro*, poſtea ciuitas dicta eſt; noua tamen, comparata antiquæ ciuitati iam olim mœnibus vallatæ. Ex his habes quomodo locus hic nihil contineat, quod non aptiſſimè cum Ieruſalem terreſtri conueniat.

Quibus mœnibus cincta Ieruſalem.

11. *Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus.*] Ne fortè perturbaret Prophetam, partem aliquam ciuium murorum præſidio nudā obiectam videri inimicorum iniuriæ, ait Dominus ſe illi ciuitatis parti, & cæteris etiam ciuibus futurum pro muro. Igneum verò dicit, vel quia Angelos præficiet vrbis cuſtodiæ, qui Pſ. 103. dicuntur *ignis vrens:* & 4. Reg. 6. Samariam igneis curribus eſſe vallatam, nihil aliud eſſe exiſtimatur, quàm vigili, & ſedula Angelorum cuſtodia eſſe munitam; de qua Iſai. 62. *Super muros tuos Ieruſalem poſui cuſtodes.* Vel certè in igneo muro ſingularis indicatur cuſtodia, atque protectio, quæ quamſimillima eſt illi, qua Deus cauit ne vllus in Paradiſum introiret. Nam quemadmodum Deus cuſtodem Cherubim cum igneo gladio in aditu conſtituit, ſic etiam nunc igneum murum promittit. Quòd ſi, vt Abulenſis putat, & Lyra, & hiſtoria ſcholaſtica, gladius igneus Cherubim, ignis erat inſtar coronæ Paradiſum ambiens, nihilo infirmior cuſtodia Ieruſalem promittitur, quàm olim Paradiſo data eſt. Mirus ſanè amor Dei in populum ſuum, mira prouidentia, quam agnoſcebat Dauid, cùm canebat Pſ. 124. *Montes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi ſui:* ac ſi diceret, non tam montium ambitu, quàm Domino cuſtode tutam futuram eſſe Ieruſalem. Et Iſai. cap. 26. *Vrbs fortitudinis noſtræ Sion, Saluator ponetur in ea murus, & antemurale.*

Deus cuſtos, & defenſor Ieruſalem.

Et in gloria ero in medio eius.]Heb. 12.
לכבוד *lecabod.* Fortaſſe ſignificātiùs, & clariùs, *in gloriam*, id eſt, ero Hieroſolymæ non ſolùm tutelæ, atque cuſtodiæ, ſed etiam honori: reddam enim illam non ſolùm tutam, ſed etiam illuſtrem. Mihi pene certum eſt, illud *in gloria*, actiuè ſumi, id eſt, afferam gloriā populo, in cuius medio ego habitauero. Neque aliter intelligunt LXX. qui vertunt εἰς δόξαν, qui loquendi modus actionem indicat.

Deus ornamentū populi ſui.

dicat. Quomodo ſæpe dicimus, *ero tibi in ſcandalum, foueam, interitum*, id eſt, afferam tibi ſcandalum, non patiar abs te. Quòd ſi paſſiuè ſumas, vt magis indicat vulgati tranſlatio, hoc ſenſu: ero glorioſus, ſeu glorificatus in medio populi; erit ſanè verus ſenſus, quia inſtaurato templo, renouatiſque ſacrificiis glorificatus Dominus fuit in Ieruſalem: ſed non ſatis congruit cum toto textu, qui de cõmodis agit Ieruſalem, neque cum Hebraica, Græcáque phraſi, quæ ſignificat non tam inde Deũ ſibi gloriã accipere, quàm ſuo populo præſtare. Fateor Hieronymum accipere hoc paſſiuè dum ſic exponit; *& Dominus in medio eius verſetur in gloria*: & eodem modo accipit Lyranus. Vtramque ſignificationem admittit Dionyſius Carthuſianus; dicit enim, *glorificabor per latriæ cultum ab inhabitantibus eam* (Ieruſalem) *eróque eis in gloriam, corda ipſorum lætificando, & ipſos magnificè exaltando.* Reliqui tamen omnes actiuè accipiunt, Theodoretus, Cyrillus, Haimo, Vatablus, vterque Palacios, Ribera. Neque ab hoc ſenſu omnino excludimur per illum ablatiuum *in gloria*, qui, licèt rarò, vſum tamen illum interdum habet.

13. *O, ô fugite de terra Aquilonis, quoniã in quatuor ventos cœli diſperſi vos.*] Locus hic probat noſtro Riberæ hiſtoricum huius capitis ſenſum eſſe de Eccleſia. Neque enim Iſraëlitæ de quatuor orbis partibus, in quas diſperſi fuerant, in ſuos fines collecti ſunt: decem quippe tribuum exilium ſolutum fuiſſe nullibi conſtat. Sed hic ipſe locus contrarium mihi perſuadet: cur enim ſi Euangelij temporibus omnes vocandi, quos in alias, atque alias partes egêre varij caſus, & rerum diſcrimina, iubentur illi tantùm in patriam redire, qui erant in Babylone? nam hæc Solymitanam vrbem ab Aquilone reſpicit: aut cuius ratio redditur, cùm adiungitur, *quoniam in quatuor ventos diſperſi vos?* Reſpondet Ribera, *Babylonem* hoc loco pro mundo ſumi cum ſuis diuitiis, & voluptatibus, qui Sanctos ſemper inſectatur, & vexat. Sed mihi hoc videtur valdè durum, tum quia ſæpe in hoc Propheta de Babylone propriè ſermo fit, & de Hebræa gente, quæ ex Babylone rediit: quare, niſi cauſa premat grauior, ad figuratam orationem confugere neceſſe non eſt. Adde quòd licèt Euangelij temporibus *Babylon* pro mundo ſumatur, idque Sanctis frequens in ore ſit, tamen Prophetarum tempore in vſu non erat, quod ego viderim. Accedit quòd hic cum Sion loquitur, quæ habitare dicitur apud filiã Babylonis, i. Babylonem; ſed reliquæ tribus neque in Babylone erant, neque nomine Sion comprehenduntur.

Babylon Prophetarum tẽpore non videtur ſumpta pro mundo.

Senſus ergo eſt, meo iudicio, ſatis expeditus, etiamſi de tribubus omnibus ſit intelligenda Prophetia: In quatuor cœli ventos, ô genus Iſraëliticum, diſperſi vos, ſed ex omnibus filiam Sion (in qua etiam intelligitur Benjamin, vt ſtatim dicemus) ad libertatem ex Babylone redire iubeo. Sed eſt mihi veriſimile, ſermonem hîc eſſe tantùm de tribu Iuda, & Benjamin, quia hæ quoque variis bellorum euentibus in quatuor mundi partes diſtractæ ſunt. Docet hoc apertiſſimè Ezechiel c. 5. qui cùm ageret de tribu Iuda, & Benjamin, illas in tres partes diſtribuit. *Tertia*, inquit, *pars peſte morietur, & fame conſumetur in medio tui: & tertia pars tantùm in gladio cadet in circuitu tuo: tertiam verò partem tuam in omnem ventum diſpergam.* Omnis autem ventus quatuor venti ſunt, 14.

Duæ tribus in quatuor mundi partes diſperſæ.

de quibus hîc Zacharias , qui ad
locum Ezechielis alluſiſſe vide-
tur.

Porrò hoc impletum eſſe in ob-
ſidione Ieruſalem conſtat Ierem.
cap. 4. & 5. Thren. vbi pellis exuſta
fuiſſe, ſicut clibanus à facie tempe-
ſtatum famis:& quidam fame exta-
buiſſe dicuntur; & 4.Reg 25. obſeſ-
ſa ciuitas fuiſſe duobus annis,& fa-
mes præualuiſſe traditur. De fuga,
atque exilio in varias partes conſtat
ex 4. Reg. ſuprà, vbi ab exercitu
Chaldæorum diſperſi ſunt plurimi,
qui captum à Babyloniis Sedeciam
Regem deſeruerunt.in varia nempe
loca, quæ Scriptura non nominat.
Deinde poſt vaſtitatem Ieruſalem
populus qui reliquus fuerat à cæde,
cuique præfectus fuerat Godolias à
Nabuzardan , metu Chaldæorum
profugit in Ægyptum; & licèt ex
Scriptura expreſsè de aliis regioni-
bus non conſtet , dubium tamen
non eſt ex Ezechiele ſuprà,in omnes
ventos populum fuiſſe dilapſum.
Neque enim inſtante vndique hoſte
credibile eſt,Iudæos diu deliberaſſe
de loco perfugij,neque importunam
eſſe viſam ad ſalutem regionem,quę
ſe primùm aperuiſſet ad fugam.

15. Ex ea verò multitudine variè di-
ſperſa ſoli redierunt,qui abducti ſunt
Babylonem , vt ſentit Hieronymus
in illud Ezech.cap.11. *Præterea loque-
re* : dicit enim ex illis , qui diſperſi
ſunt ex Iudæis , non rediiſſe,qui ab-
ierunt in Ægyptū:imò neq; eos,qui
cum Sedecia capti ſunt;id verò præ-
dictum eſt ab Ezchiele ſuprà cap. 5.
dum iubetur tertiam partem capil-
lorum, qui diſpergendi ſunt in om-
nem ventum,ligare in pallio. Nam
hi ſunt,vt dicit ibi Hieronymus,qui
è captiuitate redierunt : reliquos
enim difflauit ventus nunquam in
ſuum locum aggregandos.

O Sion fuge,quæ habitas apud filiam 16.
Babylonis.] Hæc verba per epexege-
ſim viſitatam in Scriptura explicant
quæ proximè præceſſerunt. Sed hîc
explicandum occurrit, quare ſolùm
ab exilio vocetur Sion, id eſt, Iuda,
cùm etiam ſimul reuerſa fuerit tri-
bus Benjamin. Et primùm, etiamſi
Sion non pertineret ad Benjamin,
de quo ſtatim pluribus;tamen nouū
non eſt, vt in Iuda tribus quoque
Benjamin intelligatur : nam 3.Reg. 3.Reg.11.
cap.11.dicitur ſola tribus Iuda ſecu-
tura Ieroboam. Sic enim Aias Pro-
pheta ad Ieroboam. *Ecce ego ſcindam
Regnum de manu Salomonis , & dabo
tibi decem tribus ; porrò vna tribus re-
manebit ei propter ſeruum meum Da-
uid* : & cap. 12. *Nec ſecutus eſt quiſ-* 3.Reg.12.
*quam domum Dauid præter tribum
Iuda ſolam.* Et lib. 4. Reg. cap. 17. 4 Reg.17.
*Iratúſque eſt Dominus vehementer
Iſraëli , & abſtulit eos à conſpectu ſuo,
& non remanſit niſi tribus Iuda tan-
tummodò*. Sed quòd in tribu Iuda
etiam intelligatur Benjamin , ſatis
conſtat 3. Reg. 12. nam cùm præ-
ceſſiſſet,ſolam tribum Iuda adhęſiſſe
Roboam,ſtatim ſubditur. *Venit au-
tem Roboam Ieruſalem , & congrega-
uit vniuerſam domum Iuda , & tribum
Benjamin centum quadraginta millia
electorum* : & 2. Par. cap. 11. de Ro-
boam dicitur; *Imperauit ſuper Iudam,
& Benjamin.* Et duæ tribus non ſo-
lùm ante captiuitatem , ſed etiam
poſtea ſæpiſſime in Scriptura inue-
niuntur coniunctæ.

Cur verò ſola tribus Iuda ſecuta 17.
dicatur Roboam , eam cauſam eſſe
putat Carthuſianus,quia Iuda vltrò,
& ſtudioſè amplexa eſt Roboam
contribulem ſibi ; ſed Benjamin
non tam ex animo , quàm neceſſa-
riò, quia permixta erat tribui Iuda.

Abulen

Abulenſis quæſt. 14. in cap. 11. libr. 3. Reg. exiſtimat ideo Benjamin appellari Iuda, quia illi tribui ſe adiunxit. Interlinearis putat, quia principalis eſſet tribus Iuda, ideo ad ſuum nomen traxiſſe tribus alias, nempe Leuiticam, & Benjaminicam. Ego aliam rationem inuenio, cur Benjamin cum tribu Iuda coaluiſſe, & ab ea ſumpſiſſe nomen videri potuerit. Nam de tribu Leui, quæ per omnes tribus erat diſperſa, & quæ certam in terra promiſſionis ſortem nacta non ſit, alia ratio eſt; ſed nunc de Benjamin nobis quæſtio eſt. Notum eſt ex libr. Iudic. cap. 20. & 21. tribum Benjamin ſic eſſe conciſam, vt ex ea ſexcenti tantùm viri reliqui fuerint, & omnes ciuitates, ac viculos incendio conflagraſſe. Quare cùm tribus aliæ & ciuibus abundarent, & vrbibus, hæc verò his omnibus ſpoliata; & propter infandum ſcelus ignobilis; nullo iam numero habebatur. Quare ſub id temporis, quo hæc ſcripta ſunt, ſic audiebat tribus illa malè, atque ignominioſè, vt eo ſe nomine 1. Reg. 9. Saül Regno iudicaret indignum. *Numquid non filius Iemini ego ſum* (id eſt, Benjaminita) *de minima tribu Iſraël, & cognatio mea noviſſima inter omnes familias de tribu Beniamin? quare ergo locutus es mihi ſermonem iſtum?* Hinc exiſtimo exiguam illam tunc, & obſcuram tribum vulgo Hebreorum amiſiſſe nomen, & ſumpſiſſe à nobiliſſima tribu, cui ſe propter vicinitatem adiunxerat, & cui erat ciuitas Regia Ieruſalem, quo tempore hęc ſcripta ſunt, communis, vt mox dicemus. Et licèt tempore Roboam tribus illa frequens eſſet non ſolùm hominibus, ſed etiam vrbibus, quia tamen olim eò redacta eſt, vt tribus

Cur tribus Benjamin nomẽ ſum pſer. è Iuda.

Tribus Bẽiamin exigua aliquãdo, & ignobilis.

dici non debuerit, cum aliis compoſita, retinebat tamen antiquum nomen, quod in aliis rebus etiam mutato priori ſtatu fieri videmus; vocabatúrque eodem nomine, quo alia nobilior, & cöpioſior familia. Neque id proprium eſt tribui Benjamin, vt in ſua tenuitate nomen ſumeret à potentiore tribu, ſed commune cum aliis. Nam cùm ex aliis quoque tribubus plurimi ſeſe adiungerent ad tribum Iuda ante captiuitatem per Aſſyrios, & cum eadem tribu plurimi quoque ab exilio rediiſſent, vt dicemus infrà cap. 8. numero 27. omnes tamen vocati ſunt Iudæi relicto gentilitio nomine.

Hæc quidem ratio ſatis apparebat grauis, cur in Sion quæ vocatur ab exilio, tribus quoque Benjamin intelligatur: ſed eſt alia, meo iudicio, non inepta, quæ ex ipſo ſitu Ieruſalem ſumpta eſt, quæ ædificata fuit in ipſis Benjamin, Iudęque confiniis, ita vt ad vtramque tribum pertinuerit. Quare qui Sion ab exilio reuocat, Iudam omninò reuocat, & Benjamin. Quòd enim Ieruſalem ad Benjamin pertineat, conſtat ex cap. 18. Ioſue. Pertinuiſſe quoque ad Iudam liquet ex eodem Ioſue cap. 15. *Habitabit*, inquit, *Iebuſæus cum filiis Iuda in Ieruſalem vſque in præſentem diem.* Et iiſdem verbis dicitur Iud. cap. 1. *Habitabit Iebuſæus cum filiis Benjamin in Ieruſalem vſque in præſentem diem.* Quòd verò templum ad Benjamin pertineat, probat illa Hebræorum traditio, vt refert Hieronymus de traditionibus Hebraicis, qui illud Gen. 49. *Benjamin lupus rapax manè comedet prædam, & veſpere diuidet ſpolia*; de templo accipiunt, In quo manè à Sacerdotibus immolantur hoſtiæ,

Ieruſalẽ ædificata in cõfinio duarum tribuum, & ideo ad vtrãque pertinet.

Gen. 49.

quædam vmbra eſt, iuſerit iſtud de Eccleſia vaticinium. Sed ſanè exiſtimo neque hoc modo locum iſtum de Eccleſia explicari oportere: nam primùm hîc loquitur ille, quem priùs Zacharias appellauit Angelum, & quamuis Angelus ſæpe perſonam Chriſti repręſentet, vt Theologi docent, & nos pluribus docuimus in cap.7. Act. veluti in rubo, in diſpoſitione legis, in lucta cum Iacob, &c. non tamen ideo neceſſe eſt, vt quæ hîc dicuntur, omnia ad Eccleſiam referátur. Nam ex Theologorum ſententia Chriſto tribuuntur illa omnia, quæ cùm temporalia ſint, ad animæ tamen ſalutem pertinent, qualia ſunt euocatio filiorum Iſraël ex Ægypto, inductio in terram promiſſionis; de quibus Iudas Epiſtola canonica. *Quoniam Ieſus populum de terra Ægypti ſaluans, ſecundò eos, qui non crediderunt perdidit.* Et nunc libertas ex captiuitate Babylonica, & templi, ciuitatíſque renouatio, quia hæc maximè iuuare poterant: atque fouere ſtudia pietatis; & ideo meritis Chriſti, ac curæ tribuenda. Iure ergo Chriſtus dicit ſe miſſum, vt hæc præſtet; quia hoc ſuarum partium negotium eſt.

Quæ ad ſalutem animæ pertinēt, Chriſto tribuēda.

22. Hæc mihi difficilia non videntur; ſed dicam aliquid audacius, non tamen ſine fundamento, niſi mea me fallit coniectura. Nempe illud, *poſt gloriam miſit me*, & reliqua ad finem vſque capitis ab Angelo dici, non à Chriſto, aut in Chriſti perſona. Quod prætetquàm quòd expeditum habet ſenſum, & ſine offenſione vlla, optimè cum ſuperioribus conſequentia componit. Et primùm ſi Chriſtus, aut in eius perſona, aut nomine Angelus loqueretur, non ſubderet: *quia hæc dicit Dominus exercituum.* Quæ vox non tam eſt ſuo nomine dicentis aliquid, aut alienam perſonam repræſentantis, quàm referētis quid alius, aut velit, aut dicat. Exiſtimo ergo primū, hæc ab Angelo, Dei ſcilicet nuncio, eſſe propoſita: deinde illud, *quia hæc dicit Dominus exercituum*, non ad ea, quæ ſequuntur referri, ſed ad ea, quę pro-ximè anteceſſerūt. Non vt ſenſus ſit, quòd Dominus dixerit ſe miſſum à Patre; ſed quòd Angelus auctoritate Domini cōfirmauerit, quod antè prædixerat, hoc ſenſu. Fuge Sion de Babylonia, quia hæc dicit Dominus exercituum, nempe vt fugias. Sic verò hæc eſſe accipienda, indicat earum partium, quæ in ipſa denunciatione ſunt, ſimilitudo; cuilibet enim parti ſubiicitur: *dicit Dominus*, vt vides, *ô, ô fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos cœli diſperſi vos, dicit Dominus: ô Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituum.* Et hîc finitur tota clauſula. Deinde incipit Angelus de ſeipſo loqui, cùm dicit; *Poſt gloriam miſit me*, &c. quod neceſſariò dicendum eſt, ſi editionem vulgatam, maximè quam nunc emendatam habemus, cum textu Græco, atque Hebraico, & cum aliis etiam Latinis codicibus non paucis cōponere velimus. Sic enim vulgatus: *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei*, Alij verò pronomen habent tertiæ perſonæ, *oculi ſui*, vel, *oculi eius.* Quare ſi pupilla eſt oculi Dei, omnino non loquitur Deus, ſed Angelus, alioqui non dixiſſet עינו *eno*, id eſt, *oculi eius*, ſed עיני *eni*, id eſt, *oculi mei.* Noſter autem Interpres, vt alibi ſæpe, ſenſum potiùs ſecutus eſt, quàm verba.

Poſt gloriā miſit me ad gentes.]Hæc 23.
verba Angeli ſunt, qui in ſua loquitur, non in Chriſti perſona, qui duplici

plici ratione à Babylone populum in patriam vocat; & quòd glorioſus erit populus ad illud vſque tempus deſertus,&vacuus,& quòd pericula maxima,& clades imminent Regionibus illis,in quibus captiui degunt: quæ effugere non poterunt, ſi ſe cũ peregrinis hominibus,Deóq; inimicis implicuerint.Illam verò gloriam variè explicãt auctores, qui negant hîc eſſe ſermonem de Chriſti gloria excitati à mortuis, & ad cœlos aſſumpti. Hebræi de Romanorũ gloria intelligunt,id eſt,poſtquam Romani totius orbis Imperium obtinuerint. Alij de Imperij Perſici gloria accipiunt, vt Pagninus. Alij poſt annunciatam gloriã præſtadã populo Dei, de qua priùs dictum fuerat: *Et in gloria ero in medio eius*, annunciandam eſſe cladem populis, quibus Iudæi antè ſeruierant.Ita Hugo, & Arias Montanus.

24. Mihi hoc loco magis probatur, quod Alberto quoq; Magno viſum eſt;gloriam hîc eſſe illam, qua Deus populũ ornauit ſuũ,inſtaurata vrbe, & excitato templo,vbi Deus habitaret in medio populi. Vbi enim hæc eſſent perfecta,Angelus,quo hortatore hæc ſuſcepta ſunt,iterũ ſe dicit ad gentes alias, vt iniuriã,ac vim illatã populo Iſraëlitico vlciſceretur. Quomodò verò id acciderit, quáve ratione mulctatæ fuerint gẽtes malè olim in Iudæos animatæ, conſtat ex libris Machabæorum. Certè contra inimicos populi Dei ſæpe dura prædicta ſunt à Prophetis. A Ierem.c.47. 48. 49. ab Ezech. cap. 23. & 26. & idem nunc facit Zacharias.Porrò illud, *miſit me*, pro futuro ſumitur, quod apud Prophetas familiare eſt, maximè cùm aliquid propè eſt vt fiat,vt diximus ad illud Cant. 1. *Introduxit me*: niſi malis ita interpretari;*miſit me*,id eſt,in mandatis dedit mihi,vt ad gentes eam.

Qui enim tetigerit vos,tangit pupillam oculi mei.] Hinc planè, meo iudicio, conſtat de vltione, ac ſupplicio illarum gentium potiùs eſſe ſermonem,quàm de conuerſione ad fidem. Hanc enim rationem reddit Angelus, quòd grauiter ferat vexari ſuos non ſecus atque ſi quis oculi ſui pupillam compungat. Sed hoc non tam beneuolentiam cõciliat ad miſericordiam,quàm furorem acuit ad vindictam. Cæterùm vt nuper obſeruauimus, in textu Græco, Hebraico,Chaldaico,& nõnullis Latinis codicibus, non eſt *oculi mei*, ſed *ipſius*, aut *ſui*. Sed ſi Angelus in ſua perſona loquatur,& non repręſentet alienam, ſenſus eſt idem,qui à nobis ſuprà propoſitus:ſi hæc verba Chriſti eſſe ſtatuamus,alius erit sẽſus,ſed qui planè indicet non hîc à propitio Deo de conuerſione gentium agi, ſed ab irato de illarum exitio. Ait enim eos, qui populo ſuo moleſtiæ aliquid afferunt,in ſe ipſos graue aliquod infortunium moliri; & quod ipſi vulnus Iudæorum corporibus, aut fortunis infligunt, in rem ſibi maximè gratam, qualis eſt oculorũ pupilla, eſſe conuertendum.Ita Cyrillus. Cæterùm pupillam Prouerbiali ſpecie ſumi pro re maximè chara,quæque maiori ſtudio cuſtoditur,conſtat ex Deut.32.& Pſal.16.ad quæ loca videtur alluſiſſe Zacharias Pupilla verò læſa deformitatem affert, & cæcitatem, extremámque miſeriam: quale enim gaudium habebit, qui cœli lumen non videt? Iob.c.2.Tale verò ſibi malum ſtruit, qui contra Dei amicos aliquid machinatur mali. 25.

Dei in ſuos zelus, & indulgẽtia.

Quia ecce ego leuo manum meam ſuper eos.] Leuare manũ in Scriptura multa ſignificat, de quibus hîc Ribera: hoc verò loco duo videtur indi 26.

Leuare manum, iuramenti ſignum

indicare, vel iuramento confirmare non impunitas fore populo Dei inflictas à gentibus contumelias, & plagas, ſed ſumendum eſſe ſupplicium. Nam leuare manum iuramēti ſignum, & pondus obtinet. Gen. 14. Deut. 32. Exod. 6. vel certè manū extendere idem eſt quod manum habere armatam, & intentam ad plagam. Et hoc placet magis, quia & frequentius in Scriptura, & rebus accommodatum magis. Pſ. 73. *Leua manus tuas in ſuperbias eorum.* 2. Reg. 20. *Homo de monte Ephraim leuauit manum ſuam contra Regem Dauid.* Porrò non differendas eſſe illarum gentium pœnas, oſtendit illud, *leuo*, in præſenti tempore. Sic enim explicare ſolemus rem futuram, imminentem iam tamen.

27. *Et cognoſcetis, quia Dominus exercituum miſit me.*] Hæc etiam verba Angeli ſunt, qui ex rerum, quæ prædicuntur euentibus fidem facit Prophetiæ ſuæ. Ex quo infero hoc loco ſermonem non eſſe de gentium cōuerſione: nam ſigna non ſolùm certa, ſed etiam proxima eſſe debent, ita vt videri poſſint, aut cognoſci ab iis qui ad aliarum rerum expectationem vocantur. Alioqui ab his, qui audituri erant hæc à Zacharia poſtea, niſi ſigna apparerent, in dubium meritò vocari poterat Angelica, vel Prophetica fides. At gentium conuerſio quî poterat ſignum eſſe iis, quibuſcum Zacharias loquebatur, qui nūquam illam eſſent viſuri, cùm contigerit ſupra quingentos annos à tempore Zachariæ?

28. *Lauda, & lætare filia Sion.*] Hæc etiam Angeli verba ſunt Dei nuntij, atque ipſius promiſſa referentis, vt docet quod ſtatim ſubditur: *Dicit Dominus, & applicabuntur gentes multæ ad Dominum.* Neque hoc ad gentium conuerſionem pertinere exiſtimo; ſed ad multitudinem, quæ ædificato templo, dedicatóque ex Iudæorum gente ad vrbem confluxit, id eſt, poſtquam Deus habitare cœpit antiquo ſuo more in Ieruſalem. Quemadmodum verò hoc impletum fuerit, tradit Eſdras lib. 1. cap. 8. Quòd verò hîc de Gentili populo ſermo non ſit, indicat adiectiuum illud, *multæ*. Nam abſolutè nomen, *Gentes* pro paganis, & his, qui à populo Dei alieni ſunt, vſurpatur; ſi verò aliquid addas, tam de Iudæis, quàm de nationibus aliis intelligitur. Neque ſi de gentibus externis accipias, neceſſe eſt vt de conuerſione earum ad fidem intelligas. Nam externi populi, & maieſtate templi, in quo Deus præcipuè colebatur editis grauibus ibi ſuæ præſentiæ teſtimoniis, & Iudæorum felicitate commoti, & Religionē Iudæorum amplectebantur, quod facturum ſe profitebatur Antiochus Machab. 2. cap. 9. & voti, & pietatis ergo templum obibant, & munera deferebant ampliſſima. Quod Dauid multo antè cecinerat Pſ. 67. vbi poſtquam de hoſtibus debellatis egiſſet, ſubiecit: *A templo ſuo, quod eſt in Ieruſalem, tibi offerent Reges munera.* Vide Commentaria noſtra in illum locum.

Reg. *Gentes abſolutè pro* Gētilibus: cum addito pro aliis etiam populis ſumuntur.

Et poſſidebit Dominus Iudam partem ſuam in terra ſanctificata.] Hîc 29.
iam Ribera nobiſcum ſentit, agique putat non de Eccleſia, ſed de Iudæis; & ita planè videtur eſſe dicēdum: & eſt ſenſus facilis; Poſſidebit Dominus Iudam populum ſibi è multis electum, non in execrabili terra Babylonis, vbi antea fuerat in ignominia, ſed in terra Iuda multis à ſe modis illuſtrata, & ſanctificata, maximè templo, id eſt, habitaculo ſanctificationis ſuæ. Et ideo ſubditur: *Et eliget adhuc Ieruſalem;*

quia rurſus in Ieruſalem conſtituet ſibi domum vbi habitet, ſicut antea. Nam illam & ſpoliatam ciuibus, & exuſtam incendio Babylonico abieciſſe omnino videbatur. Quo modo verò in *Iuda* intelligatur quoque Benjamin diximus ſuprà nu. 16.

30. *Sileat omnis caro à facie Domini.*] Valdè hæc ſignificanter dicuntur à Propheta. Nā ſilere in Scriptura ſignificat inter alia ita aliquẽ domitũ eſſe alterius potentia, vt ſe commouere non audeat, neque contra illum leuiter, aut obſcurè quicquam mutire, & ob id ipsũ reuereri, & colere. Nam huiuſmodi ſilentium obſeruantiæ, & timoris ſignificatio eſt. Iob. cap. 29. *Videbant me,* &c. *Principes ceſſabant loqui, & digitum ſuperponebant ori ſuo:* & 1. Machab. i. de Alexandro. *Et ſiluit omnis terra in conſpectu eius:* & Iudith cap. 11. ſic ad Holophernem. *Habebis omnem populum ſicut oues, quibus non eſt paſtor; & non latrabit vel vnus canis contra te.* Et olim cùm Sacerdos prodibat ſacrificaturus, Diaconus præibat dicens, *Sileat omnis humana & mortalis caro, ſletque cum metu, ac tremore.* Habes in Liturgia Iacobi, non longè à principio. Heb. הס *has*, quod, vt dicit Hieronymus in cap. 1. Sophoniæ, interiectio eſt ſilentium imperantis, qualis apud Latinos *ſt*, & apud Hiſpanos *Chiton.* Rationem reddit, *quia conſurrexit de habitaculo ſancto ſuo*; id eſt, quia eſt in medio Ieruſalem, quaſi Dux in arce, vnde abigat, ſternátque inſultantes hoſtes. Quo argumento vſus eſt Habac. cap. 2. *Dominus in templo ſancto ſuo, ſileat à facie eius omnis terra.*

Silentium obſeruantiæ, & timoris ſignum.

ARGV

ARGVMENTVM TERTII CAPITIS ZACHARIÆ.

ALia nunc obiicitur viſio Zachariæ, quæ Ieſu Seruatoris paſsionem, & eius fructum portendit. Viſus eſt enim Ieſus Sacerdos filius Ioſedech cum veſte ſordida ante Angelum Iudicem, qui Dei ipſius perſonam referebat. Qui licèt vehementer obnitente, & accuſante Satana, depoſitis ſordibus glorioſam accepit cydarim, & ſtolam mundam. In qua vmbra illuſtris quædam lux proponebatur; nempe in Ieſu Sacerdote Ieſus Seruator. Qui cùm priùs eſſet inſtar lapidis rudis, & impoliti, poſtea tamen à Domino attentiſsimè cælatus pulcherrimus euaſit. Ex qua cælatura id conſecuta eſt terra, vt ſecura pace, quod antea non poterat, frueretur.

CAPVT III.

1 *ET oſtendit mihi Dominus Ieſum Sacerdotem magnũ ſtantem coram Angelo Domini: & Satan ſtabat à dextris eius, vt aduerſaretur ei.*

2 *Et dixit Dominus ad Satan: Increpet Dominus in te Satã: & increpet Domi-*

PARAPHRASIS.

1. OStendit mihi Dominus viſionem aliam conſolatoriam, nempe Ieſum Sacerdotem filium Ioſedech, qui reus aſtabat coram Angelo, qui diuinam referens perſonam, Iudicem agebat, cui vt aduerſaretur, à dextris aderat Satan.

2 Cùm vrgeret cauſam Satan, & Ieſum Sacerdotem vehementer premeret, neque fas eſſe diceret, cùm peccatum populi, cuius perſonam ſuſtinebat Sacerdos, nondum eſſet

ſatis expiatum, inſtaurari Ieruſalem, reſpondit Angelus: Increpet te Dominus, Satan, quando tam iniquè Sacerdotem increpas: te, inquam, Dominus increpet, qui Ieruſalem, contra cuius fabricam tantopere niteris, ſibi ex omnibus elegit. An aliquid præterea pœnarum expetendum putas ab infelici populo, ac Sacerdote; neque ſatis arbitraris dediſſe ſupplicij eos, qui quaſi vſtulatum lignum, & tantùm non redactum in fauillam, ſumpti ſunt ab incendio?

nus in te, qui elegit Ieruſalem: nunquid nõ iſte torris eſt erutus de igne?

3 Stabat autem Ieſus coram Angelo ſquallidis amictus veſtibus.

3 *Et Ieſus erat indutus veſtibus ſordidis: & ſtabat ante faciem Angeli.*

4 Tunc Angelus, qui Dei nomine Iudicem agebat, ad eos, qui quaſi adminiſtri aderant, ſic eſt locutus. Auferte iam quicquid in Sacerdote ſqualloris eſt. Et ad Sacerdotem conuerſus inquit: Ecce abſtuli abs te ſordes, quas, quia ex iniquitate adhæſerunt tibi, iniquitatem voco, & indui te mutatoriis, id eſt, lautis, atque pretioſis veſtibus.

4 *Qui reſpondit, & ait ad eos, qui ſtabant coram ſe, dicens. Auferte veſtimẽta ſordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abſtuli à te iniquitatẽ tuam, & indui te mutatoriis.*

5 Et iterum ad miniſtros conuerſus ait: Ponite cydarim, Sacerdotalẽ nempe mitram ſuper caput Ieſu Sacerdotis. Illi quamprimùm ad præcipientis imperium, cydarim expediunt, imponúntque capiti, & ſplendentibus amiciunt ornamentis.

5 *Et dixit: Ponite cydarim mundam ſuper caput eius, & poſuerunt cydarim mũdã ſuper caput eius, & induerunt eum veſtibus.*

6 Neque receſſit Angelus donec imperata complerentur; qui denunciauit

6 *Et Angelus Domini ſtabat, & conteſtabatur*

batur Angelus Domini Ieſum dicens.

ciauit Sacerdoti ſolenni formula, ac conteſtatione dicens.

7 *Hæc dicit Dominus exercituũ: Si in viis meis ambulaueris, & cuſtodiam meam cuſtodieris, tu quoque iudicabis domũ meã, & cuſtodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his qui nunc hîc aſſiſtunt.*

7 Vt cuſtodiret vias Domini, eiúſque præcepta ſeruaret, ſi modò vellet dignitatem illam Sacerdotalem ſibi eſſe perpetuam. Cuius id erat proprium, vt domumDei, id eſt, populum Iſraëliticum iudicaret, & cuſtodiret templum, & quæ ad eius ſanctitatem, & munus pertinebant, curaret. Quæ vt ſanctè & ritè, & minori cum moleſtia fierent, promiſit daturum ſe aliquos, qui ad ea procuranda ſemper aſſiſterent, ex eorũ numero, qui tunc aderant, & quibus ad ſuprà dicta miniſtris vtebatur.

8 *Audi Ieſu Sacerdos magne, tu, & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes ſunt: ecce enim ego adducam ſeruum meum Orientem.*

8 Audi iam, ô Ieſu Sacerdos, tu, & qui tecum ſunt, viri Prophetæ, qui huius oraculi futuri ſunt annunciatores, & teſtes, rem omnino magnam, & quam adumbrant ea, quæ in hoc admirabili ſpectro oblata ſunt: ecce enim ego adducam ſeruum meum, germen electum, nempe Ieſum Seruatorem.

9 *Quia ecce lapis, quem dedi coram Ieſu, ſuper lapidem vnum ſeptem oculi ſunt. Et ecce ego cælabo ſculpturam eius, ait Dominus exercituum, & auferam iniquitatem*

9 Sicut tu, ô Ieſu Sacerdos, poſt exilij ſordes nunc cum ſtola, & cydari glorioſè ſplendes, ſic Ieſus Seruator, cuius tu typus es, ex alio non diſsimili ſquallore pulcher fiet, atque glorioſus. Viden' vt lapis iſte (obiectus erat lãpis rudis, ſcaber, neque dum antè perfectus) impolitus eſt, & reprobatus ab omnibus? ſed hic à Deo artifice ſummo, magno ſtudio cælabitur. Super illum enim ſeptem oculi ſunt, id eſt, attẽtio ma-

gna in eius cælaturam intenta. Quo verò tempore cælatus fuerit lapis il- le, die vna, qua videlicet finietur cælatura, auferetur iniquitas terrę; ſicut abs te nunc iniquitas ablata eſt.

terræ illius in die vna.

10 Tunc affulgebit terræ pax vſq; adeò ſecura, vt quod antè non licebat, mutuò ſe amici ad otium, & delicias inuitent, qui tutò ſub vite, ac ficu dies feſtiuos, ac geniales agent.

10 *In die illa dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum ſuum ſubter vineam, & ſubter ficum.*

COM

COMMENTARII IN CAP. III. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. Ieſus iſte non fuit Seruator noſter, ſed filius Ioſedech.

ET *oſtendit mihi Dominus Ieſum Sacerdotem magnum ſtantem coram Angelo Domini.*] Multa ſunt in hoc capite obſcura, explicatúque difficilia. Imprimis quis ſit iſte Ieſus, cuius ad dexteram aderat infenſus Satan: nam ſunt qui Chriſtum eſſe affirment. Orig. homil. 9. in Leuit. & hom. 14. in Lucam. Tertullianus aduerſus Iudæos in fine. Ambroſ. lib. 3. de fide cap. 4. Chryſoſt. hom. 5. ex varijs in Matth. Greg. lib. 2. Mor. c. 20. Lactantius lib. 4. c. 14. Hieron. in illud Pſal. 109. *Sede à dextris meis.* Alij Ieſum Sacerdotem filium Ioſedech; Cyrillus, Theodoretus, Beda in Epiſtola Iudæ ad illud, *cùm Michaël Archangelus.* Euthym. in illud Pſalm. 103. *Diabolus ſtat à dextris eius:* & omnes pene Hebræorũ Magiſtri, quos Lyranus ſequitur, & plerique è recentioribus, Haimo, Hugo, Carthuſianus, Albertus. Sed conciliari poſſunt hi Patres, ſi dicamus iſtos fuiſſe locutos de ſenſu hiſtorico, illos verò de myſtico: & ita tradunt aliqui expreſsè; Euſebius 4. de demonſtr. c. vlt. Iuſtin. Martyr Dialogo cum Tryphone ad finem. Hieronymus hîc, & fuſiùs lib. 2. cõtra Iouinianum. Aug. lib. 12. contra Fauſtum. Theodoretus hîc. Quòd verò hæc de Chriſto Ieſu hiſtoricè intelligenda non ſint, probant multa, quæ niſi abſurdè, atque impiè de Chriſto cogitari non poſſunt, vt quòd Angelus à Ieſu iniquitatem abſtulerit, monuerítq; vt in viis Domini ambulet; quòd illi promiſſus ſit Seruatoris aduentus, & alia quæ obſeruabit facilè attentus lector.

At, inquiunt aliqui, quo tempore hæc à Zacharia dicebantur, iam erat Ieſus filius Ioſedech & Sacerdotio, & vita functus. 2.
Quod cum aliquibus Hebræorum ſentit Mõtanus, multiſque perſuadere contẽdit. Sed rationes non admodũm vrgent, in quibus refellendis, aut infirmandis non moror, ne operam perdam. Satis in pręſentia ſit, oſtendi poſſe poſt hęc tẽpora vixiſſe Ieſũ filiũ Ioſedech, quod ex hoc Propheta demonſtrari poteſt non difficilè. Nam cap. 6. Zachariæ dicitur: *Sumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Ieſu filij Ioſedech Sacerdotis magni.* Hæc verò dicta ſunt quarto anno Darij, ſecũdo, vt reor, anno poſt hæc tempora, aut non multo minùs: imò & vixiſſe anno ſexto Darij ex eo liquet, quia templum abſolutum eſt eo anno, Eſdræ lib. 1. cap. 6. ſed fuiſſe abſolutum à Ieſu, & Zorobabel docet Eccleſiaſticus cap. 49. qui de illis ita loquitur. *Qui in diebus ſuis ædificauerunt domum, & exaltauerunt templum ſanctũ Domino, paratum in gloria ſempiternã.*

Sed eſt adhuc, quod obiiciant: nã non apparet, quænam iniquitas auferri potuerit ab hoc Ieſu Sacerdote ſignificata in veſte ſordida. 3. Quæ iniquitas Ieſu filij Ioſedech.
Si dicamus iniquitatem eſſe populi, quá portare Sacerdos debet, ſicut portat nomina filiorum Iſraël, & pro illis orare; nihil dicemus alienum

ab

ab vſu Scripturæ. Sed erant etiam peccata propria huius Sacerdotis, quia, vt ex Aggæo conſtat, peccarat populus, neque exigua pars culpæ ad Sacerdotem pertinebat, cùm populum à peccato corrigere debuiſſet. Accedit quòd Eſdræ lib. 1. cap. 10. filij Ieſu Sacerdotis narrantur vxores duxiſſe alienigenas: imò idẽ feciſſe quoque iſtum Ieſum tradũt non ſolùm Hebræi, ſed etiam Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum; qua in re docet illum typum fuiſſe Christi. Præter hæc non video quid obiici poſſit aliud contra noſtram ſententiam.

4. Sacerdos populum repræſentat & in eum populi peccata redũdant.

Adde huc, quòd Sacerdos, ſi vllus ex toto populo, perſonam ſuſtinet maximè publicam, eo præcipuè tempore in quo Rex non erat inter Iudæos. Atq; ideo commodè totius populi ſtatus in eo proponitur: vt enim in ſacrificio pro peccato Sacerdotis offertur vitulus, quemadmodum pro totius populi peccato Leuit cap. 7. quia quodã modo totus populus in Sacerdote eſt, & in Sacerdote peccat; aut Sacerdos potiùs in omnib. peccat, quia ipſius peccatum ad aliorum quoque perniciem graſſatur; ita etiam ſiqua perſona ſordidum populum repręſentare poteſt, maximè ſordidus Sacerdos. Ita indicat Cyrillus. Exiſtimo ergo quod in Sacerdote magno videbat Iſaias, id etiam tunc accidere in Hebręorum populo. Erat enim adhuc ſordidus, quia neque dum omnino ex captiuitate erutus; & illa Hebræorum pars, quæ ab exilio redierat, nondum erat à ſuperioribus exilij incommodis renouata; emergebat iam quidem ex afflicta fortuna, neque reſpirare videbatur ſolùm ab ignominia, & ſeruitute, ſed etiam aſpirabat ad dignitatem, & gloriam; aderat tamen Satan, id eſt, occurſus malus, qui inchoatũ, atque incitatum illum morabatur curſum. Nam, vt ex Eſdra conſtat, prima illa tẽpora à Babylonico reditu, plena fuerunt inſidiarum, atque perturbationis, vt neceſſe fuerit inceptum opus ad ſecundum annum Darij, in quo nunc res agitur, interrũpi. Aderat enim à dextris populi in templi, atque murorũ fabricam incumbentis Satan, id eſt, Samaritæ, de quibus Eſdras cap. 3. & 4. qui populum arguerent, inhiberẽtque ſtudium glorioſi laboris: ſed nihil proficiunt ſcelerata conſilia, & ardens odium in gentem tot iam annis, & incommodis exhauſtam. Nam Ieſus Sacerdos tãdem veſtem candidam accipit, & cydarim, & illuſtria ſui muneris ornamenta, id eſt, populus ad priorem amplitudinem, & ſplendorem reuocatur. Hanc ſententiam indicant Beda in epiſtolam Iudæ, Albertus, Hugo, & Interlinearis, dum dicunt impediri hîc reditum captiuorum. Hæc exiſtimo præcipuè propoſita fuiſſe Zachariæ; ſed ſunt adhuc multa obſcura.

Satan ſtabat à dextris eius.] Quid ſit eſſe à dextris alicuius, diximus pluribus in Actis Apoſt. cap. 2. hîc verò *à dextris* variè exponitur. Hieronymus ſententiam refert Hebræorum, qui ideo putant à dextris Ieſu ſtare Satan, quia vera illi crimina obiiciebat, nempe quòd vxorem duxiſſet alienigenam. Et huius ea videtur eſſe ratio; quia potiorem partem obtinebat in ea accuſatione: nam dextra fortius aliquid, & maius ſignificat, vt dicit Greg. lib. 20. Mor. cap. 20. Facit ad hanc ſententiam quod Auguſtinus docet ad illud Pſalm. 108. *Et diabolus ſtet à dextris eius.* vbi diabolum eſſe à dextris ideo putat, quia 5.

pecca

peccator opera diaboli habuit dextra.i.operibus Dei præpoſuit. Et fauet huic explicationi, quia in iudicio cuius ſpeciē habere videtur hęc Ieſu Sacerdotis ſiue accuſatio, ſiue contradictio, qui à dextris eſt, ſuperior eſt. Quod indicatur nō obſcurè ſtatim cùm dicitur, *conſtitue ſuper eum peccatorem*, id eſt, fac vt peccator, id eſt, Satan in iudicio ſuperiores habeat partes. Quod hemiſtichio ſequenti per epexegeſim explicuit ſuo more David, dum addit, *cùm iudicatur, exeat condemnatus*. Hæc quidem expoſitio vera eſt: nam ſiue ſpectemus tempora ante captiuitatem, condemnari meruit populus, & iure optimo lōga ſeruitute mulctatus eſt, ſi verò tempus, quo ſeruitia dura in exilio ſubiit, digniſſimus fuit, qui nunquam libertatis lucem aſpiceret: nam & vxores habuit alienigenas, & alienis etiam moribus vixit: neque multo melior fuit ad patriam reuocatus, quo tempore hæc dicebantur à Zacharia, vt ex Eſdra conſtat, Aggæo, & Malachia, qui, vt putat Hieronymus, ſub hæc tempora prophetauit. Dignus ergo erat rebellis ille populus, ſi merita ſpectes, qui in alieno ſolo captiuus moreretur, atque ideo Satan à dextris ſtabat, id eſt, ſuperior erat in cauſa. Sed populus, qui meritis à Dei iuſtitia exigere non poterat reditum, impetrauit tamen à miſericordia; & ira in ſuo Sacerdote audit ab Angelo, *vt vevis Dei ambulet*.

6. Sunt ſanè iſta veriſſima, & ſatis conſentanea temporis articulo, ſed eſt fortaſſe magis apta ſententia, quā tenet Beda in epiſtola Iudæ, Albertus, & Hugo, Interlinearis, & alij. Nempe ideo Satan eſſe à dextris Sacerdotis, quia Iudæorum fœlicitati cùm inuideret, Angelorum, & piorum ex eo populo conſiliis aduerſabatur: nam Satan per impios in Babylone, & per Samaritas in Iudæa Hebræorum conſilia, rationéſque turbabat; neque quicquam ſinebat expeditè, aut cum magno ſtudij, operæque pretio adminiſtrari. Vt enim amicus à dextris eſt, vt iuuet, & protegat, quomodo Pſalm. 15. dicitur. *A dextris eſt mihi ne commouear*: & Pſal. 108. *Aſtitit à dextris pauperis, vt ſaluam faceret à perſequentibus animam meam*; ſic inimicus eſt à dextris, vt quod in nobis firmius eſt, & magis ad laborem idoneum, turbet, & debilitet. Quod ſanè per Samaritas faciebat Satan, qui & manus diſſoluebat artificum, & opus inchoatum nouis quotidie rationibus morabatur.

A dextris eſt Satan cùm nobis impedimento eſt.

Et dixit Dominus ad Satan.] Qui- 7.
dam ex Hebræis Angelum eſſe putant eum, qui nunc vocatur Dominus, quos è recentioribus aliqui ſequuntur, Albertus, Stunica, Montanus, Gabriel Vaſquez 1. to. in 3. p. S. Tho. diſp. 112. cap. 4. Neque id mihi videbatur difficile, niſi viderem contrà ſtare omnium ferme Interpretum conſenſum, quod vt probarem, iis ego rationibus adducebar. Primùm, quia, vt cōmuniter Theologi docent, & nos multis probauimus in c. 7. Act. Angelus ſępe in Scriptura Dei perſonam repræſentat, & eius loquitur nomine. Secundò, quia toto capite, vt conſtat, loquitur Angelus: quare eidem hæc quoque verba videbantur eſſe tribuenda. Neq; reliqua cōmodè Deo adſcribi poſſe, & fatentur omnes, & textus non obſcurè docet. Neque multùm hæc verba differunt ab eis, quibus apud Iudā Michaël Archangelus diabolum increpuit. Acce-

dit quòd ſi Deus in ea viſione oblatus eſſet Zachariæ, potiùs Sacerdos coram Deo ſtare diceretur; quàm coram Angelo: ſtat enim reus corã Iudice potiùs quàm coram patrono. Neq; ſi loqueretur Deus, videbatur dicturus in tertia perſona; *increpet te Dominus*. Sed diceret Propheta potiùs increpatũ fuiſſe à Domino Satan. Adde ad extremũ, quòd Angelus in hoc capite multa dicit, quæ non minùs Deo tribui poſſe videbantur, quàm illa, de quibus nobis modò quæſtio.

Hæc mihi grauia videbantur, vt exiſtimarem loqui hæc Angelũ populi Iudaici tutelarẽ; neque occurrebat vlla ratio, quæ in contrariã partem admodùm vrgeret. Sed quando huc inclinat omniũ pene Doctorũ cõſenſio, nos etiam cum ipſis idem amplectamur. Et ſanè nomen יהוה *Iehoua* ineffabile, pro quo hîc *Dominus* ponitur, attribui Angelis nõ ſolet. Adde quòd hæc in viſione oblata ſunt Zachariæ, quaſi ita fierẽt, vnde repræſentatio quædã erat, &, vt ita dicã, figurata actio; neque enim ibi Ieſus Sacerdos erat; ſed eius ſpecies. Quare licèt totũ illud Angelorum miniſterio peractũ ſit, fieri potuit vt per Angelos obiiceretur Zachariæ Dei aliqua ſpecies, ſicut per eoſdẽ propoſita eſt Satanæ, & Sacerdotis. Neque tũc obſtare videtur illa ratio, quæ communiter adducitur, quòd diuinam maieſtatem non deceat adeò familiariter agere cum hominibus, cùm Angeli ſint illi, qui figuratam illam actionẽ exhibent, in qua etiam imago quædam eſt Dei loquentis. Idem tenet cum aliis Interpretibus Bellarminus lib. 1. de Chriſto cap. 5.

8. Agitur ergo nunc Ieſu Sacerdotis cauſa coram iudice Deo, & populi, cuius partes Ieſus, vtpote Sacer dos ſuſtinebat. Cui aderat Angelus, qui cum illo ſimul de populi reditu, atque ſalute laborabat. Pugnabat contrà acerrimè Satanas, ad quem Dominus, qui ſupplicem, & ſordidum Ieſum intuebatur, ait, *Increpet Dominus in te*. Qua voce fregit Satanæ vires adeò potenter, vt nullũ poſtea reliquum fuerit impedimẽtum, quominus inchoatum opus ſine offenſione ad exitum vſque perduceretur. Quod ſignificat tam ſubita mutatio in Sacerdote facta; nam qui modò ſordidus erat, & ſicut torris ab incendio raptus, repentè mundis veſtibus ſplendet cum cydari, ac reliquo ornatu Pontificio.

Increpet Dominus in te.] Qui hîc 9. Regul. Interdum aliquis de ſe tanquã de tertia perſona loquitur.
putant loqui Deum, cùm ipſis non admodùm faueat tertia perſona, reſpondent interdum Deum de ſe ipſo loqui, quaſi de alio à ſe diuerſo loqueretur, ex vſu Scripturæ, iuxta Hebræorum phraſim. Qua ratione Num. cap. 24. hęc Balaam de ſe ipſo. *Dixit Balaam filius Beor*, &c. & Salomon de ſe Eccleſ. cap. 1. *Dixit Eccleſiaſtes*. De Deo quamplurima ſunt exempla. Gen. 19. ita Deus. *Scio quod præcepturus ſit* (Abraham) *filiis ſuis, & domui ſuæ poſt ſe, vt cuſtodiant viam Domini*, id eſt, meam. Num. 12. *Si quis fuerit inter vos Propheta Domini* (i. meus, *in viſione apparebo ei*. Et ſtatim de Moyſe. *Ore enim ad os loquor ei, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt*, id eſt, me. Et ſunt hæc omnino certa, & nos pluribus docuimus Cant. 2. ad illud, *Adiuro vos*. Erit ergo ſenſus: Ego Dominus, qui hîc ſũ, increpabo te. Increpabat, credo, Satan Ieſum Sacerdotem, dum accuſationem premeret, & ad ſupplicium poſcebat; in illum verò Deus, ſiue, vt probabile putabamus, Angelus increpationem retorquet, & minas.

Porrò

10. Porrò pro *increpet*, eſt futurũ, quod pro imperatiuo ſæpe ſumitur, ſignificatque cum poteſtate, & obiurgatione imperare eo vultu, vocíſque ſeueritate, vt aliquem deterreat, ac præcipitem abigat. Increpare verò in aliquem Hebraiſmus eſt, quem ſæpe imitatur noſter Interpres. Iiſdem, credo, verbis Hebraicis vſus eſt Michaël cõtra diabolum in Epiſtola Iudæ, cùm dixit: *imperet tibi Deus*; vbi alij legunt, *increpet*. Sed eſt ſenſus omnino idem: nam verbum גער *gahhar*, *imperare* ſignificat; ſed ſeuerè & propoſitis minis, qualiter fieri ſolet in exorciſmis. Et in Græco eſt ἐπιτιμήσαι, quod *increpare*, vel *conuitiari* valet.

11. *Qui elegit Ieruſalem.*] Hinc conſtat quid Satanę propoſitum fuerit, dum ſtaret à dextris Ieſu, nempe non tã vt illi aduerſaretur, quàm vt ædificationem Ieruſalẽ impediret. Cui Deus dicit, fruſtra illum allaturum eſſe moras vrbis, templíque ruinis excitandis, quãdo ipſe ſtatuiſſet electam ſibi Ieruſalem, ad priſtinam gloriam reſtituere.

12. *Nunquid non iſte torris eſt erutus de igne?*] Rationem reddit cur malè malum abſterreat dæmonem, quia ſi peccauit Ieſus Sacerdos, aut populus in Sacerdote ſignificatus, ſatis iam pœnarum vterque dedit, cùm ex incendio longo non aliter ereptus ſit, quàm lignum, quod ex igne vſtulatum euadit. Quæ dicendi forma ſatis indicat ærumnoſam vitam inedia, laboréque confectam, qualem lamentabatur Ieremias Thren. 4. *Denigrata eſt ſuper carbones facies eorum*: & cap. 5. *Pellis noſtra quaſi clibanus exuſta eſt à facie tempeſtatum famis.* Iiſdẽ propè verbis vtitur Amos cap. 4. *Facti eſtis quaſi torris raptus ab incendio.* Dicit ergo Deus ſatis exhauſtum eſſe pœnarum ab eo populo;

Ignis pro maxima calamitate.

neque eſſe cur Satan diuinam iuſtitiam ad durius aliquod ſupplicium inſtimulet. Vel certè cùm ipſe promiſerit Pſ. 67. eis qui inter medios cleros dormierint, vnde contraxerint, & in veſtibus ſordes, & nigrorem in facie, conſequens eſſe vt veluti nix dealbentur, fiántque ſimiles argenteæ columbæ in pallore auri, quod conſecutus eſt Ieſus, qui detractis indumentis ſquallidis, mundis induitur, & cydari ſplendet.

Stabat ante faciem Angeli.] Implorans, vt videtur, eius opem in eo cõflictu: & quia illius preces, & verba præceſſerant, commodè ſubditur.

Qui reſpondit, & ait ad eos, qui ſtabant coram ſe.] Reſpondit vtique ſuperior ille Angelus, qui cauſam Ieſu, & Iudæorum agebat, qui communiter creditur eſſe Michaël; & conuerſus ad alios inferiores Angelos imperat, vt auferant veſtimenta ſordida, & iterum ad Ieſum conuerſus dicit auferendam eſſe ab eo iniquitatem. 13.

Ecce abſtuli à te iniquitatem.] Satis vſitatum eſt in Scriptura, vt *peccatum* ſumatur pro peccati pœna. 2. Machab. cap. 12. *Sancta, & ſalubris eſt cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis ſoluantur*, id eſt, à pœnis pro peccato debitis. 1. Petr. 2. *Peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum*: & Zachar. cap. 14. *Hoc erit peccatum Ægypti, & hoc peccatum omnium gentium.* Huic affine eſt, quòd etiam *peccatum* pro ſacrificio, aut oblatione pro peccato ſumitur: nam illud quodam modo pœna peccati eſt. Quare Chriſtus peccatum pro nobis factus eſſe dicitur 1. Cor. 5. & Oſeæ 4. *Sacerdotes populi peccata comedunt*, id eſt oblationes pro peccatis. Cùm ergo ſordes illæ, & ſquallor in captiuitate contracta, quæ ablata ſunt per Angelos à Sacerdote 14.

Regul. Peccatum, & iniquitas pro peccatorũ pœna, & purgatione.

Ieſu, propter iniquitatem prouenerint, ex vſu Scripturæ ab Angelo vocantur iniquitas.

15. *Mutatoria quid.* *Et indue te mutatoriis.*] Mutatorias veſtes Montanus *Pontificias* interpretatur, quia illæ communes nō erāt, ſed peracto ſacrificio deponebantur. Adducítque illud Leuit. 16. *Depoſitiſq; veſtibus, quibus prius indutus erat, cùm intraret in Sanctuarium, relictiſq; ibi lauabit carnem ſuam in loco ſancto, indueturq; veſtibus ſuis.* Sed licèt Pontificio cultu indutus fuerit Ieſus; quod tamē adeò certum non eſt, non tamen exiſtimo mutatorias veſtes eſſe Pōtificias: quia has videtur ſtatim accepiſſe poſt cydarim; ſed mundas, & pretioſas, quales nobilē iam, & ingenuum tanti populi præſidem decebat. Neque enim mutatoriæ veſtes ſacræ ſunt, ſed mundæ, & lautæ, quibus homines in feſtis vtuntur, deponúntque & mutant, cùm profeſtis diebus ab otio, atque munditia ſe rurſus ad laborem expediunt. Certè Naaman 4. Reg. 5. Sacerdotalia veſtimenta non tradidit Giezi, cùm veſtes mutatorias duplices dedit. Neq; Deus cùm à filiabus Sion ablaturum ſe minatur mutatoria Iſai. 3. de cultu agit, inſtructúque Pontificio. Septuaginta pro *mutatoriis* habent *poderem*, id eſt, veſtem ad talos vſque demiſſam.

16. *Ponite cydarim mundam ſuper caput eius.*] Cydaris eſt Sacerdotalis mitra, de cuius forma multis Ioſephus lib. 3. Ant. cap. 8. & Hieronymus epiſtola ad Fabiolam de veſte Sacerdotali. Vide etiam Riberam lib. 3. de templo cap. 8.

17. *Angelus Domini ſtabat, & conteſtabatur, &c.*] Aderat Angelus donec omnia complerentur, quæ futuram Domini ſalutem portendebant. Edicebat tamen Sacerdoti publica, atque ſolenni forma, vt viam Domini cuſtodiret, ſi modò vellet dignitatem illam ſibi eſſe perpetuam. Quod in Sacerdote, vt diximus, ſuo quoque modo populo denunciabatur, cuius ſplendor tandiu ſtetit, quandiu ipſe, neque à data fide, neque à Domini voluntate defecit. Hîc obſerua quomodo Angelus in perſona Domini loquatur, viaſque Domini vias ſuas eſſe dicat. Ex quo veriſimile fit, quod antea ſuſpicabamur, priora verba Angeli eſſe, non Dei.

Et cuſtodiam meam cuſtodieris.] Vſitatum eſt apud Hebræos adhibere accuſatiuum verbo cognatum, qui plerumque ſignificat id, quod continet, aut indicat, aut circa quod aliquo modo verſatur actio. Abac. 3. *Audiui auditionem tuam*, id eſt, vocem, quæ auditur. Gen. 8. *Odoratus eſt Dominus odorem*, id eſt, rem odoriferam. Iſai. 8. *timorem eius ne timeatis*, id eſt, minas, aut arma. Pſalm. 115. *laudauerunt laudem eius*, id eſt, facta laudabilia. Sic hoc loco, cuſtodire cuſtodiam Dei, eſt Dei obſeruare præcepta, quæ ideo tradita ſunt, vt obſeruentur. Eadem dicendi forma reperitur Leuit. 18. Nā vbi vulgatus habet, *cuſtodite mea mandata*. Heb. eſt, *cuſtodite cuſtodiam meā*: & Num. 18. vbi vulgatus, *Excubabunt Leuitæ ad præcepta tua*. Heb. & Septuaginta, *cuſtodient cuſtodias tuas*. 18. *Regul. Accuſatiuus verbo cognatus id interdum ſignificat, circa quod aliquo modo verſatur actio.*

Tu quoque iudicabis domum meam.] Non ſolùm hæc viſio de Ieſu Sacerdote, totóque populo oblata eſt Zachariæ, ſed etiam de Ieſu Domino noſtro Seruatore, vt mox conſtabit. Monet ergo Angelus Ieſum Sacerdotem, vt legem Dei cuſtodiat, cuius obſeruantiæ ergò pollicetur iudicaturum illum in domo Domini, & in atriis eius futurum eſſe cuſtodem. An verò his verbis ſignificetur vniuerſalis admi- 19. *In Sacerdote à captiuitate ſumma poteſtas.*

niſtra

niſtratio Reipublicæ Iſraëliticæ, qualem ante captiuitatem Reges habuerunt, vel tantùm rerum ſacrarum, quarum cognitio ad Sacerdotes pertinebat, non facile iudicatu eſt: quia tempora ab hoc Ieſu ad Machabæos vſq; valdè ſunt obſcura. Sed eſt veriſimilius à Babylonica libertate ſummam poteſtatem penes Sacerdotes fuiſſe. Ita Ioſephus lib. 11. cap. 4. *Penes Pontifices*, inquit, *fuit ſumma au. loritas, donec Aſſamonæorum* (id eſt, Machabæorum) *gens mutato rerum ſtatu Regnum obtinuit.* Fuiſſe quoque Machabæos Sacerdotes ſatis conſtat ex eorum libris. Et lib. 20. cap. penultimo idem Ioſephus. *Ieſus Ioſedech filius, & eius poſteri quindecim vniuerſi vſque ad Regem Antiochum Eupatorem ſtatum Reipublicæ popularem rexerunt.* Cuius rei veſtigium aliquod eſt in lib. Iudith, vbi Sacerdos magnus rem videtur adminiſtraſſe bellicam. Neque contrà facit, quia hîc non populum iudicaturus eſſe dicitur, ſed domum; quia *domus* ſumitur pro populo Iſraël. Num. 2. *At non talis ſeruus meus Moyſes, qui in omni domo mea fideliſſimus eſt.* & Ierem. 12. *Reliqui domum meam, dimiſi hæreditatem meam.*

20. *Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic aſſiſtunt.*] Quidam ita vertunt, *dabo tibi vias inter ſtantes iſtos.* Ita R. Dauid, & illum ſecuti nonnulli ex recentioribus, Pagninus, Vatablus, Montanus: quod etiam ſequitur Chaldæus. Qui huius loci talem eſſe putant ſententiam; futurum nempe vt, ſi legem cuſtodiat, functus iam & munere, & vita ambulaturus ſit inter eos, qui ibi aderant; aderāt autem Angeli. Ita vt non ſolùm temporalia bona promittat, id eſt, ſummam auctoritatem in Iſraël, ſed etiam æterna. Diuerſa tranſlationis cauſa fuit, varia notatio punctorum: nam eadē literæ aliter, atque aliter notatæ alium, atque alium ſenſum reddunt. Si ita legas, vt nunc habet textus Hebraicus מהלכים *mahlechim*, ita dicendum eſſet, vt recentiores illi volunt cum Rab. Dauid. Sed Hieronymus, & LXX. legerunt abſque dubio meliùs, מהלכים *mehalechim*: quem nos ſequimur, quémque antiqui Patres ſecuti ſunt. Promittit ergo Michaël Angelorum militiæ præfectus Sacerdoti maximo, ex Angelorum numero aliquot, qui illi adſint, tueantúrque ab iis incommodis, quæ Principi viro, ſummámque rerum obtinenti ab externis, atque domeſticis hoſtibus imminere ſolent. Ex quo conſtat iis qui præſunt, non vnum Angelum, ſed plures in cuſtodiam dari.

Angelus principū aut prouinciarū.

Audi Ieſu Sacerdos magne: tu, & amici tui, qui viri portendentes ſunt.] 21.
Hebraicè אנשי מופת *anſe mopheth*, id eſt, *viri portenti.* Quæ verba varias tranſlationes, & ſententias admittunt, ſicut etiam noſtra tranſlatio. Nā viri portēti dici poſſunt, vel quia ipſi futuris ſæculis portento futuri ſunt, & typo rei alicuius. Qualis ſine dubio fuit Ieſus Sacerdos, qui Ieſum Seruatorē adūbrabat: vel quia Prophetæ erant portendentes ſignis, & in typo prædicentes futura. Nam qui Chriſti typi ſunt, quàlis hic Ieſus, Prophetæ dicuntur: neque aliter à Chriſto Abel dicitur Propheta Lucæ 8. vbi dicit ſanguinem omnium Prophetarum exquirendum eſſe à ſanguine Abel, &c. & ita placet Hieronymo in illud Ezech. 14. *Si venerint filij Iſraël* &c. & ſequitur Haymo, Albertus, Dionyſius, & Ribera,

Qui typus fuerunt Chriſti, Prophetæ dicuntur, vt Abel.

ſentiunt ergo, vel hos viros dati in ſignum rerum futurarũ, vel his reuclari illa myſteria, de quibus ſtatim, vt illa poſtmodùm futuris ſæculis annuncient.

22. Alij putant hos vocari viros portenti, ſeu portendentes, ita vt vox illa *portentis* ſumatur paſſiuè, non tam vt ipſi futuri ſint aliis portẽto, quàm accepturi à Domino portenta, & ſigna, quæ obſeruant, & deſiderant. Ita Rab. Dauid, Vatablus, Montanus, & Lyra; & his non valdè diſſimilia Cyrillus, & Theodoretus. Et videntur id velle LXX. qui vertunt τερατοσκόποι, id eſt, *prodigiorum ſpeculatores, & obſeruatores*. Quod quidem à Iudæorum ingeniis non abhorret, qui ſigna quærunt, vt Chriſtus dixit, & Deus accommodatè ad illorum naturam vltrò ſigna offert Regi Achaz per Iſaiam cap. 7. In hâc partem magis inclinabat animus, niſi in aliam conſpiraſſet omnium pene ſententia: & illud *portendentes*, quod vulgatus adhibuit, magis ad edentes ſigna aut prædicentes futura, quàm ad inſtructos de futurorum euentu pertineret.

23. *Hoc tempore qui Prophetæ in Ieruſalem.* Erant autem cum Ieſu Sacerdote, quo tempore moliebatur vrbis, templíque fabricam, aliquot Prophetæ, Aggæus, & Zacharias, vt liquet ex eorum vaticiniis, & Eſdræ 1. cap. 5. Fuit etiam Malachias, vt dicit Hieronymus, & Euſebius in Chronico, & Clem. lib. 1. Stromatũ; fuit quoque Ieſus ipſe, & Zorobabel, qui ſi minùs verbis, rebus tamen, & typo prophetauerunt. Imò, ſi credimus Hebræis, vt refert Lyra, etiam aderant tres pueri, qui in fornacem Babylonicam coniecti fuerunt. Neque cum hac expoſitione Septuaginta ſeniorum pugnat tranſlatio: nam τερατοσκόποι ſi accentus eſt in antepenultima, non tam ſignificat quòd ipſi portenta ſpeculentur, quàm quòd aliis pro portento conſpiciendi proponantur. Sicut alia verbalia nomina compoſita quæ antepenultimam acuunt, quod norunt, qui Græcè mediocriter ſciunt. Neque ſi τερατοσκόποι ſint, qui ſigna capiunt, aut vident, ideo non ſunt Prophetæ; *Prophetæ dicti videntes.* ideo enim ſigna vident, non vt ſilentio premant, ſed vt annuncient aliis. Quare Prophetæ Videntes appellantur, & à Prophetia Viſio dicitur, & Prophetarum epitheton eſt.

Ecce ego adducam ſeruum meum Orientem.] Ad audienda verba hæc digniſſima, quæ gemmis notentur, & lapillis, animo iubetur eſſe attento Ieſus Sacerdos. 24. *Chriſtus dictus Oriens.* Quæ miror ab aliquibus erepta Chriſto ad Zorobabel eſſe detorta; in quibus ſunt Hebræi iuniores, & quidam ex Catholicis, & in his Theodoretus, & Euſebius lib. 4. de demõſtr. cap. vltimo. Cui, ſi cætera conueniant, quomodo illud, *adducam*, aptè quadrabit, cùm iam adductus fuerit Zorobabel? Quando quæſo Zorobabel quaſi lapis cælatus à ſeptem oculis? Eſt ergo hîc ſermo de Ieſu Seruatore, vt communitet omnes, & Chaldæus apertè, qui vertit *Meſſiam*. Hoc itaque certum, de nomine plus negotij eſt. Pro *Oriente* Heb. eſt צמח *Semach*, quod *germen* ſignificat: quod per *(Oriens)* videtur optimè redditum; quia illa, quæ pullulant, & germinant, oriri dicuntur. Complures metaphoram à Sole: non à plantis petitam eſſe credunt. Quibus hoc perſuadet, & nomen *Orientis*, quod non tam plantis, quàm Soli accommodari videmus: & LXX. vertunt ἀνατολὴ, quo nomine vſus eſt Lucas cap. 1. *Viſitauit nos Oriens ex alto*. Quod de Sole eſſe intelligendum ſuadet,

quod

quod ſtatim ſequitur; *illuminare his, qui in tenebris, & in vmbra mortis ſedent.*

25. *Orientis metaphora non à Sole, ſed à plantis.*

Multùm ſanè momenti habet tot Patrum auctoritas, à quibus diſcedere audacis eſt animi, non tamen poſſum non abire in aliorum ſententiam, qui à plantis ſimilitudinem ducunt, non à Sole. Quod ſatis indicat vox Heb. צמח *Semach*, quæ de Sole nullo modo, de plantis optimè, imò ſolùm dici poteſt. Et ita omnes, præter Hieronymum, *Germen* interpretantur: imò Hieronymus ipſe non raro. Iſai. 4. Ierem. cap. 23. & 33. Quare dubitandum non eſt apud Hieronymum idem valere (*Germen*, & *Oriens*.) Quod apertè docet infrà cap. 6. ad illud, *Ecce vir, cuius nomen eſt Oriens.* vbi Heb. צמח *Semach*. Ait enim (*Oriens*) *ſignificare* ανατελλειν, ἀναφυὴν, βλάστημα, *id eſt, germen, quia ex ſe repentè ſuccreſcet, & ex radice ſua in ſimilitudinem germinis pullulabit.* Verba ſunt Hieronymi, vbi tribus nominibus germen ſignificantibus, quid ſentiret, expreſſit. Neque quicquam addidit, quod eſſet Soli affine, vel claritati.

26. Neque vox ἀνατολὴ, qua Lxx. ſunt vſi, quicquam incommodat; nam licèt *orientem Solem* ſæpe ſignificet, non tamen raro plantarum ortum, aut germinationem: imò propriè ἀνατέλλεσθαι de plantis dicitur, & per metaphoram ad alia traducitur, vt ſcribit Suidas. Et, vt omittam externos, Scriptura plurima nobis ſuppeditabit exempla. Pſal. 103. vbi nos habemus, *producens fœnum iumentis*: & Hieronymus, *germinans herbam*. Lxx. habent ἐξανατέλλων: & Ierem. 23. vbi Hieronymus, *ſuſcitabo Dauid germen iuſtum.* Lxx. legunt ἀνατολὴν. Quare Ribera putat in illo Lucæ 1. *Viſitauit nos Oriens ex alto*, vſurpari (*Oriens*) pro germine, quia putat ad hunc locũ alluſũ eſſe: neq; obſtare quod ſtatim ſubditur id quod proprium eſt Solis; *illuminare his qui in tenebris*, &c. quia putat ex vna metaphora migrationẽ factá eſſe ad aliam; quod in Scriptura eſt frequens. Quid dicendum ſit de hoc loco Lucæ, nihil hîc moror, ſed illud certum eſſe credo, neque infrà apud Zachariam cap. 6. ſermonem eſſe de Sole, ſed de germine. Cuius ſententiæ ſunt quotquot hîc pro *Oriente*, *Germẽ* reddunt: ſunt autem, vt dixi, omnes præter Hieronymum. Tenent præter hos Ribera, Montanus, Vatablus, Legionenſis lib. de nominibus Chriſti, titulo, *Pimpolloſtunica*, Viegas Apoc. cap. 1. ſect. 8. Quàm verò ſæpe Chriſtus *germen* dicatur, vel mediocriter verſatis in Scriptura notum eſt.

Quia ecce lapis, quem dedi coram Ieſu.] Alia nunc vtitur ſimilitudine, qua confirmat animos eorum, qui variè iactari excitare languentem ſpiritum non poterant, vt magnum aliquid ſperarẽt rebus iam pene collapſis. Docuerat venturum eſſe germen de quo priùs Iſaias cap. 11. *Egredietur virga de radice Ieſſe*, quæ Regem, Ducémque populi deſignabat ex radice Dauid, quæ variis incommodis videbatur exciſa; vnde excitandum toties dicitur germen Dauid; nunc alia ſimilitudine, quia de templo conſtruendo agebatur, oſtẽdit quanta futura ſit templi maieſtas, & amplitudo, cuius futurus erat Ieſus Seruator lapis angularis. Agit verò de Eccleſia ex Iudæis, Gentilibúſque cõflata, quos vnus lapis ſtudiis, moribuſque diſiunctos arctè copularet. De quo lapide Iſaias 28. *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatũ, angularem, pretioſũ, in fundamento fundatum.* Huius autem lapidis typus erat, & exemplar 27.

Ieſus

Ieſus filius Ioſedech, priùs quidem in veſtibus ſordidis : deinde verò cum ſtola munda, & Pontificia cydari in templi fabricam ſedulò incumbens.

28. *Super lapidem vnum ſeptem oculi ſunt.*] Incidimus in locum difficillimum, in quo variè auctores, & ſe ipſos torquent, & à ſe viciſſim variè diſtrahuntur. Montanus duos hîc lapides videt: alterum de quo priùs, quo ſignificatur eius templi fabrica, atque duratio, quam tunc vrgebant Principes à captiuitate iam reuerſi: alterum verò non manu factū, id eſt, Chriſtum, ſiue eius Eccleſiam, quæ altiori quodam conſilio, & ſeptem oculis in eam intentis conſtructa eſt.

29. Alij communiter vnum lapidem eſſe putant, ſed adhuc variè explicant. Quidam illum eſſe credunt, qui cap. 4. dicitur ſtanneus in manu Zorobabel; & illi ſeptem accommodant oculos, de quibus ſuo loco dicemus. Sed interim ſi hanc explicationem admittamus, ſenſus eſſe poſſet non ineptus; nempe, lapidem illum ſtanneum, id eſt, perpendiculum, aut aliquam regulam, ſeu menſuram tectonicam habere ſupra ſe ſeptem oculos, quia magnus artifex Deus magno conſilio, & ſumma attentione totum opus metatur, atque definit. Sed ſunt multa, quæ minùs cum hac expoſitione congruunt.

30. Alij oculos in lapide ſtatuunt, ita vt lapis oculatus ſit: ſed hi etiam variè: nam quidam ſeptem Spiritus ſancti dona hîc eſſe putant, & in his eſt Hieronymus, Rupertus, S. Thom. in cap. 5. Apoc. & alij non pauci. Alij ſepem ſpiritus, de quibus Apoc. cap. 5. & infrà cap. 4. ſed in re obſcura, atque impedita dicam quod mihi magis videtur ad veritatem.

31. Ieſus in lapide ſignificatus.

Et primùm arbitror vnum tantùm eſſe lapidem, & in eo ſignificari Ieſum Seruatorem. Neque quiſquam eſt, qui aliter ſentiat præter Montanum. Per *lapidem* verò ſignificari Chriſtum notius eſt, quàm vt multis à nobis probari debeat. Exiſtimo autem oſtenſum eſſe Zachariæ ante faciem Ieſu Sacerdotis lapidem impoſitum, & rudem, qualis erat ille, qui reprobatus ſæpius tandem factus eſt in caput anguli, & qualis ille Dan. 2. qui exciſus ſine manibus ſtatuam deiecit. Deinde verò oſtenſum eſſe Prophetæ lapidem illum futurum eſſe pretioſum, iuxta illud Iſai. 28. *Mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem, pretioſum.* Reddit deinde rationem quomodo, aut qua ſpecie futurus ſit pulcher, atque pretioſus lapis ille, dum dicit; *ſuper lapidem vnum ſeptem oculi ſunt.* De quorum oculorum inſtructu, ac lumine quid ſtatuam, nihil planè compertum eſt.

Mihi valdè videtur probabile, 32.
quod alij ſentiunt, oculatum eſſe lapidem; eóſque ſeptem oculos, ſeptem eſſe Angelos, qui in variis metaphoris dicuntur aſſidere Chriſto, tanquam eius voluntatis adminiſtri. Facit ad hæc non diſſimilis loquendi modus, quo in Apocalypſi Ioannes vſus eſt, vbi in ſeptem oculis totidem ſine dubio intelliguntur Angeli. Crebræ autem ſunt alluſiones in Apocalypſi ad hunc Prophetam, & dicendi modus non diſſimilis. Sed de hac re agemus pluribus ſub finem cap. 4. ad illud. *Septem iſti oculi ſunt Domini.* Ex quibus huic ſententiæ plus accedet probabilitatis.

Sed

33. Septē oculi pro attentione. Sed nunc magis mihi videtur expeditum, ſi ſeptem oculi pro attētiſſima conſideratione ſumantur, magnóque conſilio. Septem enim pro multis, & oculos pro attentione vſurpari ſolere, nemini, credo, dubiū eſt. Erit ergo huius loci ſententia; ſummo ſtudio, ac cura cælandū eſſe rudem illum & impolitum lapidem, qui oblatus eſt Zachariæ. Quod probat id, quod ſtatim ſubditur: *Ecce ego cælabo ſculpturam eius*; quia Dei oculi pro ſeptem, id eſt, pro infinitis ſunt.

34. Vſitatum eſt inter Prophetas, vt in hoc noſtro ſepe obſeruauimus & in Iſaia ſæpiſſimè, vt quoties in eo quod proponitur, aliqua apparet Christi vmbra, aut temporis Euangelici, auocetur ſermo ab hiſtoria, & typo, & ad Euangelici tēporis myſteria traducatur: quod in hoc rerum articulo ſpectare licet. Obiectus fuerat Ieſus Sacerdos ſquallidis laceriſq; veſtibus, quales retuliſſe videri potuit ex longo, duróque ſeruitio; quibus depoſitis aſſum pta Pontificia ſtola, & veſte mūda, illuſtris repētè viſus eſt, & veneratione dignus. Hæc ſpecies, & nomen ipſum Sacerdotis ſatis adumbrabat Seruatorem Ieſum. Nam ſicut ille ſordidus priùs, & abiectus, deinde verò lautus, & glorioſus viſus eſt, ſic Chriſtus depoſita illa ſpecie, quā è noſtro ſquallore cōtraxerat, perfunctus iā acerbiſſima morte glorioſiſſimus apparuit. Hoc idē alia ſimilitudine ad maiorem rei firmitatem, & lucem iterum exprimitur, in lapide priùs impolito, & rudi, deinde magno ſtudio, & ſingulari artificio mirificè cælato. Fuit quidem Ieſus Seruator lapis ille paruus, quē vidit Daniel cap. 2. excīſum ſine manibus, qui deinde creuit in montem magnum deſpectus in ho-

Quomodo in lapide adumbratus Chriſtus.

minū oculis, quādiu in terris manſit in mortali ſtatu, qui deinde cælatus eſt à Deo ſeptem oculis, id eſt, magno ſtudio in eā curam intento. Prius flagris, ſpinis, & clauis, ſicut etiam lapis qui primùm durè verſari, tundi, ac ſolui videtur ab artifice, qui tunc reprobatus videri potuit hominum iudiciis; deinde ad gloriam, dū illa, quæ priùs videbantur ad ignominiam inflicta, decori fuerunt & pulchritudini. Ac tandē ea ratione ſuper lapidē tanto artificio, curáque exculrum fundata fuit Eccleſia, id eſt, templum aliud illuſtrius eo, in quod tūc Ieſu Sacerdotis incumbebat induſtria. Quod impleuit vniuerſam terram; ſicut paruulus ille lapis, de quo Daniel, magnum creuit in montem.

Septuaginta vertunt, *Ecce ego fodi foueam*. Aquila, *ſculpam aperturam eius*. Eodem ferme modo Symmachus, & Theodotio: & eſt ſenſus idem, ſed magis explicatus. Nam lapis ille ita priùs videbatur ſculptus, vt diſſipatus potiùs, & deformatus appareret, quàm cælatus, & pulcher. Sed illa vulnerum veſtigia; atq; foramina, & ſinus ex plagis relicti, quæ aperturæ, & foueæ vocari poſſunt; ita fuerunt à ſummo artifice, & à ſeptem ipſius oculis illuminata, vt nihil humani oculi vnquā viderint, neque ad àſpectum præclarius, neq; ad gloriam illuſtrius. Deus itaque fodit foueā, quia percuſſit Chriſtum. Iſai. 53. *propter ſcelus populi mei percuſſi eum*: ſed cælauit illum, quia excitauit à mortuis, & per Paſſionem gloria, atque honore coronauit. 35.

Et auferam iniquitatem terræ illius in die vna.] Dixerat nuper ablatam eſſe iniquitatem à Ieſu Sacerdote, id eſt, à populo in Sacerdote repræſentato; vbi *iniquitatem* eſſe diximus 36.

ſordes illas, quas propter iniquitatem in exilio contraxerat. Quæ tamen à populo non vno, ſed multis poſtea dieb. ablatæ ſunt: nã adhuc multi Hieroſolymis aberant; neq; dum his qui à Babylonia redierant, omnia libera erant ac ſoluta. Quare in Ieſu Seruatore, id eſt, in huius vmbræ corpore, ac veritate hæc intelligenda ſunt, non in Sacerdote filio Ioſedech: quia nullus fuit dies, qui ſimul ab omnibus ſordes abſterſerit. In Ieſu verò Seruatore lõgè ſecus: nam vbi vltima manus acceſſit exculpendo lapidi, quod in morte accidit, vnus, atq; idem dies & Christo ſculpturæ, & vitæ, & mũdo iniquitatis, & exilij finem attulit. Qua verò ratione ſublata dicatur iniquitas terræ, cùm tamen pòſt Chriſti mortem plurima quotidie flagitia pullulent, diſputant Theologi, docéntque ſufficienter eſſe à Chriſto prouiſum, quò omnis deleretur iniquitas, modò homines diuinũ illud beneficium dignè velint ſuſcipere; & eo ſenſu dici poſſe Chriſto moriente mortuum quoq; fuiſſe peccatum, & hominem veterem eodem, quo Chriſtus ligno, crucifixum. Neque hic loquendi modus alienus eſt à Scriptura, quæ id dicit ab aliquo fieri, qui vt faciat, dignus atque idoneus eſt, vt pluribus oſtẽdimus in illud Act. cap. 23. *De ſpe, & reſurrectione mortuorum ego iudicor.* Et ſunt in Scriptura locutiones aliquot huic non diſſimiles. Iſai. 33. *populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.* Et Eccleſia canit in vigilia Natiuitatis Domini, *craſtina die delebitur iniquitas terræ.*

Quomodo vna die iniquitas terræ à Chriſto ſublata.

Regul. Id ab aliquo dicitur fieri, qui vt faciat, dignus & idoneus eſt.

37. *Vocabit vir amicum ſuum ſubter vineam.*] Quãuis populus ille ſub hæc tempora pacem nactus fuerit, tutóque potuerit ſub vite, & ficu ſecurũ otium agere: hæc tamen multo meliùs in tempus conueniunt Euangelij, in quo omnium rerum abundantia, veráque tranquillitas, & nũc maximè, & aliis Scripturæ locis ſæpe promittitur. De Euangelio igitur, & ſpirituali pace præcipuè ſermo eſt: quia à bellis ille populus poſt hæc verba otioſus omnino nõ fuit; imò nũquam magis, neque maiori cum incõmodo vexatus eſt. Eiſdem pene verbis vſus eſt Micheas cap. 4. *Sedebit vir ſubtus vineam ſuam, & ſubtus ficum ſuam; & non erit qui deterreat.* De eadẽ pace loquitur Iſai. 2. Oſe. 2. Amos cap. vltimo. Eſſe autẽ ſub ficu, aut vite, vulgaris eſt, & Prouerbialis Hebræorum forma, quæ ſecuram indicat quietem: nam vbi infenſi ſunt hoſtes, aut latrones vicini, nemo per otium, aut quietem audet in agris morari. Prouerbium autem natum eſt ex Hebræorum conſuetudine, quibus vſitatum eſt vites, & ficus ſerere, quibus ſolum Hieroſolymitanum, vtpote petroſum, & aſperum, aptius eſt; & arboribus quàm ſegeti idoneum magis. Porrò quàm totus ille tractus abundet vitibus, docet ipſum vinearum nomen toties repetitum. De ficuum abundantia, ac nobilitate illud argumẽto eſt, quòd maſſæ ex illis fiunt in vſum totius anni. Abigail 1. Reg. c. 25. inter alia munera obtulit Dauid ducentas maſſas caricarum, & eidem Siba ſeruus Miphiboſeth 2. Reg. 16. centum maſſas palatharum, quod eſt omnino idem. Fructus verò ficuum ibi eſſe ſuauiſſimos, conſtat ex parabola, ſeu apologo de oliua, ficu, vite, & rhamno, qui refertur in lib. Iudic. cap. 9.

Eſſe ſub vite, & ficu, Prouerbium.

Ficus in agro Solymitano frequẽs.

ARGV

ARGVMENTVM QVARTI CAPITIS ZACHARIÆ.

OBlato aureo candelabro, cui ex oleario vaſculo, quod in ſummo ſtipite erat, in ſeptem lucernas per totidem fiſtulas, ſeu infuſoria oleũ infunditur: & quod ex aurea materia duo oliuarum rami à dextra, læuáque amplectuntur, ac celant, ſignificat Propheta preuenire non à Zorobabel, aut ab alia Iudaici populi virtute, vt templum inſtauretur Solymitanum, & res Iudaica moliori loco ſit. Deinde varia impedimenta, quæ multis ex locis oſtendebantur, ſublatum iri demonſtrat. Tandem, vt breui abſoluendam eſſe templi conſtructionem ſignificetur, oſtenditur Zorobabel cum tectonico perpendiculo, quaſi iam vrgeat opus, & formam ædificij cæmentariis præſcribat. Ad extremum explicatur quid portendant ſeptem lucernæ, & duæ oliuarum ſpicæ quæ obiectæ fuerunt: illæ affixæ; hæ verò inſculptæ in candelabro.

CAPVT IV.

1 *ET reuerſus eſt Angelus, qui loquebatur in me, & ſuſcitauit me quaſi virum, qui ſuſcitatur de ſomno ſuo.*

2 *Et dixit ad me; Quid tu vides? Et dixi: Vidi, & ecce candelabrum aureum totum, & lampas eius ſuper*

PARAPHRASIS.

1 CVm ab aliis viſionibus aliquid interceſsiſſet moræ, rediit ad me Angelus mihi familiaris, & me attentum, & vigilem eſſe fecit, perinde atque ſi è ſomno dormientem excitaſſet.

2 Rogatus ab eo, quid vidiſſem, reſpondi, obiectum mihi eſſe candelabrum ex auro ſolido, in cuius faſtigio, id eſt, in lenticula, quæ in ſummo eſſet candelabri ſtipite, lampas erat. In capite verò candelabri, id eſt,

in ſumma patte ſcapi,cui erat impoſita lenticula cum ſumma lampade, ſeptem viſebantur lucernæ in coronæ modum ſubiectæ oleario vaſi, ſiue lenticulæ: quibus ex lenticula per ſeptem infuſoria,ſeu canales,qui lucernas cum lenticula coniungebant, oleum influebat.

caput ipſius, & ſeptẽ lucernæ eius ſuper illud: & ſeptem infuſoria lucernis, quæ erant ſuper caput eius.

3 Huic verò lenticulæ cui impoſita erat ſumma lampas,& quam ſeptem lucernę,quaſi ex eius fundo pullulantes coronabant, inſculptę erant ex auro duæ oliuæ, altera à dextris, altera à ſiniſtris lampadis, quæ lucebat in ſummo.

3 Et duæ oliuæ ſuper illud: vna à dextris lampadis, & vna à ſiniſtris eius.

4 Tunc ego dubius quid ſibi vellet tam illuſtris, atque argumentoſi candelabri ſpecies, oraui Angelum, qui mihi loquebatur, me vt de illius artificio,ac ſignificatione doceret.

4 Et reſpondi, & aio ad Angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid ſunt hæc Domine mi?

5 Quod ipſe fecit poſtquam intellexit nihil de candelabri portento mihi eſſe exploratum.

5 Et reſpondit Angelus, qui loquebatur in me, & dixit ad me; Nunquid neſcis quid ſunt hæc? Et dixi: Non Domine mi.

6 Ait igitur ad me: Hoc ſigno hieroglyphico,quaſi ſermone ſuo alloquitur Deus Zorobabelem Ducem populi, cuius hic eſt ſenſus. Quemadmodum cãdelabrum hoc, in quo ciuitatis, & templi vmbra quædam eſt, oleo abundans quod continet affatim, funditque lenticula, & tot lucernis inſtructum, tam latè ſplendet, vt vides, ſine vlla Zorobabelis opera, aut populi labore, ſed tantùm mea virtute, atque conſi

6 Et reſpondit, & ait ad me,dicens: Hoc eſt verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore;ſed in ſpiritu meo,dicit Dominus exercituum.

7 *Quis*

conſilio:ſic etiam non tam Zorobabelis opera, ciuitas, & templum, quàm meo conſilio, atque virtute inſtaurabuntur.

7 *Quis tu mons magne coram Zorobabel? in planum: & educet lapidem primarium, & exæquabit gratiã gratiæ eius.*

7 Et nunc agente me, dicit Dominus, ô mons magne, qui te Zorobabelis conſiliis, atque ſtudiis opponis (ſiue Dæmon ſit, qui grauiter fert ad Dei gloriam aliquid inſtitui, ſiue Babylonij, aut Samaritani, qui vrbis, templíque fabricam morantur & impediunt) quantumcunque tumeas, & in altum efferaris, redigeris in planum. Quare cùm iam, ô mõs magne, impedimenti nihil afferre poſſis, rem Zorababel eò deducet fauentibus iis, qui priùs aduerſabantur, vt imponat primarium, id eſt, ſummum lapidem, qui extremus eſt in ædificando, & ædificio toti ſpeciem, & firmitatem præbet. Neque minor erit gratia templi à Zorobabele conſtructi, quàm eius quod à Salomone priùs excitatum eſt.

8 *Et factum eſt verbum Domini ad me, dicens.*

8 Rurſus loquutus eſt Dominus ad me, docuítque futurum, vt domus illa, quæ priori non eſſet inferior, breui abſolueretur.

9 *Manus Zorobabel fundauerunt domum iſtam: & manus eius perficient eam: & ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos.*

9 Eadem (inquit) manus Zorobabelis, quæ primum demiſit fundamenti lapidem, imponet extremum, & perficiet opus. Tunc verò non erit quòd vllus veſtrûm dubitet me miſſum eſſe à Domino exercituum

10 *Quis enim deſpexit dies paruos? &*

10 Et quis eſt qui diem illum deſpexit, in quo templi hujus, quod humile, aut quod ignobile futurum

videbatur, fundamenta poſita ſunt? Ecquis qui vndecunque oboriri impedimenta contemplatus, nunquam putabat fore, vt ad ſummũ hæc perduceretur fabrica? Ecquis acclamationes, quę in prima magnorum operum molitione eſſe ſolent feſtiuæ, permixtas eſſe videt perturbatione, ac luctu? Ecce illi lætabuntur, & videbunt in manu Zorobabel perpendiculum tectonicum, quo per otium templi fabricam metabitur, atque deſcribet, & quietè, ac ſecurè deſcripta ingenio, opere perficiet.

lætabuntur, & videbunt lapidem ſtanneum in manu Zorobabel.

Poſtquam Angelus aperuit mihi, quid in vniuerſum ſibi vellet candelabrum aureum, iam ſpeciatim explicat alias candelabri ſiue partes, ſiue ornamenta. Et imprimis ſeptem lucernas totidem Domini oculos eſſe dicit, id eſt, ſeptem Angelos, qui toti mundo præſident, quique propter datum ſibi à Domino miniſterium oculi dicuntur Dei. Et nunc quaſi collectis totius mundi viribus adiutores ſunt Zorobabeli ad templi molitionem.

Septem iſti oculi ſunt Domini, qui diſcurrunt in vniuerſam terram.

11 Cùm iam doctus eſſem de toto candelabro, & ſpecialiter de ſeptẽ lucernis, reliquum erat, vt de duobus oliuis, quas cælatas eſſe dixi in candelabro, ab Angelo docerer.

11 *Et reſpondi, & dixi ad eum: Quid ſunt duæ oliuæ iſtæ ad dexteram candelabri, & ad ſiniſtram eius?*

12 De illis ergo Angelum percõtatus, cùm primùm nihil mihi reſpondiſſet, iterũ vrgeo, ac rogo, quid eſſent duæ illæ ſpicæ, aut rami oliuarum, qui ex roſtris candelabri aſſurgunt, id eſt, ex ea parte ſtipitis, quæ lenticulam ſuſtinet, & vnde erumpunt

12 *Et reſpondi ſecundò, & dixi ad eum: Quid ſunt duæ ſpicæ oliuarum, quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea, in qui-*

quibus ſunt ſuffuſo-ria ex auro?

13 *Et ait ad me dicens: Nunquid neſcis quid ſunt hæc? Et dixi: Non Domine mi.*

14 *Et dixit: Iſti ſunt duo filij olei ſplendoris, qui aſſiſtunt Dominatori vniuerſæ terræ.*

punt ſuffuſoria, ſeu fiſtulæ, per quas oleum in lucernas infunditur?

13 Cùm omnino negarem noſſe me quænam eſſet duarum oliuarum ſignificatio.

14 Reſpondit Angelus, in illis oliuis expreſſos eſſe duos ordines, qui vngi oleo, ac deſignari ſolent, Regium nimirum, & Sacerdotalem. Qui cùm vni, aut alteri regioni, aut miniſterio præſunt, vniuerſæ terræ Dominatoris adminiſtri ſunt.

COM

COMMENTARII IN CAP. IV. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

Incidimus in locum, qui diu optimâ torſit ingénia, neque tamen è multis explicatio eſt vlla, quæ curioſo, ac ſtudioſo lectori omninò ſatisfaciat. Nos ex omnibus aut cõflabimus, aut amplectemur vnam, quæ ſi non vndequaque vera ſit, dabimus tamen operam, vt proximè ad veritatem accedere videatur.

1. *Et reuerſus eſt Angelus, qui loquebatur in me.*] Apparet ex his aliquid temporis interceſſiſſe inter hanc, & ſuperiorem viſionem. Neque ſi Angelus hic tutelaris eſt Zachariæ, exiſtimandus eſt receſſiſſe, ſed nouo quodam afflatu ad futuram viſionem Prophetæ animum excitauiſſe. Neque alienum eſt à Scripturæ conſuetudine, vt aliquid dicatur fieri, cùm factum eſſe declaratur. Aderat quidem ſemper cum Zachacharia tutelaris Angelus, ſed cùm ad illud vſque temporis veſtigium præſentiæ ſuæ non edidiſſet ſenſibile aliquod indicium à ſuperiori Prophetia, iuxta communem hominum ſenſum, & loquendi modum, à quo Scriptura nõ abhorret, receſſiſſe putabatur: rediit verò cùm certum præbuit ſuæ præſentiæ teſtimonium. Si verò Angelus ſit alius, qui Zachariæ, quatenus Prophetæ aderat, quique ſpiritus Prophetiæ dici poteſt, hic ſanè abeſſe potuit, quia cùm Prophetia habitus non ſit, ſed Dei donum, quod aliquando abeſſe à Propheta ſolet, vt communiter docent Theologi, nihil mirum ſi à Propheta receſſerit, reuerſuſque fuerit, cùm adeſſet iam à Deo noua ſpecies, quæ vt Prophetæ cognitionem non effugeret, neceſſarium erat vt inſtrueretur, & confirmaretur ab Angelo.

Reg. — Aliquid fieri dicitur, cùm factum declaratur.

Angelus Prophetiæ non ſem per adeſt Prophetæ.

Et ſuſcitauit me quaſi virum, qui ſuſcitatur à ſomno.] A ſomno ſuſcitari ſe dicit, vel quia in alta eorum, quæ viderat, contemplatione defixus erat, neque aliter quàm qui alto immerſus eſt ſomno, à ſe totus abierat: vel quia præ cœleſti, atque prophetico ſplendore reliqua tenebrarum inſtar obruunt, in quibus qui dormit, iacere exiſtimatur.

Et ecce candelabrum aureum totum.] Mirum eſt quot Doctorum, atque Interpretum oculos iſtius candelabri ſplendor perſtrinxerit. Adſit vtinam nobis illuminator Spiritus, in cuius ipſe imagine proponitur, vt eius nos & formam ſpectare, & quid portendat cognoſcere, ac declarare poſſimus.

De lampade, quæ ſupra caput eſſe dicitur, res eſt ſatis obſcura, neque admodùm inter ſe conſentiunt Interpretes. Heb. eſt גלה *gulah*, quã Pagninus *lẽticulam*; Tigurina *diſcum rotũdum* interpretatur. Neque aliter videtur de vocis ſignificatione ſentire Hieronymus, qui alibi *lẽticulam* conuertit, & ita appellari cenſet columnarum capita (de quo ſtatim.) Si ita ſtatuas, in ſummo candelabro nulla ſpectatur lampas, ſed tantùm rotundum illud, & concauum corpus, quod ſummum occupat ſtipitis caput:

caput:neque plures erunt,quàm ſeptem lucernæ , ad quas è lenticula per canales oleum deriuatur.Neque admodùm vrget vox(*lampas*)quam pro *lenticula* vulgatus adhibuit,quia ſæpe res contenta pro continente ſumitur per metonymiam ; atque ideo *lampas* pro vaſe , in quo lucere ſolet lampas , vſurpatur. Quomodo ſæpe apud profanos auditur *anea lampas,argentea lampas*,& ſimilia.Quare qui ita hunc locum exponeret,nihil diceret aut contra Hebraicum textum,aut contra vulgatam tranſlationem. Et quidem Hiſpanorum vulgo vas illud, quod pro lucernis comparatum eſt , *Lampara* vocatur. Sed quoniam in aliam explicationẽ cum Hieronymo,& Cyrillo incumbunt complures alij , & ita conuertunt Lxx.nos quoque cum pluribus ſentiamus , & ad 7. lucernas ſummam adhibeamus lampadẽ, ad quam ea,quæ deinde ſequuntur, attemperemus.

2\. Candelabrum hoc diuerſum ab eo, de quo Exod. cap.25.

Quod ad candelabri formã ſpectat, mihi certũ eſt non eſſe eandẽ, quæ Exod.c.25. deſcribitur : tũ quia ibi multa ſunt,quæ in hoc candelabro Propheta nõ vidit,vt lilia,ſpherulæ,& ſcyphi:tum quia ibi 7. erant lucernæ;hîc verò 8. iuxta tranſlationẽ vulgati.Qui præter ſummã lãpadẽ,quæ eſt in ſummo ſtipitis ſeu lenticulæ faſtigio,de quo ſtatim,ſeptem alias adiungit.Illîc ſex calami,in quibus totidẽ lãpades ſunt,egrediuntur è lateribus candelabri.ternæ è quolibet latere:ſed in hoc noſtro ſeptem lucernæ ſic ſunt ſuperiori,ac mediæ ſubiectæ , vt illã ambiant inſtar coronæ.Ita putat Montanus , & Iſidorus Clarius Reliqua,vt credo,aperta ſunt, illud verò probandũ,coronę in modũ diſtinctas eſſe lucernas ſubiectas priori & pullulare è lateribus.

3\. Lucernæ in candelabro inſtar coronæ.

In ſummo ſtipite,id eſt, in capite candelabri lampadem eſſe dicit vulgatus.Pro *lampade* Heb.eſt גלה *gulah*,quã Hieronymus multis in locis vertit *lenticulam*,id eſt,vas ſic appellatum à figura rotunda, quod etiam alibi ſignificare putat *capita columnarum*,ab eadẽ rotunditate.3.Reg.7.n.41.& 42.Significat etiam *fontem*,ſeu, *ſcaturiginem* Ioſue c.15. & Iud. 1. Nã vbi vulgatus habet : *Da mihi irriguũ ſuperius* , in Hebraico textu eſt גלות *guloth*,id eſt,*aquarum ſcaturigines*. Ex his non eſt difficile coniectare,quid ſit lampas illa.ſeu lenticula , quæ eſt in capite candelabri,quæ ſanè & ad ſpeciẽ pulchra,& ad vſum commodiſſima eſt.Præſtat enim candelabro id,quod capitellũ columnæ : & quia lenticula vas eſt,& plenum olei , & quaſi ſcaturigo, & lucernam fouet, quam habet ſupra ſe,quęque lampas dicitur,& ad ſeptem lucernas , quas habet ſubiectas,& quaſi erumpentes è fundo ipſius,oleum trãsfundit:& ideo tot habet infuſoria , quot ſunt lucernæ. Infuſoria autẽ voco non olearia vaſa,ſeu lenticulas olei,quæ ſint veluti alligata ſingulis lucernis, vt multi volunt ; ſeu foramina . per quæ à vaſe aliquo ſupra candelabrũ, & ab eo ſeparato oleum in lucernas influat;ſed vel canales , vel fiſtulas, quæ à lenticulæ fundo,ſeu à ſcaturigine ductæ oleũ ad lucernas tranſmittunt , coniungúntque illas cum ipſa lenticula,non ſecus atque collum alia membra cum capite connectit.Pro *infuſoriis* Heb.eſt מוצקות. quod non tam ſignificat vas in quo aliquid cõtinetur.quàm id,per quod aliquid communicatur,& transfunditur.Quod nos iuxta vim Hebraicæ vocis vocare poſſumus *euacuatoria*,ſeu,*infundibula*.

4\. Neq; difficilẽ facit hãc ſentẽtiam,

Reg. Super interdum idē quod iuxta ſignificat.

quòd tam infuſoria, quàm lucernæ, & lampas, ſeu lenticula eſſe dicuntur non in capite, nempe candelabri, ſed ſuper caput: nam ſiue vocem Hebraicam על *hhal*, ſiue Latinam *ſuper* conſideres, vtraque ſæpiſſime ponitur pro *in*, ſeu, *iuxta*. Exod. 16. *Quando ſedebamus ſuper ollas carnium*. Num. 26. *Locutus eſt ſuper Iordanem ad Iericho*: & Pſal. 23. *Fundauit terram ſuper aquas*: & Pſal. 136. *Super flumina Babylonis ibi ſedimus*. In quibus locis *ſuper*, idem eſt quod *iuxta*. Erant igitur lucernæ ſuper caput candelabri, cui ſumma lampas, quæ erat in lenticula, ſeu ſcaturigine, inſederat, ſicut ſphęrulæ, ſeu capitella eſſe dicuntur in columnarum capitibus 3. Reg. cap. 7. Ex quo apparet illam candelabrorum formam, quæ noſtris temporibus frequens eſſe cœpit, & de quorum inuentione, atque arte aliqui ſibi valdè placent, nouam non eſſe, ſed à Deo ſummo artifice iamdudum oblatam Zachariæ. Neque enim exiſtimo aliam eſſe candelabri figuram, de qua nunc laboramus, niſi quòd quæ hoc tempore lautioribus hominibus in vſu eſſe cœperunt, vnum, aut alterum ellychnium habent, hoc tamen propheticum ſeptem lucernis inſtruitur, & coronatur, præter illam, quam in ſumma lenticula fuiſſe diximus.

Sed obiiciet aliquis plures videri fuiſſe canales, ſiue fiſtulas, quàm lãpades, ſeu lucernas, quæ, vt diximus, pullulant ex lenticulæ fundo. Illæ enim ſeptem ſunt, infuſoria verò, ſi textum conſulas Hebraicum, multo plura: vbi enim vulgatus legit *ſeptem infuſoria*, Hebr. textus habet שבעה ושבעה *ſibbah vau ſibbah*, id eſt, *ſeptem, & ſeptem*, quæ geminatio, aut numerum duplicat, ita vt quatuordecim numerentur fiſtulæ, aut numerum diſtribuit, ita vt ſeptem, & ſeptem idem ſit quod ſeptena. Si priori modo accipias, duæ fiſtulæ cuilibet attribuuntur lucernæ, quia lucernę ſeptem ſunt; fiſtulæ verò ſeu canales quatuordecim. Si poſteriori, ſeptem infuſoria oleum cuilibet ſuppeditant lucernæ. Ego primùm opinor nullo modo canales hîc eſſe quatuordecim, quia, vtcũq; ſit de alio quouis idiomate, apud Hebręos (quod ego viderim) geminatũ nomẽ ſiue numerale ſit, ſiue aptũ diſtributioni, nunquã numerũ duplicat, ſed diſtribuit: non enim *duo, duo*, ſiue *duo & duo*, quatuor ſignificant, ſed multitudinem in binarios plures diſtributam; quomodo Marcus cap. 6. vbi vulgatus, *vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos*; Græcè eſt δύο δύο, i. *duos duos*: at vt vides, plures erant quàm quatuor. Geneſ. 7. plurima ingreſſa ſunt arcam animalia munda, quæ tamen ingreſſa ſunt ſeptena, id eſt, in ſeptenarium numerum digeſta, quæ Hebraicè dicuntur, *ſeptem ſeptem*, & ex immundis plura quàm quatuor: at ingreſſa dicuntur, aut ingredi iubentur eodem cap. verſ. 2. & 9. *duo & duo*, id eſt, bina. Neque obſtat ad hanc diſtributionem ſi media intercedat coniunctio: habemus enim in Scriptura exempla non pauca, in quibus coniunctione media geminatum nomen diſtributionem ordinatam ſignificat Facit ad hoc exemplum, quod modò produximus Geneſ 7. *duo & duo*. Vide quæ diximus ad illud Iſai. cap. 27. *congregabimini vnus & vnus*, id eſt, ſinguli.

Sed illud difficilius, quomodo ſingulis

gulis lucernis ſeptena non ſint addita roſtra, infuſoria,ſeu canales;nã, vt diximus,vox alicuius numeri geminata numerum illum ſæpiùs diſtribuit:at nemo dixit præter R. Salom. & Mont. tantam vel affingi, vel appendi ſingulis lucernis canalium multitudinem. Non nemo cogitare poſſet in antiquis codicibus non fuiſſe geminatum שבעה *ſibhah*: neque id temerè, quando neque à vulgato neque ab aliquo ex antiquis Interpretibus,quod ego viderim,additum eſt aliquid, quod vocis geminationi reſpondeat: qui verò vocem illam in tranſlatione geminant, recentiores ſunt.Sed ſi demus antiquiſſimis etiam temporibus iteratam eſſe vocem illam,non tamen inde neceſſariò fit,numerum illum ſeptenarium ibi diſtributũ eſſe, quod planè viderunt Septuaginta, & vulgatus, qui ſimpliciter non *ſeptena* reddidêre,ſed *ſeptẽ*. Et hoc mihi omnino videtur eſſe dicendum cũ omnibus aliis,vno aut altero excepto, vt etiam volunt,qui pro *ſeptem,ſeptena* conuertunt. Tunc autem, vt Vatablus putat, affirmationis gratiâ iteratur illud *ſeptem*, in hunc modum. *Septem lucernæ ſuper illud, ſeptem inquam, ſunt, & ſeptem infuſoria lucernis ipſis:* ita vt ſeptem ſecundo loco poſitum referatur ad lucernas; aut certè ſit quædam anadiploſis ſatis in Scriptura frequens, quæ vocem iterat, aut ornatus tantùm gratiâ, aut cum aliqua etiam epitaſi; vt Ierem. cap. 2. *Foderunt ſibi ciſternas, ciſternas diſſipatas*.. vbi in ciſternis ſecundo loco poſitis aliquid proponitur cõſiderandum altiùs. Quaſi diceret: non erant ciſternæ ſolidæ, quæ collectam aliunde pluuiam conſeruarent; id enim minùs haberet ſtu-poris, ſed erant diſfectæ, atque rimoſæ. Tale eſt illud Iſaiæ c. 40. *conſolamini, conſolamini*: & illud Pſalm. 136. *Exinanite, exinanite*. Sic ergo nunc hic erit ſenſus cum epitaſi: *ſeptem ſunt lucernæ, ſeptem inquam, quare ſatis ſplendoris erit*. Aut ſi ſeptem ad infuſoria referas, *ſeptem, ſeptem inquam, ſunt infundibula, ſingula ſingulis lucernis; quare ſatis erit olei ad fouendam flammam*. Hæc in re dubia, atque coniecturali dici poſſe videntur non abs re.

5. De figura minùs, credo, difficile, de ſignificatione difficillimum explicatu eſt. Hieronymus ſanè ingenuè fatetur in fine capitis non omnino ſibi placere, quæ ibidem docuiſſet. *Hæc*, inquit, *vt quiuimus, & vt noſtri ingenioli vires ferre potuerunt, loquuti ſumus, & Hebræorum, & noſtrorum varias opiniones breuiter perſtringentes. Si quis meliùs, imò veriùs dixerit, & nos libenter melioribus acquieſcemus*. Et, vt iam ad rem accedamus, quidam hîc putant de præſenti rerum Iudaicarum ſtatu eſſe viſionem hanc. Ita Lyra, & Doctores Hebræorum, vt dicit Hieronymus; alij de Eccleſia,& hi ſunt ex Catholicis plerique. Candelabrum typus Reip. Iudaicæ, & Eccleſiæ.

6. Ego hîc cum Theodoreto mihi perſuadeo vtrumque ſignificari in candelabro, & ſtatum Iudæorum præſentem, typicè tamen; & Eccleſiæ, quem præſertim intuetur hæc ſpecies. Quia verè in templo conſtruendo, atque exornando illa contigerunt, quæ in hoc ſpectamus candelabro; ſed illa eadem multo illuſtriora contemplari licet in Eccleſia. Vt ergo candelabrum typus eſt templi,rei-

que publicæ Iudæorum ex captiuitate ad priſtinam gloriam reuocatæ; ſic templum, atque Reſpublica reſtituta typus eſt Eccleſiæ. Nunc de Iudaica, pòſt verò de Chriſtiana Republica videamus.

7. Diſſiparat Dominus nobiliſſimum templum, ſuſtulerat ex eo aurum, aut obſcurarat, iuxta illud Threnor. 4. *Quomodo obſcuratum eſt aurum, mutatus eſt color optimus, diſperſi ſunt lapides Sanctuarij?* Extinxerat candelabrum, quod inſtar Solis quoquouerſus radios in omnes partes diffundebat. Quod multo antè qui candelabrum conflauit, Salomon prædixit Prouerb. 23. *Lucerna impiorum extinguetur*: & Ierem. 25. *Perdam ex eis vocem gaudij, & vocem lætitiæ, & lumen lucernæ.* Nunc verò Deus quicquid obſcuritatis eſt, & ſqualloris in auro, detergit, & ideo ex auro ſolido producit candelabrum, & accendit lucernam, neque vnam, aut alteram, ſed octo, illi'que à lenticula, ſeu ſcaturigine iugi oleum præber.

8. Candelabrũ typus templi, & populi Iudaici. Quod proximum eſt vt fiat, ſignificari, aut dici iam eſſe factum, notum eſt in Scriptura, & nos multis oſtendimus in illud Cant. 2. *Introduxit me Rex.* Cùm ergo propitio iam Deo, & impensè fauente Iudæorum rebus, quamcelerrimè templi fabrica eſſet abſoluenda, ſexto nimirum anno Darij, proponit iam ſignum perfecti templi, aureum candelabrum cum octo lucernis, & ſuo, & lucernarum lumine longè, latéque collucens. Candelabrum autem non ſolùm templi omnium nobiliſſimi, ſed totius Iudaicæ gentis eſſe ſignum, docuit Imperator Titus, qui in triumpho de Iudæa capta candelabrum inuexit eius gentis inſigne, quod nunc etiam in antiquo fornice Romæ viſitur. Et vt ſuum genus profiterentur Iudæi apud exteras gentes (quod etiam factum puto apud ipſos domi) lucernas habebant liliis inſculptas, qualia efficta erant in aureo templi candelabro: ſic enim Perſius Satyra quinta cùm de feſtis ageret Iudæorum.

——————*At cùm*
Herodis venère dies, vnctáque feneſtra
Diſpoſitæ pinguem nebulam vomuère lucernæ
Portantes violas.——————

Vides quemadmodum Iudæi candelabro ſibi familiari, violis, id eſt, liliis inſtructo ſuum ſibi genus, & ſacra profitentur.

9. Illa ergo lenticula, quæ ſupra cãdelabrum eſt, & in medio lucet, ſumma lampas, Deus eſt, à cuius Spiritu, vt ſtatim dicetur, non ab induſtria, aut robore Zorobabelis, vim habet, ac ſplendorem totum illud opus. Ab eo enim habent, vt ſplendeant ſubiectæ lucernæ, quia ab ipſo oleum habent. Septem verò dicuntur, vel quia in illis adumbratur templum, cuius candelabrum ſeptem tantùm lucernas habuit; aut quia ſeptenarius numerus multitudinem indicat, aut excellentiam. Futurum autem ſplendorem populi maximum poſt exilij tempora, & ſæpe clamarunt ſuperiores Prophetæ, & hic noſter proximè, cùm dixit capite 2. *& in gloria ero in medio eius.*

Hieronymus ex Hebræorum mente alium adducit eius candelabri

delabri ſenſum; qui in eo legem intelligunt, quibus etiam lampas, quæ in extremo faſtigio fulget, Chriſtus eſt, qui caput eſt legis, & totum illuminat mundum. In ſeptem lucernis totidem Spiritus ſancti dona; in ſeptem infuſoriis ſignificari putant illa dona per legem ad homines deriuari. Duas autem oliuas legem interpretantur, & Prophetas.

10. Hæc de Iudæorum Republica. De Eccleſia variè Interpretes, & Patres accipiunt. Anaſtaſius Epiſcopus Nicenus in quæſtionibus in Scripturam quæſt. 52. candelabrum B. Virginem eſſe putat, quoniam materiæ expertem lucem geſtauit Deum incarnatum. Verùm communiter alij in candelabro Eccleſiam agnoſcunt. Cyrillus, Auguſt. hom. 8. in Apoc. (ſi fortè opus illud Auguſtini eſt) & non potiùs Tichonij; & viri Eccleſiaſtici antiqui, vt refert, & ſequitur Hieronymus. Lampas media Chriſtus eſſe putatur, ita Hieronymo referente, veteres Eccleſiæ magiſtri, item Hebræorum multi: eodem modo Cyrillus, qui eò refert illud Iſaiæ 62. *Propter Sion non tacebo, & propter Ieruſalem non quieſcam, donec egrediatur vt lumen iuſtus eius, & ſalutare meum vt lampas accendatur.* Idem Anaſtaſius ſuprà. Dicitur autem perquàm bellè Chriſtus lampas illa ſublimior, quia & ipſe caput eſt Eccleſiæ, neque infuſorium habet, per quod ab aliis oleum mutuatum accipiat; cùm in ſe habeat, vel potiùs ipſe ſit olei perennis quædam ſcaturigo. Effundit autem in lucernas, quibus vallatur circùm, & coronatur Eccleſia; quia ab ipſo iuſti, vt luceant, habent; de cuius plenitudine omnes accipiunt. In ſeptenario numero multi ſignificantur, nempe quotquot Dei gratiâ, & ſibi ipſis ſplendorem accipiunt, & Eccleſiam illuſtrant. Septem autem infuſoria, ſeu fiſtulæ, aut canales Sacramenta ſunt, per quæ vis illa viuifica, qua iuſti & viuunt, & lucent, ad ipſos illabitur. Hæc quæ à me paucis comprehenſa ſunt, ab aliis pluribus explicantur, quæ prudens omitto, quia neque difficilia ſunt, neque obſcura.

Candelabrum Eccleſiæ typus.

Et duæ oliuæ ſuper illud, vna à dextris lampadis, & vna à ſiniſtris.] Priùs de figura agemus, ſitúque oliuarum, deinde de ſignificatione ipſius. Oliuas non eſſe ſupra candelabrum, vt aliqui volunt, tanquam aliquid ab eo diuerſum, ſicut neque lenticulam, in cuius ſummo lampas eſt, mihi maximè videtur probabile. Neque contrà facit quòd dicuntur eſſe ſuper illud, id eſt, caput candelabri; quia vel *ſuper*, pro *iuxta* ponitur, vt nuper vidimus; vel certè erant ſuper ſcapo, id eſt, in ſummo ſcapo, aut ſtipite candelabri, cui proximæ erumpebant ſeptem lucernæ, quæ ex lenticulæ fundo pullulabant, inter quas poſitæ eſſe dicuntur oliuæ duæ: deinde lenticulæ hærebant; in qua erat oleum pro lucernis omnibus; quod promptum habemus ab ipſo textu: *Et duæ oliuæ ſuper illud, vna à dextris lampadis, & vna à ſiniſtris eius.* Ex quo colligo lenticulam non dici caput, ſed extremum illud ſtipitis, in quo lenticula eſt, ſicut capitellum, ſeu epiſtylium in columna. 11.

Oliuæ nõ ſeparatæ à candelabro.

Deinde veriſimilius eſt oliuas non eſſe obiectas Zachariæ in propria ac naturali ſpecie cum glauca fronde, cum nigris, aut pallentibus baccis; ſed ex aurea materia, 12.

Veriſimile eſt oliuas non eſſe oblatas Zachariæ in propria ſpecie, ſed expreſſè in candelabro ex aurea materia.

quale totum erat candelabrum, ita vt pars eſſent ipſius,& ornamẽtum: ſicut vaſa pretioſa cælari ſolent, aut includi illuſtri aliquo, atque ingenioſo emblemate, quod plerunque vſum oſtendit operis cælati. Vt ſi in mulctrali vaſculo capram, aut paſtorale ſignum inſculpas. Quare in poculis, vaſculiſque vinariis cælari ſolent illa, quæ vel vini naturam indicant, vel quæ ipſius vim frangunt, & ab ebrietate liberant. Martialis lib. 8. Epig. 50. in phiala vitem depingit, quæ vinum gignit. Theocritus Idyl. 1. hederam, quæ ab ebrietate vendicat, & Baccho ſacra eſt. Anacreon in poculo, abſque dubio ex ſui temporis conſuetudine, Ode 17. cælari iubet vites, & racemos. Vide Gellium lib. 19. c. 9. De eodem poculi emblemate eſt Epigramma in 2. lib. Epig. Græcorum. Virgilius in poculo vtrumque coniunxit, hederam, & vitem; ſic enim Eclog. 3.

——Pocula ponam
Fagina, cælatum diuini opus Alcymedontis,
Lenta quibus facili torno ſuperaddita vitis;
Diffuſos hedera veſtit pallente corymbos.

Sanè Trebellius Pollio in Claudio ad finem inter dona numerat vaſcula huiuſmodi emblemate cælata. *Miſi*, inquit, *ad eum diſcum corymbatum argenteum librarum 20. lanceam argenteam pampinatam librarum 30. pateram argenteam hederatam librarum 20.* Vaſa autem aquaria piſcibus cælati ſolita probat illud Martialis lib. 3. Epig. 26.

Artis Phidiacæ toreuma clarum,
Piſces aſpicis, adde aquam, natabunt.

Legiſſe me memini Sacerdotes Iſidis initiari ſolitos hauſto lacte & poculo mammi lato, id eſt, inſtructo, ac cælato mammillis, quæ illius poculi vſum, & liquorem oſtenderent, vt eſt mihi veriſimile, in quo tamen loco non ſuccurrit. Sic ergo in candelabro lucernis inſtructo, cui neceſſarium oleum, & in lenticula, quæ vas olearium eſt, aptiſſimè expreſſę ſunt oliuæ, à quibus oleum exprimitur, ſicut vinum à vite. Neq; admodùm veriſimile eſt, cùm illud candelabrum, quod Exod. 25. deſcribitur, liliis, ſcyphiſque mirifico opere ſit exculptum, item alia vaſa ſacra non pauca, hoc candelabrum in quo & templum & Iudæorum ſtatus iam melior portendebatur, aliquo ornamento, ſiue emblemate caruiſſe. Vocantur verò oliuæ, qua ratione qui mare æneum ſuſtinere videntur, dicuntur boues, & quæ Pontificiæ veſtis fimbrias inſtruunt, malogranata, & quæ parietes templi pingunt, palmæ vocantur; cùm tamen ſint earum rerum imagines.

Stipes

a. Stipes ſeu ſcapus candelabri. *b.* Caput ſtipitis ſupra quod eſt lenticula. *c.* Pars ſumma lenticulæ, vbi eſt ſumma lampas. *d.* Lampas ſumma. *e.* Septem roſtra ſeu canales ex fundo lenticulæ, per quos ad lampades deriuatur oleum. *f.* Septem lampades. *g.* Duæ oliuæ quæ ex duobus roſtris aſſurgunt, ad vtrumque latus ſummæ lampadis.

Dice

13. Quid duæ oliuæ ſignificent in populo ſuorum.

Dicemus hîc, licèt ante ſuum locum, doctrinæ, & claritatis gratiâ, quid ſibi velint hæ duæ oliuæ adiunctæ candelabro; & vt priùs in lampade, atque lucernis fecimus, quid in Iudæorum nouo ſtatu priùs, deinde quid in Eccleſia portendat, exploremus. Sanè rogatus Angelus ſic reſpondit obſcurè Zachariæ, vt pertenuem ab eius reſponſione, ſeu oraculo lucem habeamus. Ait enim in extrema capitis parte: *Iſti ſunt duo filij olei, qui aſſiſtunt Dominatori vniuerſæ terræ.* Et primùm obſcurum eſt, quid hi filij olei; actiuéne ſumantur, an paſſiuè, id eſt, an ipſi recipiant oleum, & vngantur illo, aut gignant, infundántque aliis: nam vtrumque indicat hæc loquendi forma.

14. Et vt de Hebræorum Republica priùs agamus, communis eſt Hebræorum ſententia, hîc per duas oliuas intelligi Ieſum Sacerdotem, & Zorobabel Ducem; alterum ex Leuitico Sacerdotali genere: alterum ex Regio; nam vtrumque vngi ſolere ſatis in Scriptura frequens. Dicuntur autem oliuæ, aut quia vncti ſunt oleo, aut quia ipſorum opera, ac miniſterio Deus ſplendere fecit populum antè in exilij, atque obliuionis tenebris obſcurum. Vt enim lucernæ ab oleo habent, vt luceant, & quodammodo viuant; ſic populi ſplendor in lucernarum corona ſignificatus ab oliuis, ex quibus oleum exprimitur, emicat, & fouetur.

15. Chriſtus à Zorobabel, & Ieſu adumbratus.

Sed huic expoſitioni videtur obſtare, quòd lenticulam Chriſtum eſſe diximus, qui in ſubiectas ſibi lucernas oleum infundit: ſed oleum priùs in oliuis eſt, deinde in vaſculis oleariis, vnde videri poſſet à Zorobabele, & Ieſu Sacerdote ſumpſiſſe Chriſtum oleum, potiùs quàm eiſdem communicaſſe. Huic difficultati, quæ ſæpè leuis non eſt, ſic occurri poſſet; vel à duabus oliuis, quæ genus Regium, & Sacerdotale deſignant, Chriſtum adumbrari, qui Rex eſt, & Sacerdos, & Regum, ac Sacerdotum maximus, qui vnctus eſt ea plenitudine, vt vas dicatur oleo vſquequaque, & quacunque diffluens; ſeptem implens lucernas, id eſt, infinitas, iuxta ſeptenarij numeri proprietatem; imò totus ſit oleum effuſum. Quod, vt in Canticis diximus, valet illud; *Oleum effuſum nomen tuum.* Vbi ex Scripturæ conſuetudine, ſponſi nomen pro ſponſo vſurpari poſſe docuimus. Vt autem figura, atque vmbra obſcurè aliquid, atque impropriè indicat, ſic oleum obſcurè tectum, atque incluſum in oliuarum baccis, præſertim ſi in aurea materia figuratæ ſunt, pretioſum verè oleum in aureo exundans vaſculo ſignificant.

16. A Chriſto alij Sacerdotes, & Reges oleum accipiunt.

Vel ſanè oliuæ duæ, quicquid habent olei, à lenticula, cuius fundo affixæ, & quaſi radicatæ ſunt; per radices hauriunt (ſicut naturales plantæ ſuccum trahunt à terra) quaſi lenticulæ oleo ſint irrigatæ. Neque enim ſine cauſa oblati in ea viſione ſunt Prophetæ rami, ſeu ſtipites oliuarum pullulantes ex ea parte candelabri, vnde prodibant infuſoria, per quæ oleum transfundebatur ad lucernas. Sic enim textus: *Quid ſunt duæ ſpicæ oliuarum, quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea, in quibus ſunt ſuffuſoria ex auro?* Optimè verò in oliua deſignantur Pontifices, & Reges: vt enim oliua illo nobili, atque dulci ſucco ita ſibi pinguis eſt, vt tamen aliis quoque ſuauem illum, ac pinguem liquorem communicet, ſic et

etiam

etiam mater ita plena habet vbera, vt ex illis lac infans exugat: eodem modo Doctores, & qui aliis quoquo modo præſunt, inſtillare aliis debent, quam accepêre à Deo olei pinguedinem.

17. Hi duo filij olei, Ieſus Sacerdos, & Dux Zorobabel, aſſiſtere dicuntur Dominatori vniuerſæ terræ. Vbi videri alicui poſſet, quod etiam cuidam Hebræorum magiſtro placebat, Dominatorem vniuerſæ terræ eſſe Perſarum Regem. Neque deeſt aliqua ſpecies, quæ Iudæum illum in eam cogitationem, ſeu errorem potiùs inducere potuerit: quia Regis Perſarum ea erat in reliquas etiam gentes poteſtas, vt ad illum auxilij gratiâ confugerent, quibus à Potentioribus, aut vis, aut periculum immineret. Quare ab Oſea capit. 5. & iterum capite 10. *Rex vltor* vocatur Aſſur. Quòd

Rex Perſarum dictus vltor.

ſi Aſſyriorum Rex vltor appellatur, multo magis Perſarum Rex Darius, qui Aſſyriorum Imperio non ſolùm Babylonicas vires, ſed etiam Perſicas, ac Medicas adiunxit. Sed hoc magis probatur ex verbis Cyri, qui apertè dicit ſe dominatorem vniuerſæ terræ, Eſdræ libro primo capite primo. *Omnia*, inquit, *Regna terræ dedit mihi Dominus*. Accedit quòd pro *Dominatore* non eſt אדוני *Adonai*, quod de Deo dicitur: ſed אדון *Adon*, quod tam ad hominem pertinet, quàm ad Deum. Huic ergo Regi, & dominatori terræ aſſiſtere dicuntur hi duo, quia apud eum in magno ſunt loco, & gratia, atque eius ope aliis eſſe poſſunt ornamento, & ſolatio erecto templo, & inſtaurata vrbe, & hoſtibus, qui ædificationis opus morabantur, aut deletis, aut ſubmotis, aut tandem ad pacem, fœdúſque traductis.

Nihilominus puto in hoc can- 18.
delabro nullum Regi Perſarum eſſe locum, quia hæc altiora ſunt, quàm quæ in perſonam illam conueniant. Quid enim Regem illum ſummam eſſe lampadem dicamus, quæ à ſe fouetur, & lucet; & ex qua alia omnia vt luceant, habent? Maximè quia Apocal. cap. 11. vbi ſine dubio ad hoc caput alluſum eſt, Princeps, ac Dominator vniuerſæ terræ Deus eſt. Eſt ergo Dominator iſte Chriſtus, cui aſtant duo illi Hebræorum Principes, tanquam magnorum operum adminiſtri. Nam aſſiſtere alicui, ex Scripturæ vſu, miniſtrare eſt: & cap. 3. ſuprà cùm ad miniſtros loqueretur Dominus, ad illos dixiſſe ſcribitur, *qui ſtabant coram ſe*. Reges ergo, & Sacerdotes miniſtri ſunt Dei, per quos diuina potentia maxima quæque præſtat in humanis. Hi verò ſi modò velint ſanctè datas ſibi partes implere, aſſiſtere debent, expectaréque à Domino quid, quóue modo aliquid factum eſſe velit.

Sed iam ex vmbra ad lucem, 19.
& à typo ad veritatem candela- Candelabrum Eccleſiæ vmbra.
brum vocemus. De Eccleſia hîc ſermo præcipuus eſt, quam adumbrat templi, vrbíſque inſtauratio, & de fideli populo ad fidem, & meliorem ſtatum adducto; cuius ſymbolum eſt Iudæorum genus à Babylonica ſeruitute, & ſordibus ad antiquam libertatem, & gloriam vocatum. In hoc verò candelabro aureo planè, & mirè quoquouerſus lucem diffundente duæ oliuæ ſunt; ſed non omnibus eædem Quidam, vt Hieronymus refert, Eliam eſſe putant, & Moyſem,

qui Chriſto in aureo candelabro fulgenti, id eſt, in transfigurationis gloria aſtiterunt: alij vtrumque Teſtamentum; alij Eliam, & Enoch: neque ibi Hieronymus quid ſibi magis probetur, oſtendit. Cyrillus populos eſſe putat Gentilem, & Iudaicum ad Eccleſiam aggregatos. Albertus, Petrum, & Paulum, quorum alter circumciſionis, alter præputij miniſter fuit. Plerique eò inclinant vt Eliã, & Enoch eſſe ſtatuant; probantque putant liquidò Apocal. cap. 11. vbi Ioannes ſpectaſſe videtur hunc locum. Cùm enim ibi de extremis Eccleſiæ, mundíque temporibus ageret, hæc inquit: *Et dabo duobus teſtibus meis* (ſupple, ſpiritum meum) *& prophetabunt diebus mille ducentis ſexaginta, amicti ſaccis. Hi ſunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conſpectu Domini terræ ſtantes.* Græcè pro *candelabris* eſt λυχνίαι, quæ non tam *candelabrum* ſignificat, quàm *lucernam*. Et quanuis neque Ioannes tradat, qui ſint teſtes iſti, neque auctores ea de re inter ſe conueniant, communis tamen opinio eſt eſſe Eliam, & Enoch, quos Dominus viuos adhuc ad inſtaurandam grauem illius ſæculi ruinam reſeruat. Et nos pluribus oſtendimus in caput 3. Actorum, vbi explicuimus cur Iudicij dies dicatur *reſtitutionis*. Vide Riberam, & Viegas, ſanctum Thomam, Aretham, & Bedam, omnes in capite 11. Apocal. & Suarez 2. tomo in 3. partem diſputatione 55. ſectione 2. Gregorium homilia 12. in Ezechielem, & Riberam hîc. Qui omnes, & cum his è iunioribus alij in oliuis duos illos teſtes Eliam, & Enoch agnoſcunt.

Quidam in duabus oliuis agnoſcunt Eliam, & Enoch.

20. Res ſanè obſcura, & cui conſpiciendæ, atque illuſtrandæ neceſſaria eſt aurei candelabri diuina lux; quæ vt mihi adſit, etiam, atque etiam oro. Licèt illud de duobus teſtibus Elia, atque Enoch non ſit improbabile, & ſi quos ſpeciatim, illos maximè deſignet oliuarum vmbra; ſuſpicor tamen aliud ſibi velle magis commune, quódque non ſolùm ad poſtrema Eccleſiæ tempora, ſed etiam ad vniuerſam, totámque Eccleſiæ adminiſtrationem pertineat. Quare exiſtimo in oliuis deſignari, qui in Scriptura vngi conſueuerunt, quibúſque Deus ad ſuæ Eccleſiæ gubernationem, animarúmque bonum præſertim vtitur, quales Reges ſunt, Sacerdotes, & Prophetæ. Nam & hos quoque vngi in Actis docuimus, vt probat Elias, qui iuſſus eſt loco ſui Prophetam Eliſæum vngere. 3. Reg. 19.

21. Optimè verò eiuſmodi viri oliuis comparantur, quia ab illis nihil niſi oleum exprimitur, quo & leniuntur vulnera, & ſanantur. Neque quod habent ſuauitatis, & ſucci tam habent ſibi, quàm aliis, in quorum vſus libenter effundunt. Quare Dauid optimi Regis præclara forma oliuæ dixit ſe eſſe ſimilem Pſalmo 51. Fundunt verò oleum, quia oleo rigantur, & ideo in cornu filio olei plantati ſunt. Iſai. 5. Qui locus *filius olei* dicitur, quia oleo pinguis, & quaſi rigatus eſt. Mihi hoc loco maximè veriſimile eſt, eandem eſſe ſignificationem arcæ cum duobus Cherubim ex materia oleagina aſſiſtentibus, & lenticulæ cum lampade in eius ſummitate lucente cum duabus oliuis. Nam ſicut Deus ex propitiatorio reddebat oracula, atque adeò inter Cherubim (qui ſcientiæ

Probabilius in duabus oliuis Reges, & Sacerdotes ſignificari.

tiæ multitudinem ſignificant, vt docet Hieronymus in capite 10. Ezechielis ad finem, & epiſtola 103. ad Paulinum) ſedere dicitur, quia ibi oraculis edendis ſuæ ſapientiæ documenta præbet. Et quia hæc doctrina ab eius quoque clementia naſcebatur, Cherubim de lignis oliuarum erant fabrefacti. 3. Regum capite 6. Sic etiam quia in lenticula, quæ ſummo capite ardenti lampade fulgebat, Chriſtus figuratur, qui & ipſe fulget, & à ſua miſericordia alij habent vt fulgeant, inter duas oliuas collocatur, quæ & miſericordiæ ſigna ſunt, & vt in aliis ſplendor foueatur, materiam præbent. Hi verò Sacerdotes ſunt, & Reges illi quidem, quia eorum *labia cuſtodiunt ſcientiam.* Malachiæ 2. Hi autem, aut quia leges ferunt, aut ab aliis latæ, vt integrè ſeruentur, ſedulò laborant. Per vtroſque verò Deus alios illuminat, ac regit, inſtillátque oleum, vt per illos,atque ex illis deinde ad alios tranſmittat. Hi nempe ſunt, qui oleum vendunt, vt dicit Origenes, & auctor imperfecti in Matthæum capite 25. quos quia non inuenerunt virgines fatuæ extinctis lampadibus, à nuptiali conuiuio, atque delicijs repulſæ ſunt. Et quia iſti interdum neque oleum habent, quia licèt plantati in cornu filio olei, id eſt, in Eccleſiæ medulla, & proximi lenticulæ oleo redundanti, aliquid magis amant, quàm oleum; ideò, proh dolor! in terra tanta eſt diuinarum rerum ignoratio, tam ignota miſericordia, tam frigida charitas, ne dicam extincta.

22. Cùm vbique & ſemper emicare debeat hæc lux, maximè vbi anteceſsêre tenebræ. Quod ardens hoc candelabrum ſatis oſtendit, quod tunc octo lucernis latè fundit fulgentiſſimam flammam; quando ſublato templo, & extincto candelabro ſeptuaginta annorum interuallo longiſſimæ noctis tenebras diſcuſſit. Et ideo accommodatè ad hunc locum, in quo pene cæcus, & mortuus Hebræorum populus lucem intueri, ac reſpirare cœpit, Elias, & Enoch duæ oliuæ, & duo candelabra eſſe dicuntur Apocal. capite 11. quia idem pene præſtitêre mundo magna ex parte ab Antichriſto decepto, atque ſeducto, quod candelabrum hoc aureum populo à Babylonico exilio redeunti. Quod enim Ieſus Sacerdos, & Zorobabel præſtitêre in populo reuocando, id Elias, atque Enoch in reſtituenda extremi ſæculi ruina. Et ita explico Sanctos, qui oliuas in hoc candelabro deſcriptas Eliam eſſe dicunt, & Enoch: neque enim illos ſpeciatim deſignari puto, ſed cùm optimè expleuerint, quod facere debuerunt, qui generatim in oliuis ſignificantur, commune illud ſymbolum aptè duobus illis teſtibus accommodant. Qua ratione etiam Ioannes Baptiſta, ſicut lucerna ardens, & lucens dicitur, ſic etiam oliua dici non immeritò poſſet. Sicut etiam qui Euangelicam lucem, & Sacramenta in Regiones barbaras induxerunt, quia & Euangelij lucem circumferunt, & diuinæ miſericordiæ oleum inſtillant. Certè Eccleſia duobus fratribus Ioanni, & Paulo,in Antiphona ad *Magnificat* accommodat. *Iſti ſunt,* inquit, *duæ oliuæ, & duo candelabra lucentia ante Dominum.*

Quo modo Elias, & Enoch duæ oliuæ

Hoc eſt verbum Domini ad Zorobabel, dicens.] Rogauit Propheta quid portenderet candelabrum antea deſcriptum. Reſpondet Angelus verbum eſſe Domini, qui interdum ſignis hieroglyphicis loquitur, non aliter quàm verbis. Deinde explicat quis ſit illius candelabri, id eſt; ſermonis hieroglyphici ſenſus.

23. *Non in exercitu, neque in robore.*] Quemadmodum candelabrum, & lucem habet, & oleum ſine vlla Zorobabelis opera, ſic templum, & ciuitas, quæ Babylonicus furor euerterat, cuius ſymbolum cādelabrum eſt, non tam Zorobabelis robore, ac ſtudio, quàm agente Deo inſtaurabuntur, & in eam redibunt amplitudinem, à qua priùs exciderant.

24. *Sed in ſpiritu meo, dicit Dominus exercituum.*] *Spiritum* ſumi pro voluntate, atque animo ſiue ſtudio, ac fauore, ſatis notum eſt. Ait ergo Dominus per Angelum, illuſtrem illam tanti operis molitionem non eſſe virtutis, aut induſtriæ Zorobabelis, ſed fauoris, ac voluntatis diuinæ. Si verò de Eccleſiæ longè admirabiliori fabrica accipias, docet Angelus non eſſe humanæ artis, aut induſtriæ, ſed bonitatis Dei, qui ſpiritu ſuo duas oliuas fœcundas fecit olei, quod in communem vſum effunderet, id eſt, Apoſtolos, & Doctores alios Euangelicos animauit. Neque enim opus illud tantùm volentis eſt, & currentis, ſed miſerentis, atque agentis Dei. Huc facit illud Iud. 7. *Multus tecum eſt populus, nec tradetur Madian in manu eius, ne glorietur contra me Iſraël, & dicat; meis viribus liberatus ſum.*

25. Contra Eccleſiam vis nulla potens. *Quis tu mons magne coram Zorobabel? in planum.*] Loquitur de Zorobabel afflato iam, atque inſtructo Spiritu diuino, id eſt, omnipotenti virtute corroborato, cui nihil eſt arduum, nihil, quod non ſtatim aut cadat, aut frangatur. Et quidem ſi de templo ſumas, atque vrbe, non reſtitit mons magnus Darius; imò potiùs ſuam, eámque non mediocrem opem ad perficiendum contulit. Neque vis illa hoſtilis, quæ fabricam aut impediebat, aut morabatur, quicquam potuit contra armatam diuinitùs Zorobabelis manum. Si de Eccleſia, neque mons magnus diabolus, neque tyranni rerum domini, qui & montes videbantur ita aut ſua, aut aliorum opinione ſublimes, vt faſtigio cœlum putarentur attingere, vel habere diuinam aliquam potentiam, ſeu diuinæ proximam, qui verè portæ ſunt inferni, aduerſus Eccleſiam præualuerunt; aut contra diuinæ legis præcones, quos cœleſtis impleuit, atque legauit Spiritus, quicquam niſi inani conatu ſunt moliti.

Quod ad vſum nominis pertinet, 26. Mons magnū Principem indicat. notum eſt in *monte* intelligi ſolitos magni nominis Principes, iuxta illud Abacuch 3. *Contriti ſunt montes ſeculi, incuruati ſunt colles mundi*: & Iſai. 40. *Omnis mons, & collis humiliabitur.* Et quidem Rex Babylonis mons peſtifer vocatur Ierem. cap. 51. Quòd verò etiam diabolus mōs dici poſſit, docet hîc Hieron. ex aliorum ſententia Matth. 17. *Vnde* Matth. 17. *cùm à lunatico Apoſtoli Dæmonem expellere non poſſent, cauſam à Domino ſciſcitati audiunt. Amen dico vobis, ſi habueritis fidem ſicut granum ſynapis, dicetis monti huic, tranſi hinc, & tranſibit: & nihil impoſſibile erit vobis. Hoc autem genus non eiicitur, niſi per orationem, & ieiunium. Mons ibi diabolus accipitur.* Hæc Hieronymus. Huius verò rei illuſtre habemus exemplum in eo conflictu, quem iniit Dauid adoleſcentulus,

bellí-

bellique rudis cum vaſtæ molis Gigante, & ab adoleſcentia ſua bellatore; vbi exiguus lapis à funda coniectus vaſtiſſimum illum montem in planum redegit; quod ita contigit, quia Dauid inſtar Zorobabelis non in exercitu, neque in robore, ſed in ſpiritu Dei congreſſus eſt.

27. Cæterùm cùm addidit, *in planum*; metaphoram perſecutus eſt: nam cùm ſternuntur montes, nihil extuberat, ſed omnia ſunt plana, niſi mauis hîc *planum* pro valle ſumere, quod fecit Chaldæus. *Quale tu*, (inquit) *cum Zorobabele reputaris Regnum ſtolidum, nónne ſicut vallis?* Septuaginta vertunt, *vt corrigas*. Et quidem à radice ישר *iaſar* vtrumque deduci poteſt. Neq; admodùm diuerſus eſt ſenſus: nam corrigere non poterit, aut moderari res Iudaicas, qui ſtratus eſt virtute diuina, & coæquatus ſolo. Porrò nota interrogationis ponenda eſt poſt *Zorobabel*, hoc ſenſu: ô mons magne, quid tu coram Zorobabel? Deinde additur, *in planum*, acſi dicat, non eris mons, ſed locus planus, & depreſſa vallis. Et ita nûc diſtinguunt Biblia à Sixto correcta.

28. *Et educet lapidem primarium.*] Si de ſtatu templi, reíque publicæ Iudæorum ſermo ſit, ſenſus eſt non difficilis, quem amplectuntur Doctores Hebræorum. Primarius lapis Hebraicè אבן הראשה *eben haroſah*, id eſt, *lapis capitis*, ſeu *capitalis*: quia caput eſt totius ædificij, & extremus in opere conſtruendo. Quaſi dicat: conſummabit Zorobabel nemine impediente inchoatum opus. Sin autem de Eccleſia, ſenſus eſt. Imponet Dominus ſummum angularem lapidem Chriſtum Ieſum, ſuper quem cap. 3. ſeptem oculos fuiſſe dixerat. Dicitur verò Chriſtus lapis primarius, & quia primus in Eccleſię fundamento poſitus eſt, & quia ſummus eſt in opere; quique non ſolùm ornat, ſed etiam munit, & continet totum ædificium. Vtrunque dixit Petrus 1. epiſt. cap. 2. *Ad quem accedentes* (Chriſtum) *lapidem viuum*, &c. *& ipſi tanquam lapides viui ſuperædificamini.* Ecce fundamentum: deinde. *Ecce pono in Sion lapidem ſummum angularem, electum, pretioſum.* Ecce caput. Fundamentum eſt igitur, & faſtigium, alpha, & omega, principium, & finis. Vide de hac re plura in cap. 4. Actuũ ad illud, *lapidem quem reprobauerunt.*

Septuaginta vertunt, *lapidem* 29.
hæreditatis; qui ſenſus paulo diuerſus eſt, non tamen incommodus. Iuxta quam verſionem *lapis* pro templo, aut etiam vrbe commodè videtur ſumi poſſe; qui tunc educitur quando excitatur, & erigitur. Dicitur verò lapis hæreditatis Domini, quia illum locum præcipuè ex omnibus elegit ſibi in hæreditatem Deus, iuxta illud Pſalm. 78. *Venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum ſanctum tuum.* Porrò iuxta hanc tranſlationem veriſimile eſt, lapidem hæreditatis eſſe illum, qui excitari ſolet quaſi ſignum, & titulus, quo ager alicui vindicatur, qui vindiciæ poſſet appellari, vulgo Hiſpanorum, *Coto ô mojon*: aut quo ager ab agro diſcriminatur, quémque non immeritò limitarem, ſeu terminalem appelles; qualis erat, qui apud Romanos dicebatur terminus. Vide quæ diximus capite 9. ad illud; *Quia lapides ſancti leuabuntur ſuper terram eius.* Educi ergo

lapidem illum primarium iuxta hæc, erit locum illum, qui deſertus videbatur, rurſus notari, & deſignari à Deo terminali, aut vindiciali lapide tanquàm maximè propriam Domini poſſeſſionem. Sicut locus ille, vbi lapis à Iacob erectus eſt, *Bethel*, id eſt, *domus Dei* vocatus fuit Geneſ. cap. 28. quaſi pro cultu Domini deſtinatus.

De Iudæorum ſtatu.

30. *Et exæquabit gratiam gratiæ eius.*] Variè locus hic exponitur, neque ſanè facilis explicatu eſt. Hebr. pro *exæquabit*, eſt תשאות *teſuoth*, quod verbum non eſt, ſed nomen in plurali numero, quod à radice שוא *Saua* quidam interpretantur *clamores*, ſeu *acclamationes*. In his eſt Rabbi Dauid, Pagninus, Vatablus, Montanus, & alij ex iunioribus, hoc ſenſu. Cùm Zorobabel primarium ſummúmque lapidem poſuerit, qui totius operis fabricam abſoluit, erunt acclamationes lætæ, quales excitari ſolent in theatris, publicíſque conuentibus, cùm aliquid lætum, diúque deſideratum excipitur: tunc enim clamare ſolent ſpectatores, *feliciter*, aut quid ſimile. Sic ergo populus, cùm viderit templo ſummam manum, & ſummum lapidem imponi, clamabit, *Gratia, gratia ſit illi lapidi*, id eſt, feliciter lapis ille ſit poſitus. Eſt quidem expoſitio hæc ſatis accommodata, neque aliena ab Hebraico textu, quem nunc habemus; ſed recedendum non eſt à vulgata, quæ habet *exæquabit*, & ſi magis Grammaticaliter explicare velis, *æqualitates*. Tunc verò non tam deducitur à שוא *Saua*, quod *clamare*, quàm à שוה *Sauah*, quod *æquare* ſignificat. Eſt autem notum Hebraicæ linguæ vel mediocriter peritis ſolere א & ה viciſſim inter ſe commutari. Quare LXX. tam hoc loco, quàm Iob. cap. 36 eandem vocem vertunt *æqualitates*: neque puto, ſiue hoc, ſiue illo modo legas, ſenſum eſſe admodùm diuerſum. Nam ea æqualitas eſt in gratia, gratia verò eſt feſtiua acclamatio.

Sed adhuc, ſi de Iudæorum ſtatu locum interpretemur, ſunt expoſitiones variæ, quæ tamen omnes aliquid inueniunt in hoc tempore ſimile alicui beneficio, ſeu gloriæ, quæ ante hunc temporis articulum præceſſerunt. Dionyſius Carthuſ. conferri putat hîc cum Cyro Darium, quia non minùs liberaliter, ac benignè hic inchoatum opus abſolui iubebit, quàm ille priùs inchoari iuſſerat. Seu certè dici poſſet tam liberalem futurum eſſe Deum in ornandis, fouendíſque poſteris poſt exilij Babylonici ſquallorem, quàm fuit in eorum parentibus, quos poſt longam ſeruitutem ex Ægypto, quaſi in ſinu, velut nutrix ad deſtinatam ſedem, id eſt, ad ſuam hæreditatem, & templi maieſtatem adduxit. Aut certè, quod mihi probatur magis, poſterius templum cùm prioris amplitudine, & gloria componitur, vt dixit eodem omnino tempore Aggæus capit. 2. *Maior erit gloria domus iſtius nouiſſimæ, pluſquam primæ.* Qua verò ratione poſterius templum prioris amplitudinem exæquet, diximus ſuprà ad cap. 1. n. 71. 31.

Hæc de præſenti Iudæorum ſtatu. De Eccleſia verò, ſpiritualíque templo conſtruendo alia eſt, neque difficilis magis, neque minùs accómodata ſignificatio. Ribera, qui vt in oliuarum vmbra latere putat Eliam, & Enoch, conſequenter putat 32.

De Eccleſiæ ſtatu.

tat Prophetam hîc ſpectare tempora Antichriſti, cuius cladem, & vaſtitatẽ reſtituet Dominus per illos. Vt autem copioſa gratia fuit, quã in principio Deus effudit in gentes; quas ad Eccleſiam collegit, ſic in fine non minor erit gratia, quam in Iudæos tunc ad Eccleſiam vocandos effundet. Sed, vt dixi, plura ſæcula, & beneficia reſpicit illa oliuarum ſpecies, & conſequenter hęc Prophetia. Quare aliter locus explicandus, & quidem variè.

33. *Æquat gratia gra[illegible] C[illegible]us [illegible] et figuras, & Prophecias.* Primùm dici poſſet, tempore Euangelij exæquandam eſſe gratiam primarij lapidis gratiæ ſuperiori, quia Chriſtus gratias omnes, id eſt, Prophetias, & figuras, quarũ ipſe finis erat, impleuit, ſicut vas vacuum æquari dici poteſt ab eo, quo impletur; & à templo ichnographica deſcriptio, & promiſſio à fide iam præſtita.

34. *Siue beneficia collata in populum Hebræu.* Deinde dici ſecundò poſſet, æquatam eſſe ſuperiorem gratiam, quia Chriſtus proportione altiori quodammodo ſeruata æquauit in Eccleſia beneficia omnia, quibus Hebræum populum antea complexus eſt. Neque enim aliquid eſt, quod iactare de Dei in ſuam gentem beneuolentia poſſit antiqua Iudæorum familia, quod non in ſuo ordine cumulatum magis commemoret Eccleſia.

35. *Chriſtus ſuo ingreſſu templum abſoluit, & impleuit* Quòd ſi de templo ſermo ſit, quod videtur ſatis veriſimile, ſignificat Deus poſterius templum à Zorobabele cõſtructum, licèt materia, atque arte multo ſit inferius eo, quod extruxit Salomon, futurum tamen multo glorioſius propter primarium illum lapidem, quem educet Zorobabel, quémque ſeptem oculis in illum intentis Dominus cælauit. Eduxit autem illum Zorobabel, quia ex eius genere natus eſt Chriſtus, & ideo eductus à Zorobabel dici poteſt, forma apud Latinos vſitata, quieodem pene ſenſu dicunt *natos educere*. Chriſtus ergo templum illud ingreſſus fabricam illam ad eius vſq; aduentum ſemper inchoatam, & rudem ſuo ingreſſu compleuit; non aliter atque pretioſus liquor vacui vaſis complet ſpatia, aut gemma annuli cauitatem, & ſinum, qui ad gemmam includendam magno conſilio ab artifice relictus eſt. Quod ſatis apertè dixit Aggæus cap. 2. qui à Chriſti ingreſſu tantam tribuit gloriam poſteriori templo, vt longè ſit inferius prius à Salomone conſtructum.

Quòd ſi pro *exæquabis*, legas, *acclamationes*, optimè illæ in hunc lapidem primarium conueniunt. 36.
Nam cùm primùm de monte, id eſt, de Virginis vtero ſine manibus exciſus eſt, id eſt, ſine virili opere, feſtiuæ Angelorum voces acclamarunt; *Gloria in excelſis Deo*: & deinde obuiam effuſus Hebræorum populus, cum ipſis etiam infantibus, cum feſtis ramis, ſtratiſq; honoris ergô veſtibus triumphalem in modum exceperunt cum hac acclamatione omnium glorioſiſſima; *Oſanna filio Dauid*.

Manus Zorobabel fundauerunt domum iſtam, & manus eius perficient eam.]Non diu differendã eſſe promittit templi conſummationem, neque poſterorum curæ, & pietati relinquendam, ſed ab illo vltimam manum imponendam dicit, qui primam adhibuit. Adhibuerat autem cùm primùm ſub Cyro ab exilio rediit, deinde poſt aliquot annorum ab hoſtibus Iudaici nominis interpoſitam moram, ſexto anno Darij, id eſt, vt putat Ioſephus lib. 11. 37.

lib.11.Antiquit.capit.3. anno nono poſtquam intermiſſum eſt opus. Ego diutiùs puto iuxta ea, quæ diximus cap.1. numero 71. Hic ſine dubio de templo ſermo eſt; quod verum eſt etiam de Eccleſia, quæ à Chriſto, cuius erat vmbra Zorobabel, ædificari cœpta, & conſummata eſt.

38. *Quis enim deſpexit dies paruos?*] Ribera *dies paruos*, tempora interpretatur Antichriſti (cuius Regnum durabit ad tempus, & tempus, & dimidium temporis, id eſt, ad duos annos cum dimidio) in hunc ſenſum. Quis illorum quibus eius temporis acerbitatem videre contigit, parui fecit, aut non grauiter timuit Antichriſti vires? has tamen comminuet Chriſtus, &c. Sed vt alibi diximus, hæc ſe ad longiora ſæcula diffundunt.

39. Et primùm notandum eſt, pro *paruos dies*, Heb. eſſe קטנות *Ketanoth*, quod ſonat ad verbum, *diem paruarum*, putà acclamationum, aut plauſuum. Et videtur alluſum ad תשואות *Teſuoth*, quod *acclamationes* ſignificat ex Hebræorum, recentiorúmque ſententia; & iuxta hæc ſenſus eſt: Quis crederet ad tantam venturum amplitudinem templum, in cuius fundamentis tam tenues fuerunt acclamationes? Fuiſſe verò paruos clamores, & exiles, ex eo fit veriſimile, quia res Iudaica nimis erat anguſta, & templi molitio valdè impedita. Neque templi fundamenta magnam aliquam molem patiebantur iuxta Cyri Edictum lib. 1. Eſdræ cap. 6. & ideo in his qui antiqui templi gloriæ, & amplitudinis meminerant, largiùs fletus excitatus eſt. Sic enim Eſdras lib. 1. cap. 3. *Omnis quoque populus vociferabatur clamore magno in laudando Dominũ, eo quòd fundatum eſſet templum. Plurimi etiam de ſacerdotibus, & Leuitæ, & Principes patrum, & ſeniores, qui viderant templum prius cùm fundatum eſſet, & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna. Et multi vociferantes in lætitia eleuabant vocem: nec poterat quiſquam agnoſcere vocem clamoris lætantium, & vocem fletus populi.*

Sed quia illud de clamoribus 40.
non adeò probabamus, vt amplecteremur verba vulgati, illud, *dies paruos*, ſeu, *dies paruarum*, aliquid exile, & tenue eſſe dicamus. Quod ſatis eſt apud Hebræos vſitatum, qui cùm genere neutro careant, pro illo ſubſtantiuè adhibent fœmininum, vt pluribus oſtendimus ad illud Pſalm. 67. *Dum diſcernit cœleſtis Reges ſuper eam*; in hanc ſententiam: Deſpexit dies paruarum rerum, id eſt, in quibus omnia exigua videbantur. Noſter autem interpres paruos dixit dies per metonymiam, quia tempus nomen interdum accipit ab iis, quæ fiunt in tempore; vnde diem lætum, aut triſtem vocamus, aut etiam vacuum, quia in eo triſte aliquid, aut lætum, aut quia in eo nihil omnino factum eſt: ſic diem magnum vocamus extremi Iudicij diem, quia magna ſunt, quæ extremum illum diem manent. Ad hunc ergo modum dies parui vocari poſſunt in quibus inſtaurari cœpêre templi ruinæ; quia quæ illo tempore parata erant, aut expectari poterant tot vrgentibus malis, exilia videbantur.

Regul. Tempus, pro his, quæ fiunt in tempore.

Quæ de templo dicta ſunt, illa eadem accommodatè cadunt in Eccleſiam, quæ à paruis orta principiis, & à piſcatorum primùm ignobili ordine, atque imperito,

&

& exiguo numero congregata totum orbem impleuit; & quod eſt in terra opibus, nobilitate, atque ſapientia eximium, complexa eſt.

41. Hic obſerua, quæ magna fuerunt, eorum pleraque in Scriptura exigua priùs fuiſſe, atque contempta; voluit nimirum Deus oſtendere habere à ſua bonitate, vt magna eſſent, quibus, vt ab aliis magni fierent, nihil ineſſet proprium. Sic Moyſen ex fiſcella ſcirpea in Nili carectis; ſic Gedeon ex area, ſic Ioſeph è carcere, ſic Saül ab aſinis, ſic Dauid ab ouibus, Mardochæum ab ipſo pene patibulo ad Regiam, ſeu Regiæ proximam dignitatem euexit. Sic modò è tenui Iudæorum, atque afflicto ſtatu templum in tantam altitudinem ſuſtulit. Sic Eccleſiam (quam inſtar illius ſponſæ inuenit, quæ in obſcœno puerperij ſanguine volutabatur, cuíque iam morituræ dixit humaniſſimus ſponſus, *Viue*; Ezech. cap.16.) ex Chananæo patre Cethęáque genitrice prognatã, id eſt, ex gẽtibus maiori ex parte collectam ornauit, atque extulit ad Regium nomen. Id enim eſt quod Paulus dixit ad Epheſ. cap. 5. *Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam; & ſe ipſum tradidit pro ea, vt illam ſanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ.* Vbi ſine dubio alluſum eſt ad cap. 16. Ezech. *& verbum vitæ.* reſpicit illud *viue*, quod eſt in Ezechiele.

Quæ magna fuerunt, ea pleráque è paruis ſunt initiis orta.

42. *Et videbunt lapidem ſtanneum in manu Zorobabel.*] Quo tempore hæc oblata ſunt Prophetæ interruptum fuerat opus: neque enim, vt diximus, à Dario facta facultas erat interrupta pertexendi. Quare ægro erant animo Iudæi, quia & incommodè habitabãt, & pro anguſtiſſimo templo exigua videbantur non tam fundamenta, quàm vmbra. Hos ergo

conſolatur Propheta dum oſtendit Zorobabelem cum ſtanneo lapide, quaſi qui fabris formam præſcriberet, modúmque ædificandi, aut laborantes vrgeret, aut illis certè inſtrumenta porrigeret cæmentaria. Porrò ſtanneum lapidem eſſe perpendiculum, quo fabri altitudinem explorant, & examinant, communis pene ſententia eſt. Neque *lapidis* nomen contrà facit: nam eſſe etiam menſuram architectonicam colligitur nõ obſcurè ex Iſai. c. 38. in quo vbi vulgatus habet; *& extendetur ſuper eam menſura, vt digatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem*, Hebr. eſt אבן *eben*, ſicut in hoc capite. Et ſanè *lapidem* pro menſura ſumi, aut pondere. v.g. libra, vncia, &c. quibus rerum grauitatem, aut momẽta examinamus, liquet ex Deut. 25. nam vbi vulgatus legit. *Non habebis in ſacculo diuerſa pondera, maius, & minus.* Heb. eſt; *Non ſit in ſacculo tuo lapis, & lapis*: & ſtatim vbi vulgatus. *Pondus habebis iuſtũ, & verũ.* Heb. *lapis integer, & iuſtitia ſit tibi*: & 2. Reg. 13 Leuit. 19. & Prou. c. 20. pro põdere, & bilancibus *lapis* ponitur. Puto autẽ in Scriptura *lapidem* non ſolùm ſignificare id quod ſonat; ſed etiam pondus ex quacunque materia. Quod ſatis indicant, quæ à me modò dicta ſunt; nam pondera, quæ ad ſtateram adhibemus, ex metallo eſſe ſolent, non ex lapide; quia cùm ex eo aliquid facilè deteratur, iuſta eſſe non poſſent, præſertim in ea Regione vbi ferri magna copia eſt. Deut. 8. *Cuius lapides ferrei ſunt, & de montibus eius æris metalla fodiuntur.* Et in cantico Moyſis qui priùs dicitur lapis; *deſcẽderunt in profundum quaſi lapis.* ſtatim dicitur plumbum, *demerſi ſunt ſicut plumbum*: & ſtatim cap. 5. quod à vulgato dicitur *talentum plumbi*. Hebr. eſt אבן העופרת *eben haophereth*,

Lapis ſtanneum perpendiculum tectonicum.

Lapis pro pondere cuiuſcunque metalli.

id eſt, *Lapis plumbeus*. Vt ergo *lapis* pro libra ſumitur, quæ rerum pondera indicat; ſic etiam pro libra, aut libella ponitur, quæ pro fabrorum perpendiculo non rarò vſurpantur: maximè quia materia ipſa ſtannea ſatis oſtendit ad alium vſum in re tectonica accomodari non poſſe.

43. Quidam putant ſermonem hîc eſſe de lapide primario, qui futurus eſt caput ædificij, alluſúmque putãt ad illud de reprobato lapide, qui deinde factus eſt in caput anguli; quia בדל *badal*, à quo בדיל *bedil*, id eſt, *ſtannum*, deducitur, *ſeparare* ſignificat. Quaſi lapis ſeparatus, & reiectus nobiliſſimum ædificij locum occupaturus ſit. Ita Ribera cum aliis quibuſdam. Arias Montanus putat conſuetudinem eſſe, vt in magnificis ædificiis Principes, & primum lapidem in fundamentis iaciant, & ad abſoluendum opus imponant extremum; ex qua conſuetudine natam exiſtimat illam execrationem Ioſue cap. 6. de inſtauratione Iericho. *In primogenito ſuo fundamentum illius iaciat, & in nouiſſimo liberorum ponat portas eius.* Sed vnde hanc conſuetudinem acceperit, non video, neque adductum teſtimonium admodùm probat. Nam ille facere aliquid exiſtimatur, & cõmuniter dicitur, qui, vt aliquid fiat autor eſt: & qui iacturus dicitur vrbis fundamenta, ille idem dicitur vrbem ædificaturus eodem textu verborum. Non aliter ergo fundamenta iacit, quàm ædificat; ædificat autẽ non Princeps, ſed Principis ſumptibus, & imperio cæmentarij. Maximè quia non dicitur Princeps ille extremum poſiturus lapidem, ſed portas ciuitatis poſiturus.

44. Sed ſit ſanè hoc verum. At quis in conſtructione templi antiqui audiuit ſtannei lapidis nomen, ad quem ſit alluſum in nouo? aut quæ ſpecies, aut firmitudo in ſtanno, vt tantam molem claudat, atque contineat? De perpẽdiculo faciliùs intelligo, quod etſi fabrili potiùs manui, quàm Principis conueniat, tamen in Principis manu fabris, ac toti populo proponitur, porrigitúrque, vt intelligant ſublatum iam eſſe quicquid afferre moram poterat ædificio. Quo ſymbolo ad ſignificandum adeſſe iam ad ædificandum maturitatem, quid poterat eſſe magis idoneum?

Septem iſti oculi ſunt Domini, qui diſcurrunt in vniuerſam terram.] Qui 45.
ſuprà oculatum lapidem eſſe putãt, eundem etiam eſſe credunt, qui modò lapis eſſe dicitur ſtanneus. Sed iam probabiliùs oſtẽdimus eſſe perpendiculum. Nihilominus eoſdem hîc, atque illîc oculos eſſe puto; ſcilicet oculos Dei vigilantiſſimos, atque attentiſſimos, vt illîc cælando lapidi angulari Chriſto, ita hîc regendo perpendiculo in manu Zorobabel: vt quemadmodum prius Salomonis templum ad amuſſim diuinam, id eſt, ad exemplar præſcriptũ à Deo conſtructum eſt, ſic etiam hoc poſterius ad exemplar à Deo propoſitum conſtruatur. Sed adhuc eſt difficile quinã ſint illi oculi ſeptem: nam communiter ſeptem exiſtimãtur Angeli, qui Dei mandata ad gentes perferant, & vt impleantur, dent operam. Nam ideo Domino aſſiſtere dicuntur, vt ad eius vigilent voluntatem, & nutum. Quòd verò ſeptem Angeli præcipui ſint, quorum ſedulitati, ac fidei rerum humanarum adminiſtrationem commiſerit Deus, & docent Theologi, & ex Scriptura facilè conſtat. Ex Apoc. cap. 1. 8. 15. 16. 17. & Tobiæ c. 12. vbi dixit Angelus; *Ego ſum Raphaël Angelus, vnus ex ſeptem, qui aſtamus ante Dominum.* Hi ergo ſeptem ſpiritus oculi

Septẽ Angeli Principes oculi Domini.

oculi dicuntur Domini, ſicut Diaconi oculi ſunt Epiſcopi, & exploratores oculi Ducis, & vrbium Præfecti, conſiliarij, & Iudices oculi Regis. Sanè apud Perſas Magiſtratus erant, qui dicebantur *oculi Regis*; & alij, qui *Regis aures*. Vide Heſychium in voce βασιλέως ὀφθαλμὸς; & Suidam in voce ὀφθαλμὸς βασιλέως; qui etiam appellantur Epiſcopi, vt iidem docent. Vt ergo Deus per Angelos loquitur; & verba Angeli, ac facta, verba, & facta dicuntur eſſe Dei, vt pluribus oſtẽdimus in cap. 7. Actuũ, ſic etiam per Angelos videre dicitur Deus, & Angeli Dei dicuntur oculi, qui diſcurrunt per vniuerſam terram. *Et vidi Agnum ſtantem tanquam occiſum habẽtem cornua ſeptem, & oculos ſeptem, qui ſunt ſeptem ſpiritus Dei miſſi in omnem terram.*

Qui oculi Regum.

46. Siue autem hîc ſermo ſit de ſeptenario numero, ſiue de innumera multitudine, quæ in ſeptenario continetur ex Scripturæ conſuetudine, vt volunt aliqui ex Gregorio hom. 25. in Euangelia, non incommodat expoſitioni, quam & ſuprà adduximus ad illud, *ſuper lapidem vnum ſeptem oculi*, & quæ magis hîc placet, quæ de ſtudio, ac vigilantia agit, quam Deus adhibet ad templi fabricam. Nam ſiue per ſeptem hos ſpiritus, & lapidem cælet. & perpendiculum moderetur; quia hi oculi Dei ſunt, ſeptem Dei oculi meritò dici poſſunt, intenti vtrique curæ. Hæc verò magna eſſe oſtenditur, quando ad vnum opus omnes quaſi vires totius orbis adminiſtrationi deſtinatæ colliguntur: ſicut etiam ad formandum hominem maior quædam attentio collata videtur Gen. 3. *Faciamus hominem*, &c. Et ob hanc, puto, cauſam Eccleſ. c. 20 oculi auari dicuntur eſſe ſeptemplices: quia nimis attenti ſunt ad lucrum.

Cur cum lapide ſtanneo ſeptem ponantur oculi, dixi quod mihi viſum eſt vero magis affine; addam tamen explicationem aliam, quæ videri alicui fortaſſe poterit à ſenſu, textúque ſermonis non aliena, quæque mihi non parum arrideret, ſi auctorem haberem aliquem, quem ſequerer. Puto ergo hos ſeptem oculos non pertinere ad ſtanneum lapidem, ſed ad candelabrum, quod diximus præter ſummam lampadem, in qua Chriſtus adumbrabatur, ſeptem lucernis fuiſſe coronatum. Vt enim ſatis liquet, refert ſe hîc Angelus ad candelabrum, de quo prius egerat, in quo lucernas eſſe diximus, & oliuas. In lucernis doceo intelligi ſeptem Angelos, qui totam terram obeunt. Nec aliam ob cauſam puto à Propheta poſtea tantùm eſſe quæſitum de oliuis, niſi quia iam ab Angelo expoſitum fuerat, quid ſibi vellent ſeptem illæ lucernæ. Tunc verò dicendum eſt ſeptem lucernas eſſe ſeptem Angelos totius mundi præſides: aut Angelorum nomine intelligi Apoſtolos, ſeu Apoſtolicos viros, quorum copioſus numerus in ſeptenario numero ſignificatur; per quos caput Eccleſiæ Chriſtus ſuæ familiæ, id eſt, Eccleſiæ prouider: quos circum ſe, & ſibi coniunctos habet, quibúſque ad lucendum per infuſoria oleum impertit. 47.

Septem oculi videntur ad candelabrum pertinere

Ex hoc mihi valdè probabile eſt, vt obſeruauimus ſuprà cap. 3. ſeptem oculis inſtructũ eſſe lapidem, id eſt, oculatum eſſe, aut iuxta ſe ſeptem oculos habuiſſe. Nam, vt hoc eodem capite diximus num. 4. *ſuper* aliquãdo *iuxta* ſignificat: quare ſuper lapidem vnum dici poſſunt eſſe ſeptem oculi, quia iuxta lapidem illum ſunt. Siue ergo ſeptem oculi in ipſo lapide incluſi ſint, ſiue circa illum diſpoſiti, in eis ſeptem ſpiritus ſignificari 48.

ſatis eſt veriſimile, quia aliis in locis, vbi eadem propè eſt verborum forma, ſeptem omnino ſpiritus exprimi certum eſt: nam ſicut Chriſtus hîc qui lenticula eſt, & lampas media ac ſumma in candelabro, ſeptem habet lucernas, quæ ſunt ſeptem Angeli; & Apoc. cap. 1. 2. & 3. in dextera habere dicitur ſeptem ſtellas, quæ expreſsè ſeptem Angeli commemorantur. Hæc verò tria *oculi, ſtellæ, lucernæ*, appoſitiſſima Angelorum, atque Doctorum ſymbola ſunt. Hæc mihi de oculato lapide ſatis videntur probabilia, & haud ſcio an magis probem; quàm quæ ibi diximus. Sed hæc alij iudicent.

Quid ſunt duæ oliuæ iſtæ.] Quod ad ſitum, & ſignificationem oliuarum ſpectat, iam à nobis ſuprà expoſitum eſt num. 11.

49. *Quæ ſunt iuxta duo roſtra aurea.*] Cætera quæ ſupererant ex hoc capite iam ſunt explicata; illud ſupereſt explicandum, quid ſint roſtra aurea. Heb. ביד שני צנתרות *bijad ſene ſanteroth*; quorum poſtremum nomen non alibi reperitur. Communiter exiſtimatur eſſe canalis, ſeu fiſtula, per quam oleum defluit in lucernas. Commode noſter vulgatus vertit *roſtra*, & Septuaginta μυξωτῆρες, id eſt, *nares*: nam vtraque prominent, & apta tranſlatione vaſis accommodantur. Sunt autem in vaſis roſtra, vel naſi partes illæ, per quas aliquid effunditur.

In quibus ſunt ſuffuſoria ex auro?] 50.
Heb pro *ſuffuſoriis* eſt מריקים *merikim*, quod participium potiùs eſt, quàm nomen, conuenítque cum roſtris, id eſt, canalibus. Neque obſtat quòd צנתרות *ſanteroth*, quòd canales, vel roſtra eſſe diximus, formam habeat fœmininam, & מריקים *merikim* generis ſit maſculini: quia non rarò apud Hebræos adiectiuum, aut verbum maſculinum generi fœmineo accommodatur, & contrà. Vide Pagninum in arte lib. 2. cap. 3. vbi plurima adducit exempla. Immò צנתרות *ſanteroth* generis eſſe maſculini mihi certum eſt; quia illud שני *ſene*. i. *duo*, quod adiúctú habet, maſculini generis eſt: alioquin dicendum eſſet שתי *ſethe*. Neque video quo alio ex loco poſſit ſuaderi contrarium. Eſt ergo ſenſus: oliuæ duæ, ſiue duæ ſpicæ, aut rami oliuarum, quod idem eſt, ſunt iuxta duos canales, ſeu fiſtulas, ex ſeptem, quæ ſubiectæ ſunt aureæ lenticulæ. Quæ fiſtulæ euacuant aurum, id eſt, lenticulam auream, dum ad fouendas lucernas oleum exugunt ex lenticula, tranſmittúntq; ad lucernas. Textus Hebraicus habet מעליהם *mealehem*, id eſt, *deſuper ſe*. Ex quo intelligitur quo modo canales illi ſubiecti ſint lenticulæ, nempe ex eius fundo pullulantes, quando ſuper ſe habent oleum, quod euacuant à lenticula, & ad lucernas transfundunt.

ARGVMENTVM QVINTI CAPITIS ZACHARIÆ.

IN volumine,ſeu longa charta, quam volantem vidit Zacharias,didicit parata eſſe grauiſsima ſupplicia, his præſertim qui furto onerati ſunt,aut delibuti periuriis. In altera viſione amphoræ, cuius os obſtruitur talento,oſtenditur futurum eſſe tempus,quando impleta à Iudæis impietatis menſura,daturi ſint pœnas & duras,& longas in Babylone, id eſt,in exilio,& carcere,& omni prorſus ærumnarum genere.

CAPVT V.

1 *ET conuerſus ſũ, & leuaui oculos meos: & vidi,& ecce volumen volans.*

2 *Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ecce ego video volumen volans; longitudo eius viginti cubitorum,& latitudo eius decem cubitorum.*

3 *Et dixit ad me: Hæc eſt maledictio, quæ*

PARAPHRASIS.

1 CVm primùm ſpecies illa candelabri ſeceſſit,ad aliud ſpectrum oculos conuerti: & vidi volumen volans, id eſt, explicatam chartam ferri per aërem.

2 Et rogatus ab Angelo,quid viderem,videre me reſpõdi volumen, ſiue pellem ingentem in aëre volantem,longam viginti cubitis,& latam decem.

3 Cùm ego quid eſſet in eo volumine ſcriptum non aſſequerer, ab

Angelo didici contineri in eo maledictionem, id eſt, diuinæ ſeueritatis ſupplicia, ſeu potiùs fulmina, quæ in vniuerſam terram inuehuntur; in eos præſertim, qui aut furaces habẽt manus, aut linguam periuram. Qui iuxta ea, quæ in eo volumine notata ſunt; iudicium ſubibunt.

egreditur ſuper faciem omnis terræ, quia omnis fur, ſicut ibi ſcriptum eſt, iudicabitur: & omnis iurans ex hoc ſimiliter iudicabitur.

4 Educam volumen illud, dicit Dominus, oneratum minis, & irruet in eorum domum, qui aut aliena rapiunt, aut mendacio ſuo diuini nominis ſanctitatem prętendunt. Quod ſanè citò egreſſurum non eſt ab ea domo, quam furta, atque periuria contaminauerunt: ſed in illa ſic bacchabitur diu, vt nihil in ea reliquum faciat à vaſtitate, non ligna, non lapides, non denique prioris ſtatus nuda veſtigia.

4 *Educam illud, dicit Dominus exercituũ: & veniet ad domũ furis, & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: & cõmorabitur in medio domus eius, & conſumet eam, & ligna eius, & lapides eius.*

5 Egreſſus rurſus Angelus iuſſit me oculos iterum ad ſpectum aliud conuertere, contemplarique quid eſſet, quod nouum tunc mihi proponebatur.

5 *Et egreſſus eſt Angelus, qui loquebatur in me: & dixit ad me, leua oculos tuos, & vide quid eſt hoc quod egreditur.*

6 Cúmque rogaſſet, quidnam illud eſſet, quod intuebar, reſpondi amphoram mihi egredientem videri.

Noram quidem ex forma illam eſſe amphoram, quid tamen portenderet ignorabam: quare Angelus ea me cura, & ignoratione liberauit. Dixit enim amphoram illam oculum eſſe eorum, id eſt, Iudæorum, qui morantur in terra: aut quia ſupplicio

6 *Et dixi: Quidnam eſt? & ait: Hæc eſt amphora egrediens.*

Et dixit: Hic eſt oculus eorum in vniuerſa terra.

7. Et

pliciorum acerbitas, quibus afficientur aliquando Iudæi, tanquam oculus gentibus prodet Iudæorum peccata, quæ aliter in tenebris laterent abſtruſa: aut quia eò intentus eſt Iudæorum oculus, vt amphoram illam, & menſuram peccatorum impleant, cuius complementum ſtatim vltio conſequetur diuina.

7 *Et ecce talentũ plumbi portabatur, & ecce mulier vna ſedens in medio amphoræ.*

7 Vix dum ab Angelo hæc acceperam, cùm ſe mihi rurſus aliud obiicit viſum. Ferebatur enim ſeorſum ab amphora maſſa plumbea ingens; viſa autem eſt mihi emergere, extaréque ex medio amphoræ quædam mulier.

8 *Et dixit: Hæc eſt impietas. Et proiecit eam in medio amphoræ, & miſit maſſam plumbeam in os eius.*

8 Quam eſſe impietatem doctus ſum ab Angelo. Etiamſi in amphora eſſet illa mulier, extabat tamen, & eminebat capite: non enim iacebat omnino, ſed ſedebat intus. At Angelus illam ſic intrò proiecit, vt nihil emineret foras. Et ne eſſet vlla emergendi facultas, plumbeo talẽto, quod proximum eſſe diximus, os eius obſtruxit.

9 *Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce duæ mulieres egredientes, & ſpiritus in alis earum, & habebant alas quaſi alas milui; & leuauerunt amphorã inter terrã, & cœlũ.*

9 Cùm primùm iniquitas in mediam amphoram coniecta eſt, & occluſa plumbeo talento, ne vllum inde pateret effugium; ecce offertur mihi noua viſio. Videre quippe viſus ſum duas mulieres miluinis inſtructas pennis, quibus inerat ſpiritus, id eſt, quæ velociſſimo volatu ferebantur, quæ corripientes amphoram, inter cœlum, & terram ſublimem aſportauerunt.

10 *Et dixi ad Angelum, qui loquebatur in*

10 Tunc ego Angelum, qui loquebatur in me, quémque in rebus obſcu

obſcuris ducem habebam, & magiſtrum, rogaui quonam gentium à mulieribus aueheretur amphora, in qua latebat impietas: ille verò reſpondit in Babylonem rapi, id eſt, in durum, longúmque carcerem. Nam ex proximo Hebræorum exilio Babylon Prouerbiali figura carcer appellabatur. Et quia in exilio, & carcere diutiſſimè quaſi in proprio domicilio futura eſt, ideo ei in Babylone ædificatur domus, & baſis extruitur, cui amphora inſideat.

in me. Quò iſtæ deferunt amphoram? & dixit ad me, vt ædificetur ei domus in terra Sẽnahar, & ſtabiliatur, & ponatur ibi ſuper baſem ſuam.

COM

COMMENTARII IN CAP. V. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. L*Euaui oculos meos, & vidi.*] Indicat Propheta è cœlo habuiſſe oraculum, & non à ſpiritu Pythonico. Nam ſpiritus iſte, quia terræ immerſus, de terra loquitur. Iſai. 29. *Erit quaſi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum muſſitabit.* Spiritus è cœlo deterret à peccando, incitat ad inſtaurandam Ieruſalem, Deique domiciliũ, ſpiritus Pythonicus de terrenis loquitur, eóque confert conſilia ſua.

2. Quæ peccata in populo Iudaico. *Et ecce volumen volans.*] Non vni tantùm materiæ alligatus eſt Prophetarum ſpiritus, ſed varia prædicunt eo etiam tempore, cùm ad alia intentos habent & animos, & vocem. Et ſanè in aliarum etiam rerum edendis oraculis, ad Chriſtum migrationes interdum fieri docet ſæpe hic Propheta, & Iſaias quàm ſæpiſſimè. Dictum nuper fuerat de Hebræorum colligenda fuga, inſtaurandiſque damnis, quibus ab hoſte Chaldæo obſidionis, & expugnationis tempore, & longo 70. annorum tractu affecti ſunt; ſed quia in tanta turba, támque nuda ab humanarum rerum ſubſidio, multi aut nimiùm prouidi, aut parum verecundi, ita ſtudebant auaritię, vt ab aliorum opibus non cohiberent furaces manus: qui etiam dum in lucrum habent intentum animum, non admodùm horrerẽt periurij nomen, ideo Deus illos propoſito ſupplicio à ſcelere deterret. Neque verò hæc tantùm erant crimina, quæ Dominus populo ſuo obiiciat, aut puniat, vt ex Aggæo conſtat, & Malachia, per quos ſub id tempus Dominus populum grauiter incuſat; ſed voluit Deus, vt inquit Hieronymus, per furtum, atque periurium oſtendere peccata omnia, quæ ſunt contra Deum, & contra proximum. Sed hæc fortaſſe duo crimina tunc, & immoderatiùs, & inuerecundiùs admittebantur.

Eſt autem volumen non liber compactus ex multis paginis, qualis communiter hoc tempore, ſed vel multæ chartæ adglutinatæ in longitudinem, quæ inſtar telæ cuiuſdam circum bacillum conuoluuntur; vel pellis oblonga, cuiuſmodi vſus nunc apud Sinas, & Iaponios frequens. Aquila, & Theodotio verterunt Græcè διφθέρα: de qua multa fabuloſè poëtæ, qui ex hoc Zachariæ loco, & ex Ezechiele cap. 2. videntur expreſſiſſe, ſicut ex aliis Scripturæ locis non pauca. In illo enim volumine Ezechielis, ſicut in hoc Zachariæ, ſcriptæ ſunt *minæ & lamentationes, & carmen, & væ.* Nam in ea diphthera à Ioue eſſe ſcripta dicunt & hominum ſcelera, & eorum deſtinata ſupplicia, in quam intuens Iupiter exiſtimabatur in ſcelera ibi notata animaduertere. Vnde natum Prouerbium: ὁ Ζεὺς κατεῖδε χρόνιος εἰς τὰς διφθέρας. i. *Serò Iupiter diphtherã inſpexit.* Quod in eos iactatur, qui licet ſerò, ali- 3. Volumen quid.

quando dant pœnas admiſſi ſceleris.

4. Pro volumine, alii falcẽ legunt. Septuaginta pro *volumine*, legũt *falcem*, ſicut etiam Græci, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodoretus. Variæ tranſlationi locum dedit vocis Hebraicæ ſimilitudo. Falx enim מגל *maghal* dicitur, volumen autem מגלה *meghilah*, vt reperitur nunc in Hebræo. Porrò מגל *maghal* non tam ſignificat *falcem meſſoriam*, quàm *putatoriam*, vel, *ſecurim*. Quòd ſi ad verbum textum Hebraicum interpretêre, non admodùm aliena ſunt à falce, quæ eo loco dicuntur: nam vbi vulgatus habet *iudicabitur*, Hebr. eſt נקה *nikah*, id eſt, *ſucciſus eſt*, quod proprium eſt falcis, maximè putatoriæ. Arma inſcribi ſolita. Neque, credo, alienum erat ab antiquis, ſicut noſtro etiam tempore aliquando factum, vt in gladio, aut alio bellico inſtrumento ſeu apparatu ſymbola, aut notas inciderent earum rerum, quas, dum bella ſumerent, animo deſignaſſent. De clypeis notum eſt. Pauſanias lib. 5. tradit in clypeo Agamemnonis fuiſſe expreſſum Leonis caput cum hac inſcriptione; *Hic pauor hominum*. Neque longè hinc abludit quod in vita Marij tradit Plutarchus, in bello Cimbrico Marij, & Catulli milites in telis ſuorũ Ducum inſcripſiſſe nomina. Inſcribi ſolitos eſſe gladios tradit Hugo in illud Iſai. 49. in ſenſu morali. *Poſuit os meum quaſi gladium acutũ*, non tamen probat, quaſi res ſit certa, & omnibus explorata. Sanè Cedrenus in clypeis militum inſcriptum eſſe dicit nomen ciuitatis, quæ bello petebatur: ſic. n. ille anno Chriſti 208. *Amerumnnas militibus mandat, vt quiuis ſcuto ſuo Amoriũ inſcriberet; quo innuebat ſe Amorium aggredi velle*. Neque alio ſenſu accipiendum eſſe exiſtimo illud Apoc. 19. *& in femore eius ſcriptum Rex Regum*, &c. vbi *femur* ſumo aut pro aſtrictiori veſte, quæ femur tegit, aut pro gladio, qui femoris in bellatore viro ornamentum eſt. Neq; enim admodùm apparet veriſimile, aut decorũ, vt qui eo loco obiiciebatur Ioanni tanquam Dux victor, & expeditus ad pugnam, femur haberet nudum, & compunctum quibuſdã quaſi ſeruilibus notis. Quare potiùs exiſtimo ſicut in veſtimento, ſic etiam in gladio ſummi Regis habuiſſe inſcriptionem. Sic nos hunc locum Apoc. accipimus in illud Cant. 7. *iunctura femorum tuorum*. Et ſicut 4. Reg. 13. ſagitta ſalutis dicitur contra Syriam, ſic puto in aliis telis aliquid ſimile fuiſſe ſcriptum. Sicut ille, qui Philippo Macedoni oculum excuſſit, ſagittæ ſuæ hoc ipſum inſcripſit, vt tradit Solinus cap. 14. & Plutarchus in Paral. Eſſet exẽplum optimum, ſi modò verum, quod ſcripſit non tam Philo Iudæus, quàm Pſeudophilo, qui optimo auctori falſum partum ſuppoſuit: ille enim in eo libro, qui inſcriptus eſt, *Antiquitates Biblicæ*; tradit Dauidẽ cũ congreſſurus eſſet cũ Goliath, in lapidibus, quos è torrente ſumpſit, ſcripſiſſe nomina Patriarcharum, & Dei. Sed ille non ſatis ſuàm probat fidem. Idem inuenio in Paraphraſi Chaldaica manuſcripta, quæ ſeruatur in Bibliotheca Complutenſi. Ad hunc ergo modũ veriſimile eſt, in ea falce inſcripta fuiſſe illa ſupplicia, atque iudicia quæ refert Propheta. Ad quam exiſtimò in Teſtamento Nouo alluſum eſſe Matth. 3. cùm dicitur. Matt. 3. *Iam ſecuris ad radicem arboris poſita eſt*; & Apocal. 14. vbi falx pro Apoc. 14. ſupplicio ponitur, *Mitte*, inquit, *falcem tuam, & mete, quia venit hora*

vt metatur. Gręcè δρέπανον; quæ vox, vt ex eodem capite conſtat, non ſolùm ad meſſem pertinet, ſed etiam ad vites. Nihilominùs multa alia ſunt, quæ magis probant volumen eſſe, quàm falcem.

6. *Longitudo eius 20. cubitorum: & latiudo eius* 10. *cubitorum.*] Ex hac proportione ſatis indicatur non eſſe falcem. Cur verò volumen eius dicatur eſſe magnitudinis, variæ à variis afferuntur cauſæ. Rabbini quidam tantam eſſe putant magnitudinem, quia ex templo credunt egreſſum fuiſſe volumen illud; tantęque enim magnitudinis erat antiqui templi porta. Ita R. Dauid, quem ſequitur Lyra, & Sixtus Senenſis libro ſecundo Bibliot. v. *volumen volans*; & indicat Burgenſis. Sed iſta ſunt mera Iudæorum figmenta: nam licèt Zachariæ ætate templum extaret antiquum, vnde conſtat egreſſum ex templo volumen? Certè Zachariæ non viſum eſt egreſſum, ſed volans, cùm oculos non in templum, ſed in cœlum eleuaſſet. Eſſet quidem ſenſus ad mores non inutilis, quia inde Deus indignatus magis ad puniendum exilit, vbi plura extant ad ſalutem beneficia. Quare volumen de Sanctuario egreſſum videri potuit, quia iudicium incepit à domo Dei, & ſupplicium de Sacerdotibus, Deóque maximè cõiunctis hominibus ſumptum eſt priùs, deinde volat per vniuerſam terram. Sed, vt dixi, etiamſi hæc ad plauſum ſint, nõ tamen ad textum.

7. Hieronymus in denario numero proſpera nunciari putat; in vicenario, qui ex duobus conſtat denariis, aduerſa. Itaque in his numeris aliquid eſt γλυκύπικρον, id eſt, læta ſociantur triſtibus; quia ad hoc Deus corrigit, vt emendet, & benefaciat. Cur verò his numeris aliquid inſit vel proſperum, vel aduerſum, rationem hîc non reddit Hieronymus; oſtendit tamen (vt notat Ribera) Ezech. cap. 24. in denario ſignificari clementiam, & cauſam reddit infrà cap. 8. ad illud *apprehendent decem homines*; his verbis. *Iota litera, ex qua ſumit exordium Saluatoris nomen, non ſolùm apud Hebræos, ſed etiam apud Græcos denarium numerum ſignificat.* De vicenario, quod triſte aliquid, & infauſtum indicat, in illud Aggæi 2. *& fiebant viginti*, probat: quia Iacob ſeruiuit viginti annis, & quia Eſau hunc numerum amabat; ideo miſit ad eũ Iacob eo numero munera non pauca. Cõiectura ſatis videtur infirma.

8. Talmud Hebræorũ

Burgenſis volumen illud putat eſſe Talmud, quod volans dicitur, quia nullum habet ſtabile fundamentum; & maledictio, quia eius doctrina execrabilis eſt. Et quia de templo, ſacráque doctrina egredi videtur, dicitur habere menſuram longitudinis, & latitudinis templi portæ. Deſignat tamen domos, ad quas peruenit, quia extremam animabus, corporibúſque cladem affert. Vide quæ ibi adducit Burgenſis de inuentione Talmud, & deuteroſibus, ſeu traditionibus, & de lege bis data, ſemel in lapidibus, iterum voce tantùm, quæ quaſi per manus ad poſteros tradita fingitur. Quæ lex, ſeu legis ſomniata traditio, infinitas pene nugas, & deliramenta excogitãdi genti cæcæ, & errandi cupidæ occaſionem dedit, vel potiùs hinc gens illa vmbram quæſiuit, quam ſuis erroribus prætenderet.

9. Menſura pœnarũ.

Ribera ideo exiſtimat deſignari longitudinem, & latitudinem,

quia ibi proponitur & peccatorũ multitudo, quæ latitudo eſt: & longitudo, quæ fuit in peccando diuturnitas, & obſtinatio. Et ſimiliter in eodem volumine maledictiones ſcriptæ ſunt in eadem menſura: quia ſupplicia grauiſſima ſunt, & eorum æterna duratio. Menſuram autem in pœnis eſſe iuxta ſcelerum modum dicit Iſai. cap. 28. *Et ponam in pondere iudicium, & iuſtitiam in menſura*: & Deut. 25. *Pro menſura peccati ſit & plagarum modus.* Hoc indicant amphora, & talentum, de quibus ſtatim, quorum altera menſura eſt, alterum pondus. Et hæc mihi ſententia probatur magis. Nõ lõgè hinc abit Chryſoſtomus, qui in ea menſura indicari putat malorum magnitudinem, & per volantem falcem (nam ſic ille legit cum LXX.) velociſſimũ vltionis curſum deſignari hom. 15. & 26. ad populum.

10. Maledictio quid. *Hæc eſt maledictio, quæ egreditur ſuper faciem omnis terræ.*] *Maledictio* in Scriptura condemnatio eſt, ſiue ſententia contra impios lata: nam & Matth. 5. damnati *maledicti* vocantur. *Diſcedite à me maledicti.* In Deo enim idem eſt maledicere, ac malè alicui facere, vt probat ficus ex malectione arida. Porrò hìc non credo minus ad vniuerſam terram pertinere, ſed ad Iſraëliticam, vt cenſent Cyrillus, Rupertus, Dionyſius, & Ribera; licèt Theodoretus, & è recentioribus quidam aliter ſentiant: ſed nòn obſcurè indicatur in ſequentibus. Nam maledictio contra illos dicitur ſcripta, qui in Dei nomine iurãt mendaciter; at ſoli ſunt Iudæi, qui in Dei nomine iurãt, quia hi ſolùm Deum norunt. Neque huic ſententiæ quicquam incõmodi eſt, quòd ſuper faciem omnis terræ dicitur egreſſa maledictio, quia omnis terra de illa intelligitur, de qua ſermo eſt, vt pluribus docuimus ad illud Actor. 2. *Ab omni natione, quæ ſub cœlo eſt.* Vide quæ diximus ſuprà cap. 5. n. 59.

Quia omnis fur, ſicut ibi ſcriptum eſt, iudicabitur.] In textu Hebraico 11.
ad verbum. *Omnis furans ex hoc ſicut ipſum ſucciſus eſt; & omnis iurans ex hoc ſicut ipſum ſucciſus eſt.* Noſter vulgatus eundem ſenſum clariùs expreſſit. Hoc volumen ſcriptum eſſe exiſtimatur intus, & foris, ſicut illud Ezech. 2. in quo erant lamentationes, & carmen, & væ. In altera facie erant peccata, in altera peccatorum pœna, vt putat Sixtus Senenſis libro ſecundo, verb. *volumen.* Vatablus, & alij in vtraque facie idem ſcriptum eſſe exiſtimant, ita vt ab omnibus legi vndecunque poſſit. Hic liber ex eorum numero eſſe videtur de quibus Dan. capite ſeptimo. *Iudicium ſedit, & throni poſiti ſunt, & libri aperti ſunt*: & Apocalyp. 20. *Et libri aperti ſunt, & iudicati ſunt mortui ex iis, quæ ſcripta erant in libris, ſecundùm opera eorum.* Heb. non eſt *iudicabitur* in futuro, ſed in præterito נקה *nikah*. id eſt, *ſucciſus*, vel *deletus eſt.* Vnde quidam exiſtimarunt ſermonem hìc eſſe de peccatis iam præteritis, & longo ſupplicio mulctatis, in quibus eſt Albertus, & Dionyſius, & alij quorum meminit Burgenſis, qui eorum ſententiam optimè refellit. Sed neque nouum, neque rarum eſt in Scriptura præteritum pro futuro poni, vt latè docuimus ad illud Cantic. 1. *Introduxit me*; præſertim vbi quod prædicitur, breui futurum eſt; vt hìc contingit; ideo

ideo enim volare fingitur volumē, quia ſupplicium inſtat. Quare noſter Interpres ſecutus Hebræorum conſuetudinnem, non malè reddidit, *iudicabitur*.

12. *Educam illud etiam*, &c. *& commorabitur in medio domus eius, & conſumet eam.*] Affirmat Deus perfectūrum ſe, vt periuri, & fures reipſa experiantur, quæ in eo volumine decreta ſūt ſceleribus ſupplicia. Quod ſanè citò tranſiturum non eſt ab ea domo, quam ſibi parauit periurium & rapina, ſicut hoſpes; ſed tanquā dominus, ſic inueteraſcet diu, vt nihil ibi reliquum faciat à vaſtitate, & incendio; non ligna, non lapides, non denique prioris gloriæ nuda veſtigia. Vide Chryſoſt. hom. 15. & 19. ad populum. Et eſt ſanè mirifica exaggeratio diuinæ vindictæ, quæ ſic graſſatur in ſceleratorum domo, ſicut ignis in arida materia. Quod etiam Eccleſ. cap. 23. ſcribitur, *Vir multùm iurans implebitur iniquitate, & non diſcedet à domo illius plaga.* Accommodat autem ſe diuinus ſpiritus hominum conſuetudini, qui in magnis criminibus, præſertim vbi læſa maieſtas eſt; ita domos ſternunt, complanántque ſolo, vt ex eis nihil ſit reliquum, præter ſcelerum monumenta. Eo conſilio domus impiorum à Domino ſubuerſæ ſūnt, & quaſi ſeminatæ ſale, vt patet in Pentapoli, in qua durat adhuc diuina maledictio, à qua ſterilis eſt, & infelicis ſoli regio olim vber, & amœna ſicut Paradiſus Dei. Deleuit Dominus propter peccata hominum mundum totum; eorum nempe domum; & inductis aquis, quaſi inſperſo ſale, ſterilitatem induxit; plurimùm certè ademit vbertatis antiquæ, vt notauit Abul. in cap. 9. Iud. q. 45. & Pſalm. 106. *Poſuit terram frugiferam in ſalſuginem à malitia inhabitantium in ea.* Et eodem conſilio ſecutus illorum temporum conſuetudinem Abimelech. Iud. 9. vrbem Sichimorum, quæ Regium iugum excuſſerat, non ſolùm deleuit, ſed etiam ſeminauit ſale. Quod fieri in criminibus maieſtatis læſæ docuit ibid. Abul. Et, vt propiùs accedamus, domū ſuam Deus, id eſt, quam ſuo nomini, & cultui conſecrarat, propter peccata hominum euertit, &, vt ita dicam, ſeminauit ſale. De Silo conſtat Ierem 7. *Spelunca latronum facta eſt domus iſta, in qua inuocatum eſt nomen meum. Ite ad domum meam in Silo, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quid fecerim ei propter malitiam populi mei Iſraël.* Templum à Salomone conſtructum, vt euerſum fuerit, redactúmque in ſyluam, & vt Thren. cap. 5. dicatur factum vulpium latibulum, ſatis conſtat. Fuit enim ibi per multos annos commorata Domini maledictio. Thren. 2. *Repulit Dominus altare ſuum, maledixit ſanctificationi ſuæ, tradidit in manu inimici muros turrium eius.* Et rurſus cap. 4. *Succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius.* Et hoc ipſum templum, de quo nunc Zacharias, in cuius fabricam tantopere omnium pene Iudæorum ſedulitas incumbit, ſic eſt deletum, vt, quod Chriſtus prædixit Matth. 24. non ſit relictus lapis ſuper lapidem, adeò ſeminatis, vt ita dicam, fundamentis ſale, vt cùm ſæpe improborum impietas templum erigere eo ſitu tentauerit, nihil tamen promouerit; quia in imis etiam fundamentis hærebat diuina maledictio.

Peccati ſuppliciū.

Vide quid eſt hoc, quod egreditur.] Obiicitur Prophetæ ſpecies alia, quæ egredi ideo dicitur,

quia mouebatur, ſeque ſpectantis oculis offerebat, qua ratione in Dramate de ſcena egredi in poſſcenium dicuntur Actores, & mimi ad hominum conſpectum.

13. *Amphora quid.* *Hæc eſt amphora egrediens.*] Heb. איפה *Ephah*, quæ menſura eſt aridorum capiens modios tres, vt dicit Hieronymus in cap. 5. Iſaiæ, à qua voce deductum videtur Hiſpanicum nomen *fanega*. Et ita vertit tranſlatio antiqua Hiſpanica. Hîc autem generaliter pro quauis menſura ponitur, & ideo L x x. adhibuerunt generale *menſuræ* nomen. Quod aliis ſæpe locis facit vulgatus. Amos 8. *imminuamus menſuram*. Heb. איפה *Ephah*. Micheæ 6. Ezech. 4. & hoc ipſo loco in Commentariis Hieronymus, dum dicit. *Amphora ſeu menſura.* Vt ergo Epha, quia notum eſt menſuræ genus, per ſynecdochem pro menſura ponitur; ſic (vt puto) qui amphora menſura eſt omnium notiſſima, communiſſimáque, pro qualibet menſura tam aridorum, quàm liquidorum vſurpatur.

14. *Oculus quid.* *Hæc eſt oculus eorum in vniuerſa terra.*] Septuaginta tranſtulerunt, *iniquitas eorum*; forſan pro עינם *enam*, id eſt, *oculus*, legerunt עונם *Auonam*, quæ *iniquitatem* valet; ſed ſenſus aut idem eſt, aut non multùm diuerſus. Oculus autem hîc variè ſumi poteſt, vel paſſiuè, id eſt, pro ſcopo, in quem intenti ſunt omnium gentium oculi; quia talis eſt iniquitas, &, quòd de illa ſumetur aliquando ſupplicium; de quibus poſtea, vt omnium ad ſe cogitationes, atque oculos rapiant. Qua ratione dicimus, *hæc eſt mea mens, cogitatio, conſilium*: quia de ea re curo, cogito, delibero. Sic illa iniquitas erit oculus terræ, quia in illam erunt omnium gentium oculi coniecti. Poteſt etiam hîc oculus actiuè ſumi, & hoc dupliciter; vel quia ſicut oculus omnia aperit, quæ alioqui iacerent in tenebris demerſa: qua ratione Sol oculus dicitur mundi, ſic illa amphora gentibus prodit, quæ premebantur domeſticis latebris, Iudæorum flagitia. Quia niſi dura, atque euidens vindicta eſſet, celata eſſent magna ex parte Iudæorum peccata. Ita putat Hieronymus, & ideo infrà amphora, quæ impietatem ſignificat iudicio damnatam, iubetur poni ſuper baſim ſuam, vt ſit in omnium conſpectu. Hæc quidem ſatis probabilia, ſed credo aliam eſſe huius loci ſententiam, nempe omnium oculos, putà Iudæorum, ad malum eſſe intentos; quaſi illis id vnum negotij datum ſit, vt menſuram illam impleant iniquitate, vt Gen. 6. dicitur; *Omnis cogitatio ad malum intenta.* Qua de re ſtatim fuſiùs numero vigeſimo tertio.

Fortaſſe hîc alluſum eſt ad id 15.
quod ſuprà cap. 2. dictum eſt. *Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei*: & infrà cap. 8. *Deus eſt oculus Iſraël.* Quia Deus in ſuum populum intuetur, vt illi in minimis etiam paterna cura prouideat. Sed ingrato illi, ac ſtolido populo oculus eſt iniquitas, quia illam ſibi propoſitam habet.

Et ecce talentum plumbi portabatur.] 16.
Sicut priùs *Epha*, ſiue *amphora* pro menſura ponitur per ſynecdochem: ſic nunc *talentum plumbi* pro quolibet pondere. Et ita ſtatim dicitur *maſſa plumbea*, magis generali vocabulo, & paulo pòſt אבן עופרת *Eben hophereth*, id eſt, *lapis plumbeus*, Hoc verò plumbeum talentum

ſeorſum

ſeorſum portabatur ab amphora, vt apparet, quia ſtatim impoſitum eſſe dicitur ſupra os eius.

17. *Et ecce mulier vna ſedens in medio amphoræ.*] Ita ſedebat hæc mulier, vt cùm pars inferior eſſet in amphora, ſuperior tamen extaret. Alioqui quomodo ſedere videretur in amphora, niſi aliquid illius emineret? Hæc verò mulier, docente Angelo, impietas eſt, quæ optimè, vt inquit Cyrillus, mulieris habitu deſcribitur; typus enim voluptatis eſt mulier, & infirmitatis. Omne autem peccatum committitur aut voluptate trahente, aut ſuccumbente infirmitate. Idem pene Theodoretus, qui ideo peccatum exiſtimat ſpeciem mulieris referre, quia ex voluptate plurima naſcuntur peccata. Hæc verò non ſedebat ſupra talentum plumbi, vt putat Origen. hom. 6. in Geneſ. imò & Hieronymus in illud Matth. 11. *Venite ad me omnes*; & in illud Ezech. 22. *Et factum eſt verbum Domini*; & alibi ſæpe. Qui, vt erant in Scriptura verſatiſſimi, memoriter illa retulerunt potiùs quàm exemplari conſulto. Qui tamen vbi in loca illa inciderunt, expenderúntque attentiùs, aliter exiſtimarunt. Nam Hieronymus hîc apertè dicit ſediſſe mulierem in amphora, & deinde aduenisse plumbeum talentum. Sicut etiam in epiſtola ad Paulinum ſeptem lucernas vidit in candelabro Zachariæ; in proprio verò loco Zachariæ, vbi propiùs candelabrum conſiderauit, octo deprehendit lucernas.

18. Neque eſt cur miremur in magnis viris & opere in longo aliquando defeciſſe memoriam. Neque enim ſemper, quæ erat illorum ſæculorum infelicitas, libris abundabant, quos conſulerent, neque infinitam propè rerum copiam memoria contineri facile eſt. Adducit aliquot exempla Martinus Martinez Cantapetrenſis libro 6. Hypotypoſ. cap. 1. ad medium; ſed pleraque falſa, vt facilè conſtabit ei, qui authores conſuluerit, qui erroris arguuntur à Cantapetrenſi. Sed vt Ariſtotelem omittam, qui tribuiſſe dicitur 2. lib. Ethic. Calypſo verba Circes, cùm tamen aliter ſe habeat, certè ferendum non eſt duos errores admodùm pueriles duobus Eccleſiæ luminibus, Auguſtino, atque Epiphanio adſcribi à Cantapetrenſi. Dicit enim Auguſtinum lib. de catechizandis rudibus tribuere natiuitati Iacob, & Eſau, id quod Scriptura tradit de natiuitate Phares, & Zaram. Et Epiphanio lib. 3. hæreſ. Meſſalianorum errorem adhuc magis infantilem inurit: dicit enim Epiphanium tribuiſſe Mariæ matri Domini illa verba, quæ dicta ſunt à Chriſto Mariæ Magdalenæ; *Noli me tangere.* Ioan. capite 20. quæ ſanè longè aliter ſe habent. Neque video quomodo ex illis Auguſtini, atque Epiphanij verbis in eam cogitationem venire potuerit Cantapetrenſis. Hæc ideo admonui, ne quenquam decipiat Cantapetrenſis, ſicut me decepit aliquādo.

Magnis viris doctoribus aliquando defecit memoria.

Et proiecit eam in medio amphoræ.] 19.
Id eſt, fecit vt tota includeretur in amphora; neque quicquam extaret eorum, quæ priùs eminebant. *Medium* autem ſignificare quod intus eſt, aut inter alia, ſatis vulgare in Scriptura; quo ſenſu dicitur lupus de medio gregis hædum rapere, cùm extremum potiùs rapiat. Et mulier Sunamitis dicebat habitare ſe in medio populi ſui, id eſt, inter ſuos. Sic hoc loco proiecta eſt mulier in medio amphoræ, quia intus concluſa fuit.

Et miſit maſſam plūbeam in os eius.]

Vbi

Vbi impietas abſtruſa fuit in amphoram, & ibi tota condita, maſſa illa plumbea, quæ priùs vocata eſt talentum, os obſtruxit amphoræ; neque liberum reliquit exitum, quà pateret effugium.

20. In his, quæ de ordine literæ, deſcriptionéque viſionis dicta ſunt, minùs eſt difficultatis; ſed eſt omnino plurimùm, in hoc cortice inuenire medullam. Id igitur agamus. Mihi primùm videbatur agi hîc non de peccato, aut iniquitate cuiuſpiam; ſed de pœna, quæ iniquitatem conſequitur. Quæ etiam iniquitas dicitur, vt obſeruauimus ſuprà capite 3. vbi à Ieſu Sacerdote ablata ſcribitur iniquitas, id eſt, ſordes propter iniquitatem ab exilio, ſeruilique miniſterio contractæ. Hæc verò pœna & magna eſſe dicitur, quia menſuram complet; & diuturna, quia ore graui plumbi pondere occluſo, quà ſe excitet, nihil habet ſolutum, ac peruium. Quia verò amphora delata eſt in terram Sennahar, quæ pars eſt Babylonis, indicari videtur calamitates, & ærumnas graues, atque diuturnas impendere Babyloniis, qui Dei populo tam graues olim, & infenſi fuerant. Neque inueniebam quid huic expoſitioni obiici poſſet, quod aut veritati repugnaret, aut textui. Sed quia aliò incumbunt aliorum ſententiæ, nos quoque aliò cum ipſis abeamus.

21. Plerique hîc peccata indicari exiſtimant, & eorum ſupplicia, ſed planè variè: neque vllus eſt ferme, qui in explicando omnino cum alio conſentiat. Quidam hîc de peccatis decem tribuum, captiuitatéque longiſſima, quæ poſt tot ſæcula nondum eſt ſoluta, ſermonem eſſe credunt. Sed quominus hæc vera eſſe putem facit, quia amphora delata eſſe dicitur in terram Sennahar; ſed decem tribus eò adductæ non ſunt: dicitur enim 4. Reg. cap. 17. *Et tranſtulit Iſraël in Aſſyrios, poſuitque eos in Hala, & in Habor iuxta fluuium Gozam in ciuitatibus Medorum.* Tum quia non apparet quid contra decem tribus portendat, aut de illis demonſtret extans priùs mulier ab amphora, deinde incluſa oppoſito ad os plumbeo talento; quia iam decem tribus menſuram impleuerant, & dabant adhuc ſuæ impietatis pœnas. Quare alij meliùs de duabus tribubus à captiuitate reſtitutis intelligunt; ſed iidem etiam variè. Ego ne longus ſim, parcens aliis ſententiis, vel commemorandis, vel recenſendis, dicam quàm potero breuiſſimè quod ſentio.

Superiori viſione propoſita fuerant populo iam libero peccata, quibus tunc immoderatiùs indulgebat, ſcilicet periurium, & furtum; in quibus alia etiam ſcelera contineri diximus: deinde quibus modis illa in auctorum caput expiaturus eſſet Deus. Idem penè ſignificat in hac viſione. Proponit quidem menſuram quandam, ſed nondum plenam peccatorum, quia mulier ſedebat, non iacebat in amphora, & nobiliori ſui parte foras eminebat: neque dum plumbea maſſa amphoram occluſerat, ſed adhuc erat nonnihil ſeparata. Poſtea verò eò progreſſi ſunt impietatis Iudæi, vt menſuram impleuerint iniquitate omnino in amphoram incluſa. Quod accidit quando ad cętera flagitia, Seruatoris quoque acerbiſſimam mortem addiderunt. Tunc verò in obſcurá amphorá, id eſt, obcæcatione cõiecti, aut includi permiſſi oppoſito plũbeo operculo, neque 22.

Suppliciũ oſtenditur duarum tribuum.

Babyl o pro carcere, aut exilio ſumitur.

neque lucem hauriunt, neque purũ ſpiritum de cœlo ducunt. Mittuntur in terram Sennahar, id eſt, Babylonem, non quia in eam tantùm prouinciam amandati: nam conſtat per totum orbem fuiſſe diſperſos; ſed quia duæ illæ tribus longum in ea prouincia, & durum exilium traxerant, réque ipſa illis Babylon carcerem, atque infortunium ſonabat, dum Babyloniam audiunt, in carcerem ſe tetrum, atque ærumnoſum mitti putant. Quemadmodũ qui ex noſtris Argerij, aut Conſtantinopoli captiui fuerunt, natali ſolo reſtituti, cũ Argeriũ audiunt, vincula audiũt, & quandã malorum Lernam; & ad ſolum nomen eius turbantur, atque horrent. Nõ aliter atq; qui Barathri, aut Tulliani, aut latumiarũ nomen accipiunt; nam vt hæc ſordes ſonãt, & vincula, ſic etiam Sennahar; ſeu Babylonis appellatio. Hæc mihi expeditior viſa eſt huius nodi ſolutio: nunc tãdem ſingula accõmodemus, quod ſi aſſequimur, nihil erit quod curioſus lector à nobis amplius requirat.

23. Amphora pro menſura, quæ vt impleatur, expectat Deus, vt peccantem puniat.

Amphora per ſynecdochem pro menſura ſumitur. Dum adhuc iniquitas ſedet, non eſt plena menſura, neque in Babylonem expulſa; tunc eò adducitur, quando & totam occupat ſpatij latitudinem, & plumbeo talento concluſa premitur Iudæorũ iniquitas, id eſt, impij Iudæi. Conſtat ex varijs Scripturæ locis, teſtimoniiſque Sanctorum, expectare Deum peccatorem, differtéque ſuppliciũ, donec certam, atque ipſi peccatori ignotam compleat ſcelerum menſuram. Ita hic Theodoretus, qui adducit illud Gen. 15. de completis iniquitatibus Amorrhæorum; & Gen. 6. vbi definitum eſt mundo 120. annorum ſpatium, vt immiſſo diluuio illum obrueret. Cyrillus eadem latius. *Iam quid menſura ſit*, inquit, *videndum eſt: dicimus itaque naturâ bonum, & hominum amantem eſſe vniuerſorum Dominum. Peccantes enim tolerat, & iniquè agentes ſuſtinet, vniuſcuiuſque pœnitentiam expectans. Quod ſi quis etiam diu peccando proceſſerit, ſupremámque Dei patientiam expertus fuerit, tunc demque pœnis ſubijcietur, & tam diuturnæ ſocordiæ prætexere nihil poterit, nec quiſquam illum à pœna commiſſis eius pars eripiet. Quapropter Chriſtus populo Iudæorum impotenti veſania ad quiduis nefarium ruenti inquit; Et vos implete menſuram patrum veſtrorum. Menſura igitur, quæ apparebat, peccatorum populi in ipſum cumulatam multitudinem oſtendebat.* Hæc Cyrillus. Sed multo eadem clariùs, & ſignificantiùs Auguſtinus de vita Chriſtiana cap. 4. *Eſſe certum*, inquit, *peccatorum modum, atque mẽſuram Dei ipſius teſtimonio comprobatur; & quia vnuſquiſque celeriùs, vel tardius, prout peccatorum ſuorum modum expleuerit, iudicetur, euidentiſſimè demonſtratur.* Quod poſtquam aliquot Scripturæ teſtimoniis, atque exemplis confirmauit, addit. *Quo exemplo manifeſtiſſimè inſtruimur, & docemur ſingulos ſecundùm peccatorum ſuorum plenitudinem conſummari, & tandiu, vt conuertantur, ſuſtineri, quandiu cumulum ſuorum non habuerint delictorum conſummatum.* Idem pene Chryſoſtomus hom. 4. in Matth. & Baſilius in illud Iſai. c. 1. *Populo graui iniquitate.* Vbi homines peccando eò deduci tradit, vt iam fiant immedicabiles. Vide etiã in eundem Iſaiæ locũ Cyrillũ, vbi hoc etiã Zachariæ teſtimonium adducit. *Ad aliquod*, inquit, *tempus, & menſuram tulit Deus contemptum delinquentis: cùm autem ad plenitudinem, & maturitatem peccati notam ſibi, ac perſpectam iam pertigerint, ſupplicium irrogat.*

24. Impleuerunt igitur Iudæi menſuram, cum Chriſtum abiecerunt, egerúntque in crucem; & ideo Chriſtus cùm dixiſſet ab ipſorum parentibus occiſos eſſe Prophetas, addidit: *& vos implete menſuram patrum* Matth. 23. *veſtrorum*. Matth. 23. vbi alluſiſſe videtur ad hunc Zachariæ locum. Ac ſi dicat: parentes veſtri interfectis Prophetis non exiguum peccatorũ aceruum in menſuram congeſſerunt; vos nunc interfecto Prophetarũ Principe, imò Prophetarũ ſcopo, menſurã implete. Locus hic admodùm illuſtris eſt, & vehemens contra obſtinatam peccandi conſuetudinem.

25. Obſtinationis ſymbolũ. *Et miſit maſſam plumbeam in os eius.*] Ferream portam obiicimus carceri, nequis inde effractis foribus effugiat. Puteo verò, vel lacui, qui ſæpe pro carcere eſt (vt probant Ieremias, & Daniel in lacum coniecti, & carcer Ioſeph, qui fouea vocatur Sap. cap. 10. & Gen. 39. סהר, id eſt, locus rotundus, qui à nobis, vt reor, communiter appellatur *Mazmorra*) graue imponebatur pondus, ne vllum inde captiuus haberet effugiũ; vt de ſe ſcribit Ieremias Thren. 3. *Lapſa eſt in lacum vita mea, poſuiſti lapidem ſuper me.* Sic ergo in amphoram, quæ eſt inſtar putei, ſeu carceris, demerſa eſt inquitas, id eſt, gens iniqua, ſupplicij rea, quæ quia ibi diu futura eſt, lapide obſtruitur, eóque plumbeo. Quare Chriſtus Matth. cap. 23. vt ſignificaret cladẽ, aut diſperſionem populi Iudaici futuram eſſe diuturnam, vbi meminit impletæ menſuræ, ſubiecit. *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* Eſt autem extremæ miſeriæ ſymbolum iniquitas clauſa, & quaſi obſignata obſtinatione. quæ non minùs difficilè ſubmoueri ſolet, quàm ingens plumbi maſſa ab ore putei.

Et ecce duæ mulieres egredientes.] 26. Prodit iam altera quaſi ſcena prioris actus, duæ nempe mulieres, quæ amphoram corripiunt, auehúntque in terram Sennahar. Cætera ex præcedentibus pene explicata ſunt; quæ verò ſint duæ iſtæ mulieres inueſtigandum. Quidam hîc agi putant tam de duabus, quàm de decem tribubus Iſraël, & fœminas illas eſſe Oolam, & Oolibam, de quibus Ezechiel cap. 23. quæ ipſo Propheta exponente Samariam ſignificant, & Ieruſalem. Sed hæc explicatio ideo non videtur admittenda, quia duæ iſtæ mulieres aliquid ſunt ab amphora, & ab eo, quod in amphora concluſum eſt, diuerſum. Gens autem Hebræa, vt diximus, in amphora in exilium extruditur; niſi dicamus aliquid à ſe ipſo inuitum trahi. Adde quòd eodem tempore à duabus fœminis corripitur amphora, & in eundem locum deportatur, ſed neque eodem tempore, neque in eundem locum abductæ ſunt tribus omnes. Neque erat cur iterum diſpergerentur decem tribus, quæ reſtitutæ non ſunt.

Alij Dæmones eſſe putant, qui 27. referunt iniquitatem in Babylonem, vt ibi domũ habeat ſtabilem. Quod ideo futurum ſperant, quia inde iam redeunt ſoluti à captiuitate Iudæi, quorum conſuetudine, atque exemplo Babylonij diſcere potuerunt veram Religionem. Et ideo aiunt à Principe Perſarum Dan. cap. 10. Michaëlem prohiberi, ne Iudæos educeret ex Babylonia: quia videbat eorum exemplo repudiatum iri Dæmonum cultum in regione ſuæ tutelæ credita.

Aliis verò placet, quod mihi etiam 28. probatur magis, in mulieribus illis deſignari Dæmones, aut ſpecialia quædam peccata, quæ eò miſeriarum

rum infelix Iudæorum genus deduxerunt. Quæ tamen illa ſint, prudẽti cōiectura diuinandũ eſt. Ribera excæcationẽ putat, & indurationem: quod mihi etiam maximè placet, quia id non obſcurè ſignificat occluſa mẽſura plumbeo talento, Cęcitas quidem, quia vbi os obturatum eſt, nullum admittit amphora de cœlo lumen: obduratio verò, quia plumbum graue eſt, & quod ab illo prouenit impedimentum, non facilè vincitur.

19. Neque eſt quod huic ſententiæ obſtrepat, quòd in amphora incluſa dicatur impietas, neque videatur cōſentaneum, vt ab impietate mulctetur impietas, & ab vno, & altero vitio vitiorum vniuerſitas rapiatur. Nam propriè in amphora peccata ſola nō ſunt, ſed gens peccatrix, quæ ſatis apertè exprimitur in muliere: neque enim populi Iudaici peccata exularunt in Babyloniam, ſed quæ peccatis immoderatè ſe tradidit gens Iudaica. *Iniquitatem* autem pro iniquis, & *impietatem* pro impiis vſurpari ſatis vulgare eſt. Accedit quod רשעה *riſah* non ſolùm *impietatem* ſonat, ſed *impietatem indicio dãnatam*, id eſt, condemnationem, & peccati pœnam. Ezech. cap. 18. *Filius non portabit iniquitatem patris, &c. & impietas impij ſuper eum*, Heb. רשעה *riſah*, vbi ſine dubio de peccati pœna ſermo eſt. Quia reſpondet Dominus antiquæ querimoniæ; *Patres noſtri comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obſtupuerunt.* Sed ſtupor dentium nō eſt impietas, ſed eius pœna: & ideo ſubditur, *impietas impij ſuper eum*, id eſt, ſtupor dentium ſuper eum, qui vuam comedit acerbam. Impietatem itaque damnatam, imò gentem impiam addictã longo ſupplicio trahunt excæcatio, & obduratio; quæ tunc completa eſt quando poſt tot verborum, exemplorúmque lucem Chriſtum Seruatorem in crucem egit: quia ad illud vſque tempus Deus ſupplicium diſtulit, ſederéque permiſit in amphora, non iacere. Poſt verò exciſa à Veſpaſiano vrbe iacuit prorſus in ſordibus, atque in obliuione, quæ ſi æterna non eſt, eius tamen modi eſt, vt æterna videri potuerit.

Locus iſte pro moribus illuſtris eſt, & grauis: nam qui ſedet in amphora, id eſt, qui in peccatis pacem habet, propè eſt vt iaceat, id eſt, ſpiritum habeat compunctionis, & ſoporis; ita vt neque lucem aſpiciat, neque ictum ſentiat; & oppreſſus talento plumbeo obdurationis ſuæ à miluinis pennis rapiatur in terram Sennahar, vbi ad eius ſupplicium ædificetur ſtabilis, & æterna domus.

Et ſpiritus in alis earum.] Poteſtatem diaboli intelligit Hieronymus, qui inſtigat, velocitatémq; addit pennatis mulieribus. Vtitur autem Deus aliquando Dæmone ſuæ ſeueritatis adminiſtro, per quẽ diu exagitauit Saül; & per eundem veriſimile eſt, quod Hieronymus putat, à Iudaico populo obſtinatæ perfidię pœnas expetiiſſe. Et facit huc quòd *ſpiritus* ſæpe pro furore ſumitur, vt Pſal. 138. *Quò ibo à ſpiritu tuo?* & Iſai. 30. *Spiritus eius velut torrens inundans vſq; ad mediũ colli ad perdendũ gentes.* Quare dici poſſet ſpiritum, id eſt, irã Dei eſſe in alis mulierum, id eſt, Dęmonum, quia adminiſtri erant irati Dei. Sed mihi veriſimilius, atq; ſimplicius videtur, dici poſſe per ſpiritũ in alis celeritatem maximã indicari; neque ſpiritum hîc aliud eſſe pręter ventum. Erat ergo ventus in alis fœminarum, quia velociſſimo volatu ferebantur. Neque alio ſenſu credo dici Deum ambulare ſuper pennas ventorum Pſal. 17. & 103. niſi quia velociſſimè currit, luſtrátque omnia, accommodatè ad hominum

30. Spiritus furor, & ira.

Spiritus velocitas.

ſenſum, qui ſummam velocitatem vento ineſſe putant. Vnde vulgare illud, *ocyor ventis*, Facit ergo ſpiritus in alis, quod ventus acer, qui inflat, atque impellit nauigij vela.

31. *Et habebant alas, quaſi alas milui.*] Pro, *milui*, Heb. eſt חסידה *chaſidah*, quæ vox variè redditur ab Interpretibus. Quidam ex magiſtris Hebræorum *ciconiam* reddunt, quia hoc nomen *miſericordiam* ſonat; & ciconia miſericordiæ, & pietatis in parentes ſymbolū eſt. Lxx. hoc loco *vpupam*, alibi *herodium*, vt Pſal. 103. Hieronymus ſecutus antiquos Hebræos *miluum* tranſtulit. Idem tamen Iob. 39. & Leuir. 11. vertit *herodium*. Hæ tamen volucres rapidum habent, & ſublimem volatum; quod nobis ſatis eſt, vt intelligamus quare חסידה *chaſidah* pennæ datę ſint mulieribus, nempę vt quàm velociſſimè amphoram in Babyloniā corripiant. Neque valdè laborandum eſt, quænam harum auiū ſit חסידה *chaſidah*, neque puto aliquid certum inueniri poſſe.

32. Beneficia Dei contempta acuunt diuinam iram. Hoc tamen ad mores valdè notādum, miſericordiā Dei contēptam, & beneficia in ingratos collata ſolere acuere diuinam iram; quæ quo magis ſe ab vlciſcendo cohibet, grauiores poſtea habet emiſſiones, & impetus. Expectarat diu חסידה *chaſidah*, id eſt, *miſericordia* perfidam gentem, vt aliquando reſipiſceret, ſed diuinæ iuſtitiæ miniſter, à חסידה *chaſidah*, id eſt, à miſericordia contempta alas ſumit, vt maiori celeritate ſupplicium ſumat.

Vt ædificetur ei domus in terra Sennahar.] Explicuimus ſuprà *Babylonē* hîc ſumi pro carcere, atque ſupplicij loco: nunc addendum diuturnitatem ſupplicij indicari conſtructione domus, vbi ſtatuatur tanquā in proprio domicilio amphora impietatis. Cùm enim aliquis non diu futurus eſt in aliquo loco, ſed tanquam hoſpes breui diuerſaturus, domum non conſtruit, ſed ad hoſpitium commune diuertit, vt inde quamprimùm aliò conuolet. Quòd ſi diu futurus, domicilium ſibi ſtabile parat, vbi non ſolùm viuat, ſed etiam conſeneſcat, ac moriatur. Sic quia in terra Sennahar, id eſt, in carcere perpetuo habitaturus erat infelix ille populus, ædificatur illi domus, vbi ad finem vſque ſæculi non tam viuat, quàm duram, atq; ignobilem mortem trahat. Eodē loquendi genere vſus eſt Ieremias cap. 29. ad filios tranſmigrationis. *Ædificate domos, & habitate, & plantate hortos*, &c. Mitto explicationes alias, quæ duriores mihi videntur: hæc mihi ſi non omnino ſoluta, minùs tamen tamen impedita viſa eſt.

ARGV

ARGVMENTVM
SEXTI CAPITIS
ZACHARIÆ.

IN quatuor quadrigis, quas diuerſorum colorum equi trahunt, quatuor Imperia ſignificantur, quibus Dominus in rerum humanarum conuerſionibus adminiſtris vtitur. Deinde duabus coronis ex auro, argentoq́; pro templi ſumptibus oblato fabricatis, impoſitiſq́; Sacerdotis capiti, cui non ſolùm Sacerdotales partes deinceps; ſed etiam Regiæ permiſſa ſunt, Chriſti futurum in æternum Imperium deſignatur: & in Sacerdote Ieſu, Ieſus Seruator ſic adumbratur perfectè, vt inter illos conſilium pacis tradatur eſſe futurum: quia ſic conueniet inter illos duos, ſicut inter exemplar, & id, quod optimè ab eo expreſſum eſt, conuenire ſolet. Ad extremum cùm conſultum eſſet illorum memoriæ, qui aurum pro corona piè, ac liberaliter obtulerunt, aliam ſimilitudinem proponit inter Ieſum Pontificem, & Ieſum Seruatorem. Nam vt ille templum ædificauit Solymitanum, hominibus vndecumque ſumptus, operámque præſtãtibus, ſic Chriſtus templum aliud excellẽtius conſtruxit hominibus vndecumque gentium eò concurrentibus. Id verò de Solymitano templo tunc futurum promittit, ſi illi, quorum maximè intererat, diuinis preceptis audientes ſint.

CAPVT VI.

1 *ET cõuerſus sũ,*
& leuaui ocu-
los meos, & vidi:
& ecce quatuor qua-
drigæ egrediẽtes de
medio duorum mon-
tium; & montes,
montes ærei.

PARAPHRASIS.

EX illa viſione ad aliam me rurſus, oculóſque conuerti. Et vidi quatuor quadrigas, in quibus totidem orbis Imperia notabantur, de duobus montibus æreis prodeuntes, intra quos quaſi intra clauſtra, & carceres tenebantur.

2. 3 Quadrigam primam equi trahebant rufi,ſecundam nigri, tertiam albi; quartam verò maculoſi, & fortes. In prima Chaldæorum, in ſecunda Perſarum, in tertia Græcorum, in quarta Romanorum Imperium deſignabatur.

2. 3 *In quadriga prima equi rufi, & in quadriga ſecunda equi nigri: & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij, & fortes.*

4. 5 Dubitantem me de quadrigarum ſenſu ſic Angelus affatus eſt. Iſtæ quatuor quadrigæ idem omnino portendunt, quod apud Danielem quatuor venti, nempe quatuor Imperia. Egrediuntur autem laxatis ſuo tempore montium clauſtris, vt ſe terrarum Dominatori ſiſtant, eiúſque imperata quàm occyſſimè cómpleant.

4. 5 *Et reſpondi, & dixi ad Angelum, qui loquebatur in me. Quid ſunt hæc Domine mi? Et reſpondit Angelus, & ait ad me: Iſti ſunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, vt ſtent coram Dominatore omnis terræ.*

6 De equis rufis nihil dictum ab Angelo; nam cùm Chaldæorum Imperium iam eſſet deletum, non erat cur de illo docendus eſſet Propheta: ſecus de aliis. Equi ergo nigri, id eſt, Perſicum Imperium, egreſſi ſunt cõtra Aquilonem, id eſt, in Babyloniam, qua expugnata florere cœpit. Albi deinde, id eſt, Græcorum Imperium, eandem ingreſſi ſunt viam. Quia debellatis Perſis eodem loco, quo priùs Chaldæum, Græcorum Imperium ſtabilitum eſt. At varij, id eſt, Romani, ad Auſtrum profecti ſunt; quia Ægypto occupata, quæ è Græcorum Imperio videbatur eſſe reliqua, Romanorum Imperium conſtitutum fuit.

6 *In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egreſſi ſunt poſt eos, & varij egreſſi ſunt ad terram Auſtri.*

7 Qui

7 Qui

7 *Qui autem erant robuſtiſſimi, exierunt, & quærebant ire, & diſcurrere per omnem terram.*

8 *Et dixit: Ite, perambulate terram, & perambulauerũt terram. Et vocauit me, & locutus eſt ad me, dicens. Ecce, qui egrediuntur in terram Aquilonis, requieſcere fecerunt ſpiritum meũ in terra Aquilonis.*

9 *Et factum eſt verbum Domini ad me, dicẽs.* 10 *Sume à tranſmigratione ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia: & venies tu in die illa, & intrabis domum Ioſiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.* 11 *Et ſumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Ieſu filij Ioſedech Sacerdotis magni, & loqueris ad eum, dicens.*

12 Hæc

7 Qui à variorum numero erant robuſtiſſimi, illi altiora mente complexi, ab aliorũ ſocietate diuulſi aliò proficiſci, & per omnem terram diſcurrere moliebantur.

8 Narrauit deinde mihi Angelus, quid vniuerſæ terræ Dominator aſtantibus ante ſe quadrigis imperarit. Ite, inquit, & luſtrate terram. Quod ipſę imperium ſtatim amplexæ, terram peruagatæ ſunt. Addit deinde Angelus mihi familiaris, vocatum ſe à Deo, à quo illa audiuit, quæ deinde mihi retulit. Ecce Perſæ, ac Medi, qui ad Aquilonem egreſſi ſunt, dolori, atque furori meo ſatisfecêre: vlti ſunt enim iniurias, quibus populum Iudaicum diu, ac durè vexauêre Babylonij.

9 Hæc rurſus ad me Dominus.
10 Sume, ô Zacharia, è domo Ioſiæ filij Sophoniæ, qui ex captiuitate redierunt, aurum, & argentum, quod ad templi ſumptus oblatum eſt ab Holdai, Tobia, & Idaia. 11 Conflabiſque ex eo coronas, quas impones capiti Ieſu filij Ioſedech Sacerdotis magni, dicéſque ei.

12 Hæc

12 Hæc dicit Dominus:Ecce iam aderit verus Imperator Chriſtus:cuius nomen erit *Germen*.: qui prodibit ab vmbra,& typo Ieſu Sacerdotis,qui duabus coronis redimitus, Sacerdotalẽ, ac Regium Chriſti dominatum oſtendit.

12 *Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Ecce vir Oriens nomen eius: & ſubter eum orietur, & ædificabit templũ Domino.*

13 Vt enim Ieſus Sacerdos templum Solymitanum, ſic Ieſus Chriſtus templum aliud longè nobilius ædificabit.Et ſicut ille glorioſus ſedebit in ſolio ſuo;& Regis, ac Sacerdotis munus obtinebit, ex quo fiet, vt iam Sacerdos à Rege non diſſideat, quia vnus, idémque Rex erit, & Sacerdos;ſic etiam ad eius exemplar,& typum,Chriſtus Rex ſimul,& Sacerdos futurus eſt. Erit præterea conſilium pacis inter illos duos, Chriſtum nempe, & Ieſum Sacerdotem, quia inter vtrumque bene conueniet,ſicut inter vmbram,& corpus,inter exemplar, & id, quod expreſſum eſt ab illo;quia, quod in vmbra Ieſus Sacerdos, id totum Ieſus Seruator cumulatè complebit.

13 *Et ipſe extruet templum Domino;& ipſe portabit gloriam, & ſedebit,& dominabitur ſuper ſolio ſuo, & erit Sacerdos ſuper ſolio ſuo, & conſilium pacis erit inter illos duos.*

14 Neque ſua quoque gratia, & honore carebunt illi, ex quorum auro, atque argento conflatæ ſunt coronæ pro Pontificio capite.Nam eorum nomina coronis ipſis inſculpta, in templo Domini munificentiæ, ac pietatis ipſorum perpetui monumenti pondus obtinebunt.

14 *Et coronæ erunt Helem, & Tobiæ, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.*

15 Et vt appareat iterum quàm bene inter Ieſum Sacerdotem, & Ieſum Seruatorem conueniat, id eſt,inter figuram, & veritatem, quemadmodum qui modò procul ſunt, non ſolùm ſtudiis, atque cõſiliis, ſed lo-

15 *Et qui procul ſunt, venient, & ædificabunt in templo Domini, & ſcietis quia Dominus exercituum miſit*

corum

miſit me ad vos. Erit autem hoc, ſi auditu audieritis vocem Domini Dei veſtri.

corum etiam ſpatiis vobiſcum manus operámque coniungent ad templi fabricam: vnde etiam cognoſcetis hæc à me non meo, ſed diuinitùs afflato ſpiritu prædici: ſic etiam ad illud longè diuinius, atque illuſtrius templum, quod Chriſtus excitabit, magna vndecunque populorũ multitudo concurret. Hoc verò quod dixi de externis auxiliis ad Solymitanum templum ædificandum, ita demũ vobis futurũ eſſe vaticinor, ſi verbis meis fueritis ex animo audientes.

COMMENTARII IN CAP. VI. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. E*T ecce quatuor quadrigæ.*] Audierũt Iudæi futurum, vt aliquando extorres à patriis ſedibus in alieno ſolo inueteraſcerent. Quod ne caſu, aut temerè eueniſſe crederent, oſtendit Deus multo antè tanquam in vmbra totius orbis ad lõga tempora expreſſam formam, dum quatuor potentiſſima Imperia deſcribit, & quæ, quóve ordine ab illis Iudaicus populus vel beneficia, vel incommoda habiturus ſit. His enim ſuæ prouidentiæ adminiſtris vtitur Deus, qui ideo ſtare dicuntur coram Dominatore vniuerſæ terræ, quia illorum viribus, ac potentia aliter, atque aliter temperatis, & delicta punit, & aliqua etiam ex parte merita compenſat.

2. Communis omnium pene Doctorum ſententia eſt, ſicut Danieli cap. 7. in quatuor beſtiis, & cap. 2. in ſtatua ex variis metallis compoſita oſtẽſa ſunt potentiſſima quatuor orbis Imperia, ſic modò Zachariæ in quatuor quadrigis eorum ordinem, & proprietatem oſtendi; vno excepto Paulo de Palacios. qui in quadrigis Angelos agnoſcit, & Theodoreto, qui putat eſſe Dei miniſtros, qui quàm ocyſſimè Dei exequuntur mandata. Et quemadmodum poſt quatuor Imperia non diu permanſura oblatum eſt Danieli Chriſti Regnum in æternum duraturum; ſic nunc Zacharias poſt hæc Imperia, Chriſti quoque videt Imperium, non inſtar quadrigæ conjecturum, ſuum curriculum veloci

In quatuor quadrigis quatuor Imperia ſignificata.

fuga, ſed cuius Imperij non eſſet in
Quadrigarum in bello vſus æternum futurus finis. Videtur autem ideo quadrigarum oblata ſpecies, quia, cùm his olim res adminiſtraretur bellica, Imperij acquirendi, atque conſeruandi præcipua fuerunt inſtrumenta. Harum Troianis temporibus vſum fuiſſe liquet ex Homero; & apud Chaldæos multo ante hæc Zachariæ tempora docet Nahum cap. 3. vbi de Chaldæis loquitur ciuitatem Niniuæ oppugnaturis. *Vox* inquit, *flagelli, vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & equitis aſcendentis.*

3. *Egredientes de medio duorum montium, & montes, montes ærei.*] Hieronymus ideo putat montes æreos vocari, quia inſuperabiles ſunt, & nulla poſſunt vetuſtate conſumi. Sed neſcio quomodo huic expoſitioni minùs conſonat, quia illa Imperia iam fluxêre, & eorũ aliqua ſatis veloci curſu. Alij ferreos montes dici credunt, quia durum fuit, & omnino ferreum illud genus hominum, cui cordi erat bellum, & ſanguis: neque enim alio modo parta ſunt Imperia. Sed fortaſſe accommodatè magis ad vſum quadrigarum, & naturam ventorum, quibus quatuor hęc Imperia aſſimilantur, per montes æreos explicantur quædã quaſi clauſtra, quibus Deus illarum gentium feroces animos, & ardentes ad bella cohibuit. Nam quemadmodum carceribus in circo ſuſtinentur equi, toto corporis nixu ad curſum geſtientes donec ſignum certum oſtendatur ab editore, ſic illæ quadrigæ quaſi reluctatæ diu, & ruptis repagulis tandem eluctatæ ad Imperij curſum prodierũt. Et de Cyro, qui in ſecunda quadriga ſignificatur, apertè videtur indicare Iſaias cap. 45. eadem propè forma verborum. *Aperiam* (inquit Deus de Cyro) *coram eo ianuas, & portæ non claudentur,* &c. *portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam.* Et ſicut Deus ventos terræ, ac præcipuè mõtium cauitatibus, & quaſi viſceribus incluſit, qui deinde magno motu terram quatiunt, & firmæ etiam molis ædificia proſternunt; ſic Deus hæc Imperia, quæ deinde ventos vocat, in æneis montibus arctè continuit. Montes præterea cum ventis coniunxit Amos cap. 4. *formans montes, & creans ventum*; & Pſalm. 134. & Ierem. 10. Deus dicitur *producere vẽtos de theſauris ſuis.* Theſauri verò loca ſignificant recondita, vbi incluſa ſeruantur, quæ ita in noſtra ſunt poteſtate, vt quoties libuerit, vel vſui nobis futura fuerint, proferantur. Quare Deus ventos reconditos habet, quos pro ſua voluntate, aut cohibet, aut quaſi laxatis habenis in apertum educit, vt perflẽt, turbéntque, quæ fuerant antè tranquilla. Hinc, credo, ſicut alia plurima ex aliis Scripturæ locis, poëtæ occaſionem ſumpſerunt, vt ventos montium latebris abdiderint, præfecerintque Regem, qui illos ſuo arbitratu, & pro rerum humanarum cõmoditate regeret; vt ex Homero Odyſſ. 20. ſumpſit Virg. 1. Æneid.

—Huc vaſto Rex Æolus antro
Luctantes ventos, tempeſtatéſque ſonoras
Imperio premit, ac vinclis, & carcere frenat.
Ni faciat, maria, ac terras, cœlúmque profundum
Quippe ferant rapidi ſecum.———

Plura de his vbi de ventis ſtatim ſermo ſuccedet. Eodem modo Iob c.
38. iniecit clauſtra mari, ne exundãs Iob 38.
terram fluctibus obrueret. *Quis concluſit oſtiis mare,* &c. *circumdedi illud terminis meis, & poſui vectem, & oſtia: & dixi; Vſque huc venies, & non procedes*

des amplius, & hîc confringes tumentes fluctus tuos. Neque aliter cœleſtibus aquis oppoſuit cataractas, quibus ruptis, quaſi ſummotis repagulis orbem deleuit.

4. Geminatio propria Hebræorum.

Et montes, montes æris.] Geminatio hæc Hebræorum propria eſt, & familiaris. Latinus diceret; *& montes erant ærei.* Sed in eo repetitionis genere epitaſis eſt, quaſi dicat: montes illi, non vt vulgares alij terrei, aut ſaxei, ſed ærei. Similes repetitiones occurrunt in Scriptura ſæpe. Pſ. 44. *Virga directionis, virga Regni tui:* & 67. *Mons Dei, mons pinguis.* Pſ. 143. *Dextera eorum, dextera iniquitatis.* Ezech. 24. *Dentes leonis, dentes eius.* Dan. 7. *Poteſtas eius, poteſtas æterna.* Amos 2. *Altitudo cedrorum, altitudo eius.* Cant. 8. *Lampades eius, lampades ignis.*

5. Quadrigæ hæ non erant ſine vectoribus, licèt eorum nulla hîc mentio, vulgari Hebręorum phraſi, qui currus, & equos pro eorũ aſcenſoribus vſurpãt. Maximè in re bellica, quia hi tunc nunquam ab aſcenſoribus vacui prodire ſolent. Quo etiam loquendi genere vtuntur Hiſpani in re caſtrenſi, qui *haſtas* pro haſtatis, *equos* pro equitibus, *tubam* pro tubicine communiter vſurpant. Niſi fortè ideo ſine viris quadrigæ Prophetæ oculis obiiciũtur, quia non tam ab hominibus, quàm à belluis, id eſt, ab eis, qui feritatis eſſent moribus, trahebantur; vnde Dan. 7. belluis quatuor totidem Regna aſſimilantur.

6. Comparatione Ieruſalem regiones aliæ Auſtrales, aut Aquilonares ſunt.

In quadriga prima equi rufi.] Antequam ad rationem, colorémque quadrigarum accedo, obſeruo, quæcumque hîc à Propheta dicuntur, attemperatè ad populum Iudæorum eſſe intelligenda. Etenim variæ mundi plagæ ab Hieroſolytano ſitu ordinem, & nomen aſſumunt, vt docet hîc Hieronymus, & cap. 2. ad illud, *de terra Aquilonis.* Quare Ægyptus, & mare ad Auſtrũ pertinere dicuntur, & Babylon ad Aquilonem, quia Ægyptus ab Auſtro, & Babylon ab Aquilone Hieroſolymam reſpiciũt: ſic etiam quatuor orbis Imperia aliter, atque aliter appellari, alio item, atque alio colore notari ſolent, ſecundùm quod alio, atque alio modo populum Hebraicum vel tractarunt humaniùs, vel duriùs. Sub his enim quatuor Imperiis aut fuêre priùs, aut futuri erant aliquando.

In quadriga prima Chaldæorum Imperium intelligit Hieronymus, & cum eo alij pene omnes, quod à Nino cœpit, & in Balthaſare finitum eſt: quia hoc cruentum fuit, & ſitiens ſanguinis. Arias Montanus à coloribus, quibus vtebantur nationes hîc adũbratæ, notari dicit quadrigarum equos. Et quidẽ ſi hoc ſatis probari poſſet, non videbatur aut aliena, aut inepta ratio: ſed non video nationes in quadrigis expreſſas illis, maximè in acie, vſas fuiſſe coloribus, quibus quadrigarum equi notantur. Chaldæos quidem v'os fuiſſe puniceo colore, docuit Nahum cap. 2. *Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis;* & Dan. cap. 5. *Quicunque legerit ſcripturam hanc, &c. purpura veſtietur.* Sed aliæ etiam nationes eodem in acie colore veſtiebantur: nam de Cyro primo Perſarum Rege tradit Xenophon libro 7. Cyropædiæ ſtatim in principio. *Erant milites armati omnes armis iiſdem, quibus Cyrus, puniceis tunicis, &c.* & de Perſarum Regibus vniuersè tradit Strabo lib. 15. & Q. Curtius lib. 3. De Græcis, maximè Lacædemonibus tradit Ælianus de varia hiſtoria lib. 6. cap. 6. & Plutarchus de Inſtit. Lacædc. Neque color

7. Imperiũ Chaldæorum.

Colores quarundã nationum

ille puniceus nota erat Aſſyriorum,
quia etiam hyacinthinis vtebantur
veſtibus vt ex Ezech.conſtat cap.23.
qui veſtiri eos ſolitos eſſe hyacintho
dicit. *Fornicata eſt igitur ſuper me Oolla,
& inſaniuit in amatores ſuos, in Aſſy-
rios propinquantes veſtitos hyacintho.*
Sed nationes aliæ non habuêre co-
lorem illum familiarem, qui in ſuis
quadrigis propoſitus eſt: nam Ro-
manis varius, & maculoſus in vſu
familiari non erat; neque Perſis ni-
ger. Græcis fortaſſe magis com-
munis albus, vt notauit Cyrillus,
qui ideo eos in albis equis deſignari
coniectat. Sed neſcio an alius color
ipſis magis vſitatus. Punicei certè
meminit Homerus ſæpe.

8. *In quadriga ſecunda equi nigri.*]
Imperiū Perſarum. Hieronymus hîc Perſas, & Medos
intelligit, & cum ipſo omnes pene
alij, quia eo ordine prodire videntur
quadrigæ, quo Imperia. Imperium
autem Perſicum Babylonico ſuc-
ceſſit. Sed cur in vmbra nigri coloris
Perſica potentia lateat, obſcurum
eſt. Eſt autem veriſimile, ideo Perſi-
cum Imperium nigrum vocari po-
tiùs quàm rubrum, quia non tam
effudit Iudaicum ſanguinem, quod
fecerunt Aſſyrij tot irruptionibus
in Palæſtinæ fines, tot cladibus in
gentem Iſraëliticam, quàm merum
mortis incuſſit, & aliis etiam modis
horrori, atque mœrori fuit. Nam &
exultantes gaudio, atque erectos
ſpe excitandi templi, vrbiſque in-
ſtaurandæ, impedito opere à Cāby-
ſe, qui & Artaxerxes dicitur, & Aſ-
ſuerus 1. Eſdræ cap. 4. mœrore con-
traxit: & Aſſueri Magni tempore,
agente Aman, ſeueriſſimo edicto
extingui omnino iuſſum eſt Iudæo-
rum genus. Hæc atroris plus ha-
bent, quàm ruboris, id eſt, plus mœ-
roris, quàm ſanguinis. Et quidem
propter hæc duo Hieronymus, &
alij atrum eſſe dicunt Iudæis Perſa-
rum Imperium.

In quadriga tertia equi albi.] Hîc 9.
iam ſeſe oſtentat Græcorum Impe- Imperiū Græcorū.
rium, quod Alexander eripuit Da-
rio, & primus omnium inuexit in
Europam. Ita Hieronymus, & pleri-
que alij. Hoc verò Imperium album
fuit, quia principio beneficum in
Iudæos: Alexander enim clementer
ſuſcepit Iudæorū genus, templum-
que Regia liberalitate ornauit, vt
tradit vterque Ioſephus; alter 11.
Ant. cap. vltimo: alter lib. 2. hiſtoriæ
Iudaicæ c. 6. Quod item alij Reges
fecêre, vt Ptolomęus Philadelphus.
Et quamuis ſub Antiocho, aliiſque
Regibus, ad quos Alexandro ſub-
lato pars aliqua pertinuit Græci Im-
perij, variè iactata ſit res Iudaica, il-
lud tamen tempus neque longum
fuit, neque admodùm atrum, cùm
illuſtre fuerit; atque planè cādidum
plurimìs, atque eximiis Machabæo-
rum victoriis.

Et in quadriga quarta equi varij & 10.
fortes.] Hîc omnium pene conſenſu Imperiū
exprimitur Romanorū Imperium, Romanorum.
à quibus non eodem modo Iudai-
cus populus acceptus. Nam Impe-
ratorū aliqui non ſolùm mites, ſed
etiā benefici, vt Auguſtus, Tiberius,
& Claudius; alij non alieni ſolum,
ſed etiam admodùm infenſi fuerūt,
vt Caius Caligula, Veſpaſianus, &
Adrianus. Quare non vno colore,
ſed diuerſis huius quadrigæ equi
notati ſunt. Heb. ברדים *berudim*, id
eſt, *grandinati*, ſeu, *minutis maculis in-
ſtar grādinis aſperſi*. Qua ratione me-
taphora non admodùm diſſimili
guttatum dicimus, quod maculo-
ſum, id eſt, notis guttarum inſtar di-
ſtinctum eſt. Sic Martialis lib. 5.
Epig. 104. aues Numidicas gutta-
tas vocat: & Heb. torquis baccatus.
i. inſtructus gemmis, נשׁפה *neuphah*
dici-

dicitur, quaſi *guttatus*. Qui à vulgato *equi fortes*, & Hebr. אמצים *Amuſim*, à Chaldæo dicuntur קטמנים *Ktemanim*: quę vox *confringētes*, ſeu, *triturantes* valet, non diſſimili ſenſu. Eodem modo à Daniele cap. 2. & 7. Imperium Romanorum forte vocatū eſt. *Ecce*, inquit, *beſtia quarta terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis dētes ferreos habebat, comedénſque, atque comminuens, & reliqua pedibus ſuis conculcans.*

11. *Iſti ſunt quatuor venti cæli.*] Difficilis, & paulo minùs obſcura eſt Angeli interpretatio, quàm fuit ſpecies oblata Zachariæ. Niſi fortè, quod mihi maximè viſum eſt probabile, Angelus interpretationem referat ad viſionem Danielis cap. 7. vbi in quatuor ventis oſtenſa fuerunt totidem Imperia, & res ſatis expoſita fuerat Danieli, & genti Iudæorum, vt credibile eſt, non ignota. Quare idem videtur velle ſignificare Angelus, qui in Zacharia loquebatur. Ac ſi dicat: Hæ quadrigæ idem ſibi volunt, quod quatuor venti apud Danielem, de quorum ſignificatione non dubitabat Zacharias.

12. Sed huic explicationi obſtat quòd in quatuor ventis Danielis non vidētur quatuor Imperia oſtēdi, & in quatuor beſtiis, quæ ex mari prodierunt. Vt enim ibi ait Hieronymus, quem plerique ſequuntur, in quatuor ventis quatuor intelliguntur Angeli, qui totidem Gentibus præſunt, qui inter ſeſe pugnant, dum commiſſis ſuæ fidei prouinciis ſalutem procurant. Nihilominus in ventis Imperia quoq; deſignari exiſtimo, ea loquendi figura, per quam, aut pro conſequētibus antecedentia, aut cauſæ pro effectibus adhibentur. Imperium antecedunt bella, & varij motus, rerúmque mutationes, ac viciſſitudines, quæ optimè cum ventis cōparantur, qui modò huc, modò illuc incitati marinos fluctus in diuerſa propellūt. Neque ſanè Imperia aliud amplitudinis ſuæ exordiū habuerunt. Ita pene Theodoretus, Vatablus, & Pereira in illum locum Danielis. Apriſſimè ergo Angelus dicit quadrigas eſſe ventos, quia ſicut ventis turbatum fuit mare, vt beſtia prodiret, ſic quadrigis, quæ bellici furoris inſtrumēta ſunt, terra turbatur. Neque quadrigæ tam Imperia ſunt, quàm inſtrumenta Imperij comparandi; ſicut venti non tam beſtiæ ſunt, aut Imperatores, ſiue Imperia in beſtiis expreſſa, quàm id, quod turbato priùs mari ex fluctibus ad Imperium emerſit. Hìc verò Hebræorum more ſubauditur ſimilitudinis nota, hoc ſenſu: Iſtæ quatuor quadrigæ ſunt, ſicut illi quatuor venti oſtenſi Danieli. Hæc mihi in re adeò obſcura vidētur probabiliter dici poſſe, vt aliquid lucis tribuamus Angeli expoſitioni, quæ alioqui alicui videri poſſet otioſa, cùm non minus obſcuritatis habeat ventorum, quàm quadrigarum allegoria.

Qui egrediuntur vt ſtent coram Dominatore omnis terræ.] Ne quis putet caſu contingere, quæ in Regnorum adminiſtratione, ac gloria mutationes fiunt, oſtenduntur nobiliſſima illa orbis Imperia aſtare coram Imperatore ſummo, & ab eius pendere, vel minimo nutu, vt diſcant quo loco, tempore, atque ordine progreſſura ſint. Et hoc ſignificat ſtare coram aliquo, aut alicui aſſiſtere, quod miniſtrorum eſt. Reges verò quaſi quadrigas falcatas, & præcipites, aut vento efferos, & vehementes; etiam ſceleratos, & impios miniſtros eſſe Dei, conſtat 13.

Homines etiā peſſimi inſtrumenta ſūt Dei.

ex Scriptura. De Rege Aſſyriorum Iſai. 10. *Væ Aſſur virga furoris mei*, &c. *in manu eius indignatio mea, ad gentem fallacem mittam eum, & contra populũ furoris mei mandabo illi; vt auferat ſpolia, & diripiat prædam*: & Ier. cap. 25. de Nabuchodonoſor. *Ecce ego mittam, & aſſumã vniuerſas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonoſor Regem Aquilonis, ſeruum meum.* Ecce quomodo prima quadriga ſtat coram Imperatore Deo. De ſecunda quadriga, id eſt, de Perſarum Rege, Iſai. c. 45. *Hæc dicit Dominus Chriſto meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt ſubiiciam ante faciẽ eius gentes, & dorſa Regum vertam.* vbi indicat, quod initio capitis dictũ eſt, educendam eſſe hanc quadrigam de montibus æreis. Addit enim, *& aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur*, &c. *portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam.* De Romanis, id eſt, de quarta quadriga dicitur Matth. 22. *miſſis exercitibus ſuis perdidit homicidas illos, & ciuitates illorum ſuccendit.* Fuit autem exercitus Romanorum, quo Dominus vſus fuit ad illius populi puniẽdam perfidiam.

14. In ventis ſignificati Dei miniſtri.

Neque hîc ſolùm Deus ſimiles facit ventis ſeruos ſuos, ſed alibi ſæpe eadem vtitur metaphora. Hoc ſenſu credo dici Deum ambulare ſuper pennas ventorum Pſalm. 17. quia per miniſtros veloces conſulta exequitur ſua: & apertiùs Pſalm.

Pſal. 103. 103. *Qui ponis nubem aſcenſum tuum, qui ambulas ſuper pennas ventorũ. Qui facis Angelos tuos ſpiritus, & miniſtros tuos ignem vrentem.* Vbi ex ſententia Hebræorum *ſpiritus* pro vento ponitur. Sic enim hunc locum accipiunt. *Qui ſpiritus, ſeu ventos facis tuos nuncios, eorúmque miniſterio vteris, vt tibi fuerit collibitum.* Et fauet plurimùm illorum ſententiæ, quòd de rerum naturalium opificio, atque vſu ibi ſermo eſt. Quę ſententia nõnullis etiam ex Catholicis placuit, vt Vatablo, & Ianſenio. Sed omnino eam conuellit Paulus ad Hebr. 1. qui de Angelis hunc locum intelligit: *& ad Angelos* (ait) *quidem dicit: Qui facit Angelos ſuos ſpiritus.* Ad Heb. 1. Sed nihilominus Paulus noſtram ſententiam confirmat: quia hîc Angelos ſuos cum ventis, & miniſtros comparat cum flamma ignis. Nam licèt Gregor. homil. 34. in Euangelia, & Auguſtinus, Haimo, & Primaſius in cap. 1. ad Hebr. ita interpretentur, vt ſpiritus ſit naturæ nomen, Angelus officij; hoc ſenſu: qui eos qui natura ſunt ſpiritus, facit Angelos, id eſt, nuncios ſuos. Sed communiter alij *ſpiritus* pro ventis ſumunt, Angelóſque dicunt ventis eſſe celeritate ſimiles. Dionyſ. de cœleſti Hierar. cap. 15. Damaſ. libro ſecundo de fide capite tertio. Theodoretus, & Euthymius, Genebrardus in eundem Pſalmum, Baſilius, Ribera, & alij in Epiſtol. ad Hebr. capite 1. Obſeruat autem 15.

Regul. Quando in Scriptura nomen locum habeat ſubiecti, quãdo prædicati.

ibi optimè Ribera, cùm dubium eſt an aliquod nomen vim habeat ſubiecti, aut prædicati, id facilè apud Græcos ex articulo cognoſci poſſe. Nam illud nomẽ, cui articulus pręponitur, ſubiectum eſt; adducítque aliquot exempla accommodata, ex quibus hic vnum, aut alterum apponam Ioan. 1. *Et Deus erat Verbum* Gręcè, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. vbi (*Verbum*) articulum habet: & paulo pòſt; *& Verbum caro factum eſt.* Nam Græcè dubium eſt, cùm illud ἐγένετο tã carni, quàm Verbo conuenire poſſit. Sed articulus præpoſitus *Verbo* docet illud eſſe ſubiectum. In hoc verò Pſalmo ſiue apud Lxx. ſiue apud Paulum articulus non eſt cum (*ſpiritus*) ſed cum (*Angelos.*) Quare hoc

ſub

ſubiectum eſt, illud prædicatum. Vbi etiam obſerua hîc deeſſe notam ſimilitudinis hoc ſenſu: Angelos ſuos facit ſicut ventos.

16. Humanarum rerũ inconſtãtia. Hîc ad rem moralem nota, ventis eſſe comparata maxima Imperia, qui fremunt, inflãt, turbántque omnia; ſed breuiſſimè conſident, & euaneſcunt. Excitant fluctus, naues, & nubes hinc inde propellunt, ſed mox vis tota frangitur; neque quicquam à ventis reliquum eſt, niſi quod eorum ſtrauit violentus furor. Quare ſtultus eſt omnino qui ventos ſequitur, quos aſſequi non poteſt: neque ſi poſſet, tenere certè non poſſet diu.

17. *Qui egrediuntur, vt ſtent.*] Hebr. מהתיצב *mehitiaſeb*, variè ab Interpretibus redditur. Pagninus & Vatablus vertunt, *è ſtando*: vulgatus, *vt ſtent*. Sed eſt eadem, aut parum diuerſa ſententia Illi ſumpſerunt terminum à quo in hũc ſenſum: egreſſi ſunt à ſtando, id eſt, ab eo loco vbi ſtabant incluſæ quadrigæ, ſeu poſtquam ſteterãt. Vulgatus autem ſumpſit terminum ad quem: ideo enim egreſſæ ſunt quadrigæ, vt ſe ſiſterent Deo, & eius imperio in hãc illámve partẽ huius illiuſve negotij gratiâ proficiſcerẽtur. Et ſanè vtraque verſio mutuã ſibi præſtat lucẽ: & illa quam Vatablus, & Pagninus ſequuntur, indicat ſatis explicationem, quam initio probauimus; ſcilicet Imperia illa æreis mõtibus eſſe incluſa, veluti ſi carceribus coërcerentur quadrigæ, quæ è ſuis locis non ſimul egreſſæ ſunt, vt ſtatim oſtenditur, ſed alia poſt aliam, prout Deus illas ad varia miniſteria vocabat. Ribera in voce Hebr. מהתיצב *mehitiaſeb*, illud (מ) cauſam ſignificare putat, & ideo nõ malè vertiſſe noſtrum Interpretem, cùm dixit, *vt ſtent*. Eſt ſanè verum (מ) vim habere cauſæ, non tamen, quod ego viderim, finalis, qualis hîc videtur eſſe; ſed efficientis, & plerumq; inſtrumentalis: neq, alterius generis ſunt exempla, quæ ipſe adducit Oſeæ cap. 7. n. 71. Micheæ 2. n. 64. vbi hãc regulam tradit.

In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis.] Quò 18.
egreſſa fuerit quadriga, in qua erãt Cur de Chaldæis nihil dicit Propheta.
equi rufi, non declarat Angelus, vt bene Hieronymus; quia cùm hæc deſignet Chaldæos, quorum Imperium iam erat extinctũ, eorúmq; res Prophetæ non eſſent ignoræ, nõ erat cur de illorum euẽtu quicquã eſſet expectandum. Cyrillus putat ideo Angelum non meminiſſe Imperij Chaldæorum, ne contriſtaret Hebræos, quibus inuiſa erat Chaldæorũ memoria: quia tantũ illa adducere voluit, quæ exhilarent mœſtos Iudæorũ animos. Egreſſi ergo ſunt Perſæ, & Medi Ducibus Cyro, & eius auunculo Dario in Aquilonem, id eſt, in Chaldæam, quia illa Hieroſolymorum comparatione Aquilonaris eſt: quam cum Imperio ſuæ ſibi poteſtati ſubiecerunt.

Non priùs Græcorũ delctũ Imperium, quã Ægyptus debellata.

Et albi egreſſi ſunt poſt eos.] De Græcis hîc agitur, qui Duce Alexandro in eandem regionem ingreſſi ſunt, in quam antè Perſæ: depreſsáque Perſica arrogantia, tertij Imperij exordia poſuerũt, eodem quo Perſæ antea loco.

Et varij egreſſi ſunt ad terram Au- 19.
ſtri.] Terra Auſtri dicitur Ægyptus, quia hæc à Meridie reſpicit Ieruſalem. Cur verò Romani, qui in quarta quadriga deſignãtur (vt dixim⁹) in Ægyptum egreſſi dicantur, cùm alias etiam totius pene orbis prouincias luſtrauerint non ſolùm paſſibus, ſed etiam victoriis, docet optimè Ribera, ex quo pleraque eorum, quæ à me hoc loco dicentur, deſum

deſumpta ſunt. Et præcipua, ac pene ſola ratio eſt; quia licèt innumeras alias gẽtes armis ſubiugarint Romani, nõ tamẽ Græcorũ deleuerunt Imperium, & ad Romanam gloriã tranſcripſerũt, donec Græci Imperij reliquias, quæ in Ægypto conſederant, fractis ab Auguſto Antonij, Cleopatræq; viribus ſuſtulêre. Nã, vt conſtat Machab. 1. capit. 1. cùm Alexãder duodecimo anno Regni ſui immatura morte decederet, Imperium illis, quibuſcum ab adoleſcentia nutritus fuerat, diuiſit; qui quandiu regnarũt, Regnum quoq; Græcorum ſtetit: & ideo ſtatim dicitur. *Ex his exiit radix peccati Antiochus illuſtris filius Antiochi Regis, qui fuerat Romæ obſes, & regnauit in anno triceſimo ſeptimo Regni Græcorum.* Durabat itaque tũc Græcorum Imperium, durauitq; donec illa Regna, quæ poſteri amicorum Alexandri tenebant, in Romanorum venêre poteſtatẽ. Quod tunc accidit quãdo Ægyptus, quæ Ptolomæo Lagi filio data fuerat ab Alexandro, Auguſti Cæſaris armis in prouinciam redacta eſt. Tunc verò finem habuit Græcorum Imperium, & initiũ Romanum. Quod docet Hieronymus, & multi alij ex antiquis, quorum ſententiam idem refert in cap. 9. Danielis. Qui dum 70. hebdomadarum tempus computant, finitum eſſe dicunt Imperium Græcorum morte Cleopatræ, & Romanorum inchoatum in Actiaca Auguſti victoria.

20. *Oſtenſa ſunt extrema bella, quibus Imperia trãſlata.*

Adde, non omnia bella quatuor quadrigarum oſtenſa fuiſſe Zachariæ, ſed illa quæ de Imperij ſumma decertarunt. Nam Cyrus multa alia priùs bella ſecunda geſſit: ſed egreſſus dicitur in Babylonem, quia ibi Imperij mutatio facta eſt. Idem de Alexandro dicendum; qui eodem pene loco extincto Dario Imperij maieſtatem Græco nomini adiunxit. Eodem modo cùm Romani ſecundo bellorum curſu magnam orbis partem occupauiſſent, & in his reliquas prouincias ab Alexandro amicis quaſi teſtamento legatas, nõ tamen Imperium omnino conſecuti ſunt, donec ad alias Græci Imperij regiones, Ægyptum, quæ vna ſupererat ex tot prouinciis, addiderunt. Tunc verò Auguſtus Imperator dici potuit: tunc ab illo Edictũ exiit, vt deſcriberetur vniuerſus orbis. Hac igitur de cauſa equi varij dicuntur ad Auſtrum egreſſi, quia Ægypto, id eſt, Auſtrali regione domita, primùm vocari potuit Romanorum Monarchia.

21. *Equi robuſtiſſimi à variis diuerſi.*

Qui autem erant robuſtiſſimi, exierunt.] Quartam quadrigam trahebant equi varij, & fortes. De variis dictum eſt ab Angelo exiiſſe in regionem Auſtralem; de fortibus, qui hoc loco dicuntur *robuſtiſſimi*, & vtrobique אמצים *Amuſim*, qui ſine dubio à variis diuerſi ſunt. Licèt cõmuniter Interpretes, dum de his nihil ſeorſum dicunt, eoſdem eſſe indicent. Tum quia hi non dicuntur egreſſi in Auſtralem plagam, ſicut varij; ſed exiiſſe, & quæſiiſſe ire, atq; diſcurrere per omnem terram. Deinde illud (*autem*) aliquid omnino diuerſum oſtẽdit. Accedit quòd Dan. c. 2. vbi agit de Romanorum Imperio, in ferreis pedibus diſtinctum aliquid indicatur, nempe ferrum, & lutum, quę commiſceri non poſſunt. Tractauit quæſtionem iſtã Ribera pene ſolus, & ſatis eruditè; alij aut omiſerunt omnino, aut perſtrinxerunt leuiter, & obſcurè. Nũc quando conſtat in equis variis Romanos adumbrari, videndum eſt

qui

quinam ſint illi robuſti, qui eandem cum Romanis quadrigam ſubeunt.

22. R. Dauid Iſmaëlitas, ſeu Mahometanos eſſe putat, qui latè dominati ſunt: cui ſubſcribit Arias Montanus. Sed hoc mihi nullo modo videtur veriſimile; quia equi varij, ac fortes eandem traxerunt quadrigã; ſed Iſmaëlitæ nunquam cum Romanis inière Imperij ſocietatẽ. Præterea Imperium vltimum diuiſum iri dixit Daniel cap. 2. Sed quî diuidi potuit Iſmaëliticum Imperiũ, cùm nunquam fuerit cum Romano coniunctum? Et eſt ſatis veriſimile de iiſdem agi à Daniele, & Zacharia, ab illo in pedibus partim ferreis, & partim fictilibus, qui ab eodem plantario naſcuntur; ab hoc in equis variis, qui priùs in Auſtrum, & in robuſtiſſimis, qui deinde in omnem terram diſcurrere geſtiebant.

23. Equi robuſtiſſimi ſunt Gothi. Longè probabilius eſt, vt optimè conjectat Ribera, in equis robuſtiſſimis Gothorum potentiam, & bellicam gloriam adumbratam fuiſſe. Ad quod perſuadendum obſeruat hîc non agi de tempore, quo Romani nomen, & maieſtatem Imperij pepererunt; ſed de alio, quod poſtea conſecutum eſt. Gothos verò à Romanis fuiſſe victos, & ſub eorum ſignis diu, ac ſæpe meruiſſe ſatis exploratum. Certè ſub Maximino pugnarunt contra Parthos: ſub Conſtantino contra Licinium, & eo propè tempore quo capta eſt Roma à Gothorum Duce Athanarico, ſeu Alarico, Honorio Imperatori bellicam operam nauarunt. Hi ergo non exierunt in Auſtrum cum equis variis, id eſt, Romanis, quando victa fuit Cleopatra, & Græci Imperij reliquiæ omnino ſublatæ, quia nondum erant à Romanis ſubiugati. Poſtea verò poſt egregiam operam Romanis Ducibus nauatam, tandem ſub Honorio, rupto fœdere, populi Romani prouincias inuadunt, & occupant; & ipſam vrbem rerum dominam aliquando diripiunt. Hi in diuerſas partes exire moliuntur, quia pro ſua multitudine, & bellica virtute anguſtos fines ſibi eſſe arbitrabantur. Qui tamen aſperrimis locis, & quaſi æreis montibus incluſi à diuina tenebantur potẽtia: ne, quod fecêre poſtea, quando audierunt ab Angelo; *Ite, & perambulate terram,* nõ in finitimas ſolùm, ſed in remotiſſimas etiam regiones erumperẽt. Occupauerunt enim Aſiæ, Europæ, atque Aphricæ, neque exiguam, neque ignobilem partem.

Neque longè erraret ab optima coniectura, qui crederet hanc Prophetiam ad Hiſpanos quoque pertinere, qui ex Gothico ſanguine bona ex parte, & genus deriuant, & gloriam. Hi enim propter maiorum ſuorum bellicam virtutem ab Imperio Romano iam olim diuiſi ſunt, cui aliquando ante Gothorum tempora ſeruierant. Hi ſupra omnium gentium virtutem, & audaciam, imò ſupra omnem hiſtoricam fidẽ tranſmiſſo felici claſſe ad Ortum, atque Occaſum Oceano, non ſolùm longiſſimis ſpatiis diſſitas prouincias nauigatione, atque oculis, ſed etiam victoriis ad miraculum vſque illuſtribus obierunt. Neque hoc de Hiſpanis cogitare, ac dicere audacis eſt ingenij; quando viri docti non pauci in extremis verbis Abdiæ, & Iſai. cap. 18. in tranſmarinas regiones Hiſpanorum ingreſſum prædictum eſſe putant, in quibus eſt Legionenſis, & Montanus, & Rebellus noſter libr. 18. quæſt. 23. Sed vt hoc communiter, & meritò ab aliis improbatur, ſic puto hoc, etſi parum certum, magis tamen ad- 24. Veriſimile eſt in robuſtiſſimis intelligi Hiſpanos.

ad rei ipſius veritatem accedere.

25. *Requieſcere fecerunt ſpiritum meum in terra Aquilonis.*] Agit hîc de Perſarum Imperio contra Babylonem miſſo. Et cùm *ſpiritus* multa ſignificet; hîc tamen vt LXX. interpretantur,& nos cap.5. diximus, furorem ſignificat,hoc ſenſu: immiſſis Perſis, rémque Babylonicam latè vaſtantibus explebitur, & ſaturabitur furor meus, quem iam antea grauiter imbiberam in Chaldæos,qui populum meum duriùs vexauerũt,quàm ego præceperam. Iuxta ea, quæ diximus cap.1. *Ira magna ego iraſcor ſuper gentes opulentas; quia ego iratus ſum parum,ipſi verò adiuuerunt in malum.*Ita expoſuit Cyrillus;& eſt metaphora ab iratis petita, quorũ animus dum furit,feruet,atque æſtuat,& nunc ſe huc,nũc illuc inceſſanter rapit.Cùm autem expleuit ſe vindictâ,quemadmodum ſi mari inducta eſſet tranquillitas, deferueſcit, conſidet, & quieſcit. Vide quæ diximus in illud Iſai.1.*Heu cõſolabor ſuper hoſtibus meis*

26. Aliam expoſitionẽ adducit Hieronymus ex Hebræorum ſententia, qui hîc ſpiritum prophetalem accipiunt in hanc ſententiam: Requieſcere fecerunt ſpiritum meum prophetalem ſuper Chaldæos,cùm iam ſint deleti. Nam ante hoc tempus vrgebat Babylonios Deus frequentibus vaticiniis,à quibus nunc dicit eſſe ceſſandum. Et quidem *ſpiritum* pro dono prophetico ſumi conſtat Micheæ 2. *Vtinam non eſſem vir habens ſpiritum, ſed mendacium potiùs loquerer*; id eſt, vtinam in hoc non eſſem verus Propheta. Sed placet magis prior expoſitio. Hæc tamen ad ſenſum moralem optima, quæ indicat Deum quaſi iam defeſſum admonendo Chaldæos, velle requieſcere ab eo labore fruſtra ſuſcepto. Quo ſupplicio ſanè grauiſſimo vlciſci vult populi ſui vexationem crudelem, & tot irritas admonitiones. Hoc idem minatus eſt per Zachariam ſuprà cap. 1. dum dicit; *Conuertimini de viis veſtris, &c. Prophetæ nunquid in ſempiternum viuent?* Væ peccatori vbi ab admonendo diuinus quieuerit ſpiritus.Vide quæ diximus ad illud Cant. 5. *Dilectus meus miſit manum ſuam per foramen.*

Spiritus pro dono Prophetiæ.

Mich.c.2.

Diuini furoris ſignum verbum ſubtrahere.

Sume à tranſmigratione ab Holdai, & Tobia. 27.
] Sicut Daniel cap. 2. & 7. vbi egiſſet de quatuor Imperiis, ſermonem tranſtulit ad æternum Chriſti Regnum: ſic nunc Zacharias de Chriſti Regno inducit vaticinium, ſic tamen obſcurè, vt Hieronymus propoſita difficultate deterritus in Prologo ſecundæ partis huius Prophetæ (nam hîc & librum diuidit, & Commentaria) ſic dicat eleganter, & vt aliquando ſolet in ſenili ætate iuueneſcenti ingenio. *Ab obſcuris ad obſcura tranſimus, & cum Moyſe ingredimur in nubem, & caliginem; abyſſus abyſſum inuocat in voce cataractarum Dei, & gyrans gyrando vadit ſpiritus, & in circulos ſuos reuertitur. Labyrinthæos patimur errores, & Chriſti cæca regimus filo veſtigia.* Adſit vtinã Deus,quẽ iam in noſtro Propheta propiùs intuemur, dum eundem cum Hieronymo labyrinthum ingredimur.

Sume à tranſmigratione ab Holdai, 28.
& Tobia, & ab Idaia, & venies tu in die illa, & intrabis domum Ioſiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.] Conſtat ex lib. 1. Eſdræ cap. 1. & 2. plurimùm auri, atque argenti oblatum eſſe ad ornatum inſtructúmque templi ab his, qui in patriam ex captiuitate redierunt.Et licèt nihil eâ de re ex Scriptura certũ habeamus, eſt tamen probabile, ea omnia munera alicuius viri, cuius eſſet explorata probitas, & fides, cuſtodiæ eſſe

com

cómiſſa. Ille verò videtur fuiſſe Ioſias filius Sophoniæ, qui, ſicut ex ſententia Hebræorum refert Hieronymus, fuit ædituus, & cuſtos templi. Cyrillus verò putat ſtatutũ eſſe gazophylacium à Iudęis, qui è Babylone venerunt, vbi pro templi inſtructu dona ſeruarentur, & eius cuſtodiam eſſe creditam Ioſiæ fidei. Iubet ergo Deus Zachariæ, vt ex Ioſiæ domo ſumat aurum, & argentũ quod oblatum eſt ab Holdai, & Tobia, &c. qui è Babylonia remearunt, ſiue tunc primùm, ſiue multo antè cum Zorobabel: & ex eis coronas conflet, quas in capite ponat Ieſu Sacerdotis. Litera valdè confuſa, atque implexa eſt, quam ſic ordinat Hieronymus. *Sume tibi ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia qui venerunt ex Babylone: & ſumes ab eis, quæ offeruntur munera, aurum, & argentum, & intrabis in domum Sophoniæ, & ibi facies*, &c. Ego quidem non dubitarem illud, *qui venerunt*, accommodare Ioſiæ, & eius patri Sophoniæ. quia, vt verba diſponit Hieronymus, longum eſt, & durum hyperbaton; neque quicquam eſt, quod nos cogat aliter accipere. Eſdr. lib. 2. c. vlt. mẽtio fit cuiuſdam Tobiæ, apud quem publica gaza, & ſacra ſeruabatur.

19. *Et facies coronas.*] Hebræi quidam ex antiquis, vt refert Hieronymus, & ex iunioribus R. Dauid, & nonnulli etiam ex noſtris exiſtimãt duas coronas fieri iuberi, alteram Ieſu Sacerdoti; alteram Duci Zorobabel: Sed eſt communis omnium antiquorum, recentiorúmque ſentẽtia, vnum Ieſum duabus coronis fuiſſe coronatũ, vt Seruatorem Sacerdotem, & Regem, Pontificia, ac Regia corona figuraret. Neque durum videri debet, ſi caput vnum gemino diademate onerari videatur potiùs, quàm ornari: quandoquidem neceſſe non eſt ſimul vtrumque geſtare: ſicut in Imperatoria inauguratione triplicem diuerſis temporibus coronam accipit Imperator, ferream, argenteam, auream. Neque ſi eodem geſtaret tempore, quicquam eſſet incommodi, cùm in Pontifice Chriſti vicario triplici diademate thiara reſplendeat. Scio nonnullos legere *coronam* in ſingulari; in quibus ſunt LXX. paulo inferiùs, vbi nos habemus, *& corona erunt. Helem*; & Chaldæus hîc. Et indicat Hieronymus in Commentariis dum dicit. *Iubetur autem Propheta, vt poſtquam coronas impoſuerit, ſeu coronam ſuper caput Ieſu*, &c. Induxit, credo, hos Interpretes, quia coronis in numero multitudinis adiungitur verbum ſingulare *erit*, וה עטרת תהיה *veha ateroth tihieh*, id eſt, *& corona erit*. Sed ſatis eſt notum apud Hebræos nomini plurali verbum adiungi ſolere ſingulare; ſicut apud Græcos.

Typus Chriſti in [d]uabus [cor]onis.

Et ecce vir Oriens nomen eius.] 30.
Ponitur hîc relatiuum *eius* ſine antecedenti, quod præceſſerit. Quod genus quoddam eſt apoſiopeſis, de quo pluribus egimus in Commentariis noſtris ſuper Cantica ad illud cap. 1. *Oſculetur me oſculo oris ſui.* In quo mirifica quædam epitaſis eſt, & ſignificatio animi in alta quadam cogitatione ſuſpenſi. *De Orientis* nomine ſatis multa ſuprà cap. 3. quod *Germẽ* ſignificare diximus; & ſine dubio de Chriſto intelligendum. Neq; obſcurè indicat Propheta cùm rationem reddit, cur geminam coronam Ieſu Sacerdoti dederit; quia nimirũ Ieſum Sacerdotẽ ſummum, & æternum, qui Rex etiã futurus erat, adumbrabat. Quidã in *Oriente* aut *Germine* Zorobabelem intelligunt; & illi è duabus alteram coronam accommodant. Ita nonnulli ex He-

Oriens pro germine.

r 2

bræis, quos ſequitur Theodoretus. Sed communis eſt Patrum ſententia, & multorum ex Hebręis, quibus accedit Chaldæus, ſermonem hîc eſſe de Meſſiah. Neque nomen *Orientis*, aut *Germinis* ſatis aptum eſt Zorobabeli, & quæ ſequuntur omnia, non illi valdè conſentanea.

31. *Et ſubter eum orietur.*] Heb. *de ſub ſe*, aut *de ſub illo*: nam vtrũque valet affixũ *Vau*. Pro *orietur*, Heb. eſt יצמח *yſmach*, id eſt, *germinabit*. Quod ſiue actiuè ſumas, ſeu paſſiuè, optimè cadit in Chriſtum. Paſſiuè quidẽ iuxta ſententiam Hebręorũ, vt refert Hieronymus, qui *à ſe* conuertunt in hũc ſenſum. *Ex ſe repentè ſuccreſcet, & ex radice ſua in ſimilitudinem germinis pullulabit*; id eſt, habebit à ſe ipſo vt creſcat, & non ab aliena virtute. Actiuè verò in hanc ſententiã. *Producet ex ſe ramos innumeros, & tanquã ſtirps nobilis quoquouersùs diffundet.* Iuxta illud Ioan. 15. *Ego ſum vitis, vos palmites.* Et idem ſenſus erit, ſi *ſub illo* interpretêre, vt vult, & exponit Hieronymus. *Subter eum orietur multitudo credentium, & ædificabitur Eccleſia.*

32. Alius ſeſe mihi ſenſus offert, quem nemini perſuadeo, tantùm aliorum iudicio examinandum relinquo. Sub illo Ieſu Sacerdote orietur alius Ieſus Seruator, qua ratione aliquid, quod ſub vmbra latuerat, in lucem prodire dicitur. Cùm ergo Ieſus hic Sacerdos multis modis figura ſit, atque vmbra Chriſti, Chriſtus ab hoc adumbratus prodibit aliquando gemina redimitus corona; ſicut hic Sacerdos, qui hoc loco, ſi vnquam, Chriſti typus fuit. Nam cùm ante hæc tempora Rex eſſet à Sacerdote diuerſus, à captiuitate tamen duæ iſtæ dignitates, ac tituli in vnam perſonam coïerunt. Neque vnquam inter Hebræos à captiuitate, niſi extremis eius Reipublicæ temporibus, Regium nomen auditum eſt. Sanè in hiſtoria Iudith de Rege nihil; de Sacerdote verò Maximo multa, cui cap. 4. Regiæ partes, & Imperatoriæ datę ſunt. Nam Eliachim Sacerdos, qui cap. 15. Ioachim appellatur; *Scripſit ad vniuerſos per quos via tranſitus eſſe poterat, vt obtinerẽt aſcenſus montium, per quos via eſſe poterat ad Ieruſalem: & illìc cuſtodirent, vbi anguſtum iter eſſe poterat inter montes. Et fecerunt filij Iſraël ſecundùm quod conſtituerat eis Sacerdos Domini Eliachim.* Atqui iſtæ Regiæ partes ſunt. Probat hoc hiſtoria Machabæorum, vbi quidam Sacerdotes, & Duces eſſe dicuntur. Mathatias libr. 1. cap. 2. Ionathas cap. 12. Simon cap. 13. Quòd verò de hac vmbra Ieſu Sacerdotis id eſt, ad huius exemplar, & typum Chriſtus exierit, probant ea, quæ ſequuntur. Nam quod fecit Ieſus Sacerdos typicè, idem altiori quodammodo verè fecit Ieſus Seruator. Vnde additur.

Ieſus Sacerdos vmbra Ieſu Seruatoris.

Regia dignitas cũ Sacerdotali coniuncta.

Et ædificabit templum Domini, & ipſe extruet templum Domino.] In hoc ſimilis erit Chriſtus Ieſu Sacerdoti, quia ſicut alter templum Domino, ſic alter ſupra firmã petram templũ aliud illuſtrius, contra quod non præualebunt portæ inferi; Domino item ædificabit. Repetitur autem bis eadem ſententia iuxta Hebræorum conſuetudinem, ad ſignificandam maiorem vaticinij certitudinem. Iuxta ea, quæ diximus Cant. 6. num. 7. Quam regulam tradit Hieronymus in illud Iob. 3. *& quod verebar, accidit*: & Aug. Pſalm. 74. prope initium. Niſi mauis, quod mihi valdè videtur veriſimile, alteram partem ad Ieſum Sacerdotem, alteram ad Seruatorem referri in hanc ſententiam. Sicut Ieſus Sacerdos 33.

ædi

ædificabit templum, ita Chriſtus. vbi ſatis oſtenditur quemadmodum à Ieſu Sacerdote Seruator prodierit. Siletur autem Hebræorũ more nota ſimilitudinis; quam ſi addideris, nihil erit clarius.

Et ipſe portabit gloriam.] Id eſt, coronã glorioſam, iuxta illud Pſal. 20. *Poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo* Ecce hic Ieſus Sacerdos coronatus quomodo Ieſum Seruatorem adumbrat.

34. Chriſtus Rex. & Sacerdos. *Et ſedebit, & dominabitur ſuper ſolio ſuo, & erit Sacerdos ſuper ſolio ſuo.*] Chriſtus verus Rex fuit. Pſal. 2. *Ego autem conſtitutus ſum Rex.* & Lucæ. 1. *& dabit ei Dominus ſedem Dauid.* Item Sacerdos. Pſal. 109. *Tu es Sacerdos in æternum.* Ex his fit veriſimile, ſummam poteſtatem eo tempore fuiſſe penes Ieſum Sacerdotem; vt omnino Chriſtum adumbraret: Zorobabelem autem fuiſſe ipſius adminiſtrum ad opus templi réſque alias grauioris negotij. Atque ideo cap. 3. vidimus ſumpſiſſe cydarim, & veſtimenta gloriæ, & nunc coronas geminas. De Zorobabele nihil vidimus, niſi fuiſſe in eius manu lapidẽ ſtanneum, & poſuiſſe primum lapidem in templo inſtaurando, & impoſiturum eſſe poſtremum. Quod non eſt ſummæ poteſtatis negotiũ, ſed eius cui à poteſtate ſumma id negotij datum eſt. Sed, vt Zorobabel Rex fuerit, certè eius poſteri non fuerunt: imò, vt tradunt Hebræi in Seder Holam, Zorobabel ædificato templo in Babyloniam rediit, vbi mortuus eſt. Ab eo tempore conſtans, & illuſtris eſt Sacerdotum ſucceſſio tum apud Eſdram lib. 2. cap. 12. tum apud ſcriptores alios. Neque in faſtis, aut ordine temporum Zorobabelis poſteri nominantur, ſed Sacerdotũ. Vide Genebrardum in Chronologio anno 3638. Abul. in cap. 6. q. 8. lib. 1. Paralip. Ioſephum lib. 11. Ant. c. 4. qui dicunt à captiuitate poteſtatem ſummam fuiſſe in Pontificibus.

(Margin, beside "geminas…": Quæ poteſtas in Zorobabel.)

Et conſilium pacis erit inter illos 35.
duos.] Fuerant antè ſæpe controuerſiæ inter Reges, & Sacerdotes, adeò vt vexati ſæpe fuerint, imò & occiſi Pontifices à Regibus, vt liquet in Achimelec, quem occidit Saül, & in Zacharia, quem occidit Ioas in atrio domus Domini. 2. Paralip. 24. Ait ergo Dominus futuram eſſe pacem inter illos duos, non quidem inter duas perſonas, ſed inter duos Magiſtratus, ſeu dignitates perſonarum. Quia deinceps ſi non omnino in Ieſu Sacerdote, quia de Zorobabele multi dubitant; at in eius poſteris item Sacerdotibus hærebit vterque titulus. Quare duæ coronę, poſtquam Sacerdotis caput attigerint, iubentur deponi, & ad templũ transferri, quia in tẽplo habitaturæ ſunt, id eſt, in domo Sacerdoris. Ac ſi dicat; qui templo præerit Regia, ac Pontificia corona ornato, præerit etiam Regno. Hæc mihi ſatis veriſimiliter videntur dici poſſe.

(Margin: Poteſtas Regia diu perſeuerauit in Sacerdotibus.)

Quidam illos, inter quos futura dicitur eſſe pax, Deum intelligunt, & homines, quia Chriſtus Sacerdos, & mediator peccatores cum Deo conciliabit. Alij duos populos Iudaicum, & Gentilem hactenus inimicos, vniendos eſſe dicunt angulari lapide. Sed vtraque explicatiõ ideo difficilis eſt, quia nihil videtur præceſſiſſe, quod ad homines peccatores, ſeu duos populos pertineat, ad quod referri poſſit illud, *inter illos duos.* 36.

Meliùs fortaſſe coniectarent iuxta 37.
ea, quæ ſuprà numer. 32. dicebamus, qui conſilium pacis futurum

eſſe diceret inter Ieſum Sacerdotem,& Ieſum Seruatorem;quia magna erit inter vtrumque,id eſt, inter figuram,& veritatem conſenſio.Impleuit enim verè Chriſtus omnia, quæ obſcurè Sacerdos ille figurabat: nam vt ille poſt ſquallorem,& ſordes ſtolam accepit mundam, & cydarim gloriæ; templum conſtruxit,amplexus eſt dignitatem Pontificiam, & Regiam, ſic Chriſtus his tot vmbris,& ſymbolis verè reſpõdit.Et hoc eſt pacem eſſe inter duos, id eſt, conſenſionem,qualis eſt inter exemplar,& id, quod ab exemplari expreſſum eſt.

38. *Et corona erunt Helem,& Tobia,& Idaia,& Hen filio Sophonia, memoriale in templo Domini.*] Vbi Sacerdos ſummus gemina corona redimitus, & gemino etiam honore,ac titulo inauguratus fuerit, iubet Deus vt detractæ coronæ in illuſtri aliquo templi loco reponantur; vt extet propoſitum aliquod monumentum eorum,quorum ex pietate,ac liberalitate conflatæ ſunt. Contulerunt, credo, iſti ſyncerè, atque ex animo dona aurea,atque argentea, & ideo illa præ cæteris eligit Deus, vt ſint non ſolùm Sacerdoti, ac Regi, ſed ſibi etiam ornamentum,& inſigne. Porrò obſeruandum eſt illud *Helem, & Tobia*, &c. eſſe in datiuo, vt probat *Lamed* præfixum:quia coronæ illæ in templo ſuſpenſæ id agunt ex Dei inſtituto,vt recentem ſemper tueantur apud poſteros memoriam eorum,qui obtulerunt.

39. Hebræi,vt ſunt ingenio ad fingẽdum audaci, hos viros quorum liberalitate conflatæ ſunt coronæ, Danielem eſſe fabulantur, & tres alios pueros, qui in Bablyonicam fornacem coniecti ſunt; coniecturáſque adducunt omnino futiles, quas hîc adducit Hieronymus. Sed ſanè ſi iſti à tranſmigratione vnquã eſſent reuerſi, non tacuiſſet Eſdras, qui aliorum meminit longè inferioris notæ. Neq; eſt admodùm veriſimile,eos ad hoc vſque tempus produxiſſe vitam: eſſent enim propè centenarij,quia à principio captiuitatis ad annum ſecundũ Darij plures quàm octoginta anni interceſſerunt.Sed tres illi pueri abducti ſunt in principio tranſmigrationis, vt conſtat Daniel. c.1. ætate, vt veriſile eſt, non Infantili, ſed ætas centenarij eo ſæculo perquàm rara.Accedit quòd, vt tradit Iſidorus de vita, & morte Sanctorum Veteris Teſt. & Martyrologium Romanum die decimoſexto Decembris, ſepulti ſunt tres illi pueri in Babylonia, quod ſanè non contigiſſet ſi cũ aliis fuiſſent in patriam reuerſi.

Hîc porro obſeruandum,variari 40.
nomina,vt cũ Hieronymo ſentiunt omnes pene Interpretes. Nam qui priùs vocatus eſt Holdai,nunc dicitur Helem: & qui antea Ioſias,nunc Hen. Quare dicendum eſt,eos fuiſſe binomines. Cur verò tam breui ſpatio mutata ſint nomina, ea ratio ab omnibus communiter affertur, quia quæ ſecundo loco ponuntur nomina, paucioribus conſtant literis,atque adeò commodiùs incidi poſſunt in coronis, & expreſſiùs,& non decurtata. Sed certè ratio hæc leuis eſt,& duarum, triúmve literarum detractio non laxabat coronarum ſpatia. Et ſanè alterum nomen eam ob cauſam mutari non debuit: neque enim, vt patet, plus ſpatij occuparet vox prior חלדי *cheldai*,quàm poſterior חלם *chelem*, Potiùs ergo exiſtimo voluiſſe Dominum, qua eſt in ſuos liberalitate,extare memoriã illuſtrem, & omnibus propoſitam horũ virorũ.Cùm verò duo haberẽt nomina, eáque non omnibus nota, quia

Reg. Nomina varia eiuſdem hominis,& ſæpe diuerſorum idiomatũ.

Deus ſuorum honorator.

quia alia fortaſſe nota Chaldæis, apud quos diu vixerant, & à quibus acceperant, alia Hebræis, ſcilicet gentilitia, & patria, voluit Deus tam Hebræis, quàm Chaldæis conſtare illorum hominum pietatem, & religionem. Quare exiſtimo vſque adeò Deum ſuperioribus literas detrahere noluiſſe, vt maluerit potiùs vtrũque nomen eſſe cælatum. Quòd verò multi, qui in captiuitate vixerant, aut qui Regi Babylonis aliqua ratione ſeruierãt, duo nomina habuerint, alterum ab Hebræis parentibus, alterum à Chaldæis dominis, docẽt primùm tres pueri, quibus Nabuchodonoſor nomina indidit Chaldaica. Dan. cap. 1. & qui priùs dicebatur Mathanias, vbi ab eodem Nabuchodonoſor Rex eſt conſtitutus, mutato nomine vocatus eſt Sedecias. 4. Reg. 24. quod etiam in Teſtamento Nouo reperitur, vt aliquis duo habeat nomina à diuerſis nationibus impoſita. Nam qui Heb. Iudas dicitur, & Lebbæus, idem Chaldaicè Thaddęus appellatur, & qui Gręcè Didymus, idem Hebraicè vocatur Thomas. Deinde quò res ſit aliqua notior, cùm duo ſunt, aut plura nomina, ea in opere aliquo egregio, aut monumento incidi ſolent, vt ex omnibus pene antiquorum inſcriptionibus conſtat. In his ergo monumentis apparere voluit Deus omnia nomina, quibus homines iſti erãt omnibus gẽtibus noti. Et ſanè in hiſtoria ſacra ita fit plerunque, & quidẽ hoc ipſo tẽpore. Eſdræ cap. 4. duo nomina Regis Chaldæorũ exprimũtur, Aſſuerus, & Artaxerxes; & Eſther cap. 2. vtrumque Reginæ nomen adhibetur Ediſſa, & Eſther, & Daniel ſæpe Daniel ſimul, & Balthaſar dicitur, & Simon Petrus, & Thomas Didymus, & Tabitha Dorcas, & alter Simon Chananæus, & Zelotes nominatur. Quod ergo in Scriptura frequenter, atque in humanæ gloriæ monumentis plerumque fit, in aliis monumentis, vbi æterna quæritur memoria, nõ fieret?

41. In his nominibus, quæ in coronis notantur, aliquid videtur latere myſterij. Nam, vt Hieronymus explicat, *Holdai* eſt deprecatio Domini: *Tobia*, bonum Domini, ſeu placens Domino; *Idaia*, notus Domini, *Helem*, ſomnium; *Hen*, gratia. Eis igitur, qui ad Dominum accedunt, & deprecãtur, & qui Deo placent, atque eo nomine Deo cogniti tanquam eidem grati, ac ſupplices, datur *Hen*, id eſt, *gratia*, & dona, quę gratię nomine ſignificantur, & *Helem*, id eſt, *ſomniũ*, hoc eſt, ſponſæ deliciæ, ac quies in Domini complexu ac ſinu. Notum eſt enim ſolenne eſſe in Hebręorum nuptiis, vt ſponſa dormiens inducatur in ſpõſi ſinu, vt plurimis oſtendimus in Commentariis noſtris in Cantica. Per *ſomnium* autem blanda quædam, & mollis indulgentia ſignificatur.

42. Iuſti ſunt gloria, & corona Chriſti quando à peccato reſipiſcunt.

Sed eſt optima, maximẽque moralis expoſitio Hieronymi. Nam coronæ iſtæ fiunt ab iis, qui è Babylonia reuerſi ſunt in Ieruſalem, id eſt, ab iis, qui per pœnitentiam à peccatorum ſordibus emerſerunt, & imponuntur capiti Ieſu Sacerdotis, qui Chriſti typus eſt. Ait ergo Hieronymus. *Quia nobis proficientibus, & reuerſis ad meliora, per ſingulas virtutes noſtras Dominus coronatur, imò nobis virtute pœnitentiæ coronatis Saluator in ſingulis coronam accipit.* Mira ſanè commendatio pœnitentiæ, quæ non ſolùm pœnitentem, ſed etiam Chriſtum glorioſè coronat. Quemadmodum ſi ſtudio, atque opera Ieſu filij Ioſedech plurimi laxata captiuitate in patriam rediiſſent, glorioſum eſſet illi; & inſtar coronæ; ſic

quia

quia per Chriſtum homines conſecuti ſunt, vt ab iis, quibus tenebantur vinculis, ſoluti aditum habeant expeditum in cœlum, quicunque beneficio Chriſti per pœnitentiam captiuus eſſe deſiit, coronam conflat Chriſto multo ſplendidiorem, quàm Holdai, & Tobias. Sanè hos, quos Euangelij luce luſtrarat Paulus, coronam ſibi eſſe prædicat ad Philip. 4. *Gaudium meum, & corona mea*. Placent ſanè plurimùm eorum dona, qui è Babylonia, id eſt, è peccatorũ vinculis exierunt, quando illa Deus ſuæ inſculpit coronæ, teſtimonióque publico fatetur ſe illis coronari.

43. *Templum Solymitanum, Eccleſiæ typus, tum fabrica, tũ concurſu nationum.*

Et qui procul ſunt, venient, & ædificabunt in templo Domini.] Proponit priùs typũ, quia ad templi fabricam plurimi cõuenient ex gentibus; deinde veritatẽ: quia eodẽ modo poſtea factus eſt gentium ad Eccleſiam concurſus. Accedent itaque Gentes ad Iudæorum religionem, veniéntque ad templum à Ieſu Sacerdote conſtructum, quia ex hoc tempore multi fuêre proſelyti, vt in Actis diximus cap. 2. Sed hoc multo magis impletum eſt in templo à Chriſto conſtructo, cuius Hieroſolymitanũ typus erat. Venient ſanè qui procul ſunt, vbi Chriſtus iuxta huius templi formam, ſeu vmbram aliud extruxerit longè nobilius, in quo ipſi quoque ædificabuntur facti viui lapides, ſuperædificati ſuper angularem lapidem. Ad quem locum alluſiſſe videtur Paulus ad Epeſ. cap. 2. *Nunc autem in Chriſto Ieſu vos, qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti; ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum.*

44. *Quid exteri ad templi fabricam contulerint.*

Et ædificabunt in templo Domini.] Hoc templum, vt dixi, typus eſt Eccleſiæ, ſicut Ieſus Sacerdos, qui illud cum Zorobabele conſtruxit, typus eſt Chriſti. Atque ideo exiſtimo in templo Hieroſolymitano accidiſſe, quod ſplendidiùs in Eccleſia poſtea. Nunc vidẽdum quomodo qui procul ſunt, & ſitu, & animo à Iudæorũ conſiliis, auxilium illis præſtent ad templi fabricam: nam id vnum adduxit nonnullos vt exiſtimarent hîc nullo modo ſermonem eſſe de templo terreſtri. Mihi certum eſt accidiſſe hoc non in Eccleſia ſolùm, ſed in eius vmbra. Nam qui, dum hæc à Zacharia dicebantur, alieniori erant animo à Iudæis, ſtatim agente Deo ita ſunt à ſe ipſis mutati, vt non ſolùm facultatem fecerint Iudæis interruptum opus pertexendi, ſed etiã ex ærario Regio tantùm decreuerint pecuniarum, quantùm exigeret operoſa illa templi moles. Darius enim 1. Eſdræ cap. 6. vbi confirmauit Cyri decretum, quod ab Artaxerxe, qui Cambyſes eſſe creditur, ſublatum fuerat, ſic ait ad præpoſitos, qui ſunt trans flumen. *A me præceptum eſt, vt de arca Regis, id eſt, de tributis, quæ dantur de regione trans flumen, ſtudioſè ſumptus dentur viris illis* (Ieſu, & Zorobabeli) *ne impediatur opus*. Deinde iubet vt dentur victimæ, & quæ in templo iuxta legem offerri ſolent. Quod ita decreuit auidè, vt ad extremum adiecerit: *A me ergo poſitum eſt decretum, vt omnis homo qui hanc mutauerit iuſſionem, tollatur lignum de domo ipſius, & erigatur, & configatur in eo: domus autem eius publicetur.* Et ibid. cap 7. Artaxerxes non minori ſtudio, ac liberalitate præcepit vt præfecti trans flumen de theſauro Regis expenderent, quantumcumque neceſſe eſſet ad domum Dei: & præfecti iidẽ, qui ad Darium, & Artaxerxem ſcripſerant de impedienda templi, murorúmque fabrica executi Regium imperium, neceſſaria contulerunt ad illam.

illam abſoluendam. Adde quòd 2. Eſdræ c. 9. multi ex alienigenis dicuntur eſſe cum filiis Iſraël in ciuitate. Ecce qui procul erant, id eſt, qui maximè oderant Iudæorũ nomen, nunc omnium ſtudioſiſſimè illorum conſiliis, atque inceptis fauent. Hoc idem mihi perſuadet, vt de templo Solymitano accipiam id, quod mox additur.

45. *Et ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos.*] Suam propheticam fidem probare vult Zacharias certo ſigno, quod neque vulgare eſſe oportuit, neque expectatum diu: alioqui quomodo ex re facili, ac prona alij crederent Spiritu diuino hæc oracula à Zacharia fundi? Eſt autem magnum, neque expectatum ſignum, Principem externum ſic in populum ærumnoſum, contra quem à ſuis Ducibus, & Præfectis quotidie perfidiæ, atque inſidiarum noua conſilia audiebat, affectum iri, vt non ſolùm ædificandi copiam, ſed etiam ad ædificandum ſumptus liberaliter dederit. Hoc ſignum dat, quod quia eo ſpectat, vt ſe eſſe Prophetam à Deo miſſum probet, neceſſe eſt, vt ſigna proxima ſint, & quæ breui, qui aderant, eſſent viſuri. Sed quis illorum ad quos hoc Zachariæ vaticinium datum eſt, Eccleſiam vidit ab his, qui procul eſſent, ædificari, vt ex eo ſigno diſcerent afflatum à Deo Zachariam; cùm ante 500. annos Eccleſiæ nomen non niſi in figura, ac typo auditum ſit? Agit ergo Zacharias hîc de templo Solymitano, ſed in vmbra, vt dixi, in quo adumbrat Eccleſiam. Et ex hoc ſigno, quod iam iam expectatur ex Regis Perſarum beneuolentia, probat certum futurum, quod de Eccleſia longè pòſt futurum vaticinatur.

Quàm verò externi populi copioſè, atque auidè ad Eccleſiam concurrerint, vt à Chriſtiana Religione quondam alieniſſimi illam poſtea ſua voce, & ſcriptis, ac etiam ſanguine ædificauerint, non eſt huius loci recenſere. Probant Paulus, & Auguſtinus, qui priùs infenſi Eccleſiæ hoſtes, poſtea verò illius conſtantiſſimi propugnatores extiterunt. De hac gentium conuerſione, atque frequentia multa occurrũt in Prophetis, & Pſalmis, & ſub eadem metaphora conſtruendæ domus. Eſt egregius locus apud Iſaiam cap. 60. qui cùm de inſulis, remotiſſimiſque locis egiſſet, ait; *& ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & Reges eorum miniſtrabunt tibi.* Qui ſanè locus optimè cum hoc noſtro colludit.

Eccleſiã defendũt, & ornãt, qui priùs eidé fuerant infenſi.

46. *Erit autem hoc ſi auditu audieritis.*] Nota eſt phraſis Hebræorum, qui repetita eadem voce, aut eius coniugato certitudinem, aut perfectionem rerum ſignificant. Hoc itaque loco promittit Propheta futurum, vt externi homines non modò non impediant templi fabricam; ſed etiam promoueant, dummodò ipſi ita audiant præcepta Domini, vt etiam impleant. Quod verum eſſe puto, quoad illam partem, quæ eſt de ſigno antè propoſito peregrini auxilij: nam quoad illud aliud templum nobilius, non eſt cur exiſtimemus impeditum iri Iudæis diuino præcepto non obſequentibus. Neque verò obſecuti ſunt, vt Chriſtus illis ſæpius obiecit: non tamen ideo non eſt ædificata, & innumera Gentium multitudine amplificata Eccleſia. Agit ergo de obediẽtia illorum, qui tunc aderant, & de externo auxilio, quod propediem adfuturum eſſe vaticinabatur. Ne-

Promiſſio hæc non de Eccleſiæ fundatione, ſed de externo auxilio.

que enim tam antiqua ac liberalis promiſſio de Chriſto venturo pendere debuit à Iudæorum fide, vel obedientia, vel propter illorum peccata reuocari, qui ideo deſcendit, vt hominum peccata deleret. Ex quo fit veriſimile hîc non tam de Eccleſia, quàm de Solymitano templo ſermonem eſſe.

47. Dicunt aliqui, in quibus eſt Ribera, & Stunica, prædici hîc Iudæis à Propheta, non fore Eccleſiæ participes niſi diuinis mandatis audiẽtes fuerint; ſed illis prætermiſſis vocandas eſſe Gentes. At non video vnde hæc colligant: nam tantùm dixerat Propheta; *Et qui procul ſunt, venient*: & deinde ſubdit; *Erit autem hoc ſi auditu audieritis.* Vnde contrarium videbatur eſſe colligẽdum, quàm ipſi colligunt; nempe, ſi auditu audieritis, veniẽt qui procul ſunt; & vos excludemini. Quo quid alienius, vel à veritate, vel à textu? Quare magis expeditum, ac promptum eſt, ſi dicas: ſi auditu audieritis, venient externi, qui vobis in extruendo templo adiutores ſint.

ARGV

ARGVMENTVM
SEPTIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

CVm legatio mitteretur à Iudæis qui procul aberant à Ieruſalem, vt diſcerent an inſtaurato templo ſeruandum eſſet ieiunium, quod propter illius incendium voto concepiſſent; reſpondit Deus, illa ieiunia, quæ per totos 70. annos conſtanter ſeruauère, ſibi grata non fuiſſe: quia alia interim ab ipſis admittebantur, quæ non poterant eſſe non ingrata. Quæ cùm ſæpe olim per Prophetas parentibus commendaſſet, illíque contra diuina monita penitus obduruiſſent, grauia quædam incõmoda pertulerunt, qualia poſteris etiam minatur, ſi parentum veſtigiis hærere perſeuerent.

CAPVT VII.

1 *ET factum eſt in anno quarto Darij Regis, factum eſt verbum Domini ad Zachariam in quarta mẽſis noni, qui eſt Caſleu.*
2 *Et miſerunt ad domum Dei Saraſar, & Rogom Melech, & viri, qui erant cum eo, ad deprecandam faciem Domini.* 3 *Vt dicerent Sacerdotibus domus Domini exercituũ, & Prophetis, loquentes; Nun-*

PARAPHRASIS.

1 ANno quarto Darij Hiſtaſpis Regis Perſarũ, ſecundo anno poſt primam viſionem, quarta die menſis noni, qui dicitur Caſleu. 2 Saraſar, & Rogõ Melech, & qui cum eo erant, miſerunt nũcios in Ieruſalem, vt adorarent ibi Dominum. 3 Et Sacerdotes Domini, atque Prophetas interrogarent, an ſeruandum eſſet menſe quinto ieiunium, quod poſt templi incendium publico voto ipſis eſſet indictum: vel ſtata, atque ſolenni formã deinceps adhibendum

eſſet illud ſanctificationis genus quod iam à multis annis ſolitum eſſet obiri.

4 Tunc ergo Dominus ſic ad Zachariam locutus eſt.

5 Loquere iam ad omnem
populū terræ & ad Sacerdotes
meo nomine; dicens, eos cùm
ieiunarent, ac plangerēt ſolen-
ni ritu, aut quinto menſe pro
tēpli incendio, aut ſeptimo pro
cæde Godolię totos 70. annos,
ad illud nempe tempus, quò
miſſa eſt legatio, ſibi potiùs,
quàm mihi ieiunaſſe. 6 Et
ſimiliter cùm comederent, &
biberent, bibiſſe ſibi, & come-
diſſe, non mihi. Neque enim
tam curabant quid eſſet mihi
gratum, quàm ſua ſibi infortu-
nia, & ſolitudinem lamenta-
bantur.

7 Neque nunc primùm audiunt quid Dominus de eorum planctu, atque ieiunio ſentiat. Iam enim dudum hæc eadē per Prophetas priores denunciata ſunt ad eorum patētes, cùm adhuc Ieruſalem nihil eſſet paſſa ab hoſte Chaldæo; ſed eſſet florens opibus, & ciuibus frequens; & omnes ciuitates eius in circuitu, quà ad Auſtrum, & quà ad campeſtria pacatè, & ſine bellorum metu habitarentur.

8 Deinde docuit me Domi-

nus

quid flendum eſt mihi in quinto menſe, vel ſanctificare me debeo, ſicut iam feci multis annis?

4 *Et factum eſt verbum Domini exercituum ad me, dicens.*

5 *Loquere ad omnem populū*
terræ, & ad Sacerdotes, di-
cens: Cùm ieiunaretis, &
plangeretis in quinto, &
ſeptimo per hos 70. annos:
nunquid ieiunium ieiuna-
ſtis mihi? 6 Et cùm come-
diſtis, & bibiſtis; nunquid
nō vobis comediſtis, & vo-
biſmetipſis bibiſtis?

7 *Nunquid non hæc ſunt verba, quæ locutus eſt Dominus in manu Prophetarum priorum, cùm adhuc Ieruſalem habitaretur & eſſet opulenta, ipſa, & vrbes in circuitu eius, & ad Auſtrū, & in campeſtribus habitaretur?*

8 *Et factum eſt verbum Do-*

mini,

mini ad Zachariam, dicens:
9 *Hæc ait Dominus exerci-*
tuum, dicens: Iudicium ve-
rum iudicate: & miſericor-
diam, & miſerationes fa-
cite vnuſquiſque cum fra-
tre ſuo.
10 *Et viduam, & pupillum,*
& aduenam, & pauperem
nolite calumniari: & ma-
lum vir fratri ſuo non cogi-
tet in corde ſuo. 11 *Et no-*
luerunt attendere, & auer-
terunt ſcapulam receden-
tes: & aures ſuas aggraua-
uerunt ne audirent.

12 *Et cor ſuum poſuerunt vt*
adamantem, ne audirent
legem, & verba, quæ miſit
Deus exercituum in Spiri-
tu ſancto per manum Pro-
phetarum priorum: & fa-
cta eſt indignatio magna
à Domino exercituum.
13 *Et factum eſt ſicut locutus*
ſum, & ſicut non audie-
runt, ſic clamabunt, & non
exaudiam, dicit Dominus
exercituum.

nus 9 quid pro ieiunio, ac
planctu, aut certè in ieiunio
ſibi maximè placeret. Iudi-
cium nempe verum, neque
largitate corruptum, neque
priuata aliqua ratione infle-
xum; & miſericordia ab vno-
quoque erga fratres ſuſcepta.
10 Et omnis calumnia, ac
vis à vidua, pupillo, aduena, ac
paupere longè ſummota: de-
niq; cogitatio, quæ nihil fratri
ſuo meditatur mali. 11 Hæc
inquit Dominus, ego parenti-
bus veſtris ſæpe commenda-
bam: ſed ipſi neque aures ad
mea verba, neque ad volunta-
tem meam animum aduerte-
runt; ſed cum faſtidio, atque
deſpectu tergum ad me con-
uertêre recedentes, & ne audi-
rent poſt tergum clamantem
aures ſuas obturauerunt.
12 Atque adeò, ne legem
audirent, aut verba, quæ meo
afflati Spiritu Prophetæ ad il-
los loquebantur, cor ſuum ada-
mantis in modum obdurarũt.
Quare Deus contra illos gra-
uiter indignatus eſt.

13 Idcirco ſuo magno me-
rito id conſecuti ſunt, dum
mandata mea, & monita impu-
denter eludunt, vt cùm ipſi vr-
gentibus malis ad me clama-
uerint, ego ad illorum clamo-
rês, & preces obſurdeſcam.

ad rei ipſius veritatem accedere.

25. *Requieſcere fecerunt ſpiritum meum in terra Aquilonis.*] Agit hîc de Perſarum Imperio contra Babylonem miſſo. Et cùm *ſpiritus* multa ſignificet; hîc tamen vt LXX. interpretantur,& nos cap.5. diximus, furorem ſignificat,hoc ſenſu:immiſſis Perſis, rémque Babylonicam latè vaſtantibus explebitur, & ſaturabitur furor meus, quem iam antea grauiter imbiberam in Chaldæos,qui populum meum duriùs vexauerũt, quàm ego præceperam. Iuxta ea, quæ diximus cap.1. *Ira magna ego iraſcor ſuper gentes opulentas; quia ego iratus ſum parum,ipſi verò adiuuerunt in malum.* Ita expoſuit Cyrillus;& eſt metaphora ab iratis petita, quorũ animus dum furit,feruet,atque æſtuat,& nunc ſe huc,nũc illuc inceſſanter rapit. Cùm autem expleuit ſe vindictâ,quemadmodum ſi mari inducta eſſet tranquillitas, deferueſcit, conſidet, & quieſcit. Vide quæ diximus in illud Iſai.1. *Heu cõſolabor ſuper hoſtibus meis*

26. Aliam expoſitionẽ adducit Hieronymus ex Hebræorum ſententia, qui hîc ſpiritum prophetalem accipiunt in hanc ſententiam: Requieſcere fecerunt ſpiritum meum prophetalem ſuper Chaldæos,cùm iam ſint deleti. Nam ante hoc tempus vrgebat Babylonios Deus frequentibus vaticiniis,à quibus nunc dicit eſſe ceſſandum. Et quidem *ſpiritum* pro dono prophetico ſumi conſtat Micheæ 2. *Vtinam non eſſem vir habens ſpiritum, ſed mendacium potiùs loquerer*; id eſt, vtinam in hoc non eſſem verus Propheta. Sed placet magis prior expoſitio. Hæc tamen ad ſenſum moralem optima, quæ indicat Deum quaſi iam defeſſum admonendo Chaldæos, velle requieſcere ab eo labore fruſtra ſuſcepto. Quo ſupplicio ſanè grauiſſimo vlciſci vult populi ſui vexationem crudelem, & tot irritas admonitiones. Hoc idem minatus eſt per Zachariam ſuprà cap. 1. dum dicit; *Conuertimini de viis veſtris, &c. Prophetæ nunquid in ſempiternum viuent?* Væ peccatori vbi ab admonendo diuinus quieuerit ſpiritus. Vide quæ diximus ad illud Cant. 5. *Dilectus meus miſit manum ſuam per foramen.*

(Spiritus pro dono Prophetiæ. Mich.c.2. — Diuini furoris ſignum vereum ſubtrahere.)

Sume à tranſmigratione ab Holdai, & Tobia.] Sicut Daniel cap. 2. & 7. vbi egiſſet de quatuor Imperiis, ſermonem tranſtulit ad æternum Chriſti Regnum: ſic nunc Zacharias de Chriſti Regno inducit vaticinium, ſic tamen obſcurè, vt Hieronymus propoſita difficultate deterritus in Prologo ſecundæ partis huius Prophetæ (nam hîc & librum diuidit, & Commentaria) ſic dicat eleganter, & vt aliquando ſolet in ſenili ætate iuueneſcenti ingenio. *Ab obſcuris ad obſcura tranſimus, & cum Moyſe ingredimur in nubem, & caliginem; abyſſus abyſſum inuocat in voce cataractarum Dei, & gyrans gyrando vadit ſpiritus, & in circulos ſuos reuertitur. Labyrinthæos patimur errores, & Chriſti cæca regimus filo veſtigia.* Adſit vtinã Deus,quẽ iam in noſtro Propheta propiùs intuemur, dum eundem cum Hieronymo labyrinthum ingredimur. 27.

Sume à tranſmigratione ab Holdai, & Tobia, & ab Idaia, & venies tu in die illa, & intrabis domum Ioſiæ filij Sophoniæ, qui venerunt de Babylone.] 28.
Conſtat ex lib. 1. Eſdræ cap. 1. & 2. plurimùm auri, atque argenti oblatum eſſe ad ornatum inſtructúmque templi ab his, qui in patriam ex captiuitate redierunt. Et licèt nihil ea de re ex Scriptura certũ habeamus, eſt tamen probabile, ea omnia munera alicuius viri, cuius eſſet explorata probitas, & fides, cuſtodiæ eſſe

com

cõmiſſa. Ille verò videtur fuiſſe Ioſias filius Sophoniæ, qui, ſicut ex ſententia Hebræorum refert Hieronymus, fuit æditus, & cuſtos templi. Cyrillus verò putat ſtatutũ eſſe gazophylacium à Iudęis, qui è Babylone venerunt, vbi pro templi inſtructu dona ſeruarentur, & eius cuſtodiam eſſe creditam Ioſiæ fidei. Iubet ergo Deus Zachariæ, vt ex Ioſiæ domo ſumat aurum, & argentũ quod oblatum eſt ab Holdai, & Tobia, &c. qui è Babylonia remearunt, ſiue tunc primùm, ſiue multo antè cum Zorobabel: & ex eis coronas conflet, quas in capire ponat Ieſu Sacerdoris. Litera valdè confuſa, atque implexa eſt, quam ſic ordinat Hieronymus. *Sume tibi ab Holdai, & à Tobia, & ab Idaia qui venerunt ex Babylone: & ſumes ab eis, quæ offeruntur munera, aurum, & argentum, & intrabis in domum Sophoniæ, & ibi facies*, &c. Ego quidem non dubitarem illud, *qui venerunt*, accommodare Ioſiæ, & eius patri Sophoniæ, quia, vt verba diſponit Hieronymus, longum eſt, & durum hyperbaton; neque quicquam eſt, quod nos cogat aliter accipere. Eſdr. lib. 2. c. vlt. mẽtio fit cuiuſdam Tobiæ, apud quem publica gaza, & ſacra ſeruabatur.

29. Typus Christi in duabus coronis. *Et facies coronas.*] Hebræi quidam ex antiquis, vt refert Hieronymus, & ex iunioribus R. Dauid, & nonnulli etiam ex noſtris exiſtimãt duas coronas fieri iuberi, alteram Ieſu Sacerdoti; alteram Duci Zorobabel. Sed eſt communis omnium antiquorum, recentiorúmque ſententia, vnum Ieſum duabus coronis fuiſſe coronatũ, vt Seruatorem Sacerdotem, & Regem, Pontificia, ac Regia corona figuraret. Neque durum videri debet, ſi caput vnum gemino diademate onerari videatur potiùs, quàm ornari: quandoquidem neceſſe non eſt ſimul vtrumque geſtare: ſicut in Imperatoria inauguratione triplicem diuerſis temporibus coronam accipit Imperator, ferream, argenteam, auream. Neque ſi eodem geſtaret tempore, quicquam eſſet incommodi, cùm in Pontifice Chriſti vicario triplici diademate thiara reſplendeat. Scio nonnullos legere *coronam* in ſingulari; in quibus ſunt Lxx. paulo inferiùs, vbi nos habemus, *& coronæ erunt Helem*; & Chaldæus hîc. Et indicat Hieronymus in Commentariis dum dicit. *Iubetur autem Propheta, vt poſtquam coronas impoſuerit, ſeu coronam ſuper caput Ieſu*, &c. Induxit, credo, hos Interpretes, quia coronis in numero multitudinis adiungitur verbum ſingulare *erit*, וה עטרת תהיה *veha atoroth tihieh*, id eſt, *& coronæ erit*. Sed ſatis eſt notum apud Hebræos nomini plurali verbum adiungi ſolere ſingulare; ſicut apud Græcos.

Et ecce vir Oriens nomen eius.] 30. Oriens pro germine. Ponitur hîc relatiuum *eius* ſine antecedenti, quod præceſſerit. Quod genus quoddam eſt apoſiopeſis, de quo pluribus egimus in Commentariis noſtris ſuper Cantica ad illud cap. 1. *Oſculetur me oſculo oris ſui.* In quo mirifica quædam epitaſis eſt, & ſignificatio animi in alta quadam cogitatione ſuſpenſi. *De Orientis* nomine ſatis multa ſuprà cap. 3. quod *Germẽ* ſignificare diximus; & ſine dubio de Chriſto intelligendum. Neq; obſcurè indicat Propheta cùm rationem reddit, cur geminam coronam Ieſu Sacerdoti dederit; quia nimirũ Ieſum Sacerdotẽ ſummum, & æternum, qui Rex etiã futurus erat, adumbrabat. Quidã in *Oriente* aut *Germine* Zorobabelem intelligunt, & illi è duabus alteram coronam accommodant. Ita nonnulli ex He-

bræis, quos ſequitur Theodoretus. Sed communis eſt Patrum ſententia, & multorum ex Hebręis, quibus accedit Chaldæus, ſermonem hîc eſſe de Meſſiah. Neque nomen *Orientis*, aut *Germinis* ſatis aptum eſt Zorobabeli, & quæ ſequuntur omnia, non illi valdè conſentanea.

31. *Et ſubter eum orietur.*] Heb. *de ſub ſe*, aut *de ſub illo*: nam vtrũque valet affixũ *Vau*. Pro *orietur*, Heb. eſt יצמח *iiſmach*, id eſt, *germinabit*. Quod ſiue actiuè ſumas, ſeu paſſiuè, optimè cadit in Chriſtum. Paſſiuè quidē iuxta ſententiam Hebręorũ, vt refert Hieronymus, qui *à ſe* conuertunt in hũc ſenſum. *Ex ſe repentè ſuccreſcet; & ex radice ſua in ſimilitudinem germinis pullulabit*; id eſt, habebit à ſe ipſo vt creſcat, & non ab aliena virtute. Actiuè verò in hanc ſententiã. *Producet ex ſe ramos innumeros, & tanquã ſtirps nobilis quoquouerſus diffundet.* Iuxta illud Ioan. 15. *Ego ſum vitis, vos palmites.* Et idem ſenſus erit, ſi *ſub illo* interpretêre, vt vult, & exponit Hieronymus. *Subter eum orietur multitudo credentium, & ædificabitur Eccleſia.*

32. Ieſus Sacerdos vmbra Ieſu Seruatoris.

Alius ſeſe mihi ſenſus offert, quem nemini perſuadeo, tantùm aliorum iudicio examinandum relinquo. Sub illo Ieſu Sacerdote orietur alius Ieſus Seruator, qua ratione aliquid, quod ſub vmbra latuerat, in lucem prodire dicitur. Cùm ergo Ieſus hic Sacerdos multis modis figura ſit, atque vmbra Chriſti, Chriſtus ab hoc adumbratus prodibit aliquando gemina redimitus corona; ſicut hic Sacerdos, qui hoc loco, ſi vnquam, Chriſti typus fuit. Nam cùm ante hæc tempora Rex eſſet à Sacerdote diuerſus, à captiuitate tamen duæ iſtæ dignitates, ac tituli in vnam perſonam coïerunt. Neque vnquam inter Hebræos à captiuitate, niſi extremis eius Reipublicæ temporibus, Regium nomen auditum eſt. Sanè in hiſtoria Iudith de Rege nihil; de Sacerdote verò Maximo multa, cui cap. 4. Regiæ partes, & Imperatoriæ datę ſunt. Nam Eliachim Sacerdos, qui cap. 15. Ioachim appellatur; *Scripſit ad vniuerſos per quos via tranſitus eſſe poterat, vt obtinerẽt aſcenſus montium, per quos via eſſe poterat ad Ieruſalem: & illic cuſtodirent, vbi anguſtum iter eſſe poterat inter montes. Et fecerunt filij Iſraël ſecundùm quod conſtituerat eis Sacerdos Domini Eliachim.* Atqui iſtæ Regiæ partes ſunt. Probat hoc hiſtoria Machabæorum, vbi quidam Sacerdotes & Duces eſſe dicuntur. Mathatias libr. 1. cap. 2. Ionathas cap. 12. Simon cap. 13. Quòd verò de hac vmbra Ieſu Sacerdotis id eſt, ad huius exemplar, & typum Chriſtus exierit, probant ea, quæ ſequuntur. Nam quod fecit Ieſus Sacerdos typicè, idem altiori quodammodo verè fecit Ieſus Seruator. Vnde additur.

Regia dignitas cũ Sacerdotali coniuncta.

*Et ædificabit templum Domini, & 33.
ipſe extruet templum Domino.*] In hoc ſimilis erit Chriſtus Ieſu Sacerdoti, quia ſicut alter templum Domino, ſic alter ſupra firmã petram templũ aliud illuſtrius, contra quod non præualebunt portæ inferi; Domino item ædificabit. Repetitur autem bis eadem ſententia iuxta Hebræorum conſuetudinem, ad ſignificandam maiorem vaticinij certitudinem. Iuxta ea, quæ diximus Cant. 6. num. 7. Quam regulam tradit Hieronymus in illud Iob. 3. *& quod verebar, accidit*: & Aug. Pſalm. 74. prope initium. Niſi mauis, quod mihi valdè videtur veriſimile, alteram partem ad Ieſum Sacerdotem, alteram ad Seruatorem referri in hanc ſententiam. Sicut Ieſus Sacerdos

ædi

ædificabit templum , ita Chriſtus. vbi ſatis oſtenditur quemadmodum à Ieſu Sacerdote Seruator prodierit. Siletur autem Hebræorũ more nota ſimilitudinis ; quam ſi addideris, nihil erit clarius.

Et ipſe portabit gloriam.] Id eſt, coronã glorioſam, iuxta illud Pſal. 20. *Poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo* Ecce hic Ieſus Sacerdos coronatus quomodo Ieſum Seruatorem adumbrat.

34. Chriſtus Rex & Sacerdos. *Et ſedebit,& dominabitur ſuper ſolio ſuo, & erit Sacerdos ſuper ſolio ſuo.*] Chriſtus verus Rex fuit.Pſal.2. *Ego autem conſtitutus ſum Rex.*& Lucæ. 1. *& dabit ei Dominus ſedem Dauid.* Item Sacerdos.Pſal.109. *Tu es Sacerdos in æternum.* Ex his fit veriſimile, ſummam poteſtatem eo tempore fuiſſe penes Ieſum Sacerdotem ; vt omnino Chriſtum adumbraret:Zorobabelem autem fuiſſe ipſius adminiſtrum ad opus templi réſque alias grauioris negotij. Atque ideo cap. 3.vidimus ſumpſiſſe cydarim,& veſtimenta gloriæ, & nunc coronas geminas.De Zorobabele nihil vidimus, niſi fuiſſe in eius manu lapidẽ ſtanneum,& poſuiſſe primum lapidem in templo inſtaurando, & impoſiturum eſſe poſtremum. Quod non eſt ſummæ poteſtatis negotiũ, ſed eius cui à poteſtate ſumma id negotij datum eſt.Sed,vt Zorobabel Rex fuerit, certè eius poſteri non fuerunt: imò,vt tradunt Hebræi in Seder Holam, Zorobabel ædificato templo in Babyloniam rediit, vbi mortuus eſt. Ab eo tempore conſtans, & illuſtris eſt Sacerdotum ſucceſſio tum apud Eſdram lib. 2. cap.12. tum apud ſcriptores alios. Neque in faſtis, aut ordine temporum Zorobabelis poſteri nominantur,ſed Sacerdotũ. Vide Genebrardum in Chronologio anno 3638. Abul.in cap.6.q.8.lib.1.Paralip. Ioſephum lib.11.Ant.c.4. qui dicunt à captiuitate poteſtatem ſummam fuiſſe in Pontificibus.

Quæ poteſtas in Zorobabel.

35. Poteſtas Regia diu pertenerauit in Sacerdotibus. *Et conſilium pacis erit inter illos duos.*] Fuerant antè ſæpe controuerſiæ inter Reges,& Sacerdotes, adeò vt vexati ſæpe fuerint, imò & occiſi Pontifices à Regibus, vt liquet in Achimelec, quem occidit Saül, & in Zacharia, quem occidit Ioas in atrio domus Domini.2.Paralip.24. Ait ergo Dominus futuram eſſe pacem inter illos duos, non quidem inter duas perſonas, ſed inter duos Magiſtratus,ſeu dignitates perſonarum. Quia deinceps ſi non omnino in Ieſu Sacerdote, quia de Zorobabele multi dubitant ; at in eius poſteris item Sacerdotibus hærebit vterque titulus.Quare duæ coronę, poſtquam Sacerdotis caput attigerint,iubentur deponi, & ad templũ transferri,quia in tẽplo habitaturæ ſunt,id eſt,in domo Sacerdotis. Ac ſi dicat ; qui templo præerit Regia, ac Pontificia corona ornato,præerit etiam Regno.Hæc mihi ſatis veriſimiliter videntur dici poſſe.

36. Quidam illos, inter quos futura dicitur eſſe pax, Deum intelligunt, & homines, quia Chriſtus Sacerdos, & mediator peccatores cum Deo conciliabit.Alij duos populos Iudaicum,&Gentilem hactenus inimicos, vniendos eſſe dicunt angulari lapide. Sed vtraque explicatio ideo difficilis eſt,quia nihil videtur præceſſiſſe, quod ad homines peccatores,ſeu duos populos pertineat,ad quod referri poſſit illud, *inter illos duos.*

37. Meliùs fortaſſe coniectarent iuxta ea, quæ ſuprà numer. 32.dicebamus, qui conſilium pacis futurum

eſſe diceret inter Ieſum Sacerdotem,& Ieſum Seruatorem;quia magna erit inter vtrumque,id eſt, inter figuram,& veritatem conſenſio.Impleuit enim verè Chriſtus omnia, quæ obſcurè Sacerdos ille figurabat: nam vt ille poſt ſquallorem,& ſordes ſtolam accepit mundam, & cydarim gloriæ; templum conſtruxit,amplexus eſt dignitatem Pontificiam, & Regiam, ſic Chriſtus his tot vmbris,& ſymbolis verè reſpōdit.Et hoc eſt pacem eſſe inter duos, id eſt, conſenſionem,qualis eſt inter exemplar,& id, quod ab exemplari expreſſum eſt.

38. *Et corona erunt Helem,& Tobia,& Idaia,& Hen filio Sophonia, memoriale in templo Domini.*] Vbi Sacerdos ſummus gemina corona redimitus, & gemino etiam honore,ac titulo inauguratus fuerit, iubet Deus vt detractæ coronæ in illuſtri aliquo templi loco reponantur; vt extet propoſitum aliquod monumentum eorum,quorum ex pietate,ac liberalitate conflatæ ſunt. Contulerunt, credo, iſti ſyncerè, atque ex animo dona aurea,atque argentea, & ideo illa præ cæteris eligit Deus, vt ſint non ſolùm Sacerdoti, ac Regi, ſed ſibi etiam ornamentum,& inſigne. Porrò obſeruandum eſt illud *Helem*, *& Tobia*, &c. eſſe in datiuo, vt probat *Lamed* præfixum:quia coronæ illæ in templo ſuſpenſæ id agunt ex Dei inſtituto,vt recentem ſemper tueantur apud poſteros memoriam eorum,qui obtulerunt.

39. Hebræi,vt ſunt ingenio ad fingēdum audaci, hos viros quorum liberalitate conflatæ ſunt coronæ, Danielem eſſe fabulantur, & tres alios pueros, qui in Bablyonicam fornacem coniecti ſunt; coniecturáſque adducunt omnino futiles, quas hîc adducit Hieronymus. Sed ſanè ſi iſti à tranſmigratione vnquā eſſent reuerſi, non tacuiſſet Eſdras, qui aliorum meminit longè inferioris notæ. Neq; eſt admodùm veriſimile,eos ad hoc vſque tempus produxiſſe vitam: eſſent enim propè centenarij,quia à principio captiuitatis ad annum ſecundū Darij plures quàm octoginta anni interceſſerunt.Sed tres illi pueri abducti ſunt in principio tranſmigrationis, vt conſtat Daniel. c.1.ætate, vt veriſile eſt, non infantili, ſed ætas centenarij eo ſæculo perquàm rara.Accedit quòd, vt tradit Iſidorus de vita, & morte Sanctorum Veteris Teſt. & Martyrologium Romanum die decimoſexto Decembris, ſepulti ſunt tres illi pueri in Babylonia, quod ſanè non contigiſſet ſi cū aliis fuiſſent in patriam reuerſi.

Hîc porro obſeruandum,variari nomina,vt cū Hieronymo ſentiunt omnes pene Interpretes. Nam qui priùs vocatus eſt Holdai,nunc dicitur Helem: & qui antea Ioſias,nunc Hen. Quare dicendum eſt,eos fuiſſe binomines. Cur verò tam breui ſpatio mutata ſint nomina, ea ratio ab omnibus communiter affertur, quia quæ ſecundo loco ponuntur nomina, paucioribus conſtant literis,atque adeò commodiùs incidi poſſunt in coronis, & expreſſiùs,& non decurtata. Sed certè ratio hæc leuis eſt,& duarum, triúmve literarum detractio non laxabat coronarum ſpatia. Et ſanè alterum nomen eam ob cauſam mutari non debuit: neque enim, vt patet, plus ſpatij occuparet vox prior חלדי *cheldai*,quàm poſterior חלם *chelem*, Potiùs ergo exiſtimo voluiſſe Dominum, qua eſt in ſuos liberalitate,extare memoriā illuſtrem, & omnibus propoſitam horū virorū.Cùm verò duo haberēt nomina, eáque non omnibus nota, quia

40. Reg.

Nomina variatio eiuſdem hominis,& ſæpe diuerſorum idiomatū.

Deus ſuorum honorator.

quia alia fortaſſe nota Chaldæis, apud quos diu vixerant,& à quibus acceperant, alia Hebræis, ſcilicet gentilitia,& patria,voluit Deus tam Hebræis, quàm Chaldæis conſtare illorum hominum pietatem,& religionem.Quare exiſtimo vſque adeò Deum ſuperioribus literas detrahere noluiſſe, vt maluerit potiùs vtrũque nomen eſſe cælatum. Quòd verò multi,qui in captiuitate vixerant, aut qui Regi Babylonis aliqua ratione ſeruierãt,duo nomina habuerint,alterum ab Hebręis parentibus, alterum à Chaldæis dominis,docẽt primùm tres pueri, quibus Nabuchodonoſor nomina indidit Chaldaica. Dan. cap.1.& qui priùs dicebatur Mathanias,vbi ab eodem Nabuchodonoſor Rex eſt conſtitutus, mutato nomine vocatus eſt Sedecias.4.Reg.24.quod etiam in Teſtamento Nouo reperitur, vt aliquis duo habeat nomina à diuerſis nationibus impoſita.Nam qui Heb.Iudas dicitur,& Lebbæus,idem Chaldaicè Thaddęus appellatur,& qui Gręcè Didymus,idem Hebraicè vocatur Thomas. Deinde quò res ſit aliqua notior,cùm duo ſunt,aut plura nomina, ea in opere aliquo egregio, aut monumento incidi ſolent,vt ex omnibus pene antiquorum inſcriptionibus conſtat. In his ergo monumentis apparere voluit Deus omnia nomina,quibus homines iſti erãt omnibus gẽtibus noti.Et ſanè in hiſtoria ſacra ita fit plerunque,& quidẽ hoc ipſo tẽpore.Eſdræ cap.4.duo nomina Regis Chaldæorũ exprimũtur, Aſſuerus, & Artaxerxes; & Eſther cap.2.vtrumque Reginæ nomen adhibetur Ediſſa,& Eſther, & Daniel ſæpe Daniel ſimul, & Balthaſar dicitur, & Simon Petrus, & Thomas Didymus,& Tabitha Dorcas, & alter Simon Chananæus, & Zelotes nominatur. Quod ergo in Scriptura frequenter, atque in humanæ gloriæ monumentis plerumque fit,in aliis monumentis, vbi æterna quæritur memoria,nõ fieret?

41. In his nominibus,quæ in coronis notantur,aliquid videtur latere myſterij.Nam,vt Hieronymus explicat, *Holdai* eſt deprecatio Domini: *Tobia*, bonum Domini,ſeu placens Domino; *Idaia*, notus Domini, *Helem*, ſomnium; *Hen*, gratia. Eis igitur,qui ad Dominum accedunt,& deprecãtur,& qui Deo placent,atque eo nomine Deo cogniti tanquam eidem grati,ac ſupplices,datur *Hen*, id eſt, *gratia*, & dona, quę gratię nomine ſignificantur,& *Helem*,id eſt, *ſomniũ*, hoc eſt,ſponſæ deliciæ, ac quies in Domini complexu ac ſinu. Notum eſt enim ſolenne eſſe in Hebręorum nuptiis,vt ſponſa dormiens inducatur in ſpõſi ſinu, vt plurimis oſtendimus in Commentariis noſtris in Cantica.Per *ſomnium* autem blanda quædam, & mollis indulgentia ſignificatur.

42. Iuſti ſunt gloria, & corona Chriſti quando à peccato reſipiſcunt.

Sed eſt optima, maximẽque moralis expoſitio Hieronymi. Nam coronæ iſtæ fiunt ab iis, qui è Babylonia reuerſi ſunt in Ieruſalem, id eſt, ab iis,qui per pœnitentiam à peccatorum ſordibus emerſerunt, & imponuntur capiti Ieſu Sacerdotis,qui Chriſti typus eſt. Ait ergo Hieronymus. *Quia nobis proficientibus,& reuerſis ad meliora,per ſingulas virtutes noſtras Dominus coronatur, imò nobis virtute pœnitentiæ coronatis Saluator in ſingulis coronam accipit.* Mira ſanè commendatio pœnitentiæ,quæ non ſolùm pœnitentem,ſed etiam Chriſtum glorioſè coronat. Quemadmodum ſi ſtudio, atque opera Ieſu filij Ioſedech plurimi laxata captiuitate in patriam rediiſſent, glorioſum eſſet illi; & inſtar coronæ; ſic quia

quia per Chriſtum homines conſecuti ſunt, vt ab iis, quibus tenebantur vinculis, ſoluti aditum habeant expeditum in cœlum, quicunque beneficio Chriſti per pœnitentiam captiuus eſſe deſiit, coronam conflat Chriſto multo ſplendidiorem, quàm Holdai, & Tobias. Sanè hos, quos Euangelij luce luſtrarat Paulus, coronam ſibi eſſe prædicat ad Philip. 4. *Gaudium meum, & corona mea.* Placent ſanè plurimùm eorum dona, qui è Babylonia, id eſt, è peccatorũ vinculis exierunt, quando illa Deus ſuæ inſculpit coronæ, teſtimonióque publico fatetur ſe illis coronari.

43. Templum Solymitanum, Eccleſiæ typus, cum fabrica, cũ concurſu nationum.

Et qui procul ſunt, venient, & ædificabunt in templo Domini.] Proponit priùs typũ, quia ad templi fabricam plurimi cõuenient ex gentibus; deinde veritatẽ: quia eodẽ modo poſtea factus eſt gentium ad Eccleſiam concurſus. Accedent itaque Gentes ad Iudæorum religionem, veniéntque ad templum à Ieſu Sacerdote conſtructum, quia ex hoc tempore multĩ fuêre proſelyti, vt in Actis diximus cap. 2. Sed hoc multo magis impletum eſt in templo à Chriſto conſtructo, cuius Hieroſolymitanũ typus erat. Venient ſanè qui procul ſunt, vbi Chriſtus iuxta huius templi formam, ſeu vmbram aliud extruxerit longè nobilius, in quo ipſi quoque ædificabuntur facti viui lapides, ſuperædificati ſuper angularem lapidem. Ad quem locum alluſiſſe videtur Paulus ad Epeſ. cap. 2. *Nunc autem in Chriſto Ieſu vos, qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti; ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum.*

44. Quid exterri ad templi fabricam contule rint.

Et ædificabunt in templo Domini.] Hoc templum, vt dixi, typus eſt Eccleſiæ, ſicut Ieſus Sacerdos, qui illud cum Zorobabele conſtruxit, typus eſt Chriſti. Atque ideo exiſtimo in templo Hieroſolymitano accidiſſe, quod ſplendidiùs in Eccleſia poſtea. Nunc vidẽdum quomodo qui procul ſunt, & ſitu, & animo à Iudæorũ conſiliis, auxilium illis præſtent ad templi fabricam: nam id vnum adduxit nonnullos vt exiſtimarent hîc nullo modo ſermonem eſſe de templo terreſtri. Mihi certum eſt accidiſſe hoc non in Eccleſia ſolùm, ſed in eius vmbra. Nam qui, dum hæc à Zacharia dicebantur, alieniori erant animo à Iudæis, ſtatim agente Deo ita ſunt à ſe ipſis mutati, vt non ſolùm facultatem fecerint Iudæis interruptum opus pertexendi, ſed etiã ex ærario Regio tantùm decreuerint pecuniarum, quantùm exigeret operoſa illa templi moles. Darius enim 1. Eſdræ cap. 6. vbi confirmauit Cyri decretum, quod ab Artaxerxe, qui Cambyſes eſſe creditur, ſublatum fuerat, ſic ait ad præpoſitos, qui ſunt trans flumen. *A me præceptum eſt, vt de arca Regis, id eſt, de tributis, quæ dantur de regione trans flumen, ſtudioſè ſumptus dentur viris illis* (Ieſu, & Zorobabeli) *ne impediatur opus.* Deinde iubet vt dentur victimæ, & quæ in templo iuxta legem offerri ſolent. Quod ita decreuit auidè, vt ad extremum adiecerit: *A me ergo poſitum eſt decretum, vt omnis homo qui hanc mutauerit iuſſionem, tollatur lignum de domo ipſius, & erigatur, & configatur in eo: domus autem eius publicetur.* Et ibid. cap 7. Artaxerxes non minori ſtudio, ac liberalitate præcepit vt præfecti trans flumen de theſauro Regis expenderent, quantumcumque neceſſe eſſet ad domum Dei: & præfecti idẽ, qui ad Darium, & Artaxerxem ſcripſerant de impedienda templi, murorúmque fabrica executi Regium imperium, neceſſaria contulerunt ad illam

illam abſoluendam. Adde quòd 2. Eſdræ c.9. multi ex alienigenis dicuntur eſſe cum filiis Iſraël in ciuitate. Ecce qui procul erant, id eſt, qui maximè oderant Iudæorũ nomen, nunc omnium ſtudioſiſſimè illorum conſiliis, atque incœptis fauent. Hoc idem mihi perſuadet, vt de templo Solymitano accipiam id, quod mox additur.

45. *Et ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos.*] Suam propheticam fidem probare vult Zacharias certo ſigno, quod neque vulgare eſſe oportuit, neque expectatum diu: alioqui quomodo ex re facili, ac prona alij crederent Spiritu diuino hæc oracula à Zacharia fundi? Eſt autem magnum, neque expectatum ſignum, Principem externum ſic in populum ærumnoſum, contra quem à ſuis Ducibus,& Præfectis quotidie perfidiæ, atque inſidiarum noua conſilia audiebat, affectum iri,vt non ſolùm ædificandi copiam, ſed etiam ad ædificandum ſumptus liberaliter dederit. Hoc ſignum dat, quod quia eo ſpectat,vt ſe eſſe Prophetam à Deo miſſum probet, neceſſe eſt, vt ſigna proxima ſint,& quæ breui, qui aderant, eſſent viſuri. Sed quis illorum ad quos hoc Zachariæ vaticinium datum eſt, Eccleſiam vidit ab his, qui procul eſſent,ædificari, vt ex eo ſigno diſcerent afflatum à Deo Zachariam; cùm ante 500. annos Eccleſiæ nomen non niſi in figura, ac typo auditum ſit? Agit ergo Zacharias hîc de templo Solymitano, ſed in vmbra, vt dixi,in quo adumbrat Eccleſiam. Et ex hoc ſigno, quod iam iam expectatur ex Regis Perſarum beneuolentia, probat certum futurum, quod de Eccleſia longè pòſt futurum vaticinatur.

Quàm verò externi populi copioſè, atque auidè ad Eccleſiam concurrerint, vt à Chriſtiana Religione quondam alieniſſimi illam poſtea ſua voce, & ſcriptis, ac etiam ſanguine ædificauerint, non eſt huius loci recenſere. Probant Paulus, & Auguſtinus,qui priùs infenſi Eccleſiæ hoſtes,poſtea verò illius conſtantiſſimi propugnatores extiterunt.De hac gentium conuerſione, atque frequentia multa occurrũt in Prophetis,& Pſalmis, & ſub eadem metaphora conſtruendæ domus.Eſt egregius locus apud Iſaiam cap.60. qui cùm de inſulis, remotiſſimiſque locis egiſſet, ait; *& ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, & Reges eorum miniſtrabunt tibi.* Qui ſanè locus optimè cum hoc noſtro colludit.

Eccleſiã defendũt, & ornãt, qui priùs eidẽ fuerant infenſi.

46. *Erit autem hoc ſi auditu audieritis.*] Nota eſt phraſis Hebræorum, qui repetita eadem voce, aut eius coniugato certitudinem, aut perfectionem rerum ſignificant. Hoc itaque loco promittit Propheta futurum, vt externi homines non modò non impediant templi fabricam; ſed etiam promoueant, dummodò ipſi ita audiant præcepta Domini, vt etiam impleant. Quod verum eſſe puto, quoad illam partem, quæ eſt de ſigno antè propoſito peregrini auxilij: nam quoad illud aliud templum nobilius, non eſt cur exiſtimemus impeditum iri Iudæis diuino præcepto non obſequentibus. Neque verò obſecuti ſunt, vt Chriſtus illis ſæpius obiecit: non tamen ideo non eſt ædificata, & innumera Gentium multitudine amplificata Eccleſia. Agit ergo de obediẽtia illorum, qui tunc aderant, & de externo auxilio, quod propediem adfuturum eſſe vaticinabatur. Ne-

Promiſſio hæc non de Eccleſiæ fundatione, ſed de externo auxilio.

que enim tam antiqua ac liberalis promiſſio de Chriſto venturo pendere debuit à Iudæorum fide, vel obedientia, vel propter illorum peccata reuocari, qui ideo deſcendit, vt hominum peccata deleret. Ex quo fit veriſimile hîc non tam de Eccleſia, quàm de Solymitano templo ſermonem eſſe.

47. Dicunt aliqui, in quibus eſt Ribera, & Stunica, prædici hîc Iudæis à Propheta, non fore Eccleſiæ participes niſi diuinis mandatis audiẽtes fuerint; ſed illis prætermiſſis vocandas eſſe Gentes. At non video vnde hæc colligant: nam tantùm dixerat Propheta; *Et qui procul ſunt, venient*: & deinde ſubdit; *Erit autem hoc ſi auditu audieritis.* Vnde contrarium videbatur eſſe colligẽdum, quàm ipſi colligunt; nempe, ſi auditu audieritis, veniẽt qui procul ſunt; & vos excludemini. Quo quid alienius, vel à veritate, vel à textu? Quare magis expeditum, ac promptum eſt, ſi dicas: ſi auditu audieritis, venient externi, qui vobis in extruendo templo adiutores ſint.

ARGV

ARGVMENTVM
SEPTIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

CVm legatio mitteretur à Iudæis qui procul aberant à Ieruſalem, vt diſcerent an inſtaurato templo ſeruandum eſſet ieiunium, quod propter illius incendium voto concepiſſent; reſpondit Deus, illa ieiunia, quæ per totos 70. annos conſtanter ſeruauêre, ſibi grata non fuiſſe: quia alia interim ab ipſis admittebantur, quæ non poterant eſſe non ingrata. Quæ cùm ſæpe olim per Prophetas parentibus commendaſſet, illique contra diuina monita penitus obduruiſſent, grauia quædam incõmoda pertulerunt, qualia poſteris etiam minatur, ſi parentum veſtigiis hærere perſeuerent.

CAPVT VII.

1 *ET factum eſt in anno*
quarto Darij Regis,
factum eſt verbum Domi-
ni ad Zachariam in quar-
ta mẽſis noni, qui eſt Caſleu.
2 *Et miſerunt ad domum*
Dei Saraſar, & Rozom
Melech, & viri, qui erant
cum eo, ad deprecandam
faciem Domini. 3 Vt
dicerent Sacerdotibus do-
mus Domini exercituũ, &
Prophetis, loquentes; Nun-

PARAPHRASIS.

1 ANno quarto Darij Hi-
ſtaſpis Regis Perſarũ,
ſecundo anno poſt primam vi-
ſionem, quarta die menſis no-
ni, qui dicitur Caſleu. 2 Sa-
raſar, & Rogõ Melech, & qui
cum eo erant, miſerunt nũcios
in Ieruſalem, vt adorarent ibi
Dominum. 3 Et Sacerdo-
tes Domini, atque Prophetas
interrogarent, an ſeruandum
eſſet menſe quinto ieiunium,
quod poſt templi incendium
publico voto ipſis eſſet indi-
ctum: vel ſtata, atque ſolenni
formã deinceps adhibendum

mini ad Zachariam, dicens:
9 *Hæc ait Dominus exerci-*
tuum, dicens: Iudicium ve-
rum iudicate: & miſericor-
diam, & miſerationes fa-
cite vnuſquiſque cum fra-
tre ſuo.
10 *Et viduam, & pupillum,*
& aduenam, & pauperem
nolite calumniari: & ma-
lum vir fratri ſuo non cogi-
tet in corde ſuo. 11 *Et no-*
luerunt attendere, & auer-
terunt ſcapulam receden-
tes: & aures ſuas aggraua-
uerunt ne audirent.

nus 9 quid pro ieiunio, ac
planctu, aut certè in ieiunio
ſibi maximè placeret. Iudi-
cium nempe verum, neque
largitate corruptum, neque
priuata aliqua ratione infle-
xum, & miſericordia ab vno-
quoque erga fratres ſuſcepta.
10 Et omnis calumnia, ac
vis à vidua, pupillo, aduena, ac
paupere longè ſummota: de-
niq; cogitatio, quæ nihil fratri
ſuo meditatur mali. 11 Hæc
inquit Dominus, ego parenti-
bus veſtris ſæpe commenda-
bam: ſed ipſi neque aures ad
mea verba, neque ad volunta-
tem meam animum aduerte-
runt; ſed cum faſtidio, atque
deſpectu tergum ad me con-
uertêre recedentes, & ne audi-
rent poſt tergum clamantem
aures ſuas obturauerunt.

12 *Et cor ſuum poſuerunt vt*
adamantem, ne audirent
legem, & verba, quæ miſit
Deus exercituum in Spiri-
tu ſancto per manum Pro-
phetarum priorum: & fa-
cta eſt indignatio magna
à Domino exercituum.

12 Atque adeò, ne legem
audirent, aut verba, quæ meo
afflati Spiritu Prophetæ ad il-
los loquebantur, cor ſuum ada-
mantis in modum obdurarũt.
Quare Deus contra illos gra-
uiter indignatus eſt.

13 *Et factum eſt ſicut locutus*
ſum, & ſicut non audie-
runt, ſic clamabunt, & non
exaudiam, dicit Dominus
exercituum.

13 Idcirco ſuo magno me-
rito id conſecuti ſunt, dum
mandata mea, & monita impu-
denter eludunt, vt cùm ipſi vr-
gentibus malis ad me clama-
uerint, ego ad illorum clamo-
rès, & preces obſurdeſcam.

14 Diſperſi igitur eos per ignotas, barbaraſque nationes; & regionem deſiderabilem adeò derelictam, & deſertam reliquere, vt ſyluarum in modum inhorruerit; eo quòd nemo ſit non ſolùm qui ad illam reuertatur, ſed neque qui in tranſcurſu videat.

14 *Et diſperſi eos per omnia Regna, quæ neſciunt: & terra deſolata eſt ab eis, eo quòd non eſſet tranſiens, & reuertens: & poſuerunt terram deſiderabilem in deſertum.*

COMMENTARII IN CAP. VII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *ET factum eſt in anno quarto Darij Regis, factum eſt verbum Domini ad Zachariam in quarta mēſis noni, qui eſt Caſleu.*] Duo anni interceſſêre inter hanc, & primam Prophetiam, quæ contigit anno ſecundo Darij. *Caſleu* nomen eſt Chaldaicum, cui reſpondet noſter Nouember. Quare errauit Paraphraſtes Chaldæus cùm in cap. 11. Eccleſiaſtæ octauum menſem, id eſt, Octobrem vocauit *Caſleu*, ad illa verba. *Da partem ſeptem, nec non & octo.* vbi in *ſeptem* ſeptimum menſem intelligit *Tiſri*, & in *octo* octauum, quem appellat *Caſleu*; cùm nonus ſit, vt hinc conſtat; cùm potiùs *Marcheſuan* dicere debuiſſet.

Caſleu menſis nonus.

2. *Miſerunt ad domum Dei Saraſar, & Regem Melech.*] Ex quo Iudæi inſigni accepta clade, & euerſo templo captiui abducti ſunt, extinctæ antiquæ gloriæ, & præſentis ærumnæ memores, indictis communi cōſenſu ieiuniis ereptum ſibi priſtinum ſplendorem deflebant, & præſentem calamitatem ſolabantur. Exuſtum fuerat templum menſe quinto, qui dicitur *Ab*, qui Iulius noſter eſt. 4. Reg. vltimo; & ideo eodem menſe, die nono ieiuniis ſuum dolorem, & pietatem teſtabantur. Eodem anno menſe ſeptimo *Tiſri* occiſus fuit Godolias, quem Rex Babylonis præpoſuerat his, qui reliqui fuerant ab exilio, & cæde. Et eo ſublato aliis in Ægyptū, aliis aliò dilapſis, quod reliquum erat vrbis ab incendio, deſertum eſt. Eius etiam calamitatis gratiâ ſeptimo menſe ieiunium indictum eſt. Hæc omnia conſtant ex Hebræorum Kalendario, qui in Babylonia remanſerant, ij verò fuêre quamplurimi; nam, vt docet Hieronymus in illud Ezech. cap. 9. *congregabo vos*, non redierunt in Ieruſalem qui capti ſunt cum Sedecia, & qui in Ægyptum abierunt, quod non obſcurè indicat Ierem. cap. 24. dum dicit eos, qui remanſerant cum Sedecia in Ieruſalem, & qui in Ægypto erant, conſumendos fame, & ferro. Fuêre prætereà complures alij, qui deinde cum Eſdra, atque Nehemia remi-

Ieiunia Iudæis indicta propter varios euentus.

Multi Iudæorū in Babylonia relicti.

remigrarunt. Illi ergo, qui adhuc erant in Babylonia, cùm viderent templi fabricam ſic vrgeri, vt iam nõ longè eſſet à faſtigio, meritò dubitant an à voto concepto, ſiue à recepta conſuetudine ieiunandi ſoluti ſint. Vel certè an liceat inſtaurata iam antiqua fortuna, & oblata mirifica gaudendi cauſa triſtari: cùm hoc eius ſit potiùs, qui alterius felicitati inuidet, quàm qui communi, ac ſuæ gratulatur. Rogant autem de ieiunio quinti menſis tantùm, quia templum iam pene perfectum erat, cuius ob excidium ieiunij illius religio inducta fuerat.

3. Hîc obſeruandum aliter legere LXX. aliter Hieronymum. Hieronymus habet; *Miſerunt ad domum Dei Saraſar, & Regem Melech*, ſeu, *Rogom Melech*. Septuaginta verò; *& miſit in Bethel Saraſar, & Arbath Sagar Rex*. Quos conciliare non leuis eſt negotij: ſed dicendum imprimis, quod obſeruauimus in illud Act. 7. *in ſeptuaginta animabus*; eſſe quidem vera quædam, quæ dicunt LXX. neque illa tradidiſſe ſine inſtinctu Spiritus ſancti, quamuis non è textu Hebraico. Vide infrà num. 10. & deinde.

Multa addita à Septuaginta, quæ licèt in textu Hebraico non ſint, vera tamẽ ſunt

4. Miratur Hieronymus, quòd LXX. tranſtulerint *Bethel*, cùm eò mitti non potuerint legati, quia iam Bethel cum religione nomen quoque reliquerat. Nam quæ *Bethel* dicebatur olim, id eſt, *domus Dei*, poſtea vocata eſt *Bethauen*, id eſt, *domus idoli*. Sed hæc ratio non nimis premit verſionem LXX. nam ſæpe contingit vt rei nomen accommodetur, quod iam antea mutatum fuerat. Dictum fuerat Iacob, Gen. 32. *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum; ſed Iſraël*: & tamen poſt hæc ſæpe vocatus eſt Iacob. Et Ieruſalem, quæ dicta eſt ab Ælio Adriano Ælia, plerunque meliori, ac notiori vocabulo vocatur Ieruſalem: & in hoc ipſo nomine *Bethel* vſu aliquando venit. Nam vt Bethel fuerit illa, quæ dicitur Bethauen, quod omnino certum non eſt, cùm ante aureos vitulos tempore etiam Ioſue nomen Bethauen audiatur: tamen ſæpiſſime poſt illud tempus in Scriptura nomen *Bethel* auditur; imò multo poſt tempora Zachariæ in libris Machabæorum. Sed hoc loco neque de Bethauen, neque Bethel eſt ſermo; ſed de templo Domini, vt habet vulgatus. Neq; enim aliud ſonat *Bethel* quàm *domum Domini*. Eſt autem vſitatum apud LXX. vt nomina Hebraica interdum relinquant, ita vt, quæ nomina ſunt communia, ſonum habeant, & formam propriorum. Cãt. 4. vbi vulgatus habet, *cum propugnaculis*; ipſi retinuerunt *Talpyoth*. Iudic. 5. vbi noſter, *inter duos terminos*. LXX. *moſphataim*: & ſuprà cap. 5. vbi noſter, *miluus*. LXX. *Haſidah*. Quod etiam non rarò facit vulgatus, qui Pſal. 67. pro vmbra, atque obſcuritate poſuit *Selmon*, pro locis confragoſis, & prǽruptis retinuit *Bether*. Cant. 2. & 8. & alia eiuſdem generis plurima. Sic etiam pro domo Dei adhibuerunt LXX. eiuſdem ſignificationis nomen Hebraicum *Bethel*.

Reg. Nomen quod ab ſaturnerat. poſtea auditur.

Reg. Nomen commune peregrinũ quod proprium videtur, pro eius ſignificatione ponitur.

Hæc minùs difficilia, illud verò valdè difficile, quod in nominibus virorum, à quibus miſſa eſt legatio. 5.
tam parum conuenit inter Hieronymum, & LXX. nam ille legit *Regem Melech*, vt in Commentariis indicat; & eſt in Heb. רגם *Regem*, tametſi iam in textu habeamus *Regem Melech*. At LXX. legunt *Sagar Rex*. Hæc tanta vocum diſſimilitudo mihi ſuſpicionem mouit tempore Hieronymi, ac LXX. aliquid fuiſſe varium in Hebraico textu: neque enim

ex

ex textu quem nunc habemus, & quem ſine dubio Hieronymus habuit, talia nomina exprimere potuêre L x x. Quod verò attinet ad *Regem Melech*, ſuſpicabar, cùm *Regem*, & *Melech* idem ſignificent, alterum Latinè, alterum Hebraicè; Latinam vocem *Regem*, quæ explicatio eſt nominis Hebraici, claritatis gratiâ poſitam eſſe in margine, & deinde in textum irrepſiſſe notis Habraicis: aut certè ab Hieronymo cum nomine *Melech* explicationis gratiâ poſitam eſſe, quod alibi ſæpe ab eodem Hieronymo, aliiſque Scripturæ Interpretibus factum eſt. Adhibetur enim ſæpe expoſitio nominis Hebraici, quod quia in textu originalis linguæ non reperitur, abſque dubio Interpretis eſt; vt Gen. 35. de Benoni, *filius doloris*, de Benjamin, *filius dexteræ*, è textu non eſt, ſed additum ab Interprete. Exod. 12. illud quod additur Phaſe, *tranſitus Domini*; & Exod. 16. poſt Manhu, *Quid eſt hoc?* addidit ſine dubio Interpres. Et facit huc quod ipſe ſermonis textus ſatis indicat, *Regem* non eſſe diſtinctum à *Melech*: dixiſſet enim aliàs *Saraſar, & Regem, & Melech*; non *Saraſar Regem Melech* ſine coniunctione. Sed in eo etiam potuit eſſe deceptio, quia *Rex* in recto eſſe debuit, non *Regem* in obliquo, quia qui modò nominantur, non mittuntur, ſed ipſi potiùs mittunt legatos. Hæc ego coniectabam in hac nominum perturbatione, neque mea mihi coniectura diſplicet. Nam licèt videam apud L x x. *Regem*, aut aliquid ſimile reperiri, nempe Rogom in aliquibus codicibus, vt in Complutenſi, ſed in emendatis à Sixto non eſt, neque in eo, quem habuerunt Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus.

Reg. Explicatio peregrini nominis ſæpe ab Interpretibus adhibetur de ſuo.

6. Quod attinet ad perſonas, à quibus miſſa eſt illa legatio, Hebræi, vt refert Hieronymus, exiſtimant eſſe Perſas Darij Regis Duces: neque ipſe aliquid aliud probat. Cyrillus legationem miſſam eſſe putat ab iis, qui Samariam habitabant, quique ab Aſſyriis in illum locum tranſlati fuerant. Vtrumque videtur ſatis difficile: nam fuiſſe Iudæos, qui per legatos Sacerdotes, & Prophetas cōſulunt, & ipſa ratio docet, & data reſpōſio. Neque Samaritæ ita erant Religione Iudæorum inſtituti, aut in eos animati, vt 70. annis toties repetito ieiunio eorum cauſa ieiunauerint. Quare veriſimilius eſt legationem miſſam fuiſſe à Iudæis, vt putat Ribera, qui etiam addit miſſam ab eis, qui in Babylone remanſerant. Quod etiam puto valdè probabile.

Sed fortaſſe improbabile non eſt 7.
legatos non tam ab his, qui erant apud Babylonios, quàm ab aliis, qui ab excidio Solymitano in Regiones finitimas dilapſi ſedem ibi ſuam conſtituerant: nam remanſiſſe plurimos ſatis ex Scriptura conſtat 4. Reg. cap. vlt. & clariùs Ieremiæ cap. 43. quibus præfectus fuit Godolias. Neque poſt eius cædem omnes fugerunt in Ægyptum, ſed qui ex diſperſione ad Godoliam fuerant reuerſi. Sic enim Ieremias ſuprà: *Tollens Iohanan filius Caree, & vniuerſi Principes bellatorum vniuerſos reliquiarum Iuda, qui reuerſi fuerant de cunctis gentibus ad quas fuerant antè diſperſi*, &c. Ex quo colligitur non omnes Iudæos in Ægyptum abiiſſe, ſed eos qui ex diſperſione ad Godoliam ſe receperant. Non autem veniſſe omnes argumento eſt, quia occiſo iam Godolia alij plures ad ipſum ſeſe adiungebant, qui in ipſo conatu ab Iſmaële interfecti ſunt. Eſt autem veriſimile complures alios, audita

Legatio videtur miſſa ab illis, qui erant in Palæſtina diſperſi.

dicta Godoliæ cæde in ſuis ſe ciuitatibus continuiſſe. Neque prætereà omnes, qui in Ægyptum migrarunt à reditu in Iudæam prohibiti ſunt; nam aliqui inde redierunt in Iudæã, vt Ieremias ſcribit c. 44. & Iſaias c. 7. prædicit poſt vaſtitatem relinquendos eſſe aliquos in Iudæa; ita tamen paucos, vt vna vacca, & oues duæ poſſint vnam ſuſtentare familiam. Et hoc ſatis probatur ex Daniele cap. vltimo, vbi Habacuc agros habuiſſe traditur, & meſſores, quibus panes intriuerat in alueolo.

8. Aliqui in reliquiis Iudæorũ fuerunt Principes.

Hi ergo, qui in Iudæa remanſerunt, licèt initio pauci, credibile eſt poſt longum 70. annorum exilium in eam multitudinem propter naturalem illius gentis fœcunditatem excreuiſſe, vt ſuam iam Rempublicam habere potuerint, & ad aliquam perueniſſe potentiam, ita vt Principes, & Gubernatores inter ſuos, vt tenuis illa atque afflicta ferebat fortuna, deſignati fuerint. Nam, vt dicit Iſaias cap. 3. dum in hæc tempora intueretur, ab Iſraëlitis in ſuo infortunio, ac ſolitudine Regnum offerebatur vltrò illi, cui pallium, & mediocre veſtimentum habere contigiſſet; vſque adeò populus ille nudus atque abiectus erat. *Veſtimentum*, inquiunt, *tibi eſt, eſto Princeps noſter.* Ad hunc ergo modum veriſimile eſt eos, qui in aliquẽ locum ſeſe receperunt ex fuga, aut quibus pepercit Babylonicus furor, in ſuo ordine Principem aliquem habere voluiſſe, & iis credo tantùm indictum eſſe ieiunium menſe ſeptimo, propter cædem Godoliæ, quia pro iis tantùm conſtitutus erat Princeps Godolias. Quid enim qui iam capti fuerant, neque à Godolia ad illos aliquid pertinebat, præter generis ſocietatem, tantopere dolerent de ipſius cæde, vt proptereà publicè decreuerint eſſe ieiunandum? De iis autem, qui captiui ducti non ſunt in Babylonem alia ratio eſt: quia ſublato Godolia Principe ſuo, ſublata quoque videbatur ſpes liberè, ac tutò manendi in patria. Qui ergo erãt his temporibus Principes in ſuo quiſque loco, miſerunt legatos, vt quid de ieiunio quinti & ſeptimi menſis fieri oporteret, à Sacerdotibus intelligeretur. Huic ſententiæ fauet Theodoretus, licèt nihil afferat certum. Sed fauet valdè editio Septuaginta, qui apertè vbi noſter *Melech*, ipſi vertunt βασιλεύς. At quî Reges eſſe poterant; qui neque liberi, ac ſui iuris erant in Babylone? Et textus ipſe vulgati, dum dicit *Rogom Melech, & viri qui erant cum eo*; & clariùs textus Hebræus, *& viri eius*, quæ verba poteſtatem in alios ſignificant. Nunc accedo ad horum Principum explicanda nomina.

Saraſar.] Eſt Princeps Aſſar: nam 9.
שר id eſt, *Sar, Princeps* eſt. Si cũ Lxx. legas *Arbath Sagar Rex*, nomen proprium viri videtur Arbath; nomen proprium ciuitatis Sagar, cuius erat Rex Arbath. Si verò cum vulgato legas *Regem Melech*, ſeu *Rogom Melech*, ſiue vt habet editio Complutenſis Ῥωγὸμ ὁ βασιλεὺς, *Rogon* nomen proprium eſſe crediderim, *Melech* commune, quod Regem ſonat.

Sed rogabis hîc quomodo Lxx. 10.
nomen addiderunt, quod in Hebraico textu nõ inuenitur? Reſpondeo id in Lxx. non eſſe nouum. Nam Gen. 46. vbi in vulgato, atq; Hebraico textu ſeptuaginta animæ dicuntur egreſſæ de femore Iacob, apud Lxx. egreſſæ traduntur ſeptuaginta quinque: & Exod cap. 1. duabus ciuitatibus quas in Ægypto condiderunt Iſraëlitæ, nempe

Reg. Lxx differre ſolẽt à vulgato, non tamẽ ſine cauſa.

Pithon, & Rameſſes, Lxx. tertiam addiderunt Heliopolim; & eius generis ſunt alia plurima. Hac de re egimus pluribus in illud Act. 7. *in animabus ſeptuaginta quinque.* Nunc ad hæc breuiter reſpondendum cũ Auguſtino lib. 15. de Ciuitate Dei cap. 14. & lib. 18. c. 42. & 43. Irenæo lib. 3. cap. 25. & aliis pluribus, in quibus etiam eſt Hieronymus, qui minùs fauet Lxx. viris in epiſtola ad Domnionem. Lxx. Interpretes diuino Spiritu afflatos in Græcum ſermonem Scripturam conuertiſſe, & vt idem Auguſtinus docet lib. 2. de doctrina Chriſtiana cap. 14. *Quando aliter in Græcis exemplaribus inuenitur, quàm iſti poſuerint, cedendum eſſe arbitror diuinæ diſpenſationi, quæ per eos facta eſt: vt libri, quos gens Iudæa cæteris populis vel Religione, vel inuidia prodere nolebat, credituris per Dominum gentibus miniſtra Regis Ptolomæi poteſtate, tanto antè proderentur. Itaque fieri poteſt, vt ſic illi interpretati ſint, quemadmodum congruere Gentibus ille, qui eos regebat, & qui os vnũ omnibus fecerat, Spiritus ſanctus iudicauit.*

11. Reg. Vera ſunt quę à Lxx. tranſferuntur, etiamſi non ſint in textu Hebraico.

Iuxta hæc dicendum eſt quàm veriſſima eſſe, quæ Lxx. conuerterunt, etiamſi non inueniantur in textu Hebraico: quia alia etiam prætérea docere voluit diuinus Spiritus. Quemadmodum ex Scriptura viri ſancti citant, quæ in Scriptura non ſunt, vt Paulus, Iudas, Stephanus; quæ tamen ſunt veriſſima. Quare verùm eſt præter Rameſſen, & Pithon à filiis Iſraël ædificatam eſſe Heliopolim: verum, Principem vnũ ex his, à quibus miſſi ſunt legati, eſſe Arbath, & alia, quæ ad textum Hebraicum addiderunt: verum, ingreſſas eſſe cum Iacob animas ſeptuaginta quinque, de quo nemo pius dubitare poteſt, cùm id quoque dixerit Stephanus Act. 7. Neque ratiò deeſt optima, quæ Lxx. cũ vulgato conciliet. Vide quę diximus ad illum locum Act. 7.

12. Reg. Aliquid factũ dicitur ab eo, qui rem antea factam amplificauit, aut ornauit.

De Heliopoli, quam extra textum pòſuerunt, malè accipit Hieronymus Lxx. quam putat ab Iſraëlitis cõndi non potuiſſe, cũ ante aduentũ Iacob nomen ipſius audiatur Gen. 41. vbi Ioſeph duxiſſe traditur filiam Putipharis Sacerdotis Heliopoleos. Sed ſanè ratio hæc non admodùm grauis, quia fieri potuit, vt eo tempore exiguum oppidulum eſſet Heliopolis, quod poſtea ab Hebræis amplificatum eſt, & ad ciuitatis amplitudinem promotum. Quæ ratio ſatis eſſe potuit, vt ædificata dicatur ab Hebræis: ſicut Romana ciuitas condita fuiſſe dicitur à Romulo, quia ab illo amplificata fuit, cùm priùs exigua mole eſſet ab Euandro cõnſtructa. De quo Virgil. lib. 8. Æneid.

Tunc Rex Euandrus Romanæ conditor arcis.

Et eius rei exempla ſunt obuia. De Babylonia exemplum graue, quæ proculdubio ædificata fuit multo ante ætatem Nabuchodonoſor, ſiue Nembrot, vt videtur docere Moyſes Geneſis 10. vbi ita de illo: *Fuit autem principium Regni eius Babylon:* & tradit Oroſius lib. 2. cap. 6. ita multos ſenſiſſe; ſeu certè à Semiramide, vt eſt communis Græcorum, Latinorúmque ſententia. Tamen Nabuchodonoſor Dan. 4. de ſe ipſo prædicat: *Nónne hæc eſt Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui?* Vide quæ diximus ad illud Iſai 47. *Filia Chaldæorum.* Vel certè cùm eſſet priùs euerſa Heliopolis, ex antiquis ruinis inſtaurari potuit ab Hebræis, vbi à vaſtitate reliquum eſſe potuit templũ, aut ſacrariũ, cuius ante Hebręorum appulſum in Ægyptum, Sacerdos eſſe potuit Putiphar, ſicut Hiel

3. Reg.

3. Reg. 16. ædificaſſe dicitur Iericho, quia illam inſtaurauit, poſtquã exciſa fuerat à Ioſue. cap. 6. Sed miror cur hîc hæſerit Hieronymus, cũ idem dicere potuerit de Rameſſe, quæ ædificata dicitur ab iiſdem; & tamen Gen. 47. eius mentio fit. Huc facit quod diximus c. 1. n. 32. aliquid fieri dici cùm continuatur actio, aut augetur opus.

13. Deprecari faciẽ quid. *Ad deprecandam faciem Domini.*] Deprecari faciem alicuius, eſt idem quod orare coram, vel ante aliquẽ, vel ad aliquem: quia facies *coram* ſignificat. Exempla ſunt obuia. Eſt autem mihi valdè veriſimile, per faciẽ hominem circumſcribi, ita vt facies hominis, idem ſit quod homo: imò id etiã cõmune eſſe rebus inanimatis, vt *facies gladij, venti, vlceris, aquarũ* pro gladio, vẽto, vlcere, aquis. Certè in hoc loco, & ſimilibus *facies Domini* pro Domino ſumitur, maximè in orationibus, & ſacrificiis. 1. Reg. 13. *Faciem Domini non placaui*, id eſt, Deum: & 3. Reg. 13. *Et ait Rex ad virum Dei: deprecare faciem Domini Dei tui, & ora pro me, vt reſtituatur manus mea mihi; orauitque vir Dei faciem Domini.* Iob. 11. *Deprecabuntur faciem tuam plurimi.* Pſal. 44. *Filij Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur.* Pſal. 118. *Deprecatus ſum faciem tuam in toto corde meo.* Vide quæ diximus ad illud cap. 25. Iſaiæ, *faciem vinculi.*

Nunquid flendum eſt mihi in quinto
14. Fletus pro ieiunio. *menſe; vel ſanctificare me debeo, ſicut iam feci multis annis?*] *Fletus* hoc loco pro ieiunio ſumitur, ſicut etiam ſæpe in Scriptura *afflictio animæ*. Quòd *fletus* pro ieiunio ſumatur, facilè ex reſponſione Domini colligitur, cùm enim legati de fletu quæſiſſent, de ieiunio reſponſum accepêre. Vtrumq; verò tam fletus, quàm ieiunium *ſanctificationis* nomine ſignificatur, vt obſeruat hîc Hieronymus. *Fletus*, inquit, *atque ieiuniũ ſanctificatio dicitur. Vnde in Ioël præceptum eſt Sacerdotibus, vt ſanctificent ieiunium, & prædicẽt curationem; curat enim vulnera delinquentis abſtinentia, & ieiunium, & curatos quoſque ſanctificat.* Pro, *ſanctificare*, Heb. eſt הנזר *hinazer*, quod *ſeparare* ſignificat, & *more viuere Nazaræi, ſeparando ſe à turba, & abſtinendo à vino.* Hoc ſenſu: Debeo Nazaræando, aut ſanctificando me, flere, &c. Quomodo votum Nazaræi ad tempus concipi ſoleat, diximus pluribus in Actis Apoſtolorum.

Loquere ad omnem populum terræ, & ad Sacerdotes dicens.] *Populus terræ* pro multitudine ſumitur, quæ à viris in quibus aliquid eſt præcipuum, ac ſingulare ſecernitur. Ierem 44. *Reges veſtri, & Principes veſtri, & populus terræ*; & cap. 52. *Septem viri de his, qui videbant faciem Regis*, &c. *& ſexaginta viros de populo terræ.* Hinc accedit aliquid momenti ad noſtrã ſententiã, quòd ſcilicet non è Babylone miſſi legati, ſed ex aliis regionibus magis finitimis: nam hoc reſpõſum redditum videtur his, qui legatos miſerunt; redditum autẽ eſt Sacerdotibus, & populo terræ, vtrique Palæſtinæ, non Babyloniæ. Arias Montanus putat nihil eſſe dictũ ad legatos, quia indigni videbãtur reſpõſo; ſed nõ puto illos ab hoc oraculo fuiſſe præteritos; quia nihil cõtinet ſuaue, nihil quod non ſit plenũ acerbitatis. Quare ſi in legatis aliquid peccatum eſt, non alio aut vultu, aut oratione excipi debuerunt. 15. Populus terræ pro multitudine.

Nunquid ieiunium ieiunaſtis mihi?] 16. Quid ieiuniũ gratum Deo.
Meminiſſe oportet eius verbi, quod in ſuis mandatis prætendendis adhibuerunt legati, *ut ſanctificare me debeo, ſicut iam feci multis annis?* Succẽſet enim grauiter Deus, & quaſi nauſeat ad nomen *ſanctificationis*, quod

ſibi arrogat populus ille à ieiunio non tam verò, quod animum mundat, quàm fucato, ac mendaci, quod inanem obiicit ſpeciem ſanctitatis. Quare reſpondit Dominus ſibi non placere ieiunium illud, quod 70. annis captiuitatis obierunt Iudæi; in quo non tã diuinæ voluntati, quàm ſibi ipſis obſequebantur. Si enim ieiunarent, ac flerent, vt offenſum Deum ſibi placarent; aut ſtuderent ex animo placere Deo, id omnino ſubmouerent, quod faſtidit maximè, atque execratur Deus, nempe peccata: ſed iis indulgent intemperantiùs; cum ſibi videntur à cibis, & poculis temperare. Quòd autem Deo non ieiunauerint iſti Iudæi, hinc fit omnino planum; quia poſtquam ſoluta eſt captiuitas, & templum excitatum, id agunt vt liberi ſint à ieiunij voto. Nõ tam ergo votum illud concepiſſe videbantur, vt placerent Deo, quàm vt liberarentur ab exilio. Ex quo patet quàm parum Deo grata ſint illa vota; ac pœnæ ideo obitæ, vt quis effugiat, quæ timet incommoda; non vt Deo, aut pro peccatis pœnas exoluat, aut ipſi placeat: quia eiuſmodi vota nihil ſibi cœleſte, atque æternum proponunt. Vide eandem omnino ſententiam apud Iſaiam cap. 58. quam optimè expoſuit Greg. 3. p. Paſt. admon. 20. & hom. 16. in Euang. Bernard. ſermone 38 Leo PP. ſermone de ieiunio.

Vota, quæ Deo grata.

17. Pro eo, quod vulgatus habet; *Nunquid ieiunium ieiunaſtis mihi?* Hebr. eſt; *Nunquid ieiunium ieiunaſtis mihi ego?* Qui loquendi modus vſitatus eſt apud Hebræos, neque credo ſine epitaſi. Adhibent enim ſæpe abſolutè nominatiuum pronominis, quod deinde in alio caſu poſitũ eſt, & quod ſi epitaſim non haberet, videri poſſet otioſum. Gen. 24. vbi vulgatus; *Rectè itinere me perduxit in domũ fratris domini mei.* Heb. *Ego in via deduxit me*: & Pſal. 41 vbi vulgatus. *Me autem propter innocentiam ſuſcepiſti.* Heb. *Et ego propter innocentiam ſuſcepiſti me.* Et Eccleſiaſtæ 2. vbi noſter; *Si vnus & ſtulti, & meus occaſus erit.* Heb. *Qualis eſt euentus ſtulti, etiam ego eueniet mihi.* & 1. Reg. cap. 25. vbi vulgatus. *In me ſit, Domine mi, hæc iniquitas.* Heb. *In me ego, Domine mi iniquitas.* & Gen. 27. vbi vulgatus: *benedic etiam, & mihi pater mi.* Heb. *benedic mihi, & ego pater mi.* Sic hoc loco illud *ego* abſolutè poſitũ, magnam, meo iudicio, epitaſim habet. Videtur autem per apoſiopeſim intelligendum. *Egóne admitterem,* ſeu. *Egóne precepi vobis iſtud ieiunium.?* Porrò hanc Hebræorum phraſim valdè cognitam eſſe oportet, quia illam in aliena etiam lingua ſeruant ſacri, & canonici ſcriptores. Et, vt omittam alia, ſufficiant nobis modò duo exempla, vbi Hebræorum more pronomen abſolutè ponitur. Ad Epheſ. 3. *Ego Paulus vinctus Chriſti Ieſu pro vobis Gentibus; ſi tamen audiſtis diſpenſationem gratiæ Dei, quæ data eſt mihi in vobis, quoniam ſecundùm reuelationem notum mihi factum eſt ſacramentum.* vbi priora ſine dubio abſolutè ponuntur. Similiter 1. Theſal. 3. in principio, & 1. Ioan. c. 2. *& vos vnctionem, quam accepiſtis, maneat in vobis;* illud *vos* abſolutè videtur eſſe poſitum. & Pſal. 68. *Ego verò orationem meam ad te Domine;* in Heb. illud *ego* redundat. Quare illud in ſua trãſlatione omiſit Hieronymus, qui ita reddidit; *mea autem oratio ad te Domine.* Vide, quę diximus ad illud Iſaiæ cap. 11. *in die illa radix Ieſſe.*

Reg. Aliquando nominatiuus abſolutè ponitur, maxime in pronominibus.

Nunquid non vobis comediſtis.] 18.
Cùm expleto ieiunij tempore comedebat ille populus, non id faciebat, vt aliquid aſſumeret virium, quò Deo conſtantiùs ſeruiret, & diutiùs; ſed vt genio indulgeret ſuo;

ſuo; atq; adeò immodicè ſe in cibū effundebat. Ex quo colligūt viri ſpirituales, non ſolùm placere Deo abſtinentiā à cibis, ſed etiā ciborū vsū; illam, dū carni detrahit, quod addat ſpiritui, hunc, dum corporis confirmat vires, vt ſpiritus habeat, quod impendat Deo. Quare Paulus 1. Cor. 10. *Siue ergo manducatis, ſiue bibitis, ſiue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* At longè aliter hi, quos Deus reprehendit, ſi quid ventri detrahunt; id aut auaritiæ impendunt, aut ambitioni: ſiue comedunt, voluptati, & luxui. Ita Theodoretus.

19. *Numquid non hæc ſunt verba mea.*] *Verbum* hoc loco idē eſſe puto, quod Prouerbium; aut id, quod in multorum ore frequens eſt. Qua ratione 1. Reg. 17 dixit Dauid à fratre reprehēſus. *Numquid non verbum eſt?* id eſt, quid ego dico, aut rogo, niſi quod omnibus pene in ore eſt? Et reuera ita paulo ante audierat à multis. Oſtendit itaq; Deus hæc, quæ modò denunciat Iudæorum populo, fuiſſe prius, integra adhuc Republica, eorum parentibus prædicta, vt conſtat Iſai. 58. quibus denūciata eſt clades, & exilium, quia dum ieiunarent, rapinis vacabant, calumniis, atq; periuriis. Significarat autem Deus per Prophetas ſæpe id, quod per Zachariam modò denunciat; *Iudicium verum iudicate*, &c.

Regu[illegible] Verbum [illegible] Prouerbio, aut id, quod vulgò dici[illegible]

1. Reg. 17.

20. *Quæ locutus eſt Dominus.*] Hic à prima perſona tranſit ad tertiā, quod eſt in Scriptura frequēs. Gen. 19. *Dixitq; Dominus; num celare potero Abraham, quæ geſturus ſū, &c. ſcio enim quòd præcepturus ſit filiis ſuis, & domui ſuæ poſt ſe, vt cuſtodiant viā Domini.* i. meā, & Num. 12. *Locutus eſt Deus ad Aaron*, &c. *Si quis fuerit inter vos Propheta Domini.* i. meus, & infrà: *ore ad os loquor ei palam, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt.* i. me. Huiuſmodi phraſim olet illud Gen. 19. *Igitur Dominus pluit ſuper Sodomam, & Gomorrhā ſulphur, & ignem à Domino de cœlo*, id eſt, à ſe, quaſi dicat: non pluit Dominus vt cōmuniter antea è nubibus imbrem, aut grandinem, aut fulmina, ſed à ſeipſo, id eſt, ſua manu vibrauit fulmina, & iniecit ſulphureum ignem in illas ciuitates. Eſt autē vulgare apud Hebræos, vt aliquis de ſeipſo, tanquam de tertia perſona loquatur, vt Gen. c. 4. ſic Lamec dixit ad vxores. *Audite vocem meā vxores Lamec*: & Dauid de ſe Pſ. 131. *Memento Domine Dauid.* Neque apud profanos infrequens. Gen. 19.

Regul. [illegible] ma [illegible] ona [illegible] iā [illegible] tatas.

In manu Prophetarum priorum.] Heb. ביד *biyad*, Quæ vox trāsfertur, infrà *per manū*. Formula vſitata Hebræorum, qua miniſterium, ſeu inſtrumentum ſignificatur. Eſt autem idem, ac ſi diceret, *per Prophetas.*

Et auerterunt ſcapulam recedentem.] 21.
In aliquibus codicibus Latinis eſt *recedentes.* Sed Hieronymus ſine dubio *recedentem* conuertit, vt ex eius Commētariis conſtat, conſentaneè ad textum Hebraicum, & ita legunt in ſingulari LXX. quod ſecuti ſūt codices à Sixto correcti. Auertere autē ſcapulam, ſignū eſt eius, qui alterius mandata, ac monita contemnit: & eſt vſitata, ac pene Prouerbialis Hebræorum forma, quæ ſumpta eſt ex habitu illorum, qui dum alios, aut non curāt, aut parui faciunt, faciem auertunt, & cōuertunt terga. Ierem. cap. 2. *Verterunt ad me tergum, & non faciem*: ſuper quem locum ſic Hieronymus. *Quando magiſter præcipit, obedientiæ indicium eſt, ſi demiſſo contrà audiat capite; ſi autem vertat tergum, contemnētis.* Et in hunc ſenſū apertè acceperunt hunc locum LXX. dum vertunt νῶτον παραφρονοῦντα, id eſt, *ſcapulam contemnentem.*

Auertere ſcapulam, Prouerbialis figura.

21. *Et aures ſuas aggrauauerũt.*] Conatum indicat hæc forma verborum, quo aliquis ſibi ipſi eripit audiendi facultatem; & ignorantiam, vt dicunt Theologi, affectat; vt de aſpide dicitur Pſal. 57. *Sicut aſpidis ſurdæ, & obdurantis aures ſuas*; & Act. 7. Iudæi contra Stephani verba *continuerunt aures ſuas, & impetum fecerunt.* Sic, puto, iſti de quibus modò Zacharias. Poteſt fortaſſe alius eſſe ſenſus ſumptus ex proprietate vocabuli. *Aggrauari* enim eſt impediri aliquo graui onere, quominus aliquod membrum ſuum ſibi munus obire poſſit; vnde pedes aggrauati dicuntur. 2. Reg. 3. *& pedes tui non ſunt compedibus aggrauati*; & cor, ſi occupatum fuerit variis ſtudiis, ac deſideriis; & aures ſi captæ ſunt inanibus promiſſis, & blandis adulationibus. Et hi dicuntur à Stephano Act. 7. habere cor, & aures incircuncíſas; quia non remouerunt illa, quæ cordi, & auribus adhæſerunt ab ambitione, & auaritia, & ab aliis noxiis animi peſtibus. Hi ergo, qui modò à Zacharia reprehenduntur, iam aliis ſtudiis, ſeu vocibus aures occuparant, quominus illas peruias haberent diuinis admonitionibus.

Aggrauari quid.

23. *Et cor ſuum poſuerunt vt adamantem.*] Oſtendit Iudæos ſic obduruiſſe contra diuinas voces, & cœleſtes impulſus, vt omnino ſtatuerint illis non eſſe cedendum, neque relinquendum id quod iam animo comprehendiſſent; ſicut adamas naturali ſua duritie, ac firmitate, neque frangitur, neque cedit ictibus: ſic mentem aſſuetam malis, eorúmque non ſolùm deſiderio, ſed etiam tyrannico dominatu occupatam contra cœleſtem vim, ac diuinæ bonitatis impulſum obfirmat obſtinatio. Hîc obſerua, quibus gradibus ad tantum malum, id eſt, adamantinam obſtinationem peruentum ſit. Primùm non audiuntur diuina verba, deinde recedit ſcapula, id eſt, diuina contemnitur admonitio: ad extremum cor inſtar adamantis obdureſcit.

Obſtinatio, & quæ ad illam via.

Et non audierunt.] Hîc (*&*) cauſalē eſſe puto, ſicut alibi in Scriptura ſæpe. Iſai. 64. *Iratus es, & peccauimus*, id eſt, quia peccauimus. Quare ratio hîc redditur, cur populus diſperſus, & durè mulctatus ſit, quia Deo per Prophetas admonenti audiens non fuit. 24.

Et cauſalis.

Sic clamabunt, & non exaudiam.] 25. Incertum eſt an hæc ad eos pertineant, ad quos olim facta Prophetarum verba, & qui obdurati animi pœnas, aut iam dederunt, aut modò pendunt in alieno ſolo: aut certè ad eos tantùm, qui tunc aderant, aut qui ſciſcitatum, quid factu fas eſſet, legatos miſerunt. Quidam ad antiquos referunt, & in his eſt Theodoretus, & Cyrillus: & ex his nonnulli tempus futurum pro præterito adhibitum eſſe cenſent. Alij illud, *clamabunt, & non exaudiam*, per mimeſim dictum putant: ita vt repetantur verba, non quæ nunc primùm dicit Deus; ſed quæ ad antiquos olim per Prophetas dixerat; in hanc ſententiam: Sicut ipſi non audierunt; ſic nec in tribulatione clamantes auditi ſunt. Quod Deus illis antè minatus fuerat cùm dixit, *clamabunt, & non exaudiam.* Cui expoſitioni fauet, quòd vbi vulgatus habet, *dicit Dominus exercituum.* Hebr. eſt אמר *amar*, id eſt, *dixit*, aut, *dicebat.* Et hoc placet Riberæ, & eſt ſatis veriſimile.

Mihi veriſimilius eſt, ad præſentes has minas pertinere, id eſt, ad Sacerdotes, & populum terræ, qui nu- 26.

per

per congregari iuſſi ſunt. Adducuntur autem in exemplum antiquorum ſupplicia, vt ex parentum calamitate diſcant poſteri, quid ipſi paſſuri quoque ſint, ſi illorum mores, & cõſilia ſecuti, aures, & corda aggrauent contra Prophetarum voces. Et reuera ita accidit: neque minùs variè, ac duriter diſperſi ſunt, quàm eorum maiores: neque minùs hoſtiliter à Veſpaſiano, quàm parentes olim à Nabuchodonoſore vexati ſunt. Ab eodem propè argumento, neque oratione admodùm diſſimili cap. 1. exorſus eſt Zacharias ſuam Prophetiam.

17. Porrò quia implexa ſunt hæc, & interrupta hyperbatis, ſic videntur aptè poſſe contexi. Primùm Deus dicit non placere ſibi præſentium ieiunia, ſicut neque priùs parentum ieiunia placuêre: Quibus hoc ipſum antè ſignificarat integra adhuc, & florente Republica. Deinde præcepit Dominus Zachariæ, vt illa repetat verba, quibus parentes olim allocutus eſt, nempe, *Iudicium verum iudicate*, &c. Deinde oſtendit quomodo illi non paruerunt, ſed auerterunt ſcapulam recedentem, &c. & aggrauauerũt aures, & ideo diſperſi, iactatique ſunt: ſic iſtos, qui modò in ſuis ſibi ieiuniis placent, non minoribus afficiendos incommodis, ſi iudicium verum non iudicauerint, &c. Et hûc ſpectat illud, *clamabunt, & non exaudiam*, nempe qui modò, vt parentes olim, ſcapulam recedentem auertunt. Vbi ſubaudienda eſt ſimilitudinis nota, quæ apud Hebræos omitti ſolet. *Sic clamabũt*, &c. Deinde poſtquam interpoſitum eſt de poſterorum ſupplicio vaticiniũ, videtur redire ad parentum incommoda, quæ interrupiſſe videbatur hyperbato. Sed credo potiùs, quæ reliqua ſunt ad finem vſque capitis, ad poſteros quoque pertinere, quia in Græco textu non eſt, *diſperſi eos*, ſed, *diſpergam*, non, *deſolata eſt*, ſed, *deſolabitur*. Neque Hebraicus textus huic ſignificationi repugnat; nam licèt tempori futuro ſit præpoſitum *Vau*, illud tamen neque ſemper futurum in præteritum conuertit; neque hîc illo notatur punčto, quod *Vau* habere debet, cùm illud obit munus. Habet enim Sebàn, non Pathach: cum altero punčto copulat, cum altero conuertit. Quod optimè vidit Vatablus, qui per futurũ reddidit. *Sic iam clamẽt, nec eos exaudiam, dicit Dominus exercituum*: *quin eos proturbem in omnes gentes*. Neque, ſi omnino per præteritum eſſet conuertendum, vt fecit Vulgatus, quicquam crederem incommodare poſteriori ſententiæ: ſatis enim notum eſt in Scriptura, maximè apud Prophetas, præteritum tempus vſurpari pro futuro, propter rerum certitudinem. Exemplis ſuperſedeo commemorandis, quia paſſim occurrunt.

Et poſuerunt terram deſiderabilem in deſertum.] Sæpe terra promiſſionis deſiderabilis dicitur propter pulchritudinem, & abundantiam. Pſal. 105. *Pro nihilo habuerunt terram deſiderabilem*; de qua multiplex eſt commendatio, & frequens in Scriptura. Thren. 2. de Ieruſalem: *Heccine eſt vrbs perfecti decoris, gaudiũ vniuerſæ terræ?* Cant. 6. *Pulchra es amica mea, ſuauis, & decora, ſicut Ieruſalem*; & ſæpe dicitur manare lacte, & melle. Quàm verò ſit vaſtata hoſtiliter, explicuit Ierem. Thren. 1. Iſai. cap. 1. & maximè intelligitur ex eo, quòd poſita dicitur in deſertum, vbi pro hominibus antè Religioſis, & ſapientiæ deditis, feræ habitant, ſicut 18.

in

in ſaltu ,. vt lamentabatur Ierem. Thren. 5. Poſita verò dicitur nobilis, & ſpecioſa ciuitas in deſertum, non tam priùs à Nabuchodonoſor, & poſtea à Romanis, quàm à Iudæorum peccatis, quibus prouocatus Dominus hoſtiles manus in Iſraëliticæ ſortis vaſtitatem armauit. Cui accedit quod de eiuſdem terræ antiquis habitatoribus multo antè cecinit Dauid Pſal. 106. *Poſuit flumina in deſertum, & exitus aquarum in ſitim; terram frugiferam in ſalſuginem à malitia inhabitantium in ea.*

Eo quòd non eſſet tranſiens, nec reuertens.] Hebraica phraſis, qua ſignificamus aliquid eſſe omnino derelictum. Quid enim magis, aut deſertum, aut contemptum, quàm illud ad quod nemo reuertitur conſultò, aut caſu, ſaltem in tranſcurſu videt?

ARGV

ARGVMENTVM OCTAVI CAPITIS ZACHARIÆ.

Agit de ſingulari liberalitate, ac indulgentia, qua ſuum populum amplexabitur Deus, quem priùs tam diu, ac tam ſeuerè mulctarat. Quare ait vndecumque terrarum Iudæos ab exilio euocandos in Ieruſalem, atque ibi ita pacatè, ac commodè victuros, vt plurimi vtriuſque ſexus membra iam extremo confecti ſenio baculo ſuſtentent, plateáſque compleant, in quibus frequentes futuri ſint infantium, puellarúmque feſtiui chori. Deinde agris, qui priùs exercuerant potiùs agricolarum patientiam, quàm annuo prouentu compenſarant operam, omnem abundantiã, & fertilitatẽ promittit. Quæ tamen omnia ea lege ſperari iubet, ſi modò iuſtitiam, pacem, ac pietatem colant. Deinde omnium populorum, atque linguarum futuros eſſe dicit concurſus magnos in Ieruſalem admiratione earum rerum, ex quibus non dubia coniectura cognoſcent, cum Iudæis iterum habitare Deum. Quæ omnia cùm hiſtoricè in Iudæorum Rempublicam conueniant, multo tamen cumulatiùs, atque illuſtriùs in Eccleſia completa ſunt.

CAPVT VIII.

1 *ET factum eſt verbum Domini exercituum, dicens.* 2. *Hæc dicit Dominus exercituum; Zelatus ſum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus ſum eam.*

3 *Hæc dicit Dominus exer-*

PARAPHRASIS.

1 HÆc ad me Dominus exercituum. 2 Affecit me grauis zelotypiæ dolor, cùm viderem Sion, quam velut ſponſam mihi delegeram, coniugalem fidem prodidiſſe; & ideo indignatione graui in illam animaduerti.

3 Hæc iterum ad me Do-

minus. Vt ante captiuitatem habitabam in Ieruſalem in tẽplo ad ſpecialem mihi cultum electo: ſic modò erecto rurſus domicilio, quod diſſipatum fuerat, in eundem locum reuertor:& Ieruſalem quondam adultera,fidem iam colet coniugalem,& erit ciuitas,quæ verè me, & ex animo obſeruet: & mons huc vſque derelictus, ac violatus, ſanctitate rediuiui templi, & reſtituta Religione ſanctificabitur.

cituum: Reuerſus ſum ad Sion,& habitabo in medio Ieruſalem: & vocabitur Ieruſalem ciuitas veritatis,& mons Domini exercituum, mons ſanctificatus.

4 Rurſus ad me Dominus: Complebunt plateas Ieruſalem vtriuſque ſexus plurimi natu vſque adeò grandes, vt decrepita ſenectute membra baculo ſuſtentent.

4 *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc habitabunt ſenes, & anus in plateis Ieruſalem: & viri baculus in manu eius præ multitudine dierum.*

5 Neque deerunt quoque inter ſenes infantium quoque ac puellarum feſtiui chori.

5 *Et plateæ ciuitatis complebuntur infantibus, & puellis ludentibus in plateis eius.*

6 Hæc iterum Dominus ad me.Quòd ſi,qui reliqui ſunt à cæde,& exilio,id difficile putant:id tamen longè erit apud me facile,dicit Dominus.

6 *Hæc dicit Dominus exercituum:Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis,nũquid in oculis meis difficile erit,dicit Dominus exercituum?*

7 Iterum ad me Dominus: Ecce ego reducam populum meum ab Occaſu, & Ortu, id eſt, ab omnibus locis, in quæ diſperſus eſt. 8 Et faciam, vt

7 *Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego ſaluabo populum meum de terra Orientis,& de terra Occaſus Solis.* 8 *Et adducam eos,& habi-*

habitabunt in medio Ieruſalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in veritate, & in iuſtitia.

vt rurſus habitet in Ieruſalem. Quem ego,vt populum meum amplexabor iterum:& ipſe me verè,iuſtè,ac ſeriò obſeruabit, & colet.

9 *Hæc dicit Dominus exercituum: Confortentur manus veſtræ,qui auditis in his diebus ſermones iſtos per os Prophetarum in die, qua fundata eſt domus Domini exercituum, vt templum ædificaretur.*

9 Sic iterum Dominus ad me. O vos,qui auditis his diebus ſermones hos per ora Prophetarum, qui fuerunt in die, quo fundata eſt domus Domini (id eſt,quo ſoluta captiuitate iacta ſunt fundamenta rediuiui templi) confortate manus veſtras ſpe commoditatis, & vbertatis maioris.

10 *Siquidem ante illos dies merces hominum non erat, nec merces iumentorũ erat; neque introeunti,neque exeunti erat pax præ tribulatione: & dimiſi omnes homines vnumquemque contra proximum ſuum.*

10 Nam ante hos dies non erat fructus, quem hominum, ac iumentorum operæ ſterilis, atque infelix ager rependeret. Neque ex vllo labore, atque ſtudio,quod homo in excolendo agro ſuſcepiſſet, quicquam percipiebat pacatum, aut proſperum. Idque ideo maximè, quia ſoluta ſocietate, & animis non bene conſentientibus omnia turbatè,ac trepidè fiebant, neque quicquam erat à metu ac periculo vacuum.

11 *Nunc autem nõ iuxta dies*
priores ego faciam reliquiis
populi huius, dicit Domi-
nus exercituum. 12 *Sed*
ſemen pacis erit: vinea da-
bit fructum ſuum,& terra
dabit germẽ ſuum, & cæli
dabunt rorem ſuum: &

11 Nunc verò longè aliter
me geram cum populi reli-
quiis. 12 Nam terræ com-
miſſum ſemen cumulatè refe-
ret agricolæ fœnus: vinea vin-
demia, ager germine cultoris
operam abundè compenſabit,
neque enim me iam placato,
atque propitio terræ deerit

cœleſtis imber. Hæc omnia affatim à me recipient populi reliquiæ.

13, Et ſicut antea omnia vobis infeliciter, ſic contrà nunc omnia feliciſſimè euenient, vt quemadmodum veſtra priùs infortunia, in grauis alicuius ærumnæ Prouerbiali figura comparatíonem adhibebantur; ſic deinceps veſtra felicitas in magnæ alicuius felicitatis amplificationem aſſumatur. Quare depoſito metu meliorem iam animum accipite.

14 Quia hæc dicit Dominus: Sicut parẽtum veſtrorum
peccatis ad iracundiam prouocatus de veſtra afflictione co-
gitationem ſuſcepi. 15 Ne-
que diu miſertus ſum; ſic iam ad miſericordiam inflexus, beneficus, ac liberalis eſſe volui in vos, ô Iuda, & Ieruſalem. Quare metum deponite.

16 Hæc ergo facietis, ſi vultis eorum bonorũ cõmoditate frui, quę vobis modò largè polliceor. Nõ ſimulatè, ac fraudulenter cum proximis, ſed verè agite, atque ſimpliciter: in iudiciis veſtris pacem, ac iuſtitiam ſeruate.

17 Neque quiſquam in fratrem ſuum aliquid deinceps meditetur mali; neque vobis placeant vltrà iuramenta delibuta mendaciis: hæc enim ſunt

poſſidere faciam reliquias populi huius vniuerſa hæc.

13 *Et erit: ſicut eratis maledictio in Gentibus, domus Iuda, & domus Iſraël; ſic ſaluabo vos, & eritis benedictio: nolite timere, confortentur manus veſtræ.*

14 *Quia hæc dicit Dominus exercituum: Sicut cogitaui, vt affligerem vos, cùm ad iracundiam prouocaſſent patres veſtri me, dicit Do-*
minus. 15 Et non ſum mi-
ſertus: ſic conuerſus cogitaui in diebus iſtis, vt benefaciam domui Iuda, & Ieruſalem: nolite timere.

16 *Hæc ſunt ergo verba, quæ facietis. Loquimini veritatem vnuſquiſque cum proximo ſuo: veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis veſtris.*

17 *Et vnuſquiſque malum contra amicum ſuum ne cogitetis in cordibus veſtris, & iuramentum mendax ne*

ne diligatis: omnia enim hæc ſunt quæ odi, dicit Dominus.

18 19 *Et factum eſt verbum Domini exercituum ad me, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiuniũ ſeptimi, & ieiunium decimi erit domui Iuda in gaudium, & lætitiam, & in ſolennitates præclaras: veritatem tantùm, & pacem diligite.*

20 *Hæc dicit Dominus exercituum: Vſquequò veniāt populi, & habitent in ciuitatibus multis; 21 & vadant habitatores vnus ad alterum, dicentes: Eamus & deprecemur faciem Domini, & quæramus Dominum exercituum, vadam etiam ego. 22 Et venient populi multi, & Gentes robuſtæ ad quærendum Dominum exercituum in Ieruſalem, & deprecandam faciem Domini.*

23 *Hæc dicit Dominus exer-*

ſunt dicit Dominus, quæ odi, atque deteſtor.

18. 19 Nunc iam, dicit Dominus, ad legatorum interrogatā reſpondeo; non ſolùm ieiunium quinti, ſed etiam ieiunium quarti, & ieiunium ſeptimi, & ieiunium decimi, de quibus nihil rogatum fuerat, omitti poſſe; modò, vt antea dixeram, veritas colatur, & pax. Nam ieiunia illa deinceps populo Iudæo in gaudium, & lætitiam, & ſolennitates præclaras conuertentur.

20 Et addidit Dominus: Venient vſque adeò alacres populi, vt ciuitates multas Iudæorum inhabitent. 21 Vt ſe mutuò, auidè, & ſtudiosè cohortentur, dicántque viciſſim inter ſe; Eamus, vt adoremus Dominum: agite, eamus, & quæramus Dominum exercituum. Cùmque aliqui apud ſe ſtatuerint, eò omninò eſſe proficiſcendum, alij rurſus, atque alij ſe ſocios adiungent dicentes eodem ſtudio, atque alacritate; Ibimus & nos vobiſcum. 22 Accedent tādem populi multi neq; ignobiles, neque infirmi; ſed ſplendidi, atque robuſti, vt Dominum exercituum quærant, illúmque venerentur in Ieruſalem.

23 Hæc inſuper Dominus:

Eo tempore ex omnium Gentium linguis decē,(id eſt, plurimi homines) adhærebunt Iudæis; & apprehenſa eorum lacinia dicent: In eandem nos ciuitatem, & religionem ſocios aſſumite. Exploratum eſt enim nobis id,quod iam multo populorum accepimus rumore, Deum eſſe vobiſcum.

citum: In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis Gentium, & apprehendent fimbriam viri Iudæi, dicentes: Ibimus vobiſcum, audiuimus enim quoniam Deus vobiſcum eſt.

COMMENTARII IN CAP. VIII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *ET factum eſt verbū Domini exercituum ad me, dicens.*] Quę hoc octauo capite dicuntur, videntur ad ſuperiorē Prophetiam pertinere, in qua peccata populo ſuo exprobrarat Dominus, propter quæ vaſtata fuit ciuitas pulcherrima, & filij quondā chariſſimi in ſeruitutem dati. Nunc Deus vbi homines in ſuorum ſcelerum cognitionē adduxit, & ſi quid erat in eorum animis arrogantiæ, depreſſit, in ſpem excitat, promittítque ea, quæ à placato numine ſperari ſolent. Quo genere ſermonis ſæpiſſime Deus vſus eſt in Prophetis, ne ſuis meritis homines aliquid redditum eſſe ſibi perſuadeāt; ſed à diuina liberalitate profectum. Deus ſolet aduerſis læta ſubiungere. Porrò, vt Hieronymus eleganter tradit, probátque exemplis in cap. 5. Amos, mos eſt Scripturæ ſemper aduerſis læta ſubiungere, & poſtquam triſtia Deus fuerit comminatus, ad pœnitentiam eos, quos terruit, prouocat. Idem docet Origenes homil. 1. in Ieremiam.

Zelatus ſum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus ſum eam.] 2. Zelus Dei in ſponſam. Idem eſt ſenſus dupliciter explicatus Scripturæ more, quæ ſententiā grauiorem cum epitaſi aliter, atque aliter iterare ſolet. Videtur autem Deus agere cum ſuo populo, quaſi cum ſponſa, quæ fidem prodidit & torum, quam actus zelotypia, quæ dura ſicut infernus eſſe dicitur Cāt. 8. repulit à ſe, & inueteraſcere fecit captiuā, & ſeruam in aliena domo. Iam verò quaſi furor ille ex amore, zelóque conceptus deferueſceret, redire ſe velle ait in ſponſæ domū, aut potiùs in domum ſuā reuocare fugitiuam ſponſam: & ideo ſubdit. *Reuerſus ſum ad Sion, & habitabo in medio Ieruſalem.* De zelotypia in ſponſam accipiunt Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Haimo, Hugo, & alij.

3. Pro *zelo*, Heb. eſt קנא *kana*, quod dubiæ ſignificationis eſt, ſicut Latinum verbum *vlciſcor*, quod fauorem ſignificat, & odium. Qua ratione dicimus; *vlciſcor inimicos*, id eſt, pœnas ſumo: &, *vlciſcor patriam, & parẽtem*, id eſt, pœnas ſumo ab iis, qui parenti, ac patriæ iniuriam intulerunt. Sic etiam *zelo* fauorem indicat. Quo ſenſu dicimus; *zelare gloriam Dei*. Neque alio ſenſu dicit Zacharias cap. 1. *Zelatus ſum Ieruſalem, & Sion zelo magno:* & Ioël cap. 2. *zelatus eſt Dominus terram ſuam*, id eſt, doluit quòd illa eſſet tam grauiter ab hoſtibus afflicta. Significat etiam odium, aut iram, aut ſtudiũ vindictæ. Ezech. 16. *Auferetur zelus meus à te, & quieſcam, ne iraſcar amplius*. Et poſteriori modo puto ſumendum eſſe hoc loco: neque obſtat quòd verbum קנא *Kana*, quando ſtudium, & fauorem ſignificat, habet poſt ſe *Lamed*, id eſt, notam datiui caſus; quia id perpetuum non eſt, vt conſtat ex Pſal. 105. vbi etſi *Lamed* adiunctum habeat, indignationem, & furorem ſignificat; *& irritauerunt Moyſem*. Heb. *zelati ſunt, affixerunt*.

Zelus odiũ & fauorẽ ſignificat.

4. *Et vocabitur Ieruſalem ciuitas veritatis; & mons Domini exercituum, & mons ſanctificatus.*] Continuat, credo, eandem ſponſæ metaphoram: nam Ieruſalem futura dicitur fidelis, & Deo ſponſo ſuo ornatura thalamum, quod *in monte ſanctificato* videtur exprimi. Mons verò ideo videtur appellari ſanctificatus, quia in eo templum Dei inſtaurandum erat, in quo ſicut olim ante captiuitatem, ſtatis ſacrificiis, atque legitimis colebatur Deus. Porrò templum *thalamum* dici, veriſimile fit ex illo Deut. 33. vbi Moyſes ſic loquitur de Benjamin, ad cuius ſortem templum pertinebat. *Benjamin amantiſſimus Domino, habitabit confidenter in eo: quaſi in thalamo tota die morabitur, & inter humeros illius requieſcet*. Quæ ſanè verba thalamum ſonant, & nuptiarum delicias. Deut. 33.

Cur verò Ieruſalem dicatur *ciuitas veritatis*, quærenda nobis ratio eſt. Heb. eſt אמת *emeth*, quæ vox *veritatem* ſignificat, & *fidelitatem*. Spõſa ergo veritatis, ſeu fidelitatis ea eſt, in qua ſimulatum nihil eſt, aut fictum; quæ vt verbis amorem, ac vultu præ ſe fert, ita etiam habet in animo, quæ ita fidem colit coniugalem, vt præter ſponſum nullum non modò ad thalamum, ſed neque ad animum amatorem admittat. Quod ſatis explicuit Deus ipſe Iſai, cap. 1. dum fidelem opponit meretrici. *Quomodo*, inquit, *facta eſt meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij?* & paulo pòſt ordine mutato: ſicut hoc loco Zacharias ait. *Poſt hæc*, (id eſt, poſtquam te tribulatione purgauero & excoxero ad purum ſcoriam tuam) *vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis*, ſiue, *vrbs veritatis*. 5.

6. Hîc nobis expendendum eſt, antequàm ad alia gradũ faciamus; an hæc intelligenda ſint de Ieruſalem tantùm, an tantùm de Eccleſia, vel de vtraque ſimul, ita vt hiſtoricus ſenſus ſit de Ieruſalem, allegoricus de Eccleſia. Ribera hîc multis probare contendit hæc nullo modo conuenire poſſe in Ieruſalem, atque adeò de Eccleſia tantùm hiſtoricè ſumi oportere. Sicut etiam cap. 2. exiſtimauerat, ea, quæ ibi traduntur, quæ non ſunt valdè ab his diuerſa, impleta eſſe in Eccleſia, non in Ieruſalem. Ratio verò præcipua, imò vnica, quæ in eam cogitationem induxit Riberam, ea eſt, quia quæ hoc capite dicuntur, maiora ſunt, atque illuſtriora, quàm quæ

Hæc de terreſtri Ieruſalem hiſtoricè, de Eccleſia typicè dicũtur.

quæ terreſtris Ieruſalem anguſtiæ capiant; & quia hæc omnia in illa præſtita nõ ſunt. Quod etiam cum Ribera ſentiunt ex iunioribus alij. Sed plerique cum Hieronymo, Ruperto, Haimone, Lyra, Theodoreto, ac Cyrillo hiſtoricè hæc intelligunt de Ieruſalem, typicè de Eccleſia. Quæ ſententia placet magis, ſicut alia ſimilis ſuprà cap. 2. Hæc verò tunc conſtabunt magis cùm in ſingulis explicandis probauerimus, quæ in hoc capite continentur omnia contigiſſe terreſtri Ieruſalem.

7. Accedit quòd, vt verè cõtigit Solymitanæ ciuitati, vt ſublato tẽplo Deus inde receſſerit, quoad ſpecialem illum modum, quo populum ſuum ornabat, & fouebat, & abactis ciuibus deſertus locus in ſyluarum modum fruticibus aſper feras aleret, ſic etiam vt aſperis, & duris mitia, atque benigna redderet Deus conſentaneum videbatur: vt veræ, ac proprię ſolitudini, & vaſtitati veram, ac propriam frequẽtiam, inopiæ, atque egeſtati veram abundantiam, longę obſidioni, ac duræ ſeruituti diuturnam pacem, abſentiæ denique ſuæ inſtaurato templò, redintegratóque religioſo cultu aſpectum ſuum verè, & propriè, & non tantùm in typo remetiretur, quæ in hoc capite pollicetur Deus.

8. *Reuerſus ſum ad Sion.*] Vt ante captiuitatem habitabam in Ieruſalem in templo ad ſpecialem ſacrificiorũ cultum electo, ſic modò erecto rurſus domicilio, quod euerſum fuerat ab hoſte Chaldæo, in eundem locum reuertor. Hæc Ribera putat in Ieruſalem non poſſe cadere, quia aliquando Deus templũ illud, vrbémque deſeruit, iuxta illud Matth. c. 3. *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* Quaſi Deus hîc promitteret ſe illam ciuitatem, & templum nõ abiecturum amplius. Sanè verbis multò grauioribus 3. Reg. 9. pollicitus eſt Deus habitaturũ ſe in templo à Salomone cõſtructo; illud tamen deſeruit aliquando, vaſtaríque permiſit. *Sanctificaui*, inquit Dominus, *domum hanc, quam ædificaſti, vt ponerem nomen meum ibi in ſempiternum; & erunt oculi mei, & cor meum ibi cunctis diebus.* Fateor multo nobiliùs, atque copioſiùs id eſſe in Eccleſia cõpletum, non tamen ideo in terreſtri Ieruſalem impletum non eſt. Quomodo in promiſſionibus ſubaudiri interdum ſoleat conditionalis particula, diximus ſuper Acta cap. 10. n. 34.

9. *Et vocabitur Ieruſalem ciuitas veritatis.*] Veritatem Ribera non inuenit in Ieruſalem, quæ extremis maximè temporibus plena erat falſis Phariſæorum, Sadducæorúmque traditionibus. Sed vt hîc אמת *emeth veritatem*, id eſt, veram doctrinam ſignificet, certè ea non caruit illa Reſpublica, quam accepit ab Eſdra, neque perpetuam futuram eſſe veritatem illam prædicit Zacharias, ſed futuram aliquando. Sed, vt diximus hoc loco, *veritas* fidem ſignificat, quam integram, & inuiolatam ſeruare debet fidelis ſponſa. Quam tunc ſeruare dicitur quando à ſponſi fide, id eſt, à vero cultu non diffluit ad idola colenda. Idololatriam verò *fornicationem*, ſiue *adulterium* in Scriptura dici ſatis notum eſt ex Ierem. cap. 2. Ezec. cap. 16. Oſeæ cap. 2. & poſt alios amatores abire nihil eſt aliud, quàm Gentium ritu inanium Deorum ſimulachris honorem deferre.

10. *Et mons Domini exercituum, mons ſancti*

ſanctificatus.] De hac geminatione dictum eſt cap. 6. ad illud, *& montes, montes ærei.* Hîc nihil video quod non quadret in terreſtrem Ieruſalem: nam hæc in montibus ſita eſt; & ideo aliis in locis mons etiam dicitur. Pſal. 67. *Mons Dei, mons pinguis.* Sanctificatus verò eſt, quia religione ſacer, & diuino conſecratus cultui, & quia in eo templũ, quod alibi *ſanctum*, & *ſanctificatio* dicitur.

11. *Adhuc habitabunt ſenes, & anus in plateis Ieruſalem.*] Hîc nihil aliud eſſe puto quàm hypotypoſim felicis, amplæ, atque pacatæ ciuitatis, quæ ſanè elegantiſſima eſt; vbi conuerſa fortuna, atque benignior ex aduerſo reſpondet antiquæ calamitati: qua ſicut nihil ærumnoſius fingi potuit; ſic nihil hîc potuit excogitari felicius. Singula oppone ſingulis, & diuinam quandam eloquentiam intuebere. In Iere. Thre. capite ſecundo, & quinto narrantur ſenes tacentes, ſqualidi, & habiti ab hoſtibus ludibrio; hîc verò quieti inducuntur, annis, & auctoritate graues, & ætatem grandem, & labentia præ ſenectute membra baculo ſuſtentantes. Illîc proponuntur infantes exhalantes animas in materno ſinu extrema fame, maciéque confecti; virgines ſquallidæ, ac gemẽtes, & barbarorum hominum iniuriæ, ac libidini expoſitæ: iuuenes impudenter vexati, & ante ſuam maturitatem extincti; ceſſaſſe denique dicitur pſallentium chorus. Nunc verò commutata fortuna, habitaturi dicuntur ſenes, & anus in plateis Ieruſalem, & in plateis futuri feſtiui infantium, ac puellarum ludi.

Ieruſalem vaſtata priùs; deinde eadẽ menſura plenè reſtituta.

12. *Et viri baculus in manu eius.*] Hebræorum phraſi *vir* ſumitur indefinitè pro *vnoquoque.* Qua dicendi forma ſignificatur non vnum, aut alterum futurum eſſe ſenem in Ieruſalem, ſed plurimos propter diuturnam pacem, & rerum abundantiam ad grauem illam ætatem peruenturos.

Si hæc ad Eccleſiam referas, 13.
quod omnino in allegorico ſenſu faciendum eſt, optimè explicant feliciſſimum eius ortum, & curſum Augetur enim quotidie noua ſobole, adduntur infantes, id eſt, neophyti, eo ſtudio, ac voluptate, vt in platea illa latiſſima, atque auguſtiſſima Eccleſiæ, in ipſorum etiam tyrannorum conſpectu geſtire, & choros ducere videantur. Neq; deſunt viri graues ætate, atq; conſilio, qui Eccleſiam moderentur, quos animarum Epiſcopos, & rectores Spiritus ſanctus cõſtituit. Quàm læti olim fideles ſacra ſuſceperint Chriſtiana in Actis Apoſtolorum legimus: quàm noſtra ætate tranſmarini populi, & priorib. ſæculis ignoti nos ipſi quotidie videmus.

Eccleſiæ incrementum.

Ecce ego ſaluabo populum meum de 14.
terra Orientis, & de terra Occaſus Solis.] Hic locus maximè perſuadet Riberæ, quæ hîc traduntur, nullo modo poſſe ſumi de Ieruſalem. Nã Iudæi, ſicunde, non ab Ortu, & Occaſu Solis, ſed ab Aquilone eſſent reducendi. Cùm enim decem tribus multo antè ad Aſſyrios, duæ poſtea ad Babylonios tranſmigrarint, quæ duæ prouinciæ ad Aquilonem ſpectant, non ſunt ex Hebræorum gente vlli, qui ab aliis regionibus in patrias ſedes reuocari potuerint. Sed ſupponit Ribera in nullum alium locum Iudæos fuiſſe diſperſos: aut hîc tantùm agi de illis, qui bello ſubacti, & exilio mulctati ſunt. Sanè ſuprà cap. 2.

diſperſi dicũtur Hebræi in quatuor ventos, quem locum de duabus tribubus, quæ in patriam redierũt, eſſe intelligendum probauimus latè ad illa verba eiuſdem capitis; *O, ô fugite de terra Aquilonis*. Quæ vide omnino.

15. Sed quòd præter captiuos alij quoque fuerint in aliis regionibus, non ſolùm Hieroſolymæ vicinis, ſed etiam valdè remotis, & probãt quæ diximus cap. 7. & docet Philo Iudæus in legatione ad Caium, Iudæos ſua ętate negotiationis gratiâ eſſe diſperſos in omnes orbis partes, vbi bonus eſſet ager, & ſe oſtentaret ſpes aliqua lucri. Inter quas prouincias, quas ibi connumerat, quædam ad Orientem, quædam ad Occidentem Solem ſpectant. Neque verò minùs negotiationi ſtudebant, atque auaritiæ Iudæi ante captiuitatem Babylonicam, & Aſſyriam, quàm poſtea Philonis ætate; & eo nomine grauiter reprehenduntur à Prophetis. Certè Salomonis tempore claſſis mittebatur in Indiam, & 2. Paral. cap. 1. & 9. negotiatores Regij commemorantur, & negotiatorum nomen inter Iudæos frequens. Quare ſicut Philonis ętate Hebręi in varias Aſiæ, Aphricæ, atque Europæ prouincias diſperſi erant; ſic olim quando Palæſtina bello ab Aſſyriis, ac Babyloniis tentata eſt, plurimos in varias quoque prouincias fuiſſe diſſeminatos non eſt improbabile, ad quos commune ſuæ gentis exitium non pertinuit. Quare iſti in Aſſyriam, ac Babyloniam abducti non fuerant: atque adeò excitato iam templo ad vrbem, ex aliis regionibus non Aquilonaribus congregati ſunt.

Iudæi quã variè diſperſi.

16. Sed rogabis cur ab Ortu, Occaſuque Solis vocandi eſſe dicuntur, & non ab Aquilone, & Auſtro? Hoc idem ego rogarem, cur ſi de Eccleſia ſermo eſt, prætermiſſæ ſunt Aquilonares, & Auſtrales plagæ; quaſi inde ad Eccleſiæ ſinum nullus ſit aggregatus? Sed eſt prompta reſponſio, non ſolùm ex Hebræorum, ſed ex omnium pene Gẽtium modo loquendi, qui Orientis, & Occidentis nomine totum, quàm latè patet, terrarum orbem deſignant. Pſalm. 112. *A Solis ortu, vſque ad Occaſum laudabile nomen Domini*. Matt. 12. Luc. 13. *multi ab Oriente, & Occidente venient*. Nunquid ad Aquilonem, & Auſtrum diuini nominis gloria non diffundetur, aut tantùm ex Occaſu, & Ortu ad Eccleſiam fiet externarum Gẽtium concurſus? Significat ergo Deus ex omnibus mundi plagis redituros eſſe in patriam Iudæos, & ex omnibus locis ad Eccleſiam venturos eſſe Gentiles.

Ortu, & Occaſu totus orbis ſignificatur.

Et ero eis in Deum in veritate, & in iuſtitia.] Sæpe in Scriptura iungitur cum veritate iuſtitia. Pſal. 84. *Veritas de terra orta eſt, & iuſtitia de cælo proſpexit*. & Pſalm. 14. *operatur iuſtitiam, & loquitur veritatem*. Sed dubium eſt an iſta iuſtitia, & veritas Dei ſint, an hominum: ita vt Deus promittat futurum ſe Deum in veritate, vt ſcilicet promiſſa cõpleat: & in iuſtitia, vt præmiis Iudæorum virtutes, quas commendat, & merita compenſet. Vel certè homines verè, ac fideliter, & non ſimulatè, ac perfidiosè, vt antè, Dei voluntati ſeruituri, & eius mandata, vt decet ſeruos, ac filios tot ornatos officiis, cõplexuri ſint. Hieronym. hæc hominibus priùs, poſtea tamẽ videtur Deo tribuere. Deo item Theodoretus, Haimo, Hugo, Vatablus, Ribera. Alij verò hominibus, in quibus eſt Cyrillus, 17.

Diony

Dionyſius, Emanuel Sa; quam ſententiã magis videtur amplecti Hieronymus; & in hanc ego magis inclino; quia magis cum antecedentibus,& conſequentibus congruit. Cum antecedentibus quidem,quia quod ad iuſtitiam pertinet,Iudæorum falſam iuſtitiam reprehenderat; nam ſanctificari ſe putabant ieiuniis,cùm tamen in Deum,ac proximos interea multa indigna,ac ſcelerata committerent. Quare addidit Deus cap.7. *Iudicium verum iudicate, & miſericordiam, & miſerationes facite*;& ſtatim monet, vt id ipſum faciant, quia talibus obſequiis ab illis coli deſiderat. Quod verò ad veritatem attinet, quia paulo antè dixerat vocandam eſſe Ieruſalem ciuitatem veritatis; & rurſus hoc capite veritatem commendat. Amplectitur itaque Deum ciuitas in veritate, quia velut ſponſa fidelis vnum Deum colit, abiicitque inanium Deorum inſanum cultum: hoc enim ſenſu explicuimus illud ſuprà, *ciuitas veritatis*. Amplectitur in iuſtitia, quia illa præſtabit, quæ poſtea commendantur, & ſuperiori capite abfuiſſe à ſuo populo Deus queſtus eſt. Illa autem eſſe veram iuſtitiã multis in locis docet Deus, & iiſdem pene verbis, quibus hîc Zacharias; vſus eſt etiam Iſaias cap. 1. & Iacobus cap. 1.

18. *Confortentur manus veſtra, qui auditis in his diebus ſermones iſtos per os Prophetarum, in die, qua fundata eſt domus Domini exercituum, vt templum ædificaretur.*] Hæc ſatis indicant ſermonem eſſe de vrbe, ac tẽplo Hieroſolymitano: erigit enim Dominus languentes animos expectatione hominum, qui ex tot regionibus ad vrbem conueniẽt; & ſpe futuræ vbertatis ac pacis, de qua ſtatim, vt iuxta Prophetarum verba in eius, ac templi fabricam conſtanter incumbant. Constructio verò,atque ordo horum verborum paulo eſt implicatior; quæ ſic videntur ordinari poſſe. *O vos, qui auditis his diebus ſermones hos per ora Prophetarum, qui fuerunt in die, quo fundata eſt domus Domini* (id eſt, quo fundamenta iacta ſunt templi) *confortentur manus veſtra*, &c.Redolet autem ex hoc loco aliquis Hebraiſmus:nam relatiuum Hebræorum more omiſſum eſt à noſtro Interprete, cùm tamen illud habeat Hebraicus textus; qui poſt (*Prophetarum*) habet (*qui*.) Videri alicui poſſet huiuſmodi verba inculcari ſolita eſſe à reditu Iudæorum, templique renouandi principio à Prophetis, nempe Aggæo,& Zacharia, qui, vt dicit Eſdras lib. 1.cap.5.& 6. eo tempore prophetabant, ac proſpera omnia pollicebãtur. Sic enim Eſdras c.6. *Seniores autẽ Iudæorũ ædificabant,& proſperabantur iuxta Prophetiam Aggæi Prophetæ, & Zachariæ filij Addo.*

Sed credo illa, *in die qua fundata eſt domus Domini*, non eſſe intelligenda de primo fundamento templi, quod iuſſu Cambyſis per multos annos interruptum fuit vſque ad annum ſecundum Darij; ſed de fabrica, quæ ſub hoc tempus inſtaurata eſt.Quæ licèt non tam inchoatio operis ſit, quàm continuatio, vulgari tamen Scripturæ more fundari, atque inchoari dici poteſt:vt enim in illud c. Actuum 10. *in veritate comperi*, pluribus oſtendimus, & ſuprà c.1. n.32.Scriptura, cùm aliquid fieri pergit, ita enunciat, quaſi tunc primùm fieri incipiat; & in hac materia exemplum habemus promptum. Nam lib. 1. 19.

Regul. Continuatio operis, inceptio vocatur.

Eſdræ capite tertio fundatum eſt templum: ſed capite quinto dicitur ædificari cœptum, vrgentibus, adiuuantibúſque Aggæo, & Zacharia Prophetis. Accedit quòd non apparet quinam Prophetæ eſſe potuerint in illa priori templi fundatione: neque enim illos Scriptura prætermiſiſſet, quæ aliorum lógè inferiorum meminerit. Sed Aggæus, & Zacharias longè poſt priorem illam fundationem propheтaſſe tradũtur regnante iam Dario.

20. *Merces hominum non erat, nec merces iumentorum.*] Hæc ab Aggæo cõmemorata ſunt capite ſecundo, qui ideo ſterilitatem, & maciem agrorum, & fraudatam laboris, operæque mercedem eſſe dicit, quia vnuſquiſque domum ſibi coſtruit, templi fabrica neglecta, quaſi illius ædificandi maturitas non eſſet; quæ hìc à noſtro Propheta repetuntur. Quæ eò ſpectant, vt ſignificent inanes fuiſſe conatus, & labores, quos vel in agris colendis, vel rebus aliis adminiſtrandis poſuerunt, quia ſuæ potiùs commoditatis, quàm religionis, ac pietatis causâ ſuſceperunt.

21. *Exitus, & ingreſſus omnia ſignificant.*

Neque introëunti, neque exeũti erat pax.] Phraſis Hebraica, quæ in *exitu*, atque *ingreſſu* omnia complectitur. Vide Commentaria noſtra in Acta ad illud capitis primi; *Quo intrauit, & exiuit.* Quanquam aliter etiam exponi poteſt locus iſte: quia reuera cùm eo tempore Iudæi offenſas haberent finitimas gentes, ſecurè exire, vel agriculturæ, vel mercaturæ, vel alterius rei gerendæ causâ non poterant. Cùm ergo exirent, exponebantur Iudaici nominis hoſtibus aut prædæ, aut iniuriæ; cùm autem introirent, à domeſticis vim, atque iniuriam patiebantur. Neque id ſanè mirum, cùm tot annorũ ſterilitas, & fames bilẽ acuant, & manus arment etiam in cognatos, modò aliquid habeant, in quod fames, & egeſtas irruant. Porrò *pax* ex vſu Scripturæ pro felicitate, atq; abũdantia ſumitur; & ita, meo iudicio, ſenſus erit huius loci proprius: Nihil eorum, quæ ſuſcepiſtis, aut tentaſtis vobis feliciter, atque ex voto, ſeu opinione ſucceſſit.

Et dimiſi omnes homines, vnumquemque contra proximum ſuum.] Cùm laxata captiuitate primùm Iudæi extruẽdo templo animum verè, ac ſedulò applicuerunt; cohibebat Dominus hoſtilem vim, quæ licèt irritata & ardens, vel antiquo odio, vel recenti inuidia opus conaretur aut ſoluere, aut ſi id minùs poſſet, ſaltem morari, nihil tamen perfecit. Hi verò, qui opus moliebantur, ſic erant ſtudiis, animiſque conſentientibus, vt ſe mutuò fouerent, & priuatas aliorum rationes ad ſe quoque pertinere arbitrarentur. Vbi verò propoſitis minis, & edicto Aſſueri, qui & Artaxerxes dicitur Eſdræ capite quarto, quòd contra Domini conſilium nihil habuiſſet roboris, ab opere ceſſatum eſt, réſque ita neglecta, vt nihil ſit tentatum vſque ad Darij Regnum. Eo tempore languentibus ſtudiis, atque opere frigente laxauit Deus eos carceres, quibus antea hoſtiles vires, & fraudes cohibuerat, vt Iudæorum ſalutem affligerent, agros vaſtarent, & mille aliis afficerent incommodis, permiſitque vt conſpirans illa animorum conſenſio ſolueretur, quíque antè fuerant & nomine, & ſtudio fratres, mutuò ſibi ipſis eſſẽt, & im- 22.

Deus adeſt benignè in ſua cauſa ſtrenuè laborantibus torpentibus & ignauis ſecus.

impedimento, & damno. Eò deinde progreſſa diuini pectoris offenſio eſt, vt quæ anteà è cœlo copiosè largiri ſolitus eſſet Deus placatus, quorum ſatu terra grauida, fœtus funderet vberes, & opportunos, illa poſtea negaret offenſus. Quare non minùs durè in patrio ſolo liberi, quā in Babylonico captiui premebantur Iudæi. Et quod inter hoſtes videbat, & lamentabatur Ieremias Thren. cap. 5. *in animabus noſtris afferebamus panem noſtrum à facie gladij in deſerto*; idem quoque in Solymitanis agris eueniebat iiſdē, qui pauxillum frumenti, quod ex copioſo ſatu lōgóque labore reddebat ſterilis, & infelix ager, capiebant inter hoſtiles manus, & inſidias, quaſi prædarentur alienum, non meterent, aut reconderent ſuum. Vnde diſcet Chriſtiana pietas, quantùm temporalium etiam rerum ex eo, vel labore, vel ſumptu quem in diuinum cultum, & honorem impendimus, noſtris commodis accedat. Quare optimè canit Eccleſia: *Sic nos tu viſita, ſicut te colimus.*

13. *Nunc autem non iuxta dies priores ego faci in reliquiis populi huius.*] Contraria omnia pollicetur Deus, vbertatem videlicet, & pacem, & quæ latè Propheta deſcribit, vbi ſeſe Iudæi ad templi fabricam accinxerint. Incipiet ergo vbertas, & pax a domo Domini, ſicut ab eadem domo neglecta, quaſi neglectus, & incultus ager nullum reddebat annuæ operæ, & duræ moleſtiæ pretium.

14. *Semen pacis.*] Cætera clara ſunt, illud ſolùm notandum, *ſemen pacis* vocari, quia non erit ſterile, atque cunidum, ſed fœcundum, & læto, atque vbere prouentu felix: pax enim abundantiam valet. Ante hoc autem tempus, ſemen non erat pacis; & id credo ſignificatum eſſe ab Aggæo cap. 1. dum dicit. *Intuliſtis in domum, & exufflaui illud*, &c. *quia domus mea deſerta eſt.* Exufflare eſt euanidū facere, ſicut illud ſemen quod ventus dicitur. *Ventum ſeminabunt, & turbinem metent.* Quid prodeſt hominum labor, ſi in facienda ſemente, Deus grano vim eripit ſeminalem, id eſt, fœcunditatem? Sic iſti Iudæi dum Deum habuerunt offenſum, ſeminabant ventum, id eſt, ſemen infœcundum, & vanum, & metebant turbinem, id eſt, odiorum, & ſeditionum cauſam.

Euanida ſunt, quæ Deum nō ſpectant.

Et erit, ſicut eratis maledictio in Gentibus.] Vſitatum eſt apud Hebræos, vt in principio ponatur verbum ſubſtantiuum, quod in aliis linguis, quibus ille loquendi modus familiaris nō eſt, videri poterat otioſum. Quare vt multæ clauſulæ incipiunt hoc modo: *Et factum eſt, & fuit.* &c. ſic modò hæc incipit, *& erit.* Quem loquendi modum imitatur Hiſpanus dum dicit; *y ſuccedio que vino*: nihil deeſſet ſi tantùm diceret, *y vino.* Porrò in Scriptura *maledictio* inducit, & ſonat quicquid miſerum, inauſpicatum, atque horribile eſt: ſicut contrà *benedictio*, quicquid lætum eſt, fœcundum, & optabile. Alterum experti fuerant inter hoſtes, & paulo antè in ſuis etiam finibus Iudæi: alterum iam adfuturum oſtendebāt Prophetarum oracula. Hunc credo eſſe ſenſum huius loci. Neque tamen diſplicet id quod placuit Vatablo, ideo inter Gentes maledictionem fuiſſe Iudæos, quia illorum ærumnæ, quæ in Prouerbium abierant, in maledictionibus, atque execrationibus aſſumebantur; ſicut *Myſorum calamitas.* Quod Iudæis, qui diuina mandata contemnerent, Deus minatus fuerat Deut. c. 28. num. 37. *Eris in Prouer-*

25. Reg. Factu eſt, fuit, & erit otioſa aliquando in Scriptura.

Iudæorum calamitas Prouerbialis.

bium & fabulã omnibus populis, ad quos te introduxerit Deus. Quod, meo iudicio, non obſcurè colligitur tum ex aliis, tum ex Ieremia ſæpe; maximè cap.24. *Et dabo* (inquit) *eos in vexationem, afflictionémque omnibus Regnis terræ, in opprobriũ, in parabolam, & in Prouerbium, & in maledictionem in vniuerſis locis, ad quæ eieci eos.* Et cap. 29. cùm ageret de Achab, & Sedecia falſis Prophetis dicit hoc ipſum magis explicatè. *Ecce* (inquit) *ego tradam eos in manu Nabuchodonoſor Regis Babylonis, & percutiet eos in oculis veſtris, & aſſumetur ex eis maledictio omni trãſmigrationi Iudæ, quæ eſt in Babylone, dicentium: Ponat te Dominus ſicut Sedeciam, & ſicut Achab.* & cap.42. *Eritis in iuſiurandum, & in ſtuporem, & in maledictum,*
26. *& in opprobrium.* Vbi obſerua in iu-
In iuramẽto ſæpe adhibita execratio.
reiurando adhiberi ſolitam execrationem, quod indicat illa vſitata iuſiiurandi formula, *Si introibunt in requiem meam; ſi dedero ſomnum oculis meis.* vbi aliquid ſubauditur execratorium; & cum execratione iuſiurandum plerunque coniungitur, vt cùm dicitur: *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat.* Sed colligitur, meo iudicio, apertè hæc execrationis, ſeu maledictionis coniunctio ex cap. 24. Gen. vbi cùm tantùm præceſſiſſet iuramentum, ſeu adiuratio; ſeruus tamen Abraham indicat ibi interceſſiſſe maledictionem. n. 41. Cùm ergo Ieremias dicit futuros eſſe Iudæos in iuſiurandum, omnino ſignificat in concipiendo iureiurando execrationis loco adhibendas eſſe Iudęorum ærumnas, exempli gratiâ: Niſi hoc fecero, contingat mihi, quod Iudæorum genti: aut, miſer, odioſus, aut execrabilis ſim, ſicut Iudæus. Aut certè ſicut noſtra ætate Prouerbium eſt Hiſpanis, Iudæorum timiditas, & auaritia: ſic puto olim Gentibus eorundẽ ærumnam, ac vilitatem fuiſſe Prouerbio. Et quidem hoc familiare eſt Mahometanis qui in execrationibus dicunt: *Iudæus ſim, ſi fallo,* &c.

Et eritis benedictio.] Vt ſumma in- 27.
felicitas, ac vilitas Iudæorum in maledictionem, & Prouerbium quondam fuit; ſic nunc promittit Deus illorum fortunam felicitatis, ac benedictionis futuram eſſe ſymbolum. Quod promiſerat Deus Sophon. cap.3. *Dabo vos in nomen, & in laudem omnibus populis terræ cùm conuertero captiuitatem veſtram.* Quemadmodum Lia, & Rachel ſymbolum fuerunt nobilis, & ingenuæ fœcunditatis. Ruth. cap.4. *Faciat Dominus hãc mulierẽ ſicut Rachel, & Liã, quæ ædificauerunt domum Iſraël.* Quæ videntur eſſe verba nuptiis familiaria.

Domus Iuda, & domus Iſraël, ſic 28.
ſaluabo vos.] Hæc Ribera nullo modo conuenire putat in Ieruſalem; & ideo de Eccleſiæ temporibus putat intelligenda, quia nullo Scripturæ loco conſtat decem tribus, quæ Iſraëlis nomine explicantur, ab exilio rediiſſe, ne dum conſecutas talẽ benedictionẽ, qualem hic Iſiač i pollicetur Deus. Imò apertè ex Scriptura conſtat illas nunquam in patriam reuerſuras. Oſe. 1. *Voca nomen eius abſque miſericordia, quia non addam vltra miſereri domui Iſraël, ſed obliuione obliuiſcar eorum; & domui Iudæ miſerebor.* & 4. Reg.17. *Tranſlatuſque eſt Iſraël de terra ſua in Aſ[…]rios vſque in diem hanc,* id eſt, in perpetuũ. Id enim ſignificat ille loquendi modus ex Origene hom.7. in Ioſue. Et tradit Ioſephus lib.11. Antiq. cap.5. & Hieronymus in cap. 23. Ezech. vbi dicit ad ſuum vſque tempus decem tribus in vrbibus Medorum captiuas teneri. Idem alij ferme omnes;

omnes; tametſi Cyrillus in Prologo Zachariæ, & Theophylactus, & Theodoretus in illud Oſeæ 11. *Quia dies multos ſedebunt*, rediiſſe putent.

29. [... ex decem tribubus cū duabus ... ab captio.] Ego primùm rediiſſe non puto decem tribus, tamen affirmare audeo hunc Zachariæ locum de Iudæorum populo eſſe intelligendum. Quod ſanè verum eſt, ſiue hoc de aliquibus à duabus, ſiue de duabus tantùm tribubus accipias. Priorem partem ſic mihi perſuadeo, quia ex decem tribubus plurimi captiui abducti non fuerant ab Aſſyriis, vel quia, vt ex Philone nuper dicebamus, negotiandi causâ in varias mūdi plagas erāt diſperſi; vel quia cùm premerentur ab Aſſyriis ante extremam pugnam, qua deletum eſt Iſraëlis Regnum, ad duas alias tribus, quibus cum Aſſyriis nihil tunc erat offenſionis, confugerunt, ſeu, quod ex ipſa Scriptura conſtat, integra adhuc re magno numero ſæpe ab Iſraël ad Iudam tranſmigrarunt. Ioſephus lib. 8. Ant. cap. 3. ad Roboam Hieroſolymis degētem è tota Iſraëlitarum Ditione confugiſſe Sacerdotes, & Leuitas, & quotquot è reliqua plebe erant boni, ac iuſti, patriā ſuā deſeruiſſe, ſcribit vt Hieroſolymis Deum colere liceret. Qui eo numero fuerunt, vt illorum acceſſione Regnum Roboam confirmatum, & corroboratum fuiſſe tradatur. Certè 2. Paralip. cap. 11. & cap. 15. plurimi ex Iſraël transfugiſſe dicuntur ad Aſa pronepotē Salomonis; & cap. 30. alij ex tribu Aſer, Zabulon, & Manaſſe acceſſiſſe dicuntur ad Ezechiam. Hi ergo qui ſe ad duas tribus olim adiunxerant, cum iiſdē quoque ſine dubio in Babylonem tranſlati ſunt.

[Multi ex decem tribubus ante captiuitatem ſe adiunxerūt duabus.]

30. [In captiuitatem vnà ex decē tribubus] Accedit quod improbabile non eſt, multos quoque ex Iſraël, qui capti fuerant multo antè ab Aſſyriis, in patriā fuiſſe reuerſos. Nā cùm in eiuſdem Regis Imperio duodecim tribus captiuæ morarentur (non enim ſolùm Babyloniis, & Aſſyriis, ſed etiam Perſis, & Medis Cyrus, & Darius dominabantur) quis dubitet aliis alios in eadem regione fuiſſe permixtos? Quod non obſcurè colligitur Dan. cap. 16. vbi duo ſenes dicuntur filiabus Iſraël illuſiſſe, non verò filiabus Iuda; vbi planè ſignificat Iſraëlitidas fœminas, & Iudæas fuiſſe Babyloniæ. *Sic*, inquit, *faciebatis filiabus Iſraël, & illæ timentes loquebantur vobis; ſed non filia Iuda ſuſtinuit iniquitatem veſtram*. Et quidem Eſther cap. 3. & cap. 8. traditur Iudæos per 127. prouincias fuiſſe diſſeminatos, id eſt, per totum Regis Aſſueri Imperium. Cùm ergo facilè inter ſe potuerint inire commercia, neque Cyrus in ſuo decreto vllum excepiſſet à redeundi facultate, quod ipſis ignotum eſſe non poterat (ſic enim Eſdras lib. 1. cap. 1. *Suſcitauit Dominus ſpiritum Cyri Regis Perſarum, & traduxit vocem in omni regno ſuo*) nō video cur è decem tribubus multi redire non potuerint. Et ideo fortaſſe Cyrillus, Theodoretus, & Theophylactus rediiſſe putarunt decem tribus. Sanè rediiſſe non paucos de Iſraël cum duabus tribubus indicat Ierem. c. 3. v. 18. *Ibit domus Iuda ad domum Iſraël, & venient ſimul de terra Aquilonis ad terrā, quam dedi patribus veſtris*. Et clariùs c. 5 n. 4.

[cum duabus fuêre in Babylonia.]

31. [Cur decē tribus omnino negentur rediiſſe.] Neque obſtat huic ſententiæ quòd aliquibus locis negatur reditus decem tribubus, conceditur duabus: nam quemadmodum quādo ex magno numero pauci ſunt, qui aliquid non fecerint, omnes feciſſe dicuntur; ſic quando aliquid ex magno numero fecêre pauci, ex Scripturæ cōſuetudine, nulli feciſſe

exi

exiſtimantur. Exempla ſunt obuia. Vide quæ diximus ad illud Act. 1. *De omnibus ô Theophile*. Et eſt accommodatum exemplum in materia valdè ſimili Iere. 42. nam cùm ageret cum eis, qui reliqui ex clade cōmuni Iudæorum, quaſi à belli metu futuri eſſent liberi, in Ægyptum ire meditabantur, ſic vaticinatur. *Omnes viri, qui poſuerunt faciem ſuam, vt ingrediantur Ægyptum, vt habitent ibi, morientur gladio, & fame, & peſte, nullus de eis remanebit, neque fugiet à facie mali, quod ego afferam ſuper eos.* Quid grauius, quid minacius, quid clarius dictum eſt de decem tribubus captis ab Aſſyrio? Sed de his, qui ad Ægyptios contra Domini præceptum commigrarunt, aliquos euaſiſſe gladium, & peſtem, & in Iudæam remeaſſe, conſtat ex ipſo Ieremia cap. 44. vbi cùm eædem propè minæ præceſſiſſent addit; *Et qui fugerint gladium, reuertentur de terra Ægypti in terram Iuda viri pauci.* Vt ergo Iudæi ex Ægypto redituri negantur, tum quia pauci rediêre, tum quia non vt populus, qui ſuis publicè legibus, & in ſua Repub. honeſtè viueret, ſed vt inquilini ſine Rege, ac duce, quaſi in aliena: ſic etiam licèt ex decem tribubus multi redierint cum duabus, quia tamen infiniti pene alij remanſerunt, neque ex hac, vel illa tribu certi, atque diſcreti, ſed confuſi, atque permixti, & inter ſe, & cum aliis duabus reuerſi ſunt, negantur rediiſſe. Quare nullam habent Rempublicam à Iudaica diuerſam.

32. Et quemadmodum qui ante captiuitatem ex Iſraël ad duas alias tribus ſe applicuerunt, non dicuntur, exempli gratiâ Rubenitæ, aut Ephraimitæ, quia earum tribuum nullus erat definitus locus, ſed omnes ſimpliciter vocantur Iudæi, quia vna erat Iudæorum Reſpublica., in qua ipſi viuebant, tanquam in ſua; ſic etiam, qui modò ex captiuitate rediiſſe exiſtimantur. Iudæi dicuntur, nō Rubenitæ, aut Ephraimitæ. Atque ideo optimè his negatus dicitur reditus, quia non ſuis ordinibus ac familiis diſcreti, & cogniti, vt antea, ſed confuſi, ac veluti Iudæ, ac Benjamin familiis adſcripti redierunt. Vide quæ de tribu Benjamin, quæ ſimilem ob cauſam annumerata fuit tribui Iuda, diximus ſuprà cap. 2. ad illud; *O, ô fugite de terra Aquilonis.* Quod etiam inſinuaſſe videtur Iſaias cap. 7. qui cùm ageret de captiuitate Ephraim, in quo totus intelligitur Iſraël, non negat illum emerſurum ab ea, ſed non futurum eſſe populum, id eſt, non habiturum eſſe Rempublicam. *Ephraim*, inquit, *deſinet eſſe populus.* Et clariùs Ezech. cap. 37. n. 16. vbi ſub duorum lignorum metaphora, quæ in ynum coaluerunt, duos populos in vnum redactos ſignificat. Rediiſſe autem non paucos docent Doctores Hebræorum l. 1 Eſdr. c. 2. vbi cùm eorum qui ex captiuitate 1. Eſd. c. 2. aſcenderunt, numerus eſſe dicatur 42060. tamen vbi ſigillatim computatio fit ex tribu Iuda, & Benjamin, eorum ſummam fuiſſe conſtat 32000. Reſpondent ergo Hebræi, rediiſſe quidem à duabus tribubus 32000. ex aliis verò decem 1000. ex quibus conflatur numerus ille 42000. Neque obſcurè docet Tobias cap. vltimo, vbi loqui videtur de decem tribubus captis ab Tobias c. vlt. Aſſyriis. Nam tunc cùm nondum euerſa eſſet Niniue, neque tranſlatum Imperium ad Chaldæos; duæ aliæ tribus in exilio non erant, quæ à Nabuchodonoſor iam rerum potito abductæ ſunt. Sic igitur de decē tribubus Tobias. *Propè erit interitus* qui

Nimius, non enim excidit verbum Domini, & fratres noſtri, qui diſperſi ſunt de terra Iſraël, reuertentur ad eam. Sunt qui putent præteritum hîc ſumi pro futuro, agíque de duabus tribubus quæ poſthęc tempora diſperſę ſunt. Et fauet valdè quòd ibidem inſtauranda dicitur domus Dei, quæ eo tempore euerſa non erat. Sed ſanè modus ipſe loquendi ſatis indicat aut ſermonem tantùm eſſe de iis, qui tunc erant diſperſi, aut certè ſi de duabus etiam tribubus vaticinium illud ſit, decem non excludi.

13. Iure ergo Propheta dicit non ſolùm ſaluandum eſſe Iudam, ſed etiam Iſraël, quia ex 10. tribubus plurimi erant non captiui extra fines patrios; ſeu quia in Babylone permixti duabus tribubus. Sed etiamſi nullus è decem tribubus rediturus eſſet in patriam, credo hunc locum facilè poſſe hiſtoricè ſumi de populo Iudaico. Quod vt oſtendam, obſeruo valdè vſitatam eſſe inter Hebræos figuram, quæ dicitur epexegeſis, in qua poſterius hemiſtichiū prioris ſententiam explicat,
Regnum et ſæpe ſumitur pro Iuda. & continet. Quo in genere millies in ſacra Scriptura poſtquam præceſſit *Iacob*, ſtatim eodem ſenſu ponitur *Iſraël*. Pſal. 13. *Exultabit Iacob, & lætabitur Iſraël.* Vt ergo in hoc dicendi genere idem eſt Iacob, & Iſraël; ſic etiam per eādem figuram Iſraël, & Iuda in eadem ſignificatione ſumuntur. Et vt omittam alia exempla, adducam pauca, quæ mihi ſuadent hanc ſententiam; quia verba, quæ anteceſſerunt, ſatis indicant eodem ſenſu, quæ conſequuntur
Pſ. 113. explicari debere. Pſal. 113. cùm præceſſiſſet; *In exitu Iſraël de Ægypto domus Iacob de populo barbaro:* vbi per epexegeſim eadem ſententia ſecundo loco repetita eſt: ſtatim ſubditur ſine dubio cum eadem epexegeſi. *Facta eſt Iudæa ſanctificatio eius: Iſraël poteſtas eius.* Accedit quòd totus ille Pſalmus ſecundùm Hebræorum diſtinctionem, aut ſicut Latini diuidunt, dimidia illius pars perpetua quadam conſtat epexegeſi. Pſal. 75. Pſal. 75.
Notus in Iudæa Deus, & in Iſraël magnum nomen eius. Deinde ſubditur epexegeſis alia, quæ ſatis probat in ſuperiori verſu fuiſſe quoque epexegeſim; *& factus eſt in pace* (id eſt, in Ieruſalem: nam pro *pace* Heb. eſt, *Salem*, id eſt, Ieruſalem) *locus eius, & habitatio eius in Sion.* Iſai. 46. *Dabo in* Iſai. 46.
Sion ſalutem, & Iſraëli gloriam meam. vbi Iſraël pro Iuda ſumitur, quia quo tēpore hæc ab Iſaia dicta ſunt, iā Iſraël diuiſus, imò & captus erat, & de Iuda ſermonem eſſe, ſatis indicat tota Prophetia. Et videtur idē Iſaias explicare voluiſſe: nam cap. 48. apertè dicit tribum Iuda vocari nomine Iſraël. *Audite*, inquit, *hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Iſraël, & de aquis Iudæ exiſtis*, id eſt, de fonte ac genere Iudæ propagati eſtis. Ideo autē tribui Iudæ nomen Iſraël datum, quia illa fuit omnium familiarum nobiliſſima; & tribus Regia. Vt ergo Ioſeph, quia nobiliſſimus fratrum, & eorum quaſi Princeps, & pater erat, certè primogenij ius, & honorem habuit (quia primogenitus Ruben parentis torum violauit. 1. Paralip. c. 5.) dictus eſt Iſraël. Ioſeph dictus Iſraël
Pſal. 79. *Qui regis Iſraël, intende qui deducis velut ouem Ioſeph.* Vbi omnium pene ſententia in hac epexegeſi Ioſeph ponitur pro Iſraël: ſic etiam, quia Iudas fuit fratrum ſuorum fortiſſimus, & de cuius ſtirpe Principes generati, vt ſcribitur 1. Paralip. 5. Iſraëlis ſibi nomē aſſumpſit, ſicut poſtea Iſraëlitæ omnes Iudæi appellati ſunt. Vt ergo ſuprà dictis locis in Iſraël intelligitur tribus Iuda, ſic in hoc loco Zacharię per epe-

xegeſim in Iſraël nihil diuerſum intelligitur à Iuda.

Hæc ſunt ergo verba quæ facietis.] Satis notum eſt verba in Scriptura pro rebus ſumi.

34. *In portis veſtris.*] Id eſt, in iudiciis, quia ad portas ciuitatis fiebant olim iudicia, vt in loco frequenti: vnde ſedere in portis, eſt ius dicere, & de rebus omnibus ſtatuere. Ruth c. 4. *Aſcendit ergo Boos ad portas*, &c. & Prou. vltim. *Nobilis in portis vir eius, cùm ſederit cum ſenatoribus terræ.*

35. *Contra amicum ſuum.*] Heb. רעהו *reehu*, id eſt, *proximum ſuum*: & ita reddidêre Lxx. Hebræis enim idem eſt *amicus*, & *proximus*; quia omnis proximus nobis amicus eſſe debet. At ipſi ſecundũ ſuas deuteroſes, ſeu traditiones abuſi ambiguitate vocabuli, aliter interpretabãtur Matt. 5. cùm dicebant, *Diliges proximum tuum*, &c. vbi in *proximo* amicum intelligebant. Et qui Matth. 5. dicitur *proximus*, Leuit. 19. *amicus* appellatur in vulgato; apud Lxx. *proximus*, vbi vox eſt eadem רעהו *reehu*, quæ, vt dixi, & *amicum*, & *proximum* ſignificat. Chriſtus ergo Matth. 5. ſumit verba, non vt ſunt in Leuitico; ſed vt in Leuitico eſſe Iudæi interpretabantur. *Dictum eſt antiquis*, (quemadmodum vos exiſtimatis, ac dicitis,) *diliges proximum, & odio habebis inimicum tuum.* Priorem partem ſumpſit Chriſtus ex Leuitico iuxta L x x. tranſlationem, qui vocem רעהו *reehu*, *proximum* conuerterunt: ſicut vulgatus *amicum*: poſteriorem reprehendit, & damnat, quia illam non è textu, ſed è ſuo capite ſumpſerant Iudæi.

Proximus idem qui amicus.

Matth 5.

36. *Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium ſeptimi, & ieiunium decimi erit domus Iuda in gaudium.*] Hucuſque dilata fuerat reſponſio ad legatorum interrogata. Tantùm legationis occaſione Propheta reprehenderat aliqua minùs religioſa ac pia, quæ ſuis fletibus, ac ieiuniis admiſcebant Iudæi; docuerátque quid ab eis maximè Deus requireret; & quid propter hæc ab ipſius benignitate expectandũ eſſet. Nunc verò iã reſpondet non ſolùm ieiuniũ quinti, & ſeptimi menſis omitti poſſe, ſed etiam quarti, & decimi, de quibus ipſi nihil interrogant. Quæ autem fuerint hæc ieiunia, & cuius gratiâ inſtituta, non omnes eodem modo explicant. Hieronymus, quem ſequitur Haimo, Rupertus, Hugo, & Dionyſius ex Hebræorum ſententia, vt ait idem Hieronymus, & conſtat ex ipſorum Kalendario, ieiunium quarti menſis ideo inſtitutum ait, quia eo die deſcendens è monte Moyſes tabulas fregit. Exod. 32. & quia tunc rupti ſunt muri Ieruſalem: ieiunium quinti; quia tunc Hebræi iuſſi ſunt montem non aſcendere, ſed per quadraginta annos longis errare diſpendiis, vt morerentur in ſolitudine. Num. 4. & quia eodem menſe templum incenſum eſt: ieiunium ſeptimi propter cædem Godoliæ: ieiunium decimi, quia eo menſe auditum eſt ab Ezechiele, & ab aliis captiuis templum fuiſſe ſubuerſum menſe quinto. Ita Hieronymus, qui nonnullis parum placet: quia rationum iſtarum aliquæ neque accommodatæ ſunt, quia de his quæri poſt tot ſæcula non eſſet neceſſe, neque ex Scriptura probari poteſt, aut menſe quarto fractas eſſe tabulas, aut quin to denunciatum eſſe diuturnam futuram eſſe moram in deſerto. Sed prior pars nil officit Hieronymo; nam quæſtio propoſita tantùm eſt de ieiunio quinti, & ſeptimi menſis: poſterior ſatis à Ribera defenditur, qui ex Scriptura ſatis confirmat,

Quæ Hebræorum ieiunia, & cuius gratiâ inſtituta.

&

& quarto menſe à Moyſe fractas eſſe tabulas, & quinto terram promiſſionis per annos quadraginta fuiſſe interdictam.

37. Nihilominus optimè cum aliis cenſet Ribera agi hoc loco de ieiuniis propter Hieroſolymitanam cladem inſtitutis, & incommoda poſtremis temporibus accepta: nam cùm inſtaurato templo, & vrbe, illa eſſent ſublata, conſequens etiam erat, vt ieiunia eorum causâ indicta tollerentur. Incommoda verò ſunt hæc, quia quarto menſe muri Ieruſalem diruti ſunt à Chaldæis: quia quinto incenſum eſt templum, & ciuitas vaſtata: quia ſeptimo extinctus eſt Godolias, & ſublata ſpes vrbis habitandæ: quia decimo obſeſſa eſt ciuitas à Nabuchodonoſor. Ezechiel. c. 24. Quæ omnia peti poſſunt ex lib. 4. Reg. c. vltimo, & Ierem. c. 39. & 52. Ab iis verò ieiuniis an accepto oraculo ſoluti fuerint Iudæi, mihi incertum eſt. Sed puto non fuiſſe: nam adhuc hi ieiuniorum dies notantur in Hebræorum Kalendariis; & ſeruata videntur ieiunia ſeptimi, aut decimi menſis Apoſtolorum tempore; ſed fortaſſe alia ſunt, & alio nomine concepta. Vide quæ diximus in cap. 27. Actuum ad illud; *Eo quòd ieiunium præteriiſſet.*

38. *In gaudium, & feſtiuitates præclaras.*] Quia iam tempus inſtat, in quo redintegrentur rediuiuo templo, atque vrbe, ſacra, & feſta ſolemnia Iudæorum; reſpõdet Deus ſublatam iam eſſe ieiunij ſiue neceſſitatem, ſiue cauſam: cùm redeant dies feſtiui, ac læti. Ex quo intelligimus hîc tantùm agi de ieiuniis, quæ inſtituta ſunt propter extremam ciuitatis, ac templi vaſtitatem.

39. *Vſquequò veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis.*] Heb. עד אשר *ad aſer*, quod variè exponitur. In explicatione aliorum pene omnium nihil difficultatis habet propoſitus locus: nam LXX. Chaldæus, & omnes pene iuniores vertunt *adhuc*, ſiue *adeò vt*, & ita accipiunt Theodoretus, Haimo, Hugo, Ribera, in hũc ſenſum: ea erit felicitas Iudæorum, & ſolemnitates adeò præclaræ, vt populi etiam externi mutuò ſeſe cohortentur, vt in eandem Religionem cum Iudæis, imò in eandem ciuitatem conueniant. Neque ab hac ſententia recedit Hieronymus, qui illud *vſquequò*, in Commentariis *in tantum* interpretatur. Et hæc mihi omnino probatur expoſitio.

Alij, qui de Republica Hebræorum nihil hîc agi putant, aliter explicant. 40. Ribera ad ſuperiorem explicationem hanc etiam addit, ieiuniorum loco inſtituendas eſſe ſolemnitates præclaras, donec Chriſtus veniat, qui alias maiores inducat, conuocatis in Eccleſiam hinc inde populis. Michaël de Palacios vult habituros eſſe Iudæos lætitiam pro ieiuniis, vſquequò veniant populi multi ad fidem, & veram Ieruſalem, tempore videlicet Euangelij, quia tunc euerſo rurſus templo, & vrbe vaſtata à Veſpaſiano, redintegrabuntur ieiunia, & fletus. Adde pro hac ſententia quod Hieronymus in cap. 1. Sophoniæ ſcribit ſuo etiam tempore ſolere Iudæos miſerandum in modum templi, atque vrbis ruinas lamentari. *Videas*, ait, *venire populum lugubrem, confluere decrepitas mulierculas, & ſenes pannis, annisque obſitos, & in corporibus, & habitu ſuo iram Domini demonſtrantes. Adhuc fletus ingenis, & lurida brachia, & ſparſi crines, & miles mercedem poſtulat, vt illis flere plus liceat.* Sunt quidem hæc vera, quæ à Ribera, & quæ à Palacios dicuntur; ſed quia hæc exiſtimamus hiſtoricè de Republica

Hebræorum intelligenda, minùs placent. Sed laborandum eſt, vt oſtendamus poſt rediuiuam fortunam. & gloriam Iudæorum multos ex aliis gentibus ad illorum cœtum & ſacra conueniſſe.

Multi ex gentibus inſtaurato templo Iudæorum Religionem complexi ſunt.

41. Et quidem ſi hoc loco per *populos* multitudinem Iudæorum intelligam, qui poſt tot annorum fugam aut exilium in vrbem remearunt, nihil, credo, dicerem aut improbabile, aut nouum. Sed nunc de gentibus accipio à Iudæorum inſtituto, ac Religione alienis. Et licèt hæc obſcura ſint, quia ab hoc tempore vſque ad Machabæos ſacra interrupta fuit hiſtoria, quo tempore aliarum gentium ad Iudæorum Religionem acceſſio notari potuit, id eſt, per 300. fermè annos: tamen eius rei aliqua ſunt, neque obſcura veſtigia. Primùm proſelytorum mentio frequens, quos in magno fuiſſe numero ante publicatum Euangelium colligitur ex cap. 2. Actuum, vbi ex tot Prouinciis veniſſe proſelytos, id eſt, viros Religione Iudæos, ex quot conuenerant genere Iudæi, probabile diximus: numerantur autem ibi nationes plurimæ. Et ſanè Eunuchus Reginæ Candacis proſelytus fuiſſe communiter exiſtimatur ab his, qui ex gentibus ad fidem primum omnium admiſſum credunt eſſe Cornelium. Eſt autem veriſimile plures alios in Æthiopia fuiſſe proſelytos, quando vir potens publicè Iudaicam Religionem profitebatur. Eſdræ lib. 3. c. 5. poſtquam ad menſem ſeptimum confluxiſſe ex aliis locis dicuntur Iudæi, ſtatim additur: *Et conuenerunt ibi ex aliis nationibus terræ, & erexerunt ſacrarium in loco ſuo omnes gentes terræ, & offerebant hoſtias, & holocauſtomata Domino matutina.* Quòd ſi inchoato templo multæ nationes à genere Iudæorum diuerſæ, vt modus ipſe loquendi indicat, cum Iudæis conuenerunt, vt ſacra Iudæorum obirent, quid facturas fuiſſe gentes exiſtimandum eſt abſoluto iam templo, & inſtaurata iam antiqua Iudæorum gloria? Neque difficile creditu eſt, quo tempore ſublato Aman excitatus eſt ad gloriam Mardochæus, plurimos è Chaldæis, quibus placerent Iudæorum inſtituta ac Religio, deterreret tamē ab eorum amplexu gentis inuidia, & ſeruilis, & ſordida cōditio, nunc mutatione fortunæ, cùm ex eo genere Eſther ad Regium nomen, & Mardochæus ad Regio proximum aſcendiſſet, eorum inſtituta, & ſacra fuiſſe complexos. Quare Eſther c. 8. poſt illam rerum viciſſitudinem, ſcribitur. *Plures alterius gentis, & ſectæ Iudæorum Religioni, & cæremoniis iungebantur: grandis enim cunctos Iudaici nominis terror inuaſerat.* Adde quòd Danielis tempore multa contigerunt, eáque illuſtria documenta, quæ probauerunt Babyloniis verum eſſe Deum, quem colebant Iudæi. Quod apertè confeſſus eſt Darius Dan. c. 6. decreto ſuo, in quo illum Deum viuum & æternum vocat. Et idem confeſſus eſt Nabuchodonoſor Dan. c. 2. Quare veriſimile eſt ante Perſarum etiam Imperium multos fuiſſe proſelytos è Chaldæis. Non eſt ergo cur negemus hunc locum ſumi poſſe hiſtoricè de Iudæis, in quo bellè adumbratur Eccleſiæ progreſſus, & inſtauratio: præſertim poſt Antichriſti vaſtitatem, quæ non minor fuit ea, quam Iudæorum genti inflixit Nabuchodonoſor. Et quæ hiſtoricè Iudæorum populo contigerunt, hæc multo cumulatiùs, atque illuſtriùs impleta ſunt in Eccleſia. Non

ergo

ergo negamus hæc conuenire Eccleſiæ, ſed dicimus in Iudæorum Republica hæc omnia tanquam in typo reperiri.

41. *Eamus, & deprecemur faciem Domini,&c.vadam etiam ego.*] Mimeſis hæc eſt, quæ exprimit modum atque habitum, quo ſe hortantur, acuúntque ſiue Iudæi, qui alibi degunt, ſiue externæ gentes Iudæorum felicitatem admiratæ, vt veniant in Ieruſalem. Vbi enim vna ciuitas alteram inuitat ad templum, ſacráque Iudaica, illáque annuerit, tertia alia nondum inuitata, permota tantæ felicitatis aut certo, aut dubio rumore dicit, *vadam & ego.* Pulchra repræſentatio corũ, qui magno ſtudio in aliquod conſilium, aut negotium conſpirant. Dionyſius illud, *ego vadam*, ad Deum refert, ita vt Deus polliceatur ſe quoque cum illis eſſe venturum, id eſt, ſe futurum cum Iudęis, vt olim ante captiuitatẽ. Sed prior expoſitio aptius cum conſequentibus contexitur.

43. *Et venient populi multi, & gentes robuſtæ.*] Venturi dicuntur non modò ignobiles populi, atque afflictæ fortunæ inermes, ac omnium prædæ & iniuriis expoſiti, ſicut qui priùs cum Zorobabel è captiuitate remigrarunt: ſed inſtructi & armis, & edicto Regio, & ſumptibus ad reliquam fabricam à Dario decretis; ita vt finitimi populi quondam infenſi inchoatum opus impedire neque audeant, neque poſſint, pœna mortis propoſita, ſi quicquã contra moliantur. Vel certè ſi de gentibus externis ſermo eſt, venturæ dicuntur gentes, & populi florentes, ac robuſti, quos non adducet ad Iudæorum Religionem neceſſitas, aut infirmitas, ſed gloriæ ſplendor, & rerum præclarè geſtarum admiratio, & Dei ſingularis beneuolentia, quam in illum populum quàm liberaliſſimè oſtendet.

44. *Apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium; & apprehendent fimbriam viri Iudæi.*] Hîc iam nemo dubitabit de externis gentibus eſſe ſermonem, quas ex multis linguis acceſſiſſe ad Iudęos ſatis cõſtat ex cap. 2. Actuum. vbi ex omni natione quę ſub cœlo eſt, Iudæi, atque proſelyti in feſtum Pentecoſtes aduenisse dicuntur. Porrò hoc loco decem pro multis ſumi certum eſt. Sic enim fert Scripturæ conſuetudo. Geneſ. 31. *Pater veſter mutauit mercedem meam decem vicibus*: & Leuit. 26. *decem mulieres in vno clibano coquent panes.* Iob. c. 9. *En decies confunditis me.*

ARGVMENTVM NONI CAPITIS ZACHARIÆ.

PRincipio Propheta grauia quædam denunciat gentibus quæ duræ fuerunt & inſenſæ populo Iudaico, cui regiones ab alienis poſſeſſæ reſtituendæ dicuntur, defendendæq́; præcipua quadam cuſtodia. Quæ ita de Iudæorum gente hiſtoricè intelligenda ſunt, vt typicè in Eccleſia multo cumulatiùs & illuſtriùs implenda exiſtimentur. Deinde hiſtoricè eleganter agit, & grauiter de Chriſti Regno; quem pauperem, & manſuetum inducit, inſidentem aſinæ, & eius pullo; cuius Regnum futurum eſſe dicit adeò pacificum, vt neceſſarij futuri non fuerint vlli apparatus bellici. Deinde hiſtoricè ſe ad res Iudaicas iterum conuertit, præſentémque promittit rerum felicitatem, & Dei in pugnando præſentiam, de hoſtibus glorioſam & facilem victoriam: & in agris ſuo iam quaſi terminali lapide definitis vbertatem frumenti, & bonitatem vini; quorũ altero robuſti iuuenes; altero virgines pulchræ fiant. Quæ tamen omnia myſticè de Eccleſia intelliguntur, & eo ſenſu ad finem capitis explicãtur.

CAPVT IX.

1 *ONus verbi Domini in terra Hadrach, & Damaſci requiei eius: quia Domini eſt oculus hominis, & omnium tribuum Iſraël.*

2 *Emath*

PARAPHRASIS.

1 GRauis hæc, & minax Prophetia à Domino graues, atque diuturnas ærumnas portendit terræ Hadrach, & Damaſci, quia oculus hominis, & præcipuè tribuum Iſraël, quem iſti populi læſerunt, oculus eſt Dei, atq; ideo illis violatis, atq; cõpunctis oculus Dei cõpunctus eſſe, atque violatus videtur.

2 Quo

2 Quo in numero etiam pono Emath, Tyrum, & Sidonem; licèt multa ſapientia contra omnia bellorum diſcrimina munitas ſe putent: quia vt prouinciarum terminis, ſic etiam ſceleribus affines ſunt.

2 *Emath quoque in terminis eius, & Tyrus & Sidon: aſſumpſerunt quippe ſibi ſapientiam valdè.*

3 Communiet ſe Tyrus muro, atque aggere contra vim hoſtilem: & argentum cõgregabit non aliter quàm humum; & aurum, non ſecus quã lutum de plateis congregari ſolet.

3 *Et ædificabit Tyrus munitionem ſuam, & coacervabit argentum quaſi humũ, & aurum vt lutum platearum.*

4 Illam tamen Dominus obtinebit; & cùm in medio mari ſita ſit, ibi tamen occupabit illam, & incendio tradet.

4 *Ecce Dominus poſſidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur.*

5 Cùm autem Aſcalon, & Gaza viderint ciuitates vſque adeò munitas cecidiſſe, dolebunt, timebúntque vehementer. Quid enim ſperent ſe pene nudas ab omni inſtructu militari diu poſſe reſiſtere, cùm captam eſſe videant ciuitatem; quam tanto tempore ars, & natura tuebantur? Peribit ego Gaza Regni olim caput, & Aſcalon aliquando non habitabitur.

5 *Videbit Aſcalon, & timebit: & Gaza, & dolebit nimis, & Accaron, quoniam confuſa eſt ſpes eius, & peribit Rex de Gaza, & Aſcalon non habitabitur.*

6 Separator, qui & manzer, id eſt, Iudæus, ſedebit tanquam dominus in Azoto; & opprimetur tandem Philiſtinæ gentis ſuperbia & gloria. 7 Dabunt enim pœnas illatæ iniuriæ, & ſuo ſanguine effu

6 *Et ſedebit ſeparator in Azoto: & diſperdam ſuperbiam Philiſtinorum.*

7 *Et auferam ſanguinem eius de ore eius: & abominationes eiuſdem de medio den*

dentium eius. Et relinquetur etiam ipſe Deo noſtro, & erit quaſi Dux in Iuda, & Accaron quaſi Iebuſæus.

effuſi Iudaici ſanguinis, & execrandæ audaciæ, atque impietatis ſupplicium expendent. Denique ſicut de Tyro antea dictum eſt, ipſa quoque ſubiicietur Deo. Et erit eius Dux & moderator Iudæus: cui Accaron præſtabit illud ſeruile miniſterium, quod eidem olim præſtitit Iebuſæus.

8 *Et circumdabo domum meam ex his qui militant mihi euntes, & reuertentes. Et non tranſibit ſuper eos vltrà exactor: quia nūc vidi in oculis meis.*

8 Et ex his miniſtris qui mihi aſtant ad nutum expediti, & prompti in circuitu poſſeſſionis meæ, conſtituam cuſtodes. Neque ſicut antea è vicinis populis exactores erunt duri, atque frequentes, qui populo meo vectigalia imponant, & exigant: quia iam benignior illum reſpexi oculis omnino meis, id eſt, non grauibus, ac ſeueris, ſed placidis, ac mitibus.

9 *Exulta ſatis, filia Sion, iubila filia Ieruſalem: ecce Rex tuus veniet tibi iuſtus, & Saluator: ipſe pauper, & aſcendēs ſuper aſinum, & ſuper pullum filium aſinæ.*

9 Hæc tibi, ô filia Sion, ampla ſunt à Domino beneficia, humana tamen, & altioris beneficij typus; exultabas earum rerum commutatione, de qua nuper. Nunc multo magis exulta, atque adeò toto præcordiorum affectu iubila: quia Rex tuus Chriſtus veniet tibi, non iniuſtus, ac violentus, ſicut plerique aliorum Regum, qui ſibi regnant, non aliis; ſed iuſtus, & Saluator, qui tuam tibi potiùs quàm ſuam ſibi commoditatem quæret; non opprimet te, quia pauper eſt, & mitis, qui non in militari quadri-

10 *Diſper* ga;

ga, ſed in aſina, & eius pullo deſultorio ſedebit.

10 Quia Rex pacificus erit Chriſtus, diſperdet quadrigas de Ephraim, & equum de Ieruſalem. Neque in eius Regno arcus erit ad bellum, quia iam ad bellicos vſus neceſſaria nõ erunt. Cuius Imperium à mari vſque ad mare, & à fluminibus ad extremos vſque terræ fines latè ſe diffundet.

11 Tu quoque ô Rex pacifice, & Seruator Chriſte, non ſatis habuiſti reſtituiſſe tuos à Babylonio carcere: ſed firmato iam ſanguine tuo teſtamento, eos qui in ſinu Abrahæ vincti tenebantur, eduxiſti.

12 O vos qui vincti Redemptoris veſtri aduentum expectatis, diffundite iam & exhilarate animos: vóſque ad libertatis veſtrę auctorem ac vindicem conuertite.

Poſtquam iam de Ieſu Seruatore egi, & eius Regno, redeo ad te, & tua tempora, ô Iuda. Pollicitus ſum plurima, eáque ampliſſima beneficia Meſſiæ tempore: nunc verò alia tibi polliceor non diu differẽda; ſed hodie, id eſt, non longè poſt hoc tempus præſtanda.

13 Quoniam aſſumam mihi Iudam, quaſi arcum, & Ephraim quaſi neruum inſtructũ iaculis adducam vehemẽter: & ciues tuos ô Sion excitabo, armabóque contra Græ-

10 *Et diſperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ieruſalem; & diſſipabitur arcus belli: & loquetur pacem Gentibus, & poteſtas eius à mari vſque ad mare, & à fluminibus vſque ad fines terræ.*

11 *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos de lacu, in quo non eſt aqua.*

12 *Conuertimini ad munitionem vincti ſpei: hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.*

13 *Quoniam extendi mihi Iudam quaſi arcum, impleui Ephraim; & ſuſcitabo filios tuos, Sion, ſuper filios tuos, Græcia, & ponam te qua*

ſi gladium fortium.

14 *Et Dominus Deus ſuper eos videbitur; & exibit vt fulgur iaculum eius; & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Auſtri.* 15 *Dominus exercituũ proteget eos: & deuorabunt, & ſubiicient lapidibus fundæ, & bibentes inebriabuntur quaſi à vino: & replebuntur vt phialæ, & quaſi cornua altaris.*

16 *Et ſaluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi ſui: quia lapides ſancti eleuabũtur ſuper terram eius.*

17 *Quid enim bonum eius eſt, & quid pulchrum eius: niſi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?*

eorum vires, & eris mihi ô Siõ, non vt inutilis, aut plumbeus gladius, ſed qualis verſari ac vibrari ſolet robuſtorum lacertis.

14 Aderit Deus pugnantibus Iudęis, qui fulguris in modum vibrabit iacula, & tuba populos ad arma coget, & ad auxiliandum velox accurret: & inter hoſtes velut turbo ab Auſtrali regione graſſabitur. 15 Iudæi ego protegente Domino, hoſtes ſuos ſternent lapidibus excuſſis à funda, quorum carnes vorabunt, bibéntque ſanguinem ad ebrietatem vſque: quo non aliter replebuntur, quàm altaris cornua imbui ſanguine, aut phialæ, quæ victimarum ſanguinem excipere ſolent.

16 Eo verò tempore populum ſua benignitate ſeruatum paſcet Deus, quaſi gregem ſuum; in paſcuis ſuis ſignis, & titulis quaſi lapide terminali conſignatis.

17 O quantùm bonitatis ac pulchritudinis habebit ager ille, quem Dominus ſuo aſſignabit populo, quémque ſuis ſibi titulis circumſcribet: Afferet enim frumentum, quod iuuenes robuſtos, & vinum, quod virgines florentes, atque nitentes faciat.

COM

COMMENTARII IN CAP. IX. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *An caput hoc de Eccleſia intelligẽdũ, an de Ieruſalẽ.*

ONus verbi Domini in terra Hadrach, & Damaſci requiei eius.*] Obſcurum eſt an hæc Prophetia de Eccleſia, Chriſtiq; victoriis ſit intelligẽda, vel certè hiſtoricè de Regno Iudæorum, typicè de Eccleſia, vt alia quæ ſuperiori capite à nobis expoſita ſunt. Theodoretus, Haimo & Ribera totam hanc Prophetiam ad vocationem Gentium; & Eccleſiæ conſtructionẽ pertinere putant: alij de temporali Iudæorum Republica interpretantur, Cyrillus, Hugo, vterque Palacios, & inclinat Dionyſius. Hieronym. verò cùm in principio dixiſſet ſermonẽ eſſe de Eccleſia, ad finem capitis de temporali Republica Iudæorum accipit: quare videtur Hieron. ſentire typicè de Eccleſia, hiſtoricè de Ieruſalẽ præſens caput inſtitui. Ego, vt quod mihi videtur vero propius eſſe, oſtendam, caput in duas partes diuido; quarum prior debellandos eſſe Iudaici nominis inimicos prędicit, poſterior docet victoriam illam figuram eſſe Gentium ad Eccleſiã aggregandarum, idque omnino ſecundùm literam. De poſteriori parte nemo, credo, dubitabit, in priori probanda laborandum eſt.

2. *Prior pars capitis intelligitur de Ieruſalem, poſterior de Eccleſia.*

Et primùm fauet ipſa ſuperioris cum præſenti capite compoſitio: nam vbi auctæ dicuntur tum ex domeſticis, tum ex externis auxiliis Iudęorum vires, non eſt abs re, textúque hiſtoriæ, ſi gentes Iudæis infenſæ, peſſiméque de illis iamolim meritæ, à Iudæis domitæ, ac ſubiugatæ fuerint. Quia ad humanam felicitatem non ſatis eſſe exiſtimatur, ſi quiſpiam antiquam fortunam recuperet, niſi etiam illatas priùs iniurias vlciſcatur. Secundò, quia nomen *onus* nihil ſignificat benignũ, ac molle, quod præ ſe fert Euangelij prædicatio, ſed durum, & hoſtile, vt communiter docent Patres, & probant illa Prophetarum oracula, quibus *oneris* nomen præfixum eſt. Deinde, quia multa ſunt in prioris capitis parte, quę niſi violenter contorqueas, ad mitiorem illum ſenſum trahi non poſſunt. Pręterea, quia apta videtur agendi ratio, neque in Scriptura inſolens, vt priùs proponatur aut typus, aut parabola; deinde adhibeatur eius interpretatio; quod, credo, factum eſt toto præcedenti capite, & præſentis parte priori. Deinde in poſteriori parte myſticus atque allegoricus ſenſus inducitur ab illis verbis; *Exulta ſatis filia Sion.* Exploremus iam ſingula.

In terra Hadrach, & Damaſci requies eius.] Hadrach tantùm reperitur hoc loco, quare incertum eſt 3.
quid ſignificet. Hieronymus, qui myſticum ſequitur ſenſum, compoſitũ nomen exiſtimat ex חד *Chad*, quod *auctum*, & רך *rach*, quod *tenerum*, & *molle* ſignificat. Quare dicit

hanc Prophetiam acerbam eſſe peccatoribus,& mollem iuſtis.Deinde ex aliorum ſententia docet per *Hadrach* Iudaicum populum intelligi,in quem priùsDeus ſe acutum, & acerbum, deinde mollem & benignum oſtendit; per *Damaſcum* verò Gentilem populum, qui ad Eccleſiam vocatus eſt: quaſi Deus in vtroque populo quieturus ſit. Sed quia nos priorem partem aliter accipiendam veriſimile exiſtimamus, aliter hæc interpretemur neceſſe eſt. Communis aliorũ ſẽtẽtia (quã,puto; Hieronym. non negaret,qui non tã ex ſua quã ex aliorũ opinione locutus eſt)Hadrach ciuitatẽ eſſe Damaſco proximam putat,certè non longè à terra promiſſionis, & Iudæis infenſam.Chaldæus vertit, *in terra Auſtrali*.Cyrillus Orientalem regionẽ eſſe iuxta Emath; Theodoretus ciuitatem eſſe Arabiæ dicit.

4. Damaſcus pro populo quali-bet Iudæis inimico. Notum eſt Damaſcum caput eſſe Syriæ. Iſai. capite ſeptimo.*Caput Syriæ Damaſcus*: ex qua ſæpe exorta bella, & eruptiones factæ in terram Iſraël; & quæ ſæpe cum Iſraëlitis contra Iudam conſpirauit. Ita vt ab Iſaia cap.17. Damaſcus dicatur *adiutorium Ephraim*.Cur verò eius præcipuè mentio fiat, ea fortaſſe ratio eſt, quia cùm Damaſcus proxima eſſet Hebræorum finibus, & eorum rationibus maximè infenſa, iam pro generali hoſtium nomine vulgò accipiebatur: ſicut apud Hiſpanos vulgò *Maurorum* nomen non ſolùm pro Mahometanis omnibus,ſed etiam pro hoſtibus generaliter vſurpatur. Quare Cant.7. ſponſæ naſus, id eſt, prudentia, vel conſilium reſpicere dicitur contra Damaſcum, id eſt,cõtra hoſtes: & Chriſtus Iſai. cap. 8. vt multi volunt, ſtatim ac natus eſt contra Damaſcum, id eſt, contra ſui nominis hoſtes arcum intendit. *Antequam ſciat puer vocare patrem ſuum, & matrem ſuam, auferetur fortitudo Damaſci*. Cùm autem captiui ex Iſraëlitis ſæpe adducerẽtur Damaſcum, quia ciuitas erat, & proxima, & munita;ſicut & noſtri plerumque primùm abducuntur Argerium, quod proximum nobis eſt in Africano littore;ſic fiebat,vt peſſimè apud Iudæos audiret Damaſcus, tanquam commune eorum ergaſtulum, ſicut apud nos odioſum eſt Argerij nomen.

Hinc apparet,quid ſibi velit locus ille Amos cap. 1. *& transferam vos trans Damaſcum*;nempe non iam captiuos Iſraëlitas abducendos eſſe Damaſcum; vbi plerumque illorum extremum erat exilium, ſed longè ab ea relegandos eſſe, nempe ad Aſſyrios. Significare itaque voluit longum exilium, quod omnino expreſſit Stephanus dum Act. cap.7. hunc eundem locum Amos ita conuertit; *Transferam vos trans Babylonem*, ſententiam potiùs ſecutus quã verba. Significauit enim idem quod Amos, nempe futurum eſſe longum Iſraëlis exilium. 5. Amos 1. Act. 7.

6. *Requies eius*.] Septuaginta non legunt *requiei*: ſed *requies* in recto. Hieronymus legiſſe dicit LXX. *ſacrificium*: & hæc lectio probatur in codicibus nunc à Sixto correctis. Et iuxta hanc lectionem LXX. commodè locus iſte de Eccleſia intelligi poſſet, in qua verum ſacrificium eſt: ſed *requies* magis eſt ad textum Hebraicum, in quo eſt מנוחתו *menuchatho*. Porrò illud, *requies eius*, non refertur ad Deum, ita vt ibi quieturus, & regnaturus ſit tanquam in dilecta ciuitate,aut

tan

tanquam in Ieruſalem:neque enim Hadrach,& Damaſcum aliquid videmus habuiſſe præcipuum,quamobrem in eis quieturus Dominus dicatur.Potiùs refertur ad *on⁹ verbi*, quia diu ac grauiter diuinus furor, quem importat *onus*,in illas ciuitates incumber. Qua ratione ſuprà c.
Requies pro vindicta. 6.explicuimus illud; *& requieſcere fecerunt ſpiritum eius in terra Aquilonis.* Cyrillus ad Deum refert, ſed ſenſu non diſſimili huic poſteriori, *In ipſis* (inquit) *fuit requies eius,id eſt, omnium dominantis Dei.Requieuit porrò,quia punitas vidit*;& infrà: *Requieſcit autē quodāmodo inimica malis ira Domini,tùm, qui eum plurima & effrenatè peccando offenderint, pœnas luerint.*Et quidem hic loquendi modus, vt *requies* pro vindicta ſumatur,vſitatus eſt in Scriptura. Ezech.
Ezech. 5. 5.*Complebo furorem meum, & requieſcere faciam indignationē meam in eis.* Loquitur verò hîc Deus hominum more, qui poſtquam euomuerunt illud acerbitatis virus, quod conceperant, recreari videntur, & requieſcere; quia vindicta acceptæ contumeliæ, vel iniúriæ leuamen eſt.Vide quæ diximus in Commē-
Ira Dei. Iſai. 2. tariis ad illud Iſaiæ cap.2. *Heu conſolabor ſuper hoſtibus meis.* Mira ſignificatio iræ Dei, & grauis peccatoris miſeria,peccatíque acerbitas, quæ ita grauant, & quaſi torquent diuinum ſtomachum; vt tunc requieſcere videatur quando ira illa euomuerit peccatore mulctato.

7. *Quia Domini eſt oculus hominis, & omnium tribuum Iſraël.*] Heb. ליהוה in datiuo,id eſt, *Domino*,ſiue *ad Dominum*.Quia nos hîc de populo Iudæorum loquimur,non de Eccleſia niſi in allegorico ſenſu; alias inter-
Dei ſingularis amor in homines. pretationes omittimus. Si,vt ſimpliciter præ ſe ferre videtur vulgata, oculus hominis, & tribuum Iſraël; aut etiam vt admittere videtur litera Hebraica, homo, & maximè tribus Iſraël,oculus ſint Dei, ſenſus eſt pulcher, qui præclaram rationem continet cur Hadrach,Damaſcus,& aliæ ciuitates euertēdæ ſint, quia nimirum grauiter læſerunt Dei populum,quem qui tetigerit, oculum Dei tangit;iuxta id quod dixerat cap.2. *Qui enim tetigerit vos,tangit pupillam oculi mei.* Et ſanè in hanc ſententiam valdè propendet animus, quia illud idem videtur eſſe propoſitum capit. 2. vbi minatur Deus leuaturum ſe manum contra omnes gentes, quæ ſpoliauerunt populum ſuum, ac tandem perfecturum, vt prædæ ſint iis, qui ſibi antè ſeruierant.Et rationem reddit: *Qui enim tetigerit vos,tangit pupillam oculi mei.* Quare dum Dei populus ab illis gentibus offenditur,diuinorum oculorū pupilla compungitur.

Sed ſi,vt textus poſtulat Hebrai- 8.
cus,pro, *Domini*,ſit datiuus *Domino*, Deus alienas iniurias,quaſi proprias vleiſcitur
idem eſt ſenſus. Dicitur enim omnis homo futurus eſſe Deo oculus, ſed præcipuè tribus Iſraël.Vbi obiter notandum; quando aliquid, quod in generali nomine, quod præceſſit,continebatur,additur expreſſè, ſingularem aliquam rationem in eo indicari, propter quam ſeorſum nominari debuerit. Hæc nos pluribus oſtendimus in illud Act.1.*cum mulieribus,& Maria matre Ieſu.*vbi Maria ſeorſum nominatur, quia in ea aliquid ſpeciale erat. Illud etiam obſerua (*&*) aliquando Reg.
non ſolùm coniungere, ſed in eo quod additur, aliquid deſignare ſingulare, atque in eo genere maius,vt Prou.30. *Tria ſunt inſaturabilia,& quartum, quod non dicit,ſufficit*; & ſtatim: *Tria ſunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro.* vbi in illa coniunctione & continetur,& ſub- *Et aliquid præcipuū indicat in eo, quod adiungit.* Prou. 30.

Ezech.35 auditur vox *præcipuè* :& Ezech.c.35. *Dixerunt filij populi mei;non eſt æqui ponderis via Domini , & ipſorum via iniuſta eſt*, id eſt,ipſorum potiùs via
Pſal.124. iniuſta eſt.Pſ.124. *Montes in circuitu eius:& Dominus in circuitu populi ſui*, id eſt,imò & Dominus.Sic præſenti loco *&* coniunctio addita, & nomen tribuum poſt generale nomen ſeorſum expreſſum aliquid ſingulare,atque præcipuum eſſe connotat, cur illarum vexatione offendi magis videatur pupilla diuinorum oculorum.

9. Hæc mihi genuina videtur loci ſententia,cui nonnihil videtur incommodare verſio vulgata , quæ non habet, *Domini oculus eſt homo,& omnes tribus* ; ſed *hominis*; nihilo tamen minùs ſententia eadem eſt, aut certè non admodùm diuerſa. Nam ſi oculus Domini eſt oculus hominis , profectò iniurias illatas homini pro illatis ſibi reputat Deus; & ideo ſe cæſum putat, & ad vindictam accingitur , quia læſum eſſe videt populum ſuum.

10. Vindicta derelinquenda. Aliter poteſt explicari hic locus, & rei morali ſatis accommodatè, *oculus Domini eſt oculus hominis* , id eſt, homo ſuam iniuriam negligit, neque illam reſpicit,quia Deo permittit , cuius oculis videt eſſe propoſitam. Quare cùm Deus illam videat , commodiſſimum ſibi eſſe arbitratur homo à ſe neque videri, neque curari. Ex quo fit,vt cura aut ſarciendi damni,aut vlciſcendæ iniuriæ magis Deo commendata ſit. Vnde Deus infert ad ſe pertinere in gentes illas immites , & impias ſeuerè animaduertere, quando populus ſuus nihil de ſe cogitat , ſed totam cauſam Deo iudicandam relinquit.Quare illi, qui dixit, *videat*
2.Paralip.24. *Dominus & requirat*. 2. Para. c. 24. reſpondet Deus; *mihi vindictam, & ego retribuam*.

Aut ſanè ſi iuxta textum Hebraicum (*Dominus*) ſit in datiuo,aut accuſatiuo,cum (*ad*) nam vtrumque valet ליהוה, vt etiam vertunt alij, ſenſus pulcher eſt, & ad rem moralem egregius. Cùm hominum oculi,& præcipuè tribuum Iſraël ad me ſint intenti,& tacitè petant,vt ſuam cauſam ſuſcipiam,in populis duris, & vexatoribus requieſcet furor meus. Et quidem pauperum iniuriæ tacitè clamant, repetúntque, vel ipſis neſcientibus illud Zachariæ filij Ioiadæ 2.Paralip.24. *videat Dominus & requirat* ; & eiuſmodi iniuriæ dicuntur peccata in cœlum clamantia , quæ Deus plerumque in hac vita ſeuerè punit.De oppreſſione pauperum, qui *viduarum* , ac *pupillorum* ſignificantur nomine,eſt illud Exod. 22. *Viduæ & pupillo non nocebitis:ſi læſeritis eos , vociferabuntur ad me,& ego audiam clamorem eorum, & indignabitur furor meus,percutiámque vos gladio*. Et Eccli.35. *Nónne lacrymæ viduæ ad maxillam deſcendunt: & exclamatio eius ad deducentem eas? A maxilla enim aſcendunt vſque ad cœlum*. 11. Pauperũ iniuriæ tacitè clamant.

Hemath quoque in terminis eius.] 12.
Hemath ciuitas eſt , inquit Hieronymus Syriæ Cœles , quæ ab Antiocho Epiphania dicta eſt. Et cùm duę ſint ciuitates eiuſdem nominis, hîc,vt cum Hieronymo ſẽtit Theodoretus , & Cyrillus, & communiter alij,de Epiphania ſermo eſt;quæ in aliarum ciuitatum , quæ poſtea nominantur,terminis eſt. Quidam putant in terminis eſſe terræ promiſſionis,idque à Propheta ſignificari;& hoc dupliciter:aut hiſtoricè, quia re ipſa attingit fines terræ promiſſionis, licèt non ab eadem plaga:nam Hemath à Septentrione, Tyrus & Sidon ab Occaſu illam de

definiebant. Alij ſpiritualiter: quia hîc agi putant de Gentium conuerſione, & dicunt has ciuitates futuras aliquando eſſe intra Eccleſiæ fines. Sed hæc mihi parùm probãtur, quia illud *eius* non videtur vllo modo reſpicere terram promiſſionis, cuius antea nulla mentio præceſſit; ſed potiùs Damaſcum; & his verbis ſignificari has ciuitates in terminis eſſe Damaſci, nō tam ſitu, ſpatióque locorum, quàm ſocietate vindictæ: quia erunt eiuſdem ſupplicij ſociæ, eodem numero, atque ordine habitæ, quia ſe eiſdem ſceleribus implicuerunt. Qua ratione à Paulo cap. 4. ad Galat. mõs Sina coniunctus eſſe traditur Ieruſalem, non quidem ſitu, ſed myſterij ſimilitudine. Sin verò illud *eius* reſpiciat *requiem*, idem eſt ſenſus, ac ſi dicat, futuras quoque cum Damaſco, & Hadrach illas ciuitates in terminis, in quibus requieſcet diuinus furor, vel eſſe intra ſphærã, ad quam effundet ſe diuina vindicta.

13. *Aſſumpſerunt ſibi quippe ſapientiam valdè.*] Heb. *quoniam ſapiens fuit valdè.* Et ita vertunt LXX. ſed aptè Hieronymus reddit, *aſſumpſerunt ſibi ſapientiam*, quia iſti erant non tam aliorum opinione, quàm ſua, non tam vera, quàm fucata, & futili doctrina ſapientiſſimi. Irriſoriè ergo ſapientes vocantur Tyrij, & Sidonij; ſicut Deus Ezech. 18. ſtultam ſapientiam, aut vaniſſimam ſapientiæ opinionem obiicit Regi Tyri: *Ecce ſapientior es tu Daniele, & omne ſecretum non eſt abſconditum à te*, &c. vbi illa eadem propè dicuntur, quæ nunc à Zacharia. Ex quo apparet ſermonem hîc eſſe de temporali potiùs vindicta, quàm de conuerſione ad fidem: nam ſapientia ſuperbè, atque inaniter arrogata, & auaritia, de qua ſtatim, non tam diuinam miſericordiam alliciunt, quàm iram inflammant. Porrò vbicunque ſuperbia eſt, & auaritia, quæ vndecunque pecuniam corradit, & eò præceps rapitur, vnde ſe primùm ſpes aliqua quæſtus oſtendit, nunquam abeſſe ſolet iniuria. Quare veriſimile eſt iniurios fuiſſe Tyrios & Sidonios Hebræorum populo, vel dum grauiſſimis vſuris illorum opes exhauriunt, vel dum apud ſe captiuos pecunia à proximis hoſtibus coëmptos ſeuerè tractant. Alterum indicat Zacharias ſtatim dum dicit; *& non tranſibit ſuper eos vltrà exactor*, haud dubiè ille, qui coaceruauit argentum, quaſi humum, & aurum, vt lutum platearum. Alterum colligitur ex 1. Machab. cap. 3. vbi cùm inermes Iudæos ab armata, atque innumerabili inimicorum manu ſuperatum iri crederent, veniſſe dicuntur ex vicinis regionibus mercatores cum argento, vt ex Hebræorum populo mancipia emerent; quod etiam ante Zachariæ tempora contigiſſe veriſimile eſt, cùm ſæpe ab hoſtibus variè iactata, atque afflicta fuerit Iudæorum fortuna. De Tyri Sidoníſque diuitiis vide Iſai. 13. Ezech. 27.

Ab auaritia abeſſe non ſolet iniuria.

14. *Et ædificauit Tyrus munitionem ſuam.*] Quàm ſeſe Tyrus prouidè, ac fortiter contra vim hoſtilem, atque humanos caſus communierit, ſatis oſtendit Ezech. cap. 27. ſed ſtrauit illam diuina potentia, ante Zachariam per Nabuchodonoſor, vt dicit Iſaias cap. 23. & Ezechiel c. 26. deinde per Alexandrum, vt profanæ teſtantur hiſtoriæ: tandem per Iudæos, vt hîc prædicit Zacharias, & ſtatim videbimus.

Tyrus ſæpe vaſtata.

Et percutiet in mari fortitudinē eius.] 15.
Tutam ſe putabat Tyrus ab hoſtibus,

bus, quia muris cingebatur, non tantùm lapideis, quamquam ab his quoque ſatis habebat firmamenti, ſed etiam marinis: aquis enim cingebatur, eóque nomine & placebat ſibi, & fidebat maximè, quòd ſederet in corde maris. Sed diuinæ potentiæ nil eſt non expugnabile, quæ per vnius homunculi manus, & induſtriam muros ſtrauit marinos, terreſtribúſque copiis liberum cõſtrauit ingreſſum, ad euertendam vrbem. Cùm enim olim Tyrus, ſicut nunc Gades, à continenti exiguo diſiungeretur freto, ſpatium illud ſtrauit Alexãder iactis molibus, peninſulámque fecit. Idem ante Alexandrum fecerat Nabuchodonoſor, vt dicit ſuper Ezech. Hieronymus in illud c.29. *Omne caput decaluatum, & omnis humerus depilatus eſt.* vbi tradit ſeruos Nabuchodonoſor decaluatum habuiſſe caput, & depilatos humeros, dum cophinos, lapidéſque comportant ad obſtruendum fretum, id eſt, maris anguſtias. Hæ verò, vt docet Curtius lib.4. quatuor ſtadiis, vt verò Plin. lib.5.cap.19. & Hieron. in Iſai.c.23. & Ezech.26.27. ſeptingentis paſſibus Tyrum à continenti diſcludebant. Quàm verò vaſtata fuerit Tyrus docet Ezech. c. 26. ea dicendi forma qua Hebræi extremam vaſtitatem explicare ſolent: ita vt neque pertenue maneat antiquæ gloriæ veſtigium. *Radam*, inquit, *puluerem eius de ea, & dabo eam in limpidiſſimam petram.* Quo etiam dicendi genere vſus eſt Iſaias Propheta cùm extremam calamitatem minaretur domui Ieroboam 3.Reg.14. *Mundabo reliquias domus Ieroboam, ſicut mundari ſolet fimus vſque ad purum.* Quod illic in puluere radendo, idẽ hic ſignificatur in mundando fimo, cuius pars nulla relinqui ſolet. Et

Ezec.29. Ezec.28. Hyperbo. le Proverbialis.

idem de Babylone Iſai.c.14. *Scopabo eam in ſcopa.*

16. *Et hac igne deuorabitur.*] Quando incendio conflagrarit Tyrus, non inuenio: ſed conflagraſſe certum eſt ex hac Prophetia; niſi ex vſu Scripturæ dicamus ideo Tyrum dici vaſtandam incendio, quia extrema omnia paſſa eſt. Summa verò calamitas *incendij*, ac *flamma* nomine explicari ſolet, quia ignis omnia conſumit, ac perdit. Eadem metaphora in eodem propè argumento vſus eſt Abdias cùm dixit: *Et erit domus Iacob ignis, & domus Iſraël flamma, & domus Eſau ſtipula.* Eſt autem mira amplificatio diuinę potentiæ, quòd ciuitas cincta vndique mari inter medios fluctus, tot inſtructa ad reſiſtendum machinis, non tormentis ſolùm bellicis quatiatur, ſed etiam abſumatur incendio. Quòd ſi hæc ad Euangelij tempus referas, Tyrique conuerſionem, multo eſt magis admirabile, quòd ſuperba ciuitas, & ſapientiæ opinione vehementer inflata; tum diuitiis abundans, quæ, vt dicit Matth. c.13. *ſuffocant ſemen patrisfamilias*: & in corde maris, id eſt, voluptatibus demerſa, quæ omnia horrent, ac reſpuunt ſeueritatem Euangelij, ceſſit tamen doctrinæ Chriſti, & liberam antè ceruicem iugo ſubiecit Euangelico. Quid ergo erit tam naturæ improbitate, quàm ſtudio, atque arte cõtra omnem pietatem munitum, quod non expugnet cœleſtis doctrinæ vis admirabilis?

Summa calamitas incendij nomine explicatur. Vis maxima Euangelij.

17. *Videbit Aſcalon, & timebit, quoniam confuſa eſt ſpes eius: & peribit Rex de Gaza.*] Vaſtitatem minatur ciuitatibus Philiſtinorum, quibus cum Hebræis longa fuit atque aſſidua pene dimicatio, quæque opem tulerunt Aſſyriis, cùm in Iudææ fines irruperunt, ſed eadem expeditione,

Paleſtina vaſtitas.

& curſu tam Tyrij,quàm Palæſtini vaſtati ſunt, quo Iudæi, quorum ipſi fortunæ, ac commodis inuidebant, vt dicit Hieronymus lib.5. in Iſai.c.23. & conſtat ex Iſaia c.25. & Ierem.c.47. Confundenda verò dicitur ſpes Aſcalonis, & aliarum ciuitatum, quas ſtatim commemorat, cùm exciſas viderint ciuitates alias potentiſſimas, & eiuſdem ſceleris ſocias, Damaſcũ, Hadrach, & Tyrum. Quid enim ſperent incolumitatem & ſalutem ciuitates peruiæ, & pene nudæ, cùm clauſam multis modis, omníque bellico apparatu inſtructam cecidiſſe videant?

18. *Et Aſcalon nõ habitabitur.*] Quod de Aſcalone hîc dicitur, credo de aliquibus aliis Philiſtinorum ciuitatibus eſſe dicendum. Deſertam ſanè fuiſſe Gazam docent Acta Apoſtolorum c. 8. & de toto marino tractu, quem incolebant Palæſtini, ſatis apertè conſtat ex iis, quæ mox dicemus.

19. *Et ſedebit ſeparator in Azoto.*] Heb. ממזר *mamzer*, quod alibi ab Hieronymo expoſitum eſt *de ſcorto natus.* Deut.23. *Non ingredietur mamzer* (id eſt, de ſcorto natus) *in Eccleſiam Domini.* Et iuxta hanc explicationem quidam hunc mamzerem eſſe putant Alexandrum, qui ſpurius fuit, neque Philippi filius, vt Olympias mater confeſſa eſt: & eo nomine à Philippo repudiata. Hic verò, vt poſtea dicemus, Phænices, & Palæſtinos domuit, & in eorum finibus dominator ſedit. Ita Lyra, & Dionyſius. Hieronymus tamen, & Ribera, & alij, qui hæc tantùm ſpiritualiter accipiunt, Chriſtum dicunt eſſe ſeparatorem, qui frumentum à paleis, bonos piſces à malis, & aurum ſeparat ab ſcoria. Sed nos qui hiſtoricè priorem huius capitis

Alexander dicitur mamzer.

Chriſtus ſeparator

partem accipimus de populo Iudæorum, aliter interpretemur neceſſe eſt. An verò mãzer iſte, ſeu ſeparator ſit Alexander, vel Iudæorum populus, tunc definiemus, quando viderimus, an vnquam poſtea à Iudæis ciuitates iſtæ habitatæ fuerint. Quod mox faciemus.

Et auferam ſanguinem eius de ore eius.] Id eſt, dabunt pœnas illatę iniuriæ, atque effuſi ſanguinis, ſuo nimirum ſanguine. Eſt autem elegans metaphora ſumpta ab his feris, quę captam prædam lacerant, ac vorãt: accidit tamen interdum potentior aliqua vis, quæ prædam extorquet iam iam vorandam, neque ſolùm rictum hiantem, & inanem relinquit excuſſa pręda, ſed ipſę quoque feræ præda fiunt. Hos genere loquendi vſus eſt Iob c. 29. *Conterebam molas iniqui; & de dentibus eius auferebam prædam.* Neque longè diuerſè cap.20. *Diuitias, quas deuorauit, euomet, & de ventre illius extrahet eas Deus.* Vt ergo iſti malè partam pecuniam cum magno ſuo malo, atque cruciatu euomunt; ſic ille, de quo Propheta noſter, quem hauſerat, ſanguinem cum dolore reddet. Porrò hoc loco alluſum videtur ad antiqui ſæculi conſuetudinem, in quo homines ferinum in modum inimicorum quos in acie, aut alio quouis modo ſuperaſſent, aut bibebant ſanguinem, aut carnes deuorabant. Qua de re nos multis egimus in cap.15. Actuum, dum cauſam reddebamus, cur Deus olim populo ſuo ſanguinem, & ſuffocatum prohibuerit. 20.

Vltio diuina.

Et relinquetur etiam ipſe Deo noſtro.] Id eſt, erit locus ille quondam alienus, & deditus inani Idolorum cultui, ſubiectus Iudæorum genti: atque ideo Deum verum colet, ſicut prouinciæ aliæ à Iudæis habitatæ,

quos ſibi ex omnibus Dominus elegit.

21. *Et erit quaſi dux in Iuda, & Accaron quaſi Iebuſæus.*] Superandi dicuntur Accaronitæ, & in eis omnes etiam Palæſtini; quòd ſi qui ſupererunt ex ipſis, erunt Iſraëlitis, quod olim Iebuſæi; vt liquet ex Ioſue c.15. & Iudic.1. reſtitere Iebuſæi diu, neque vinci potuerunt ante Regnum Dauid, à quo debellati, & à ſua arce munitiſſima, quam propter murorum firmitatem, & loci naturam à cæcis, & claudis defendi poſſe exiſtimabant, deiecti ſunt. Sic Palæſtini diu cum Iſraëlitis, & variè congreſſi, neque ſemel in acie ſuperiores, tandem ſubiugabuntur, eritque in Iuda Dux, qui præſit, & in Accaron ſubditus, qui non aliter ſeruiat Iudęorum Duci, atque Iebuſæus olim Dauidi. Lyra, & Dionyſius Ducem iſtum Alexandrum eſſe putant, qui optimè in Iudæos animatus non aliter illis ſubdidit Accaronitas, quàm Dauid olim repugnantes Iebuſæos. Sed, vt mox dicemus, hîc nihil de Alexandro.

22. Hæc, quæ à nobis dicta ſunt, non videntur adhibere literæ vim vllam. Quòd ſi Iudæos in regionibus hoc capite commemoratis tãquam victores, & dominos conſediſſe probauerimus, & non tantùm Alexandrum, vt aliqui volunt, nil, credo, in noſtra ſententia nobis ſupererit negotij. Subiugatas fuiſſe ab Alexandro Tyrum, Sidonem, & regiones olim ſubditas Philiſtæis, & quibus tunc dominabantur Perſæ, ſatis conſtat ex prophana hiſtoria. Vide Ioſephum lib.11. Antiq. c.8. Q. Curtium lib.4. Iuſtinum, Plutarchum, Diodorum Siculum, Arrianum. Et ideo qui in mamzere, ſiue ſpurio, aut ſicut noſter vertit, *ſeparatore*, qui ſeſſurus eſt in Azoto, Alexandrum intelligeret, vt fecit Lyra, & Dionyſius, verè quidem cogitaret; vereor tamen ne ſatis ad textum accommodatè.

Illud difficilius, an Iudęi in ſuam quoque ditionem non modò regiones ab Aſſyriis, Babyloniiſque ablatas, ſed etiam quas nunquam antea poſſederant; cùm tamen ad terram promiſſionis pertinerent, poſt hæc tempora Zachariæ redegerint. Mihi ſanè certum eſt ad Iudæorum Regnum illas quoque prouincias acceſſiſſe, quod multæ rationes illæque grauiſſimæ mihi perſuadent. Primùm, quia hac de re ſunt multæ, neque dubiæ, aut obſcuræ Prophetiæ. Suprà cap.2. *Poſt gloriam miſit me ad gentes, quæ ſpoliauerunt vos*, &c. *& erunt prædæ iis, qui ſeruiebant ſibi.* Et Sophonias cap. 2. apertè Gazæ, Azoto, Accaroni, & Aſcaloni, & funiculo maris, id eſt tractui maritimo, vbi Tyrus eſt, & Sidon, vaſtitatem minatur, & ſubiicit: *Et erit funiculus maris requies paſtorum, & caulæ pecorum*; *& erit funiculus eius, qui remanſerit de domo Iuda.* Et clariùs Abdias: *Et tranſmigratio exercitus huius filiorum Iſraël, omnia Chananæorum* (hæreditabit) *vſque ad Sareptam* (hæc ad Sidonios pertinet) *& tranſmigratio Ieruſalem, quæ ad Boſphoron eſt, poſſidebit ciuitates Auſtri* (hæ dicuntur alibi funiculus maris) & concludit Abdias: *& erit Domino Regnum.* Eodem, vt reor, ſenſu, quo dictum eſt à noſtro Propheta nuper; *relinquetur etiam ipſe Deo noſtro.* Quod prædixit multo antè Iſaias cap.49. n.19. *Quia deſerta tua, & ſolitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc anguſta erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur, qui abſorbebunt te.* 23.

Iudęi poſt exilium plures obtinuêre prouincias, quã antè poſſederant.

Secundò, quia id conſtat ex hiſtoriis. 1. Mach. c.5. *Iudas declinauit in Azo-* 24.

Azotum terram alienigenarum, & dimiſit, &c. *& cepit ſpolia ciuitatum, & reuerſus eſt in terram Iuda.* Quòd autē tunc alias quoq; ciuitates ſubiugauerit, colligitur ex lib.2.Mach.c.10. vbi dicitur cepiſſe Gazaram, quæ Gaza eſt, vt tradit Ioſephus Gorionis filius lib.3. c.13. & quidem Gazam in Iudæorum poteſtate fuiſſe docet alter Ioſephus lib.4. Antiq.c. 11. nam eam aliquot poſt annos rebellantem recepit Alexander Hircani filius, nepos Simonis Iudæ Machabæi fratris. Iamniam quoque & Ioppem, quæ ad maris funiculum pertinent, captas eſſe conſtat lib.2.Machab.c.12. Multas quoque ciuitates habuiſſe Iudæos in Cœleſyria, totóque tractu maritimo, docet Ægeſippus lib.1.c.18. cùm ſcribit illas ereptas eſſe per Pompeium Iudæis.

25. Cur Iudæus vocatus māzer. Ex iis, meo iudicio, ſatis conſtat, primò, quàm aptè hæc de temporali Iudæorum Regno intelligantur. Conſtat ſecundò quis ſit ille ſeparator, qui ſeſſurus dicitur in Azoto: non enim Alexander eſt, ſed Iudaicus populus, qui ſeparator dici poteſt, quia veteres à Palæſtino tractu habitatores expulit. Seu certè quia mamzer alienigenam ſignificat, vt vertunt LXX. Māzer Iudæus vocatur, dum Palæſtinam habitat, quia nō indigena illius prouinciæ, ſed in eam ingreſſus aliunde. Si verum eſſet quod Stunica dicit, Hebræos à Philiſtæis mamzeres appellari conuitij gratiâ, quia non erant nati in ea regione, in qua conſederant, ſed ex Ægypto, aut ex Meſopotamia profecti, quos Hiſpanus vocat *aduenedizos*; & hi plerumque malè audire ſolent, ſenſus eſſet facilis; nempe eos, quos ipſi per ludibrium vocabant mamzeres, Azotū tanquam dominos, & indigenas poſſeſſuros. Sed non video vnde hoc Stunica diſcere potuerit. Eſt ſanè accommodatum huic loco nomen *alienigenæ*, quo vtuntur LXX. & putant multi ex Hebræis Doctoribus, & apertè exponit Chaldæus. *Habitabit*, inquit, *Iſraël in Aſdod*, id eſt, in Azoto, *in quo fuerunt ſicut extranei*. Si ergo mamzer alienigena ſit, duplex erit ſenſus, & vterque neque ineptus, neque inelegans: nam illud *alienigenæ*, quod pene proprium erat Philiſtinorum nomē, qui ἀλλόφυλοι, id eſt, *alienigenæ* dicuntur, referri poteſt ad ipſos Philiſtinos, & ſenſus erit: Philiſtinos tunc, ſi vnquam, maximè vocari poſſe alienigenas, quia in ſua regione habitabunt tanquam in aliena, vtpote aliorum poteſtati ſubiecti. Referri item poteſt ad Iſraël, in hanc ſententiam: Tunc verè dici poterit alienigena habitaturus in Azoto, quia Iudæi alibi nati in Azoto domini ſedebunt.

Et circumdabo domum meam ex iis, qui militant mihi euntes, & reuertentes.] 26.
Aut domum ſuam appellat Dominus templum, aut terram promiſſionis. Quocūque modo accipias, aptus eſt, & facilis ſenſus in noſtra ſententia, quoad terram quidem promiſſionis, quia totus ille tractus, qui funiculus dicitur maris, vbi Tyrus eſt, & Philiſtinorum ciuitates, ad terram promiſſionis pertinebat; vt conſtat ex Ioſue c.15. vbi Iudæ funiculo adſcribuntur. Accaron, Gaza, & Azotus, &c. & maritimum littus, & cap.19. funiculo Aſſer additur Tyrus, & quidem terra Chananæorum, quæ data eſt filiis Iſraël mari ipſo definiebatur Num.13. vbi exploratores dixēre: *Chananæus moratur iuxta mare, & circa fluenta Iordanis*; & Ioſue 5. *Poſtquam audierunt omnes Reges Chanaan qui propinqua poſſidebant magni maris*

loca. Dicit ergo Dominus domum ſuam, id eſt, regionem ſibi, ſuóque populo delatam, quam alieni eò vſque poſſederant, habitandam eſſe non ab externis, & incircumciſis, ſed à gente ſuo ſtigmate notata. Neq; fruſtra dicitur; *Circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi*: quoniam alieni regionem illam, quæ domus Dei dicitur, circumdabant, cùm extremam oram regionis, & ambitum poſſiderent. Non ergo iam amplius alienigenæ circumdabunt, id eſt, in circuitu Regionis morabuntur, ſed Iudæi.

27. Si tamen *domus* templum ſignificet, eadem pene ſententia eſt. Nam templum quoque alieni populi circumdabant, quia non longè aberant: occupabant enim non exiguam partem ſortis Iudææ, vt vidimus, in qua, aut proximè in extrema parte ſortis Benjamin tēplum erat ædificatum. Vide quæ de templi ſitu diximus cap. 2. ad illud, *Et poſſidebit Dominus Iudam.* Dicuntur autem *euntes, & reuertentes*, quia aſſiduè Deo, & in omni miniſterio ſeruiunt. Sicut enim in ingreſſu, atque exitu omnia intelliguntur, quæ ab aliquo fiunt; ſic etiam in progreſſione, ac reditu, ſiue in eundo, ac reuertendo. Nam ſerui fideles, & in dominorum ſuorū oculos, & imperium intenti, non minùs prompti reuocati redeunt, quàm ad præſtanda mandata feſtini aduolant.

28. Angelorum cuſtodia. Hęc quidem ſatis apparent probabilia; ſed placet multo magis quod hîc indicat Hieronymus, nō ſolùm pellendos eſſe hoſtes à Iudæorum finibus, ſed adhibendam eſſe quoque cuſtodiam, ne in domum Dei aliquid indignum, aut è ſuo voto moliantur hoſtes. Cuſtodia verò Angelorum eſt, quorum ſedulum, ac promptum miniſterium ſatis explicant duæ illæ voces *euntes, & reuertentes.* Quod etiam ſignificauit Centurio apud Matth. c. 8. *dico huic vade, & vadit; & alij veni, & venit.* Dixit idem, credo, Iſaias c. 62. vbi cùm eadē ferme tractaſſet, addidit: *Super muros tuos Ieruſalem conſtitui cuſtodes*; quos eſſe Angelos communiter exiſtimant Patres. Facit pro hac ſentētia, quòd pro *circumdabo*, Heb. eſt חנה *chanah*, quod *caſtra metari* valet. Quo verbo vſus eſt Dauid Pſal. 33. *immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum.* Alij vertunt, *caſtra metabitur*; vbi ſine dubio ſenſus eſt caſtrenſis, & militaris.

Quia nunc vidi in oculis meis.] 29.
Hæc verba nonnulli referunt ad Prophetam, qui dicat ea omnia ſe vidiſſe; & ita futura certa, ac ſi oculis iam facta conſpiceret. Ego ad Deum refero, vt communiter alij, vbi aliquid ſupplendum eſt, nempe, *vos, ô popule meus*, ſeu *veſtrā calamitatem.* Et hic ſenſus poſſet eſſe triplex. Primus, vt Deus iratus fingatur, quaſi non curauerit, aut reſpexerit aliorum iniurias. Qui loquendi modus ſatis vſitatus eſt in Scriptura, in qua *videre*, aut reſpicere curam, & fauorem ſignificant. Pſal. 14. *reſpice in me, & miſerere mei.* Thren. 5. *intuere, & reſpice opprobrium noſtrum.* Nunc verò indicat Deus reſpexiſſe ſe populum, cuius videbatur curam abieciſſe, & velle iam illatas iniurias vlciſci.

Secundus ſenſus eſt, vidiſſe Dominū hactenus populū ſuum oculis 30. Dei humanitas, & ſuorum amor.
non ſuis, ſed alienis, id eſt, iracundis, & vindictā ſcintillantibus; nunc tamen vidiſſe oculis omnino ſuis, id eſt, mitibus, & fauētibus. Sed tertius

ſen.

ſenſus mihi maximè omnium probatur, qui iuxta ea quæ cap. 2. & 8. dicta ſunt, populum oculos facit Domini. Cùm ergo Dominus populum ſuum vexatum videt, quaſi oculorum ſuorum pupillam violatam videt. Qui ſenſus eſſet multo clarior, ſi noſter Interpres vocem Hebraicam בעיני *Beenai* vertiſſet *oculos meos*, quod phraſis Hebraica non reſpicit, aut certè, *in oculos meos*, Notú eſt enim verbum ראה *raah*. i. *video* habere poſt ſe præpoſitionē ב (.i. *in*) & ideo in Scriptura frequens *reſpicere in aliquem*, *reſpicere in faciem*, eſt omnino idem, quod *reſpicere faciem*. Si ego iuxta Hebraicam ſyntaxim illud ראיתי בעיני *raithi beenai* vertas, *reſpexi oculos meos*, nihil clarius, aut ſignificantius dici potuit.

31. Hinc Pro phetia de Eccleſia. Huc vſq; de temporali Iudæorū Republica; quod ſupereſt capitis, de Regno Chriſti eſt, quæ ſumma illius populi exaltatio fuit. Et ſanè cōmodiſſimè: cùm enim ſubactos iam hoſtes Iudaici nominis oſtendiſſet, inductámque pacem regioni antè perpetuis penè bellis, ſeditionibúſq; turbatæ, conſequens erat, vt poſt imaginem & vmbram ſuccederet veritas, id eſt, pax ſpiritualis à Deo ſuo Regno, id eſt, Eccleſiæ reddita, poſt concuſſum iam, & debellatum dęmonis imperium.

32. *Exulta ſatis filia Sion.* Magni aliquid eſt, quando præter inſtitutum narrationis ordinem repentè mutatur dicendi figura: maximè cùm diu æqualis, & lenis fuit dicendi modus. Viderat hactenus Zacharias mira, neque expectata populi Iudaici beneficia; humana tamen, & quæ ad temporariam tantùm rationem & ſpeciē pertinebant: nunc tandem dum huius typi veritatem intuetur, altiſſimum nempe Chriſti Regnum, & vinctos ex carcere magis diuturno, ac tetro liberatos, mutato ſtylo, ac forma dicēdi, monet admirans filiam Sion, vt quem ipſe videt Regem pacificum, & inſidentem aſinæ, ipſa quoque exultans intueatur.

Quia hoc Zachariæ teſtimoniū ab Euangeliſtis non eiſdem verbis citatū eſt, obſerua Apoſtolos, Apoſtolicóſque viros in citandis Scripturis non tam verba ipſa adhibere ſolitos, quàm ſententiam. Quare Ioannes cap. 12. vbi hunc ipſum Zachariæ locum adducit, ait: *Noli timere filia Sion, ecce Rex tuus*; ſed licèt aliqua verba ſint diuerſa; ſententia tamen eadem eſt, & idem inſtitutū: quia probare tantùm voluit vterque Euangeliſta, tunc impletam eſſe Prophetiam de Rege Iudæorum inſidente pullo aſinæ. 33. Regul. Apoſtoli Apoſtolicique viri in citãdis teſtimoniis non tam verba ſpectant, quàm ſententiam.

Vel certè ex duobus teſtimoniis vnum conflatum eſt, quod in Scriptura infrequens non eſt. 1. Petr. 2. *Non credentibus autem lapidem, quem reprobauerunt, hic factus eſt in caput anguli; & lapis offenſionis, & petra ſcandali.* Prior pars teſtimonij ſumpta eſt ex Pſal. 17. poſterior ex Iſai. cap. 8. Et Marci cap. 1. *Sicut ſcriptum eſt in Iſaia Propheta: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparauit viam tuam ante te. Vox clamātis in deſerto; parate viam Domini*, &c. Prior pars ex Malachiæ cap. 3. poſterior ex Iſai. capit. 40. ſumitur. Et Petrus Actuum cap. 1. vbi agit de Iuda, ex duobus Pſalmis vnum contexuit teſtimonium. Vide quæ diximus infrà ad illud c. 11. *decorum pretiū.* Sic ergo Mattheus cùm agerer de Ieſu Rege, & Saluatore, adduxit locum Iſa. c. 62. *Dicite filiæ Siō*, &c. & addidit ex Zacharia: *ſedens ſuper aſinam.* Similiter Ioannes c. 12. videtur ex c. 2. Ioel. ſumpſiſſe prio- 34. Regul. Ex duob. teſtimoniis vnum conflari ſolitum.

rem, & ex Zacharia poſteriorem teſtimonij partem. Cùm enim de eadem omnino re ageret vterque Propheta, atque eadem videretur Prophetia, ſumpſit ex Ioël; *Noli timere filia Sion*: quia ibi Ioël dixit; *Noli timere terra, exulta, & lætare quia magnificauit Dominus, vt faceret, & filij Sion exultate*, &c. ex Zacharia verò ſumpſit; *Ecce Rex tuus*, &c.

35. *Ecce Rex tuus venit iuſtus, & Saluator: & ipſe pauper.*] Cauſam oſtendit cur filiæ Sion exultandum ſit. Nam cùm toto captiuitatis tempore Regem non habuerit, neque tũc habeat, habituráve ſit per 500. ferme annos; nam vſque ad externos Reges per Sacerdotes, & Duces adminiſtrata eſt Iudæorum Reſpublica: aduenturus tandem eſt filiæ Sion Rex omnino ſuus ex Dauidico ſanguine, iuſtus, Saluator: non vt plerique ſuperiorum Regũ, qui neque ſeruare potuerunt ab iniuriis, & dum ſuæ commoditati, ac libidini ſeruiunt, ſubditũ ſibi populum vexauerunt, & exhauſerũt ſæpe; ac tandem extorrem à patria in longam, ac durã ſeruitutem abduxerunt. Nõ ſic Rex ille, qui poſt tot iactationes, rerúmque diſcrimina venturus eſſe dicitur: erit enim iuſtus, Saluator, &c. Illud obſeruãdum, apud Lxx. eſſe πραΰν, id eſt, *manſuetum*, ſicut etiam citauit Matthæus ſecutus Lxx. In textu Hebraico, quem nunc habemus, eſt עני *Ani*, quod *pauperem*, & *humilem* ſignificat, quibus plerumque, vt refert ipſa rerũ natura, adiuncta eſt manſuetudo. Sed fortaſſe Lxx. ab eadem radice, ſed forma diuerſa legerunt ענו *Anau*, quod *manſuetum* valet.

36. *Aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pullum filium aſinæ.*] Hîc primùm nobis examinandum eſt an bene conuerterit noſter Interpres: neq; enim deſunt qui dubitent: quia vox Hebraica חמור *Chamor* videtur eſſe maſculini, nõ fœminini generis. Et ita putat Euthymius in cap. 21. Mat. & ideo inquit Græcè conuerſum eſſe, ὄνον, quod item maſculinũ eſt. Eodem propè modo Ianſenius cap. 110. Concordiæ. Sed non eſt cur malè vertiſſe noſter Interpres exiſtimari debeat: vtrumque enim nomen tam Græcum, quàm Hebraicum communis eſt generis. De Hebraico conſtat 2. Reg. capit. 19. vbi cùm præceſſiſſet eadem vox חמור *Chamor*, ſubditur עליה *aleha* cum affixo generis fœminini, id eſt, *ſuper eam*. Et de voce Græca minùs eſt dubitandum: nam apud Matthæum eidem voci ὄνος fœmininum genus adiungitur *Inuenietis*, inquit, ὄνον δεδεμένην, ϗ πῶλον μετ' αὐτῆς, id eſt, *aſinam ligatam, & pullum cum ea.* Vbi duo ſigna apparent generis fœminei. Et licèt generis ſit ambigui, ſatis tamen genus expreſſiſſe videbatur Matthæus cùm illi voci pullum adiungit. Neq; enim pulli patres ſequi, quos non nouerunt, ſed matres ſolent. Maximè quia pullus tener erat, vt Lxx. indicant, cùm vertunt ϗ πῶλον νέον, id eſt, *pullum nouum*. Et ſatis oſtendit, cùm dicit, in quo nemo ſederat, propter ætatis itaque infirmitatem necdum à matris ſocietate receſſerat.

Illud rurſum examinandum, an 37.
Rex hic ſuper aſinam, & eius pullum ſederit; an tantùm ſuper alterum? Diſputant quæſtionẽ hanc communiter Doctores ſuper Matth. cap. 21. neque deſunt, qui putẽt non ſolùm Chriſtum non ſediſſe ſuper duo, ſed neque duo fuiſſe tunc animalia, ſed tantùm vnum. Ita Euthymius ſuprà, qui putat aſinum priùs, deinde filium aſini nomina

minari (nam ipſe, vt vidimus, aſinũ, non aſinam eſſe putat) vulgaro Hebræorum more, qui vnam rem vno, atque altero modo ſignificare ſolent. Sed fuiſſe duo ſatis docet Mattheus, quia pluraliter loquitur, & ſatis diſtinctè, vt patet. Nam licèt tres Euangeliſtæ pulli tantùm meminerint, ſed de aſina nihil negant. Neque verò omnes Euangeliſtæ omnia dicunt, ſed ab alio omiſſa alius ſcribit. Sed quòd alij pulli tantùm meminerint, ſua ratio eſt, eáq; non vulgaris, de qua ſtatim.

38. *Chriſtus in aſina, & in pullo eius ſedit.* Quidam in vno tantùm ſediſſe putant, in quibus eſt Hieronym. in Matth. Author imperfecti, Abulenſis ibid. Ianſenius in Concordia. Salmeron tom. 6. tract. 47. quia in tam breui ſpatio (neque enim plus 15. ſtadiis abeſt à Ieruſalem Bethania) Chriſtum quaſi deſultoriè in duobus iumentis vectum eſſe veriſimile non eſt. Sed alij ferme omnes contrà ſentiunt. Chryſoſt. homil. 65. in Ioanné. Theophylactus, Strabus, Hugo, S. Thomas, Lyra, Caiet. Toletus, Maldonatus. Neque de hoc, meo iudicio, dubitabit, qui paulo attentiùs legerit Matthæum: nam, Chriſtus vtrumque tam aſinam quàm eius pullum ſolui iuſſit; & dici illorum domino, *quia Dominus his opus habet*. Deinde ſubditur: *Adduxerũt* (Apoſtoli) *aſinam, & pullum, & impoſuerunt ſuper eos veſtimẽta ſua: & eum deſuper ſedere fecerunt.* Deinde, quia in hoc alterno aſinæ, pullíque conſcenſu aliquid myſterij agnoſcunt communiter Patres, qui hîc adũbrari putãt ampliſſimũ Chriſti Imperiũ; quod non ſolùm Iudeæ finib. circũſcriberetur, ſed latèſe ad Gentes. i. ad orbem vniuerſum porrigeret. In aſina enim iam effœta ſenior ſynagoga deſcribitur, quæ ideo à LXX. ὑποζύγιος & à noſtro *ſubiugalis* vocatur, quia à multis antè ſæculis iugum legis portauit, adeò graue, vt Petrus dixerit Actorum 15. *Quod neque nos, neque patres noſtri portare potuimus.* At pullus neque iugum vnquam, neque onus portauerat: quia Gentilis populus liber vixerat, vt onager in deſerto, & ſuæ potiùs voluntati, ac libidini, quàm legibus ſeruiebat. Vectus eſt autem Chriſtus aſina priùs, quia Iudaico populo priùs legem impoſuit; deinde pullo indomito, & inexperto ſeſſoris, quia poſteriùs ſibi Gentilem populum aſſociauit. Neque ratio Hieronymi, neque aliorum nimis vrget: non enim Chriſtus iumentum mutauit propter neceſſitatem, aut loci diſtantiam, ſed propter myſterium, de quo modò; & vt Prophetia Zachariæ, quæ vtriuſque meminit, ſine vlla tergiuerſatione videretur impleri.

Cùm verò ex hoc poſteriori populo maior numerus Chriſto, & gloria maior acceſſerit, ideo pullo inſidens aſinæ ſatis à ſua maieſtate domito, in meliori ſui triumphi parte, & loco, id eſt, ſpectante, ac plaudente tota ciuitate Solymitana inuectus eſt. Et quia aſpectus ille poſterior, & ingreſſus in ciuitatem totam ferme triumphi gloriã continebat, ideo puto, vno excepto Matthæo, omnes Euangeliſtas de aſina neque obſcurè quicquam inſinuaſſe; quia fortaſſe illa vehebatur cùm primùm ex Bethania progreſſus, quando tantùm habuit Diſcipulos ſui triumphi ſpectatores. Vbi autem ſe in frequentis turbæ conſpectum dedit, pullum aſcendit, qui ſecundo loco in hac Prophetia poſitus eſt. 39. *Cur alij Euangeliſtæ præter Matthæũ aſinæ non meminerunt.*

Porrò aſina hæc ſubiugalis vocatur ad oſtendendã maiorem tanti 40.

Regis

Regis humilitatẽ, & manſuetudinẽ quia aſina hęc non ad iterfaciendũ, ſicut in ea regione mos erat, ſed ad geſtandum onus, iugúmque ſubeundum erat deſtinata: & ideo ex caſtello, id eſt, villa proxima ſumitur. Videntur autẽ inter Hebræos duo fuiſſe genera, aut munera aſinorum: alterum eorum, qui ſubiugales dicũtur, quia ſub iugum agũtur, ſiue vt plauſtrum ad onera, ſiue vt aratrum trahãt ad vertendam terram. Ideo Deuteronom. 22. dicitur. *Non arabis in boue, & in aſino:* & Iſai. cap. 30. *pulli aſinorum, qui operabantur terram.* Alterum ad iter faciendum; erat autem in ea regione non indecorum aſinis inequitare: quare ſępe honeſti etiam, & principes viri ſterni ſibi aſinos iubent, vt Abraham Geneſ. 22. Achitophel Regius conſiliarius 2. Reg. 17. & MiphiboſethRegius puer. ibid. cap. 19. & Iudic. 10. triginta filij Iair Galaaditæ Iudicis Iſraël, & totidem ciuitatum Principes, ſedere dicuntur ſuper ſeptuaginta pullos aſinarum. Et cap. 12. idem dicitur de 70. filiis Abdon Principis Iſraël; & Iudic. 5. Principes Iſraël dicuntur ſedere ſuper nitentes aſinos, id eſt, pingues, & pulchros. Hiſpanè *regalados.* Sed Chriſtus ſubiugali vehebatur aſina, & pullo, tenello tamẽ, neque dum aſſueto ſarcinæ, atque adeò non ſolùm humiliter, ſed etiam incommodè ſedebat.

Duo aſinorũ munera apud Iudæos.

41\. Ridiculũ valdè eſt quod de hoc aſino ſuo more fabulantur Hebręi, vt tradit Abulenſis ſuper cap. 22. Geneſis, vbi docet ſenſiſſe Hebręos hunc aſinum, de quo Zacharias, eſſe illum, qui portabat Abraham, quando immolare voluit filium ſuum Iſaac. Et in cap. 4. Exodi q. 10. refert ex ſententia Rabbi Salomonis, hunc eundem eſſe aſinum cui multis antè ſæculis Moyſes Exod. cap. 4. vxorem, & duos filios impoſuit, cùm Ægyptum repeteret: neque enim, inquit, alius aſinus tantum onus portare potuiſſet, niſi quî portaturus eſſet Meſſiam, de quo hîc Zacharias. O rem nugatoriam, & Hebræo Doctore dignam! quaſi magnum ſit aſinum vnum portare matrem cum duobus puerulis, aut ideo per tot annorũ myriades aſinus ille conſeruari debuerit. Imò illi ipſi, qui hoc nugantur, fateri etiam debent aſinum illum adhuc viuere, ſi portaturus eſt Meſſiam: quandoquidem Meſſiam expectant adhuc, quem nondum veniſſe putant.

De hoc aſino Rabbinorum nugæ.

Et diſperdã quadrigas ex Ephraim, & equum de Ieruſalem.] Vbi primùm ſe Propheta ex ea admiratione ſeu ſtupore recepit, quem ex tanti Regis aſino inſidentis manſuetudine conceperat, refert ſe rurſus ad inſtitutum narrationis ordinem. Dixerat ſubiugandos eſſe fines, quos hoſtes occuparant; ac firmo Angelorum præſidio ſtabiliẽdos; agebat autem de Republica Hebræorum: nunc verò de Eccleſia ſermonem aggreſſus oſtendit tanti Regis Imperium futurum eſſe pacificum. Atque ideo ſi qua parata fuerant ad bellicos caſus inſtrumenta, illa iam neceſſaria non eſſe; non quadrigas, nó arcus. Quod autẽ etiam Deus promiſerat Iſai. cap. 2. *Et conflabunt gladios ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falces: non leuabit gens contra gentem gladium, neq; exercebuntur vltrà ad prælium.* Et Micheas cap. 5. adhibet eadem propè verba, quæ nunc Zacharias: *Auferam equos tuos de medio tui; & diſperdam quadrigas tuas, &c.* 42.

Eccleſiæ pax per Chriſtũ.

Sed cur hoc loco potiùs meminit Ephraim? an quia Ephraim pro 43.

toto

toto Iſraël ſumitur, quia Samaria, quæ Iſraëlitici Regni caput, & ſedes eſt, in tribu Ephraim ſita erat, & inde curribus inſtructi Reges Iſraël contra duas alias tribus ſæpe bella mouerunt. Vel quia duodecim tribus Iſraël ſpirituali ſenſu pro toto orbe ſumuntur? vnde Apoc. c. 7. magnus ille beatorum numerus, quem vidit Ioannes, ex duodecim tribubus Iſraël aſſumptus dicitur. Et Apoſtoli Matth. c. 19. ſedebunt cũ Iudice Chriſto iudicaturi duodecim tribus Iſraël, id eſt, totum mundum. Aptè verò quadrigas accommodat Ephraim, equos Ieruſalem, quia Ephraimiticum ſolum, id eſt, ſortes decem tribuum, quæ nomine Ephraim explicantur, magis aptum curribus, quàm Hieroſolymitanum; hoc enim confragoſum eſt, & interciſum ſalebris, illud magis in planitiem æquatum. Quare Reges Iſraël magno quadrigarum numero inſtructos fuiſſe Scriptura ſacra commemorat.

Hieronymus aliter accipit hunc locum: putat enim quadrigas diſperdendas ab Ephraim, quia hoſtiles quadrigæ non nocebunt amplius Ephraim, neque equi item hoſtiles Hieroſolymis, id eſt, Eccleſiæ in terra promiſſionis adumbratæ. Itaque Rex Meſſias & inducet pacem, & conſeruabit.

44 *Et loquetur pacem Gentibus.*] Id eſt, annunciabit Euangeliũ, id eſt, Regiũ ſuum edictum alienis populis. Quòd autẽ tertia perſona ad primã trãſeat, *& diſperdã*, & deinde redeat ad tertiam, *& loquetur*, vſitatum eſt in Scriptura, maximè in Prophetis, qui cùm in perſona Domini loquantur, modò prima, id eſt, ſua: modò tertia, id eſt, Domini, vtuntur perſona. Porrò *loqui pacem*, idem eſt ac loqui pacificè. Pſal. 27. *qui loquitur pacem cum proximo ſuo.* & Pſal. 84. *quoniam loquetur pacem in plebem ſuam.* Et hoc fortaſſe eſt quadrigas diſperdere, quia à Gentibus iam pacatis non amplius contra Dei populum ad bellum inſtruentur.

Et poteſtas eius à mari vſque ad mare; & à fluminibus vſque ad fines terræ.] Eadem verba ſunt Pſal. 17. vbi 45.
de ſpeciali Chriſti Regno etiã ſermo eſt; *Et dominabitur a mari vſque ad mare: & à flumine vſque ad terminos orbis terrarum.* Sed ſanè videtur ab vtroque Propheta tam latè patens Chriſti Imperium nimis anguſtè definiri. Quod enim tantum eſt ſpatium, quòd fines tam ſibi ipſis vicini circumſcribuntur? Nam hîc ſine dubio terræ promiſſionis termini notantur, qui etiam deſcripti ſunt Exod. 23. *Ponam autem terminos tuos à mari Rubro vſque ad mare Palæſtinorum: & à deſerto vſque ad fluuium*; qui termini reſpiciunt quatuor terræ promiſſæ plagas. Eodem ferme modo deſcripti ſunt Deut. cap. 11. *A deſerto, & a Libano, & à flumine magno Euphrate vſque ad mare Occidentale erunt termini veſtri.* Ex quo conſtat *flumen* hîc ſummi pro Euphrate. Neque admodùm obſtat quòd in plurali numero, *à fluminibus*, dicatur, non *à flumine*: nam epithaſis gratiâ res ſingularis pluraliter explicari ſolet, vt de die Sabbathi diximus Actor. cap. 13. nu. 14. nam Sabbathũ illud quod Iudæis religioſum eſt, & ſolenne, Sabbatha dicitur. Sic modò, quia Euphrates fluuius magnus eſt, & ita in ſacra Scriptura nominatur, pluraliter vocatur *flumina.* Et ſanè in Hebraico ſingulariter ponitur מנהר, id eſt, *e flumine.* Fines terræ hîc eſſe puto, quod in aliis terræ deſcriptionibus vocatur *deſertum*; nempe Ara-

Terræ promiſſionis termini.

biæ,quæ ad Ortũ ſpectat. Vocatur autẽ deſertum, quia propter aquarum inopiam, & incommoda aliaminùs ea regio cultoribus frequens eſt,quàm finitimæ aliæ regiones. Finis verò terræ, quia cùm alias oras promiſſæ hæreditatis aquæ definiant, à Meridie mare Rubrum, ſeu,vt alij volunt, fluuius Ægypti, qui Rhinocorura, ſiue Rhinocolura dicitur,ab Occaſu mare Mediterraneum,à Septentrione Euphrates: ab Ortu tamen terra terminus eſt. Cùm verò Deus populo ſuo hęreditatem,quæ his definita eſt ſpatiis,attribuiſſet, ille tamen aut pugnando defeſſus,aut timore exanimatus ſubiicere ſibi aut noluit,cũ poſſet, aut cùm vellet, non potuit propter ſua peccata. Vide Hieronym.in Epiſt. *Quæris Dardane*. Et nos nonnihil diximus nuper ad illud, *Et circumdabo domum meam*.

46. Regul 8. Scriptura interdum vulgi ſe opinioni accõmodat.

Sed eſt adhuc quod quæramus quomodo Chriſti Imperium Propheta tam anguſtis terminis cohibeat,& in tractu Iſraëlitico,cùm tamen ad Gentes quoque latè ſe diffundere debeat? Duobus modis occurri poteſt huic difficultati. Prior eſt, ſi iuxta Scripturæ conſuetudinem, quæ ſæpe non tam ſecundùm rerum naturam loquitur; quàm ſecundùm vulgi exiſtimationem, vt docuimus in illud Cant.6. *Naſus tuus*, dicamus Prophetam loquutum iuxta vulgi ſenſum, qui ampliſſima ſpatia in terra promiſſionis eſſe exiſtimabat: atque adeò id, quod à mari ad mare, & ab Euphrate ad deſertum continebatur, immenſæ cuiuſdam magnitudinis eſſe arbitrabatur. Sicut Hiſpanorũ olim vulgus ad Romam vſque infinita numerabat ſpatia: neq; quicquam putabat eſſe ſuper. Neque diſſimili figura vſus eſt Iuuenalis Satyra 10. qui totum mundum inter Gades, & Gangem complexus eſt. Aut fortaſſe quemadmodum in filiis Iſraël omnes homines ſignificantur Matth. c.19.*iudicantes duodecim tribus Iſraël*; ſic terra Iſraël pro toto mundo, & termini ipſius magis vniuerſales pro totius mundi terminis vſurpantur.

47. Regul. Loca certa pro illis mundi regionib. poſita, ad quas ſpectant.

Alius modus eſt ſoluendi huius nodi, ita vt quatuor illi termini non nominentur,neque hîc à Zacharia,neque à Dauide Pſalm. 71. quia illis Imperium Chriſti concluſũ ſit;ſed quia ab illis quoquouerſus ad extremos terræ fines producatur. Nã,vt ſuprà diximus,quatuor fines terræ promiſſionis,quatuor orbis plagas reſpiciunt, & nominant. Nam deſertum Occaſus dicitur,atque ideo deſerto, & Arabiæ, quæ ad Occaſum pertinet, cõmune nomen eſt:imò & deſertum, ſeu Arabia, Occaſus dicitur Pſalm. 67. vt pluribus oſtendimus in eius Pſalmi Commentariis ad illud. *Qui aſcendit ſuper Occaſum*. Hebr. ערבה *Arabah*. Mare dicitur Meridies; vnde Pſalm. 106. cùm quatuor orbis plagæ notarentur, mare Meridies eſt. *A Solis Ortu, & Occaſu, ab Aquilone, & mari*. & Pſal. 88. cùm de totius orbis ſpatiis ageret, diceretque; *Orbem terræ, & plenitudinem eius tu fundaſti*, ſtatim orbis partes ſeparatim dinumerat. *Aquilonem*, inquit, *& mare tu creaſti; Thabor, & Hermon in nomine tuo exultabunt*. Vbi Thabor pro Occidente, Hermon pro Oriente ponitur, quia hic ad Ortum,ille ad Occaſum ſpectat. Ita Doctores Hebræorum, Ianſenius, Genebrardus, & Chaldæus. Ad hunc ergo modum non malè iudicaret, neque præter Scripturæ conſuetudinem, qui terminos magis notos pro illis regionibus

Pſal.106. Pſal.88.

bus vſurparet, ad quas per illos terminos progrediendum eſſet, id eſt, pro toto orbe, ad quem per quatuor deſignatos fines exitus patet. Ad omnes itaque mundi plagas Chriſti Regnũ ſeſe diffundet; quas quatuor terræ promiſſionis anguli reſpiciunt.

48. *Tu quoque in ſanguine teſtamenti tui emiſiſti vinctos.*] Hîc plurimùm negorij faceſſit textus Hebraicus, quem habemus modò ſine dubio corruptum à Iudæis; qui vbi prodi ſuam ſiue ignorantiam, ſiue perfidiam vident, fontes ipſos turbare, & luci tenebras obtendere moliuntur. Volunt autem, dum Chriſto tantam gloriam, & nobis tantum ad veritatem cognoſcendam lumen inuident, ad Synagogam ſuam, ſiue ad Ieruſalem reſtitutam hunc locum non flectere molliter; ſed violenter contorquere. Primùm illud *tu*, Hebr. eſt, את *Ath* generis fœminei. Et pronomen *tui*, & *tuos* eſt ך generis item fœminei. & pro *emiſiſti* non eſt שלחת *Salachta*, ſed שלחתי *Salachti*, in prima perſona. Et iuxta hanc ſcriptionem vertunt Pagninus, & Vatablus, Galatinus, Chaldæus & recentiores alij cum Chaldæo. *Et tu* (ô Ieruſalẽ) *in ſanguine fœderis tui dimiſi vinctos tuos de lacu.* Sed quòd corruptus ſit à Iudæis Hebraicus textus, ſatis indicant Lxx. qui longè aliter videtur legiſſe, nempe vt legit Hieronymus. Reſpondet ad Hebraici textus notationem ſatis diligenter Ribera, ex quo nos pleraque ſumimus. Et, vt ſingula examinemus, primùm certum eſt apud Hebræos genera ſæpe mutari, ita vt terminationes maſculinæ fœmineis nominibus accommodentur. Vide Pagninum libro ſecundo inſtitutionum capite tertio, & ſpeciatim de pronomine את *Ath*, quod maſculinè ſumi docet libro 2. capite 34. idque tribus exemplis confirmat. Idem docet Rab. Dauid in Miclol. Accedit quòd, vt idem docet Pagninus, ſæpe ex אתה *athah* tollitur vltima. Cùm verò Prophetæ ſine pũctis ſcripſerint, poſteriores Hebræi qui longè pòſt addiderunt puncta, decepti ſimilitudine, numeróque literarum pronomen maſculinum fœmineis punctis notauerũt. Idem dicendum eſt de pronomine ך: nam cùm litera vtrique generi ſit communis, qui puncta excogitarunt, illũd appinxêre, quod minimè oportuit. De שלחתי illud dico, facilè corrumpi potuiſſe, adiecto *Iod* extremæ literæ. Quod eſſe factum perſuadet Hieronymi magna Hebraici ſermonis peritia. Valdè enim rudis eſſet, ſi nactus literas quas nunc habemus, reddidiſſet *emiſiſti*, & non *emiſi*. Neque veriſimile eſt Lxx. Seniores omnium Iudæorum doctiſſimos, ita conuerſuros fuiſſe, niſi nacti eſſent codices aliter notatos.

Textus Hebraicus corruptus à Iudæis, eſt pro Chriſto.

Accedit quòd ſi in prima perſona legas *emiſi*, non apparet quis ſenſus eſſe poſſit aut facilis, aut commodus. 49. Nam quem indicat Pagnini tranſlatio; *Etiam tu Ieruſalem exulta in ſanguine fœderis tui*; omnino non placet: nam in primis illud *exulta*, de ſuo potiùs capite, quàm de textu ſumpſit. Deinde, quia cùm iam antè præceſſiſſet; *Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem*; non bene contexitur; *Etiam tu Ieruſalem exulta*: quia illud otioſum eſſet & ineptum. Præterea, quia ſi de Chriſto hîc ſermo non eſt, ſed de Ieruſalem reſtituta, vt Iudæi volunt, non eſt cur adeò in ſanguine fœderis exultandum ſit.

Quòd ſi dicas, cùm ſuperioribus verbis vrgeri magis poſſint Iudæi, cur illa non corruperint. Reſpondeo, illa non ita facilè potuiſſe vitium admittere: ſunt enim eius formæ, atque eo ordine diſpoſitæ literæ, vt ſine magna mutatione non poſſint fraudem aliquam Iudæorum conſiliis commodam ſubire.

Eſt igitur ſine dubio ſermo de Chriſto, ad quem Propheta ſermonem conuertit; & ſatis quidem aptè: nam vbi de amplificata Iudæorum Republica, atque pacata dictum eſt, ac de Eccleſia per omnes terræ fines dilatanda, ſtatim ad aliud tempus non minùs Regium, ac tanti Seruatoris proprium Prophetiam traducit.

50. Porrò illud, *tu quoque*, duo videtur poſſe coniungere: alterum, vt ad illam laudem de Eccleſia excitata, auctáque vehementer, & locorum ſpatiis, & fidelium numero, addat quoque libertatem illorum, qui cùm ad fidelium numerum pertinerent, clauſi tamen tenebantur in tetro carcere, & lacu profundo, vbi non eſt aqua, id eſt, in Abrahæ ſinu. Vel ſanè cùm in temporaria Iudæorum Republica Chriſtus duo perfecerit, excitarit nempe, munieritque ciuitatem & templum; & latè diſperſum populum vńdecunque vocauerit, & eos maximè, qui diu Babylonico dominatu durè vexabantur. Sic quoque eodem prorſus ordine, ac modo, non ſatis Chriſtus habuerit in ſuo ſanguine Eccleſiam conſtituiſſe, niſi etiam in eodem ſanguine vinctos educeret, qui magis moleſtum, ac longum in lacu ſine aqua, quàm apud Babylonios Iudæi carcerem ſubierunt. Ita vt typicè Hieroſolymorum ædificationi, atque libertati vera Eccleſiæ conſtructio, atque captiuorum in Abrahæ ſinu liberatio ex æquo reſpondeant. Ac ſi dicat: ædificaſti, ô Rex, & Saluator Chriſte, Ieruſalem & templum, extraxiſti captiuos è Babylonico carcere, tu quoque, vt veritas ſuo typo reſpondeat, ædificabis Eccleſiam, atque ex alio carcere, quem Babylonicus adumbrabat, vinctos tuos educes. Et fauet huic poſteriori explicationi, quòd Chriſto non ſolùm ſpiritualis eius populi libertas tribuitur, ſed etiam corporalis, ſi modò ad ſpiritualem conferat, vt de Ægyptia libertate dicit Iudas. *Quoniam Ieſus populum de terra Ægypti ſaluans, ſecundò eos, qui non crediderunt perdidit.*

Libertas è Babylonia typus libertatis à peccato.

Cæterùm quid teſtamentum, & quid teſtamenti ſanguis ſit explicato omnino opus eſt. Et vt plura alia omittam, vocem Hebraicam ברית noſter Interpres interdum *pactum*, & *fœdus*: interdum *teſtamentum* vertit: ſicut etiam Græcus interdum συνθήκην, & interdum διαθήκην, quorum alterum *pactum*, alterum *teſtamentum* valet. Eſt autem teſtamentum, quo ſenſu dicitur Teſtamentũ Vetus, & Nouum (vt optimè Bellarminus 1. tom. lib. 1. c. 17. & Ribera in Commentariis epiſt. ad Heb. ad illud c. 9. *teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt*) pactum quoddam, quod tamen vim accipit, impletúrq; morte illius, qui genus illud teſtamenti aut fœderis pactus eſt. Itaq; omnino teſtamentum non eſt: ſed quaſi legatum cum aliquo onere relictum, tribuendum tamen cùm mors intercesſerit illius, qui promiſit. Vnde, quia conditionem aliquam requi 51.

Quid teſtamentũ Vetus, & Nouũ, & cur fœdus dictum.

requirit, vt ita loquar, in legatario, pactum eſt: quia tamen illud mortem expectat aut teſtatoris, aut promittentis, teſtamentum.

51\. Porrò ſanguis teſtamenti dicitur, quaſi teſtamentum ſanguine, id eſt, teſtatoris morte confirmatum. Sanguinem enim pro morte ſumi ſatis notum eſt. Quare in ſanguine teſtamenti vinctos educi, nil aliud eſſe puto, quàm liberatum iri vinctos è carcere, quando Chriſti ſanguis aduenerit, qui pactũ cõfirmet, aut teſtamentum ſtabiliat. Vſus autem videtur Propheta, & Paulus *ſanguinis* potiùs nomine, quàm *mortis*, quia cùm duo *ſanguis* ſignificet, & id quod propriè ſonat, & mortem, illud ad pactum referri poteſt, quod ſanguine ſanciri ſolet; hoc ad teſtamentum, quod teſtatoris morte confirmatur.

Quomodo ſanguis teſtamentum confirmet.

53\. Sunt autem Teſtamenta duo, Vetus, & Nouum: in vtroque verò promittebatur filiis hæreditas Regni cœleſtis. In Nouo apertè, in Veteri obſcuriùs, & quaſi per ænigmata: vt enim Eccleſia antiqua ex genere Abraham, typus erat Eccleſiæ; ſic promiſſiones antiquæ, ac ſacrificia, typus fuerunt eorum, quæ nunc in Eccleſia clariùs promiſſa, & magis prompta habemus. Terra promiſſionis cum ſuo melle, ac lacte, in quã per tot viarum diſpendia, rerúmque diſcrimina ex Ægypto ingreſſi fuerunt filij Iſraël, æternam hæreditatem adumbrabat; & ſanguis victimarum, Chriſti ſanguinem, per quem ad hæreditatem illam aditus aperitur. In Teſtamento ergo Veteri promittebatur æterna hæreditas, non tamen adeunda, donec teſtator moreretur; obſcurè tamen, vt dixi, & in vmbra; ſpectabatur enim hæreditas terrena, quæ cœleſtem, & vitulorum ſanguis, qui Chriſti ſanguinem deſignabat: vt enim Paulus ad Heb. 9. *nec primum* (teſtamentum) *ſine ſanguine dedicatum eſt*; quia morte victimæ mors adũbrabatur Chriſti teſtatoris. In Teſtamento ergo Veteri data eſt hæreditas, in vmbra tamen, quia qui moriebatur, teſtator non erat, ſed teſtatoris imago quædam obſcura. In Nouo verò iam vera aditur hæreditas, quia mortuo teſtatore patefactus eſt aditus ad ipſius bona. Et hoc ipſum indicat Paulus ad Hebr. 4. dum docet Hebræos non introiſſe in requiem, quamuis à Ioſue forent in terram promiſſionis introducti. *Iterum*, inquit, *terminat diem quandam. Hodie, in Dauid dicendo: hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra. Nam ſi eis Ieſus* (.i. Ioſue) *requiem præſtitiſſet, nunquam de alia loqueretur poſthac, die* Hoc explicuit optimè Lactantius lib. 4. c. 20. *Scriptura*, inquit, *omnis in duo Teſtamenta diuiſa eſt. illud quod aduentum Domini, Paſſionémque anteceſſit, id eſt, lex, & Prophetæ, Vetus dicitur: ea verò quæ poſt Reſurrectionem ſcripta ſunt, Nouum Teſtamentum nominatur. Iudæi Veteri vtuntur, nos Nouo; ſed tamen diuiſa non ſunt; quia Nouum Veteris adimpletio eſt, & in vtroque idem teſtator eſt Chriſtus.* Cùm ergo in vtroque Teſtamento eadem ſit hæreditas, idem 54.
teſtator, ſunt tamen aliqua diſcrimina. Primum, quia non eodem tempore inſtituta, ex quo alterum Vetus, alterum Nouum appellatur; ſecundum, quia prius obſcurum & in ſymbolis veram hæreditatem non tam continebat, quàm figurabat; & vt optimè Lactantius ſuprà, clauſum, & obſignatum erat: itaque niſi Chriſtus mortem ſuſcepiſſet, aperiri teſtamentum, id eſt, reuelari, & intelligi myſterium Dei

non potuiſſet. Tertium, quia illud ad Hebræos tantùm, hoc etiam ad Gentes pertinebat. Quartum, quia impleta conditione, & peracta vita, hæreditas tamen non adibatur, quia nondum mortuus erat teſtator. At in Nouo conditione poſita, vbi primùm viator eſſe deſiit, hæreditatem ingreditur.

55. Ex his obſcurum non eſt quid ſibi hîc velit Zacharias, aut quid appellet Teſtamentum Chriſti, Nouum nimirum, & non iam vitulorum, vt antea, ſed Chriſti ſanguine confirmatum: quod non promittit ſolùm, ſed etiam inducit in æternam poſſeſſionem. Illud ergo ſpectabant vincti, & clauſi in lacu ſine aqua, id eſt, in ſinu Abrahæ, quò pactam ſibi hæreditatem legitimè, ac ſine vllo impedimento adire iam liceret.

Emiſiſti vinctos tuos.] Id eſt, qui tibi ſeruierant, qui in tuo teſtamento, ac ſanguine ſpem libertatis ſuæ collocauerant. *Emiſiſti*, more prophetico, pro *emittes*.

56. *De lacu, in quo nõ erat aqua.*] Omnes cõmuniter intelligũt de ſinu Abrahæ. Hieronymus, Cyrillus, S. Tho. 3. parte, quæſtione 52. art. 1. & quotquot ex recentioribus de Purgatorio diſputant. Cur verò Limbus lacus dicatur ſine aqua, variæ ſententiæ ſunt. Ego, omiſſis aliis, exiſtimo ſic appellari metaphoricè, ſiue quia in carceribus locus erat depreſſus, & obſcurus, in quo tenebãtur magni criminis rei: qui propter profunditatem lacus dicebatur. Sanè abſque aqua, quia aliter non tam eſſet cuſtodiæ, quàm ſupplicij locus; qui etiam dicitur fouea. Carcer in quẽ coniectus eſt Ioſeph, lacus dicitur Gen. 40. *innocens in lacum miſſus ſum.*
Sap. 10. Et idem vocatur fouea Sap. 10. *deſcenditque cum illo in foueam.* Heb. בּוֹר *bor*, quod *puteum* ſignificat Sed à communi puteo, ſeu lacu carcer iſte diſtinguitur, quia ille aquis abundat, hic verò ſine aqua eſt. Seu certè lacus ſine aqua dicitur Abrahæ ſinus ab illo lacu ſine aqua, licèt non ſine cœno, in quem dimiſſus fuit Ieremias, quia propter profunditatem & ſqualorem, & quia in loco celebri, vtpote in veſtibulo carceris, non poterat eſſe non notiſſimus. Erat autem ſine aqua, non tamen ſine luto. Exiſtimo autem Prouerbiali figura quemcumque locum tetrum, & ſordidum vocari lacum ſine aqua, à carcere illo Hieroſolymitano horrido, & tetro. Sicut locus profundus, ſquallidus, & horribilis, imò & gehenna ipſa Barathrum dicitur à loco eius nominis, qui erat Athenis pro ſontium ſuppliciis. Vide quæ de huiuſmodi carcere diximus ſuper Acta Apoſtolorum cap. 10. cùm ageremus de Petri cuſtodia. In lacu igitur ſine aqua, id eſt, loco magnæ profunditatis & horroris, nempe in Limbo, expectabant vincti libertatem per Chriſtum: & in ſanguine teſtamenti eius liberati ſunt.

Theodoretus aliter exponit 57.
hunc locum, acutè quidem, & ſatis Euangelij vis, & puticas.
ad mores, ſed parum ad literam. Ait enim Euangelij tempore vocari homines ab inani rerum terrenarum ſtudio, & idolorum cultu, à ciſternis vtique diſſipatis, quæ continere non valent aquam; Iere. c. 2. ad fontem aquæ viuæ. Et reuera qui aliquid, niſi ab Euangelio quærunt, aquam hauriunt turbidam, & lutulentam, imò cœnum, quale erat in lacu ſine aqua, in quem coniectus fuit Ieremias.

Conuertimini ad munitionem vincti 58.
ſpei.] Actus in ſtuporem Propheta propter rerum, quas intuebatur, ma

magnitudinem, modò ad Ieruſalem gratulabũdus, modò ad Chriſtum, modò ad Sanctos in lacu ſine aqua concluſos mentem, orationémque conuertit. Iubet autem, vt ad perfugium ſuum Chriſtum referant animum, & quaſi iam præſentem illum reſpiciant. Fingit enim adeſſe iam illis vindicem, & Seruatorem Chriſtum, ſicut ipſe ſibi intelligibili, aut alia fortaſſe ſpecie præſentem intuebatur. Porrò *vincti ſpei* dicuntur vincti ſperantes, Hebraica phraſi, qua *viri virtutis*, & *viri laudis*, viri fortes, & glorioſi vocantur. Vincti etiam ſpei, vt indicat Cyrillus, & Hieronymus, vocari poſſunt Sancti omnes, qui in hac vita pro Chriſto dura patiũtur; quia dum in lacum, id eſt, in vincula traduntur, dum in equuleo luxantur, ſperant tamen meliora, eáque ſpe in ſuis ſe laboribus non modò patienter, ſed etiam hilariter ſuſtentant. Hos ergo ſpes in hæc, quæ vulgò exiſtimantur incommoda, coniicit: ſicut ſpes terræ frumentum condit ibi moriturum: & pecuniam menſario, & hominem naui, ac fluctibus propter emolumentum quod inde capi poteſt. Dicuntur itaque hi vincti ſpei, quia illos non tam Tyrannorum ſæuitia, quàm ſpes noſtra Chriſtus vinculis aſtrinxit. Ex horum numero fuit Paulus, qui Act. c. 28. dixit, *propter ſpem Iſraël catena hac circumdatus ſum*, id eſt, propter Chriſtum. Vide quę diximus in illud Act. c. 23. *de ſpe, & reſurrectione mortuorũ ego iudicor*. Porrò alluſiſſe videtur Zacharias ad Pſal. 39. vbi hæc omnia coniunxit Dauid, & vinctos ſpei, & lacum cœnoſum ſine aqua, & munitionẽ, ſiue perfugium. *Expectans expectaui Dominum, & intendit mihi: & eduxit me de lacu miſeriæ, & de luto fæcis, & ſtatuit ſupra petram pedes meos.*

Spei beatitudinis animum cõfirmat ad laborẽ

Pſal. 39.

Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.] Incertum eſt quò ſint referenda hæc verba. Quidam ad Eccleſiam putant, & Euangelij tempora. Ita Hieronymus, qui præmij magnitudine excitari dicit ſpem illorum, qui pro Chriſto duris vrgentur incommodis. Pro qua explicatione obſeruandum eſt in ſacra Scriptura *duplicia* pro copioſis, atque ingentibus ſumi. Iſai. c. 16. *pro cõfuſione veſtra duplici*, i. magna. Ierem. c. 17. *duplici contritione contere eos*, id eſt, ingenti. Sic nunc Deus copioſa munera promittit.

Ego quidem hæſi diu in hac ſalebra; neque quicquam me magis moratum eſt, quàm aliorum authoritas, quos ego & feci ſemper plurimi, & ex animo colo; à quibus, ſi 60.
quando cogor, recedo non libenter. Quare quid hîc mihi veriſimilitudinem aliquam obiiciat, propono potiùs, quàm ſuadeo. Et primùm exiſtimo oblatam eſſe Prophetæ gloriam, & pacem populi à captiuitate reſtituti. Deinde, quia ad illius etiam populi laudem pertinebat habere Chriſtum Regem, & vindicem è ſuo genere, eidem quoque ſpeciem eſſe oblatam illius Imperij lati, atque glorioſi. Quod cùm ſtupens, & quaſi à ſe ipſo alienus eſſet contemplatus, ea dicendi figura vſus eſt, quæ in magna mentis incitatione familiaris eſſe ſolet. Nunc verò quaſi ab eo ſtupore receptus refert animum ad illa contexenda, quæ Chriſti Regni inducta commemoratione interruperat. Quod ipſa dicendi figura innuit, quæ mutatione perſonæ mutationẽ indicat Prophetię. Priùs ad multos loquebatur, ad vinctos nempe ſpei, nunc in ſingulari numero ad vnam ſiue Rempublicam, ſiue gentem ſermonem conuertit, dum

dum dicit, *reddam tibi*. Quare quæ modò ſubiiciuntur, non ad Chriſti tempora hiſtorico ſenſu, ſed ad Iudæorum Reipublicæ ſtatum, & formam pertinere exiſtimo. Singula igitur iam expendamus, primùm hiſtoricè de Iudæis, deinde abſoluto capite allegoricè, & myſticè de tempore Euangelij.

61. *Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.*] Hinc exiſtimo oriri periodum aliter atque in multis diſpungitur Bibliis: ita vt hæc non ſint referenda ad vinctos ſpei, ſed ad aliquid aliud, de quo ſtatim. Illud *hodie* non pertinet ad orationem Zachariæ, vt aliqui volunt: hoc ſenſu, vt Deus daturus ſit duplicia, id eſt, maiora quàm eo die promittebantur à Zacharia; ſed ad præſens tempus, id eſt, ante aduentum Meſſiæ, & Euangelij pacem; ita vt iſta ſit vaticinij ſentẽtia. Non ſolùm tempore Regis Meſſię, ſed etiam hodie. i. proximis temporibus annuncio, ô Ieruſalem, aut Iuda, magna me tibi redditurum; quæ tamen illa futura ſint, ſtatim explicat. *Hodie* non tantùm ſignificat præſentem diem, ſed tempus non valdè remotum, quódque iam proximè videtur impendere, ſeu non antè diu tranſactum eſt. Eſt autem vſitatum in ſacra Scriptura, vt dies determinatus, & certus pro tempore indeterminato, atque incerto adhibeatur, ſicut cras, quod licèt ſignificet diem, qui proximè præſenti ſuccedit, aliquando tamen pro tempore futuro ponitur, eóque valdè diſtante. Exod. 13. *Cúmque interrogauerit filius cras. Quid eſt hoc?* Et tamen tempus indicatur in eo *cras* longè pòſt futurum, nempe poſt 40. annos, quia ſacrificia illa, quæ tunc præcipiebantur, offerenda erant in terra Chanaan, id eſt, in terra promiſſionis: & idem dicitur Deut. c. 6. n. 20. *Heri*, quod proximè antegreditur diem hodiernum, pro præterito ſumitur, item *nudius tertius*: quare hæc duo, *heri*, & *nudius tertius* ſæpe coniunguntur, quæ ſine dubio ſignificant, id quod longè terminum per voces illas notatum anteceſſit. Sic etiam *hodie* tempus connotat, quod vel non diu pòſt futurum, vel non diu antè tranſactum eſt. Exempla ſunt plurima: tria ſimul occurrunt Deut. 26. n. 16. 17. 18. vbi *hodie*, idem eſt, quod *nuper*. *Hodie Dominus Deus tuus præcepit tibi, vt facias mandata hæc. Dominum elegiſti hodie, vt ſit tibi Deus. En Dominus elegit te hodie, vt ſis ei populus. Annuncians* participium præſentis eſt, quo Hebræi vtuntur pro præſenti tempore indicatiui, quo carent, hoc ſenſu: annuncio me duplicia redditurum.

Reg. Tempus determinatum, vt hodie, cras, pro tempore incerto, & indeterminato.

Quoniam extendi mihi Iudam quaſi arcum.] Præteritum pro futuro ſumitur Scripturæ more, maximè quando aliquid proximum eſt vt fiat, vt pluribus docuimus in illud Cant. 1. *Introduxit me*. Sicut etiam illud *hodie* proximè dictum pro futuro ſumi diximus. Oſtendit autem Deus modum per Prophetam, quo Iudæorum Rempublicam ornaturus ſit, atque amplificaturus. Dicit enim debellandas eſſe gentes per Iudæos, quos aſſumet ſuæ virtutis adminiſtros; quemadmodum ſi quis arcu hoſtes, ſeu feras configat, & ſternat. Quod factum eſſe Machabæorum tempore tradunt Hebræi: neque id omnino diſplicet Hieronymo, Theodoreto, & aliis. An verò ante Machabæos horum aliquid acciderit, mihi incompertũ eſt; quia nihil horum inuenitur in in ſacris monumentis, cùm hiſtoria ſacra ab iis diebus vſque ad Machabæos per centum ferme annos 62.

annos interrupta ſit.

63. *Impleui Ephraim.*] Eodem ſenſu dicitur impletus Ephraim, quo Iudas tanquam arcus intentus. Heb. מלא *mala*, verbum eſt militare. 4. Reg. c. 9. vbi vulgatus. *Porrò Iehu tetendit arcum ſuum manu, & percuſſit Ioram.* Heb. eſt, & apud Lxx. *Et Iehu impleuit manum ſuam in arcu.* Rab. Dauid, *traxit arcum totis viribus ſuis.* Videtur autem in hoc exemplo eſſe quædam hypallage vſitata in Scriptura, ita vt legendum ſit; pro, *impleuit manum ſuam in arcu*, vt locutus eſt hîc Zacharias, *impleuit arcum in manu ſua.* Neque id alienum eſt ab vſu Latinorum. Vegetius lib. 1. c. 15. vbi agit de tyronum inſtitutione. *Maior*, inquit, *adhibenda ſolertia, vt arcum diligenter, ac ſapienter teneant; vt fortiter impleant, vt ſiniſtra fixa ſit.* Implere arcum idem eſſe exiſtimo, quod toto conatu vibrare, & quàm maximè, atque acerrimè telum adigere, vt docuit ſuprà Rab. Dauid. Cyrillus hîc aliud eſſe putat. *Cùm*, inquit, *ſagittarij ferratum arcum curuantes neruum ad pectus adducunt, tunc arcum implere dicuntur, & ſagittam volantem, ſiue telum iaciunt,* Ego arcum tunc impleri puto quādo extremis arcus capitibus, ſiue cornibus adducto vehementer neruo, coëuntibus impletur circulus, qui priùs videbatur inchoatus, in arcu, qui ſemicirculi figuram obtinet. Quod eleganter expreſſit Virg. lib. 11. Æneid. cùm de iaculatrice Diana loqueretur.

Impleri arcum, militaris phraſis.

Dixit, & auratam volucrem Threiſſa ſagittam
Deprompſit pharetra, cornúque infenſa tetendit;
Et duxit longè, donec curuata coïrent
Inter ſe capita. ————

Quod ſumpſiſſe videtur ex Homero Iliados 4. vbi ex arcu vehementer intento factum eſſe dicit circulum: ſic enim ille de Pandaro.

Αὐτὰρ ἐπειδὴ κυκλοτερὲς μέγα τόξον ἔτεινε.

Et Q. Smyrneus lib. 10. κυκλώθη δὲ κέρας, id eſt, in circulum actus eſt arcus. Qui dicendi modus apud profanos non infrequens. Sidonius lib. 1. ep. 2. *ſpicula capit, implet, expellit.* Nonus lib. 1. Dionyſiacôn ad hūc dicendi modum alludens. *Intendit*, inquit, *telum in neruo ad circulum.* Græcè ἐπικλύκασι. Euripides in Rheſo. *Iungite neruis arcus corneos.* Græcè ζεύγνυτε τόξα.

64. Eſt autem hæc metaphora vſitata in Scriptura, vt quæ inſtrumenta ſunt alicuius, etiam ad rem non bellicam, vocentur ſagittæ. Iſai. 49. *Poſuit me quaſi ſagittam electam, in pharetra ſua abſcondit me.* Porrò Ephraim potiùs meminit, vel quia Ephraimitæ erant peritiſſimi ſagittandi, iuxta illud Pſalm. 77. *Filij Ephrem intendentes, & mittentes arcum:* vel quia Ephraim pro Iuda ſumitur, quia ex ea tribu plurimi ad alias duas acceſſerunt. 2. Paralip. c. 30. quippe qui proximi erant Ieruſalem: & ideo puto aliis in locis in Ephraim Iudam intelligi, vt ſuprà. *Diſperdam quadrigas de Ephraim, & equum de Ieruſalem*; & Iere. 31. iuxta eorū ſententiam, qui putant caput illud agere de felici Iudæorū reditu è Babylone, in quibus ſunt Chaldæus, S. Thomas, Hugo, & expreſſè Theodoretus. Ephraim qui eo capite ſæpe repetitur. pro Iuda ſumitur. Quod ſi ita eſt, quod ſanè non videtur improbabile, eadem ſententia bis explicatur: quare idem eſt, *extendi mihi Iudam quaſi arcum*; &c. *impleui Ephraim.*

Ex Ephraim multi duabus tribubus adiuncti.

65. *Et ſuſcitabo filios Sion ſuper filios tuos, ô Græcia.*] Satis ex hoc intelli-

gitur ſermonem hîc eſſe de Machabæorum tempore; in quo Græcorum arma (id eſt, eorum, qui Alexandro Macedoni ſucceſſêre: nam hi omnes Græci vocantur, ſicut horum Imperium Græcia dicitur) variè tentatũt, vexarúntque Hebræorum rationes; quibus tandem Machabæorum virtus ſuperior fuit; Quos nimirum Deus tanquam excuſſas ex arcu ſuo ſagittas in Græcorum caput intorſit. Cæterùm *ſuſcitare* idem eſt, quod *iaculari*. Habacuc 3. *ſuſcitans ſuſcitabis arcum tuum*. Quare in eadem perſtat metaphora.

66. *Et Dominus Deus ſuper eos videbitur; & exibit vt fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in tuba canet.*] Hæc etiam accidiſſe in Machabæorum pugnis ſatis conſtat, tum ex victoriis, quæ à magnis hoſtium copiis, & bellico apparatu ſatis inſtructis ab exiguo numero, eóque inermi comparatæ ſunt: tum quia victorias illas admirabiles ſemper antecedebat oratio, quæ diuinum auxilium rebus afflictis, ac pene deſperatis aduocabat. Et eſt notatu dignum, cùm Iudas implorato, atque pacato numine bellum aggrediebatur, ſemper fuiſſe ſuperiorem, & eximia decoratum gloria. Bis autem orationem præmiſiſſe non legitur, & tunc ab hoſte ſuperatus eſt. Semel ab Antiocho Eupatore lib. 1. cap. 6. iterum ibidem c. 8. vbi mortuus fuit. Sed ſunt non pauca diuini auxilij exempla, & teſtimonia, éaque admodùm illuſtria, vt liquet ex lib. 2. Machab. c. 2. vbi author dicit, *ſcripturum ſe de illuminationibus quæ de cœlo facta ſunt ad eos, qui pro Iudæis fortiter fecerunt; ita vt vniuerſam regionem cùm pauci eſſent, vindicarent*. Et cap. 5. *In Ieruſ. lem per 40. dies viſi ſunt per aëra equites diſcurrere, & armata cohortes, telorum ictibus*, &c. Et cap. 10. *Cùm vehemens eſſet pugna, apparuerunt aduerſariis de cœlo viri quinque in equis frenis aureis decori, ducatum Iudæis præſtantes; ex quibus duo Machabæum medium habentes armis ſuis circumſeptum incolumem conſeruabãt; in aduerſarios autem tela, & fulmina iaciebant: ex quo, & cæcitate confuſi, & repleti perturbatione cadebant*. Et cap. 11. *Cùmque pariter prompti animo procederent Hieroſolymis apparuit præcedens eos eques in veſte candida, armis aureis, haſtam vibrans*, &c. *Ibant igitur prompti de cœlo habentes adiutorem, & miſerantem ſuper eos Dominum*. Et cap. 12. hoſtes ex Dei præſentia in fugam narrantur verſi: & cap. 15. ſignificatur adfuiſſe præſentia Dei. Quare dubitandum non eſt impleta fuiſſe in Machabæis, quæ hîc dicuntur à Zacharia.

Oratio Machabæos armauit, ſecitque ſuperiores in acie.

Machabæis aſſiduè Deus adfuit.

Si verò dicamus iacula Domini fuiſſe fulmina, & fulgura, & tubam eſſe tonitru, quibus hoſtes perterriti, atque ſtrati ſunt, dicemus quidem aliquid ex vſu Scripturæ, quæ hæc arma appellat Dei. Habac. 3. *In luce ſagittarum tuarum ibunt*, id eſt, fugiẽt territi ſagittis tuis igneis, & minacibus: & Sap. 5. *Ibunt directæ emiſſiones fulgurum, & quaſi à bene curuato arcu nubium exterminabuntur*. Et Pſalm. 28. tonitru dicitur eſſe vox Domini. *Vox Domini concutientis deſertum*, &c. & in hunc ſenſum accepit Theodoretus. Et eius rei eſt aliquod veſtigium in citatis locis, maximè 2. lib. Machab. c. 10. Id videtur probabilius, ídque priùs diximus. 67.

Habac. 3

Sap. 5.

Pſal. 28.

Deus in tuba canet.] Quemadmodum tuba excitat milites, & ſignum edit ad ineundum prælium, & receptui canens à pugna reuocat; vnde hæc videtur prælia moderari; ſic quia Deus Iudæorum caſtris quaſi

Imperator præerit, & ad eius imperium vel progredientur, vel reuocabuntur caſtra; ideò aptè à Propheta Deo accommodatur tuba.

Ven. pro celeritate *E vadet in turbine Auſtri.*] Deeſt hîc nota ſimilitudinis, id eſt, quaſi veheretur in turbine, id eſt, velociſſimè, ac rapidiſſimè ferretur in hoſtes. Eſt autem vſitatum in Scriptura, vt per *ventos* ſumma celeritas

Ps. 103. ſignificetur. Pſal. 103. *Qui ambulas*

Nah. c. 1. *ſuper pennas ventorum*; & Nahum cap. 1. *Dominus in tempeſtate, & turbine viæ eius.* Meminit autem Auſtri potiùs quàm alterius venti, vel quia hic vehemens eſt, vt docet Ariſt. lib. 2. Meteor. cap. 5. vel quia hic, quoniam flat à Meridie, ad Aquilonem irrumpit. Cùm autem Babylonij ad Aquilonem pertineant, quibus præcipuè iſtæ iactantur minæ, ideo Deus egreſſurus dicitur in turbine Auſtri, id eſt, dimicaturus contra Babylonios.

Et deuorabunt eos.] Hebraiſmus eſt: nam verbum אכל *acbal* non ſolùm *comedere* ſignificat, ſed etiam *conſumere, vaſtare, & perdere.* Quare aliquid vorari à gladio, & flamma frequens in Scriptura. Hanc loquendi formam natam fuiſſe ex barbara hominum conſuetudine qui fuerunt ante diluuium, qui & carnes comedebant hoſtium, & eorum bibebant ſanguinem, veriſimile diximus ſuper caput 15. Act. vbi agitur de ſuffocato & ſanguine. vbi hac de re multa.

68. *Et ſubiicient lapidibus fundæ.*] Incertum eſt an lapides fundæ futuri ſint Iudæorum, vel hoſtium Iudaici nominis. Quidam hoſtium eſſe putant, vt Vatablus, & Montanus. Et ſi ita accipias, ſenſus erit duplex: alter, ſi *lapidibus* cum vulgato legas; ſubiiciet Dominus hoſtes lapidibus fundæ, quos ipſi eiaculabuntur; retorquebit enim in illorum caput. Alter, ſi *lapides* legas in quarto caſu, quod ſanè textus ipſe Hebraicus videtur poſtulare, ſubiicient lapides duros hoſtium, ita vt nocere non poſſint. Siue funda pro fundibulariis ponitur: aut pro hoſtibus, quibus in acie familiaris eſt funda. Nam pro his funda videtur poſſe ſumi; qua ratione equus, pro equite, haſta, pro haſtato; & pila, pro Romanis, geſſa, pro Gallis, acinacis, pro Perſis vſurpatur. Fuiſſe autem Græcis familiarem fundam, ſatis conſtat ex hiſtoria profana. Quòd verò fundis vſi fuerint Græci, qui cum Machabæis bella geſſerunt, traditur lib. 1. Mach. c. 5. & cap. 6. vbi dicuntur habuiſſe multa tormenta, machinas, & fundibula ad iaciendos lapides. Iuuat hanc ſententiam, quia ſtatim videtur alios lapides cum iſtis lapidibus conferre, quos futuros dicit eſſe glorioſos. Quare hæc ſententia non omnino mihi diſplicet.

Sed tamen vt pleriſque placet, 69.
& eſt magis ad textum vulgati, & LXX. dicendum eſt, lapides fundæ futuros eſſe Iudæos, quibus Dominus tanquam arcu ad ſagittas, & funda ad torquendos lapides in hoſtiũ ſtragem vſus eſt: quorũ aliqui ita fuerũt fundæ periti, vt cum Cygiſtis, de quibus Ariſtoteles in mirabilibus, & cum Balearibus non ſolùm conferri, ſed etiam longè anteponi potuerint. De viris enim Gabaa, quæ eſt in tribu Benjamin ſcribitur Iud. c. 20. *ſic funda lapides ad certum iacientes, vt capillum quoque poſſent percutere, & nequaquam in alteram partem ictus lapidis deferretur.* Et 1. Paralip. c. 12. de quibuſdam ex Benjamin, qui transfugerunt ad Dauid dicitur, *tendẽtes arcus, & vtraque manu fundis ſaxa iacientes.*

69. *Et b:bentes inebriabuntur quaſi à vino.*] Vt deuorandi ſupra hoſtes dicuntur; ſic illorum ſanguis bibendus nunc dicitur, ſumpta dicendi forma ab illa conſuetudine de qua nuper. Quem ſanguinem Iudæi victores ita auidè, atque ſitienter bibent, ſicut vinum.

70. *Et replebuntur vt phialæ, & quaſi cornua altaris.*] Declaratur quanta futura ſit inimicorum cædes; quando non aliter Iudæi victores implendi ſunt hoſtium ſanguine, quàm phialæ, quę victimarum ſanguinem excipiunt: aut altaris cornua, quæ ex lege Leuit. c. 4. ſanguine imbuuntur. Qua ſimilitudine ſignificat Deus futuram ſibi gratam hoſtium cædem, non aliter atque victimarum ſanguinem, quo madent altaria. Ita indicat Hieronymus. Porrò illud, *replebuntur vt phialæ*, poſtquā præceſſit *inebriabuntur quaſi à vino*, & auiditatem pugnandi, & in pugnando felicitatem ſignificat. Nam quemadmodum qui vinum bibit, ita ſe impotenter interdum ingurgitat, vt quod haurire non poteſt, effundat immoderatè, & fœdè veſtimenta, pauimentúmque riget, atque commaculet, vt de Bitia Virg. Æneid. 1.

——— ille impiger hauſit
Spumantem pateram, & pleno ſe proluit auro.

Et de conuiuiis quorundam ebriorum dixit Cic. Philip. 2. *natabant pauimenta vino.* Sic hoc loco ebrietatis metaphora, & phialarum plenitudine, atque ararum aſperſione ſignificatur tantùm hoſtilis cruoris effundendum, vt non ſolùm expleat Iudæorum ſitim, ſed etiam longè ſuperet.

71. *Et ſaluabit eos Dominus Deus eorum in die ill.t, vt gregem populi ſui.*] Vſitatum eſt in Scriptura vt *dies* ſumatur pro tempore, id eſt, pro longiori ſpatio, In quo multi interdum anni continentur, ſicut etiam de *hodie* nuper diximus. *Hodie* verò tempus illud indicat, quod modò notat hæc vox, *in die illa.* Iudæi ſaluandi dicuntur à Domino, ſicut grex, quia, vt inquit Hieronymus, Machabæorum exercitus non armatus, neque inſtructus arte bellandi contra Macedones dimicaturus erat; ſed venturus quaſi grex paratus ad mortem; qui tamen auxiliante Deo ſuperaturus erat hoſtilem potentiam. Hoc facilè intelligitur ex 1. lib. Machab. c. 3. vbi cum hoſtibus negotiatores veniſſe traduntur cum multo argento, vt captiuos emerent à victoribus. Imò lib. 2. c. 8. hoſtes ipſos cùm iam victoriam animo, atque ſpe deuorauiſſent, attuliſſe ſcribunt ſecum mercatores, quibus captos venderent Iudæos. Mihi modò alius ſuccurrit ſenſus; an verò ſatis ad textum aptus, alij iudicabunt.

Dies pro longo tempore.

Saluabit Dominus eo tempore, quod notat Zacharias, populum; ita vt nullus dominetur alienus, qui in regione illa ad diuinum cultum ex omnibus electa ſuæ conſtituat aut dominationis, aut religionis inſignia. Notum eſt pro vario gentium dominatu, varia etiam excitari monumenta, & quaſi ſymbola Imperij à rerum dominis, maximè in his locis, vbi aliquid præclarè geſtum eſt. De externis non eſt cur diu morer: pro multis ſufficiat nobis vnus locus Leuitic. 26. vbi non obſcurè indicatur. *Non facietis vobis idolum, & ſculptile: nec siulos erigetis, neque inſignem lapidem ponetis in terra veſtra, vt adoretis eum. Ego enim ſum Dominus Deus veſter.* De his, qui in hiſtoria ſacra continentur, aliqua proferam exempla. Exci- 72.

Rerum geſtarũ monumenta excitata.

Leuit. 26.

citauit Saül lapidem, imò & fornicem. 1. Regum 15. vt extaret aliquod monumentum ſuperati Amalec. Sed & viri magis religioſi, qui diuinorum beneficiorum memoriam conſeruare apud poſteros voluerunt, lapides erigebant, in quibus profectà in ſe à Deo beneficia teſtabátur. Moyſes Exod. c. 17. in memoriã datæ legis duodecim lapideos titulos erexit: & idem Exod. 24. totidem, quando iterum populus legem eſt amplexus. Ioſue c. 8. iuxta præceptum Moyſis Deut. 27. excitauit lapideos titulos, in quibus ſcripſit Deuteronomium, id eſt, legem: & cap. 24. alium erexit lapidem in teſtimonium datæ iterum fidei. Et cap. 4. duodecim lapides reliquit tranſmiſſo Iordane in tanti beneficij memoriam, quos ad tẽpus vſque Ioannis Baptiſtæ duraſſe docet Abulenſis ſup. cap. 4. Ioſue quæſt. 11. Vſq; adeò verò vult Deus ſuorum beneficiorum non perire memoriam, vt (ſi modò verum eſt quod tradit Abulenſis in illud Geneſ. 18. [*erexit Iacob lapidem*] quæſt. 3.) conſeruarit adhuc tum in arena littoris maris Rubri, tum in ipſa aluei profunditáte veſtigia curruum, quibus Ægyptij duce, atque hortatore Pharaone in mare delati, atq; ibi demerſi ſunt.

Beneficiorum monumenta.

Deus ſuorum beneficiorũ memoriã perire nõ vult.

75. Vt ergo ad inſtitutum redeamus, ſaluabit Deus populum ſuum, relinquétque lapides in illis locis, vbi diuino auxilio partæ ſunt victoriæ. In omnibus vtique ſedib. terræ promiſſionis, quas ab externo poſſeſſore vindicabit. Inter hæc autem ſigna, & lapides, qui locum eſſe Deo conſecratum oſtẽdent, paſcet Dominus populum ſuum tamquam gregem: ſicut paſtor inter nota paſcua, ſaxóque terminali ab aliis diſtincta pecus agit. Hiſpanè, *Dentro de los cotos.* Et hoc plerũque certum in his, qui in re pecuaria potentes ſunt, qui paſcua habent propria, non cum aliis communia. Et ideo conſequenter ad hæc ſubditur.

Quia lapides ſancti eleuabuntur ſuper terram eius.] Vbi vulgatus *ſancti*, Hebr. eſt. נזר *nezer*, quod *ſeparationem, conſecrationem*, & *coronam* ſignificat; à quo vocati ſunt Nazaræi, quaſi ſeparati, vel conſecrati, aut etiam coronati. Quare lapides iſti נזר appellari poſſunt, quia agros ab agris ſeparant, vel illos conſecratos eſſe Deo demonſtrant; aut certè terram promiſſionis cingunt, & coronant, ſicut flumina ſalicibus coronari dicuntur. A priori, & magis propria ſignificatione dici poſſunt lapides ſeparationis, & quaſi terminales, qui regionem Domino conſecratam ab aliorum finibus diſcriminant. Siue, qui regionem illam Domini eſſe illuſtri aliqua nota ſignificant. Qui etiam ſacri dici poſſunt, quia religionis ergo à viris piis excitati ſunt. Et videntur lapides hi ſacri, ſeu ſeparationis eſſe illi in quibus Deut. 27. præcepit Deus vt lex ſcriberetur. Quod tranſmiſſo Iordane fecit Ioſue cap. 8. Et hæc vidẽtur eſſe ſigna illa, à quibus Gentib. eſſe timendum dicitur Pſalm. 64. *Turbabuntur Gentes, & timebunt qui habitant terminos, à ſignis tuis.* Eſt autem veriſimile, lapides illos, qui excitati fuerãt ex diuino præceptó; in communi vaſtatione regionis illius, & Iudæorum diſceſſu, ab hoſtibus, qui in illorum ſedes ſucceſſerant, fuiſſe ſublatos: & ideo nunc dicuntur eleuandi. 74.

Lapides erecti in terra promiſſionis.

Pſal. 64.

Pro, *eleuabũtur*, Heb. eſt מתנוססות *mithnoſeſoth*, quod à נס *nes* deducitur, quod *vexillum* ſignificat. Quare eleuandi lapides dicuntur, qui vit- 75.

ctorias prædicent partas eius virtute, in cuius gloriam excitati ſunt. In quibus notæ ſint certæ, & quaſi ſymbola tanti Imperatoris; nimirũ lex olim ab ipſo lata. Vt ergo Deus excitatis olim titulis, ac lapidibus, quaſi relictis ſuę potentię veſtigiis, regionem illam ſingulari aliqua ratione ſuam poſſidebat: ſic iiſdem ſignis excitatis, quæ Aſſyrij, atque Chaldæi antea deiecerant, idem in ſuam iterum regionem rediiſſe videbatur. Conſtituerant ſanè Aſſyrij ſui Imperij, atque religionis ſigna in terra promiſſionis, quam execrandis inanium Deorum ſimulacris, & impia ſuperſtitione cõtaminarant, vt cõſtat ex lib. 4. Reg. cap. 17. quibus ſuo ſibi imperio publico monumento regionem illam conſignarant; ſed rurſus Deus illis deiectis Gentium ſpurcitiis, ſuíſq; ſignis vt antea reſtitutis, in ſuã poſſeſſionẽ poſtliminio reuertitur, poſſeſſionem, inquam, pinguem, & lætam, vbi poſſet gregem ſuum inter fines iam cognitos, & lapidibus quaſi terminalibus diſtinctos paſcere. Vnde ſubdit aptè ad ſuperiorem explicationem.

76. *Quid enim bonum eius eſt, & quod pulchrum eius; niſi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?*] Senſu allegorico, & præcipuè à Spiritu ſancto intento nõ dubito quĩ hæc accipienda ſint de Euchariſtia; de qua poſtea plurib. in ſenſu myſtico: nihilominùs hæc quoque eſſe hiſtoricè accipienda de terra promiſſionis, typicè tamen, & minùs præcipuè veriſimile eſt. Et primùm obſeruo illud (*eius*) non pertinere ad terram; quia affixum, id eſt, pronomen, eſt maſculinum, nomen verò אדמה *Adamah*, pro quo noſter *terra*, fœmininum eſt; ſed ad Deum, ſiue ad gregem, nam quodlibet horum maſculinum eſt. Ego ad populum refero. Sed certè quocumque modo ſumas, ſenſus idem eſt, aut parum diuerſus. Si ad verbum interpretêre verba Hebr. ſic habent. *Quàm bonum eius eſt, & quàm pulchrũ eius?* id eſt, quantũ bonitatis, & pulchritudinis afferet populo frumentum, & vinum, quod largè fundet Chananæus ager? *Bonum* ad frumẽtum refero, quod electos, id eſt, iuuenes (nam בחורים *bachurim electos*, & *iuuenes* ſignificat) robuſtos facit; *pulchrum* ad vinum, quod virgines florentes, & nitentes reddit.

Terræ promiſſionis fœcunditas.

Porrò cùm vox Hebr. בחורים 77.
bachurim electos, & *iuuenes* ſignificet, hìc *iuuenes* interpretor, quia etiam ipſi electi ſunt, vtpote ſtrenui, atque robuſti; ſicut etiam interpretati ſunt Lxx. quia ſtatim ſequitur בתולות *betbuloth*, id eſt, *virgines*, quæ duæ voces in Scriptura ſæpe coniunguntur. Pro, *germinans*, Heb. eſt ינובב *senobeb* in *Piel*, quod ſignificat *germinare*; aut *florere faciens virgines*. Hæc verò ideò vidẽtur à Propheta dicta, quia iis contraria longo exilio, atque ſeruitute confecti iuuenes ac puellæ pertulerãt. Quare Thren. 1. virgines dicuntur ſqualidæ; & cap. 5. iuuenes extremam ignominiam, atque ludibrium paſſi. Illæ ergo virgines, quæ quaſi plãrę emortuæ aruiſſe videbantur, reuocatæ ad antiquum ſolum, quod lacte, & melle rigabatur, germiniant iam, & ad priorem redeunt nitorem, dum in regione vbere, ac ſua tutò, atque otioſè viuunt.

Myſti

Myſticus ſenſus poſterioris partis huius capitis.

78. *Senſus myſticus.* PEracta iam totius capitis explicatione commodè nunc, vt antea promiſeram, ad extremam capitis partem reuertor; quam ad Eccleſiam præcipuè pertinere iam antè dixi, adumbratam tamen in eo ſucceſſu, quem pro votis nacta eſt Iudæorum Reſpublica. Incipit autem hoc caput intueri Chriſtum, & Euangelium ab illis verbis; *Exulta ſatis filia Sion.* Sed quia illa, & quæ ſequuntur vſque ad *conuertimini ad munitionem*, explicata à me ſunt de Chriſto, ideo illis in præſentia omiſſis, ab his myſticam explicationem aggrediar.

79. *Spe noſtra Chriſtus qui potens & benignus eſt.* *Conuertimini ad munitionem veſtrã vincti ſpei.*] Cùm proximè Meſſiæ Regis & potentiam oſtenderet, cũ regnaturus eſſe dicitur à mari vſq; ad mare, & benignitatem, & manſuetudinem, cùm aſcenſurus eſſet ſuper aſinam, & pullum eius, quæ duo maximè attollere ſolent ſpem miſerorum, quando cum potentia eius, qui nobis bene cupit, humanitas, atque benignitas coniuncta eſt; iubet bono eſſe animo eos, qui vincti ſunt. Siue hi ſint, qui in Abrahæ ſinu ſpe longum deſideriũ ſuſtentant: ſiue qui Chriſti causâ vltrò ſe in vincula, atque tormenta dedũt. Aut certè vincti ſpei illi ſunt, qui ſpei ſua ſtudia, cogitationéſque, imò & ſe ipſos obligarunt. Nam bonorum ſpes nihil non tentat, nihil non audet. Hos ergo iubet conuertere ſe, cogitationéſque ſuas ad munitionẽ, id eſt, ad Chriſtum, qui vt mitis, & benignus volet, vt potens valebit labores ſuâ causâ ſuſceptos compenſare. Quæ enim ab eius complexu deterrebit potentia, cui tanta adiungitur humilitas, ac mãſuetudo? quem non alliciet, imò & trahet humanitas, quæ temperat, & mollit, ſi quid eſt ſeueritatis in potentia?

Hodie quoque annuncians duplicia reddam tibi.] Magna ſunt, quæ in ſuo Regno parauit Chriſtus; ſed quæ *hodie*, id eſt, in præſenti vita daturus eſt Euangelij filiis, duplicia ſunt, id eſt, eximia. Quàm verò Deus liberaliter, quàm indulgenter amplectatur ſuos, quàm ornet copiosè, etiam dum pugnandi, atque lugendi tẽpus eſt, norunt experti fideles ſerui, quos Dominus inter lilia paſcit, dũ aſpiret dies, & inclinẽtur vmbræ, id eſt, interim dum adueniens aditum ad æternam requiẽ aperit. Sed nunc de Eccleſia interpretemur ſuo tẽpore excitanda per Chriſtum, ſicut modò reuocatis ab exilio Iudæis, excitato templo, & inſtauratis mœnib. fundata eſt Ieruſalem, quæ Eccleſiæ imago quædam fuit. Dicit quidem Deus daturum ſe duplicia, id eſt, multo maiora Eccleſiæ tempore, quàm quæ contulit Iudæis redintegrata antiqua fortuna. Quæ quodam modo ad Iudæorum gloriam pertinebant; tum quia Chriſtus ex eo genere natus, tum quia Apoſtoli, per quos infinitam propè multitudinem ad Eccleſiam adiunxit, ex eadem fuerunt familia. Et ideo aptè ſubiungitur. 80.

Quoniam extendi mihi Iudam quaſi arcum.] Optimà Apoſtolorum deſcriptio, & eorum, quorũ Deus vtitur opera ad animarum conuerſionem. Nam hi à Deo non ſecus atque ex arcu ſagittæ emittuntur; ſagittæ, inquam, potentis acutæ in corda inimicorum Regis, quæ videlicet inimica corda configant; ac 81. *Apoſtoli, atque Apoſtolici viri deſcriptio, qui Dei arma, & inſtrumenta ſunt*

effic iant, vt tandem eſſe iam inimica deſinât. Et quidem ſi Deus eiuſmodi ſagittas priùs in pharetra ſua abſcondit, ac ſua deinde iaculatur manu, non eſt cur de ſucceſſu dubitandum ſit. Sed proh dolor! ab illis qui non minùs arroganter, quã falsò Apoſtolorum ſibi nomen aſſumunt, vibrantur non ignita iacula ab Euangelio ſumpta, ſed plumę futiles, ac leuiſſimæ ſtipulæ, quas vanitatis ventus circumfert potiùs inani volatu, quàm potẽter, & vtiliter adigit zelus in corda inimicorũ Regis. Habet ſanè mundus vnde contra Dei populum promat ſagittas, ignitáque ſpicula, quæ aſſiduè eiaculatur cum miſerabili fidelium ſtrage; qualia habuiſſe dicitur Antiochus Eupator 1. Machab. 6. *Qui conuertit caſtra ad locum ſanctificationis, & ſtatuit illic baliſtas, & machinas, & ignis iacula, & tormenta ad lapides iactandos, & ſpicula, & ſcorpios ad mittendas ſagittas, & fundibula.* Sed qui intus à pertinaci obſidebantur hoſte, fecerũt & ipſi machinas aduerſùs machinas eorũ. Sic Chriſtus in Eccleſia ſua habet vnde ſpicula iaculetur ignea contra ignea dæmonis tormenta, quæ quotidie in locum ſanctificationis, id eſt, in Eccleſiam contorquet. Hi verò ſunt Apoſtoli, qui iuxta nominis ſui notationem ſagittæ dici poſſunt; ſunt enim qui mittũtur, & Chriſtus, qui Apoſtolus dicitur à Paulo ad Heb. 3. *Conſiderate Apoſtolum, & Pontificem confeſſionis noſtræ Ieſum*; idem ſagitta vocatur. Iſai. 49. *Poſuit me ſicut ſagittam electam, in pharetra ſua abſcondit me.* Quem locum communiter de Chriſto intelligunt Patres. Et duo Apoſtoli Ioannes, & Iacobus ignea videtur vocari iacula à Chriſto, cùm appellati ſunt *Boanerges*, id eſt, filij tonitrui. Qui non videntur eſſe alij quàm fulmina, quæ cũ tonitru excuſſa, aut fulgura, quæ cœlo tonante emicant.

Et impleui Ephraim.] Satis notũ 82.
eſt Ephraim ſumi pro decem tribubus, quæ duce Ieroboam defecerũt à templo, & pene ab auita Religione, erectis aureis vitulis, quos pro Deo colerent. Quia ex ea tribu fuit Ieroboam ſeditionis princeps, & illius incendij prima fax. Sed, vt ſuprà diximus, Ephraim pro Iuda ſumitur, & eadem eſt ſententia ſuperioris clauſulę, quæ dicit extendendum eſſe Iudam ſicut arcum, & hui⁹, quę implendũ dicit Ephraim. Sẽſus erit ergo, ex Ephraim & Iuda ſumendum eſſe arcum, & ſagittas, quibus vtatur in ſubigendis hoſtibus magnus bellator Chriſtus. Et ideo ſubditur.

Et ſuſcitabo filios tuos, Sion, ſuper filios tuos, ò Græcia.] Græcia hoc loco 83. Grçci pro Gentilib.
pro Gentilium populo ſumitur: & ita ſæpe Iudæus à Græco diſtinguitur. Ad Rom. 1. *Iudæo primùm, & Græco.* & cap. 2. *Iudæi primùm, & Græci.* Ad Galat. 3. *non eſt Iudæus, neq; Græcus.* Quare Actorum cap. 6. quando dicitur factum eſſe murmur Græcorum aduerſus Hebræos; & cap. 18. cùm Paulus ſuadebat Iudæis, & Græcis, exiſtimo in Græcis intelligi etiam quotquot ex Gẽtibus vndecumque ad Iudæorum olim, & poſtea ad Chriſtianorum Religionem accedebant. Meminit autem hîc præſertim Græcorum, quia ab hoc Zachariæ tempore quicquid grauioris moleſtiæ, atque certaminis fuit, à Græcis, id eſt, ab Alexandri ſucceſſoribus erupit. Hos ego per filios Sion. i. Apoſtolos, Apoſtolicoſque viros ad Eccleſiam adduxit Rex Meſſias, abiecta vana idolorum ſuperſtitione.

ad Rom. 1 — Act. 6.

Et Domin⁹ Deus ſuper eos videbitur.] 84.

Ad

Dei patrocinium.

Aderit ſui Euangelij præconibus Deus, vt dux, qui præcedat, quique illorum miniſterio omnia debellet; qui hortetur, & quaſi bellica tuba animos acuat, & inflammet; & turbinis in modum velox, quicquid impedimenti eſt ab aduerſaria poteſtate, ſternat: ac tãdem protegat in extremo rerum vitæque diſcrimine.

85. Felix Apoſtolorum ſucceſſus.

Et deuorabunt eos.] Perſequitur eamdem metaphoram, qua oſtendit filios Sion, vbi in ſubiugandam Euangelio externam gentem incubuerint, ita faciles habituros eſſe ſucceſſus, & victorias, vt madentes redeant ex acie, & ſtillantes inimicorum ſanguine; quem ſi non ad ſatietatem (quę enim ſatietas eſſe poteſt ſitienti animo diuinæ gloriæ, ac proximorũ ſalutis?) ad ebrietatem tamen bibẽt. Quo dicendi genere, & in ſuſcipienda animorum cura ſtudium, & alacritas, & in euentu mira felicitas oſtenditur.

86. Verbū Dei potens, & purū ab eo, quod terrā ſapit.

Subiicient eos lapidibus fundæ.] Lapides hos Hieronymus eſſe putat verba Scripturæ, quibus vſi ſunt Apoſtoli, aut qui Apoſtolicum miniſterium amplexi ſunt; & ſanè accommodatè. Hi enim lapides mundi ſunt, ac ſine vlla ſcabritie, vt qui è torrentibus ſumpti, aut è proxima torrentibus ripa, id eſt, verba, quæ vel ab ipſa Scriptura petuntur, vel certè ab ipſa Scriptura elaborata, & in Sanctorum ſinu, id eſt, ſcriptis repoſita ſunt; qui optimè torrentis ripa vocari poſſunt. Vt enim Sancti ſecus decurſus aquarum plantati dicuntur Pſalm. 1. ſic eorum ſcripta magni fluminis, id eſt, Scripturæ ripa vocari poſſunt. Quæ quicquid habent, aut fructus, aut decoris, totum à fluminis ſocietate hauriunt. Hinc verus Dauid pro gloria Iſraël in nomine Domini progreſſus ad bellum aduerſus magnæ molis Gigantem lapides ſumpſit. 1. Reg. 17. *Et elegit ſibi quinque limpidiſſimos lapides de torrente, & miſit eos in peram paſtoralem.* Eiuſmodi lapides facilè excutiuntur à funda; at qui aliunde ſumuntur, illigantur potiùs fundæ, quàm ab ea emittũtur. Quare Prou. 26. ſtulti homines dicuntur lapides habere illigatos fundæ. vbi enim vulgatus noſter habet; *Sicut qui lapidem mittit in aceruum mercurij, ita qui tribuit inſipiẽti honorẽ:* Chaldęus, & LXX. legunt. *Sicut qui ligat lapidem in funda.* Qui ergo cõcionatorium, id eſt, Apoſtolicũ munus aut oblatum ſuſcepit, aut negatum arripuit, ſi ſtultus eſt, id eſt, ſe ſuaque quærit, non quæ Ieſu Chriſti, accipit quidẽ lapides, illigatos tamen fundæ, non limpidos à torrente; ſed ſcabros à ſua vanitate, qui aut nullas habent, aut certè leuiſſimas emiſſiones. Super fideles ſacri verbi nuncios, & pro re Chriſtiana pugnatores ſtrenuos, vt diximus nuper, Dominus Deus videbitur. Secus eſt cùm aliquis non tam diuinæ gloriæ, quàm ſuæ vanitati ſeruit. Pſal. 63. *Accedet homo ad cor altũ, & exaltabitur Deus.* Exaltabitur longè Deus, & fugiet ab illis, qui cor altum, id eſt, ſpiritus inſolentes aſſumpſerint; qui altè de ſe cogitant, ſuiſque viribus ſperant aliquid ſe perfecturos. Et tunc ſeuera ſagittæ paruulorum ſunt plagæ eorum; neque enim tũc Dei lacertis ignea iacula, ſed ſuis futiles ſtipulas iaculantur.

Prou. 26.

Concionatori quid ſpectandum.

Pſal. 63.

87. Vir Apoſtolicus laboris appetens.

Quidã putant, vt ſuprà notauimus, lapides illos non eſſe Iudęos, quib. Deus Gentium populos ſtrauit; ſed hoſtium potius arma, atque potentiam, quæ Deus Iudæorum manibus euertit. Quod textus Hebraicus indicat, vbi in nomine, pro quo noſter reddidit *lapidibus*, nullã

adhibet notam ablatiui caſus: neque in *ſubucient*, & *deuorabunt* affixa ſunt vlla; ita vt commodè dicas, *deuorabunt eos, & ſubiicient eos*, & ſi ad verbum vertas, potiùs dicendum ſit, *deuorabunt, & ſubiicient lapides fundæ*. Si ita legas, & accipias hunc locum, pulcher eſt ſenſus, quo ſignificatur Apoſtolorum, & Apoſtolici muneris ſectatorum eam futuram eſſe virtutem, atque conſtantiam, vt non modò non terreantur, ac langueant propoſitis minis, & obiectis Tyrãnorum lapidibus; ſed vltrò lapides ipſos appetant, deuorréntque tãquam aliquid ingratum palato. Quæ dicendi forma vſitata eſt Latinis, qui aliquid oculis, aut animis deuorari dicunt, quando auidè ab aliquo ſpectatur, vel ſummo ſtudio appetitur. Certè hoc de viro Apoſtolico Stephano canit Eccleſia, *lapides torrẽtis illi dulces fuerunt*. Sed vt ſuprà etiam dixi, ſuperior explicatio commodior eſt, magiſque conſentanea verſioni vulgatæ, quę videtur alios habuiſſe codices Hebræos, magis ſine dubio correctos, quales etiam habuêre LXX. qui etiam verterunt, *in lapidibus*.

88. *Et replebuntur vt phialæ, & quaſi cornua altaris.*] Aptiſſima ſimilitudine explicat, quinam futuri ſint iſti, qui Euangelij gratiâ certamen ſuſcipiẽt, & quotidie ad fidem, ſeù vitam meliorem alienos, aut improbos adducent. Sunt enim vt altaria conſecrata Deo, quæ victimarum quotidie recenti ſanguine ſtillent. Nam vt in templo victimæ, ſic in ſacro Concionatore, & Chriſti cauſam fideliter obeunti animæ priſtino inſtituto conuerſæ Deo quotidie ſacrificantur. Neque Deo minùs gratus bellator iſte reſperſus illorum ſanguine, qui ſæculo mortui ſunt, vt Deo viuant, quàm ara cum phialis plenis ſanguine, aut altaris cornua ex inſtituto veteris legis imbuta victimarum cruore.

Concionatorum triũphus, & corona.

89. *Et ſaluabit eos Dominus Deus eorum: quia lapides ſancti eleuabuntur ſuper terram eius.*] Quemadmodum fideles ſerui fuerunt Apoſtoli, dum in vnius Dei gloriã intenti magnis ſe difficultatibus, atque moleſtiis implicuerunt, ſic illos Deus & à periculis eripuit, & longè ſuper terrã eleuauit, adduxítque in honorem illum quem pretioſi lapides habere ſolent in Regio diademate. Diximus ſuprà vbi noſter vertit, *lapide ſancti*, in Heb. eſſe נזר *nezer*, quod *ſeparationem* ſignificat, vel *coronam*. Quare commodus erit ſenſus indicatus, dignúſque & Apoſtolorum meritis, & Chriſti liberalitate, nẽpe, *quia lapides coronæ eleuabũtur*, vbi Hebræorum more nota ſimilitudinis deſideratur, id eſt, *eleuabuntur ſicut lapides coronæ*. Neque mirum ſi qui coronæ dicuntur Dei Iſai. 62. *& eris corona gloriæ in manu Domini*; iidem nunc dicantur lapides illigati coronæ.

Deus virum Apoſtolicum honorat.

90. Seu certè quia de ædificando templo, atque vrbe inſtitutus eſt à Zacharia ſermo, hîc in nobiliori longè fabrica Apoſtolos lapidibus comparat, qui in illo ſpirituali ædificio ſublimem locum obtinebunt. Aut quia hîc de his omnibus, quibus ad hominum ſalutem vtitur Deus, ſermo eſt, hi dicuntur futuri in loco excelſo ſublimes à terra, quos nihil terrena, atque humana morantur, qui nihil aut velint, aut cogitent niſi cœleſte.

91. Septuaginta pro *eleuabuntur*, legunt, *voluentur*. In quibus, vt ait Cyrillus, intelliguntur myſtagogi, atque magiſtri, de quibus ſic loquitur. *Volui autem illos appoſitiſſimè dicit, vt ad quiduis ſanctorum agilitatem, celerita*

Vir Apoſtolicus à terrenis expeditus

leritatémque declaret. Lapides enim orbiculares, ſeu rotundi citra vllam difficultatem mobiliſſimi ſunt, ſi quis eos impellere voluerit. Sic animus Sanctorum ad omnia Deo grata obeunda eſt verſatilis. Vt verò ideo celeriter rotundus voluitur lapis, quia minima parte ſui, id eſt, puncto terram attingit: ſic etiã fideles hi Dei miniſtri, quia à terra id tantùm habent, quo niti ac ſuſtentari poſſint. Quod omniũ nomine dixit illorum dux, & exemplar Paulus 1. ad Timoth. cap. 6. *habentes autem alimentã, & quibus tegamur, his contenti ſimus.*

Euchariſtia cibus robuſtorum.

Quid enim bonum eius, & quid pulchrum eius niſi frumentum electorum, &c.] Rationẽ reddit perquàm optimam, cur hi eleuentur à terra, & velociter ad diuinum imperiũ moueantur: quia frumẽto paſcuntur, quod robuſtos alit, & cœleſtes ſpiritus: non languentes, & ad terrena ſegniter abiectos; & caſtum nitorem, qualis virgines decet futuras Chriſti ſponſas. Hi verò omnino eleuati ſunt ſuper terram; in quo ſingularis quædam vis exprimitur Euchariſtiæ, quæ vt cœleſtis eſt cibus, ita ad cœleſtia attollit hominũ animos, redditque ſi minùs Angelicos, at Angelicæ naturæ quàm ſimillimos. Quo munere hominibus nullum aut melius, aut pulchrius dari potuit: Illud (*eius*) populum refert, aut Deum, vt ſupra obſeruauimus: ille nihil maius, aut pulchrius accipere, hic melius, aut ſalubrius dare nihil potuit. Explicuit cap. 9.

ARGVMENTVM DECIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

PRomiſerat Deus in præſens tempus bona quàm plurima, & quàm maxima Iudæis, quæ ne vana ſuſpicarentur, ſicut vana fuerunt pſeudoprophetarum, & idolorum promiſſa, vt præſens ſucceſſus aliis poſtea futuris fidem faciat, iubet vt pluuiam petant ſerotinam, quæ agris maximè opportuna eſt. Et, vt veriſimile eſt, tẽpus tunc erat ſerotinæ pluuiæ. Deinde graue minatur ſupplicium pſeudoprophetis, qui populũ nugacib. oraculis in fraudem impulerunt. Ad extremum valdè amplificat ea ornamenta, quæ gentem Iudaicam à Dei benignitate manent, cuius filiis Dominus vtitur tamquàm inſtrumentis bellicis, quibus latè hoſtium copias euertet, dilatabítque fines terræ promiſsionis, ad quos vndecunque gentium captiuos euocabit, ſuperatis impedimentis quæ gentes apud quas degebant exules, opponent. Hæc ita hiſtoricè intelliguntur de Republica, ſtatúque Iudæorum, vt multo luculentiùs typicè impleta fuerint in Eccleſia.

CAPVT X.

1 *PEtite à Domino pluuiam in tempore ſerotino: & Dominus faciet niues, & pluuiam imbris dabit eis, ſingulis herbam in agro.*

2 *Quo*

PARAPHRASIS.

1 PLurima vobis nuper promiſi agrorũ emolumenta, quæ ne vana futura eſſe ſuſpicemini, agite iam, petite ſerotinam pluuiam, qua maximè indiget annus, vt ſegetes ad ſpicam, & maturitatem adducat: & dabit Dominus vobis nubem, & imbrem largum, ita vt pro pecorum pabulo etiam ager veſtiatur, & abundet herba.

2 Hæc

2 Hæc Dei promiſſa longiſſimè abſunt ab illis, quibus ſimulacra, pſeudoprophetæ, aut arioli ante captiuitatem lactabant nimiùm credulum populum, dicentes nihil illi adfuturum eſſe mali, vel à cœli, vel ab hoſtis inclementia, ſeu iniuria, ſeu etiam qui captiuitatis tempore prædicabant, ſi ad patriam ſedem rediiſſet, omnia futura anguſta, & ærumnoſa. Idcirco illi abducti ſunt in exilium, & nunc plerique manent ſicut grex cui non eſt paſtor.

2 *Quoniam ſimulacra locuta ſunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & ſomniatores locuti ſunt fruſtra: & vanè conſolabantur; idcirco abducti ſunt quaſi grex: affligentur, quia non eſt eis paſtor.*

3 In hos ergo pſeudoprophetas, qui paſtores, & authores fuerunt tanti exilij, grauiter indignatus ſum. Neque adhuc ſatis in hircos, id eſt, populi Duces, qui audientes pſeudoprophetarum nugas, nimis obſequẽtem populum in eandem ſecum perniciem traxerunt, ſæuitum eſt. Iam autem Dominus de domo Iuda, & de grege ſuo ſatis pœnarum ſumpſit. Quo vtetur ad res præclaras, ſicut in bello Dux equo glorioſè vehitur.

3 *Super paſtores iratus eſt furor meus, & ſuper hircos viſitabo: quia viſitauit Dominus exercituum gregem ſuum, domum Iuda, & poſuit eos quaſi equum gloriæ ſuæ in bello.*

4 In hoc Iudaico populo, quem Dominus ad priſtinam dignitatem reducet, non ſolùm equus erit, quo glorioſè Deus & dimicet, & triumphet; ſed etiam angulus, id eſt, turris, ſeu armamentarium, & paxillus, vnde arma dependeant, & arcus, atque alia mi-

4 *Ex ipſo angulus, ex ipſo paxillus, ex ipſo arcus prælij, ex ipſo egredietur omnis exactor ſimul.*

litaria inſtrumenta, quibus in-
ſtructi milites in aciem pro-
deant; & qui domitis hoſtibus
imponant, atque exigant ve-
ctigalia.

5 *Et erunt quaſi fortes concul-
cantes lutum viarum in
prælio: & bellabunt, quia
Dominus cum eis: & con-
fundentur aſcenſores equo-
rum.*

5 Hi verò Gigantum in
morem præſenti Dei auxilio
muniti ſic bellabunt ſtrenuè
contra aſcenſores equorum, vt
illorum gloriam deprimant,
conculcéntque non ſecus at-
que platearum lutum.

6 *Et confortabo domum Iu-
da, & domum Ioſep ſalua-
bo: & conuertam eos, quia
miſerebor eorum: & erunt
ſicut fuerunt quando non
proieceram eos: ego enim
Dominus Deus eorum, &
exaudiam eos.* 7 *Et erũt
quaſi fortes Ephraim, &
lætabitur cor eorum, quaſi
à vino: & filij eorum vi-
debunt, & lætabuntur, &
exultabit cor eorum in Do-
mino.*

6 Et confortabo domum
Iuda inſuper, & domum Io-
ſeph, id eſt, Iſraël, & eorum
vicem miſeratus vtroſque ad
antiquam felicitatem reſtitu-
am. Ego enim Dominus eo-
rum Deus annuam tandem
illorum precibus. 7 Et erunt
Ephraimitæ quaſi Gigantes,
quorum animi ſic à lætitia ge-
ſtiunt, quaſi qui à vino exhila-
rantur. Quæ cùm eorum filij,
ac poſteri videbunt, exulta-
bunt ſolido, ac vero gaudio,
quale immitti ſolet à Deo.

8 *Sibilabo eis, & congrega-
bo illos, quia redemi eos: &
multiplicabo eos ſicut antè
fuerant multiplicati.* 9 *Et
ſeminabo eos in populis, &
de longè recordabuntur
mei: & viuent cum filiis
ſuis, & reuertentur.*

10 *Et*

8 Sicut paſtor diſperſum
gregem ſibilo; ſic ego popu-
lum meum latè diſperſum,
meo beneficio liberum con-
gregabo; adducámque ad il-
lam multitudinem à qua con-
fecti cladibus, atque ærumnis
exciderant. 9 Et in promiſ-
ſam ſibi terram reuerſi, & per
eam longè, latéque ſicut olim
diſſeminati, viuent læti cum
filiis

filiis meæ clementiæ, atque humanitatis memores: cuius præceptum referent, quòd viuant, & quòd florentes ſint.

10 Euocabo igitur eos de terra Ægypti, & de Aſſyriorum terminis ad Libanum, & Galaad. Et cùm tam latè pateant definita ſpatia, tamen pro redeuntium numero ſic erunt exigua, vt vbi habitent, ſatis loci futurum non ſit.

11 Neque minùs officioſus ero in populum, quem nunc ex Ægypto, atque Aſſyriis euocabo, quàm in eundem fui, cùm demerſo Pharaone ex Ægypto quondam eduxi, aut in terram promiſſam ſicco alueo traieci. Nam ſi occurrat impedimentum, quale olim in maris Rubri traiectu, aut cùm ſe Iordanis tumentibus fluctibus oppoſuit, percutiam rurſus virga fluctus, & rurſus maris, & fluminis profunda ſiccabuntur, & ſublatis impedimentis, quæ Ægyptius, Aſſyriúſque remigrantibus obiicient, humiliabitur illorum poteſtas, & gloria.

12 Confortabit itaque Dominus populum ſuum, qui in nomine Domini felici procedet inceſſu.

10 *Et reducam eos de terra Ægypti, & de Aſſyriis congregabo eos: & ad terram Galaad, & Libani adducam eos: & non inuenietur eis locus.*

11 *Et tranſibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus: & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur ſuperbia Aſſur, & ſceptrum Ægypti recedet.*

12 *Confortabo eos in Domino, & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus.*

COMMENTARII IN CAP. X. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *Hoc caput de Iudæorum Republica hiſtoricè, de Eccleſia myſticè intelligitur.*

PEtite à Domino pluuiam in tempore.] Totum hoc caput quidã referunt ad tempus Eccleſiæ, ſicut & alia quædam, quæ anteceſſerunt: & quidem dubitanter, & timidè, vt Hieronymus, Dionyſius, & plures è recentioribus. Alij de Republica Hebræorum, vt Theodoretus, Hugo, Paulus de Palacios. Mihi idem videtur eſſe dicendum quod de ſuperiori capite, nempe hiſtoricè accipiendum de ſtatu Iudæorum, typicè verò de Eccleſia. Quare quæ hîc dicuntur, coniungenda ſunt cum antecedenti capite iuxta priorem explicationem, vbi vberibus paſcuis paſcendus dicitur grex; & terra futura ferax frumenti, quod vires augeat iuuenibus, id eſt, electis, & decorem virginibus afferat. Obſeruandum eſt autem, quod ſuprà vidimus c.8. in illud, *merces hominum non erat*, famem contigiſſe, & feracis glebæ miſerrimam maciẽ ante hoc tempus, poſtquam reuocati ab exilio Iudæi Hieroſolymitanum agrum colere cœperunt. Iubet ergo Propheta Iudæis, vt bono ſint animo: & audacter à Domino iam placato pluuiam petant: rationémque reddit, cur priùs ager ſedulæ ac longæ cultorum operæ tam parcè reſponderit. Hæc autem referenda ſunt ad illud capitis præcedentis. *Hodie quoque annuncians duplicia reddam.* Quaſi dicat Deus: experimini an vera ſint, quæ vobis me largiturum eſſe polliceor. Petite pluuiam, & niſi veſtris votis annuero, &c.

In tempore ſerotino.] Duo imbres ſæpe occurrunt in Scriptura, temporaneus, & ſerotinus. Temporaneus, qui à Ioële cap. 1. dicitur matutinus, eſt qui ſub menſem Septembrem, atque Octobrem plerumque cõtingit, quia hoc tempus maximè aptum eſt ſementi faciendæ. Alter ſerotinus, qui frugibus incrementum & maturitatem affert; qui plurimùm in Aprilem, aut Maium incurrit. A Maio verò, in quo partem Aprilis comprehendo propter Lunarem rationem, quæ Hebræorum menſes moderatur, vſque ad Octobrem, in quo ſimiliter propter eandẽ rationẽ pars Septẽbris intelligitur, aiunt qui regiones illas incoluerunt, non pluere. Certè Hieronymus in illud Amos 4. *Ego quoque prohibui à vobis imbrem, cùm adhuc tres menſes ſupereſſent vſque ad meſſem.* vbi planè agitur de hoc imbre ſerotino, ait ſe nunquam in Iudæa menſe Iunio, ac Iulio pluuiam vidiſſe. Imò Samuëlis tempore. 1. Reg. 12. tanquam prodigium quoddam fuiſſe traditur tempore æſtatis, ac meſſis motas eſſe pluuias. Videntur autem hæc à Zacharia dicta ſub tempus vernum, quando maximè ſerotinus imber expetitur, qui ſi abſit, ſitiente terra, peribit omnis agricolarum ſpes. Quare Iob capite 29. vt ſignificaret vehemens ſtudium, & deſiderium ardens, hac ſimilitudine vſus eſt. Ex-

2. *Imber tẽporaneus, & ſerotinus quis.*

In Paleſtina à Maio ad Octobrem pluuia non eſt.

Amos 4.

Iob. 29.

Expectabant me ſicut pluuiam, & os ſuum aperiebant, quaſi ad imbrem ſerotinum.

3. Qui hæc cum Hieronymo de Eccleſia accipiunt, Chriſtum eſſe putant ſerotinam pluuiã, quæ fruges ad ſpicam, & granum adducit; & quidem aptiſſimè; nam antiqua lex tanquam temporaneus imber ſtipulam produxit, & herbeſcentem ſegetem, quæ fructum non tã habet, quàm promittit in vagina ſua, aut in herba latentem. Quare Prophetæ, qui iampridem temporaneum imbrem acceperant in lege, id eſt, prima ſemina, ſerotinum, id eſt, fructum expectabant, nempe Chriſtum, cùm clamabant; *Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum; aperiatur terra, & germinet Saluatorem*. Iſai. 45.

Chriſtus pluuia ſerotina eſt.

4. *Et Dominus faciet niues, & pluuias imbris dabit eis.*] Pro, *niues*, Hebraicè eſt חזיזים *Chazizim*, quod alij *nubes*, alij *procellas*, Lxx. φαντασίας, id eſt, *apparitiones*, vertunt. Sunt autem apparitiones illæ, ſeu phantaſiæ, coruſcationes aut fulgetræ, quæ emicant è nubibus, quæ fere eſſe non ſolent ſine pluuia, & cum his plerumque contingit imber ſerotinus. Hieronymus eamdem vocem variis locis variè reddit, Iob. capite 28. *procellam* vertit. *Quando ponebant pluuiis legem, & viam procellis ſonantibus.* & *tonitruum* Iob. 38. *& viam ſonantis tonitrui.* Quem locum reddit Chaldæus; *& viam nubibus, quæ deiiciant aquam cum tonitruis.* Et fortaſſe *nubes* hîc Hieronymus, ſed leui literarum permutatione pro *nubibus*, *niues* irrepſerunt. Certè Sanctes Pagninus in Lexico, & authores Lexici Complutenſis, hoc loco putant *nubes* reddidiſſe Hieronymum. Neque ſanè vernum tempus, & cœlum iam clementius, & intepeſcens ſatis eſt niuibus opportunum. Quòd ſi *niues* vertit Hieronymus, vt eſt in pluribus codicibus, atque etiam in Sixtiano, ideo videtur fuiſſe, quia niues quodammodo nubes ſunt, quia tandem ſicut nubes in aquam ſoluuntur.

Et pluuias imbris.] Ex hoc etiam fit veriſimile חזיזים eſſe nubes: nam duo nubium genera hîc videntur conſtitui. Alterum procelloſum, quod copioſæ pluuiæ prognoſticum eſſe ſolet; & hoc poſitum eſt priori loco: alterum mitius, à quo benignior ſtillat imber, de quo poſteriùs. Hæc autem duo nomina eiuſdem propè ſignificationis in Scriptura ſæpè coniunguntur, *pluuia* & *imber*. Quod autem quidam putant *pluuiæ* nomen, Hebraicè מטר *matar*, eſſe vniuerſale magis quàm *imbris*, Hebraicè גשם *gheſem*, quia pluuia non ſolùm aquam, ſed etiam niuem, aut grandinem mittit; contrahi verò per imbrem, quod ſtatim ſubiicitur; non videtur verum: nam Iob. capite trigeſimoſeptimo bis ponitur גשם *gheſem* antè מטר *matar*, id eſt, imber ante pluuiam: quare imber eodem modo contrahendus videbatur. Dicendum ergo eſt geminata nomina, ſiue eadem ſint, ſiue coniugata, aut certè diuerſa, eiuſdem tamen ſignificationis, habere ſemper auxeſim quandam iuxta ſuam naturam; vt in 1. Cantic. pluribus diximus ad illud, *Oſculetur me oſculo oris ſui.* Siue nomina ſint in diuerſis caſibus, vt, v. g. *Cantica Canticorum*; *Rex Regum*: ſiue in eo-

Nomina ſynonyma coniuncta epitaſim habent.

dem, vt *homo homo*, *putei putei*, *dies dies*.i. multi homines, multi putei, multi dies, vel, ſinguli homines, vel putei, vel dies. Eodem modo ſi nomina ſint ſynonyma, coniuncta ſingularem quandam habent epitaſim. Exempla ſunt plurima. Geneſ. 2. Adam formatus dicitur *de limo terræ*, id eſt, de limo puriſſimo. Et Pſalm. 39. vbi vulgatus habet, *de luto fæcis*; Hebr. eſt *de luto cœni*, id eſt, copioſo. Quo ſenſu in titulis Pſalmorum ſæpe ponitur *Canticum pſalmi*, & *Pſalmus cantici*, quo, vt bene Genebrardus in titulo Pſalm. 107. præſtantia talis Pſalmi ſignificatur. Quæ dicendi forma vſitata eſt apud Latinos, qui dicũt cum eadem auxeſi, *purum putum*; *ſartum tectum*: & apud Hiſpanos, qui in re commendanda vocem geminant, dum dicunt, *lindo alindado*; *dinero adinerado*, *dia adiado*. Ad hunc ego modum, hîc *pluuia imbris*; & Iob. 37. *imber pluuiæ*, copioſum imbrem deſignat.

Gen. 2. Pſal. 39.

6. *Et dabit eis ſingulis herbam in agris.*] Id eſt, ſingulis eorum faciet, vt non ipſi ſolùm fruges habeant, & maturas, & plenas; ſed etiam vt agri ad ſpeciem pulchri, & ad pecorum paſcua vberes, & opportuni ſint. Pro, *eis ſingulis*, Hebr. eſt *viro*, Hebræorum more, qui *virum* pro *quolibet* vſurpant.

7. *Quoniam ſimulacra locuta ſunt inutile.*] Confert nunc veriſſima Dei oracula cum falſiſſimis augurum, pſeudoprophetarum, & ſimulacrorum nugis, neque illa futura dicit eſſe vana, ſicut illæ fuerunt vaniſſimæ. Agit autem, vt ego exiſtimo, Propheta hîc non ſolùm de vaticiniis, quæ Iudæi acceperunt ante captiuitatem à diuinis, & pſeudoprophetis, qui ipſis omnia promittebant ſecunda, neque quicquam timendum eſſe à Chaldæorum Rege, in cuius poſtea ſeruitutem adacti ſunt, ſed etiam de aliis, quæ aut in exilio Babylonico, aut etiam in patria ſoluta iam captiuitate acceperunt à maleficis. Et quidem ante captiuitatem fuiſſe Prophetas falſos, qui populum nimiùm credulum decepêre, ſatis docet Ieremias capite 27. *Nolite*, inquit, *audire Prophetas veſtros, & diuinos, & ſomniatores, & augures, & maleficos, qui dicunt vobis; non ſeruietis Regi Babylonis, quia mendacium prophetant vobis, vt longè vos faciant de terra veſtra, & eiciant vos, & pereatis.* & Threnorum 2. *Prophetæ tui viderunt tibi falſa, & ſtulta.*

8. Quòd verò in captiuitate apud Babylonios ſimulacra Iudæi, atque ariolos conſuluerint, ſatis eſt veriſimile: nam ſi cùm adhuc eſſent in Ieruſalem, vbi templum erat, Sacerdotes, & Prophetæ, oracula tamen petebant à maleficis; quid ipſos feciſſe putandum eſt inter Gentes omni ſuperſtitionis genere contaminatas? Et indicat ſatis apertè Ieremias cap. 29. in epiſtola, quam miſit ad captiuos, qui erant in Babylone. *Non vos* (inquit) *ſeducant Prophetæ veſtri, qui ſunt in medio veſtri, & diuini veſtri, & ne attendatis ad ſomnia veſtra, quæ vos ſomniatis*, &c. *quia hæc dicit Dominus, cùm cœperint impleri in Babylone 70. anni, viſitabo vos.* Neque hoc mirum, cùm etiam Deos alienos in captiuitate coluerint: ſic enim de illis Ieremias cap. 16. *Eiiciam vos de terra hac in terram, quam ignoratis vos, & patres veſtri; & ſeruietis ibi diis alienis.* Ex quo conſtat falſos illos Prophetas ademiſſe capti

In Babylonia Iudæi ſimulacra, & augures conſuluerunt.

captiuo populo ſpem reditus in patriam. Atque adeò veriſimile etiam eſt dæmonem per ſuos maleficos voluiſſe perſuadere, atque etiã obtinuiſſe apud multos, nihil captiuis in patriam reuerſis futurum eſſe ex votis, nihil pacatum, nihil niſi ærumnoſum, & anguſtũ. Cùm verò iam reuerſi experiẽtia cognouiſſent, quanta à vicinis quotidie occurrerent impedimenta, & poſtremis hiſce temporibus ſterilis ager exiguos, atque infelices prouẽtus redderet, quaſi vera eſſent quæ in Babylonia audierant vaticinia, & maleficos in patria iterum conſulebãt, qui illis aduerſa omnia minabantur, & de repetenda Babylone rurſus deliberabant. Quòd niſi nos fallunt Hebręorum Annales, multi qui ab exilio redierant, eòdem remigrarunt: nam & ipſum Ducem Zorobabel abſoluto iam templo rediiſſe Babylonem tradũt in Seder Holam Zuta, in decuria 6. & ibi mortuum. Quis autem credat tantum virum ſolum eſſe reuerſum?

Multi ex Iudæis Babylonem reuerſi & in his Zorobabel.

9. De vtrorumque ergo vaticiniis agit Propheta, & de his, qui obiecta falſa ſecuritatis ſpecie populum nimiùm credulum in exilium egẽte; & de illis, qui eumdem populũ patriam reuiſere, & inſtaurare cogitantem, propoſito metu retinere moliebantur. Aut etiam fortaſſe de illis poſtremis, qui animos debilitabant, & ſtudium eorum, qui iam erant in Ieruſalem, & in opere faciendo ſegnes reddebant. Nam ad eorũ animos confirmãdos, omniũ illorum Prophetarum fidem infirmarã oportuit. Sed pręcipuè de primis ſermo eſt, quorũ vaticiniis, quæ proſpera omnia pollicebantur, alia opponit vaticinia longè diuerſa, quæ erunt omnino quàm veriſſima, quemadmodum illa alia omnino quàm falſiſſima fuerunt. Quos dicit dediſſe pœnas in exilio pſeudomantiæ, quia non aliis tantùm malum: ſed etiam ſibi ipſis exitium attulerunt. Et ideo ſtatim ſubditur; *idcirco abducti ſunt ſicut grex.*

Pro *ſimulacris*, Heb. eſt *Teraphim*: 10.
de cuius ſignificatione multi multa dicunt. Hebræi *Teraphim* imagines eſſe putant, in quib. futura cognoſcuntur diabolo per eas reſpõſa reddente. Alij etiam ex Hebræis putant caput eſſe primogeniti dæmoni conſecrati, & ne putreſcat, arte conditi, in cuius ore lamina quædam erat, & in ea inſculptum Idoli nomen, quod peros pueri reddebat oracula. Ita Doctores Hebræi, vt refert Lyra in cap. 17. Iud. qui videtur illorum ſententiam nõ reſpuere. Alij inſtrumentum quoddam aſtronomicum credunt ad inueſtigandum per aſtra futuros rerum euentus. Ita R. Dauid, & Abenezra, & Montanus hîc. Sed iſtud de pueri capite, aut de aſtrologico inſtrumento videtur omnino falſum. De capite quidẽ, quia *Teraphim* fabricata dicuntur; at illud non fabricatur, ſed pigmentis conditur. Item quia Idola, quæ furata eſt Rachel, Geneſ. 31. *Teraphim* dicuntur. At quis credat illa fuiſſe multorum primogenitorum capita, & non potiùs imagines aureas, aut argenteas? Et hæc eadem probant nõ eſſe aſtronomicum inſtrumentum, Cylindrum putà, aut Aſtrolabium, quia iſta idola non ſunt. Sed neque exiſtimò *Teraphim* eſſe imagines illas ſatis familiares Gentilibus, ex cera plerumque, & ex alia nonnunquam materia fictas, quas

Teraphim quid.

Dæmon ſubit, & in illis loquitur: ſed patere credo latiùs nomen *Teraphim*, & ſumi etiam pro quocumque ſigno, atque ſtatua, aut ſimulacro, vt hìc Hieronymus vertit. Certè ſtatua, qua ſuppoſita pro Dauid Michol paternos ſatellites eluſit, *Teraphim* dicitur 1. Reg. 19. At quis credat in domo Dauid imaginem fuiſſe, per quam conſuleretur Dæmon; aut filiam Regis auſuram apud ſe retinere, quod pater tanto ſtudio è Regno depulerat, ſublatis pythonibus, ariolis, & diuinis? Sanè omnes pene Interpretes *imagines* vertunt, & Aquila μορφώματα. Vide plura de *Teraphim* apud Lyram in cap. 31. Geneſ. & in cap. 17. Iudic. & ibi Abulenſem; & Riberam in cap 3. Oſeæ num. 20.

11. *Idcirco abducti ſunt ſicut grex: affligentur, quia non eſt eis paſtor.*] Duo hìc hominum genera videntur cōſtitui ex his qui captiui ducti fuerunt; alterum eorum, qui ſine vlla ſua culpa, ſaltem qui neque conſuluerunt ſimulacra, neque illorum reſponſis obſequuti ſunt. Quorum è numero fuiſſe plurimos, maximè ante Sedechiam, cōſtat ex capite 26. Ieremiæ: vbi Principes Iuda, & omnis populus obſtitiſſe dicuntur Sacerdotibus, & Prophetis, nempe falſis, qui Ieremiæ vaſtitatem prædicenti ciuitatis, & templi, mortem moliebantur. Certè longè aberat ab eo conſilio Daniel cum ſociis, qui primo Chaldæorum aduentu, & Ezechiel, qui poſtea ſecundo captus eſt. Cùm verò Sedechias Ieremiam Prophetam vrbis, ac templi ruinam denunciantem non audiuſſet; ſed Prophetas falſos, qui verbis lactabant adulatoriis, & alij ferme omnes impij Regis veſaniam imitati eodem ſimul errore in idem quoque exitium traherentur; hi quidem, qui capti vltimò, quia iiſdem ſe cum ſcelerato Rege conſiliis implicuerunt, ab exilio reuerſi non ſunt, vt diximus ſuprà capite ſeptimo ad illud, *ſic clamabunt, & non exaudiam.* Neque qui cum Iohanan reclamante Ieremia profecti ſunt in Ægyptum, niſi admodùm pauci: at illi forſan qui non tam vltrò, quàm coacti, ſicut Ieremias ipſe, eò compulſi ſunt. Ex aliis verò qui communi errore vel calamitate potiùs, quàm ſuo ſcelere lapſi fuerunt (licèt multi aut regionis bonitate capti, aut quia ibi agros, aut alia bona comparaſſent, redire noluerint) plurimi Dei beneficio patriæ reſtituti ſunt. Ait ergo Deus eos, qui idolorum reſponſis, & pſeudoprophetarum vocibus obſequuti ſunt, dediſſe pœnas in exilium abductos, daturóſque adhuc, quia paſtorem non habebunt, qui in antiqua ſepta, id eſt, auitam poſſeſſionem reducat, ſe videlicet, qui illos inter alienos deſidere patietur. Et hoc multo magis explicat, quod ſtatim ſubditur.

Quidā ex exilio reuocati, alij ibidem relicti.

Super paſtores iratus eſt furor meus: & ſuper hircos viſitabo.] *Viſitare* hìc *punire* ſignificat. Veriſimile valdè mihi eſt hircos hoc loco eoſdem eſſe, qui priùs paſtores vocati ſunt, & in quos diuinæ huius comminationis fulmen intentum eſt. Nam pro, *hircus*, Hebr. eſt עתודים *Attudim*, qui non ſunt quicumque hirci, ſed qui gregi præeunt, vt conſtat Ierem. cap. 50. n. 8. Vnde per metaphoram Principes, ac potentes eo nomine vocantur: nam Iſai. cap. 10. numero 13. vbi vulgatus *Principes*, & cap. 14. numero 9. vbi idem 12.

In hircis Duces, & Principes, intelliguntur.

Gigan

Gigantes, Hebr. eſt עתודים: ſeu certè paſtores vocantur falſi Prophetæ, quorum ſuaſu id tentauit infortunatus grex, quod illi exitio fuit; hirci verò Principes, & Duces, qui pſeudoprophetarum conſulta, ac ſomnia executi ſunt. Neque translatio dura: nam quemadmodum paſtor gregem in aliquem locum deſtinat; dux autem gregis hircus eò deducitur: ſic Prophetæ falſi quaſi paſtores ad Babyloniam, tanquam ad macellum deſtinarunt Iudæos, & illorum conſiliis obſequuti Principes, eò deduxerunt. Puniet ergo Deus paſtores, id eſt, Prophetas falſos, & Principes, quorum alij vel imperio, vel ſuaſu verorum Prophetarum monita abiecerunt. In paſtores autem vehementiùs inflammabitur diuinus furor, quia illi turbam ignobilem, & facilè obſequentem Principum ſtudiis in cõmunem ſecum ſtragem rapuerunt. Dicuntur autem Principes illi perquàm aptè *hirci*, quia hi inquieti ſunt, & laſciui, & in prærupta audaces & præcipites; quique ita gregibus imperant, vt eò trahant, quò ipſis ire collibuerit.

13. *Quia viſitauit Dominus exercituum gregem ſuum, domum Iuda.*] De aliis, qui ſimulacrorum, & pſeudoprophetarum voces audierunt, locutus eſt Deus, quaſi de alieno grege, cui paſtor non eſt; de domo verò Iuda, id eſt, de illis, qui dici Iudæi verè poſſunt, quia Deum confitentur, neque honorem deferunt mutis ſimulacris, tanquam de ſuo ſibi grege loquitur. Porrò *viſitare*, & fauorem ſignificat, & quidquid à beneuolentia naſcitur. Qua ratione Deus dicitur *viſitaſſe populum ſuum Oriens ex alto*. Lucæ 2. & ſupplicium, aut id quod ex odio, aut offenſione prouenit. Qua ratione

Viſito quid.

Deus dicitur *viſitare ſuper peccata*. Si *viſitauit* hîc in priori ſignificatione ſumas, ſenſus erit ſatis rerum naturæ accommodatus. Quia Deus fauere voluit populo ſuo, ideo Principes malos, & paſtores, ſeu impoſtores ſuſtulit, aut in exilio reliquit. Sicut cùm populo iratus eſt, Principes ſtultos, & paſtores fatuos eſſe permittit. Iſai. c. 3. *Et dabo pueros Principes eorũ: & effœminati dominabuntur eis*. Sed puto in priori ſignificatione hîc potiùs eſſe ſumendum; quia non videtur in eadẽ pene clauſula fieri debuiſſe tantam in ſignificatione verbi mutationẽ. Quare hîc & *viſito* pœnam ſignificat; & eſt ſententia facilis. Paſtores, & hirci nondum dederunt pœnarum ſatis; adhuc multùm ſupereſt quod ſubeant. Et ideo dicit; *viſitabo*: alij verò perfuncti ſunt ſupplicio ſuis decreto meritis, neque iam amplius puniendi, & ideo dicit, non *viſitabo*, ſicut de prioribus; ſed *viſitaui*.

14. Quia aliquando redũdat.

Sed quo magis ſit expedita hæc explicatio, obſerua tam apud Hebræos כי *chi*, quàm apud vulgatum *quia*, quod idem valet, redundare non rarò. Geneſ. 45. vbi noſter; *Et ipſe dominatur in omni terra Ægypti*. Hebraicè eſt, *& quia ipſe dominatur*: & Pſal. 17. quater particula כי Heb. & *quoniam* Latinè, expletiua & otioſa ponitur verſu 31. 32. 33. 35. & Oſeæ c. 10. bis verſu 3. *Quia luxit ſuper eos populus*. & verſu 5. *quia nunc dicent; non eſt Rex nobis*. Sic hoc loco (*quia*) non reddit rationem; ſed narrationem continuat, hoc ſenſu. *Viſitabo ſuper paſtores*, &c. *etiam viſitaui ſuper gregem meum*.

Et poſuit eos, quaſi equum gloriæ ſuæ.] Non ſolùm Deus li- 15.

Optimum ſymbolū viri apoſtolici.

berauit populum ſuum, ſed etiam ornauit, ac voluit, vt ſibi quoque eſſet ornamento. Hoc loco præteritum, *poſuit*, pro futuro *ponet*, adhibitum eſſe credo, quod ſatis in Scriptura frequens. Equus gloriæ eſt equus glorioſus, pulcher, & egregiè inſtructus. Fortaſſe equi gloriæ, quib. populum ſuum comparat Deus, Angeli ſunt, in quibus ſedere, aut equitare dicitur Deus Pſal. 17. Cætera quæ ſequuntur, eò ſpectant, vt per populum priùs abiectum, & ſquallidū ſignificet eximias ſe victorias reportaturū. Quæ optimè adumbrant, quæ poſtea Chriſtus in Eccleſia per Apoſtolos operatus eſt; quę accommodare ingenioſo Concionatori non eſt difficile. Quare ea de re pàucis. Concionator verò & vir Apoſtolicus, qualis noſtro ſæculo fuit è Societate Ieſu B. Franciſcus Xauier, equo ſimillimus eſſe debet, qui Chriſtum velociter, & cum dignitate per omnes mundi plagas & bellantem, & triumphantem circumferat: neq; labore, & curſu langueſcat, & deficiat, neque aſcenſu arduo, aut obiecto periculo terreatur; ſed talem ſe præſtet omnino, qualis à Iob deſcribitur cap. 39. *Exultat audacter, in occurſum pergit armatis, & contemnit pauorem, nec cedit gladio.* Alij ſunt, atque vtinam exiguo numero, qui tanquam viles aſelli traducunt potiùs per ludibria, quàm portant glorioſè Chriſtum; dum & ipſi moribus ſunt impuris, & in præſtando munere ſegnes, & tardi, & inani, atque nugaci eloquentia Euangelij ſanctitatem inuoluunt.

16. Angulus quid.

Ex ipſo angulus, & ex ipſo paxillus.] *Angulum* pro Regibus, & Ducibus ſumi ſatis notum eſt à turribus, quæ in murorum angulis excitari ſolent ad vrbis defenſionem. Quo ſenſu ſumūtur Sophoniæ cap. 1. *Dies tubæ, & clangoris ſuper ciuitates munitas, & ſuper angulos excelſos.* Hinc metaphoricè dicuntur Principes, ſicut à Latinis non adeò diſſimili metaphora *proceres*. Iud. 20. *Omnes anguli populorū cōuenerūt.* & 1. Reg. 14. *Applicate huc vniuerſos angulos populi.* Hieronymus in illud Iſai. 19. *deceperunt Ægyptum angulum populorum*; ab angulo domus metaphoram deducit. *Idioma*, inquit, *eſt Scripturæ, vt angulum pro Regno ponat, eo quòd populos contineat, & quaſi in tota domo fortiſſimum ſit.*

Soph. 1.

1. Reg. 14.

17. *Ex ipſo paxillus.*] Hebr. יתר *iather*, quod *clauum*, ſeu *paxillum* valet, ex quo aliquod dependet vas. Figuratè paxilli dicuntur hi, ex quibus aliorum ſpes, ac fortunæ pendent. Quidam per *angulum* Regiam poteſtatem, per *paxillum* Sacerdotalem intelligunt. Et quidem Eliacim, qui futurus erat Sacerdos, paxillus vocatur Iſai. 22. *Et figam illum paxillū in loco fideli, &c. & ſuſpendent ſuper eum omnes gloriam domus patris eius, vaſorum diuerſa genera, omne vas paruulum à vaſe craterarum, vſque ad omne vas muſicorum.* Pro paxillo LXX. vertunt *Principem*, qui ſi fideli, id eſt, ſtabili loco fixus ſit, tam infirmorum, quàm potentiorum commoda ſuſtentat.

Ex ipſo arcus prælij.] *Arcus* hîc per ſynecdochem pro quolibet armorum genere ſumitur, quæ ex paxillo, ſeu clauo, de quo nuper, ſuſpenduntur,

18. Chriſt angulus & paxill Rex, & Pontifc

Hæc de angulo, & paxillo, per quos Regia, ac Pontificia dignitas adumbrantur, optimè conueniunt in Chriſtum, qui Rex fuit, & Pontifex ex tribu Iuda, ex quo ſpes noſtra ac fortitudo pendent. Sed credo hiſtoricè ab illis verbis, *poſuit eos quaſi equum gloriæ ſuæ*, ad hunc vſque

locum

locum ſignificari in populo Iudaico futuros ſtrenuos Duces, per quos Deus illuſtres conſequatur victorias; qui in equis exprimuntur, quos in re bellica conſtat magno eſſe vſui: & in eodem futurum eſſe armamentarium, ex quo duces illi in aciem armati prodeant. Armamentarium verò optimè deſcribitur per angulum, & paxillum: nam angulus, vt ſuprà vidimus ex Hieronymo, locus eſt fortiſſimus; quod ad armamentariũ neceſſarium eſt: & deinde, vt paxilli ſint, ſeu claui, ex quibus arma dependeant. Ad extremum, vt ibi ſint arma, quibus milites cõtra vim hoſtilem ſe communiant. Hæc verò per arcum ſignificantur. Talis erat turris illa Dauidica, de qua Cant. 4. *Mille clypei pendent ex ea, & omnis armatura fortium.* Hæc verò optimè hiſtoricè conueniũt in populum Iudaicum: allegoticè verò multo meliùs in Chriſtum, & Eccleſiam. Quare vbi iam de bellico apparatu actum eſt, ſtatim de militibus, qui inde egrediuntur armati, inducitur ſermo.

19. *Ex ipſo egredietur omnis exactor ſimul.*] A populo Iudaico priùs alienæ gentes vectigalia exigebant, ad futurum tamen tempus dicit Domin⁹ fore vt Gentes illæ domitæ Iudęorũ armis; ipſis conuerſa fortuna vectigalia pendant. Porrò hîc *exactor* pro victore ponitur: nam id obtinet victor, vt victis imponat, & ſuo tempore exigat vectigalia. Pro *exactore*, Heb. eſt נגש *noghes*, quod *exactorem* ſignificat, & *arctatorem*, quæ duo potentem hominem, & in bello ſuperiorem oſtendunt.

20. *Et erunt quaſi fortes conculcantes lutum viarum in prælio.*] Illud *quaſi*, non ſignificat ſimilitudinem; ſed veritatem; vt Ioan. 1. *Gloriam quaſi vnigeniti à Patre*; hoc ſenſu. Illi qui ex tali armamentario inſtructi prodibunt, cõculcabunt hoſtes, aut victos, aut interfectos, ſicut qui calcat lutum in via; vt decet viros fortes. Vel ſanè cùm vox Heb. גבורים *ghiborim* non ſignificet hominem vtcumque fortem, vel ſtrenuum, ſed potentiſſimum Heroëm, Gigantem, quo nomine vocatus eſt Nemrod Gen. 10. & Goliath. 1. Reg. 17. in illo (*quaſi*) ſpectari poſſet aliqua ſimilitudo, in hanc ſentẽtiam. Inde prodibunt armati viri, quaſi Gigantes, qui hoſtes proterãt, quaſi viarum lutum. Pedibus autem calcare hoſtes magnæ victoriæ ſignum eſt, qualis proponitur Pſalm. 67. *vt intingatur pes tuus in ſanguine.* Et hæc victoriæ ſignificatio in ſacra Scriptura frequens.

Viri Apoſtolici valde ad miniſterium muniti.

Si hæc ad tempora Euangelij referas, & Apoſtolicos excurſus, inuenies viros ex Chriſti armamentario munitos attuliſſe ad barbaras gentes heroicos animos, & gigantæos planè ſpiritus; ſtrauiſſe populos immanitate barbaros, multitudine innumerabiles, locis infinitos, multò præſtantiùs, atque feliciùs quàm olim Cæſar, de quo ſimilia adulatoriè mentitus eſt Cicero. Lege Acta Apoſtolorum, & ſuperiorum temporum Annales, occurrent paſſim pedibus euangelizantium pacẽ calcati alieni à Religione populi, non ſecus, atque viarum lutum. 21.

Et domum Ioſeph ſaluabo.] Communiter omnes ſpiritualiter intelligunt de decem tribubus, quas nomine *Ioſeph* intelligi putant, quæ & in fine ſæculi conuertendæ ſunt: & nunc etiam ad fidem ex illis tribubus multi ſunt vocati. Sunt quidem hæc vera, & ad allegoriã ſatis apta, id eſt, ad tempus Eccleſiæ quæ neminem excludit; ſed neſcio quàm 22. Ioſeph pro Iſrael.

aptè

aptè ad ſenſum hiſtoricum, id eſt, ad præſens tempus, de quo hîc ſermo eſt. Quare reuocanda ſunt quæ ſuprà notauimus cap. 8. ad illud, *domus Iuda, & domus Iſraël.* vbi probauimus ex decem tribubus multos fuiſſe reuerſos ab exilio; & Iſraël ſæpe ſumi pro Iuda. Vide Abulenſem in lib. 1. Paralip. c. 9. q. 3. Cùm ergo Ioſeph vſurpetur nonnunquam pro toto Iſraël, quid mirum ſi pro Iuda ponatur aliquãdo? Quòd verò in Ioſeph totus Iſraël intelligatur, liquet ex Pſ. 70. *Qui regis Iſraël intende; qui deducis velut ouem Ioſeph.* vbi eadem in poſteriori hemiſtichio ſententia per epexegeſim vſitatam Hebræis; nam illud *regis*, quod eſt in priori, Heb. רעה *rogheh*, paſtorale verbum eſt, & eſt idem quod *ouem deduxiſſe*; quod eſt in poſteriori. Et Pſalm. 80. *Quia præceptum in Iſraël eſt, & iudicium Deo Iacob: teſtimonium in Ioſeph poſuit illud.* vbi tria hæc nomina *Iſraël, Iacob*, & *Ioſeph* pro eodem omnino capiuntur: neque in aliam ſententiam accipio illud Pſalm. 76. *Redemiſti in brachio tuo populum tuum, filios Iacob, & Ioſeph.* Sumitur autem Ioſeph pro Iſraël, tum propter ſanctitatem, & potentiam; & quia in Ægypto fratribus ſuis pro parente fuit: tum quia loco Ruben nactus eſt primogenij dignitatem. 1. Paral. 5. Neque ſine cauſa hîc Ioſephum nominat Propheta; nam cùm ſumma omnia tribui Iuda videatur eſſe pollicitus; ne qui ex aliis tribubus cum Iudæis patriam iam ſedem obtinebant, quorum magnus erat numerus, vt cap. 8. pluribus oſtendimus, quique nomine Ephraim ſæpe ſignificantur, cuius pater fuit Ioſeph, ſe contemni putarent, de his quoque ſeorſum aliquid eſſe dictum oportuit. Siue ergo Ioſeph pro decem tribubus ſumatur, ſicut Ephraim, qui ab eo genitus, quod eſt mihi probabilius, ſeu certè pro toto Iſraël, quod eſt ſatis probabile, promiſſio certè illa ad omnes illos pertinet, vel qui tunc ab exilio Babylonico, atque Aſſyrio in patriam, vel qui poſtea ex Iudaico, ſiue Gentilitio inſtituto ad Eccleſiam congregati ſunt.

Licèt mitem ſe Deus ac beni- 23.
gnum oſtẽdat Ioſeph, & Ephraim, id eſt, eis qui è decem tribubus cõmigrarunt Ieruſalem, vt nunc vidimus, & ſtatim magis apparet, dum dicitur, *& erunt quaſi fortes Ephraim*, id eſt, quaſi Gigantes, & Heroës, ſicut dixerat de Iuda: nam vtrobique eſt גבורים *ghiborim*, tamen aliquid videtur promittere tribui Iuda, quod aliis negat. Dicit enim de Iuda; *confortabo domum Iuda*, & de aliis tribubus, *& domum Ioſeph ſaluabo.* Quare his ſalutem, victoriam, & felicitatem pollicetur; illis verò potentiam, & dominatum. Quod ſanè ita accidit: nam ex aliis tribubus Duces non fuerunt, vt conſtat. Sacerdotes verò vſque ad commutatam Rempublicam Iudæorum, id eſt, ad tempus pene Herodis, fuerunt ex Leuitico genere; quod in illa diſtractione tribuũ Iudæ adnumerabatur, cùm in terra promiſſionis nullam haberet certam ſortem Leuitica tribus, ſicut aliæ habuerunt. Et cùm ſeruiret templo, quod in tribu Iuda, & Benjamin ſitum erat, maior pars plerumque duabus illis tribubus adiungebatur. Quod verò ſceptrum, id eſt, Regia dignitas, ablatum non fuerit de Iuda, ſatis fidei facit Iacob vaticinium Gen. 49. An verò Machabæi qui diu Iudaici populi Imperium tenuerunt, Duces, & Sacerdotes de tribu Iuda fuerint, lõga quæ-

Ex tribu Iuda Duces fuerũt, & moderatores populi.

quæſtio eſt, neque hoc loco à me diſcutienda. Ita ſanè putat Genebrardus in Chronologia anno mũdi 3900. & Baronius tom. 1. Annalium in apparatu parum à principio. Sed ſanè fuiſſe de tribu Leui ſatis conſtat ex lib. 1. Machab. c. 2. vbi Mathatias Machabæorum pater Sacerdos fuiſſe dicitur ex filiis Ioacim, id eſt, ex familia Ioacim, quæ inter 24. familias poſterorum Aaronis prima exiit. 1. Paral. c. 24.

Probabilius eſt Machabæos fuiſſe de tribu Leui.

24. *Et lætabitur cor eorum quaſi à vino.*] Mœrori in quo diu fuerat populus in alieno ſolo lætitia opponitur, quam habebit in ſuo mirificã, qualis à vino capitur. Vinum puto pro lætitia ſumi prouerbialiter; ſicut de cella vinaria diximus in c. 2. Cant. ad illud, *Introduxit me Rex.* Quare Prou. vlt. vinum dandum eſſe triſtibus dicitur. *Date ſiceram mœrentibus, & vinum his, qui amaro ſunt animo.*

25. *Sibilabo eis, & congregabo illos.*] Simili metaphora vſus eſt Iſaias cap. 7. *Sibilabit Dominus muſcæ, quæ eſt in extremo fluminis Ægypti: & api, quæ eſt in terra Aſſur: & venient eis.* Sibilare autem vox eſt paſtoralis, quæ ſuauiter ac blandè gregem errantem aduocat. Neque abs re, quia de populo quaſi de grege prius locutus fuerat. Sibilauit autem Deus leniter ac benignè, cùm eam mentem dedit primùm Cyro, deinde Dario, poſtea Artaxerxi, vt auidiſſimè, & ſtudioſiſſimè cogitarẽt, non ſolùm de reſtituendo; ſed etiam de ornando Hebræorum populo.

26. *Quia redemi eos.*] Licèt *redimere* pecuniam connotet, quæ pẽdi pro captiuorum libertate ſolet; tamen, quia vox eadẽ libertatẽ etiã intuetur, fit vt is, qui quocumque modo à ſeruitute vindicatur, redemptus appelletur. Vtitur autem Deus præterito *redemi*, vel quia iam cœperat capros in antiquã poſſeſſionem reducere (quæ enim fieri cœpta ſunt, illa interdum in Scriptura facta eſſe dicuntur, vt obſeruauimus ſuprà cap. 1. ad illud, *iam ſeptuageſimus annus eſt*) vel quia quæ non longè ſunt, vt fiant, pro factis habentur.

Et multiplicabo eos ſicut antè fuerãt multiplicati.] Hæc verba ſatis apertè 27.
indicant ſermonem eſſe non de Eccleſia, ſed de Iudæorum gente, quę reditura dicitur in illum ſtatum, in quo prius fuerat. Qui deinde magis explicatur, dum à Galaad vſque ad Libanum porrigenda traditur illorũ habitatio. Satis enim anguſti forent Eccleſiæ termini, ſi non ſe magis latè diffunderent, quàm olim Iſraëlis hæreditas.

Et ſeminabo eos in populis.] *Populos* 28.
hîc eſſe puto regiones illas, ex quibus gens Iſraëlitica depulſa fuit, quas iam externi habitatores occuparant; imò & eas, quæ cùm ad Iſraëlis ſortem pertinerent, non tamẽ ab eo ſubactę, aut poſſeſſæ ſunt. Quales fuerunt Tyrus & Sidon, totúſque tractus maritimus, quem diu tenuerunt Palæſtini: nam hæc omnia à Machabæis in Iudæorum Ditionem redacta ſunt, vt dixim' cap. 8. ad illud, *& erit quaſi dux Iuda.* In illis autem locis dicuntur ſeminati, non quaſi profligati, atque abiecti, vt pereant, ſed vt grana fertili, atque ſubacto ſolo mandata, quæ copioſo prouentu multiplicantur.

Et de longè recordabuntur mei.] 29.
Licèt longè ſint à Ieruſalem, & templo, vbi ſtabile ſibi domicilium Dominus conſtituit, & in extremis finibus terræ Chanaan, in quibus ſeminandi dicuntur, recordabũtur

tamen mei: quia ad templum venient, vt feſta obeant à lege præſcripta: neque quiſquam erit, qui eorũ ſtudia, & vota, aut prohibeat, aut moretur, vt fecit olim Ieroboam, & aurei vituli, qui à medio curſu confluentem ad templum pietatis ergo populum repreſſerunt.

30. *Et reducam eos de terra Ægypti, & de Aſſyriis congregabo eos: & ad terram Galaad*, &c.] Iudæorum plurimos inter Aſſyrios reliquos eſſe ſatis conſtat. Fuiſſe etiam inter Ægyptios iam ſatis probauimus capite 8. ad illud, *domus Iuda & domus Iſraël*. Et Ieremias apertè dicit Thren. cap. 25. *Ægypto dedimus manus & Aſſyriis, vt ſaturaremur panibus*. Ex Ægypto verò aliquos eſſe reuerſos dictum eſt ſuprà cap. 8. Quemadmodum verò Galaaditis regio, & Libanus Machabæorũ imperio paruerint, eodem cap. dictum eſt.

31. *Et non inuenietur eis locus*.] Ribera locũ refert ad regionẽ Ægyptiorũ, & Aſſyriorũ, ita vt ex Iudæis nullus apud Ægyptios, & Aſſyrios relinquẽdus ſit; & hoc indicat tranſlatio LXX. *& nõ relinquetur ex eis vllus*. Et dicit hũc eſſe vſum Scripturæ, vt cũ nullum relictum eſſe in loco ſignificare volumus, dicamus nullibi eius locum inuentum eſſe. Quod ſanè verum eſt, & exempla obuia. Pſalm. 36. *Quæſiui eum, & non eſt inuentus locus eius*. Dan. 2. *Contrita ſunt pariter ferrum, teſta, æs* &c. *nullúſque locus inuentus eſt eis*. Apocalyp. 12. *Draco pugnabat, & Angeli eius: & non valuerunt; neque locus inuentus eſt eorum amplius in cœlo* In quo loquendi genere ſuſpicor hypallagem eſſe; & quod homini conuenit, tribui loco. Ac ſi dicas: ille non eſt inuentus in eo loco; niſi mauis per metonymiam locum continentem vſurpare pro homine, qui in loco continetur.

Non eſt inuentus locus eius id eſt, ille non eſt inuentus in loco; hypallage.

Sed mihi veriſimilius eſt non eſſe ſermonem de loco exilij, id eſt, de termino à quo; ſed de loco, ad quem Iudæi iam liberi reſtituti ſunt, ideſt, de termino ad quem, qui pro multitudine eorum, qui aliquando regionem illam obtinebunt, anguſtus futurus eſſe dicitur. In hanc ſententiam licèt termini, ad quos redituri ſunt captiui, ſatis laxi ſint, vtpote ad Galaad, & Libanum extenſi; tam erit tamen copioſa ſoboles, quæ ex captiuorum reliquiis propagabitur, vt præ locorũ anguſtiis cogatur extra definitos terminos externas ſibi ſedes quærere. Quod accidiſſe conſtat, tũ ex aliis locis, tum ex cap. 2. Actuum, vbi ex omni natione quæ ſub cœlo eſt, ad Pentecoſtes diem conueniſſe traduntur Iudæi. Hanc autem ſententiam ſequuntur plerique ex Interpretib. Chaldæus, Albertus, Hugo, Lyra, Gloſſa, Vatablus. Neque fortaſſe ille loquendi modus; *& non inuenietur eis locus*, aptus eſt Riberæ expoſitioni: neq; enim eo vti ſolet Scriptura cùm fauor indicatur, ſed exitium, aut calamitas, vt etiam ipſe fatetur Ribera in cap. 1. Nahum numer. 18. At hîc ſine dubio fauor eſt: quare non reſpicit locum, vnde liberati, ſunt exterminati Iudæi; ſed illum ad quem iam liberati reduces appulerunt. 32.

Quàm lata eſſe diſfuderint Iudæi.

Et tranſiet in maris freto.] Quia dicitur anguſtus futurus locus præ Iudæorum multitudine, nunc in eãdem ſententiam addit Propheta, tentandum eſſe mare, fluctus remo pulſandos, & tranſmarinas regiones, atque inſulas eſſe quærendas. Quod reuera factum eſt, vt liquet ex Actor. cap. 2. vbi ad feſtum Pentecoſtes conueniſſe commemoran- 33.

tur Iudæi viri religioſi, ex Parthis, Medis, ex Phrygia, Creta, Libya, & locis aliis, quę tranſmarina ſunt. Et Philo in legatione ad Caium tradit totum orbē à Iudæis habitari. Hęc explicatio ſatis eſt facilis, totiq́ue capiti conſentanea: ſed aliam indicat Cyrillus, quę mihi valdè placet. Exiſtimat enim alluſum hic eſſe ad illud tempus, quo gens Hebræa ab Ægyptio dominatu libera mare Rubrum traiecit. Er pro hac expoſitione obſeruandū, omiſſam hîc Hebræorū more ſimilitudinis notam. Quare ſenſus eſt; eo modo è Babylonica captiuitate ſuperatis difficultatibus reuerſurum in terram promiſſionis populum Hebræum, quo liberatus olim ab Ægyptia tyrannide, traiecto mari Rubro in illam ingreſſus eſt. Sicut enim fuit valdè ſimilis Babylonica ſeruitus Ægyptiæ ſeruituti; ſic etiam non fuit valdè diſſimilis libertas. Et quemadmodum obiectu maris Rubri, imminenti à tergo Pharaonis exercitu; impeditus nō eſt Hebræorum curſus ad terram promiſſionis poſſidendam; ſic neque maxima impedimenta, quæ à Babylonica potētia quotidie oſtendebantur, impedire potuerunr gētem Iſraëliticam, quominùs in eamdem regionem reuocata libertatis lucem aſpiceret. Quam ſententiam expreſſiſſe videtur Iſaias cap. 11. *Et erit via reliqua populo meo, qui relinquetur ab Aſſyriis, ſicut fuit Iſraël in die illa, qua aſcendit de terra Ægypti.* Porrò mare Rubrum, vtpote notiſſimum Hebræis, quia eo articulo occurrit egredientibus, in quo vrgente hoſte ſpes vitæ in vna fuga poſita videbatur, pro maximo periculo ſumitur Prouerbiali figura. Pſal. 67. *Conuertam in profundum maris.* Hebr. *de profundis.* vbi nota ſimilitudinis ſubaudiēda. Iſai. c. 11. *Leuabit manum ſuam ſuper flumē,* &c. *vt tranſeant per eum calceati.* Et Num. 20. *Sicut fecit in mari Rubro, ſic faciet in torrentibus Arnon; ſcopuli torrentis inclinati ſunt,* &c. id eſt, ſublata ſunt impedimenta, quia neque fluminis magni Euphratis profundi gurgites; neque ſcopulorum pręalti, atque prærupti vertices Hebræorum curſum retardarunt. Neque alio ſenſu accipiēdum eſt illud Ionæ cap. 2. qui cùm in Mediterraneo mari vectaretur à marina bellua, tamen in mari Rubro ſe fuiſſe dicit: vbi enim vulgatus habet; *pelagus operuit caput meum.* Hebr. eſt סוף *Suph,* quod *carecem,* aut *mare Rubrum* ſignificat. In quo loco exponendo miri ſunt Hebræorum Doctores. Chaldęus *mare Rubrum* vertit. Hūc ergo locum iuxta Prouerbialem dicendi figuram ſic interpretor; Ionā nō aliter demerſū fuiſſe in mari mediterraneo, quā Pharao demerſus eſt olim in mari Rubro. Eſt ergo ſenſus huius loci: ſi occurrat impedimenrū, quale olim in maris freto, atque traiectu, cùm egrederetur ex Ægypto, obiectum eſt populo Hebræorum; enatabunt inde captiui; neque graue aliquid patientur à profundo gurgite. Et hæc explicatio, quæ Cyrilli eſt, & Theodoreti; mihi magis probatur.

Mare Rubrū Prouerbiali ſpecie, pro maximo periculo, & pro eius fuga.

Pſal 67.

Iſai. 11

Num. 20.

Ion. 2.

Et percutient in mari fluctus.] Si fluctus occurrant tumentes, ſicut olim in mari Rubro; non deerit virga, quæ illos domet, & aperiat; ſicut Deus fecit per manum Moyſis.

Et confundentur omnia profunda 34.
fluminis.] Alluſum puto ad Iordanem, qui Ioſue cap. 3. ſicco alueo traiectus eſt, quando ripas ſuas tēpore meſſis impleuerat. Cōfuſio

verò dicitur repreſſus ille exundantium aquarum tumor, ſicut confuſus dicitur homo potens, & inſolens, cùm ipſius impetus, & furor à maiori aliqua potentia reprimuntur. Lxx. aptè ad hanc ſententiam vertunt; *ſiccabuntur omnia profunda*.

35. Hebræorum fabula de reditu decem tribuum. Hebræi, vt tradit hîc Hieronymus, fabulantur Iudæos, qui vltra Boſphorum ſunt, id eſt, anguſtum illud fretum, quod Bizantium, & Chalcedonem diuidit, redituros in patriam: & eodem modo diuidendum eſſe mare illud, quo olim mare Rubrum diuiſum fuit. Sed certè locus iſte nullo modo fauet illorum inſaniæ, etiamſi hiſtoricè ſumas de Iudæorum reditu: nam hîc tàrùm ſynecdochicè illa duo magna impedimenta oblata Hebræis, aut egreſſuris ad terram promiſſionis, aut ingreſſuris ad illam, quæ à mari Rubro priùs: deinde à Iordane oblata ſunt, quæ ſuperata fuerunt à Deo, pro magnis periculis, & impedimentis, & pro ſingularibus Dei beneficiis vſurpari ſolent, vt vidimus. Et quemadmodum cùm diuidendus dicitur fluuius, non intelligitur propriè diuiſio, quia ex Babylone captiui ſine Euphratis diuiſione reuerſi ſunt. Sic neque in reditu illorum, qui vltra Boſphorum ſunt, ſi fortè vnquā reuerſuri, aperiendum eſt mare illud; maximè quia illi cùm in Aſia ſint, vtpote inter Perſas, & Medos; & in ea regione, quæ olim Aſſyriis, atq; Babyloniis paruit, non eſt cur traiiciendū ſit aliquod mare, vt in patriā redeant, quæ in Aſia quoque eſt.

36. *Et humiliabitur ſuperbia Aſſur.*] Rex Babylonis Aſſur hîc appellatur, quia Aſſyrium quoque Imperium obtinebat. Quomodo verò Rex Aſſyriorum, id eſt, Babyloniæ ab Alexandro victus, quóve modo Ægyptij ſubiugati ab Alexādro priùs, deinde à Romanis, ſatis copioſè tradunt ſcriptores externi.

Sunt qui hæc poſtrema referant ad Alexandrum, qui Chaldæorum atque Ægyptiorum potentiam fregit; apud quos extare voluit ſuæ virtutis, ac nominis monumētum, ad Nili oſtia ædificata Alexandria; qui, vt docet Ioſephus lib. 2. Antiq. cap. vltim. ſicco alueo tranſiit mare Pamphyliæ, cuius Deus veſtigiis mare peruium fecit, qui Alexandri opera ad euertendum Perſarum Imperium vti decreuiſſet. Idque traditum eſſe dicit ab iis, qui res ab Alexandro geſtas ſcriptis prodidêre. Sed neque Ioſephus hęc probat, imò fabuloſa eſſe indicat, dum dicit; *ſed de his, vt cuique libet, ita ſentiat:* neque ego hæc apud vllum ſcriptorem antiquum inuenio; neque id docet Strabo lib. 14. imò contrarium tradit. Dicit enim in mari Pamphylico graue ſubiiſſe periculum Alexandrum, eo in loco, qui mari tranquillo apertus, ac peruius eſſe ſolet. Et ſanè Petrus Crinitus lib. 17. cap. 13. à quoquam veterum ſcriptorum traditū eſſe negat. Sed neque, ſi certa forent, exiſtimarem illud de tranſitu freti pertinere vllo modo ad Alexandrum, ſed ad Iudæos, de quorum gloria, ac felicitate hîc ſermo eſt. Fabuloſū eſt mare Pamphyliæ apertū fuiſſe Alexandro.

Confortabo eos in Domino: & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus.] 37. Antecedens loco relatiui.
Vſitatum eſt, vt antecedens ſumatur pro relatiuo, aut pro eo, quod ſubſtantiui loco ponitur, & ita hoc loco, *in Domino*, &, *in nomine eius*, &, *dicit Dominus*, poſita ſunt pro in me, &, in nomine meo, &, dico ego. Simili locutione vſus eſt Dominus Exod 24. *Moyſi quoque dixit Deus: Aſcende ad Dominum*, id eſt, ad me.

Vide

Vide Salmeronem Proleg. 14. formula 13.

38. Hæc quæ huc vſque à nobis propoſita, explicata ſunt hiſtoricè de Hebræorum populo; quæ aliqui neſcio quomodo faſtidiunt, oleréque putant Iudaicum aliquid, quia non omnino ad Euangelij tempora referuntur. Quorum ego pietatem laudo; vellem tamen mitiùs, aut equiùs de alia expoſitione ſentirēt: quandoquidem, vt ipſi etiam vidēt, & ingenuè agnoſcunt, nonniſi cōtortè illorum aliqua ad Eccleſiæ tempus trahi poſſunt. Neque deſunt viri pij, & graues, qui de Hebræorum populo hæc accipiunt; quorum nuper meminimus ad illud, *& non inuenietur eis locus*. Alij verò, qui de Eccleſia caput hoc intelligunt, interdum coguntur nonnulla de Iudæorum Republica interpretari, vt accidit Stunicæ. Dionyſius dubius vtrique ſenſui explicationem attemperat. Theodoretus omnino de Hebræis accipit. Hieronymus dubius eſt, neque ita ſequitur ſpiritualem ſenſum, vt alium reſpuat; ſed *pendulus*, vt eius verbis vtar, *incedit gradu*, paratus certè, nō difficilis ad aliam partem amplectendam. Nos ſequuti ſumus illam, quæ proprior viſa eſt literæ, ac textui; in qua tamen Eccleſiæ viuam quandam imaginem intuemur, quam etiam exiſtimamus Spiritum ſanctum in hac mutatione, atque amplificatione populi antea captiui, ac durè vexati adumbrare voluiſſe. Nam ſicut alia in figura contigēre Iudæis, ſic iſta figuram quoque fuiſſe Eccleſiæ, & natæ primùm, deinde afflictæ, ac vehementer poſtea propagatæ veriſimile eſt. Quæ ad myſticum illum & allegoricum ſenſum accommodare vſque adeò promptum eſt, vt eo labore mihi ſuperſedendum putem.

ARGVMENTVM VNDECIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

Prædicit Propheta cladem Ieruſalem in Libani ſpecie, & cedrorum ſublimitate adumbrata: tum etiam aliarum ciuitatum, quas aliorum montium, atque arborum nominibus exprimit. Deinde, *vt oſtendat Deus, quemnam modum cum gente Iſraëlitica ſeruaturus ſit, iubet Prophetæ, vt paſtorem agat, paſcátque pecus gladio, atque macello deſtinatum. Quod ipſe fecit aſſumens duas virgas, alteram mitem, quam* decorem *vocauit: alteram ſeueram, & grauem, quam appellauit* funiculum. *Quas in paſcendo alio, atque alio modo ingrato, atque peruicace pecore confregit. Cúmque locati laboris mercedem à gregis dominis exigeret, eámque acciperet pertenuem, ac vilem, iuſſus eſt illam ad ſtatuarium abiicere. Deinde, quia futurum erat, vt ad iniqui, & ſtulti paſtoris curam grex infauſtus veniret: iubetur Propheta ſtulti paſtoris inſtrumenta ſumere; cui ad extremum gladium minatur Deus, quo dextrum brachium, & oculus item dexter feriantur. Quæ omnia hiſtoricè de rebus Iudaicis, allegoricè verò ac myſticè magna ex parte de tempore Euangelij intelliguntur.*

CAPVT XI.

1 *APeri Libane portas tuas, & comedet ignis cedros tuas.*

PARAPHRASIS.

1 O Ieruſalem quam propter altitudinem, ac ſpeciem Libanum voco, contra hoſtium arma nihil tua tibi proderunt munimenta. Quare aperies aliquando portas tuas, & liberum aditum hoſtibus relinques.

2 Vlu

ques. Conſumet ignis cedros, id eſt, qui Principes inter alios viribus, & auctoritate ſunt.

2 Quòd ſi potens ciuitas, & egregiè munita ab hoſte capitur, quid ſperent ciuitates aliæ minùs inſtructæ ac fortes? Quid non timeat abies ſucciſa cedro? quid non ignobilis turba, cùm nobilior ſternitur? Plorare ergo iubeo quercus Baſan, ciuitates nempe alias, cùm ſaltus magis ab arte, & natura munitus vaſtatus ſit.

2 Vlula abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vaſtati ſunt. Vlulate quercus Baſan, quoniam ſucciſus eſt ſaltus munitus.

3 Vlulabunt paſtores, & Principes populi, quia vaſtata Ieruſalem peribit illorum cōmoditas, faſtus, & potentia: ſicut leones rugient ſublatis paſcuis, quæ ſunt ad Iordanis ripas, vbi alebantur pecora; quia præda deficeret, vbi ſuam ſibi famem, & rabiem explerent.

3 Vox vlulatus paſtorum, quia vaſtata eſt magnifica eorum. Vox rugitus leonum, quoniam vaſtata eſt ſuperbia Iordanis.

4 Deinde vt actione hieroglyphica miſerrimam populi cladem Iudæorum oculis ſubiicerem, iuſſus ſum à Deo gregem paſcere deſtinatum macello. 5 Quem domini facilè, & ſine vllo doloris ſenſu vendunt, & occidunt: imò ſuæ fortunæ gratulantur, aguntq; gratias Deo, quòd ipſorum cæde locupletentur: neque paſtores quicquam mouet gregis interitus; imò ipſi vltrò ad lanienam deducunt.

4 Hæc dicit Dominus Deus meus. Paſce pecora occiſionis. 5 Quæ qui poſſederant, occidebant, & non dolebant, & vendebant ea, dicētes: Benedictus Dominus, diuites facti ſumus, & paſtores eorum non parcebant eis.

6 Eodem prorſus modo Deus non parcet iis, qui Ieruſalem, & poſſeſſionem Iſraëli deſignatam habitauerint.

6 Et ego non parcam vltrà ſuper habitantes terram, dicit Dominus.

Ecce ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi ſui, & in manu Regis ſui: & concident terram, & non eruam de manu eorum.

Vt poſſeſſor gregẽ, quem ad macellũ paſcit, aliis, atque aliis vendit, à quibus iuguletur: ſic ego, dicit Dominus, populum de cuius cæde iam à me definitum eſt, tradã imprimis proximis ſuis, ac ciuibus; à quibus nihilo leuiora patietur, quàm ab hoſtibus. Tradam etiam illi, quem ſibi Regem elegit, quem experietur acrem inimicum. Hi verò terram populabuntur Iſraëliticam, neque ego de illorum manibus liberabo.

7 *Et paſcam pecus occiſionis propter hoc, ô pauperes gregis.*

7 Et reuera paſcam pecus gladio deuotum; propter quod me vehementer miſeret eorum, qui in grege pauperes, & infirmi ſunt.

Et aſſumpſi duas virgas, vnam vocaui decorem, & alteram vocaui funiculum, & paui gregem.

Vt paſtorem agerem, qualem me Deus eſſe voluit, ſumpſi mihi duas paſtorales virgas; alteram mitiorem, quæ molliter regit, neque percutit pecus, quam *decorem* vocaui: alteram, quæ capit, trahit, ac percutit pecus, quam appellaui *funiculum*. Quibus inſtructus meum paſtorale munus obire cœpi.

8 *Et ſuccidi tres paſtores in menſe vno: & contracta eſt anima mea in eis, ſiquidem & anima eorum variauit in me.*

8 Res autem ita mihi accidit infeliciter, vt vno menſe tres paſtores ſummouerim. Animus enim liberalis, & mitis, quo paſcere cœperam infauſtum pecus, propter eius intemperiem, atque ingratitudinem contractus eſt.

9 *Et dixi: non paſcam vos; quod*

9 Cùm ergo viderem inanẽ eſſe

eſſe illam paſtoralem operam, ſtatui leniter non eſſe iam amplius paſcendum gregem; ſed durè, ac ſeuerè. Quare cùm de macello potiùs, quàm de mitiori pabulo cogitarem, nihil mihi laborandum, ſeu curandum exiſtimaui, ſiue tabeſcant fame pecudes, ſiue intereant ferro; ſiue à ſe ipſis, ſiue à proximis viciſſim lacerentur.

quod moritur, moriatur, & quod ſucciditur, ſuccidatur. Et reliqui deuorent vnuſquiſque carnem proximi ſui.

10 Fregi ergo virgam illam priorem, quæ dicebatur decor, vt diſſoluerem fœdus, quod cum omnibus populis inieram; & quorũ pecus mercenaria paſcebam opera.

10 *Et tuli virgam meam, quæ vocabatur decus: & abſcidi eam, vt irritum facerem fœdus meum, quod percuſſi cum omnibus populis.*

11 Quod ea die perfectum eſt. Quod non latuit pauperes gregis, qui cùm ſcirent verbum eſſe Domini, quod tunc opera illa hieroglyphica ſignificabatur, ſingula, quæ à me fiebant, accuratè, ac vigilanter obſeruabant.

11 *Et in irritum deductum eſt in die illa: & cognouerunt ſic pauperes gregis, qui cuſtodiunt mihi, quia verbum Domini eſt.*

12 Tunc ego ad gregis dominos: Si vobis placet, aut opera, quam ego paſcendo pecori nauaui, vobis probatur; afferte mercedem, quæ meum laborem dignè compenſet. Sin aliter vobis viſum, nolite me iam amplius ouium veſtrarum cuſtodem eſſe. Tunc illi locatæ à me tam longæ, atque moleſtæ operæ pretium triginta argenteos numerarunt.

12 *Et dixi ad eos: Si bonum eſt in oculis veſtris, afferte mercedem meam, & ſi nõ, quieſcite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.*

13 Tunc verò ad me Dominus, cuius in ea vili mercede futurus aliquando contem-

13 *Et dixit Dominus ad me: Proiice illud ad ſtatuariũ,*

decorum pretiū, quo appretiatus ſum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domo Domini ad ſtatuarium.

ptus ſignificabatur, viliſſimo pretio ab illis æſtimatum ſe dixit. Quare præcepit, vt illud ad ſtatuarium, ſeu luti formatorem proiicerem. Cuius ego imperio obſecutus, in templum abij, & ibi triginta argenteos, locatæ operæ pretium, ad ſtatuarium proieci.

14 *Et præcidi virgam meam ſecundam, quæ appellabatur funiculus, vt diſſoluerem germanitatem inter Iudam, & Iſraël.*

14 Cùm viderem iam paruime fieri à dominis gregis, & laborem meum tam iniqua mercede compenſari, alteram etiam virgam funiculum abiiciens; curam quoque gregis, & ſtudium abieci: vt diſſoluerem populos in vnum coalitos; non aliter atque olim diſſolui, ac diſtraxi Iſraël à Iuda tempore Roboam.

15 *Et dixit Dominus ad me: Adhuc ſume tibi vaſa paſtoris ſtulti.*

15 Rurſus ad me Dominus: Adhuc profer maioris calamitatis ſymbolum, ſume inſtrumenta improuidi, atque ſtulti paſtoris.

16 *Quia ecce ego ſuſcitabo paſtorem in terra, qui derelicta non viſitabit; diſperſum non quæret, & contritum nō ſanabit; & id quod ſtat, non enutriet, & carnes pinguium comedet, & vngulas eorum diſſoluet.*

16 Quia ego excitabo in terra Iuda paſtorem, qui diſperſum gregem non quærat, derelictum non inuiſat; confractum non alliget, atque conſolidet, & quod ſanum eſt in grege, non paſcat, & nutriat. Qui carnibus veſcatur pinguioribus, erraréque faciat miſerum pecus per aſpera, & confragoſa loca, ita vt vngulis, quamuis ex dura, firmáque materia, diſſolutis commouere ſe etiam in ſummo periculo non audeat.

17 Opa

17 O iam

17 O iam non paſtor, ſed vanum, & merum paſtoris ſimulacrum Deſcendet in brachium eius dexterum, & in dexterum etiam oculum vindex gladius:areſcet brachium, & cum eo cadet poteſtas ſimul,& authoritas, tenebreſcet oculus,& cum eo calliditas, & conſilium peribunt.

17 *O paſtor, & idolum derelinquens gregem, gladius ſuper brachium eius, & ſuper oculum dexterum eius: brachium eius ariditate ſiccabitur, & oculus dexter eius tenebreſcens obſcurabitur.*

COMMENTARII IN CAP. XI. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. VBi de Iudæorum felicitate actum eſt, quæ eò progreſſura dicitur, vt nihil videatur fingi poſſe fortunatius;iam tandem agit de templi, ciuitatiſque plaga planè miſerabili, quam inflixit priùs Antiochus, deinde Romani: & quibus gradibus ad illum ſtatum, calamitatémque venerit. Cùm autem Ieruſalem plena eſſet ciuibus, atque omni inſtructu, ſplendoréque pulcherrima, comparatur montibus, & ſpecie conſpicuis,& pecore abũdantibus,& omni rerum copia, ac varietate præclaris. Quorum ſtrages,ac vaſtitas longa quadam allegoria illius ciuitatis, ac templi exitium declarat.

2. *Aperi Libane portas tuas.*]Notum eſt *montium* nomine viros authoritate,atque potentia nobiles,aut vrbes ſignificari. Quare ſuprà cap.3. diabolus, aut Darius mons appellatur, & præcipuè Ieruſalem vocatur mons, quia in monte ſita eſt. Iſai. c. 2. *Venite aſcendamus ad montem Domini.* Et Pſal.67. *Mons Dei, mons pinguis.* Sed Ieruſalem præcipua aliqua ratione vocatur Libanus,quia quidquid in Libano pulchrum eſt,& pretioſum, ſiue in lignis,ſiue in aromate, ad tépli Hieroſolymitani,Regiæque domus fabricam tranſlatum fuit; & quia ſicut mons Libanus alios:ſic Ieruſalem ciuitates alias pulchritudine excellit. Quare Thren.2. *vrbs dicitur perfecti decoris, gaudium vniuerſæ terræ.* Alluſit fortaſſe Zacharias hîc ad caput 22. Ierem.vbi ſub eadem metaphora denunciat duabus tribubus vaſtitatem, quæ à Chaldæis obuenit, quæ fuit valdè ſimilis illi, quæ multo pòſt inflicta fuit à Romanis,de qua modò Zachar. *Hæc,* inquit, *dicit Dominus ſuper domum*

Mons magnum aliquid ſignificat.

Ieruſalem cur dicatur Libanus.

Ierem. 22.

Regis Iuda; tu mihi caput Libani (domus Regis vocatur Galaad , quia ſicut in Libano ea præcipua pars; ſic Regia domus in Ieruſalem) *ſi non poſuero te ſolitudinem eius, & ſuccendens electas cedros tuas , & præcipitabunt in ignem* . Et infrà. *Aſcende Libanum, & clama , & in Baſan da vocem tuam.* & paulo pòſt. *Quæ ſedes in Libano, & nidificas in cedris, quomodo congemuiſti*: Quibus in locis *Libanus* ſumitur pro Ieruſalem. Et clariùs
Ezech. 17. Ezech. c. 17. *Aquila grandis magnarum alarum venit ad Libanum, & tulit medullam cedri*; id eſt, Nabuchodonoſor venit in Ieruſalem,& tulit captiuum Iechoniam Regem. Nũc ergo conuerſus ad Ieruſalem Propheta denunciat, quanta illi ſtrages immineat , quem finem habituræ ſint domus illæ , quas tanto nunc labore, ac ſumptu moliuntur reſtituti ciues. Sumit autem imperatiuũ pro futuro, quod familiare eſt Hebræis, ſicut poſtea; *percute paſtorem*, id eſt, percuties , ſic modò, *aperi*, id eſt, aperies.

3. *Aperi Libane portas tuas.*] Quidam *Libanum* putãt pro templo ſumi. (Libanus pro tẽplo.) Euſeb. lib. 4. de Demonſt. Euãg. Dem. 4. Hieronymus in cap. 17. Ezech. & alij plures. Certè Ioſephus lib. 7. de bello c. 12. tẽpli portam, cùm eſſet ænea,& vix à viginti viris clauderetur, ſexta hora noctis ſponte ſua apertam eſſe tradit. Refert etiam Rab. Dauid ex Hebręorum traditione, quadrageſimo ante vrbis excidium anno ſponte reſeratas templi fores. & inſignem quemdam Iudæorum magiſtrum vocatum Iohanan dixiſſe: *ò domus, ò ſacra domus , quid hoc ſibi vult quòd tu tibi timeas? equidem ſcio interitum tibi, & vaſtationem imminere: etiam olim de te vaticinium editum fuiſſe. Aperi Libane portas tuas.* Refert hęc eadem paululùm mutata Lyra hîc , & Petrum Galatinus lib. 4. cap. 8. qui ex Talmud Hieroſolymitano docet portas templi cùm veſpere clauderẽtur, manè inuentas eſſe apertas; & id non ſemel. Quod etiam dicit Lyra , & omnes hæc referunt ad hunc locum Zachariæ. Nihilominùs longè veriſimilius eſt, *Libanum* ſumi pro Ieruſalem, vt tenet Ribera, & Theodoretus , neque negat Euſebius , qui ſuprà ab Ezechiele dicit Ieruſalem Libanum appellari. Et ſanè qui deinde vocantur cedri, & abietes , Principes ſunt , & potentes in ciuitate , non ſolùm qui templo præſunt , aut templi partes.

Et comedet ignis cedros tuas.] Perſeuerat in eadem metaphora , & ſicut *Libanus* pro Ieruſalem ſumitur , ſic quod in Libano eximium eſt , pro eo , quod eſt in ciuitate præcipuum. Quare *cedri* ſumuntur pro Principibus, ſiue qui templo , ſiue qui ciuitati præſunt. Ita Cyrillus, & Euſebius ſuprà. Et quia ſyluarum, ac montium extrema vaſtitas ab incendio eſt, ideo addit altiſſimas cedros ab igne deuorandas, id eſt , illorum Principum neque veſtigia fore relinquenda. 4.

Vlula abies, quia cecidit cedrus.] Sicut abies proximè ad cedrorum proceritatẽ accedit , & materiæ bonitate in ſylueſtrium ordine non longè inferior, ſic per *abietes* ſignificantur, qui Principibus, & optimatibus proximi dignitate ſunt. Hos ergo iubet vlulare; nam ſi cedris neque hoſtilis ſecuris , neque flamma pepercerunt, multo ſanè minùs ab illis temperabunt , in quibus minùs eſt opis , atque potentiæ. Et ideo ſubdit; *quoniam magnifici vaſtati ſunt.* 5.

Vlulate quercus Baſan.] Quàm fuerit 6.

rit munita Baſan, vbi olim Og regnauit, & quemadmodum data ſit tribubus Gad, & Ruben, & dimidiæ tribui Manaſſe, vide Deut. cap. 3. Eſt autem veriſimile, Baſan, quia trans Iordanem eſt, id eſt, extra terminos terræ promiſſionis, ſumi pro aliis ciuitatibus à Ieruſalem, quæ hoc loco fortaſſe pro duabus tribubus ſumitur, quia Ieruſalem ſita eſt in duarum tribuum confinio, ita vt non magis ad Iudam, quàm ad Benjamin pertineret, vt diximus capite ſecundo ad illud, *ô, ô fugite*. Quare hæc non ſolùm vrbi Hieroſolymitanæ denunciari videntur, ſed etiam toti Ditioni à Iudæis occupatæ, quo tempore ingruit à Romanis extrema clades. Porrò quia Libanus, & Baſan montes ſunt egregiè, & ab arte, & à natura muniti, tum etiam ad aſpectum præclari, exiſtimo Prouerbiali figura apud Hebræos his nominibus ſignificari, quæ pulchra ſunt, expugnatúque difficilia. Iſai. capite 2. *Dies Domini exercituum*, &c. *ſuper omnes cedros Libani ſublimes, & erectas, & ſuper omnes quercus Baſan.* Et cap. 33. *Confuſus eſt Libanus, & obſurduit*, &c. *& concuſſa eſt Baſan.* Ierem. 22. *Aſcende Libanum, & clama; & in Baſan da vocem tuam.* Quia verò quercus fortis eſt, & magna perfert pondera, pro diuitibus, atq; robuſtis ſumitur. Quòd verò pulchras quercus, materiæque ad varios vſu eximiæ ferat Baſan, ſatis intelligitur ex Ezech. cap. 27. vbi cùm nauem Tyri è pretioſis lignis fabricatam oſtendiſſet, in his connumerauit quercus Baſan.

Quoniam ſucciſus eſt ſaltus muni-
7. *tus.*] Hic ſaltus eſt in Ieruſalem. Ex hoc loco intelligitur in *Baſan* ſignificari populos alios, qui ſunt extra Ieruſalem: nam ex huius excidio probat ciuitates alias minùs munitas non effugituras communem illam cladem. Aptè verò in Ieruſalem conſtituit cedros, & abietes, quæ celſæ ſunt, & magiſtratus ſignificant: alibi verò quercus, quę fortitudinem præſtant, & varios habent vſus., nihil autem præ ſe ferunt aut dignitatis, aut pulchritudinis.

Vox ululatus paſtorum, quia vaſtata 8.
eſt magnificentia eorum.] Paſtores hoc loco Principes ſunt, quorum curæ commiſſa eſt populi adminiſtratio, atque cuſtodia. Neque nouū eſt, aut ſolius Hebraicæ linguę, Reges vocari paſtores: nam Homerus Reges vocat ποιμένας λαῶν. Quoniam verò paſtores iſti, vt ſtatim oſtendit, potiùs lacerabant greges, quàm paſcebant, id ſpectantes vnum, vt ſuæ commoditati ex eorum incommodis prouiderent, ideo iubet eos plorare; quia ſublato pecore nō eſt cur ſuis vſib. quicquam ſperent futurum eſſe reliqui. Hanc vocat magnificentiam ab effectu: quia quòd ſplendidi, lauti, atque magnifici videantur, faciunt infelicis gregis per ſummam iniuriam exuuiæ detractæ.

Reges paſtores dicti.

Vox rugitus leonis, quia vaſtata eſt 9.
ſuperbia Iordanis.] Qui priùs appellati ſunt paſtores, nunc credo aptiſſimè ad illorum mores, & ad Iordanis naturam leones vocari. Rugiēt ergo leones, id eſt, immites, & ſcelerati Principes, quia ſublatis paſcuis, & extincto pecore nō erit vnde opimas, vt antè, atque quotidianas prædas agant. Sed hîc notanda duo: alterum, regiones illas, quas à Libano ad mare vſque mortuum permeat Iordanis, eſſe vberrimas, vt docet Ioſephus libr. 3. de bel. c. 18.

Iordanis ripæ fertiles.

& Ægeſippus lib. 3. cap. 26. & Num. 32. conſtat prope Iordanem vberrima eſſe paſcua: & Geneſis 13. regiones circa Iordanem vberrimæ dicuntur. Alterum, in eo tractu, & vbere, & denſo leones eſſe: quod & natura ipſa rerum poſtulat, & in Scriptura ſunt aliquot coniecturæ. Nam vbi denſitas arborum ac fruticum eſt, commoda ſunt leonum latibula; vbi plerumque paſcuntur greges, ad quos inhiat leonum fames. Certè leo ille, qui à Dauide occiſus dicitur 1. Regum cap. 17. arietem de grege rapuerat. Et à re nota, & familiari, qualis eſſe ſolet aqua, ſumitur ſimilitudo. Dicit Amos c. 3. *Quomodo ſi eruat paſtor de ore leonis duo crura, aut extremum auriculæ.* Et cùm ſponſa Cant. cap. 4. venire iubetur de Hermõ, Sanir, & Libano, vnde naſcitur Iordanis, de montibus pardorum, & leonum cubiculis euocatur. Vt ergo leo rugiet cùm ſuperbia Iordanis, id eſt, paſcua læta, & perpetuò vernans ager exuſta fuerint, quia greges quoque deficient, quorum ſe carnibus explebant; ſic quoque Principes rugient, vbi ſublata fuerit infirmior, & ignobilior turba, cuius ipſi commodis inſidiabantur. Aut certè ſuperbia Iordanis dicitur ipſa Solymitana ciuitas, quæ gloria eſt, atque corona illius regionis, quam Iordanis perluit. Quod, ſi ita accipias, ſic licet interpretere: Vlulabunt Iudæorum Principes, quia euerſa Ieruſalem nulla iam erit præda, in quam eorum deinceps inhiet auaritia, quẽadmodum exuſta ſylua leones rugient, quia & ſua latibula, & quæ ſibi fuerant eſcæ pecudes perierunt.

Leones in Iudæa.

10. Hæc explicatio videtur apta in ea quæ de hoc capite hucuſque adducta ſunt; ſed ſubit nunc alia non inepta fortaſſe, quam ideo ſubiicio minùs libenter, quia quem ſequar neminem ducem habeo. Prædicit Propheta futuram Iudaici populi vaſtitatem, neque quicquam fore iam munitum, atque arduum, quod non expugnatura ſit Romanorum potentia: neque minùs Iudæos à Romanis eſſe ſuperandos, quam à Iudæis olim Chananæi ſuperati, atq; deleti ſunt. Duo Impedimenta offerebantur Iudæis quominùs tutò & facilè terram promiſſionis ingrederentur, & quòd alti eſſent mõtes, quorum anguſtiæ exiguo hoſtiũ numero occupari poſſent, & quòd iis ſuperatis iterum ſe Iordanis opponeret, à cuius traiectu impediri facilè poſſent ab hoſte vicino. Alterũ impedimẽtum ſublatum eſt: nam alti, atque prærupti montes, qui vel nullum, vel inſidioſum aditum præberẽt Hebræis, inclinati ſunt, atque aperti non aliter atque olim mare Rubrum, quãdo hoſtis Ægyptius imminebat à tergo. Num. cap. 21. citatur ex libro bellorum Domini: *Sicut fecit in mari Rubro, ſic faciet in torrentibus Arnõ; ſcopuli torrentium inclinati ſunt, vt requieſcerent in Arnon, & recumberent in finibus Moabitarum.* Porrò montes iſti ad Libanum pertinent. Num. 21.

11. Alterum impedimentum etiam ſuſtulit Deus ſiccato Iordanis alueo. Ioſue 3. Quæ res valdè commouit Reges omnes, vt dicitur ibidẽ cap. 5. *Poſtquam ergo audierunt omnes Reges Amorrhæorum, qui habitabãt trans Iordanem ad Occidentem plagam, & omnes Reges Chanaan, qui propinqua poſſidebant magni maris loca, quòd ſiccaſſet Dominus fluenta Iordanis corã filiis Iſraël, donec tranſirent, diſſolutũ eſt cor eorum,* &c. Vbi obſeruandum eſt, eo tempore ita excreuiſſe Iordanem

Probabile eſt Libanum hic propriè ſumi pro monte.

danem, vt aluei ripas impleuerit, quæ aquarum abundantia optimè poteſt appellari ſuperbia Iordanis.

12. Erit ergo ſenſus iuxta hæc: Tempus aderit quando quæ munitiſſima ſunt Iudæorum præſidia, prohibere non poterunt Romanorum potentiam, quominùs liberè irrũpant in Iudæorum fines. Aperiet enim Libanus portas ſuas, vel vltrò fauente Deo Romanorum votis, & pœnas exigente à Iudæorum culpis, vel certè vi depulſo præſidio. Facit ad hæc quòd Romani per illam partem Iudææ oppugnationem aggreſſi ſunt; nam, vt tradit Ægeſippus lib. 1. cap. 15. Pompeius è Syria, & Damaſco venit in Ieruſalem; quare illi neceſſariò per Libani portas tranſeundum fuit: imò & Veſpaſianus inde caſtra mouit, vt docet Ægeſippus lib. 3. cap. 5. & Ioſephus lib. 3. cap. 1. & 5. vbi ex Ptolomaide ſoluiſſe dicitur, quæ in Syria eſt. Et addit Ioſephus capit. 5. præmiſſos eſſe ſtratores viarum, qui aſpera complanarent, ſyluáſq; obſtantes præciderent. Et hoc fortaſſe eſt aperire Libanũ portas ſuas.

13. *In Libano duæ portæ, Baſan, & Emath.* Si dicas parum aptè in hance xplicationem venire quæ mox ſubiiciuntur de quercubus Baſan. Reſpondeo, etiam Baſan eſſe locum munitiſſimum natura, atque arte. Vide Deuteron. 3. & Numer. 21. qui cõtinés Libano eſt, & eius pars. Hęc autem duo loca ſuperata ſunt ab Iſraële, & aperta, quæ clauſa eſſe videbantur, & quaſi murus externis hoſtibus obiecta. Sicut Alpes à natura datas eſſe pro muris Italiæ cõtra Barbarorum impetum dixit Iuuenalis Satyra. 10.

Oppoſuit natura Alpémq; niuémq;.
Sic duo hi montes, Libanus, & Baſan, vel potiùs vnus mons Libanus, cui duæ erant fauces magis notæ, Baſan, & Emath, claudebãt, muniebantque terram promiſſionis. Sed illa obſtacula ſuſtulit Dominus, aperuítque portas Romano Imperatori à natura obſeratas. Quàm facilè aditus in terram promiſſionis impediri potuerit ab Amorrhæis, vide quod dicit Abul. in cap. Num. 21. poſt quæſt. 23. ex ſententia Hebræorum: & quomodo à Deo ſublatum fuerit impedimentum inclinatione ſcopulorum. Sed puto hîc præcipuè ſermonem eſſe de illis Libani faucibus, quę occurrunt venientibus è Syria in terram promiſſionis. Hâc enim ingreſſi ſunt priùs Aſſyrij, & Babylonij, & deinde Romani.

Vt Libanus Romanis portas ſuas 14.
aperuit; ſic etiam eiſdem Iordanis ſe peruium dedit, ſuámque ſuperbiam illis inclinauit, quia ab illis facilè tranſmiſſus eſt. Superbia verò Iordanis dici potuit aquarum abũdantia, qua ripas impleuit quo tépore ficco alueo traiectus eſt a Ioſue. Et tunc erit ſenſus: etiamſi Iordanis intumeſcat, ſicut olim contra Iſraëlitas in ingreſſu terræ promiſſionis; cùm tamen in eandẽ regionem ingredi voluerint Romani, nulli erunt impedimento quominùs cogitata perficiant; ſicut neque olim Hebræos ab ingreſſu moratus eſt aperto alueo, eóque calcato ſiccis veſtigiis. Vbi intelligenda eſt nota ſimilitudinis. Aut certè ſuperbia Iordanis dici potuit mare Tyberiadis, ſeu ſtagnum Geneſareth, quæ pars eſt nobiliſſima, atque pulcherrima Iordanis, de cuius vbertate, atque amœnitate vide Ioſephum lib. 3. de bello capite 18. & Ægeſippum lib. 3. cap. 26. vbi oſtendit quàm locus iſte nauali quondã conflictu fœdatus fuerit, & ſanguine, *Mare Tyberiadis.*

guine, & cadaueribus Iudæorum. *Cerneres*, inquit, *mixtas ſanguine aquas, plenum cadaueribus lacum, grauis odor, teterrimus fœtor locorum.* Idem ferme Ioſephus lib. 3. cap. 19. *Mixtum*, inquit, *pleniùmque cadaueribus cerneres totum lacum; acerbus autem ſecutis diebus odor illam regionem oppreſſit, & facies. Nam littora quidem naufragiis plena erant, & corporibus tumidis: caleſcentes autem, & tabefacti mortui cœli tractum corrumpebant.* Cùm hæc ergo ſpectarent Hieroſolymitani Principes, & eius populi paſtores, quid mirum ſi tanquam leones rugirent?

15. *Paſce pecora occiſionis.*] Dubium eſt ad quem hæc verba pertineant. Cyrillus ad eos putat, qui priùs dicti ſunt paſtores, & leones: quia legit in plurali, *paſcite*. Theodoretus, & cum eo Ribera, ad Chriſtum referunt, ita vt Pater loquatur ad Chriſtum; iubeátque vt gregem paſcat occiſioni deſtinatum: quia grex ille captus eſt à Romanis, & ad tempus vſq; Chriſti variè iactatus. Alij ferme omnes huic Prophetæ attribuũt, & hoc mihi probatur magis. Quid verò his verbis præceptum ſit Prophetæ, non facile cogitatu eſt. Ego ita exiſtimo id habuiſſe in mãdatis à Domino, vt paſceret gregem macello deſtinatum: & actione illa hieroglyphica oſtendi Iudæorum populum, qui non ſemel ſuprà grex vocatus eſt, Romanorũ gladio, & quaſi lanienæ, ſeu macello eſſe deuotum. Neq; nouum eſt, vt actionibus, & non tantùm verbis Prophetæ aliquid futurum denuncient. Et vt omittam alios, hic idem Propheta in eadem propè materia exemplo nobis eſſe poteſt; qui iuſſus eſt ſumere vaſa paſtoris ſtulti. Vt ergo tunc Propheta perſonam agit ſtulti paſtoris, ſic nunc eius, qui non tam inuigilat gregi, vt paſcat, quàm inſidiatur, atque imminet, vt occidat, aut occiſioni præparet, & macello. Porrò pecora occiſionis ea ſunt, quæ cædi deſtinãtur. Pſa. 43. *Æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis.*

Zacharias paſcere iubetur pecus macello deſtinatũ.

Pecus occiſionis quid.

Quæ qui poſſederant, occidebant, & non dolebant, & vendebant ea, dicentes: Benedictus Dominus, diuites facti ſumus.] Mimeſis eſt eorum, qui gregem ad macellum paſcũt, qui cùm cædẽ illius tantùm expectent, pretiumque, neque cum dolore mactant; neque cum moleſtia vendunt, imò, vtcumque de pecoribus actum ſit, dummodò de vtilitate nihil ipſis excidat, gratias agũt Deo, quaſi ab eo habeant, quò ſanctè ex lacerato pecore commoditatem capiant. Pro, *dolebãt*, Heb. eſt יאשמו *ieeſamo*, id eſt, *non peccabant*, aut, *non confitebantur* aut, *credebant ſe peccare*, quia ſcilicet id per Deum licere ſibi exiſtimabant. Hactenus ſymbolum, & quaſi protheſis ſimilitudinis propheticæ.

Iudæorũ clades per Romanos

Hæc quidam ad paſtores Iſraël 16.
accommodant, qui de grege ſuæ fidei commiſſo, quaſi de ſuo ſtatuunt, & illum pro ſua libidine aut iugulant, aut vendunt. Sed magis videtur ad veritatem, ſermoniſque textum, ſi de Romanis hæc intelligimus, qui non ſecus atque lanij de gregibus, id eſt, Iudæis ſuæ iam poteſtati ſubditis, durè admodùm ſtatuent. Et ideo ſubditur.

Et ego non parcam vltrà ſuper habitantes terram.] Addit nunc apodo- 17.
ſim Propheta, id eſt, accommodationem propoſitæ ſimilitudinis. Ideo enim gregem occiſionis pauit Zacharias, vt oſtenderet quiſnam maneret exitus populum nunc quidem liberali manu ab exilio, & penè à macello vindicatum, poſtea

verò

verò ignobili captiuitate, & miſerabili magis exitio perdendum. Paſce, inquit, pecus occiſionis, mactã, & vende ſine dolore, quia eodem ego modo non parcam vltrà populo iam toties à me ſeruato, ſed occidam, &c. Porrò *terra* hîc pro terra promiſſionis vſurpatur, iuxta regulam ſæpe traditam, qua docemur omnem terram determinatè ſumi pro illa de qua ſermo eſt. Vide cap. 2. Actuum ad illud, *ab omni natione quæ ſub cœlo eſt.* Vide infrà num. 37.

18. *Ecce ego tradam homines, vnumquemque in manu proximi tui.*] Hîc ſignificatur quomodo grex occiſionis venalis futurus ſit, neque vni addicendus domino; ſed multis, qui in miſeri pecoris iugulum crudeliter ſæuiant. Imprimis tradentur proximorum manibus, quod Romanorum temporibus, & ſub ipſam extremam cladem contigiſſe ſatis conſtat ex Ioſepho libro 5. de bel. capite 2. & lib. 6. cap. 1. & 4. Ex quo diſces domeſticum Iudæorum inter ſe odium quantum exitium attulerit miſeræ Reipublicæ. Et tempore Machabæorum multi ex Iudæis fuerunt in Antiochi caſtris: & de Iaſone, & Menelao dicemus poſtea.

19. *Et in manu Regis ſui.*] Cæſarem indicat; nam & ipſi dixerunt Ioann. capite 19. *Non habemus Regem niſi Cæſarem.* Cùm autem Imperatores alij Iudaicum genus variè iactauerint; maximè verò Veſpaſianus, & Titus, qui Rempublicam illam funditus deleuerunt. Cladem autem à Romanis acceptam perpetuam fore, neque ad ſuum iterum ordinem reuerſuros Iudæos, ſicut olim ex Babylone, ſatis probat, quod ſequitur ſtatim; *Et non eruam de manu eorum.*

Et paſcam pecus occiſionis propter hoc, ô pauperes gregis.] Accommodat nunc Deus protheſim, vt ita dicam, ad apodoſim. Quaſi dicat: quod dixi de cæde mutua ab inteſtinis Iudæorum odiis, & à Romanorum Principum armis, illud idem eſt, quod priùs dixeram, paſcẽdum eſſe pecus occiſionis. Deinde quemadmodum Lucæ cap. 19. longè antè vrbis excidium, dum conſiderat Deus tantam, támque ſpecioſam molem exciſum iri; *videns Ieruſalem fleuit ſuper illam, dixitque dolens. Quia venient dies in te, & circumdabunt te inimici tui,* &c. Sic nunc multis antè ſæculis eiuſdem populi idem deflet exitium. Sed præcipuè dolet illorum vicem, qui in eo infelici grege pauperes ſunt; ſicut etiam Ionæ cap. 4. vbi cùm ſermo eſſet de vaſtatione Niniue, dixit dolere ſe ſuper multa hominum millia, qui neſciunt quid ſit inter dexteram, & ſiniſtram ſuam. Miſeretur autem pauperum præcipuè: tũ quia in communi clade maiora ſolẽt ſuſtinere incommoda; tum quia minore ſuo patiuntur merito, plectuntúrque miſerè quidquid plerumque, ac maximè delirãt Reges. Et ideo horum vicẽ miſertus Deus clamat, *ô pauperes gregis.* 20. Dei in pauperes clementia.

21. *O pauperes gregis.*] Hæc verba ſuſpenſa videri poſſunt per apoſiopeſim familiarem in Scriptura, quæ in magno aliquo affectu adhiberi ſolet, & in qua id, quod ſuppletur, obſcurum eſt, & longiori indiget explicatione. Quid verò ſuppleri debeat, non facilè occurrit. Sed videtur non improbabile, ſi dicamus appellari hîc pauperes, & mãſuetos, atque humiles; nam hæc omnia valet vox Hebr. ענוים *Aniym*, vt iudicent an rectè faciat; dum gladio committit ingra-

tum pecus: & item, vt ſtatim videbimus, quàm leniter illud pauerit virga decore, deinde paulo ſeueriùs, vtiliter tamen virga funiculo, ac tandem reliquerit, aut permiſerit illius curæ, cuius perſonam referebat Zacharias, cùm iuſſus eſt geſtare vaſa paſtoris ſtulti. Eodem artificio vſus eſt in eadem omnino cauſa Iſai. 5. vbi etiam Iudices conſtituit viros Iudæ inter ſe, & vineã, quæ magno ſtudio, atque labore culta labruſcas reddidit domino ſuo.

22. Septuaginta, vbi noſter habet, *ô pauperes gregis*, reddũt, *in Chananitide*. Tranſlationis diuerſitas nata eſt ex literarum ſimilitudine: nam ſi ſeparatim legas cum vulgato לכן עיים *lachen aniyim*, ita vertendum eſt, *propter quod, ô pauperes*. Si coniungas, quod ſine dubio fecêre LXX. לכנעני *lecanhbni*, *Chananæum aliquid* ſignificat. Et iuxta hanc trãſlationem ſenſus videtur, quem Cyrillus indicat, nempe gregem illum qui in regionẽ Chananitidem inductus eſt, in paſcua nimirum pinguia, atque ſalubria, in iiſdem regionibus fore lacerandum. Et reuera ita contigit. Lege Ioſephum, & inuenies quomodo nulla fuerit pars paulo nobilior, quam non cõſtrauerit, fœdaueritque Romanus exercitus Iudæorum ſtrage.

23. *Et aſſumpſi mihi duas virgas.*] Locus hic difficilis eſt, & in eo explicando valdè laborant Interpretes. Quidam ad Christum Paſtorem referunt, neque ego contrà ſentio. Sed credo etiam conuenire Zachariæ, qui veri, atque ſolliciti paſtoris hac actione hieroglyphica typus fuit. Quare vt à pluribus ſententiis vel recenſendis, vel confutãdis abſtineã, cenſeo hæc & iniuncta fuiſſe Zachariæ, & ab eodẽ accuratè præſtita. Vt enim gregẽ paſceret, oportuit vt virgas aſſumeret paſtorales. Quòd verò eas ſumpſerit, & pauerit gregem, prętiteritque omnia quæ toto capite tradũtur, ſuis quæque locis probabimus. Illud interim vniuersè notandum, ſymbolis, & hieroglyphicis ſingulis ſingulatim ſuam explicationem adhiberi. Et ſic, puto, aliquid erit lucis loco maximè obſcuro.

In re paſtoritia duas videmus eſſe virgas, ſeu paſtorales baculos: alterum à ſummo modicè inflexum, qui ita regit pecus, minatur, ac terret: vt tamen illi nihil afferat nocumenti, & ideo à ſummo incuruus eſt, ne proiectus ſiue à prouido, ſiue ab irato paſtore plagam inferat, qui à Latinis communiter *baculus*, ab Hiſpanis *cayado* dicitur. Alterum non incuruum molliter, ſed præferratum vnco, quo tunc vtuntur paſtores, cùm pecudes capere ſtudent: quod tunc plerumque fit, cũ aut tondendæ ſunt, aut mulgendæ, aut certè iugulandæ. Latinè *pedum*, Hiſpanè vocatur *gancho*, quem etiam *hamatum baculum*, aut *virgam* poſſes appellare, vt indicat Philoſtratus apud Suidam, apud quem appellatur καλαβρόψ, qui dicit eo capi pecudes ſicut piſces hamo: quem videtur deſcripſiſſe Virg. Eclog. 5. dum pedum formoſum eſſe dicit ære, quo nempe præferratum eſt. 24. Duæ virgæ paſtorales.

Hæc duo virgarum genera etiã fuêre apud Hebræos, ad quæ ſæpe alluſum eſt in Scriptura. Ita Doctores Hebræi in illud Pſalm. 22. *Virga tua & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt*. Vbi duo etiam hæc genera agnoſcit Chaldæus, in quorũ altero legem ſignificari putat, quæ paſtoris prouidentiam, atq; indulgentiam prodit: in altero correctionem, 25. Pſal. 22.

nem, & caſtigationem, quę paſtoris
quidem prouidentiam indicat, ple-
nam tamen ſeueritatis. Altera virga
dicta eſt נעם *noam*, id eſt, *iucundæ*,
mitis; altera חבל *chebel*, quæ *dolo-*
rem ſonat, *funiculum*, & *laqueum*. Ad
priorem puto alluſum eſſe Pſalm.
Pſal. 89. 89. *Lætati ſumus pro diebus, quibus*
nos humiliaſti; Hebraicè, *lætifica nos*,
& ſtatim. *Reſpice in ſeruos tuos, & in*
opera tua, & dirige filios eorum (illud
dirige, verbum videtur paſtorale)
& ſit ſplendor Domini Dei noſtri ſuper
nos (Heb. נעם *noam*, id eſt, virga il-
la quæ appellatur *decor*) quaſi dicat
Propheta: ſatis diu deſæuiit in nos
virga, quæ appellatur *funiculus*, ſeu
dolor; fac vt aliquando ſit ſuper
nos virga illa, quæ vocatur *decor*.
Ad virgam funiculum alluſum eſt,
Pſal. 2. cùm dicitur Pſalm. 2. *virga ferrea*,
Thren. 3. id eſt, præferrata; & Thren. 3. *virga*
indignationis. Iſai. 10. *virga furoris*. &
1. Cor. 4. Paulus 1. Corinth. 4. dum ait. *Quid*
vultis, in virga veniam ad vos, an in
charitate, & ſpiritu manſuetudinis? id
eſt, in virga *funiculo*, vel in virga
decore.

26. Virga decor. Has ergo duas virgas ſumpſit Za-
charias, vt iniūctum ſibi mādatum
expleret. Priorem, vt ſe mitem præ-
beret, qua paſceret molliter in
amœnis paſcuis, & ſibi incommo-
da omnia ſubiret, ne quid incom-
modi accidat commiſſo gregi.
Quod fecit olim Iacob, qui ne ma-
crum, aut ſterile pecus eſſet, ipſe du-
ras, atque inſomnes tranſigebat no-
ctes. Fecit etiam Dauid, qui ne ouis
periret in leonis faucibus, ipſe ſe
audacter in vitæ periculum offere-
bat. Fecit denique bonus Paſtor
Chriſtus, qui errantem ouem ſuis
ſublatam humeris ad caulas redu-
xit; & animam ſuam poſuit pro oui-
bus ſuis.

27. Sumpſit etiam alteram virgam
præferratam vnco, & quaſi hama- Virga funiculus.
tam, quæ à crucib. pecudē capit, ſi-
ue vt acri curet medicamēto, à ſca-
bre, ſiue vt à villis nudet, ſiue vt gla-
dio tradat, & macello. Hæc verò
virga optimè appellatur *funiculus*:
quia non aliter capit à pedibus
ouem, quàm funis, aut laqueus.
Vnde à Latinis dicitur *pedum*, qua-
ſi pedica, quæ pedes vincit ac tra-
hit.

Hæc verò duo ſymbola ſatis
oſtendunt quàm populum ſuum
Deus humaniter, ac prouidè tra-
ctarit; vt virga decore rexerit, in pa-
ſcuis collocauerit vbertatis eximię:
& ad poſteriorem virgam non an-
tè venerit, quàm vbi priori profici
nihil videt. Ac tandem ad ſtulti
paſtoris vaſa progreſſus ſit; quod
extremæ calamitatis momentum
habet.

Et ſuccidi tres paſtores in menſe vno, 28.
& contracta eſt anima mea in eis.] In
hoc loco exiſtimo eſſe hyſterō pro-
teron, aut prolepſim, per quam
aliqua ante ſuū tempus explicātur.
Nam priùs coarctatam eſſe animā
oportet, & abſciſſam virgam, quæ
vocatur *decor*; quàm occiſos eſſe
tres paſtores, quos ſuſtulit altera
virga, quæ dicitur *funiculus*. Illud
contracta, ſatis explicat quomodo
Deus gregem ſuum pauerit virga
illa, quæ dicebatur *decor*, animo
nempe liberali, ac tenero, qualis
ab Iſaia deſcribitur cap. 40. *Sicut pa-*
ſtor gregem ſuum paſcet, in brachio ſuo
congregabit agnos, & in ſinu ſuo leua-
bit, fœtas ipſe portabit. Deinde verò
cùm grex tanta abuteretur huma-
nitate paſtoris, contractus eſt ani-
mus ille largus, & profuſus, & qua-
ſi pertæſus ingratum, & peruicax
gregis ingenium, more hominis in-
tenſi, ſuique laboris diſpendio per-
moti, dixit: *Non paſcam vos, quod mo-*

ritur, moriatur, id eſt, pereat, ac laceretur, nil mea refert.

29. Antequam ad huius ſymboli explicationem, & corticis medullam accedo, quid in ſymbolo ipſo præceſſerit, explicato opus eſt. Et primùm, veriſimile mihi eſt, ſicut in Oſeæ nuptiis cum fornicaria, in catenis modò ligneis, modò ferreis Ieremiæ, quaſi in imagine propoſitus fuit ſtatus Iudæorum; ſic etiam in hoc paſcendi genere obiectam eſſe eidem variam pro temporum, rerúmque varietate formam aſpectabilem. Quare verè pauit Zacharias gregem occiſionis, priùs molliter, ac benignè, deinde tres paſtores ſuccidit, & perfecit reipſa, quæ illi iniuncta ſunt, & quæ hîc facta commemorantur. Nunc explorandum eſt, quinam in hoc ſymbolo ſint tres iſti paſtores, quos ſuccidit Zacharias: nam de ſignificatione poſtea. Qua in re omnino diuinandum eſt, atque adeò ignoſcendum, ſi quicquam alicui audaciùs à me dictum videatur, quandoquidem in hac hieroglyphica ſpecie illuſtranda, quem ſequar ducem nullum habeo, & coniecturæ incertæ ſunt.

30. Tres iſti paſtores, aut propriè fuêre tales, aut figuratè; prius mihi veriſimile eſt. Nam cùm Zacharias adhuc geſtaret virgam decorem, & benigniùs gregem paſceret, tres alios paſtores, aut ſimul, aut cum ſucceſſione, in eam curam ſocios adhibuiſſe videri potuit. Qui tamen ſuccisi ſunt, vel à paſtore prouido, quia parùm erant idonei paſcendo gregi, dum adhuc geſtaret virgam decorem; vel à paſtore inſenſo, cùm iam accepiſſet virgam funiculum; quia tanta cura, atque prouidentia tam ingratum, & inutilem gregem indignum cenſebat. Neque huic explicationi incommodat, quòd ſuccisi dicantur paſtores illi tres: neque enim vox Latina *ſuccidit*, aut aut Hebraica אכחד *accher*, *occidere* tantùm ſignificat, ſed *abſcondere*, *celare*, *ſubmouere*. Et in hunc ſenſum videntur accepiſſe Lxx. dum reddunt eam vocem ἐξαρῶ, id eſt, *auferam*. Quare iuxta hanc explicationem paſtores illi occiſi non ſunt; ſed à paſcendo ſubmoti. Quòd ſi ita eſt, ſatis apparet quàm vilis ſit illa triginta argẽteorum merces, de qua ſtatim, pro tanta, ac tam prouida tot paſtorum cuſtodia.

Sed non minùs ad veritatem, & textum hieroglyphicum viſum eſt, ſi tres paſtores, tres arietes gregis ductores intelligamus, qui à paſtore condocefacti reliquo gregi præeunt, ducúntque ad paſcua, & inde rurſus ad ſtabula reducunt, qui ab Hiſpanis dicuntur *los manſos*. Quod fieri ætate noſtra nemo neſcit; & olim etiã ante hoc tempus Zachariæ fieri ſolitum colligitur ex Virg. Eclog. 7. qui capro hœdos videtur commiſiſſe. 31. In gregibus aliqui aliorum duces.

Vir (inquit) *gregis ipſe caper deerrauerat.*——

Eius veſtigia, & ductũ reliquos fuiſſe ſequutos, indicat quod ſequitur.

——*caper tibi ſaluus, & hœdi.*

Et lib. 12. Æneid. de tauris idem indicatur; vbi cùm deſcriberetur pugna inter duos tauros, ſubditur:

Stat pecus omne metu mutum, muſſántque iuuencæ;
Quis pecori imperitet, quem tota armenta ſequantur.

Hoc idem de arietibus, & hircis docet Ariſt. de Hiſt. animal. lib. 6. c. 19. *Singulis*, inquit, *ouibus ſinguli duces conſtituuntur, qui quoties eo nomine à paſtore vocentur, antecedunt, quod ab ineunte ætate facere aſſueſcunt.* Id verò 32.

maxi

maximè apud Hebræos in vſu fuiſſe docet vox אתודים *Atudim*, quæ *hircos* ſignificat, qui gregi præeunt, & ab iis per metaphoram Rectores, & Principes vocantur. Tranſlationes autem huiuſmodi nonniſi à rebus maximè notis, atque vſitatiſſimi ſolent. Vide quæ ſuprà diximus cap.10. ad illud, *ſuper paſtores iratus eſt furor meus, & ſuper hircos viſitabo.* Vbi qui priori loco dicuntur paſtores, iidem poſteriori vocantur hirci. Non ergo videtur durum ſi metaphoram reciprocam hîc eſſe dicamus: & quemadmodum Principes, & paſtores vocantur hirci, aut arietes, qui præeunt; ſic etiam hirci, aut arietes, paſtores appellẽtur. Horum ergo tres dicit Zacharias præ nimia animi offenſione à ſe fuiſſe occiſos. Ex quo apparet, quid reliquum futurum ſit de reliqua minori, atque ignobiliori turba.

Niſi mauis hæc de canibus intelligere, qui multo meliùs paſtores dici poſſunt. Nam & hi clamant, excubias agunt, & omnia pene munera paſtoris obeunt. Quare qui præiunt, canes vocantur Iſai.56. *canes muti non valentes latrare.* Eſt autem offenſi animi maximum ſignũ, cùm paſtor, quos habet curæ, atque laboris ſocios perimit.

Et contracta eſt anima mea in eis.]
33. Sicut anima Iudæorum affecta fuit in Deum; ſic viciſſim anima Dei in eoſdem affecta. Quod etiam dixit antè Dauid Pſ.17. *Cum ſancto ſanctus eris, & cum viro innocente innocẽs eris, & cum peruerſo peruerteris.* Quid ſit, animam Dei eſſe contractam, ſuprà indicauimus. Hebr. ותקצר *vatikſar*, quod ſignificat *coanguſtatam eſſe*: nam animus antea tam ad largiendum profuſus contraxit ſe, & pronam illam liberalitatem repreſſit. Porrò, vt Euſeb. refert lib. 10. de Demonſtr. Euangelic. Demonſt. 4. Aquila, & Theodotion verterunt, ὀλιγοψύχησε, i. *exanimata eſt*, aut; *deliquium paſſa anima mea.* Quæ mirè explicant, & Dei bonitatem, qui maximè dolet, ſi quando cogitur propter noſtra peccata in nos ſæuire (vt oſtendit etiam Gen. c.6. *Tactus dolore cordis intrinſecus; delebo, inquit, hominem quem creaui.* & Iſai. 1. *Heu conſolabor ſuper hoſtibus meis, & vindicabor*) aut à ſua liberalitate ceſſare, dum in peccatorem Deus exanimatus eſt, & quaſi curam eius abiecit. LXX. verrunt, *& grauabitur anima mea ſuper eos.* Quæ dicendi ratio ſignificat valdè quo ſit modo Deus in peccatorem affectus: nempe eo, quo ille qui venenum hauſit, qui à dolore, atque moleſtia leuari non poteſt, donec illam veneni acerbitatem euomuerit. Sic Deus laborare videtur, & grauari donec iram euomat, quam homo ſecundùm duritiam, & impœnitens cor in diuino pectore theſaurizauit.

Siquidem anima eorum variauit in me.] 34.
Hebr. בחלה *bachalah*, id eſt, *tædio affecta eſt*; quaſi dicat: Citò defatigati ſunt obediendo mihi, licèt ego molliter enutrierim; quare alia paſcua amabant, & ſubeſſe paſtoribus aliis ſtudebant. Aquila vertit; *anima eorum immaturauit in me*, vt refert Euſeb. lib. 10. de Demonſtr. Euang. Dem. 4. Græcè ἐπίρκασεν, id eſt, *mollis facta eſt*, ſicut poma nimis matura, quæ parum abſunt à putredine, in quibus vt nulla firmitas, & durities eſt; ſic in grege nulla fuit in ſuſcepta vitæ ratione conſtantia. Et eſt iſta tranſlatio ad ſpiritualem ſenſum, moreſque perquàm bella, quia grex, id eſt, ſubditi, qui ſibi putant aduenille mẽtis maturitatem; id eſt, qui in ſe ad ſua tractanda fa-

Subditi ne ingenio ſuo ac prudentię cõfidant.

tis putant eſſe cõſilij, digni ſunt, qui nimiũ præcocis maturitatis pœnas deut ſublatis paſtoribus, à quibus gubernari poſſent multo commodiùs. Septuaginta vertunt, *rugierunt in me*, id eſt, ſæuierunt, & qui tanquam oues eſſe deberent manſuetæ in prouidum, & amantem paſtorem, facti ſunt ſicut leones ſæui. Eadem eſt ſententia Ierem.12. *Facta eſt mihi hæreditas mea quaſi leo in ſylua: dedit contra me vocem; ideo odiui eam.* Quocumque modo accipias, eadem eſt huius loci ſententia: Népe ideo animam Dei eſſe contractam; quia anima variauit Iudæorum: nam qui priùs humiles eſſe cœperant, obſequentéſque diuinæ legi; cùm ſuo ſe iudicio mallent quàm diuino regere, contra Deum non ſolùm arrogantes, ſed etiam audaces, & feroces ſpiritus aſſumpſerunt.

35. *Quod moritur, moriatur.*] Phraſis Hebræa, qua ſignificant ſe nihil curare quid rerum fiat; idque cum faſtidio, quaſi dicant; trahãtur per me omnia pedibus, & pereant. Qua etiam forma idem Hiſpani ſignificant, dicunt enim cum eodem affectu: *venga loque viniere, muera qui en muriere.*

36. *Et tuli virgam meam, quæ vocabatur decor, & abſcidi eam.*] Statuit Zacharias inſtinctus à diuino Spiritu non iam amplius vtendum eſſe indulgentia in efferum illud, & ingratum pecus. Quare abiecit decorem, & ſumpſit funiculum. Hæc quæ præceſſerunt, vt dixi, per hyſteron proteron dicta ſunt: nam occiſos eſſe tres paſtores, & illud, *quod moritur, moriatur*, non eſt eius, in cuius manu ſit virga decor: à funiculo potiùs paſtorum cædes, & vox doloris impatiens naſcitur, quàm à decore.

Vt irritum facerem fœdus meum, quod percuſſi cum omnibus populis.] 37.
Hæc verba in hoc hieroglyphico ſermone Prophetæ ſunt, qui oues populorum paſcebat ex pacto, non ſuas. Qui cùm fregit virgam, omnino ſignificauit nolle ſe iam amplius tam moleſto pecori paſtoritiã operam nauare. Et ita ex eo die irritum fecit pactum, quod cum populis inierat: nam, vt patebit infrà, mercenariam operam populis omnibus, id eſt, his qui ex captiuitate redierant, locauerat. Notum eſt autem, vt docet Hieronymus in illud Iſai. 13. *Vt diſperdam omnem terram*, & nos pluribus oſtendimus in illud Act. c. 2. *ab omni natione quæ ſub cœlo eſt*; hanc vocem *omnis*, & ſimiles non vniuerſè de omnibus omnino eſſe accipiendas; ſed de regione, aut gente, de qua ſermo eſt. Et ſic exiſtimo omnes populos, cum quibus pactum iniit, eſſe omnes illos, ad quos hoc vaticinium pertinebat, id eſt, eos qui à Babylone remigrauerant. Qui populi multi dici poſſunt, quia in plures vicos, atque oppida diſtracti erant; vt conſtat ex Eſdra lib.1.c.2.n.1. Qui cùm ageret de populo in patrias ſedes reſtituto, ait; *& reuerſi ſunt in Ieruſalem, & Iudam, vnuſquiſque in ciuitatem ſuam.*

Et cognouerunt ſic pauperes gregis, qui cuſtodiunt mihi, quia verbum Domini eſt.] Illi pauperes ad quos antea Dominus locutus fuerat, cùm dixit ſuprà, *propter quod, ô pauperes gregis*; quóſque Iudices, aut ſpectatores conſtituerat, vt probabile cenſebamus, cognouerunt, & afflatum à Deo Prophetam hæc deſignaſſe, & quid Deus in hoc obſcuro ſymbolo, ſiue ænigmate ſignificare voluerit. Credo autem hæc poſtrema verba includenda eſſe parétheſi: nam quod ſtatim ſubditur de mercede, 38.

ad

ad alios potiùs videtur ſpectare, quàm ad hos, qui pauperes inducuntur,& amici Dei. Illud, *qui cuſtodiunt mihi*, Hebraiſmus eſt, pro *cuſtodiebant, & obſeruabant me*; Hiſpanè, *eſtaban a la mira*: quid nempe facerem; nam illa paſtione hieroglyphica aliquid latere arcani conſilij ſuſpicabantur, à Domino admoniti illis verbis, *propter quod, ô pauperes gregis.*

Et dixi ad eos.] Scilicet populos, quorum paſcebat greges, non ad pauperes gregis.

Si bonum eſt in oculis veſtris, afferte mercedem meam.] Quia mercenarius Propheta alienum pecus paſcebat, petit iam mercedem, de qua cum pecoris dominis antè conuenerat; quaſi diceret, ſi eiuſmodi eſſent, vt tam longum, aſſiduum, atque moleſtum laborem compenſarét, futurum, vt poſtea etiam paſceret. Et ideo videtur addidiſſe, *& ſi non, quieſcite.* Ac ſi dicat: ſi parcè, atque auarè pretium operę mihi numeratis, fruſtra me rurſus in eandem curam aduocabitis. Seu certè, quod magis reor, modeſtus hic paſtor mercenarius conſtitutum antè pretium locatæ operæ recipere noluit priuſquam ſuus labor, atque induſtria aliis eſſet probata. Quare monet, vt ipſi videant quãtùm laboris, quàm vigilanter, & aſſiduè in paſcendo pecore poſitum ſit. Quòd ſi eorum voluntati ſatisfactum, & iudicio probatum ſit, afferant mercedem. Porrò *bonum eſſe in oculis alicuius*, nihil eſt aliud quàm placere, aut probari.

37. *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.*] Pauerat Propheta alienum gregem, vt eſt veriſimile, longo tempore: nam dum virgam *decorem* geſtauit, aliquot menſes poſuit ſuauiter, ac molliter: dum verò illa abiecta *funiculum* ſumpſit, exegit ſaltem vnum menſem durè, atque aſperè: quia vno menſe dicitur tres occidiſſe paſtores. Tam longo, atque moleſto labori exiguũ triginta argenteorum pretium redditum eſt ab ingratis, & auaris hominibus: præſertim ſi ſuo ſumptu Propheta tres alios paſtores conduxerat, quos haberet in eo labore ſocios. Quare vilem illam pecuniam præcipit Dominus, vt ad ſtatuarium proiiciat. Huc vſque typus. Hæc iterum ad veritatem, & allegoriam referamus: & quomodo ad extrema Iudaicæ Reipublicæ tempora pertineant, exploremus.

Explicatio allegorica ſuperiorum.

ET aſſumpſi mihi duas virgas.] Ita 40.
ſe geſſiſſe Deum cum populo ſuo, vt priùs leniter tractarit, & amanter, id eſt, vſus fuerit virga, quæ appellatur *decor*, ſatis ex ſacra Scriptura conſtat. Et quàm ingratè atque inuerecundè tantæ humaniti reſponderit veſanus populus, omnia propè tempora ab exitu ex Ægyptiaca ſeruitute ad Chriſtum vſque teſtantur. Qua de re longæ, atque aſſiduæ querimoniæ ſunt apud Prophetas. Sed cùm hæc, quæ de duabus virgis à nobis dicta ſunt, in omnia Hebræorum tempora cõueniant, dubitare aliquis meritò poſſet, an de omnibus ſimul, aut de illorum aliquo dici debeant. Et quidem, ſi ſingula ſæcula expendamus, inueniemus ſingularem Dei beneuolentiam, & paternam ſollicitudinem in ſuos: deinde illorum impietatem, ac peruicaciam ſeueriùs eſſe mulctatam: ac tandem vno menſe

menſe,id eſt, breuiſſimo ſpatio tres paſtores eſſe ſublatos. Nam ſi primum tẽpus,id eſt,illud quod Ægyptiam ſeruitutem conſequutum eſt, intueare, tam humaniter benignus paſtor gregem amplexus eſt, vt portauerit in humeris ſuis, cuſtodieritque ſicut pupillam oculi ſui.Deut.32. Deinde ſumpto funiculo duriùs accepit.Lege totum caput. Ad extremum breui tempore tres paſtores ſuccidit,Aaron, Moyſem, & Mariam. Alterum tempus fuit,quo exactis Iudicibus per Regiam poteſtatem adminiſtrari cœpit Iudaica Reſpublica.Nam ſub ea tempora grauiter afflicta fuit à Philiſtinis,accepta magna clade, & arca capta, & tribus paſtoribus interfectis,Heli,Ophni,& Phinees. Alterum tempus, cùm extincto Regio nomine,& populo illo lauto,ac nobili in Babylonicam ſeruitutem dato,mutata eſt forma Reipublicę, réſque Iudaica per Sacerdotes, & duces gubernari cœpta: quo tempore tres paſtores, vel extincti, vel ſummoti ſunt à cura, cuſtodiáque gregis. Hi verò fuêre Ioacim, & Ioachim, ſiue Iechonias.4. Reg.c. 24.& Sedechias.4.Reg 25. quorum ſuccìſionem ſecuta eſt miſerabilis Hieroſolymorum vaſtitas.Sub hoc tempore in funiculo Deus pauit populum in alieno ſolo captiuum.

41. Poſtquam ab hoc exilio populus reſtitutus eſt, rurſus Deus ſumpſit virgam decorem,pauitque gregem quàm molliſſimè,nimirum ſicut pupillam oculi ſui, vt in hoc Propheta pollicitus eſt c.2.8.9.10. ſumpſit tamen poſtea funiculum, non longè ante Euangelij tempora, caſtigauitque populum adeò durè, vt non ſolùm externis armis debellãdum, ſed etiam domeſticis odiis, ac ſeditionibus conficiendum traderit. Tunc autem tres paſtores occiſi ſunt.Qui fuiſſe videntur ſiue tres fratres Machabæi,Iudas,Ionathas,& Simon, quibus extinctis res Iudaica grauiter afflicta fuit,ſiue,vt plerique exiſtimant,magiſtratuum tres ordines, Sacerdotum, Iudicum, & Prophetarum: nam ſub Chriſti tempore aut ſublati erant, aut fœdè corrupti. De quibus ſtatim.

His breuiter non tam expoſitis, quã propoſitis, quod ad huius corticis medullã attinet. Quidã priorẽ virgã legẽ naturalẽ eſſe putant,quæ omnes latè gentes moderabatur: poſteriorẽ legem ſcriptã, quæ ideo funiculus vocata eſt, quia contracta magis,& ad illum populum cõſcripta, qui Dei funiculus appellatur.Deut.32.*Iacob funiculus hæreditatis eius.* Ita Hugo, Albertus,Ribera, Hieronymus.Alij in lege veteri funiculum,in Euangelio decorem intelligunt.Sed mihi veriſimilius eſt, id quod antè diximus,in virga decore Dei benignitatem,in funiculo eiuſdem ſeueritatẽ indicari. Quod videtur omnino eſſe dicendum, ſi quæ ſequuntur ad vrbis Solymitanæ vaſtitatem pertinent, quæ per Romanos illata fuit. Et ſanè actiones iſtæ hieroglyphicæ magis videntur eſſe ſymbola rerum futurarum,quàm iam præteritarum monumenta; vt ſunt reliqua omnia, quæ in hac ſpectantur Prophetia. 42.

Et occidi tres paſtores in menſe vno.] S.Hieronymus, Haimo, Ribera, & alij quidam hos paſtores eſſe putãt Moyſem, Aaron, & Mariam: ſed Hieronymus non cenſet improbabile eſſe Reges,Sacerdotes,& Prophetas. Idem ſequitur Theodoretus,& Cyrillus, niſi quòd pro Regibus legis peritos adhibet. Quod etiam placet quibuſdam ex Iunioribus, 43.

tibus, Galatino, & vtrique Palacios. Et hoc mihi multo probatur magis, quia cùm hîc ſermo ſit, vt patet, de calamitate, quæ populum Iudaicum poſt Zachariæ tempora vexauit, de excidio putâ ciuitatis, & templi, de his peccatis, atque hominibus, ſiue ordinibus actũ oportuit, quę cladis illius cauſa fuerunt, & illius incendij proxima fax. Nam alia peccata, ſiue perſonas, quæ hoc Zachariæ ſæculum anteceſſerunt, aliæ calamitates conſecutæ ſunt. Quòd verò hæc tria ſub Chriſti tempora defecerint, ſatis, credo, notum eſt: nam imprimis defecit Prophetia: vt enim eſt Hebræorum traditio, quos noſtri communiter ſequuntur, poſt Malachiam ad tempus vſque Chriſti nullus fuit Propheta. Defeciſſe præterea ex ſtirpe Dauidica Regiam poteſtatem, certius ex Iacobi vaticinio Geneſ. 49. quàm vt probari debeat. De Sacerdotio ſummo, conſtat ex Ioſepho, Romanorũ arbitratu, atque etiam Herodis datum, & ablatum eſſe propè ſingulis annis, & plerumque venale. Quòd ſiquis concilium, quod ab Hebræis vocatur Sanhedrim, ad hunc numerum pertinere putet, hoc quoque aut omnino, aut certè magna ex parte ſublatum eſt à Romanis, & tranſlata iudicandi poteſtas ad Prætores Romanos. Ita Genebrardus in Chron. ex ſententia Hebræorum anno Chriſti 15. & Galat. lib. 4. c. 4. quod nonnulli colligunt ex illo Ioan. 18. vbi Pontifices dixerunt: *Nobis non licet interficere quemquam*; licebat autem per legem Deut. 17. Significât ergo per Romanorum poteſtatem ereptum eſſe ſibi, quod per legem licebat. Illud verò concilium in captiuitate duraſſe docet Galatinus ſuprà ex ſententia Hebræorum, &

probatur ex illo iudicio, quo ſenes, & Iudices populi capitali ſupplicio damnauerunt Suſannam. Dan. cap. 13.

In menſe vno.] Menſis vnus non 44. ſignificat tempus, in quo à Domino tres paſtores occiſi ſunt; nam longius multo fuit illud ſpatium: ſed in quo à Zacharia typicè tres ſunt vel occiſi, vel ſummoti. Vnus verò menſis typicè longioris ſpatij ſymbolum eſſe potuit: ſicut vnus dies vnius anni ſymbolum eſt. Ezechiel. c. 4. *diem pro anno dedi tibi.*

Explicatio hyſtorica.

45. ET *dixit Dominus ad me: Proiice illud ad ſtatuarium.*] Hinc iam liquet, quemadmodum hæc omnia ad Prophetam pertineant; quãdo vile illud operæ locatæ pretium iubetur ad ſtatuarium proiicere. Locus autem hic difficillimus eſt, multúmque negotij attulit optimis ingeniis. Quare in eo nos paululùm immorabimur. Pro *ſtatuario* in Hebræo eſt יוצר *ioſer*, quod variè ab Interpretibus exponitur. Septuaginta *conflatorium* reddunt, vt habemus in codice magis correcto; & quædam addunt explicationis, vt reor, gratiâ, quæ in textu non ſunt. Sic enim illi: *depone eos in conflatorium; & conſiderabo ſi probatum eſt, ſicut probatus ſum pro eis.* Eodem modo Aquila, & Symmachus, vt refert Euſebius lib. 10. de Demonſt. Dem. 4. Sed Aquila etiam vertit *plaſtem.* Neque diuo Hieronymo, qui *ſtatuarium* in textu verterat, hæc Aquilæ tranſlatio diſplicet; nam in Commentariis ait optimè *ſiclorem*, aut *plaſtem* verti potuiſſe. Eſt autem hoc loco ſtatuarius, qui ex quauis

materia ſigna fingit, aut conflat. Sed hîc omnino vox Heb. יוצר *ioſer*, iuxta familiarem vſum, in Scriptura illum ſignificat, qui aliquid fingit ex argilla, & luto. Quis verò ſit hic ſtatuarius incertum eſt. Hieronymus, & cum eo complures alij, Rupertus, & Ribera, & ex Hebræis R. Abraham, Deum eſſe putat, qui omnium plaſtes, & formator eſt. Et accommodatè ad hæc locum exponit in hunc ſenſum Hieronymus. Proiice ante Deum, vt ipſe iudicet, quàm malè ab auaris tui laboris merita compenſentur. Quod perinde videtur, ac ſi dicat: videat Dominus, & iudicet. Qui cùm omnium formator ſit, nouitque cuiuſque dignitatem, & merita, videat Dominus, & iudicet, quàm ſit illa exigua, atque vilis merces.

46. Ego hic, quod in rebus obſcuris aliquando licet, aliquid aggrediar nouum, & eo nomine minus mihi gratum; ſed non ſine aliquo fundamento, niſi me ipſum fallo. Viliſſima ſanè fuit illa merces pro tam longo, atque moleſto labore: adde etiam & pro mercede alia maiori, qua aliorum paſtorum, quibus ad paſcendum gregem ſociis vteretur, operam redemerat, vt ſuprà veriſimile putabamus. Neque minore pretio conduceret populus ille ingratus, & improbus ſtatuam aliquam ſeu fictilem, ſeu fœno, aut alio quouis tomento refertam, quã vellet ſuo gregi regendo, atque cuſtodiendo præponere, ſicut ligneũ, aut ſtramineum Priapi ſimulacrũ à prophanis ſtatuitur hortorum cuſtos. Ait ergo Deus: Proiice ad ſtatuarium, qui ſigna ex argilla fingit, pretium hoc decorum, ironicè, id eſt, ridiculum, vt ipſe è luto paſtorem aliquem, aut idolum paſtoris fingat, cuius præſentiam alij tam vili mercede coëmant: neque enim illud ſordidum, & ignobile pretium alterius operam dignè remunerare poteſt. Qua loquendi figura ſatis aptè pretij illius momenta extenuauit. Neque exiſtimo aliud voluiſſe Deum in hoc typo ſignificare, quàm viliſſimum æſtimatum eſſe Prophetæ laborem, & illum à ſcelerato populo habitum eſſe ludibrio. Quam fuiſſe Dei mentem ſatis videtur cognouiſſe Zacharias, quandoquidem non abijt ad ſtatuarium, ſeu plaſtem, vt verba ipſa indicabant propriè, ſed ad templum, vbi ſine dubio neque figulus, neque ſtatuarius erat. Proiecit tamẽ ad Sacerdotes, qui gregis videbantur eſſe domini: & fortaſſe exprobrãs illis auaritiã & ſordes, cùm proiiceret, addidit, ſibi vt ab ſtatuario, & plaſte fictilem paſtorem prouiderent, quem ſuo pręficerent gregi; neque enim alium paſtorem tam exigua mercede conduci poſſe. Et hæc ſit prima expoſitio.

Secunda expoſitio. Ad ſtatuariũ iubetur proiici pretiũ illud, vt ex eo lutũ emat pro fingendis vaſis: tã vili namque mercede lutum potiùs emi, quàm hominum labor, & induſtria poteſt. Et eſt ſententia non valdè à ſuperiori diuerſa, & allegorico ſenſui accommodatiſſima; de quo ſtatim. Et illud *proiice*, non parum fauet; quaſi dicat Deus, pretium illud omnino contemnendum, & emendum eo potiùs lutum, quàm ingenui hominis operam. Exiſtimo autem *figulum*, ſeu *plaſtem*, prouerbialiter ſumi pro luto, & puluere, quia circa lutum verſatur eius ars, ea figura, qua materia intelligitur, ex eo qui materiam illam verſat, & tractat: quomodo morti proximum ad Lybitinam mittimus, quia illa curat, & vendit; quæ ad funus ſpe- 47.

Lutum pro re vili.

Reg. Materia intelligitur ex eo qui in ea materia aliquo modo verſatur.

ſpectant; & Vulcano aliquid tradi emendandum dicitur, cùm in igné proiicitur, in quo ſe Vulcanus, & ſuam artem exercet. Sic cùm iubemus aliquid ad boues, ſeu ad porcos mitti, paleas ſignificamus aut glandes, aut certè aliquid vilius. Sic ergo, cùm aliquid ad plaſtem proiicimus, lutum eſſe ſignificamus, quia in eo verſatur eius opera. *Lutum* verò pro re viliſſima metaphoricè ſumi in ſacra Scriptura ſatis notum. Sap. 7. *tanquam lutum argentum in conſpectu illius*, id eſt, viliſſimũ eſt, & c. 15. *luto vilior vita eius.*

48. Tertia expoſitio eſſe poteſt ſatis & rerum euentibus, & Iudæorum meritis accommodata, ita vt hac actione hieroglyphica Iudæis prænuntietur illa clades, quæ à Romanis ſuæ Reipublicæ comparata eſt. Contulerat Ieremias cap. 32. tantumdem fere pecuniæ in agrum, qui, vt ſtatim dicemus, ager figuli dici potuit, & librum, atque inſtrumenra emptionis clauſit in vaſe fictili, quod in agro illo ſepultum eſt. Hæc verò prædixère aliquo modo, certè anteceſſerunt cladem illatam à Chaldæis. Ad huius igitur imitationem Zacharias prædicit non diſſimilem cladem inferendam à Romanis, dum triginta argẽteos ad figulum mittit, qui illos, ſeu illorum pretium in vaſe includat à ſe formato, nempe fictili.

49. Quarta expoſitio: quia pretium iſtud vile, quo emptus eſt tam bonus, ac ſollicitus paſtor Zacharias, figura eſt eius paſtoris, qui poſtea venditus eſt à proditore Iuda, iubet Deus, vt ad ſtatuarium proiiciat illam pecuniam, ſeu, vt alij vertunt, ad conflatorem, vt ex ea figuram faciat; illud enim eſt ſtatuarij præcipuum munus, quaſi dicat: Vilis hæc merces, qua emptus eſt talis paſtor, figura eſt illius iniquæ mercedis, qua ego aliquando venalis ero. Quam expoſitionem videntur probare, quæ ſtatim ſubiiciuntur, vbi Deus typum, & figuram ad veritatem accommodat, dum dicit: *Decorum pretium, quo appretiatus ſum ab eis.*

Has expoſitiones adduxi, in quibus, ſi audaciùs egiſſe videor, cùm ſine duce pergam, facilè, credo, veniam obtinebo: cùm obſcurus ſit locus, & valdè celebris; cui aliquid attuliſſe lucis, ſi modò id alicui contingat, magnum eſt operæ, atque ſtudij pretium. Ex iis elige quam malueris, niſi omnes reiiciendas putaueris: nam mihi promptum non eſt ſtatuere quænam illarum cæteris præferenda ſit.

Decorum pretium, quo appretiatus ſum ab eis.] Qui ſuam operam alteri locant, quaſi ſe ipſos vendunt, quia ſibi ipſis libertatem, id eſt, moralem vitam, eripiunt. Eſt autem veriſimile non tantùm pro impenſa rrium, aut quatuor menſium opera datam eſſe exiguam illam mercedem Zachariæ; ſed pro toto illo munere, quod obiturus eſſet in paſcendo grege; nullo definito temporis ſpatio. Quare vita Zachariæ triginta argenteis æſtimari videbatur. Accõmodat ergo Deus figuram hanc in Zacharia propoſitam, & explicat, quò ſpectet myſticus ille ac hieroglyphicus labor, tam vili mercede compenſatus. Dicit ergo Dominus populum illum extremis ſuæ Reipublicæ temporibus non aliter futurum in ſe, quàm tunc in Zachariam ſui typum fuiſſet. Laborarat Chriſtus diu, variéque rexerat Iudaicum gregem, modò virga decore, modò funiculo, prout gregis varia ratio, atque commoditas exigebat: emptus eſt 50. Qui aborem alteri locat, ſibi moraliter moritur.

tradente proditore Iuda, à Sacerdotibus, Principibúſque Synagogæ, id eſt, Iudaici gregis, triginta argenteis, hoc pretio Chriſtus appretiatus, hoc emptus fuit. Neque ea pecunia Chriſto impenſa, vt eius muneraretur labor, ſed vt ea proditus morti traderetur. Vilis ſanè merces eſt triginta argenteorum; ſed grauior iniuria, quòd ea non ad Chriſti commoditatem, ſed ad eius potiùs mortem expenditur.

51. *Grauis Iudæorum iniuria in Chriſtum.* Hîc obiter nota vſque adeò vilem, & execrandam viſam eſſe Iudæis pecuniam è Chriſti venditione redactam, vt impium exiſtimauerint illam in Corbonam mittere, id eſt, ad templi vſum conferre, & ſacrificiorum ſumptus. Cùm enim Deut. c.23. præcipiatur ne quæ abominationi ſunt, in templum inferantur: ſic quia immundam, & abominabilem putabant illam pecuniam, à templo, id eſt, ab vſu ſacro abdicauerunt: peinde atque ſi pretium eſſet canis, aut proſtibuli merces: nam hæc nunquam admittebantur in templum.

52. Nunc oportet examinemus longam quæſtionem exagitatam à multis, & quæ nondum eſt à quoquam definita; cur quæ hîc tradita ſunt à Zacharia, eadem Matt. c.27. attributa fuerint Ieremiæ Prophetæ? Nam cùm dixiſſet ibi Matthæus

Matt.27. triginta argenteis emptum fuiſſe agrum figuli, addidit. *Tunc impletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam Prophetam dicentem, & acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Iſraël: & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.* Sunt qui putent hoc teſtimonium Ieremiæ quidē eſſe, ſumptum tamen à Matthæo, non ex iis libris Ieremiæ, qui nunc extant, ſed ex iis, qui temporum iniuria perierunt: periiſſe autem aliquid à Ieremia ſcriptum colligitur ex 2. Mach. c.2. Suſpicantur alij teſtimonium iſtud à Ieremiæ ſcriptis callidè à Iudæis fuiſſe ſublatum. Ita Euſebius lib.10. de Demonſt. cap.4. Origen. Chryſoſt. Euthym. Sunt qui putent Matthæum ex Apocrypho libro teſtimonium ſumpſiſſe, idque etiam aliquãdo Apoſtolos facere ſolitos. Quod tradit Origenes. Et ſanè Hieronymus ſcribit ab Hebræo quodam ſibi traditum eſſe eiuſmodi librum, in quo teſtimonium iſtud ad verbum legebatur. Sed hoc parum pium; ſicut quod alij dicunt, Apoſtolos, Apoſtolicóſque viros memoria lapſos interdum aliter locutos quàm poſtularet ſacræ Scripturæ veritas, idque hoc loco contigiſſe Matthæo. Aliæ ſunt huius difficultatis ſiue ſolutiones, ſiue fugæ, quas vide apud Maldonatum in cap.27. Matthęi, Salmeronem tom. 10. tract.25. Suarez to.2. diſput.39. ſect.1. Sed ex omnibus illa maximè placet Hieronymo, Baronio in appendice ad annum 34. Ianſenio c. 140. Concordiæ, & Maldonato, atque Suarez ſuprà, quæ dicit Matthæum ſuo more tantùm poſuiſſe, *quod dictum eſt per Prophetam*: ab aliquo autem in margine poſitum *Ieremiam*, & inde tandem in textum irrepſiſſe. Quòd verò Matthæus ſæpe cōmune nomen Prophetæ ſcripſerit, non propriũ alicuius, liquet ex c.1. n.12. c.2. n.5.19.25. & c.13. n 35. & c.21. n.4. & hoc ipſo cap.27. n.35. Facit ad hæc quòd in Syriaco Euãgelio Ieremiæ nomen nō inuenitur. Et Aug. lib.3. de cōſenſu c.7. ſcribit ſuo tempore in quibuſdam Latinis Codicibus nō reperiri Ieremiæ nomen, tametſi hanc ſententiã minùs probet Aug. ſed potiùs dicat parum referre Zacharias dicatur; vel Ieremias, cùm author Spiritus ſanctus qui per Prophetas locutus eſt, idem

in

in omnibus ſit; quod etiam dixit Beda Auguſtinum ſequutus.

Ribera in hunc locum Zachariæ non laborat vbi hoc teſtimonium adductum à Matthæo apud Ieremiam legatur: tantùm dicit teſtimonium illud non eſſe Zachariæ, quia verba illius diuerſa ſunt ab iis quæ citat Matthæus, & in Matthæo multa ſunt, quæ non reperiuntur in Zacharia.

53. Res ſane difficilis eſt, & digna in qua piorum hominum ingenia, atque ſtudia laborent. Ex prædictis antè ſententiis illa mihi magis probatur, quæ cenſet nullius certi Prophetæ nomen poſitum à Matthæo: ſed Ieremiæ nomen primùm alicuius incuria inſertum, deinde exceptum ab aliis, ſenſim omnes expleuiſſe codices. Quæ cogitatio & minùs habet incommodi, & magnorum virorum, vt nuper diximus, authoritate munitur. Sed ſanè durum eſt valdè, & à quo neſcio quomodo pietas abhorret, tandiu in ſacris literis alienum inueteraſſe nomen, & in re puriſſima illam quaſi labem adhæſiſſe. Neque præterea video, contrà quàm purat Ribera, quomodo negari poſſit in hoc teſtimonio non eſſe aliquid ex Zacharia, cuius verba pene numerat Matthæus. Quare enitendum eſt, vt teſtimonium hoc eſſe Ieremiæ dicamus cum Matthæo, neque excludamus Zachariam, quod Patres omnes, & Interpretes communiter cenſent. Dicam igitur aliquid, non in quo acquieſcat animus; ſed quod aliquid habeat non omnino impeditum. Quod licèt aliquid haberet aut ingenij; aut momentu, quod non reor, eo tamen ipſo, quòd patrono deſtituta ſit, non poteſt mihi non diſplicere ſententia.

54. Sariseonrum eſt, in Teſtamento Nouo tam ab Apoſtolis, & Euangeliſtis, quàm ab ipſo Domino ex duobus teſtimoniis diuerſorum etiam librorum vnum teſtimonium ſolitum eſſe conflari. Exempla ſunt obuia. Actor. 1. ex diuerſis Pſalmis Petrus vnum fecit teſtimonium: ex Pſalm. 68. ſumpſit illud, *fiat commoratio eorum deſerta, & non ſit qui inhabitet in ea*: & ex Pſalm. 108. *& epiſcopatum eius accipiat alter*. Et idem Petrus è Pſal. 1. capite 2. cùm dixit: *lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli: & lapis offenſionis, & petra ſcandali*; altera pars ſumpta eſt ex Pſalm. 117. altera ex Iſai. cap. 8. Et Paulus ad Romanos capite 3. ex multis Pſalmis vnum coagmentauit quaſi corpus; ſumpſit enim illud; *Omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat bonum, non eſt vſque ad vnum*; ex Pſalm. 13. at alios octo verſus, qui incipiunt; *Sepulchrum patens*, &c. ex variis Pſalmis. Imò & Chriſtus ex Iſai. 56. & ex Ierem. cap. 7. compoſuit teſtimonium illud Matth. cap. 21. *Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum*. Et ſuprà nos oſtendimus cap. 9. illud teſtimonium Matth. capite 21. *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit*, &c. ex Iſai. cap. 62. & ex Zacharia fuiſſe conflatum. Vide quæ diximus ſuprà c. 9. n. 34.

Regul. E diuerſis teſtimoniis Teſtamenti Veteris vnũ componitur.

Illud etiam vſitatum, vt cùm verba, aut teſtimonia duorum ſunt, aut altero omiſſo, alterius tantùm nomen exprimatur, aut totum teſtimonium, quaſi vnius tantùm eſſet, ſignificetur. Prioris partis exemplum eſt apud Marcum cap. 1. *Sicut ſcriptum eſt in Iſaia Propheta. Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deſerto: parate viam Domini, rectas facite* 55.

55. Regul. Cum è duabus authoritatib. teſtimonium componitur, interdum vnus tantùm citatur author.

ſemitas eius. Prior pars Malachiæ eſt, poſterior Iſaiæ, & tamen omiſſo Malachia vnus nominatur Iſaias. Poſterioris exemplum habes Matt. cap. 21. nam cùm illud teſtimoniũ; *Dicite filiæ Sion: Ecce Rex tuus venit tibi, manſuetus, & ſedens ſuper aſinam*, ſumptum ſit & ex Zachar. capite 9. & Iſai. capite 26. in ſingulari tamen dicitur à Matthæo; *vt adimpleretur quod ſcriptum eſt per Prophetam dicentem*, &c.

56. Sic ergo teſtimonium hoc apud Matth. cap. 27 ex duobus ſine dubio coaluit: ex Ieremia c. 32. & Zachar. c. 11. & tamen vnus citatur Ieremias. Neq; deeſt cauſa cur à Matthæo Ieremias potiùs nominari debuerit. Rationem enim voluit reddere Euangeliſta, vt legenti conſtabit, non tam pretij, quo Chriſtus emptus eſt à Principib. Synagogę, quàm agri eo pretio empti. De agro verò nihil dicit Zacharias, quare eo loco nominandus nõ fuit: dixit verò Ieremias cap. 32. vbi ante captiuitatem imminente iam vrbi Chaldæorum exercitu iuſſus eſt à Deo agrũ emere, in cuius emptione aliquid celari myſterij ipſe cognouit. Nunc reliquum eſt, vt oſtendamus agrum à Ieremia emptum typum fuiſſe eius, qui triginta argenteis ex Chriſti venditione redactis à Principibus Synagogæ emptus, quique ager figuli vocatus eſt. Quod ſi aſſequimur, ſanè nihil erit, quod aliquis à nobis amplius requirat.

57. Iuſſus eſt Ieremias agrum emere eo tempore, quo ipſe captus erat, neque aliqua, aut ſaltem pertenuis. ſpes emergendi è carcere, & cùm ciuitas graui obſidione premeretur à Chaldæis. Quare nulli vſui videbatur futurus ager ille emptori ſuo, quia venturus ſtatim erat in hoſtiũ poteſtatem. Quod ſignificauit ipſe Dominus: nam cùm dixiſſet Ieremias; *Ecce munitiones extructæ ſunt aduerſus ciuitatem, vt capiatur, & vrbs data eſt in manus Chaldæorum: & tu dicis mihi, eme agrum argento*, &c. Reſpondit Deus: *ecce ego tradam ciuitatem iſtam in manus Chaldæorum.* Ex hoc id habemus vnum, agrum iſtũ non tam emptum eſſe domino, aut domeſticis, quàm externis, & peregrinis: neque enim illũ agrum poſſedit Ieremias, vt conſtat, neque ipſius poſteri, quia, vt notauit Hieronymus in c. 23. Ieremias virgo fuit. Idem Ignatius Epiſt. ad Philadelphiẽſes. Iſidorus lib. de vita & morte Prophet. cap. 38. Et eò, credo, ſpectat, quod poſt captiuitatem idem cecinit Thren. 5. *Hæreditas noſtra verſa eſt ad alienos.*

Ieremias virgo. — *Thren. 5.*

58. Quomodo verò ager iſte pro ſepultura ſumi potuerit, nõnulla nobis coniectura eſt, quia ager erat in Anatoth, quæ aſſignata fuit Leuitis Ioſue cap. 21. in tribu Benjamin. In iis autem ciuitatibus non habebant Leuitę agros pro ferendis frugibus, ſed tantũ ſuburbana, ad alenda iumẽta, vt ibidem dicitur, & veriſimiliter hortum pro ſepultura, Hebræorum more, qui in agris ſepeliebantur, vbi proprium erat, & domeſticum ſepulchrum; ſicut Ioſeph ab Arimathia hortum habuit ciuitati vicinum, & in eo ſepulchrũ, in quo Chriſtus poſitus fuit.

59. Ager autem ille Ieremiæ dici potuit ager figuli, ſi vſpiam alius. Nam eodem cap. 32. poſtquam in oculis omnium Iudæorum, qui ſedebant in atrio carceris, emptus fuit ager, & facta nomina; dixit Baruch miniſtro ſuo Ieremias: *Sume libros iſtos, librum emptionis hunc ſignatum, & librum hunc, qui apertus eſt, & pone illos in vaſe fictili, vt permanere poſſit diebus multis.* Eſt autem valdè probabile in

Ager à Ieremias emptus, cur dictus figuli.

in agro eo vas illud fictile cum inſtrumentis inſoſſum eſſe: nam ſi nõ eſſet tegẽdum terra, non erat quòd clauderetur in vaſe fictili, vt ſeruaretur in longum ſpatium, cùm ſimilia monumenta extra huiuſmodi vaſa in ſcriniis, & arculis in multa ſecula integra ſeruentur. Dicitur ergo ager ille vas figuli, vel quia vas illud fictile, cum inſtrumẽtis ibi ſepultum eſt, vel quia ſcriptura ipſa, quæ fundi loco ſufficitur, in figulino vaſe concluſa fuit. Neque hæc dicendi forma admodùm inuſitata aut peregrina eſt: nam ab aliquo effectu non ſolùm ager aliquis, ſed etiam ciuitas nomen ſolet accipere: ſicut Iud. c. 15. Ramalechi ſeu eleuatio maxillæ dicitur locus ille, vbi aſini mandibula Samſon Philiſtæos ſtrauit; & Baal pharaſim, vbi iidem à Dauide profligati ſunt. 2. Reg. c. 5. &, vt multi è Patribus ſentiunt, ideo vbi Chriſtus crucifixus eſt, caluariæ locus dicebatur, quia ibi ſepultum erat caput Adam. Neque rarum eſt, vt locus ab aliquo poſſeſſus, aut in quo eſt aliquid, quod ad aliquem aliquo modo pertineat, pro poſſeſſore, aut pro eo, cuius in eo aliquod extat monumentum, aut opus, vſurpetur, qua ratione à Latinis Vcalegõ, pro Vcalegõtis domo ponitur, Pluto, & manes pro inferno, & ager fullonis in quo erat piſcina, vbi fullo dealbabat veſtes ex aqua collectitia: & ager, quem figurabat hic, de quo nobis quæſtio, dictus eſt Acheldema, quia in eo erat, aut opus, aut pretium ſanguinis. Sic etiam ager Ieremię, ager figuli dici potuit, quia in eo ſolemni ceremonia vas figuli defoſſum eſt. Eſt autẽ vſitatũ in Scriptura, vt vas fictile, quia opus eſt figuli, vas figuli vocetur. Pſal. 2. *Tanquam vas fictile cõfringes.*

Regul. Multa loca nomen ſumunt ab aliquo effectu.

Eccle. 27. *vaſa figuli probat fornax.* Apoc. 2. *lagena figuli.* Solere locum 60.
aliquẽ nomen ſumere ab eo quod in eo moratur, aut conditum eſt, ſatis eſt notum. Qua ratione domus Vcalegontis, Vcalegon dicitur, & Miſenus, Palinurus, & Caieta nomen accepêre ab illis qui inibi ſepulti ſunt. Quod etiam in ſacris vſitatum eſt. Arbe enim (teſte Hieronymo in traditionibus Hebraicis ſuper Geneſim) illud nomẽ habuit à quatuor viris ibi tumulatis. Et Ephrata, ſeu Bethlehem dicta eſt Rachel Ierem. cap. 31. vt plurimi ex Patribus volunt cum Hieronymo, quia ibi condita fuit Rachel. Hoc, vt dixi, facile eſt, illud vero durius, quomodo fictile vas figulus vocari poſſit: nam iuxta hanc expoſitionem ager ille vocari potiùs debuit ager vaſis fictilis, quàm ager figuli, cùm non figulus in eo, ſed vas fictile defoſſum ſit. Sed neque hoc, credo, admodùm alienum eſt ab vſu loquendi: videmus enim opus ſumere nonnunquam nomen ab authore: ſic Platonem, Homerum vocamus libros ab illis editos; & Luc. cap. 16. & 24. Moyſes, & Prophetæ pro eorum ſcriptis vſurpantur. Neque id ſolùm in libris vſitatum; ſed in rebus aliis longè diuerſa arte, aut induſtria perfectis. Thermæ à Nerone conſtructæ, Nero vocatæ ſunt à Martiale lib. 10. Epig. 48.

Regul. Interdũ rebus, & eorum authorib. cõmune nomen.

Temperat hæc Thermas, nimios prior hora calores
Halat, & immodico ſexta Nerone calet.

Et nummus à Philippo percuſſus, Philippus vocatus. Horatius lib. 2. epiſt. 1.

Rettulit acceptos Regale numiſma Philippos.

Et hoc ipſum nomen exemplo nobis eſſe poteſt; nam figulus per metony-

tonymiam pro laterculis fictilibus vſurpatur à Iuuenali Satyra 10. qui Babylonicos muros dum ex cocto laterculo conſtructos ſignificat, à figulis munitos dicit.

Cùm tamen à figulis munitam intrauerit vrbem.

Et nuper hoc eodem capite num. 47. materiam ſignificari diximus ex eo, quod circa illam materiam aliquo modò verſatur, quomodo Lybithina pro funere, Ceres pro pane, Vulcanus pro igne accipiuntur. Quare cùm figulus circa vaſa verſetur fictilia, vas fictile figulus non incommodè nominari poteſt.

Inter Hiſpanos ſanè, putóq; etiam apud alias gentes, ſatis frequens artificum nomina artificiis imponi. Nam pánorum nobilium certa genera ab inuentoribus dicūtur *Limiſte, Labo, Velarte:* & quia ex noſtra Societate P. Alfonſus Salmeron Venetiis author fuit, vt fœminę honeſto quodam amiculo vterentur, illa amicula vulgo Venetorū *Salmerones* vocantur. Cui etiam rei affine eſt, quòd linteorum quędam genera, aut pannorum à regionibus in quibus elaborata ſunt, vocantur *Londres, Damaſco, Ruan, Olanda, Calicut.* Cuius generis ſunt exēpla obuia, ſicut in medicamentis, quemadmodum potionem ab Hippocrate inuentā, *Hippocras* vocamus, &c. ſic puto nunc figulum pro vaſe fictili ſumi. Et iuuat hanc coniectură, quòd artificū nomina in vaſis olim, ſicut nunc etiā apud noſtros, pleraq; etiam alia inſculpebantur, vt obſeruauit Vrſinus in appendice operis de triclinio Petri Ciacconij. Vbi ait fuiſſe Aretij repertum vas fictile cum inſcriptione NIMIS, nempe authoris ſui. Et ita explicat Martialem lib. 14. diſticho 98.

Aretina Nimis ne ſpernas vaſa monemus.

Et Martialis eodem libro ad diſtichum 110. cuius titulus eſt, *Ampulla potatoria;* nomen authoris vaſi iſculptum indicat; licèt aliter exponi poſſit.

Hac licet in gemma, quæ ſeruat nomina Coſmi,
Luxurioſe bibas.———

Quòd ſi vas fictile in agro Ieremiæ defoſſum, nomen habuit figuli à quo formatum eſt: ager figuli non admodùm difficili figura vocari potuit. Hæc mihi vero ſimiliora viſa ſunt: nam hæc non eſſe à Ieremia prædicta, cùm hæc quotidie in ſacris habeat, & canat Eccleſia, teſpuunt aures piæ, atque Catholicæ.

Et præcidi virgam meam ſecundam, quæ appellabatur funiculus.] Huc 61.
vſque & Propheta typicè, & Chriſtus verè gregem pauerat, molliter priùs, & indulgenter in virga decore; pòſt duriùs, & ſeueriùs in virga funiculo. Vtraque verò paſcendi forma à ſedula paſtoris prouidentia naſcebatur: vbi verò gregis improbitas, ac peruicacitas, & eorum, qui putabantur eſſe domini, inſignis impudentia, qui tantam operam, tam ſedulam, atque vtilem viliſſima mercede compenſarant, diuinam, vt ita loquar, patientiam exhauſerat, ipſam quoque virgam funiculum fregit: ſicut virgam decorem antea præciderat, quod nimiùm offenſi animi ſignū, & opus eſt. Qua de re multa ſunt, eáque grauiſſima Scripturæ teſtimonia, quæ tunc ad extremum malorum ventum eſſe ſignificat, cum à correctione & flagello Dominus manus abſtinuit. Vide Gregor. homil. 12. in Ezech. & lib. 26. Moral. cap. 15.

Ablata virga correctionis, magnæ offenſionis ſignū.

Vt diſſoluerem germanitatem inter Iudam 62.

Iudam & Iſraël.] Hic locus aliquibus perſuaſit, tres paſtores fuiſſe Moyſem, Aaron, & Mariam, cùm fractus dicatur eſſe funiculus antequam diuiſus eſſet Iſraël à Iuda. Verùmtamen hic locus non admodùm vrget nos in illam ſententiam; imò potiùs optimè indicat, quid poſtremis temporib. in populo Hebræorum ex variis locis; & tribubus cõgregato fecerit virgæ funiculi præciſio. Nempe vt, ſicut olim Iſraël à Iuda diuiſus eſt, incitatiſque odiis viciſſim inter cognatas tribus non minùs hoſtiliter, quàm cum externis pugnatum eſt, ſic etiã, vbi Deus fracto funiculo indomitum gregẽ liberè pro ſua libidine vagari permiſit, non modò animis, qui priùs in iiſdẽ ſeptis claudebantur; ſed etiã armis, & caſtris inter ſe pugnauerint: neque minùs Iudæi, quàm Romani Iudæis cladi, atque exitio fuerint. Lege Ioſephũ, & Ægeſippum, & diſces quàm Iudæorum vires inteſtinis bellis exhauſtæ fuerint. Soluta eſt ergo germanitas Iſraël, & Iudæ, ſiue quia qui ex aliis tribubus ſe Iudæis adiunxerant, vt cap. 8. nu. 29. vidimus, contra duas alias tribus arma ſumpſerunt, quo tempore, ſiue ab Antiocho, ſiue à Romanis oppugnata fuit Ieruſalem; ſiue, quod mihi magis eſt veriſimile, quia ibi Hebræorum more nota ſimilitudinis ſubauditur. Et tũc hic erit ſenſus, & facilis, & cum filo, veritatéque conſentiens. Diſſoluam populos in vnũ quaſi gregem coactos, non aliter atque olim diſſolui germanitatem Iſraël, & Iudæ, ita vt à rapina, & cæde non temperet furentes animos generis, Religioniſque communitas.

63. *Adhuc ſume tibi vaſa paſtoris ſtulti.*] Prudentis paſtoris, ſuarúmque pecudum amantis antè formam deſcripſerat, quando cum gemina virga, quarum altera leniter, & blandè, altera duriùs, vtraque tamẽ vtiliter gregem paſcebat. Nũc ſtulti paſtoris imaginem proponit, amantis, quærentiſque quæ ſua ſunt, non quæ ad gregis commoditatem pertinent. Quæ verò ſint hæc ſtulta paſtoris vaſa, ſeu inſtrumenta, non difficile iudicatu eſt. Illa nempe, quæ vel blandimẽto fallaci ad mortem trahunt, aut lacerant vi, & fame attenuant, atque conficiunt potiùs quàm alunt, atque tutantur gregem. Stultus autem paſtor eſt, vt ſtatim ipſe indicat Deus, qui greges diſperſos, atque derelictos non quæret; quod confractum fuerit, non curabit: carnibus veſcetur pinguioribus, erraréque faciet infauſtum pecus ita citato gradu, lociſque aſperis, vt vngulis, quamuis è dura, firmáque materia, diſſolutis commouere ſe in ſummo periculo, vel neceſſitate non poſſit. Qui dũ in lupi faucibus, aut leonis vnguibus vlulatus edũt miſerabiliter agni, ipſe aut fiſtula ſe veſan⁹ oblectat, aut vmbras otioſus captat in opaco loco. Hęc ita que inſtrumenta ſunt ſtulti paſtoris, gladius ad mactandum, fiſtula ad canendũ: & ſi quod aliud inſtrumentum eſt, nõ tam ad vſum alendarum ouium, quàm ad inertem voluptatem, & inanem poteſtatis oſtentationem. *Stulti paſtoris deſcriptio.*

64. Hunc ſtultum paſtorem Antichriſtum eſſe cum Hieronymo, ac Cyrillo alij pene omnes Interpretes fatentur; quia ille extremis ſæculi temporibus omnia aggredietur, perficiétque, quæ hîc deſcribuntur à Zacharia: & ad quem ſeſe adiungent illi, qui Chriſtum optimum paſtorem abiecerunt; iuxta illud Ioan. 5. *Ego veni in nomine Patris mei, &* *Antichriſtus paſtor ſtultus.*

non accepiſtis me: ſi alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis. Non poſſum non amplecti communẽ hanc ſententiam, in quam incumbit omniũ pene authorum conſpirans cõſenſio, quæ magnæ authoritatis apud omnes momentum habet; dicam tamen quod in hac communi ſententia mihi minùs probatur; non quòd alios aliter exiſtimare velim, ſed quia aliter locus iſte relinqueretur obſcurior.

65. Videri primùm alicui poſſet hîc de Antichriſto ſermonem non eſſe: nam priùs de vaſtitate vrbis agi cœptũ eſt; deinde verò cap. ſequenti de eadem omnino continuatur ſermo. Quare non videbatur cur interpoſita Antichriſti crudelitate, ac fraude longus ille ſermo tam aptè cum conſequentibus cohærens eſſet intercidendus. Deinde quia multa ſunt, quæ non videntur aptè in Antichriſtum poſſe quadrare: nã ſtultus paſtor hîc iners fingitur, & otioſus, qui neque diſperſum congregat, neque fractum conſolidat; at Antichriſtus ſtrenuus eſt, & induſtrius. Denique iſte paſtor erat, qui hîc à Zacharia reprehenditur, & paſtoris munus obedire debuit, & ideo reprehenditur, quia commiſſi ſibi gregis curam abiecit. Sed Antichriſtus paſtor non erat, neque ex inſtituto, artéque paſtorali illa curare debuit optimi paſtoris officia, quæ in hoc deſiderãtur. Atque ideo accuſandus potiùs fuit quòd laceraret, & perderet gregem, quàm quòd minùs vigilãter cuſtodiret. Accedit, quòd quæ ab Antichriſto geſta ſunt, quia multo poſt acceptam à Romanis Hieroſolymæ cladem contigerunt, non videbantur hoc loco commemoranda. Et quidam quæ ſequenti capite dicuntur de libertate & gloria populi Iudaici, quæ, vt textus ipſe indicat, poſt ſtulti paſtoris inſaniam contigerũt ſiue intelligas patrata per Chriſtum myſticè; ſiue per Machabæos hiſtoricè, illa nullo modo poſt Antichriſtum acciderunt, qui in ſæculum incidit extremum.

At dices ſolere Scripturam aliquando cùm aliquid expoſitum eſt, quod alterius figura, vel exemplar eſſe poſſit, ad illud ſubitò, atque ex inopinato ſermonem transferre, quod huic Prophetæ non ſemel accidit; & apud Dan. c. 11. poſtquam actum eſt de Antiochi crudelitate, atque odio in Iudæos, ſtatim ad Antichriſtum, quem mores adumbrabant Antiochi, vaticiniũ traducitur. Et habemus exemplũ non tam ſimile, quàm omnino idẽ Matth. 24. nam cùm ageretur de Hieroſolymæ excidio, ſicut nunc à Zacharia, eius occaſione actum illicò eſt de Antichriſto. Reſpondeo, negari non poſſe id in Scriptura aliquando contingere, & ita forſitan accidiſſe hoc loco. Verùm id non niſi perquàm rarò, neque ad hanc expoſitionem confugiẽdum, niſi cùm aliter expediri non poteſt inchoatus ſermo; ſcilicet quando hiſtoricè, & propriè non omnia quę dicuntur, illi conueniunt, cuius antea meminimus. Quare Pſal. 71. quia Salomoni non omnia conueniunt, quæ ibi ſcripta ſunt, quædã de Chriſto, cuius typus erat Salomon, interpretamur. Eodẽ modo Dan. cap. 11. Antichriſto tribuimus, quæ minùs verè dici de Antiocho poterant. Sed hîc nihil eſt quod in ciuitatis, populíque Iudaici calamitatem & exitium non cadat, imò, vt nuper diximus, multa ſunt, quæ non videntur commodè aptari Antichriſto poſſe.

66. Regul. Ex vmbra ſæpe ad veritatem ſermo traducitur.

Su

67. Supereſt iam,quando hîc aliquid aliud ab Antichriſto ſignificari poſſe indicauimus, vaſtationem nempe Hieroſolymæ,oſtendamus quomodo hæc, quæ ab aliis communiter dantur Antichriſto, in vrbis,tẽplíq; ruinam aptè conueniãt.Et primùm obſeruandum maximè, huc vſque nondum actum eſſe de vrbis ſtrage, ſed de iis tantùm gradibus,per quos eò calamitatis lapſum eſt Iudaicum genus.Quia nimirùm paſtori Deo tunc obſequuti non ſunt, cùm in virga, quæ dicebatur *decor*, illos moderabatur ſuauiter, ac placidè. Deinde,quia funiculo, quo vſus eſt poſtea, neque deterriti ſunt ab inceſſu, paſtúque noxio, neque quicquam habuerunt penſi tanti paſtoris ſtudium, ac excubias.

68. Prolepſis vſitata in Scriptura

Secundò obſeruandum, vſitatã eſſe in Scriptura prolepſim,ſiue occupationem,quando nimirum claritatis gratiâ,aut ne eodem referẽda ſit narratio, aliquid ante ſuum tempus exponimus, quod docet Gregor.c.1.Præfat.in Iob. *Sacra* (inquit) *Scriptura in ſuperioribus ſuis partibus ſolet breuiter longè pòſt ſequutura perſtringere,cùm ſtudet ad alia ſubtiliùs ennunciãda properare.* Per hanc figuram ante ſuum ordinem,&locũ dicta ſunt, quæ ad Chriſtum pertinẽt, venditum vili,ac ſordida triginta argenteorum mercede.Contigerũt enim illa longè poſt Antiochi tempora, de quibus hîc quoq; ſermo eſt. Sed claritatis gratiâ illa ante ſuum tempus commemorare oportuit, vt conſtaret omnibus quanti habita fuerit à Iudæis tã ſedula opera,&tã prolixa benignitas. Neque fortaſſe neceſſarium erat ad prolepſim confugere,quia duæ iſtæ viſiones, aut hieroplyphicæ figuræ coniunctæ non ſunt,ſed omnino diuerſæ, quæ diſtinctos ordines, & ſucceſſus portendunt. Et hæc poſtrema de paſtore ſtulto, contigit, vt paret,poſt fractam vtramque virgam, id eſt, multis menſibus poſt priorem.

Hinc iam aliqua ſe nobis oſtender lux ad cognoſcendum, & quis 69.
fuerit ſtultus hic paſtor, & quorſum hoc loco de illo inductum vaticinium. Satis offenſus videbatur Deus, quòd vtramque fregiſſet virgam, ſuóque arbitratui reliquiſſet peruicacem gregem: ſed vlteriùs progreſſa eſt diuini pectoris offenſio;permiſit enim vt improbus,atq; ſtultus paſtor illum ageret, id eſt,vt eſt in Prouerbio, *ouem lupo commiſit.* Fuiſſet enim actum cum grege meliùs, ſi paſtorem habuiſſet nullum.

Ab hoc tempore, quo hæc prædicta ſunt à Zacharia, & præſignata 70.
ſymbolo,varia fuêre Iudæorum tempora: quorũ primo. i. vſque ad tempus Antiochi ſecũdus fuit curſus, ſtatúſque Iudaicæ Reipub. Tũc verò propter paſtoris ſtultitiã conturbata ratio eſt,& ita collapſa, vt vix manſerit antiquæ fortunæ,ac Religionis pertenue veſtigiũ. Stultus autem hic paſtor, vt reor,Ieſus quidã fuit, vt dicit Ioſephus lib.12. Ant. cap. 6. poſtea vocatus Iaſon, qui ab Antiocho Rege pecuniis nõ tam obtinuit,quàm emit ſummum Sacerdotiũ,id eſt, paſtoris munus. Qui ne quid prioris ſtatus,ac Religionis retineret, nomen quoque gentilitium mutauit, & qui priùs Ieſus dicebatur,vt Græcus videretur, Iaſon vocari voluit. Hic totam Reipublicæ Iudaicæ formam peruertit, &, vt impium ſibi eſſe liceret, aliiſque impunè infanda quoque patrare permitteret, pecuniis emit. Vide 2. lib.Machab. c. 4.

Iaſon ſtultus paſtor.

vbi de hoc Ieſu, ſiue Iaſone. *Promittebat* (Antiocho Regi) *centum quinquaginta talenta, ſi poteſtati eius concecederetur Gymnaſiũ, & Ephebiam ſibi conſtituere: & eos, qui Hieroſolymis erãt, Antiochenos ſcribere. Quod cum Rex annuiſſet, & obtinuiſſet principatum, ſtatim ad Gentilem ritum contribules ſuos transferre cœpit.* Et paulo pòſt. *Etenim auſus eſt ſub ipſa arce Gymnaſium conſtituere, & optimos quoſque ephoborũ in lupanaribus ponere. Erat autem hoc non initium; ſed incrementum quoddam, & profectus Gentilis, & alienigenæ conuerſationis propter impij, & nõ Sacerdotis Iaſonis nefarium, & inauditum ſcelus. Ita vt Sacerdotes iam non circa altaris officia dediti eſſent, ſed contempto templo, & ſacrificiis neglectis feſtinarẽt participes fieri palæſtræ, & prebitionis eius iniuſtæ: & in exercitiis diſci: & patrios quidem honores nihil habentes, Græcas glorias optimas arbitrabantur.* Et paulo pòſt idem Iaſon cùm agon quinquennalis Tyri celebraretur, miſiſſe traditur Tyrum trecentas didrachmas argẽti in ſacrificium Herculis.

Cur Iudæi præputium adducant.

71. Addit verò Ioſephus lib. 12. Antiq. cap. 6. Iudæos tunc adduxiſſe pręputia, ne nudi in ludis Gręcis diſſimiles viderentur. Hoc autem de præputiis etiam ſcriptum eſt 1. Machab. c. 1. v. 15. vbi obiter nota Ioſephi incuriam, qui hæc quæ Scriptura tribuit ſtulto paſtori Iaſoni, ipſe adſcribit Menelao. Porrò, ſicut pręputij ſpoliatione auitam Religionem profitebantur Iudæi; ſic adductum præputium abiuratæ illius Religionis teſtimonium, & profeſſio erat. Quod primum omnium feciſſe Eſau ad abnegationem Dei, & vt ſuæ gentis characterem deleret, tradit Epiphanius lib. de ponderibus & menſuris ad medium. Hic ergo Iaſõ vaſa habuit ſtulti paſtoris; nam cùm pietas cecidiſſet, multique ad Gentiles ritus, & indecorã atq; obſcœnam turpitudinẽ ſe abieciſſent, ipſe gymnicos ludos, & Græcorum palæſtram meditabatur. Quod ſanè nihil eſt aliud, quã dum iugulantur oues, ſtultum paſtorem oblectare ſe fiſtula. Non lõgè diſſimilia his quæ à Iaſone facta diximus, auſus eſt Menelaus Sacerdos, qui non minùs perfidus, atque impius ſucceſſit Iaſoni, quem per fraudem à Sacerdotio depulit: hic enim & populum ſuum prodidit, & Religionem patriam, vt cõſtat ex 2. lib. Machab. cap. 4. & 5. Quòd verò paſtor ſtultus in ſingulari numero ponatur, non admodùm refert, cùm id ſæpe in Scriptura per ſynecdochem contingat.

Eſau primus author adducendi præputium.

72. Alij, vt dicit Theodoretus, Antiochũ putant hunc fuiſſe paſtorẽ. Arias Montanus Herodem exiſtimat. Sed licèt hi populum durè vexarint, non tamen videntur dici poſſe paſtores, quia iſti non fuerunt ex eo numero, qui communiter vocantur paſtores Iſraël; quales ſunt Sacerdotes, & hi præcipuè, in quos poſt captiuitatem dignitas Regia, ac Pontificia conuenerunt. Neque videntur iſti paſtores, de quibus Zacharias, alij fuiſſe ab iis, de quibus Ezech. capite 34. *Fili hominis propheta de paſtoribus Iſraël: Væ paſtoribus Iſraël, qui paſcebant ſemetipſos: lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod craſſum erat, occidebatis; gregem autem meum non paſcebatis. Quod infirmum fuit, non conſolidaſtis, & quod ægrotum, non ſanaſtis: quod confractum, non alligaſtis: quod abiectum eſt, non reduxiſtis: & quod perierat, non quæſiſtis.* Eadem hæc dicuntur à Zacharia. Et ſicut illìc de paſtoribus Iſraël ſermo eſt, vt

com

cómuniter Patres, id eſt, de his qui ſunt ex ſemine Iſraël, & in ordine ſublimiori: ſic etiam hîc. Quare ſi à magis communi ſententia: id eſt, ab ea, quæ in ſtulto paſtore Antiochum agnoſcit, recedendum eſſet, magis ego in Iaſonem propenderem, qui Sacerdos fuit, & ex Sacerdotali genere, & omnium flagitioſiſſimè gregem prodidit: ſed, vt dixi, cum pluribus ſentiendum. Si quis paſtorem hunc Cæſarem eſſe putet, non minùs probabiliter diceret, quàm qui Antiochum, aut Herodem putauerunt; nam illi lacerauerunt gregem, diſſoluerúntque vngulas, ita vt iam amplius in antiqua ſepta non redierint; ſed neque de hoc vaticinium eſſe puto.

Hæc mihi ſatis veriſimilia viſa
73. ſunt, ſi de calamitate illata per Antiochum vaticinium iſtud intelligamus: ſi verò ad Romana referamus tempora, in quibus omnino deleta eſt Iudæorum Reſpublica, & eorum nomen tantùm ad ignominiam, & ludibrium relictum, etiam fuerunt ſtulti paſtores, quales hîc à Zacharia deſcribuntur, qui cùm ſe prouidos, & vigilantes ſimularent, intrinſecus autem, vt Chriſtus dixit, erant lupi rapaces. Fuerunt autem Chriſti tempore, id eſt, non longè ab vrbe per Romanos exciſa, Sacerdotes, & Scribæ externo quidem habitu Religioſi, & legis æmulatores, intrinſecus verò pleni dolo, atque rapina. Quos Chriſtus eodem pene modo deſcripſit Matth. 23 & Lucæ 11. quo hîc Zacharias: nam quod hîc dicit; *derelicta non viſitabit: diſperſum non quæret: & contritum non ſanabit*; apud Matt. ſic expreſſit. *Reliquiſtis quæ grauiora ſunt legis, iudicium, miſericordiam, & fidem* Et clariùs apud Lucam. *Præteritis iudicium, & charitatem Dei.* Quod hîc, *carnes pinguium comedet*, apud Matth. *quia comeditis domos viduarum.* Quod hîc, *vngulas eorum diſſoluet*, in Matth. *Qui clauditis Regnum cœlorum ante homines; vos enim non intratis, neque introëuntes ſinitis intrare.* Et infrà de proſelyto, *Facitis eum filium gehennæ.* Quod verò de paſtore ſtulto poſteà ſubdit: *ô paſtor, & idolum*; ſæpiſſimè à Chriſto Scribis, & Phariſæis obiectum eſt, dum illos appellat *hypocritas*, quæ vox propriè idolum eſt, quia propriè *hiſtrionem* ſignificat, id eſt, qui alienam perſonam agit, non ſuam. Quòd ſi de hoc tempore ſermo eſſet, quod non videtur improbabile, de his potiùs Sacerdotibus, ac Scribis acciperem hunc locũ, quàm de Herode, aut Imperatore Romano. Sed in priorem ſententiam magis inclino de Iaſone, aut de Iaſone ſimul, & Menelao, quia ſtatim capite ſequenti Propheta confirmandos, & roborandos dicit eſſe Iudæos contra populos ſibi priùs infenſos, quod accidit poſt Antiochi cladem, & Iaſonis, & Menelai perfidiam, tempore Machabæorum, nunquam verò poſt acceptam à Romanis plagam. Quæ ratio mihi perſuadebat hoc vaticinium de Antichriſto non eſſe intelligendum.

O paſtor, & idolum.] Quot incómoda ſequuta fuerint huius ſtulti 74. Hypocrita, ſeu paſtor ſimulatus.
paſtoris inertiam, atque perfidiam; ſi de Iaſone, ac Menelao intelligas, ſatis perſpicuum eſt ex libris Machabæorum, maximè lib. 2. c. 4. & 5. Si de Sacerdotibus, & Scribis, ex Ioſepho, atque Ægeſippi monumentis. Hunc ergo paſtorem, quicumque eſt, optimè dicit idolum, quia in eo externa paſtoris imago eſt, non animus, ac virtus. Qui, quocunque velis modo capere, gre-

gem perdidit: tradidit enim & Antiocho ſpoliandum, aut Romanis, ornamentis, & vita, & multo crudeliùs diabolo lacerãdum. Porrò idolum vmbra quædam eſt, & imago, ſed in qua ſpiritus non eſt, neque quicquam præter externam formam: in qua perſæpe contingit, vt ſint omnia contraria rei repræſentatæ. Quemadmodum ſi ex cupreſſo, aut cedro, quarum lignum amarum eſt (atque ideo, vt docet Vitruuius lib. 2. c. 9. non patitur penetrare cariem, aut eas beſtiolas, quæ ſunt nocentes) fauum fingas, aut pomum, in quibus nihil eſt amari: aut è plumbo volãtem aquilam, aut è duro ſaxo lanam mollem. Sic etiam qui baculum geſtat, & cætera paſtoris inſignia, ſi gregem non curat, ſed potiùs lacerat, lanius eſt, & non paſtor, ſed paſtoris idolum.

75. Pro *idolo*, Heb. eſt, האליל *haelil*, & eſt in genitiuo, quæ ſic ad verbum reddo, *ô paſtor idoli*, ſeu, *vanitatis*. Sed eſt idem ſenſus; quia dum ſtultus iſte vult paſtor videri, id eſt, tueri in ſe ſpeciem paſtoris, paſcit vanitatem, nempe inane nomen paſtoris, quia eiuſmodi monſtrum nihil minùs quàm paſtor eſt.

Gladius ſuper brachium eius, & ſuper oculum dexterum eius.] Sunt qui 76.
putent hîc ſignificari ſtulti vaſa paſtoris, ſcilicet, quia gladiũ geſtat in brachio ad ouium cædem; gladium etiam in oculo, quia oculo etiam nocet; ſicut in faſcinatione contingit: vt enim eſt in Prouerbio, *Oculus Domini impinguat equum*: ſic contrà Tyranni oculus extenuat, & exhaurit. Sed communiter authores deſignari hîc putant ſupplicium ſtulti paſtoris. Quoniam verò in brachio potentia intelligitur, gladio brachium præcidi, erit potentiã eripi, & authoritatem. Quod ita cõtigit tam Iaſoni, & Menelao, quàm Sacerdotibus, & Scribis: nam illis ab Antiocho, his à Romanis poteſtas, & authoritas erepta fuit. Super oculum dexterum gladius erit, quia illis prouidentia deerit, & ſanum, atque vtile conſilium, quod accidiſſe Iaſoni, & Menelao tradit Ioſephus ſuprà. Et Scribæ, & Phariſæi hoc audierunt à Chriſto, dum vocati ſunt cœci, & duces cœcorum, & in Chriſti morte ea machinati ſunt, quæ à cœcis potiùs, & dormientibus, quàm à ſanæ mentis hominibus, & vigilantibus excogitari poterant.

ARGV

ARGVMENTVM DVODECIMI CAPITIS ZACHARIÆ.

PRincipio graue vaticiniū profertur contra Ieruſalem: in cuius oppugnatione, ac vaſtitate populi omnes experientur, oſtentabúntq; quantùm viribus, atque arte poſſint. Deinde minas conuertit in populos qui contra Ieruſalem vires exeruerunt; quos grauiter conculcandos, atque opprimendos dicit: promittítque populo Iudaico auxilium tam potens, vt eo confirmatus ſic hoſtes conficiat, ſicut ab igne conſumi ſolet arida materia, & tam illuſtre, & clarum, vt nemo ex Ducibus Ieruſalem ex ea victoria quicquam ſuis viribus, ac induſtria arrogare poſſit. Promittit deinde longè maiora beneficia in Euāgeliј tēpus, ſpiritum nempe gratiæ, ac precum. Nihilominùs ingratus ille populus, & tantæ humanitatis immemor auctorem, & vindicem ſuæ libertatis, & gloriæ in cruce configet. Ad extremum graue planctum deſcribit, quo vel ſe Iudæi dira percuſſa plaga, aut Chriſtum à ſe confixum amarè proſequentur.

CAPVT XII.

1 *ONus verbi Domini ſuper Iſraël. Dicit Dominus extendens cœlum, & fundans terram, & fingens ſpiritum hominis in eo.*

2 *Ecce ego ponam Ieruſalem*

ſuper

PARAPHRASIS.

1 VAticinium graue contra eos, qui ex omnibus tribubus ab exilio cōuenerūt in Ieruſalē. Hæc dicit Dominus qui cœlos expandit ſublimes, & terram deorſum ſuis librauit, fundauítque momentis: à quo homines habent vt ſpirent, & viuant.

2 Ecce ego faciam vt Ieru-

ruſalem omnibus populis prædæ ſit:in qua non aliter furorem ſuum ſanguine, & auaritiam exuuiis expleant, quàm explere ſitim ebrioſi ſolent in vinaria taberna:in cuius limine proponi ſolet hedera, aut aliud ſignum, aut ſymbolum venalis vini. Neque ſolùm ab externa vi vexabitur Ieruſalem,ſed etiam à ciuibus,atque domeſticis, qui contra illam cum hoſtibus conſilia, manúſque coniungent.

ſuperliminare crapulæ omnibus populis in circuitu:ſed & Iuda erit in obſidione contra Ieruſalem.

3 Tunc autem omnes populi quantùm virium, atque potentiæ habeant, contra Ieruſalem experientur, oſtentabúntq; non aliter quàm robuſti iuuenes in lapide, aut diſco explorare ſolent quantùm viribus,aut arte poſſint.Sed tandem vbi aliquandiu contra Ieruſalem potentes fuerint, & hoſtiliter bacchati, ab ipſo, quod eleuauere, pondere opprimentur,opprimẽtur,inquã, omnia Regna terræ vndecunque collecta contra Ieruſalem.

3 *Et erit:in die illa ponam Ieruſalem lapidem oneris cunctis populis. Omnes qui leuabunt eam,conciſione lacerabuntur,& colligentur aduerſus eam omnia Regna terræ.*

4 Eo verò tempore, dicit Dominus, quo exigam pœnas à populis qui hoſtili animo vexauêre Ieruſalem, percutiam equum,& aſcenſorẽ eius adeò grauiter,vt ſtupidi,& amentes ſine conſilio,ac ſenſu præcipites ferantur ac deuij.Cùm verò illi præcipites errabunt, & cœci, populum Iuda mitioribus oculis ad ſalutem reſpiciã.

4 *In die illa,dicit Dominus, percutiam omnem equum in ſtupore, & aſcenſorem eius in amentia: & ſuper domum Iuda aperiam oculos meos,& omnem equum populorum percutiam cœcitate.*

5 Cùm

5 *Et*

5 *Et dicent Duces Iuda in corde ſuo: Confortentur mihi habitatores Ieruſalem in Domino exercituum Deo eorum.* 6 *In die illa ponam Duces Iuda ſicut caminum ignis in lignis, & ſicut facem ignis in fœno, & deuorabunt ad dexteram, & ad ſiniſtram omnes populos in circuitu, & habitabitur Ieruſalem rurſus in loco ſuo in Ieruſalem.*

5 Cùm Iudaici populi Dominus aperuerit oculos, tunc illum Duces & Principes ſupplices orabunt, vt vires, & animos addat ciuibus Ieruſalem. 6 Quod Deus ita largè præſtabit, vt hoſtibus deinceps ſint quod ligno arido caminus, aut ignis ſtipulæ, ac fœno. Quare à dextris, & à ſiniſtris quocumque ſe verterint, percutient, & ſternent populos in circuitu. Et Ieruſalem verè iam erit Ieruſalem, id eſt, ſimilis erit ſibi ipſi: redibit enim ad antiquam gloriam, & ciuium frequentiam.

7 *Et ſaluabit Dominus tabernacula Iuda, ſicut in principio, vt nō magnificè glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ieruſalem contra Iudam.*

7 Et ſicut antea Deus populum Iuda ita magnificè ſeruauit ab hoſtibus, vt ſalus, & victoria ipſius adſcriberetur potentiæ: ſic nunc adeò erunt aperta diuini auxilij, atque præſentiæ ſigna, vt qui domui Dauid, ac Regno præſunt, quique gloria ſunt eorum, qui habitant in Ieruſalem, ſibi ac ſuis victoriam arrogare non audeant: eóque nomine Iudæi reliquis ſe præferendos putent.

8 *In die illa proteget Dominus habitatores Ieruſalem, & erit qui offenderit ex eis in die illa, quaſi Dauid: & domus Dauid, quaſi Dei: ſicut Angelus Domini in conſpectu eorum.*

8 Eo enim die ſic Dominus proteget ciues Solymitanos, vt qui in ipſis infirmus fuerit, & aliquando ab hoſte ſuperatus, ſit inſtar Dauid, audax & ſtrenuus, & qui fuerint eiuſmodi, vt filij Dauid propter animi præſtantiam, & robur dici potuerint, multiplicatis

à Domino viribus erunt quàm ſimillimi illis, qui ſunt de domo Dei, id eſt, Angelis; qui Dei miniſtri ſunt.

9 Quo tempore ſtatui conterere quotquot contra Ieruſalem aliquid molientur.

9 Et erit in die illa: quæram conterere omnes gẽtes, quæ veniunt contra Ieruſalem.

10 Sed erunt poſtea beneficia longè illuſtriora, dicit Dominus: infundam enim ſuper domum Dauid, reliquóſque Ieroſolymorum ciues ſpiritum gratiæ, quo grati ſint mihi, & ſpiritum precum, quo, quia à me omnia profecta eſſe norunt, à me plura petant. Sed ô diræ mentis conſilium inſanum! aſpicient in me, confugiéntque ſupplices auxilij gratia, cùm grauibus prementur incommodis; quẽ tamen deinde immemores officij, & gratiæ in cruce configent.

10 Et effundam ſuper domum Dauid, & ſuper habitatores Ieruſalem ſpiritum gratiæ, & precum: & aſpicient ad me, quem confixerunt.

Nunc iam à Chriſto in cruce confixo, ad Iudæ Principes redeo, & Duces Ieruſalem, qui affecti illis incommodis, à quibus per me, cùm ſpiritum gratiæ, & precum acceperint, ſalutem orabunt, lugebunt ſuper ſe adeò miſerabiliter, ſicut lugeri ſolet à parentibus primogeniti, aut vnigeniti mors.

Et plangent cum planctu quaſi ſuper vnigenitum, & dolebunt ſuper eum, vt doleri ſolet in morte primogeniti.

11 In die illa talis erit planctus in Ieruſalem, qualis olim fuit Adadremmon in campo Maggedon in Ioſiæ funere.

11 In die illa magnus erit plãctus in Ieruſalem, ſicut planctus Adadremmon in campo Maggedon.

12 Planget autem tota terra

12 Et planget terra: familiæ &

& familiæ ſeorſum; familiæ domus Dauid ſeorſum. & mulieres eorum ſeorſum.

13 14 *Familiæ domus Nathan ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum. Familiæ domus Leui ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum. Familiæ Semei ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum. Omnes familiæ reliquæ, familiæ & familiæ ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum.*

ra Iuda; omnes familiæ ſeorſum inter ſe, & in ſingulis viri ſeparatim à fœminis: quia ſingulis erit propria, & grauis plorandi materies. Plorabunt in familia Regia Dauid.

13 14 Et in familia prophetali Nathan, & in Sacerdotali Leui, & in doctorali, ſiue literata Semei, & in omnibus denique aliis viri ſeorſum à fœminis lamentabuntur.

COMMENTARII IN CAP. XII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

ONus verbi Domini ſuper Iſraël.] Onus, vt à nobis alibi pluribus oſtenſum eſt, Prophetia eſt, quæ aliquid durum, & hoſtile denunciat. Porrò *Iſraël* pro tribubus ſumitur à captiuitate reſtitutis, vel ad patrias ſedes ex variis regionibus collectis. Vt enim alibi docuimus, ex omnibus tribubus plurimi Hieroſolymam redierunt.

1\. *Dixit Dominus extendens cœlum, & fundans terram, & fingens hominis ſpiritum.*] Vſitatum eſt in ſacra Scriptura, vt cùm Prophetæ aliquid grande, difficiléque creditu dicturi ſunt, priùs oſtendant potentiſſimum eſſe Deum, addántque plerumque illam Dei proprietatem, quæ magis Dei veriſimilitudinem oſtendit: vt docet Chryſoſtomus hom. 1. in poſteriorem ad Corinth. Quare interdum dicitur *Deus exercituum*: interdum *refugium, & firmamentum*: interdum *illuminatio*, pro rerum illarum diuerſitate, vel quæ poſtulantur à Deo, vel hominibus neceſſariæ ſunt. Hoc verò loco accommodatè dixit Deum auctorem eſſe cœli, & terræ, & formatorem

Deus ſummis ac minimis rebus accómodata.

hominis:quia qui formauit hæc,fa-
cilè eadem conuertere, & ſuo arbi-
tratu verſare poterit. Eiſdem pene
verbis vſus eſt Iſaias cap.42. in ma-
teria non admodùm diſſimili. *Hæc*
Iſai. 42. *dicit Dominus creans cœlos, & exten-*
dens eos:creans terram, & quæ germi-
nant ex ea:dans flatum populo, qui eſt
ſuper eam; & ſpiritum calcantibus eam.

Ecce ego ponam Ieruſalem ſuperli-
2. *minare crapulæ omnibus populis in cir-*
cuitu.] Exiſtimo totum iſtud caput
ſpectare excidium, & calamitatem
Ieruſalem, comparatam præſertim
ab Antiocho: & quemadmodum
quæ collapſa videbantur externo-
rum, ac domeſticorum improbita-
te, vi per Machabæos ſint reſtituta:
nam de Romanis agitur extremo
capite, quorum extremam expedi-
tionem anteceſſit Chriſti mors, de
qua ſtatim cap. 13. In explicando
verò quid ſit hoc ſuperliminare cra-
pulæ, & lapis oneris, mirè variant
Interpretes. Hieronymus ideo ſu-
perliminare crapulæ futurum dicit
in Ieruſalem; quia omnes populi,
qui illam attigerint, quaſi ebrij cor-
ruent; & illum plures alij ſequun-
tur. Et facit ad hæc, quòd ebrij in
ſacra Scriptura dicuntur, qui ma-
Ebrietas pro calamitate. gna clade, aut incommodis ab aliis
vexati, ſeu conciſi ſunt. Iſai. 51. *Con-*
Iſai. 51. *ſurge Ieruſalem, quæ bibiſti de manu*
Domini calicem iræ eius vſque ad fun-
dum. & infrà: *Audi paupercula ebria,*
& non à vino. Vide quæ diximus in
illum Iſaiæ locum. Idem pene cap.
29. & Ierem. c. 25. *Bibite, & inebria-*
Ierem. 25. *mini, vomite, & cadite: neque ſurgatis à*
facie gladij. Albertus exiſtimat Ieru-
ſalem omnibus patētem futuram,
ſicut ad crapulam, in hunc ſenſum;
quemadmodum vinaria taberna
cuilibet eſt propoſita, ad quam om-
nes liberè, & auidè concurrunt; ſic
Ieruſalem omnium cupiditati, at-
que iniuriæ fore proponendam.
Alia expoſitio ſumi poſſet ex trans-
latione Lxx. qui ita reddunt. *Ecce*
ego pono Ieruſalem ſicut ſuperliminaria,
quæ mouentur. Quæ ſic explicat
Theodoretus: *vrbem ſimilem faciam*
ſuperliminaribus commotis, & ruinam
agētibus. Sed fortaſſe iuxta Lxx. alia
poſſet eſſe ſentētia, quæ magis cum
vulgatæ verſione conſentiret. Ita
nutabit Ieruſalem, & quaſi rotabi-
tur ab armis populorum, qui in cir-
cuitu ſunt, ſicut rotari, ac circum-
agi videntur tecta temulantis.

Vbi vulgatus, *ſuperliminare cra-*
pulæ, Heb. סף רעל *ſaph raal*, quod 4.
Hebræorum magiſtri vertunt; *cra-*
ter veneni. Chaldæus, *vas plenum*
amaritudinis. Quod etiam faciunt
quidam è recentioribus, vt Vata-
blus, & Pagninus. Quæ tranſlatio
plurimùm fauet ſententiæ Hiero-
nymi, in qua non tam minæ propo-
nuntur Hieroſolymæ, quàm iis qui
contra eam arma comparauerint.
Indicat enim futurā Hieroſolymā
gētibus, quaſi ſcyphum crapulę, aut
veneni, quē vbi populi biberint. i.
vrbē oppugnauerint, nō aliter nu-
tabunt, ac corruent, atque ij, quos
vini poteſtas mente commouerit.

Mihi in re obſcura ſi diuinan- 5.
dum eſt, & ex adiunctis ſumenda Hæc Prophetia eſt ira Ieruſalem.
coniectura, videtur non tam hîc
agi de felicitate Ieruſalem, eiúſque
de hoſtibus victoria, quàm de ipſius
calamitate, quam grauiſſimā tam ab
externis, quā à domeſticis hoſtibus
eſſet acceptura, maximè Machabęo-
rum tempore: nam primùm id ſua-
det illud; *Onus verbi Domini ſuper*
Iſraēl. Quod ſanè non tam fa-
uet, quàm minas oſtentat Iſra-
ēli: deinde, quia eam ſententiam
omnino indicat verſio Lxx. & tenet
expreſſè Theodoretus; & Cyrillus
aliquid aduerſum hîc agnoſcit; &
ita

ſita omnino cum Cyrillo ſentire debent qui hæc ſpiritualiter accipiũt de Eccleſia à Gentibus impugnata. Neque Hieronymus totus abit ab hac ſententia: nam ſtatim, dum explicat illud, *Ponam Ieruſalem quaſi lapidem oneris*, idẽ ſentit. Dicit enim leuandam eſſe Ieruſalem à Gentibus quaſi lapidem, vaſtandámque; deinde Gentes daturas cladis illatæ pœnas. Neq; incommodat huic ſententiæ aut calicis, aut crapulæ metaphora: licèt enim calix propinatus aliis incommodi aliquid ac doloris ſignificet, interdum tamen indicat alicuius in re maximè deſiderata expletum deſiderium; aut veniſſe aliquem in rei maximè optatæ poſſeſſionem; iuxta illud Pſal. 15. *Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis mei*. Et eſt forma linguæ ſanctæ familiaris *inebriare ſe*, pro explere ſe; aut ſuæ cupiditati ſatisfacere. Pſal. 35. *inebriabuntur ab vbertate domus tuæ*. Aggæi c. 1. *comediſtis, & non eſtis ſatiati; bibiſtis, & non eſtis inebriati*. Et quæ ſequuntur ſtatim multo magis confirmant hanc ſentẽtiam.

Quid ebrietas in Scriptura.

Et Iuda erit in obſidione contra Ie-
5. *ruſalem*.] Quemadmodum Iudæorum multi cum externis in patriam conſpirarint ſub tempora Machabæorum, & vt pactum nefariũ contra Religionem inierint cum Gentibus, ſatis conſtat ex libris Machabæorum, præſertim libro 2. capite 3. 4. 9. & ex Ioſepho libro 12. Antiq.

Ponam Ieruſalem lapidem oneris.]
6. Eodem ferme modo exponit Hieronymus, & alij pene omnes, qui ſuperiorem locum de victoria Iudæorum accepêre. Dicit autem Hieronymus ſuo etiam tempore eſſe in omnibus vrbibus, oppidis, & viculis Palæſtinæ rotundos lapides grauiſſimi ponderis, ad quos iuuenes exercere ſe ſolent, & eos pro virium menſura, magis ac minùs ſubleuare, & eiuſdem formæ viſam à ſe dicit æneam ſphæram Athenis, accepiſſeque à ciuibus Athenarum in illa maſſa fortitudinem probari. Putat ergo Hieronym. hunc eſſe ſenſum; in Ieruſalem, quaſi in lapide oneris periculum facturas eſſe Gentes omnes ſuarum virium; deinde verò eidem ſuccũbentes lapidi, oppreſſum iri; & reuera ita cõtigit: nam qui Ieruſalem variis vexarunt incommodis, poſtea à Machabæis iidem malè mulctati graues dederunt audaciæ ſuæ, & impietatis pœnas.

Lapis oneris.

Septuaginta aliter vertunt; *Po-* 7.
nam Ieruſalem quaſi lapidem, qui conculcatur à cunctis gentibus. Et iuxta hanc verſionem dicit Theodoretus, conculcandam eſſe Ieruſalem, quia lapidem angularem, de quo Iſai. cap. 28. Iudæi reprobauerunt, & conculcauerunt. Quare hæc videtur referre non ad Antiochi, ſed ad Romanorum arma.

Et colligemur aduerſus eam omnes 8.
gentes terræ.] Hinc colligit Ribera ſermonem hoc loco non eſſe de Ieruſalem, ſed de Eccleſia: illam enim non omnes gentes; hanc verò vbique terrarum omnes gentes inſectatæ ſunt. Sed meminiſſe debuit eius regulæ, quam tradit Hieronymus in illud Iſai. cap. 13. *vt diſperdam omnem terram*. vbi docet idioma eſſe Scripturæ, vt omnem terram eius intelligat prouinciæ, de qua ſermo eſt. Vide quæ notauimus ad illud Act. 2. *ab omni natione quæ ſub cœlo eſt*. Omnes ergo gentes terræ intelliguntur illæ, quæ in Palæſtina ſunt, aut in vicinis locis. Quæ omnia contigerunt ſub Machabæorum tempora.

Hæc quæ hactenus dicta, magis 9.

communia ſunt, atque ideo magis mihi probabilia. Sed adiiciam expoſitionem, quæ ideo mihi probatur minùs, quoniam ab authoribus nuda: fieri tamen poteſt, vt alicui placeat. Et ſanè in rebus obſcuris multa tentare licet. Diximus ſuperiori capite probabile videri, ſtultum illum paſtorem, cuius vaſa portauit Zacharias, eſſe Iaſonem, aut Menelaum Sacerdotes, qui eò vſque progreſſi ſunt impietatis, vt ſublata patria Religione in vrbem ſanctam Græcorum ſuperſtitionẽ inuexerint. Vide quæ ſuprà diximus cap. 11. ad illud: *vaſa paſtoris ſtulti*. vbi poſita dicitur Ephebia, & optimi quique iuuenum proſtituti. Ad hanc igitur Græcam turpitudinem ſpectare puto præſens vaticinium. Pro qua ſententia aliqua nobis ſtatuenda ſunt.

10. *In limine ſigna nobilitatis, ordinis, aut artis proponi ſolita,*

Primũ, moris eſſe apud omnes ferme nationes, vt in ipſo limine ſtemmata quædã, aut inſignia nobilitatis, ordinis, aut artis proponerentur: quia limina primùm occurrebant hominum oculis. Quod vſque adeò curæ fuit antiquis, vt publica loca, quantumuis ſordida, ac turpia, coronarent, certiſque notis inſignirent. Ita Tertull. de corona militis in fine. *A ſæculo* (inquit) *coronantur & lupanaria, & latrinæ, & piſtrina, & carcer, & ludus, & ipſa amphitheatra & ipſa ſpoliaria, ipſaq; Lybithinæ.* Et lib. de pudicitia titulũ propoſitum eſſe dicit in meretricias cellæ ianuis ſub ipſis libidinum titulis. Sed etiam vſitatũ apud Hebręos in ſuperliminaribus ſymbola quædam, aut ſigna ponere, aut Religionis, aut generis, ſatis ex Scriptura liquet. Et vt omittã ſuperliminaria Hebræorum tincta fuiſſe agni ſanguine, qui genus, & Religionem indicaret, certè ab illis imagines, aut ſymbola idolorum quę prodita Religione patria colebant, , in ianuis, & ſuperliminarib. ponebantur. Iſai. 47. *poſt oſtium, & retro poſtem poſuiſti memoriale tuum.* Sanè in porta Aquilonari templi poſitum eſſe idolum Zeli, ſeu, vt alij vertunt, Baal, dicit apertè Ezechiel c. 18. *Ecce ab Aquilone portæ altaris: idolum Zeli in ipſo introitu.* Et in oſtiis domus inſcripta fuiſſe præcepta diuina conſtat perſpicuè Deut. 6. *ſcribéſque ea* (nempe præcepta) *in limine, & in oſtiis domus tuæ.*

Iuxta hæc puto ſuperliminare capulæ, aut craterem vini, vt textus habet Hebraicus, poſitum eſſe in Ieruſalem, aut in publicis, frequentibúſq; locis, aut certè in ipſo templo: quia in ciuitate multa erãt vtriuſque ſexus libidinum diuerticula; & ipſum templum mutatum fuerat in execrabile proſtibulum. 11. *Templum libidinis diuerticulum.* Nam, vt traditur 2. Machab. cap. 6. *templum luxuria, & commeſſationibus Gentium erat plenum, & ſcortantium cum meretricibus, ſacratiſque ædibus mulieres ſe vltrò ingerebant, intrò ferentes ea, quæ non licebat.* In templis autem Gentilium publica agitari cõuiuia docet Ariſtoteles lib. 7. Politic. cap. 12. & Iudic. cap. 9. ver. 17. Sichimitæ in fano Dei ſui Berith inter epulas, & pocula maledicebant Abimelech. In idoliis, id eſt, Deorũ templis inſtrui menſas, & obiri cõuiuia frequenter, indicat Paulus 1. Cor. 8. verſ. 10. Quin in eiſdem templis eſſe libidinũ diuerſoria, docet non ſolùm authores noſtri, vt Arnobius, Minucius, Auguſtinus, ſed etiam Gentiles: & ſuadet dæmonum, quibus illa templa ſunt excitata, deprauata natura, qui obſcœnis delectantur. Quare exiſtimo illo Machabæorum tempore iuxta Gentilicos ritus obſcœnos, & ſordidos,

dos, templum Solymitanum populis, & ſcortationibus ſeruiſſe. Scyphus autem, aut aliquod aliud ſymbolum ebrietatis, aptiſſimum quoque ſymbolum eſt Venereę intemperantiæ. Quare Apoc. cap. 17. fornicaria fœmina cum aureo poculo deſcribitur *plena abominatione, & immunditia fornicationis.* Exiſtimo ergo in lupanaribus, atque adeò in ipſo quoque templo propoſitum eſſe ſcyphum lupanarium, aut alterius intemperantiæ, quæ eſt à vino, commune ſymbolum; qui ſignificaret domũ illam ſacratam eſſe Veneri, aut Baccho. Sicut in officinis aut apothecis proponi ſolent earũ rerum ſigna, quæ proſtant venales. Adde, quòd Herculi, & Baccho eodem etiam tempore ſacrificauerunt Iudæi. De Hercule conſtat 2. Machab. cap. 4. de Baccho ibidem cap. 6. *Ducebantur*, inquit, *cum amara neceſſitate in die natalis Regis ad ſacrificia, & cùm Liberi ſacra celebrarentur, cogebantur hedera coronati Libero circuire.* Et quidam è Iudæis qui in cenſum ſua nomina retuliſſent, eóque teſtimonio ſeruos ſe Regis Ægyptiorum eſſent profeſſi, ſuæ ſeruitutis inſigne habuerunt hederaceum Bacchi folium ſuis corporibus inuſtum. Vtriuſque verò tam Bacchi, quàm Herculis ſymbolum fuit ſcyphus: de Baccho ſatis notũ; de Hercule probat ſignum Herculis Epitrapezij, de quo Martialis lib. Epig. & Statius in ſylua; & Virg. lib. 8. Æneid. cùm ageret de Herculis ſacris, inter alia Herculis inſignia ſcyphum adhibuit

Scyphus Herculi, & Baccho ſacer.

——Herculea bicolor cùm populus umbra
Velauitque comas, foliiſque innexa pependit:
Et ſacer impleuit dextram ſcyphus.——

12\. Poſita ergo ſunt ſuperliminaria crapulæ, id eſt, crapulæ ſymbolo notata omnib. populis: quia ad Ephebiã, ſacráque Bacchi nuper inſtituta nõ ſegniùs, aut infrequentiùs confluebant vicini populi, quàm ad Olympiacos ludos, aut Nemæos. Neque deeſt aliquod in Scriptura veſtigiũ: nam 2. Machab. cap. 4. vbi vulgatus habet, *optimos quoſque ephebοrum in lupanaribus ponere.* Græcè eſt ὑπὸ πέτασον, quæ vox redditur *velum*, ab Interprete: ſed etiam *poculum* ſignificat, vt ex Eratoſthene docet Athenæus libro 11. cap. 17. Quare, vt is qui trãſlationem LXX. Latinam facit, reddit *ſub velum*; quia meretrices, & meritorij iuuenes velum ſuæ turpitudini prætendebant: ſic etiam *ſub ſcyphum* vertere potuiſſet, quòd id quoque ſignificat πέτασος. Neque dura eſſet aut inuſitata locutio, quia ſignum pro re ſignificata poni ſatis eſt frequens. Vertit autem vulgatus propriè *lupanar*, quod figuratè LXX. dixêre πέτασος, ſiue ille velum ſit, ſiue ſcypus.

13\. Illud verò, *lapidem oneris*, diſcum eſſe puro, non quidem metaphoricè, vt cum Hieronymo communiter cenſent alij: ſed propriè; nam reuerà eo calamitoſo, & profano tempore, quo præfuit populo paſtor ſtultus Iaſon, & Menelaus, inſtituta fuit palæſtra, vbi exercerẽt ſe Iudæi Græcis hominib. permixti, tum aliis gymnicis ludis, tum maximè diſco. Sic enim 2. Machab. c. 4. *Erat autem hoc non initium, ſed incrementum quoddam, & profectus Gentilis, & alienigenæ conuerſationis propter impij, & non Sacerdotis Iaſonis nefarium ſcelus: ita vt Sacerdotes, &c. feſtinarent participes fieri palæſtræ, & præbitionis eius iniuſtæ, & diſci.* Exercebantur autem Gentilium more nudi, quod horrebãt olim Hebræi: nam,

Lapis oneris diſcus.

vt tradit Ioſephus lib.12.cap.6. eo conſilio Iudæi illo tempore adduxêre præputia, ne cùm nudi in Gymnaſiū inter Græcos prodirent, illis diſſimiles viderentur; vſq; adeò inuerecunda erat ludentium ſpecies. Quemadmodū Græci nudi ſe exercerent in palæſtra, vide Dionyſium Halicar. lib. 7. Rom. Antiq. Pauſaniam lib. 5. Philoſtratum in Vita Apollonij. Quod etiam à Romanis in quibuſdam ſacris fieri ſolitum tradit Ouidius 2. Faſtorum, & Plutarchus in Vita Antonij. Quæ morum licentia ad fœminas etiam peruaſit, quæ nudæ cum nudis hominibus certabant; idque ex inſtituto Platonis, vt tradit Euſebius de Præpar. lib.3.c.12. Vide Chryſoſtomum homil.6. in Matth. ad finē. Et mihi ſatis eſt veriſimile idē fuiſſe in ciuitatem inductum, quandoquidem templum eo tempore plenum fuiſſe dicitur meretricibus. Eſt autem diſcus, de quo nobis nunc opera, non ſolùm vas latum, & idoneum miniſtrandis cibis, ſed etiam maſſa quædam rotūda, ſeu globus ex ferro, plūbo, aut ſaxo, quo adoleſcentes vires explorabāt, ſiue eleuando, ſiue iactando. Ita Euſtathius in lib.2. Iliad. ad illud, *δισκοῖσιν ἐτέρποντε*. vbi dicit, *δίσκος ἐςὶ βαρὺς λίθος*, id eſt, *diſcus eſt grauis lapis*, qui à noſtro vulgato dicitur, *lapis oneris*, eodem ſenſu: qualis erat quem Hieronymus vidiſſe ſe dixit in omnibus oppidis Palæſtinæ. Et idem docet Heſychius, qui vocat *λίθον ςρόγγυλον*. i. *lapidem rotundum*. Vide Hieronym. Mercurialē de re gymnaſtica; vbi multa de diſco. Hæc etiam expoſitio locum habet in Romanorum temporibus: nam, vt tradit Ioſephus lib.15. c. 11. de Ant. inſtituta fuerunt ab Herode gymnaſia, theatra, & amphitheatra, ad quæ vndecumque magna hominū frequentia concurrebat. Hæc mihi tā de ſuperliminari crapulæ, quàm de lapide oneris dici poſſe videbantur non improbabiliter; ſed in priorem ſententiam libentiùs feror, quia patronos habet nobiles, à quibus hæc noſtra poſterior nuda eſt.

Omnes, qui leuabunt eum, conciſione lacerabuntur.] Hæc ad poſteriorem ſenſum non vidērur difficilè accōmodari poſſe, hoc modo: omnes qui lapidem illum oneris leuauerunt, ſiue Græci fuerint, ſiue Iudæi, Græcæ ſuperſtitionis in ciuitatem ſanctam inductæ, & ciuitatis profanatæ pœnas dabunt; ſtabunt ſcilicet illis cari alteres, & diſci: ſuo enim pondere opprimentd eos, qui leuare tentabant. Hoc autem loco moralis cauſa naturam imitatur Phyſicę, vt enim communiter dicitur mercator ab auaritia demerſus, quia pecuniæ cupiditate adductus fuit, vt mari ſe committeret, vbi naufragium fecit: & Iud.19. Leuitæ concubina dici poteſt perdidiſſe Benjamin, quia illa libidinosè violata Iſraëlitarum animos in vindictam accendit; & à peccatis dicitur diluuio periiſſe mundus, quia eis prouocatus Deus diluuium inuexit. Sic nunc lapis ille oneris opprimet, quia propter Gentiles ludos à nudis hominibus inuerecūdè obitos, diſcumque peregrino ritu in ciuitate ſancta verſatum oſtenſus Deus gentem illam mulctabit cæde, aut exilio, aut aliqua alia ignominia duriori. Et ita ſanè contigit; nam gentes, quæ ciuitatem ingreſſæ, ibi obſcœnis ludis impudenter bacchatæ ſunt, à Machabæis exagitatæ, atque conciſæ fuerunt. Item Iudæi, qui barbaros ritus imitati Græcis ſuperſtitionibus adhæſêre. 14.

Vide

Vide 2. lib. Machab. cap. 6. In aliorum ſententia facilem habet explicationem hic locus, ſi ibi notam addas ſimilitudinis, hoc ſenſu. Erit Ieruſalem ſicut lapis oneris, quẽ ita verſat, aut ſubleuat homo, vt eius pődere dũ vires oſtentat, frangatur, aut opprimatur. Quod ſæpe accidere ſolet in arroganti, atque inani virium oſtentatione.

15. *In illa die, dicit Dominus, percutiam omnem equum in ſtuporem.*]Hîc iam oſtendit Propheta quomodo, & quibus viribus frangenda ſit illa impiorum potentia, & tollendæ ſordes illæ peregrinæ, quæ ciuitatẽ fœdauẽre Græca ſuperſtitione. Hîc verò notandum, equum, & aſcenſorem ſumi pro omni bellico apparatu, atque ideo hæc duo in Scriptura ſæpe coniungi. Exod. 15. *Equum, & aſcenſorem proiecit in mare.* Iob. 39. *Deridet equum, & aſcenſorem eius.* Aggæi 2. *Equi, & aſcenſores eorum.* Quàm verò tempore Machabæorum percuſſæ fuerint Gentes in ſtuporem obiectis terribilibus ſpectris, aut alio quouis modo incuſſo pauore, ſatis conſtat ex 2. lib. Machab. variis locis, quæ nos ſuprà adduximus cap. 9. ad illud, *Dominus Deus ſuper eos videbitur.* Præterea in illa die ſignificari tẽpus longius, à nobis probatum eſt ſuprà cap. 5. ad illud, *hodie quoque.*

Equus, & aſcenſor pro omni bellico apparatu.

16. *Et ſuper domum Iuda aperiam oculos meos.*] Quo tempore tam grauia hæc acciderint incommoda, miſerebor, inquit Dominus, populi Iudaici, & ad ſtuporem vſque percutiam inimicos, ita vt quid faciant nihil ſanum, aut certum occurrat. Nam ſubitus motus, ac timor deliberandi facultatem eripit, ſicut accidit Philiſtæis Iud. capite 15. qui cùm ingentem plagam accepiſſent à Samſon ſtupentes ſuram femori impoſuerunt: & hoc eſt quod ſtatim ſubiicit, *& omnes equos populorum percutiam cæcitate*, ſeu quia illis erepta mens eſt, ſeu quia conſilium inierunt in inſtruendo, inferendóque bello ſuis rationibus non opportunum.

Equos puto pro equitibus ſumi, 17.
& videtur alluſum ad tempus Eliſæi, quando equites Syriæ in medium plateæ Samariæ cæci deducti ſunt, id eſt, inter medios hoſtes. Subauditur autem nota ſimilitudinis: ſicut olim equites Samariæ percuſſi cæcitate, ſic, &c. Eo ergo tempore, quo alij cæci, & amentes errabunt, Dominus aperiet oculos ſuos ſuper domum Iuda, quam neglexiſſe videbatur, & inimicorum armis tradidiſſe.

Et dicent Duces Iuda in corde 18.
ſuo; confortentur mihi habitatores Ieruſalem.] Hieronymus Duces Iuda illos eſſe putat, qui cum hoſtibus oppugnabant Ieruſalem; qui meliùs iam in patriam animati optant, vt forti ſint animo. Alij de Ducibus intelligunt, qui populo præerant Iudaico, quiq; poſtea debellatis hoſtibus genti ſuæ ſaluti fuerunt. Et hoc mihi videtur magis expeditum. Illud autem, *confortentur mihi habitatores Ieruſalem*, videtur oratio, qua Duces ſalutem à Domino precabantur, vbi obſeruandum eſt primum effectum diuinæ miſericordiæ poſtquam oculos ſuper populum ſuum aperuit, fuiſſe ſpiritum gratiæ, & precum, vt ſtatim dicit; nempe vt animos excitent ad ſpem libertatis, eámque à Domino impetrare contendant. Et hoc magis indicat tranſlatio Aquilæ, quæ ſic habet, vt refert Hieronymus; *Conforta mihi habitatores Iuda.* Neque ea diſplicet Hieronymo. Et quidem ita accidit:

Spiritus precum ex primis affectibus diuinæ miſericordiæ.

nam oratione ſæpe ſe populus cõmuniuit contra hoſtiles acies; & ſine dubio ita cõtigit, licèt id in Scriptura expreſſum non habeamus, cũ primùm Mathatias contra Antiochi imperium Iudæos commouit. Hæc autem verba orationem indicant & preces, quando aliquid videntur optare, idque tacitè in corde.

19. *In die illa ponam Duces Iuda ſicut caminum ignis, & ſicut facem ignis in fœno.*] Duces ſibi proſtratos, ac ſupplices ſic corroborauit Deus, vt exigua militum manu innumerabiles hoſtium copias ea facilitate deleuerint, qua exigua ſcintilla magnã copiam aridæ materiæ conſumit. Hæc ſatis nota ſunt ex Machabæorum libris. Eſt autẽ apud Hebræos Prouerbialis figura; *Ignis ad ſtupam*, ſeu, *ad fœnum*, vt conſtat ex Abdia, & Iſaia cap. 1. qua ſignificamus aliquid ab alio nullo negotio deleri poſſe.

20. *Et habitabitur Ieruſalem rurſus in loco ſuo in Ieruſalem.*] Septuaginta vertunt: *Et habitabitur Ieruſalem adhuc in ſe ipſa.* Sed eſt ſenſus idem; nam, vt alibi pluribus oſtendimus, ſæpe antecedens repetitur loco relatiui: ſed in ea repetitione epitaſim eſſe puto. Antiochi tempore, vt vidimus, ſic Ieruſalem à ſe ipſa defecerat, dum idolis ſeruit, dum tẽplum libidinibus, omnium oculos obſcœnis ſpectaculis inceſtat, vt nõ Ieruſalem diceres, ſed Babyloniam, aut Sodomam; faciet tamen Deus reſtituta Religione, ac purgato tẽplo per Machabæos, vt Ieruſalem ſibi ipſi, id eſt, ſuo nitori, atque ſanctitati reſtituatur. Eſt autem vſitatũ hoc loquendi genus in magna rerum mutatione. Si Roma v.g. à ſua nobilitate defecit, Romam iam nõ eſſe Romam: ſi ab eo ſtatu ad priorem gloriam, & virtutem rediit, Romam iam eſſe Romam dicimus. Quod in cauſa non admodùm diſſimili dixit Martialis in Amphitheatro, Epigr. 2. de Roma ab Imperatore Domitiano reſtituta. *Reddita*, inquit, *Roma ſibi eſt.* Sic hoc loco dicitur habitanda Ieruſalem in Ieruſalem, id eſt, in eo ſtatu, in quo tunc erat quando verè dici potuit Ieruſalem, id eſt, ciuitas pacis, aut ciuitas ſancta.

Anima ſibi reſtituta per pœnitẽtiam.

Vt non magnificè glorietur domus Dauid, & gloria habitantium Ieruſalem contra Iudam.] Genus victoriæ, quam ſæpe Machabæi reportarunt ab hoſtibus, ſatis indicat cæſos eſſe hoſtes non tam humanis viribus, quàm diuina potentia: ſæpè enim non obſcuris ſignis, atque prodigiis Deus oſtendit pugnare ſe pro Machabæis. Ne igitur domus Dauid, id eſt, Duces, qui vel ex familia Dauid orti erant, vel qui Dauidis quõdam Regnum adminiſtrabãt (nam de genere & tribu Machabæorum non diſputo, vide quæ diximus cap. 10. ad illud, *& domum Ioſeph ſaluabo*) ſuæ virtuti victorias adſcriberent, eóque nomine inſoleſcerent, ſuæ potentiæ illud opus eſſe ſignificauit Deus. Secundi hemiſtichij eamdẽ exiſtimo eſſe ſententiam, ita vt gloria habitantium Ieruſalem ſumatur pro principibus. Faciet ergo Deus, ne qui glorioſi ſunt, & Principes in Ieruſalem, contra reliquam multitudinẽ Iuda inanes ſumãt ſpiritus, quando manifeſtis indiciis omnes intelligent victorias partas eſſe ope diuina. 21.

Victoria à Deo.

Et erit qui offenderit ex iis in die illa, quaſi Dauid.] Felicitatem indicat Iudaici populi iam ad antiquã gloriam reſtituti: dicit enim eos, qui offenderint, id eſt, qui infirmi fuerint (vt vertunt Lxx. & exponit 22.

Hiero

Hieronymus in Commentariis) futuros ſicut Dauid fortes, ſtrenuos atque glorioſos.

23. *Et domus Dauid quaſi Dei.*] Locus hic difficilis eſt, neque facile iudicatu, an illud *Dei* in genitiuo ſit, aut in nominatiuo plurali. Septuaginta in genitiuo ponunt τοῦ θεοῦ, & ita accipit Hieronymus. & alij communiter: & ita cenſeo dicendum; & tunc ſenſus erit. Qui fuerint de domo Dauid, id eſt, digni tãto progenitore, quos nempe Dauid ex ſuo ſanguine prognatos agnoſcat, hi erunt quaſi de domo Dei, id eſt, tanquam illi, qui ſunt de domo Dei. Qui verò ſint iſti ſtatim explicat cum addit; *ſicut Angeli Domini in conſpectu eorum.* Angeli ergo dicuntur eſſe de domo Dei, & quia Deo aſtant, & quia Dei nuncij ſunt, qui præire ſolent caſtra populi Dei tanquam ſtrenui Duces, & bellatores. Exodi 23. *Precedet te Angelus meus, & introducet te ad Amorrhæum.*

Pro Religioſis, & verbi Dei miniſtris.

24. Alicui videri poſſet, & literæ, & textui conſentaneum, ſi *Dei* ſit in nominatiuo: nam Hebraicè eſt כאלוהים ſine vlla nota genitiui caſus. Quod nomen non ſemper *Deum* ſignificat, ſed aliquando *Angelos*. Pſalm. 8. *minuiſti eum paulo minùs ab Angelis.* Hebraicè אלוהים. Et in Scriptura nomen *Dei* aliis etiam rebus commodari ſolet, vt Sacerdotibus, & Iudicibus. Exod. 21. *Offeret eum Dominus Diis.* & cap. 22. *Dominus domus applicabitur ad Deos.* & ibidem. *Diis non detrahes.* Et Pſal. 81. *Deus ſtetit in Synagoga Deorum: in medio autem Deos diiudicat.* Neque tunc diuerſus eſt ſenſus; qui nihil aliud indicat, quàm eos, qui ſunt è domo Dauid, quo ſenſu ſuprà explicuimus, futuros quaſi Angelos. Et fauet huic ſententiæ, quia alterum hemiſtichium alterius explicatio eſt; quod ſic habet: *Sicut Angeli Domini in conſpectu eorum* Quæ ſic coniungi poſſent eleganter, & iuxta idioma Scripturæ: *Domus Dauid quaſi Angeli; quaſi Angeli Domini in conſpectu eorum.* Sed prior ſententia, quia communis eſt, magis mihi probatur.

Quæram conterere eos, qui veniunt contra Ieruſalem.] Vbi Deus populũ 25.
ita corroborarit, vt infirmis, & qui iam offenderant, id eſt, qui propter timiditatem ad hoſtes defecerant, aut aliquo alio modo animum abiecerant, robur, atque audaciam Dauidicam indiderit: ſtrenuis verò Angelicum robur, & conſtantiam, dicit ſe ſtraturũ omnium hoſtium vires: quo planè oſtendit ſua potentia, non Iudæorum armis, & induſtria victorias illas eſſe comparatas.

Quæ hactenus dicta ſunt, ita de 26.
Republ. Iudaica, Machabæorúmque temporibus accipi poſſunt, vt etiam ad tempus Euangelij pertineant, quod multi volunt; ſed de illis puto hiſtoricè, de hoc typicè, quia in hac renouatione, vexatione, ad defenſione rei Iudaicæ, optimè ea, quæ Eccleſia paſſa fuit à Tyrãnis, & quomodo Dei ſingulari prouidentia defenſa, atque propagata fuerit, adumbrantur. Quæ verò ſequuntur ad finem vſque capitis, etſi non difficilè ad eadem Machabæorum tempora referri poſſent; tamen veriſimilius eſt pertinere ad tempus Euangelij, & quidem hiſtoricè, vt ſuis quæque locis oſtendemus.

Et effundam ſuper domum Dauid, 27.
& ſuper habitatores Ieruſalem ſpiritum gratiæ, & precum.] Si particula (*&*) continuatiua eſt, viden-

tur multa, quæ præceſſerunt, dicta fuiſſe per prolepſim, vt quod dixerint Duces Iuda, *Confortentur mihi habitatores Ieruſalem* : quæ vox à ſpiritu gratiæ, & precum orta eſt, & felicem rerum progreſſum, qui deſcriptus eſt, antecedere plerumque ſolet ſpiritus orationis. Sed fortaſſe (*&*) cauſalis eſt, vt alibi ſæpe. Vide quæ diximus in Commentariis in Acta ad illud cap. 7. *& ſemini tuo* : quia ſpiritus gratiæ, & precum cauſa fuit tantæ felicitatis. Septuaginta pro, *precum*, vertunt *miſerationis*: ſed ſenſus idem eſt, quia ſi quis ſe ipſum miſerum cognouerit, ſtatim confugit ad orationem, & preces. Quare eadem vox δέησις apud Græcos *indigentiam*, & *precationem* ſignificat. Porrò ſpiritus ille miſerationis reſpicere poteſt Deum, qui humanæ infirmitatis miſeratur, & hominem, qui ſuam infirmitatem agnoſcat, & lugeat. Vtrumq; enim valet οἰκτιρμός, quo vſi ſunt LXX.

Orationis vis & vtilitas.

28. Cùm Deus populo ſpiritum gratiæ, & precum infundit, profectò indicat non ſemel, aut iterum, aut breui tempore futurum ſe illi propitium, ac vindicē; ſed diu, ac ſæpe. Et ideo ſpiritum infundit gratiæ, vt gratum habeat populum, illique liberaliter largiatur, quæ vſui futura ſunt & gloriæ: & precum, vt gnarus infirmitatis ſuæ ad Deum confugiat. Spiritus autem precum ille eſt, qui pro nobis poſtulat gemitibus inenarrabilibus, id eſt, qui nos poſtulare facit. Magnum ſanè donum eſt, & velle Deum grato ſibi populo concedere, quæ illi ad ſalutem expediant; & eidem eam mentem, atque ſpiritum dare, vt ſemper petat. Hunc ſpiritum dedit Machabæis, quo exigua manu ingentes inimicorum copias deleuerunt: nam oratione ſe ante congreſſum muniebant Et ſanè obſeruatione dignum eſt, ſemper Iudā fuiſſe ſuperiorem, quoties implorato diuino auxilio bellum aggreſſus eſt; bis autem orationem pręmiſiſſe non legitur, & tunc ab hoſte magnā accepit plagam; ſemel ab Antiocho Eupatore, lib. 1. cap. 6. iterum ab Alcymo, & Bacchide, c. 9. vbi occiſus fuit. Pro re morali obſerua, ſpiritū gratię, & precum aptè coniungi: neque enim ſi gratia adſit abeſſe debet ſpiritus precum, qui id oret à Deo, vt gratia perſeueret, & augeatur.

Magnum Dei donũ oratio.

Et adſpicient ad me, quem confixe- 29.
runt.] Locus hic valdè difficilis eſt, contorquétque valdè, atque inuertit, quem pertexuimus ordinem hactenus. Neque difficilis eſſet explicatio de Machabæorum temporibus, niſi hæc verba Ioannes cap. 19. ad Chriſti mortem retuliſſet, cùm dixit. *Et iterum alia Scriptura dicit: videbunt in quem confixerunt*; qui planè ad hunc locum reſpexit, vt communiter omnes, & nos ita omnino tenemus, quod neceſſe eſt. Sed non credo incommodare explicationi quam de Iudaica Republica tradidimus. Sed priuſquam de Chriſto hæc interpretemur, expēdamus hæc iuxta LXX. tranſlationem.

Septuaginta hunc locum ita con- 30.
uertūt: *Aſpicient in me, in quem inſultauerunt*; & ex ſententia Cyrilli ita diſtinguunt, vt illud, *& aſpicient in me*, ad præcedentia pertineat, & non incipiant clauſulam nouam: ita vt illi, quibus datus eſt ſpiritus gratiæ, & precum, ſtatim ſe ad Deum conuertant, & in eum aſpiciant auxilij gratiā. Poſuerunt autem pro, *confixerunt*, quod adhibuit vulgatus, & habet Ioannes, *inſultauerunt*, decepti, vt inquit Hieronymus, literarum ſimilitudine: legerūt enim רקדו *rakedu*, pro דקרו *dakedu*;

dakedu; iuxta quam tranſlationem, niſi Ioannis, id eſt, canonica authoritas intercederet, ſenſus eſſe poſſet: Quia Deus paulo antè dixerat daturum ſe ſpiritum precum, aut miſerationis, qui noſtram nobis paupertatem, & culpas oſtendit, propter quæ clamamus, aduocamúſque diuinam miſericordiam, & auxilium, ſubdidiſſe videri poſſet eos, qui afflicti fuerant ab Antiocho, quique Deo inſultarant inuerecundè, atque impiè, reuerſuros tamen ad Deum, & eius miſericordiam imploraturos, etiamſi Gymnaſiis aſſueti, Gentilium ritu templi ſanctitatem meretricum ſordibus inquinauerint. Neque hic ſenſus durus videbatur, etiamſi pro, *inſultauerunt*, cum vulgato legas *confixerunt*. Nam hoc etiam verbo in eadem ſignificatione vtitur Malachias c.3. *Si affiget homo Deum, quia vos cõfigitis me?* Accedit, quia hîc non tam videtur Chriſtus loqui, quàm Deus. Hæc ideo dixi, vt oſtenderem quàm non difficilè hæc contexi eodem ſenſu cum ſuperioribus poſſe̅t. Sed quando conſtat ad hunc locum Ioannem reſpexiſſe, aliter hic locus à nobis exponendus eſt.

31. Reg. Sæpe fit tranſitus à litera ad ſpiritum, & rurſus ad illam reditus.

Dicimus ergo hæc tribuenda eſſe non Deo à Iudæis contempto, dum ſacris pollutis noua idolorum monſtra, nouę ſacrificiorum ſordes inuehuntur; ſed Chriſto in crucem acto, & clauis, lanceáque confixo; vt omnino indicat Ioannes: non tamen ideo exiſtimo mutandam eſſe ſententiam, quam ad hunc vſque locum contexuimus. Quam ad rem obſeruandum, ſolere Prophetas, quando hiſtoriam aliquam texere videntur, ex interrupto ad ſpiritum, id eſt, ad Chriſtum, ſeu Euangelij tempora vaticinium conuertere, & inde ſe rurſus eodem pene impetu ad hiſtoriam referre. Vide Salmeronem Prolegom.10.can.14. Riberá in Oſeæ cap.2. n.34. & 35. Pradum in Commentario Iſagogico in Ezech.ſect.5. Exempla ſunt obuia, pauca hæc accipe. Iſai. 45. cùm dixiſſet: *Hæc dicit Dominus Chriſto meo Cyro, cuius apprehendi dexteram: & ſubiciam ante faciẽ eius Gentes*: mox altiùs aſſurgit, & de Chriſto dicit, *Rorate cæli deſuper*, &c. Et cap. 16. cùm egiſſet de Moab, repentè tranſit ad Chriſtum; *Emitte*, inquiens, *agnum Domine Dominatorem terræ de petra deſerti*, &c. & ſtatim redit ad hiſtoriam: *& erit Moab quaſi auis fugiens.* Quo in loco regulam hanc tradit Hieronymus; & in hoc Propheta ſunt exempla multa: nam cap.3. auertens ab hiſtoria ſermonem de Chriſto dicit. *Ecce ego adducam ſeruum meum Orientem.* & cap.5. *Ecce vir Oriens nomen eius.* & cap.9. *Ecce Rex tuus venit tibi.* & ſtatim cap.13. *percute paſtorem.* In quibus locis quia ſe aliqua ſpecies Chriſti offerebat, eò abripitur ſpiritus propheticus; deinde verò ad hiſtoriam interruptam reuertitur. Sic etiam hîc Deus quaſi admiratus ſuam liberalitatem, & quanto populum Iudaicum ſtudio, atque amore proſequutus fuerit, deinde Iudæorum ingratã quamdam barbariem, qua in Chriſtum ſæuierunt, confixeruntque, dixit, intuebuntur Chriſtum tanquam ſuæ ſalutis auctorem, & vindicem, quem tamen, ô veſanam mentem! poſtea confixerunt. Vbi præteritum *confixerunt*, poſuit more prophetico, deinde verò vbi hæc quaſi ἐκστατικῶς inſerta ſunt narrationi, hiſtoriam proſequitur de re Iudaica.

Et plangent eum planctu, quaſi ſu- 32.
per vnigenitum.] De Chriſto plerique hæc accipiunt, & de eo tempo-

re,quo confixus eſt. Sed ſunt multa,quæ huic explicationi minùs fauent ; primùm, quia non apparet, quomodo omnes tribus eo ordine, atque frequentia Chriſti mortem defleuerint , quam nunc prædicit Zacharias. Neque enim Chriſti mors niſi admodùm paucis dolori fuit;neque publicè defleta,ſicut Ioſiæ cædes, de qua 2. Paralip. c. 35. Accedit, quòd dura videtur immigratio à prima perſona ad tertiam. Dixerat Dominus ſuprà: *aſpicient ad me,quem confixerunt*; & ſtatim mutata perſona ſubditur; *& plangent eum*; alium ſcilicet ab eo, qui confixus eſt. Scio frequentes eſſe in ſacra Scriptura perſonarum mutationes; ſed id non eſt adeò frequens, vt ex hac mutatione ſumi non poſſit in contrariam ſententiam aliqua coniectura.

33. Quidam hæc referunt ad Iudicij tempora, ſicut & illud, *videbunt in quem transfixerunt*. Aug. 20.de ciuitate c.30. & lib. 1. de Trin. c.13. Theodoretus, Rupertus, Lyranus, Ribera, Haimo,qui vt priorem partem extremi Iudicij temporibus accommodant;ſic etiam conſequenter poſteriorem. Sed vt de priori fateamur,quod non puto, quia nimis videtur à re propoſita alienum; de poſteriori certè concedi non poteſt. Neque enim Iudicij tempore omnes tribus terræ plangent Chriſtum, ſed ſi quid ipſis durius acciderit,plangent ſe ipſas,imò neque omnes plangent;ſed qui dānati fuerint. Illi verò dicūtur ploraturi, aut Chriſtū, aut ſeipſos, quibus Deus daturus eſt ſpiritum gratiæ,& precum ; ſed ij non lugebunt, ſed gaudebunt potiùs,quia gratiam, & preces potiùs ſequitur exultatio, quàm luctus. Sed neque ſi ſe ipſas tribus plorēt, ſatis aptè hæc in tempora Iudicij conueniunt; quia ſeorſum ploraturi dicuntur viri à mulieribus ; in Iudicio autem extremo non erit hæc tribuum, ſexuúmque diuiſio. Quare hîc videtur ſignificari aliquid fieri ſolitum ex Hebræorum more.

34. Alij hæc de Romanorum tempore, déque ciuitatis exitio interpretantur,in quibus eſt Cyrillus, & Euſebius lib.8.de Demonſt. Dem. 4.quod etiam videtur difficile:tum quia ſtatim cap.14.de hac vaſtatione agitur; neque priùs de planctu, quàm de ipſius planctus cauſa dicendum fuit:tum quia Iudæi in extremo illo ciuitatis excidio non aſpexerūt Chriſtum,neque propter eius mortem putauerunt inflictum ſibi malum; ſed propter ſeditioſorum peccata , & propter alia flagitia,quæ tunc ab omnium gentium ordinibus impudentiſſimè admittebantur Hieroſolymis. Certè Ioſephus lib. 6. de bello c.16. tradit eam fuiſſe in vrbe flagitiorum omnium colluuiem ; vt ſi Romani ſeriùs aduéniſſent,aut hiatu terræ deuoranda , aut inſtar Sodomæ cœleſti igne conflagratura fuerit vrbs illa inquinatiſſima.

35. Quare aliter locus explicandus eſt ; & eſt mihi valdè probabile, quod nuper dicebamus familiare eſſe Prophetis , Zachariam poſtquam de Chriſti morte ἐκστατικῶς breue illud vaticinium attexuit;ſtatim ad interruptam hiſtoriam rediiſſe: neque ea , quæ dicuntur de planctu , ad Chriſtum pertinere; quod ſatis reddunt veriſimile ea, quæ paulo antè diximus:ſed ad tēpora Machabæorum , de quibus hactenus eſt inſtituta narratio.Poſtquam enim effuſus eſt à Deo ſpiritus gratiæ, & precum , ſeu miſerationum,ſtatim ſecutus eſt planctus,

&

& dolor, & oratio, vt de Mathathia, ciúſque filiis conſtat 1. Machab. c. 1. vbi etiam cum Mathathia conueniſſe dicuntur plurimi cum vxoribus ſuis; & hi videntur eſſe, qui fleuiſſe dicuntur ſeorſum à mulieribus. Sed huic expoſitioni duo videntur incommodare non
36. leuiter. Alterum eſt, quod in (*plangent eum*) illud *eum*, cùm reciprocum non ſit, accommodari non poteſt, aut referri ad eos, qui plangunt, cùm, *ſe*, potiùs dicendum eſſet. Alterum, quia etiamſi reciprocum eſſet, in plurali numero eſſe debuit, non in ſingulari. Ad priorem partem reſpondeo, affixum *vau*, quod verbo *plangent* adiungitur, vim habere reciproci, & pronominis non reciproci, vt Hebraicæ linguæ mediocriter peritis compertum eſt: & noſter vulgatus aliquando *eum* reciprocè, aliquando *ſe* non reciprocè vertit. Huius exemplum eſt Geneſ. 2. *Non eſt bonum hominem eſſe ſolum, faciamus ei adiutorium ſimile ſibi*; id eſt, ei. Illius exemplum præ manibus habemus: nam hunc eundem locum, vbi noſter *plangẽt eum*; Ioannes Apoc. 1. legit *plangent ſe*, & eodem modo legunt LXX.

Reg. Pronomẽ reciprocũ pro nõ reciproco, & contrà, non reciprocũ pro reciproco adhibitũ ab Interprete.

Ad poſteriorem non eſt difficilis ſolutio ex vſu ſacræ Scripturæ, quæ adhibere ſolẽt ſingularem numerum, cùm pluralis præceſſiſſet. Vide Pagninum lib. 4. Regula 18. ex multis vnum aut alterum exemplum accipe. Geneſ. 27. vbi vulgatus, *Qui maledixerit tibi, ſit ille maledictus, & qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur.* Heb. eſt, *Maledicentes tibi maledictus, & benedicentes tibi benedictus.* Et Prou. 3. vbi vulgatus, *& qui tenuerit eam beatus.* Heb. *& tenentes eam beatus.* Et ita LXX. non tam voces, quàm ſignificationem, & vſum ſpectantes, quod ſingulariter Hebraícè, ipſi pluraliter tranſtulerũt, καὶ κόψονται ἐφ' αὐτούς; id eſt, *plangent ſuper ſe ipſos.* Sed eſt alia ratio longè grauior, quæ me in iſtam ſententiam adduxit: nam Ioannes c. 1. Apoc. qui hunc Zachariæ locum ex omnium opinione reſpexit, in hanc ſententiam interpretatus eſt; ſic enim ille. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt; & plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ.*

Hæc ſententia mihi valdè pro- 37.
babilis viſa eſt, quæ ſtatuit ab omnibus tribubus non plorari Chriſtum, ſed illorum ſtatum, atque fortunam, qui ſpiritum gratiæ, atque precum accepêre. Nihilominùs, quia multi Chriſto in crucem ſublato lacrymis parentatum eſſe putant; eorum quoque ſententiæ ſiquid occurrebat incommodi, amoueamus. Et primùm obſeruo, Prophetis non eſſe propoſitum hiſtorias texere: neque enim tam hiſtorici ſunt, quàm vates; narrant autem illa, quæ ad Prophetiarum intelligentiam neceſſaria ſunt. Quare neque ſemper temporum ordinem ſeruant, vt in Ieremia liquet; & prætereunt multa, quæ ſi omiſiſſet hiſtoricus, ferendus non eſſet. Idcirco cùm Zacharias hîc tantùm prædiceret Reipublicæ Iudaicæ deteriorem fortunam tempore Antiochi; & eiuſdem inſtaurationem per Machabæos, reliqua amputauit omnia, quia ad ea non pertinebat vaticinium; ſtatímque deſcendit ad Chriſti mortem, ſumpta occaſione ab eius liberalitate, cui tam iniquè, atque immaniter reſpondit populus tantopere ab eo ornatus.

Reg. Quia Prophetæ hiſtoricos non agũt, multa in narrando prætereũt

Secundò, obſeruo vſitatum eſſe in ſacra Scriptura, vt talia aliqua dicantur, non qualia ſunt, ſed qualia eſſe debent, aut qualia rerum ipſa

ipſarum natura,& ſtatus exigebat. Quare in eadem propè cauſa Amos c.8.dixit. *Inducam ſuper omne dorſum veſtrum ſaccum. & ſuper omne caput caluitium* Senſus eſt, tantam futuram eſſe calamitatem, vt omnes inditere debeant cilicia, & caput decaluare; iuxta hæc, licèt non conſtet, an quando Chriſtus mortem ſubiit, fleuerit ea multitudo, quæ hîc à Zacharia prædicitur, verumtamen fleuiſſe debuit,quia plorādi grauior cauſa fuit, quàm mortuo Ioſia.

39. Quòd ſi ad tempora Romanorum referas,& vrbis excidium,aptè Iudæorum gens Chriſti mortem ploratura dicitur. Nam licèt Chriſti mortis in ſua clade Iudæi non meminerint; imò alias ob cauſas exiſtimauerint illam calamitatem obueniſſe,plorabunt tamen Chriſti mortem, quia reuerà illa tantæ calamitatis occaſio fuit. Eſt autem vſitatum valdè, vt cauſa ſumatur pro effectu,etiam moralis. Qua ratione auaritiæ naufragium tribuimus,ſi illa in cauſa fuit,vt negotiandi gratiâ aliquis ſe fluctibus committeret.Et verè ille dici poſſet,vel quando eſſet in medio gurgite, vel ad littus eiectus, ſuam auaritiā deplorare. Et Troiani exciſo iam Ilio lugere dici poſſent aut Paridis libidinem,aut Helenæ raptum; quandoquidem hæc cauſa fuerunt tanti mali, licèt Paridis, atque Helenæ funditus excidiſſet memoria. Sic omnino hoc loco ploraturi dicuntur Iudæi Chriſti mortem,quia propter illam, & ciuitate, & antiqua gloria carebunt. Quàm autem ſæpe, ac miſerabiliter lugeant viri, ac fœminę communem illam cladem, docet Hieronymus, qui eorum fletibus teſtis ipſe non ſemel interfuit;in cap.1.Sophon.ad illud [*Vox diei Domini.*] *Videas*, inquit, *in die quo capta eſt à Romanis,& diruta Ieruſalē,venire populū lugubrē,confluere decrepitas mulierculas, & ſenes pānis, anniſque obſitos,in corporibus,& in habitu ſuo iram Domini demonſtrantes,*&c. *Adhuc fletus in genis,& lurida brachia, & ſparſi crines, & miles mercedem poſtulat, vt illis flere plus liceat.* Hi omnes,licèt ipſi de Chriſti morte non cogitēt, tamen reuerà Chriſti mortem lugent,quia ab ea ſatis grauem lugendi materiam habent.

Reg. Cauſa moralis ſæpe ponitur pro phyſica.

Ad illud,quod ſuprà contra hāc explicationem obiiciebamus, non videri ſermonem eſſe de Chriſto, quia cùm in prima perſona dixiſſet; *Aſpicient in me,quem confixerūt:* deinde in tertia perſona dixit; *& plangent eum:* reſpondeo,illud etiam eſſe in ſacra Scriptura vſitatum, vt de ſe aliquis in tertia perſona loquatur,etſi priùs in prima loqui cœperit.Iſai.22.vbi noſter. *Expellam te de ſtatione tua, & de miniſterio tuo deponam te.* Heb. *deponet te.*& c. 42. *Cui peccauimus,& noluerūt in viis eius ambulare;*pro *noluimus.* Pſ.81.vbi vulg. *cibauit illos ex adipe frumenti, & de petra melle ſaturauit eos*; in textu Heb. priori loco eſt tertia perſona;poſteriori prima:& in Euang. ſæpe Chriſtus,cùm à prima perſona cœpiſſet, in tertia de ſeipſo in eodem textu locutus eſt.Matth.19. *Amen dico vobis,non conſummabitis ciuitates Iſraël donec veniat filius hominis*, id eſt, donec ego veniam.Ad hunc ergo modum, qui de ſe dixit in prima perſona. *Aſpicient in me*; ille idem de ſe ipſo ſubiunxit in tertia, *& plangent eum.* 40.

Reg. Aliquis de ſe in tertia perſona interdū loquitur, licet in prima de ſe loqui cœperit.

Neque verò omittendum, hæc quoque valdè probabiliter dici poſſe de tempore Iudicij, quod multi, vt diximus,ex Interpretibus volunt. Et fauet plurimùm locus 41.

ille Ioannis c. 1. Apoc. qui ſine dubio ad hæc Zachariæ verba reſpexit: vbi,vt verba ipſa indicant, & communiter omnes Patres accipiũt, de extremo Iudicio ſermo eſt; ſic autem ibi Ioannes. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ.* Niſi velis hæc per accommodationẽ traducta ad Iudicij tempus,cùm hiſtoricè aliò pertineant.

42. Adduxi tot ſententias, eáſque fuſiùs explicui, quàm antea ſolitus, quia & celebris eſt locus, & impeditus:neque quid ſequar,omnino mihi expeditum eſt; magis tamen animus propendet in eam ſententiam,quæ primo loco à me probata eſt, quæ de Machabæorum temporibus hæc interpretatur, & planctum pertinere dicit, non ad Chriſti mortem, ſed ad eos qui ſpiritum gratiæ,& precum accepêre.

43. *Quaſi ſuper vnigenitum.*] Sicut maximè parentes amant,quem vnicum habent filium,ſic grauiſſimum ex eius deſiderio, ac funere dolorẽ concipiunt.Ierem.c.6. *Luctum vnigeniti fac tibi,plãctum amarum.* Amos 8. *Ponam eam quaſi luctum vnigeniti.*

44. *Sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon.*] Adadremmon, vt inquit hîc Hieronymus, vrbs eſt iuxta Iezraël, quæ modò vocatur Maximianopolis in campo Mageddon,vbi vulneratus eſt Ioſias à Pharaone Nechao.Tunc verò maximo illũ proſecutus eſt luctu Iudæorum populus, quẽ ſingulis annis inſtaurauit.2.Paral.35. *Et vniuerſus Iuda,& Ieruſalẽ luxerunt eũ,Ieremias maximè, cuius omnes cantores, & cantatrices vſque in præſentem diem lamentationem ſuper Ioſiam replicant:& quaſi lex obtinuit in Iſraël,* Hic verò Ioſias, quia templum purgauit,idola ſubuertit, & Sacerdotes impios ſuſtulit,Chriſti Domini figura fuit, qui ſublata impietate veram Religionem reſtituit; & quod de Ioſia Ieremias dixit Thren.c.4. idem de Chriſto eiſdem omnino verbis dici poteſt. *Spiritus oris noſtri Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris:cui diximus:In vmbra tua viuemus in Gentibus.*

Si de vaſtitate Ieruſalem ſermo ſit,conſtat Iudæos ſingulis annis illam plorare ſolitos. De illa quam intulerunt Chaldæi,ſatis conſtat ex ſolemni ieiunio,quod eius rei gratiâ à Iudæis indictum eſſe diximus cap.7.in principio, menſe quinto, & ſeptimo: de illa verò quæ inflicta fuit à Romanis,docet Hieronymus ad illud Sophoniæ cap. 1. *Vox diei Domini*,vt nuper diximus. 45.

Sin autem accipias de Chriſti morte,ſolemni,atque anniuerſario luctu celebrata,planè ita fit nunc à Chriſtianis,qui non ſolùm lugent, ſed etiam profuſo ſanguine dolori ſibi eſſe acerbam Chriſti mortem profitentur.Quod optimè deſignat trãſlatio Lxx. qui pro *Sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon*;legunt:*Sicut planctus mali granati,quod in campo ſuccidi ur.* Græcè eſt ῥοῶνος, eſt, *puniceti*: non enim tam ſignificat punicam malum, quàm locum punicis conſitum malis. Cur verò Lxx. ita verterint, mihi incertum eſt, eius tamen verſionis rationem defuiſſe non puto. Quæ tamen illa ſit,non occurrit.Fortaſſe quo tempore occiſus fuit Ioſias ab hoſtib. mala punica excīſa ſunt, quæ Iudæis erãt in delicijs.Et ea ſatis idonea ratio viſa eſt,vt ager ille vocaretur Adadremmon: quod nomen hoc tãtùm loco reperitur: vel quia explicatio nominis ſacræ Scripturæ more pro nomine ipſo ponitur, vt pluribus docuimus ad illud Cãt 4. *ſuauis, & decora.* Aut denique quia punicetum Hieroſolymitanis in 46.

Christi mors ſolemni plãctu deplorata.

magno pretio, atque in deliciis eſt, in quo laxantur animi, & deponũtur anxiæ, atq; moleſtæ curæ. Vnde ſponſus ait Cant. 6. *Deſcendi in hortum meum, vt viderem ſi floruiſſent mala punica.* Quem ſenſum indicat hîc Cyrillus. Theodoretus ſimilitudinem ſumi putat ab eo ſtrepitu, qui à lignatoribus editur, cùm mala punica ſucciduntur.

47. Ex omnibus mihi magis placet expoſitio Cyrilli: nam quemadmodum grauis eſt dolendi cauſa, cùm quis populatur, ac ſuccidit hortum, in quo noſtras nobis delicias ponimus; ſic etiam Chriſto per tot acerbitates ſublato, lugendi Chriſtianis cauſa eſt longè grauiſſima: & ad hãc ſimilitudinem reſpexiſſe videtur Ieremias Thren. c. 4. cùm de Ioſia, aut, vt alij malunt de Chriſto dixit. *Cui diximus: In vmbra tua viuemus.* Sed, cùm alia ſint grata, quæ ſi nobis ſuccidantur, aut eripiantur, dolemus, malorum tamẽ punicorum præcipuè meminit, quia hæc quando comprimuntur, ſanguineũ fundunt ſuccum, qualem ſponſa propinat ſponſo ſuo Cant. 8. *Dabo tibi muſtum malorum granatorum meorum.* Et idem Chriſtiani meditãtur, cùm in ſe ipſos piè ſæuientes verberum inflictu tundunt terga, libántque Deo nõ ab arietibus, ſeu vitulis expreſsũ ſanguinẽ, ſed à ſuo corpore pia quadam indignatione lacerato.

48. *Et planget terra: familiæ & familiæ ſeorſum.*] Exiſtimo hîc etiam deſignari quæ in funere Ioſiæ contigerunt, & vulgato ſacræ Scripturæ more notam ſimilitudinis eſſe ſubaudiendam. Quanto dolore Ioſiæ mortem populus proſequutus ſit, quàm illi prolixè parentarit, ſatis conſtat ex lib. 2. Paralip. c. 35. & lib. 3. Eſdræ cap. 1. Quemadmodum non viri ſolùm, ſed etiam fœminæ in parentalibus honorem illi, & lacrymas detulerint; dicit Eſdras ſuprà: *In tota Iudæa lugebant Ioſiam, & qui præſidebant cum vxoribus lamentabantur eum vſque in hunc diem. Et datum eſt hoc fieri in omne genus Iſraël.* Hoc, inquam, id eſt, vt viri, & fœminæ in omnibus tribubus (quod omnino ſibi vult illud, *& planget terra:* nempe Iſraël, & omnes familiæ, quæ deinde tributim numerantur) pro ſua quique parte exequias obeant tanti Principis; in quo poſt tot Reges impios ſpes erat omnium. Eodẽ modo videtur Iſraël parẽtaſſe Aaron, de quo Num. 20. in fine. *Omnis autem multitudo videns occubuiſſe Aaron, fleuit ſuper eum tribus diebus per cunctas familias ſuas.*

Ioſiæ quomodo à Iudæis parentatum

49. *Familiæ domus Dauid ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum.*] Indicat Propheta Hebræorum cõſuetudinem, apud quos fœminæ viris permixtæ nihil obibant publicũ, vſque adeò, vt illis in luctu, quo tempore minùs eſt periculi ab intemperantia, atque laſciuia, ſimul eſſe non liceret, non modò in alienorum virorum turba; ſed neque cum ſuis. Quod obſeruauit hîc Hieronymus. *Hoc propheticum verbum,* inquit, *ſignificat, quòd tempore tribulationis, & luctus non debeamus ſeruire coniugiis, & operi nuptiarũ. Vnde & in Ioël captiuitate propinqua dicitur ad Iudæos. Egrediatur ſponſus de cubili ſuo, & ſponſa de thalamo ſuo. Et impendente diluuio imperatur Noë: Ingredere in arcam tu, & filij tui ſeorſum, & vxor tua, & vxores filiorum tuorum* (item ſeorſum) *& poſtea finito diluuio dicitur ad eum* (ordine mutato) *Egredere tu, & vxor tua, & filij tui, & vxores filiorum tuorum. Vt qui in arca impendente diſcrimine fuerant ſeparati, redditi mũdo, generationi, & liberis deſeruirẽt. Hoc autem non ſolùm in tempore fit anguſtiæ; ſed in tempore orationis, quando volumus Dominum deprecari, dicente*

Fœminæ ſeorſum à viris in conuiuiis, in luctu, & in oratione.

Apoſtolo 1.*Cor.*7.*Nolite fraudare inuicem,niſi fortè ex conſenſu ad tempus,vt vacetis orationi. Igitur & nunc tribus Dauid,& tribus Nathan*, &c. *à ſuis vxoribus ſeparat,vt plangant.*

50. Hîc obiter obſerua, in locis, vbi paulo accuratior eſt ratio pudoris, atq; modeſtiæ,tam in ſacris, quàm in aliis publicis conuentibus ſeparatum à viris fœminas habuiſſe locum. De conuiuiis Romanorum tradit Macrobius lib.3. Satur.c.13. De Græcorum, Cicero Actione 3. in Verrem. De Chaldæorum conuiuiis conſtat Eſther c.1. vbi Vaſthi Regina fœminarum cõuiuium apparauit diuersũ ab eo, quod pro viris inſtruxerat Aſſuerus. Quod ita fuit olim Gentibus vſitatũ,& quaſi legitimum, vt in domibus paulo ſplendidioribus pars eſſet pro viris deſtinata, quæ *Andronitis*, pars pro fœminis,quæ *Gynæconitis* dicebatur. Quod etiam apud Hebræos in vſu fuiſſe colligi poteſt ex eo conuiuio natalitio, quod Herodes inſtituit, ex Hebræorum ſine dubio more. Matt.14. vbi Herodiadem ſeorſum ab Herode cum aliis,vt eſt veriſimile,fœminis accubuiſſe indicat puellæ egreſſus ad matrem,vt ab illa diſceret, quid pro ſaltatione præmij peteret ab Herode.Et ſanè Clemẽs lib.2. conſtit.cap.62.in templo diuerſa loca fuiſſe docet fœminis, & viris.Et Exod c.15. Moyſes cũ viris, & Maria ſeorſum cum fœminis canticum ceciniſſe tradũtur. Hinc collige, nobis formam quandã à Propheta præſcribi, quæ obſeruari debeat in anniuerſario Chriſti parentalium luctu, vt fœminis in virorũ conuentu eſſe non liceat; quæ licèt nunc apud Hiſpanos in vſu ſit,vt tamẽ accuratiùs ſeruetur, optãdũ eſt.

Fœminæ ſeorſum à viris in aliis nationibus.

51. Cyrillus aliter accipit hunc locũ, non quòd disiuncti loco viri,ac fœminæ diuerſam cantilenã inſtituerint, ſed quòd quælibet tribus, aut ſexus diuerſam habuerit lamẽtandi cauſam. Mihi vtrũque videtur eſſe dicendũ,& diuerſum eſſe locum,in quo viri, ac fœminæ conſideant: & quẽlibet ordinẽ, ac ſexũ præcipuas quaſdã,ac proprias habuiſſe lugendi cauſas.Neq; enim omnibus eadẽ æquè grata ſunt,aut vbi fuerint,illa lugere, aut etiã cõmemorare æquè honeſtum. Laudãt viri res bellicas, prudentiã in gubernando, in Religione,aut retinenda,aut inſtaurãda pietatẽ;at fœminę,ſi quid ad earum cultũ,ad pacẽ,& quietẽ comparatũ eſt. Argumento nobis eſt Dauid 2. Reg.1.qui dũ ipſe luget Saül, & Ionathan,à rerũ bellicarũ gloria commẽdat. *Sagitta* inquit, *Ionathæ nunquã rediit retrorſum,& gladius Saül nõ eſt reuerſus inanis.* Sed quando filias Ieruſalẽ ad plorandũ vocat,aliã illis lacrymarũ materiã proponit. *Filiæ*, inquit, *Iſraël ſuper Saül flete, qui veſtiebat vos coccino in deliciis, qui prebebat ornamenta aurea cultui veſtro.* Et vt ex eo loco conſtat, in carmine illo lugubri familiare erat illud. *Quomodo ceciderunt fortes*? quod ter repetit Dauid.Vt autẽ in virorũ plãctu aliquid ſonat grãdius, & virili cõſtantia dignũ,ſic in muliebri eiulatu aliquid auditur tenerum, & molle, vt ex Ieremię cap.22.videtur poſſe cõiici.Sic enim de Ioachim filio Ioſiæ. *Non plangent eũ:væ frater, & væ ſoror, non concrepabunt ei,væ Domine, & væ inclyte*:quorum prior pars fœminis, poſterior viris videtur tribuenda. Niſi mauis priorem partem cognatis,& domeſticis adſcribere, à quibus vocandus eſſet *frater*, ſicut etiã in funere fœmina vocatur *ſoror*;poſteriorẽ verò aliis, à quibus vocari ſolet *inclytus*,&,*Dominus*. Vbi illud. *væ frater,& væ ſoror, væ inclyte,& væ Domine*; formas eſſe ſolemnes, & quaſi cõceptas in funeris luctu:illã

Alius virorũ,alius fœminarũ videtur cantus, & luctus.

Familiaris forma plãgẽdi apud Hebræos.

quidē in priuato, ac domeſtico, hāc verò in publico, & communi mihi certum eſt. Et de hoc omnino docet Ier.c.34. vbi agit de publico plāctu Sedeciæ. *Væ Domine, plangent te.*

52. Quòd ſi ita accipias, vt planè accipiēdum videtur, optimè dici poſſent ſeorſū lugere domeſtici, & cōſanguinei, & ſeorſum illi, qui alieni ſunt à cognatione, licèt in funere, ac plāctu eodē loco permixti eſſent atque confuſi. Et eamdem ob cauſam familia Dauid, Nathan, Leui, & Semei, ſeorſum dicuntur ploraturæ, quia quęlibet propriā habebit lugendi cauſam. Familia quidē Dauid, quia ſublatum Regnū, quod in ea dudū inueterarat: familia Nathā, quia Prophetæ, aut ceſſabunt, aut malè iactabūtur: familia Leui, quia templū deſtruetur, polluentúrq; ſacra: familia Semei, quia Doctorū, & Scribarum ordo contaminabitur. Quòd ſi nō de luctu propter euerſā vrbē, ſed de eo, qui propter Chriſti mortē inſtitutus eſt, ſermo ſit: ſanè multo melius ſeorſū hę tribus lugere poſsūt, cùm Ieſus Rex, Sacerdos, Propheta, & Doctor iniquiſſimo iudicio per ſummos cruciatus, atque ludibria ſublatus ſit.

53. Porrò in his familiis omnes hominum ordines deſignātur, qui pręcipuè aut conſenſêre, aut incubuêre in Chriſti mortem. In familia Dauid quæ Regia tribus eſt; Principes intelliguntur & optimates populi: in Nathā Prophetalis; in Leui Sacerdotalis; in Semei Scribarum, & Phariſæorū ordo deſcribitur, vt dicit Cyrillus, & Hieronymus. Porrò LXX. pro *Semei*, legunt *Simeonem*, ex cuius tribu lectos eſſe Iudices, vtpote prudentiſſimos, ex ſententia Hebręorum tradit Cyrillus, & Hieronymus hîc, & quæſtione 10. ad Algaſiam, & in illud Iſaiæ 8. *Hæc ad me loquutus eſt Dominus.* & ad Algaſiā ſuprà docet Simeonē, Akiba, & Hillel magiſtros fuiſſe Phariſæorū.

54. Has omnes familias exiſtimo hoc eodem ordine parentaſſe Ioſiæ Regi, & aliis, atque aliis epicedus pro officiorum varietate, quæ accepiſſent à Rege, ſuum quamque dolorem ſignificaſſe: (diximus autem alluſum eſſe hîc ad planctum de Ioſia, & ſubaudiri ſimilitudinis notam) neque aliter accidit in Chriſti morte, vbi omnibus præcipua aliqua ratio lugendi fuit. Neque verò admodùm refert ſi hæc nō eodem modo contigerint, quo deſcripta ſunt à Propheta: nam ex vſu ſacræ Scripturæ ea facta, aut futura eſſe dicuntur, quæ vt fiant grauis cauſa eſt, aut ipſa rerum natura poſtulat; vt docuit Salmeron Proleg. 10. quinquag. 2. can. 13. & Ribeta in c.20. Apoc.n.72. In re verò propoſita ſatis grauis cauſa fuit, vt omnes ſimul, & quælibet familia priuatas ob cauſas lamentarentur.

55. Si ſpectes tempus Chriſti Paſſionis, hæc etiam videntur contigiſſe: nam cùm magno in loco Chriſtus eſſet apud omnes, extarēntq; quāplurima beneficia, quibus Iudæorū incōmodis ſubueniſſet; & eius ſanctitatis ſigna quædam illuſtria, quæ neque delere, neque obſcurare potuit impiorū inuidia, pręſertim cùm acciderent ipſo Paſſionis tempore tot, támque illuſtria de cœlo teſtimonia; nō dubito quin multi ſeorſum Chriſti mortē, ſicut Ioſiæ olim plāctu magno proſequuti fuerint. Certè non multo pòſt doluiſſe cōſtat ex Actis c. 2. vbi audita Chriſti morte cōpuncti corde, & conuerſi dicuntur homines ter mille, & c.4. quater mille. Vt verò quotānis inſtaurata ſit Crucis, Paſſioniſque memoria ad noſtram vſque ætatem inter Chriſtianos, nemo non videt. Hæc de cap.12.

ARGV

ARGVMENTVM DECIMITERTII CAPITIS ZACHARIÆ.

Totum hoc caput de tempore Euangelij eſt, Chriſtique Paſſione, quo tempore futurus eſſe dicitur fons ita apertus, vt neminem excludat; ſic purus, & ad purgandum idoneus, vt quod à peccato, & menſtruo ſanguine inquinatum eſt, id eſt, maximè impurum, ac padore horridũ, id totum abluat, ac emundet. Tunc idola, arioli, ac pſeudoprophetæ tollentur è terra; adeóque accipientur malè, vt parentes filios ſuos eo nomine non ſolùm ad ignominiam, ſed etiam ad mortem depoſcant. Et ipſi horrore plagarum, ſic veteratorium nomen execrabuntur, vt quiduis videri velint magis, quàm Prophetæ. Deinde admonitus Propheta à plagis, quas pſeudoprophetis inflixère parentes pij, conuertit vaticinium ad Chriſtum Paſtorem optimum, & veriſſimum Prophetam, qui à Patre multo duriùs percuſſus eſt. Quo vulnere diſpergendæ dicuntur oues, quæ tamen non multo poſt conuertentur ex fuga. Ad extremum agit de excidio Ieruſalem per Romanos, futurúmque vaticinatur, vt ex tribus partibus duæ, quæ impiorum erunt, perituræ ſint; tertia vèro quæ piorum eſt, ſeruanda: ita tamen vt igne tribulationis purgata, ſicut aurum in fornace, Deum agnoſcat, colátque. Quam Dominus velut populum ſuum viciſſim amplexabitur.

CAPVT XIII.

1 *IN die illa erit fons patens domui Dauid, & habitantibus Ieruſalem in ablutionem peccatoris, & menſtruatæ.*

PARAPHRASIS.

1 IN die illa, in qua ab ingrato populo in cruce cõfigetur Chriſtus, fons erit apertus domui Dauid, & iis, qui Hieroſolymis habitabunt; & expiatoriæ aquæ ad

abluendum quidquid à peccato, & à menſtruo ſanguine ſordidum, & impurum eſt.

2 Tũnc, dicit Dominus; ſi qua erunt Gentium idola, fidem illis, & authoritatem adimam: ſi qui pſeudoprophetæ, aut diuini, ſi quis ſpiritus Pythonicus, aut immundus, omnes penitus tollentur de terra.

2 *Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, diſperdam nomina idolorum de terra, & non memorabũtur vltrà: & pſeudoprophetas, & ſpiritum immũdum auferam de terra.*

3 Vſqueadeò verò eo tempore odioſũ erit, ac vilepſeudoprophetarum, ac diuinorum nomen, vt etiam parentes à filiorum plagis, atque etiam cæde violentas manusnon cõtineant. Dicent enim, ſi quando filij vaticinari tentauerint; omnino tibi moriendum eſt; quia mendacio tuo diuini nominis fidem, & maieſtatem prætendis; idque reipſa non minùs conſtanter exequentur, quàm piè, ac ſeuerè fuerant minati.

3 *Et erit: cùm prophetauerit quiſpiam vltrà, dicent ei pater eius, & mater eius, qui genuerunt eum: Non viues, quia mendacium loquutus es in nomine Domini; & configent eum pater eius, & mater eius, genitores eius, cùm prophetauerit.*

4 Eo rerum articulo cùm ſuam ſibi veteratoriam artem pſeudoprophetæ videant adeò non eſſe quæſtui, vt potiùs propter illam contemnentur, & vapulent, abiicient inſtitutum illud; atque abominabuntur: neque ad decipiendos homines ſacco vtentur cilicino.

4 *Et erit, in die illa confundentur Prophetæ, vnuſquiſque ex viſione ſua cùm prophetauerit, nec operientur pallio ſaccino, vt mentiantur.*

5 Sed profitebuntur apertè, etiam non rogati, ſe non eſſe, neque vnquam fuiſſe Prophetas; ſed natos eo parente

5 *Sed dicet: Non ſum Propheta; homo agricola ego ſum: quoniam Adam exemplum*

plum meum ab adoleſcentia mea.

te, quem Deus eſſe iuſſit terræ cultorem, edoctóſque potiùs ab homine terram ſubigere, quàm afflatos à Deo, vt futura prædicant.

6 *Et dicetur ei: Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuũ tuarum? & dicet: His plagatus ſum in domo eorum qui diligebant me.*

6 Quòd ſi plagarum notæ in manibus relictæ falſum hunc Prophetam mendacij coarguant, cùm eo ſupplicio mulctari ſoleant ſimulati Prophetæ, neque ille conuictus poſſit aliquid ampliùs tergiuerſari, fatebitur quidem ſe in ea fraude, ac ſcelere fuiſſe; liberatum ſe tamen diuino beneficio: tantiq́; facere ereptam ſibi eſſe mẽtem illam, vt amet eos, à quibus percuſſus eſt; illáſque plagas numeret in beneficiis, & ab inſigni amore profectas putet.

7 *Framea ſuſcitare ſuper paſtorem meum, & ſuper virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: percute paſtorem, & diſpergentur oues: & conuertam manum meam ad paruulos.*

7 Digni ſanè fuerunt impoſtores illi, atque paſtores falſi, qui à parentibus grauiter, & ignominioſè cæderentur. Sed quid bonus paſtor, & verus Propheta Chriſtus admiſit, vt æternus Pater frameam ſuſcitaret, & ad mortem vſque percuteret? quem dicentem audire videor: ô gladie excitare, & vibrare ſuper illum, quem paſtorem meo gregi præpoſui, & ſuper filium meum, qui ita cohæret mihi, vt mecum, & in me ipſo ab æterno ſit. Percute, ô framea, paſtorem, ex cuius vulnere ouium, id eſt, diſcipulorum ſequetur fuga, atque diſperſio. Veruntamen conuertã

manum, quam ad plagam in-tẽderam, ad paruulos Diſcipulos, cóſque à fuga, pauoréque receptos amplexabor, confirmabóque.

8 Iam à Chriſto plagato me ad populi Iudaici plagam, & exitium conuerto. Continget quo tempore vrbs ab Imperatore Romano premetur anguſtè, & hoſtiliter expugnabitur, vt duę partes ciuium miſerè pereãt: tertia verò pars relinquetur in terra Iuda, quæ piorum erit.

9 Quæ tamen non erit ab omni incommodo, ſeu iactatione libera: nam tribulatione ita probabitur, ſicut igne aurũ, atque argentum probari ſolet. Ita vt ſi quid adhæſit ſcoriæ, id excoquatur totum. Illi præterea, qui in expiatoria illa fornace purgati fuerint, dicit Dominus, agnoſcent me Deum, inuocabũtque, quorum ego vota, ac preces audiam. Quos, vt ego populum meum vocabo; ſic illi me Deum ſuum viciſſim eſſe dicent.

8 *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea diſpergentur, & deficient: & tertia pars relinquetur in ea.*

9 *Et ducam tertiam partem per ignem, & vram eos ſicut vritur argentum: & probabo eos ſicut probatur aurum. Ipſe vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum: & dicam: Populus meus es; & ipſe dicet: Dominus Deus meus.*

COMMENTARII IN CAP. XIII. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. *IN die illa erit fons patens domui Dauid, & habitãtibus Ieruſalem in ablutionem peccatoris, & menſtruatæ.* In extrema parte capitis 12. planctum magnum, de quo ibi, ſimilem futurum eſſe diximus illi, qui quotannis in Ioſiæ parentalibus inſtaurabatur. Nunc quæ toto hoc capite dicuntur de fonte patẽti, de ſublatis ariolis, ac pſeudoprophetis, ad Ioſiæ quoque ſimilitudinem adducta credo: quomodo verò explicanda ſint, atque accommodanda iam excogitemus.

2. Et quidem hæc non nemo pertinere poſſe exiſtimabit ad Machabæorum tempora, in quibus non aliter contaminatum erat, & poſtea purgatum templum, & domus Iuda, quàm accidit vtrumque Ioſiæ tẽporibus: & quemadmodũ ante Ioſiam fons non erat apertus, quo ſe polluti, ac immundi legitimo Iudæorum ritu purificarẽt; quia potentior erat Regum, ac Principum impietas, per quos legitimis ſacris ſtudere non licebat, quæ eas vires propter Regum ſtuporem ac improbitatem acceperat, vt in eandem amentiam Ioſiæ filios, qui poſt ipſum regnauerunt, traxerit. Porrò, vt liquet ex lib. 4. Regum c. 23. in eodem ſtatu erat Religio tẽpore Ioſiæ, quo poſtea tempore Machabæorum: nam effœminati tunc in templo proſtabant, ibi deorum ſimulacra, & aræ: neque licebat tempore impij Regis Manaſſe, qui biennio antè deceſſerat, piè viuere; omnia erant ſordida, & fœdè olentia impietatem. Tunc cum Ioſia oriri viſus eſt fons aquæ viuẽtis, ac puræ, quæ ſordes illas abluit, reddiditq; templum antiquæ puritati, ac nitori. Quare videri potuit fons patens in ablutionem peccatoris, & menſtruatæ, id eſt, contra immunditias, obſcœnáſque ſordes, quæ *menſtruatæ* nomine ſignificari ſolent.

3. Eodem etiam tempore Machabæorum omnia erant polluta, ac ſordida, & templum ipſum meretricibus plenum, vſque adeò verò non erat tunc fons patens ad eluẽdam illam proluuiem, vt neque occultè liceret vti ſacris expiatoriis, neque filios circumcidere. Quare quædam mulieres interfectæ ſunt, quia deprehenſæ fuerunt filios circumcidiſſe: imò & multi præputiũ adduxerunt, quaſi abiurantes patriam Religionem. Machabæi verò non aliter atque Ioſias aperuerunt fontes, id eſt, ſacra expiatoria, & ipſi circumciderũt quamplurimos; perfecerúntque, vt liberè auderent omnes profiteri legem, quam acceperant à parentibus. Neque eſt improbabile occidiſſe eos, qui ſe Prophetas venditabant, ſicut fecit Ioſias: nam vbi ritus erant Gentilium, & idolorum altaria, quis dubitet ariolos, & aruſpices fuiſſe, qui futura prædicerent? quamuis de iis

Tempora Ioſiæ, & Machabæorum valdè ſimilia.

nihil traditum ſit in Machabæorum libris.

4. Licèt hæc non improbabiliter de Machabæorum temporibus accipi poſſint, quæ valdè affinia fuêre Ioſiæ temporibus; mihi tamen dubium non eſt, quin hic locus intelligendus ſit de Chriſto, quod communiter omnes exiſtimant. Imò & Iudæi proxima verba accipiunt de Meſſia, vt refert Galatinus lib. 4. cap. vltimo: nam ex Chriſto tanquam à fonte aqua fluxit puriſſima ad purgandum quidquid ſordidum eſt vndecumque contractum. De quo fonte ne plura dicam facit, quia ab aliis multa dicta ſunt, neq; locus longiori explicatione indiget. Illud dicam, hoc loquendi genus eſſe in Scriptura valdè vſitatū. Ioann. 4. *Qui biberit ex hac aqua, quā ego dabo ei, non ſitiet in æternum.* & cap. 7. *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* vbi excludit neminem, & ſeipſum fontem patentem indicat. Nomine autē *peccatoris*, & *menſtruatæ*, in quorum ablutionem fons ille patet, vtrumque populum ſignificari, tam Iudaicum, quàm Gentilem putat Ribera, qui in *peccatore* Iudaicum, in *menſtruata* Gentilem agnoſcit. Cuius ea videtur ratio non incongrua, quia cū Iudæus circumciſione ſit purificatus, ſuo potius peccato fœdatus eſt, quàm communi naturę; vnde iuxta hominum vulgarem exiſtimationē peccator magis propriè dicitur. Alter menſtruatus eſt, id eſt, ſordibus à natura fluentibus inquinatus, ſicut à natura menſtruata mulier habet, quo fœdè, atq; indecorè puteat, & obſoleſcat. Nihilominùs fons ille eſt in domo Dauid, & pro iis, qui habitant in Ieruſalem; quia tātum eſt in Eccleſia, cuius typus eſt Ieruſalem; vt ſæpe in Scriptura, &

In peccatore Iudæus, in menſtruata Gētilis intelligitur.

in hoc Propheta aliquando vidimus. Porrò *menſtruata* Prouerbiali, vt reor, figura, pro ſordibus, vehemēter fœdis, & otioſis ſumitur. Horrent enim omnes, nauſeántque ad mulierem, quæ obſcœnum patitur menſtrui ſanguinis fluxum: maximè Hebræi, apud quos menſtruata fœmina quidquid tangebat, reddebat immundum.

Septuaginta pro, *in ablutionem peccatoris, & menſtruatæ*, reddiderūt, *in tranſmutationem, & in aſperſionem:* quam tranſlationem non improbat Hieronymus, quia inde habēt homines, vt à lege ad Euangelium, à litera ad ſpiritum, ab vmbra ad veritatem tranſeant. Videtur autem iuxta tranſlationem iſtam alluſum ad cap. 19. Numer. vbi aqua vaccæ rufæ cineribus permixta inquinati mundantur, & aſperſione abluuntur. Hæc, vt dixi, ad Chriſti tempus ſpectant. Si quis tamen putet hæc quoque ad Machabæorum tempora pertinere, ſtatúmque Iudaicæ Reipublicæ, nòn valdè incommodat eius cogitationi tranſlatio LXX. Mutatus eſt enim ſtatus Iudæorū, inducta noua, aut potiùs inſtaurata antiqua Religio, & legitima quadam aſperſione, quæ polluta fuerant, omnia mundata. 5.

Diſperdā nomina idolorum de terra, & non memorabuntur vltrà, & pſeudoprophetas.] Conſtat Ioſiam Chriſti fuiſſe typum, & quemadmodum Chriſti planctum Ioſiæ plāctui diximus eſſe perſimilem, & in vtriuſque ſtudio in purificando templo, atque Regno Iuda nonnullam nuper fuiſſe ſimilitudinem oſtendimus; ſic etiam quæ nunc de falſis Prophetis inducuntur, ad Ioſiæ ſimilitudinem videntur eſſe propoſita; à cuius hiſtoria, vt ego ſuſpicor, plurimùm lucis accipiet 6.

caput

caput iſtud obſcurum.

7. Quanto ſtudio Ioſias idola non ſolùm è Ieruſalem, ſed è tota terra ſibi ſubiecta ſuſtulerit, ſatis conſtat ex 4.Reg.cap.23.& cap.24. neque enim vſquam quicquam idolorum fuit; neque locus vllus, vbi impia ſacra à ſceleratis obita, quæ non contaminauerit, atque ita deleuerit, vt nulla ibi obſcœnæ ſuperſtitionis veſtigia reliquerit. Vt verò fuerit ad extremum vſque exitiũ idolorum Sacerdotes, ac pſeudoprophetas inſectatus, ex eodem loco ſatis liquet. Sic enim de Ioſia ſuprà cap.23. *Et deleuit aruſpices, quos poſuerant Reges Iudæ ad ſacrificandum in excelſis per ciuitates Iuda, & in circuitu Ieruſalẽ; & eos, qui adolebant incẽſum Baal.* & infrà: *Sed & Pythones, & ariolos, & figuras idolorũ, & immunditias, & abominationes, quæ fuerunt in terra Iuda, & Ieruſalem, abſtulit Ioſias.* Ex iis fit veriſimile, cùm tam ſeuerè in aruſpices, & Pythones, qui & ipſi pſeudoprophetę erant, animaduerteret Ioſias, fidem eos, aut authoritatem quam apud imperitam plebem obtinuerãt, omnino perdidiſſe; imò & fuiſſe odio illis, apud quos antea in honore fuerant. Ex quo etiã exiſtimo *Prophetæ* nomẽ eo tempore ſuſpectum fuiſſe propter eos, qui illud falsò, atque impiè ſibi arrogauerant: ſicut olim nomen *Exorciſtæ* turpe, & inſanum, & ipſi Exorciſtæ quaſi impoſtores, & nugatores habebantur, vt pluribus docuimus c. 19. Actuum. Et ſanè Vlpianus *l.1.ff. de verborum, & extraord. cognit.* impoſtores vocat. Quare parentes, & cognati, ſi quid filios, aut conſanguineos propheticum moliri, aut ſonare ſuſpicarentur, eos non verbis ſolùm, ſed etiam plagis abeo ſiue nomine, ſiue ſtudio deterrebant.

ſiæ pie-

Hæc ergo omnia, quæ facta ſunt tanquam in typo tempore Ioſiæ, tẽpore etiam Chriſti cumulatè completa ſunt: nam quemadmodum Ioſias fons quidam fuit non clauſus, qui occultè, & in vno loco; ſed patens, qui in toto Regno ſordes, & abominationes elueret; ſic Chriſtus fuit patentiſſimus fons, vt peccatorem, & mẽſtruatum ablueret. Et vt ille pſeudoprophetas toto Regno deleuit; ſic Chriſtus: eorum etenim magna tunc erat copia non apud Gentiles modò, qui ſpiritu Pythonico inſtincti futura ſe noſſe prædicabant, ſed etiam apud Hebræos. Nam quemadmodum tempore Ioſiæ corruptis Hebræorũ moribus diuini, & arioli ſine vllo metu, imò cum nonnullo honore frequentes viſebantur, ſic cùm Chriſti tempore Hebræorum mores eſſent corruptiſſimi, horum hominum artes, & ſtudia non deerãt. Nam & peregrinis hominibus, & eorum religionibus alieno dominatu plena erat ciuitas; & agente Herode externi mores, & ritus introducti: vt enim tradit Ioſephus lib.19. Ant.c.10. theatra & amphitheatra, & Gymnaſia Hieroſolymis inſtituit, magniſque præmiis externos populos ad theatralia, & gymnica certamina prouocauit; & eo conſilio peregrinarum gentium proluuiem in vrbem inuexit. Certè ſub id tempus fuit Theudas, de quo Actor.5. & Simon Magus in Samaria & Elimas, qui & Barieu, qui Iudęus eſſe dicitur Act.13. quod Chriſtus docet cùm monet cauendum eſſe à falſis Prophetis. Quod exciſa vrbe adhuc in extrema Iudæorum fortuna duraſſe dicemus ſtatim. Tam ergo pſeudoprophetas ex Gẽtibus, quàm ex Iudæis, & per ſe Chriſtus, & per Apoſtolos ſuſtu- 8.

Ioſias Chriſti typus in eluendis è terra ſordibus.

Inter Iudæos fuere arioli, & augures etiam tẽpore Euãgelij.

lit. De Gentibus quidē Gentiles ipſi teſtes ſunt, qui Euangelij tempore ceſſaſſe dicūt ſuorum deorum oracula. Vide Theodoretum lib. de veris, & falſis oraculis ſtatim in principio. Et Plutarchus de oraculorum ſilētio librum edidit. Quod adeò certum erat, ac omnibus notum, vt poëta Satyricus Iuuenalis, qui propior fuit ſæculo Apoſtolico, imò Apoſtolis coæuus, ſic Satyra 6. cecinerit.

Dæmonū oracula tempore Chriſti ſiluerunt.

———Quoniam Delphis oracula ceſſant,
Et genus humanum damnat caligo futuri.

Quaſi dicat: oracula non ſunt, quæ nobis futurarum rerum euēta prænuncient; id enim eſt *caligo futuri*. Et vt alia omittam ex antiqua hiſtoria, quæ ab Apoſtolis, ſanctiſque viris indictum eſſe ſilentium prodit dæmonibus, qui variis in locis futura prædicere putabantur, certè Actor. c.16. Paulus & Silas puellam à ſpiritu Pythonico liberarunt.

9. *Et erit, cum prophetauerit quiſpiā.*] Vulgatum eſt in Scriptura, vt tales dicantur aliqui, quales vulgò exiſtimari ſolent, etiamſi aliter res habeat. Quare idola ſæpe vocantur dij, quia ſic exiſtimantur à Gentib. & Ioſeph pater dicitur Chriſti, quia eo loco habebatur vulgò. Sic etiam qui Prophetæ non erant, ſed impoſtores, & nugaces, quia tamen ipſi tale arrogabant ſibi nomē, vel quia tales credebantur, Prophetæ vocantur.

10. *Dicent ei pater eius, & mater, &c. Nō viues.*] Alluſum videtur hîc ad Deut. cap.13. vbi Prophetas, aut ſomniorū interpretes, qui ad vanam Religionem inducunt, iubentur occidi, *etſi frater fuerit, filius, aut filia*; aut *etiam vxor, quæ in ſinu dormit*. Is erit ardor in populo fideli Euangelij tempore, aut etiam fortaſſe Machabæorum, cùm populus ab errore, & ſcelere reſipuerit, vt in filiis quoque cenſeant plectendum eſſe morte falſum vaticiniū. Quod veriſimile eſt contigiſſe in Regno Ioſiæ tanquam in typo. Cùm autem Prophetæ variè accipiantur, vt in Actis diximus cap.2. ad illud, *prophetabunt filij veſtri*, nempe qui futura prædicunt, aut qui Scripturas interpretantur: ſic etiam pſeudoprophetæ vocantur, qui populum à Chriſti fide abducunt, vel falſis miraculis, vt Simon, vel peruerſa Scripturarum interpretatione: denique illi, de quibus Chriſtus; *Attendite à falſis Prophetis, qui veniunt ad vos in veſtimentis ouium.* Et de iis omnibus loquutum videtur caput 13. Numerorum, de quo nuper. Talium ergo Prophetarum parentes fideles audaciam, & impietatem capitali ſupplicio mulctabunt.

Pſeudoprophetarum varia ſtudia.

11. *In nomine Domini.*] Quo plus ineſſet ponderis ſuis nugis, ſolebāt falſi illi Prophetæ vaticiniis ſuis diuini nominis Maieſtatem prætendere, vt fecit Sedecias 3.Reg.c.22. & illi de quibus Ierem.cap.27. *Non miſi eos, ait Dominus, & ipſi prophetant in nomine meo mendaciter.* Quare ipſis familiare erat propheticum illud prœmium; *Dicit Dominus*, quaſi eſſent diuinorum conſiliorum internuncij. Quod ſeruabant etiam longè poſt Chriſti mortem Iudæi exciſa iam vrbe, extorres à patria, & ſordidum vitæ genus amplexi inter Romanos, quod indicat Iuuenalis dum dicit Iudæam etiam tunc profiteri ſe internunciam cœli. Sic enim Satyra 6.

Arcanā Iudæa tremens mendicat in aurem,
Interpres legum Solymarum, & magna Sacerdos

Arboris,

Arboris, ac ſummi fida internuncia cœli.

Qualiacumque voles Iudæi ſomnia vendunt.

11. *Et configent eum pater eius, & mater.*] Acerbæ mortis, & inflammati odij forma proponitur: confixio enim ſiue lancea fiat, ſiue gladio, nõ niſi à magno odio, ſiue offenſione naſci ſolet, vt documento nobis eſt Saül, qui haſta configere conatus eſt Dauid. Vt autẽ *vrere*, & *ſecare* prouerbiali ſpecie ſumuntur, vt in procœmio Cõmentariorũ in Iſai. oſtẽdimus; ſic etiam eadem ſpecie *configere* pro graui dolore, atque ſupplicio vſurpari exiſtimo. Quare hìc nõ agitur, vt reor, de ſupplicio crucis, aut de cõfoſſione pugionis, aut haſtæ, vt ſtatim dicemus; ſed de graui aliquo plagarum inflictu, quo à diuinandi, vel prophetandi ſtudio ſeuerè deterrentur.

[Confixio: Prouerbialis figura pro graui ſupplicio.]

1 *Confundentur Prophetæ, vnuſquiſque à viſione ſua.*] Non audebũt amplius pſeudo illi prophetæ ſuam non tam Prophetiam, quàm calliditatem, & artem obire, cùm viderint tam longè eſſe, vt ars ſibi aut quæſtui, aut honori ſit; vt potiùs propter illam, & contemnantur, & affiiciantur plagis, etiam à parentibus.

14. *Nec operientur pallio ſaccino, vt mẽtiantur.*] Hinc cõſtat quis olim fuerit Prophetarum habitus, quàm aſper, & horridus. Talẽ habuit Elias, qui 4. Reg. cap. 1. dicitur *vir piloſus, & zona pellicea accinctus renibus*. Talem Iſaias, cui Dominus dixit cap. 20. *ſolues ſaccum de lumbis tuis.* Vt ergo pſeudoprophetæ ſanctitatis opinionem ſibi conciliarent, aſſumebant ſibi veſtimentũ illud, quale videbãt Prophetis veris olim admirationi, ac venerationi fuiſſe; ſed quia luporum rapacitatem ſub ouinis pellibus ab aliis cognitam, & ſeuerè caſtigatã videbant, nihil iam de ſacco, nihil de prophetica larua cogitabant, quod otioſorum hominum inſtitutum eſt; ſed de colendo agro, quod minùs inuidiæ, ac ſuſpicioni patet, vt ipſi ſtatim fatentur.

[Saccus ſamiliaris Prophetarum habitus.]

Septuaginta aliter legunt: *Confundentur Prophetæ, vnuſquiſque ex viſione ſua cùm prophetauerit, & induentur pelle cilicina, quia mentiti ſunt.* Quaſi ſupplicij loco aſperum illum cultum aſſumant. Sed videntur alios habuiſſe codices, ac vulgatus. Hebraicus certè textus, quem nunc habemus, illam tranſlationem non admittit: negat enim potiùs de ſacco cilicino, quàm affirmat. 15.

Sed dicet: Non ſum Propheta.] Priùs horrido veſtitu, ac cultu impoſtores illi Prophetas ſe populo vẽditabãt, idq; apud imperitam, & credulam multitudinem facilè conſequebantur: ſed poſtea edocti alieno periculo, & inflictis ſibi plagis admoniti apertè fatebantur, ſe quiduis eſſe aliud potiùs, quàm Prophetas. 16.

Quoniam Adam exemplum meum ab adoleſcentia mea.] Non, inquit impoſtor ille, Propheta ſum, neq; vnquam fui: ex quo enim per ætatem ſapere cœpi, natum me ad laborem eſſe didici, eò nimirum prognatum parente Adam, quem Deus colendæ terræ duro alligauit miniſterio. In eum igitur intuens potiùs ſtatui ſudore vultus mei è ſubacto agro tenuem fructum percipere, quàm propheticos ſpiritus, id eſt, inſolentes animos aſſumere. Alij non hæc de primo homine Adam accipiunt, ſed de alio quouis, à quo ſe dicit accepiſſe artem paſtoralem, ac ruſticam. Et ſanè ſenſus eſſet non ineptus: nam Propheta à Deo afflatus, & doctus vaticinium fundit, agricola, ſeu paſtor rei pecuariæ, ac ruſticæ ab 17.

homine inſtitutus operam dat moleſtam, & ignobilem. Ait ergo mendax ille quondam Propheta; iam tamen vexatione ſanior; non ſic efferor animo ambitioſo, ac futili, vt ad fundenda oracula quaſi Dei nũcium ab ipſo Deo inſtitutum me, atque afflatum putem: neque me ſupra humanæ naturæ tenuitatem attollo: ab homine edoctus ſum humanis, non diuinis aſſueſcere; quod quilibet è vulgo facit, id mihi quæſtui, atque ſtudio eſt. Sed prior expoſitio communior, atque ſignificatior eſt. Videtur autem alluſum à Zacharia ad illud Amos cap. 7. *Non ſum Propheta, & non ſum filius Prophetæ ſed armentarius ego ſum vellicans ſycomoros.*

18. *Et dicetur ei: Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuum tuarum?* Si inflicta vulnera Prophetam illum falſum, qui tamen negabat ſe vnquam talem exiſtimari voluiſſe, mendacij coarguerint, cùm eo ſupplicio mulctetur ſimulati Prophetæ; ſicut noſtra ætate aurium mutilatione latrones, aut ferro, & ſtigmate fugitiui ſerui, & dentium excuſſu teſtes mendaces; & aliquis obiiciat mendacij ſuſpicionem, cùm ſecum ferat in corpore non tam oblati, quàm arrepti muneris prophetici notas, fatebitur quidem ſe in ea fraude, & ſcelere fuiſſe, liberatum ſe tamen ab eo errore diuino beneficio, tantique facere exuſtum ſibi fuiſſe errorem, & ablatam illam Prophetæ ſimulati perſonam, vt in ſummi beneficij loco habeat plagas illas; & relicta vulnerum veſtigia, quando per illa id conſequutus eſt, vt meliori ſit iam & ſaniori mente. Atque ideo ſuperioris vitæ rationem deteſtatus ait ita ſe affectum ab eis, qui verè ipſum diligebant; atque adeò habere ſe illis immortales gratias. Sed in his aliqua nobis expēdenda ſunt. Primum, an hæc verba de Chriſto ſint accipienda, an de Propheta falſo. Secundum, an verè ille confixus fuerit, & plagatus. Tertium, quid ſignificet illud, *in medio manuum tuarum.*

19. Chriſto hæc à quibuſdam tribuũtur.

Quod ad primam quæſtionem ſpectat, communis ſententia eſt, hęc verba non pertinere ad Chriſtum; ſed ad illum, qui vaticinij falſi conuictus pœnas dedit. Ita Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Albertus, Hugo, Haimo, Lyra, Vatablus, Dionyſius, & è Recentioribus plerique: & in hanc ſententiã omnino cogit textus ipſe. Alij de Chriſto accipiunt, in quibus eſt Rupertus, S. Thomas in illud Pſalm. 21. *Foderunt manus meas.* Salmeron to. 10. tract. 7. Ribera hîc. Quorum hæc firmamenta ſunt aut ſola, aut potiſſima. Primum, quia in Miſſa quinque plagarum hæc verba ad Chriſti vulnera accommodantur. Secundum, quia ſi de pſeudopropheta propter mendacium plagato hæc fuiſſent dicta, non videbantur ſatis piè ab Eccleſia ad Chriſtum accommodari potuiſſe. Tertium, quia non dubium eſt, quin quod ſtatim ſequitur, ad Chriſtum pertineat, atque adeò id, quod proximũ, ac penè cohærens eſt.

20. Probabilius eſt dicta de Propheta falſo.

Sed prior ſententia magis eſt ad textum, neque rationes oppoſitæ admodùm vigent. Non prima, quia non omnia, quæ in Miſſæ ſacris adducit Eccleſia, ad myſterium accommodata ſunt; ſed ſatis putat Eccleſia aptè conuenire, ſi vel vnũ; aut alterum verbum, hiſtoriæ cum feſto, cuius causâ adhibentur, commune ſit; vt patet in feria 2. Dominicæ 3. quadrag. vbi lectio longiſſima adducitur de Naaman à lepra mundato, cùm tamen in Euangelio multa ſint alia, cum quibus hiſtoria propoſita nihil habet cōmune.

Reg. Eccleſia ad ſacrum officium adhibere ſolet hiſtoriam, aut loca veteriſque teſtamenti, quæ tota accommodari non poteſt, ſed eius aliqua parte.

ne. Item in Miſſa Angelorum Euãgelium, quod totum eſt de ſcãdalo, vix habet de Angelis aliquid præter nomen. Sic ergo in Miſſa de Paſſione, quia in lectione quæ ibi adducitur ex hoc Propheta, aliquid eſt quod ad Chriſti plagas, & Paſſionem pertineat; nempe, *percute paſtorem*, &, *framea ſuſcitare*, etiamſi plura ſint alia, quę eò non ſpèctent, illud ſatis viſum eſt Eccleſiæ, vt capitis illa magna pars recitaretur. Et quidem Patres qui putant Mariam peccatricem non eſſe ſororem Lazari, in quibus eſt Theophylactus in cap. 14. Marc. Euthymius in c. 26. Matth. Nicephorus lib. 1. cap. 37. ſequuti Origenem homil. 35. in Matthæum, & Hierony. in cap. 26. Matt. & Ambroſium in c. 24. Lucæ, Chryſoſtomum homil. 18. in cap. 26. Matth. & alij, qui dubitant, an eadem ſit peccatrix, quæ ſoror Marthæ, vt eſt Bernardus in ſerm. de Magdalena. S. Thomas in cap. 26. Matth. & in cap. 11. Ioannis. vbi cõnumeratis ſententiis nihil definit, non admodùm mouentur, quòd in Eccleſia in feſto Mariæ Magdalenæ, id eſt, ſororis Marthæ hiſtoria recitetur peccatricis. Vide ſolutiones alias, quas adducit Salmeron tom. 4. p. 2. tract. 6. qui etiam cenſet Magdalenam à peccatrice diuerſã, dum reſpondet Hymno, qui in Magdalenæ feſto in Eccleſia cantatur.

Maria pec catr [illegible] ſoror La zari [illegible]

Maria ſoror Lazari,
Quæ tot commiſit crimina, &c.
In vas tranſlata gloria
Ex vaſe contumeliæ.

[illegible] Regul. [illegible]

Deinde non rarò in ſacris Eccleſia ſolet alienam hiſtoriam propter ſimilitudinem aliquam, vel myſteriũ ad res alias accommodare. Vbi intelligi ſolet nota ſimilitudinis, quę ibi non exprimitur; vt illud Ionathæ & Saülis, quod cecinit Dauid 2. Reg. 1. *in morte quoque non ſunt ſeparati*, ad duos Eccleſiæ Principes Petrum, & Paulũ traducit: & duas oliuas, & lucernas, de quibus Zacharias cap. 4. ad duos fratres Ioannem, & Paulum. *Iſti ſunt duæ oliuæ, & duo candelabra lucentia ante Dominum.* In Miſſa Vigiliæ Ioannis Baptiſtæ lectio ſumitur ex cap. 1. Ieremiæ, quæ tota de Ieremia eſt: in die verò eiuſdem ex cap. 49. Iſaiæ, quæ verba ſine dubio de Chriſto ſunt. Et in feſtis B. Virginis plurima adducuntur, quę in ſapientiam ſcripta ſunt; & in aſſumptione ipſius hiſtoria proponitur Marthæ, & Magdalenæ. Quis autem ideo ſibi perſuadeat illam hiſtoriam aut de Ioanne, & Petro; aut de B. Virgine eſſe intelligendam?

Ad ſecundum non eſt difficilis 22.
reſponſio: ſatis enim notum eſt homines malos, & in actione etiam nõ bona rerum ſanctiſſimarum, atque adeò Dei ipſius eſſe figuram. Quod negarat priùs Hieronymus in cap. 45. Iſai. & in cap. 10. Oſeæ, & in cap. 12. Ezech. ſed mutauit poſtea ſentẽtiam epiſt. 131. ad Ruffinum, vbi ait duas filias Loth, & duas vxores Oſeæ ſignificare vtrumque teſtamentum, & Loth, & Oſeam in eo etiam, in quo vxores, & filiæ figuræ fuêre Synagogæ, Chriſti fuiſſe typum. Idem putat Auguſtinus libr. 22. contra Fauſtum Manichæum; & adducit inceſtum concubitum Loth cum duabus filiabus, & Iudæ eum Thamar. Idem Gregor. lib. 3. Moral. cap. 21. confirmátque exemplo Dauidis, & Berſabeæ: & Theodoretus dialogo 3. vbi Chriſtum videt in eo ſerpẽte exaltato à Moyſe. Hoc idem docet Eucherius in libro 1. Reg. vbi mortem Saül typum eſſe dicit mortis Chriſti. Vide plura

Regul. Malus in actione etiam mala typus eſſe ſolet rei bonę; ſicut etiã bonus rei malæ.

pluta apud Salmeronem Proleg. 9. can. 10. & 11. vnde hæc à nobis ſumpta ſunt. Quid ergo mirum ſi Prophetam iſtum plagatum à parentibus typum eſſe dicamus Chriſti, qui à matre Synagoga, & à patente Deo percuſſus eſt? Tametſi ad hanc ſolutionem confugere neceſſarium non ſit: quia, vt diximus nuper, ſatis eſt vt hiſtoria ex hoc loco petita in Miſſa plagarum recitetur, quia ibi eſt aliquid quod ad Chriſtum propriè, & ſine typo pertineat; nempe, *framea ſuſcitare*, &c, *percute paſtorem*.

Ad tertium, fatemur illa quæ proximè dicuntur, propriè dici de Chriſto. Quomodo verò id non incommodet expoſitioni noſtræ, ſuo loco dicemus.

23. Secundò, dubitatur an hic verè plagatus ſit, vel confixus. Hieronymus, quem ferè alij ſequuntur, affixum fuiſſe putat patibulo, & ex eo ſciſcitantibus reſponſum reddidiſſe. Alij, non reſpondiſſe ex patibulo; ſed geſtaſſe in manibus vulnerum ſtigmata, quæ plagæ dicuntur. Ita Theodoretus, Albertus, & alij. Imò Cyrillus putat plagas illas eſſe vinculorum veſtigia, quibus ille pſeudopropheta à parentib. ligatus eſt. Neque ſanè parentibus à lege permiſſum eſt, vt priuata authoritate liberos in crucem agant: neque ageretur niſi in Prophetali habitu, vt eo præ ſe ferrent cuius ſceleris in eo patibulo pœnas darent. At ille iam videbatur illũ depoſuiſſe, & ſumpſiſſe paſtoritium, & ruſticum, quando reſpondit, *vir agricola ego ſum*.

24. Quod de plagis ab aliis dictum eſt, nempe, quòd verè plagatus ſit à parentibus pſeudoprophetes, mihi omnino videtur eſſe dicendum. Sed improbabile non eſt, hæc non accidiſſe; ſed ex vſu Scripturæ fuiſſe ſignificatum, id quod ex tanto odio Prophetici nominis veriſimiliter putabatur eſſe futurum. Eſt enim valdè vſitatum, vt aliquid factum eſſe dicatur, quod, vt fieret, aut rerum natura, aut ſtatus poſtulabat, vt diximus in fine præcedentis capitis. Et ſi hoc admittas, quod in pluribus aliis Scripturæ locis recuſandum non eſt, ſenſus erit: vſque adeò inflammandum eſſe vel parẽtum odium in pſeudoprophetarum præſtigias, & veteratorias fraudes, vt ſi neceſſe fuerit filios ſuos vulnerare, atque etiam ignominiosè rapere in patibulum, non recuſent; & adeò pſeudoprophetis horrori futurum nomen illud, vt primùm omnino negent in ſe aliquid eſſe propheticum; vbi verò nullus fuerit tergiuerſationi locus, quia vulneris notis proditur vſurpatum munus, dicant adeò ſe nõ amare nomen illud, & miniſterium nõ ſuum, vt magnas agant gratias parentibus, quorum opera, licèt cum magno ſuo dolore, atque ignominia, ab eo ſtudio liberati ſunt. Hęc verò mimeſis eſt eorum, quæ in ſimili caſu fieri ſolent.

Tertiò, dubitatur an pſeudopro- 25.
phetæ manus vulneratæ ſint. Si in crucem actum eſſe dicamus, non eſt difficile ſtatuere, quià ligno manus affiguntur; ſed qui ligni ſupplicium ſubeunt, raro inde refiguntur niſi mortui. In hac re obſcura mihi videbatur dici poſſe non improbabiliter, in vſu eſſe apud Hebræos, quod in nationibus aliis videmus eſſe frequens, vt multi ſcelerati non tam ſupplicij pœnam, quàm ignominiam ſubeant: cuius rei argumẽto nobis eſt & direptio calcei ab eo, qui excitare noluit fratris ſui ſemen; & conſputatio in eius faciẽ ab vxore fratris mortui. Deut. 25. & tradu

traductio, in quam ne coniiceret B. Virginé, voluit illam Ioſeph occultè dimittere. Sic ergo putabam in ſpeciem, &, vt aiunt, dicis gratiâ, falſos illos Prophetas ad patibulum duci, ibique cõfigi manus, qua parte & periculum nullum eſt, & leuior dolor, & inde veſtigia vulnerum in manibus referre; quę conſpicati alij, facilè in ſuſpicionem venirent, illum eſſe de illo impoſtorum numero. Neque putabam aliter ex cruce, in qua ſupplicium ſubitur extremum, aliquem viuum, & plagatum deduci poſſe.

26. Hebræi hoc loco *manus* non accipiunt in ea ſignificatione, quam illis nos communiter damus: ſed putant ſumi pro toto corpore, neque id ſine aliquo fundamento; nam imprimis Hebr. vbi noſter legit, *in medio manuum tuarum*, eſt בין ידיך *ben-iadecha*, id eſt, *inter manus tuas*: & ita vertunt Pagninus & Vatablus. Quare non eſt neceſſe vt dicamus manus eſſe vulneratas. Neque obſtat Latina tranſlatio, quæ habet *in medio*: tum quia *in medio* non ſemper valet ex vſu Scripturæ id quod ſonat, ſed *inter*, vt, *in medio populi mei ego habito*, id eſt, inter meos populares: tum quia in medio manuum corpus eſt. Facit ad id quod יד *iad*, id eſt, *manus*, ſignificat *terminũ*, vt pluribus oſtẽdimus ſuprà c. 4. ad illud. *Quæ ſunt iuxta duo roſtra.* Et ita accipio illud Pſalm. 103. *Hoc mare magnum*, *& ſpatioſum manibus*, id eſt, terminis, aut littoribus. Manus verò totius corpori quaſi termini ſunt.

27. Res ſanè dubia, & in qua quid ſequar definitum nihil habeo; eò tamen magis inclinat animus, vt exiſtimem verbum *configo*, quo hîc vtitur Interpres, ſumi non pro certo aliquo cruciatus, ſeu ignominię genere; ſed indifferenter pro quocũque quod graue ſit, & horribile, per ſynecdochem. Sicut de *ſeco*, atque *vro* diximus in procemio Commẽtariorum Iſaiæ, & ſuprà cap. 3. ad illud; *torris erutus de igne*. Quod multa Scripturæ loca mihi perſuadent. Prouer. 22. *configo* ſine dubio vehementem afflictionem indicat. *Non conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus cauſam eius; & configet eos, qui confixerunt animam eius.* & Malachiæ cap. 3. *Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? & dixiſtis; in quo confiximus te? In decimis, & primitiis.* Eodem, vt puto, ſenſu, quo in caſu non admodùm diſſimili dixit Iſaias cap. 1. *Laborans ſuſtinens.* Neque parum fauet huic ſententiæ, quòd vbi noſter habet *configent*, Lxx. legunt *συμποδιοῦσιν*, id eſt, *compedient*, ſeu, *ligabunt*, nempe vt amentem, vt putat Cyrillus. Sed Nahum cap. 3. confixionem cum illa ligatione cõiungit, quaſi ligatus confixus ſit, id eſt, grauiter afflictus. *Omnes*, inquit, *optimates eius confixi ſunt in compedibus.* Accedit quòd Deut. c. 13. pſeudoprophetæ lapidari iubentur, non crucifigi, vbi ſermo eſt ad patrem, & cognatos contra filium, aut conſanguineum ſomniatorem, & Prophetam. *Sit prima manus tua ſuper eum: & poſtea omnis populus mittet manum: lapidibus obrutus necabitur.* Neque eſt veriſimile parentes pios, ſi in filios impoſtores, & mendaces animaduertere vellent capitali pœna; patibulo vſuros fuiſſe potiùs, quã lapiditatione à lege cõſtituta. Et ita cenſet Cyrillus, qui plagas manuum nõ tam à clauis, quàm à funium nexu relictas eſſe cenſet. Vide quæ ſuprà diximus capite 12. ad illud, *quem confixerunt*. Et hæc poſtrema ſententia ex omnibus mihi maximè placet; nihil tamen hîc certò, ac definitò aſſero.

Configo pro quolibet cruciatu.

28. *Framea ſuſcitare ſuper Paſtorem meum.*] Hæc verba optimum habẽt interpretem Chriſtum Ieſum, qui hæc de ſe ipſo exponit Matth. cap. 26. & Marci 14. Quod verò quæ modò ſequuntur valdè ſint à ſuperioribus diuerſa, oſtendit & mutata dicendi figura magis emphatica; vtitur enim Propheta imperatiuo, cùm prius vſus eſſet futuro: & quod ſtatim ſubdit, *dicit Dominus*, quod ad hæc poſtrema videtur eſſe referendum. Solent autem nonnunquã Prophetę ſubitò in alios, atq; alios affectus erumpere; neque facilè apparet qua occaſione, aut qua cum adiunctis conſequutione id fiat; quod maximè contingit in iis, quæ ad Chriſtum pertinẽt. Nam quemadmodum, qui aliquid vehementer amat, totus in eo eſt, & importunè interdum rebus, non tamen amori ſuo ſermonem inducit de eo quod ſibi hæret in animo; neque rarò ſe præbet aliis aut inurbanum, aut ridiculum: ſic Prophetæ cùm de Chriſto cogitant, in Chriſti nomen, & geſta è medio ſermonis curſu abripiuntur. Quare viri ſapientes non ſemper in Prophetis quærẽdum eſſe putant cur hæc, vel illa hoc temporis, ſeu ſermonis articulo dicantur. Satis enim grauis ratio eſt, quã redderet, qui alterum deperit, ſi ſe amare dicat: neque enim amanti vſquã importunus eſt ſermo de amato. Nihilominùs Propheta noſter non ſine occaſione, eáque grauiſſima nunc in Chriſti Seruatoris plagas, & mortem exiliit.

29. Obſéruatum nobis antea eſt, vſitatum eſſe in Prophetis, maximè in Euangelico Propheta Iſaia, vt quoties occurrit typus Chriſti, aut ſpecies Euangelij, à typo ad veritatem progreſſus fiat. Quare ſuprà cap. 6. poſtquàm Ieſu Sacerdoti ablatis ſordidis veſtibus impoſita fuit aurea corona: quia in eo apparebat ſpecies aliqua Chriſti, poſt Paſſionem coronati; ad Chriſtum ſtatim tranſtulit vaticinium; dicens. *Ecce vir Oriens nomen eius.* & cap. 9. cùm meminiſſet populi, qui pauper erat, atque humilis à captiuitate reſtitutus; qui tamen poſtea futurus erat fortis, & potens: quia ibi occurrebat typus aliquis Chriſti exaltandi poſt quandam veluti ſeruilẽ conditionem, aut certè tantæ felicitatis, & amplioris poſtea libertatis authoris, intento ad Chriſtum ſpiritu dixit. *Exulta ſatis filia Sion; iubila filia Ieruſalem; ecce Rex tuus venit.* Et huius ſubitæ, atque extaticæ migrationis exempla occurrunt paſſim in Iſaia. Cùm ergo videret Zacharias pſeudoprophetas merito ſuo vulnerari, malos vtique paſtores, & eo nomine, quaſi ſeductor eſſet, & malus Propheta, Paſtorem optimum, & fideliſſimum Prophetam Chriſtum ab ignaro, atque impio populo vulnerandum, abripitur repentè à ſpiritu, & admirabundus ait venturum eſſe tẽpus, quo non à piis hominibus veterator, & impoſtor, ſed ab impiis ver' Paſtor, & fidelis Propheta vulnerandus ſit. Item cùm videret falſos Prophetas à parentibus ſuis vulneribus affectos, memoriã Zachariæ opportunè ſubiit quomodo Deus Pater, qui multo magis filiũ Chriſtum diligebat, eum traditurus eſſet morti, imò, vt cecinit Iſaias, percuſſurus; *propter ſcelus populi mei percuſſi illum.*

Regul. Cùm occurrit vmbra tẽporis Euãgelici, ad illud trãsferri ſolet ſermo propheticus.

Cæterùm notum eſt, imperatiuum ſumi pro futuro; quod ſi in aliis eſſet dubium, de hoc tamen impiũ eſſet dubitare. Chriſtus enim apud Matthæum hunc locum per futurum expreſſit. *Percutiam*, inquit, 30.

Paſto

Paſtorem, & diſpergentur oues gregis. Quod de framea etiam dicendum eſſe nemo dubitabit, quando idem filum eſt, textúſque verborum.

31. Ex verbis Chriſti ſatis fit credibile frameam à Deo Patre ſuſcitandam ſuper Paſtorem Chriſtum, & ab eodem eſſe percutiendum. Quò enim niſi ad Patrem, referri poſſit illud *percutiam*, non apparet. Appellat autem Deus Pater Chriſtum Paſtorem ſuum, id eſt, à ſe miſſum, cuius cuſtodiæ gregem commendarat. Quare Chriſtus bonus Paſtor Patri ſuo dixit Ioan. 18. *Quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam*; vt ſecerneret à Paſtoribus aliis, id eſt, pſeudoprophetis, qui à Deo miſſi non ſunt; neque eo iubête propheticum munus obierunt, ſed impellére ambitione, aut auaritia: de quibus Ier. c. 28. *Non mittebam Prophetas, & ipſi currebant; non loquebar ad eos, & ipſi prophetabant*. Hîc ad extremum obſeruandum familiarem eſſe Prophetis apoſtrophen ad gladium: vt enim hîc Zacharias, *Framea ſuſcitare*: ſic Ieremias cap. 47. *ô mucro Domini vſquequò non quieſces?* & Ezechiel cap. 21. *Mucro, mucro, euagina te ad occidendum*.

Apoſtrophe vſitata ad gladium.

32. *Et ſuper virum coherentem mihi*.] Hebr. עמיתי *amithi*. Lxx. tranſtulerunt *ciuem eius*; qui videntur deduxiſſe à עם *am*, quod *populum* ſignificat, & pro *Iod* affixo pronomine primæ perſonæ, in ſuis codicibus habuiſſe *Vau* tertiæ. Eandem etiam vocem עם *am* habuiſſe videntur Aquila, & Symmachus, quorum alter *contribulem meum*, alter *virum populi mei*, conuertit; ſed Hieronymus deduxit à עמית *amith*, quod *proximum* ſignificat; at parum diuerſus ſenſus eſt, quacumque ex parte deriues, niſi quòd iuxta Aquilæ, & Symmachi tranſlationem hæc verba videntur ſpectare ad Zachariam, cui contribulis Chriſtus fuit, & eiuſdem populi. Sed iuxta tranſlationem vulgati, ad Deum Patrem referuntur; præſertim ſi in futuro ſumas, & in prima perſona, vt Chriſtus ipſe docuit, cùm pro *percute*, citauit *percutiam*. Excitaturus igitur dicitur Deus frameam ſuam ſuper virum cohærentem ſibi, id eſt, conſubſtātialem, & qui ita cohæret, vt cum ipſo, atq; in ipſo ſit. Et quidem ſi Dei verba ſint iſta, reliqua magis expedita ſunt. Et ita ſentiunt omnes penè Interpretes, iuxta verſionem Lxx. qui reddunt in tertia perſona, *ſuper virum ciuem eius*. In *ciue* aliquid diuerſum intelligitur à Paſtore, & ex ſententia Cyrilli, & Theodoreti intelliguntur Apoſtoli, & Diſcipuli Chriſti, qui eodem tempore, & poſt Chriſti Paſſionem variè vexati ſunt.

Percute Paſtorem, & diſpergentur oues.] Chriſtus de Patre dixit; *Percutiam Paſtorem*. Zacharias itèm de Patre, *percute*, id eſt, percutiet. Sed idé eſt in Zacharia *percute*, quod de Patre, *Percutiam*: nam Pater cum framea loquitur ſua; & dum iubet, vt percutiat Paſtorem, ſine dubio dicit ſe percuſſurum; neque enim alius frameam illam vibrat, præter Deum. Porrò hæc de Chriſto, & de puſillo Diſcipulorum grege eſſe accipienda ipſa veritas docet Matt 26. neque alij Chriſto percuſſo diſperſi ſunt; ſed potiùs aggregati quàm plurimi. 33.

Et conuertam manum meam ad paruulos.] Tempus hoc futurū ſatis indicat illud *percute*, optimè fuiſſe à Chriſto conuerſum per futurum, *percutiam*. Paruuli iſti iidem ſunt, qui ſuprà dicuntur *oues diſperſæ*, nēpe Diſcipuli Chriſti. Dicuntur verò paruuli, vel quia humiles, & à Principi- 34.

bus Synagogæ deſpecti, vel quia puſillus grex, vel quia quo tempore percuſſus fuit Paſtor, ipſi timido fuerunt ac puſillo animo. Quo verò ſenſu accipiendum ſit illud, *conuertam*, obſcurum eſt. Si ſequaris tranſlationem Lxx. qui ita vertunt; *& inducam manum meam ad Paſtores*, ſenſus eſt; Paſtores quoque percutiendos eſſe. Paſtores verò illi ſunt ex ſententia Cyrilli, ac Theodoreti, Principes Synagogæ, qui Chriſtum morte damnauêre. Sed quomodo *Paſtores* Lxx. conuertere potuerint, non video, niſi pro צערים *Soarim*, quod nunc eſt in textu Hebraico, & *paruulos* ſignificat, exigua commutatione רועים *roim* legerint, quod *Paſtores* valet. Sed iuxta vulgati verſionem alia eſt ſignificatio, quam Hieronymus ſequitur, Haimo, Ribera, & complures alij. Ita vt Deus conuertat manum, non vt percutiat, atque diſpergat paruulos; ſed potiùs vt diſperſos colligat, & metu Iudæorum exangues confirmet, & à fuga, pauoréque receptos amplexetur, ac foueat. Et hæc mihi probatur magis ſententia, quam etiam textus ipſe non obſcurè ſignificat; ſi modò conſtet *paruulos* eſſe Diſcipulos. Nam ſi iam antè percuſſi metu, atque diſperſi fuerant, cur in illos intendenda iterum manus ad plagam? Magis ſanè videtur ad rem. ſi dicamus Dei manũ à plaga, & flagello ad miſericordiam, atque medicinam fuiſſe conuerſam.

35. *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea diſpergentur.*] Hîc iam, vt putat Hieronymus, poſt parentheſim, in qua de Chriſti morte actum eſt, ab ea vaticinium auertens Zacharias, ad ea quæ interruperat, ſermonem refert. Conſtituit autem tria hominum genera, vnum Iudæorum, aliud Gentilium, qui tũc in vrbe morabantur, quando extrema clades accidit à Romanis: tertiũ Chriſtianorum. Duo illa perierunt, quia vel abſumpti ſunt fame, & perempti gladio, vel exilio mulctati; id enim eſt *perire de terra*. Et quidẽ Ioſeph. lib. 7. de bel. c. 17. ſcribit in obſidione vndecies centena millia periiſſe: fuiſſe verò capta nonaginta ſeptẽ millia; eorũ verò maiorẽ partem fuiſſe Gentilium, qui ad Azymorũ feſtum vndecumque conuenerant. Tertia verò pars & vitam retinuit, & libertatem, nempe Chriſtianorũ. Quod quidem ex eo fit probabile: nam Chriſtiani ex aliis regionibus ad illam Azymorum ſolemnitatem non venerant in Ieruſalem, quia illis Iudæorum feſta ſancta non erãt. Neq; credibile eſt Chriſtianos, qui in Chriſti mortẽ non conſpirarant, aut ſi qui in eo numero fuerunt, iam peccatum illud deteſtati pœnitẽtia, & lacrymis expiaſſent, luiſſe pœnas pro Chriſti nece Iudæis inflictas.

Mihi imprimis placet ſermonem 36.
hîc eſſe de obſidione Romanorum, ſicut pleraque eorum quæ ad finẽ vſq; Prophetiæ dicuntur; & ita putat, vt diximus, Hieronymus, Cyrillus, & alij. Quod verò Hieronymus, & illum ſequutus Haimo de duab. partibus dicunt, ex Iudęo, Gentiliq; populo conflatis, minùs certum eſt. Et quidem ſi textum Hebraicum conſulas, inuenies non ibi partium diſtinctionem, ita vt ex duabus partibus altera ſit ab altera diuerſa; ſed proportionem ſignificari, ita vt ex omnibus, qui eo tempore erunt in Iudæa, tertia pars ſuperſtes è ferro, & flamma futura ſit. Hebræa ſic habẽt, פי שנים *pi ſanim*, id eſt, *portio*, ſeu *menſura duarum*. Quòd verò tertia pars, quæ ſeruata fuit, fideliũ fuerit, & non eorum Iudæorum, qui exciſa vrbe capti, & variis incommodis iactati

In Romanorũ obſidione quot, & ex quo genere perierint.

Fideles ſeruati.

iactati ſunt, quorum nũc etiam poſteri ignobiles, ſordidi, & odioſi ſuperſunt, ex eo probatur, quia tertia pars, quæ ſaluanda dicitur, inuocatura etiam dicitur nomen Dei, & futura eius populus, & tribulatione probanda nõ aliter quàm igne probatur argentum: nam licèt Iudæi à vaſtitate reliqui tractati fuerint non ſolùm durè, ſed etiam ignominioſè, non tamen ita mutarunt animos, ac mores, vt Deum colant, vocariq; potuerint populus Dei. Qui in fornace perſecutionum ita & olim Veſpaſiani tempore, & nunc etiã vruntur, vt non purgentur; ita coquuntur, vt non excoquatur ſcoria. Longè aliter fideles, qui Chriſtum coluerunt, quique Deo ex omnibus ſoli poſſunt dicere, *Deus meus es tu*, quóſque Deus ita probat, ſicut probatur argentum, in camino tribulationis. Diſcãt hinc, qui ad hanc tertiam partem pertinere ſtudent, examen durum ignis, & laborum eſſe ſubeundum: neque tutum exiſtiment ſtatum illum hominum, à quibus ignis abeſt paupertatis, & tribulationis, quo purgari debet, & probari quod aurum futurum eſt purũ, & excoctum.

37. Theodoretus infrà ad illud cap. 14. *Ecce dies veniunt*; putat omnes fideles, qui in vrbe erant, quo tempore Veſpaſianus obſidionem moliebatur, exceſſiſſe ex vrbe matura fuga, antequam ab hoſte interclusi eſſent ad ſalutem aditus. *Fama eſt*, inquit, *Veſpaſiano, & Tito bellum comparantibus, & ſuſcipientibus, id temporis fideles ex reuelatione vrbem reliquiſſe.* Et verò hoc ipſum in Euãgeliis Dominus Chriſtus iuſſit. *Cum videritis circumdari ab exercitu Ieruſalem, tunc ſcitote quia appropinquat deſolatio illius: tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes.*

Circa textum obſeruandum eſt, illud, *& erunt*, otioſum eſſe in Latina tranſlatione, quod in textu Hebraico otioſum non eſt; quia id exigit Hebraicũ idioma. Eſt enim perinde ac ſi dicas: *& in terra erunt partes duæ.* Obſeruandum item illud, *In omni terra*, intelligendum eſſe tãtùm de terra Iudæorum, iuxta regulam, quam in illud Iſai. 13. *vt diſperdam omnem terram*, tradit Hieronymus. *Idioma eſt*, inquit, *Scripturæ, vt omnem terram illius ſignificet prouinciæ, de qua ſermo eſt.* Exempla multa adduximus ad illud Actuũm 2. *ab omni natione quæ ſub cœlo eſt.* Obſeruandum tertiò, *diſpergi in terra*, aut *perire de terra*, ſumi non tantùm pro exilio, aut vulgari morte, ſed pro quocumque grauiſſimo infortunio, ſiue illud temporale ſit, & humanum, vt diuitiarum, aut vitæ iactura; ſiue ſpirituale, & æternum, vt eſt gehennæ ſupplicium. De damnis temporariis eſt illud Pſal. 103. *Deficient peccatores à terra; & iniqui, ita vt non ſint.* & Pſal. 108. *Diſpereat de terra memoria eorũ.* Sed Pſal. 59. de æternis intelligitur, vt ex adiunctis liquet. *Dominus regnabit in æternum, & in ſæculum ſæculi. peribitis gentes de terra ipſius.* Et ſanè cœlum *terra viuentium* appellatur, & ita exponit Ianſenius. 38.

Diſpergi, aut perire de terra, quoduis damnũ ſignificat, ſiue ſpirituale, ſiue humanum ſit.

ARGV

ARGVMENTVM DECIMIQVARTI CAPITIS ZACHARIÆ.

Docet quomodo ab hoſtibus Solymitana ciuitas capienda ſit, & deprædationem, atque ignominiam ſubitura à gentibus, quas Dominus in prælium quaſi Dux & anteſignanus antecedet. Dehiſcente autem monte Oliuarum ad muros vſque Ieruſalem, omnes ad loca tuta ciuitatis confugient ea trepidatione, ac velocitate, qua terræmotus tempore ſub Ozia. A quo terræ tremore, hominúmque fuga admonitus Propheta ad extremi Iudicij minas vaticinium traducit: à quo rurſus ad Eccleſiæ feliciſſimum ſtatum illicò reuertitur. In qua in omnes gentes, & in omnẽ ætatem abundantem dicit futurum eſſe fontem, & iugiter manantem: deinde Eccleſiæ hoſtibus exitium minatur. Ad extremum dicit futurum, vt omnium gentium opibus, atque ornamentis ad diuinum cultum vltrò collatis Eccleſia locupletetur, & ſplendeat.

CAPVT XIV.

1 *Ecce dies Domini venient, & diuidentur ſpolia tua in medio tui.* 2 *Et congregabo omnes gentes ad Ieruſalem in prælium, & capietur ciuitas, & vaſtabuntur domus, & mulieres violabuntur, & egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquũ populi*

PARAPHRASIS.

1 Dixi obſeſſum iri à Romanis Solymitanam vrbem, duáſque terræ Iudaicæ partes perituras; id quomodo futurum ſit accipe. Cùm dies ille terribilis à Domino immiſſus ſit, in hoſtium poteſtatem venient exuuiæ, quæ ſunt in Ieruſalem; quas ipſi inter ſe per otium, & ſecurè diſtribuent. 2 Et congregabo, dicit Dominus, armabóque ad oppugna

pugnationem ciuitatis omnes gentes, à quibus capietur ciuitas:& exhaurietur, ac vaſtabũtur domus: neque ſuam pudicitiam mulieres à militũ intemperantia liberabũt; & parte media ciuiũ in exilium abducta, quod reliquum fuerit è populo,in vrbe remanebit.

3 Neque gentes illę vndecunque contra Hieroſolymam congregatæ ſolæ pugnabunt: præcedet enim illas Deus tanquam Dux,& author belli;quibus ad excidium ciuitatis veluti inſtrumentis vtetur.

4 Et ſicut Romani in monte Oliuarum, qui in ciuitatem ab Oriente reſpicit, caſtrametabuntur; ſic etiam Deus eodem loco cum Romanis contra ciuitatem conſiſtet. Tunc hiatu grandi mons Oliuarum diuidetur ab Ortu in Occaſum;ita vt hinc inde partes duę ad Aquilonem, & Auſtrum media diſcluſæ voragine relinquantur.

5 Cùm autem hiatus ille grandis ex Oliuarum monte per Cedronem ad locum ciuitati proximum producendus ſit, recipient ſe ciues ad eam vrbis partem, quæ à prærupto illo,atque ab hoſte imminenti putabatur tuta. Hæc verò eſt inter duos mõtes Dei, Sionem videlicet & Moriam. Fugient autem non minus trepidè, ac velo

populi non auferetur ex vrbe.

3 *Et egredietur Dominus, & prœliabitur contra gentes illas, ſicut prœliatus eſt in die certaminis.*

4 *Et ſtabunt pedes eius in die illa ſuper montem Oliuarum,qui eſt contra Ieruſalem ad Orientem: & ſcindetur mons Oliuarum ex media parte ſui ad Orientem,& ad Occidentem prærupto grandi valdè,& ſeparabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem.*

5 *Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam coniungetur vallis montium vſque ad proximum: & fugietis ſicut fugiſtis à facie terræmotus in diebus Oziæ Regis Iuda.*

velociter, quàm fugerunt cùm ſub Ozia graui motu terra cō-cúſſa eſt.

6 *Et veniet Dominus Deus meus, omnéſque ſancti cum eo. Et erit in die illa: non erit lux, ſed frigus, & gelu.*

6 Species hæc omnino lugubris Ieruſalem trepidantis priùs, deinde miſerabiliter euerſæ admonet me extremi temporis ſæculorum, in quo Dominus concutiet motibus, & iudicabit mundum. Veniet enim vt nunc cum Romanis copiis ad euertendam vrbem; ſic etiam poſtea cum Angelis ad iudicandum mūdum. Quo tempore obtenebreſcet terra; ex quo etiam conſequetur, vt inducatur frigus, & quæ tenebris, & frigore deſignari ſolēt, pauor, & cęcitas.

7 *Et erit dies vna, quæ nota eſt Domino, non dies, neque nox: & in tempore veſperi erit lux.*

7 Et in die illa, quæ nota eſt Domino, neque dies erit, quia Sol obſcurabitur, neque nox; quia Sol, licèt obſcurus, præſens tamen erit huic hemiſphærio. Veſperi tamen, id eſt, poſtremo iam ſæculorum articulo, poſtquam demerſi in infernum ſontes fuerint, lux erit longè maior quàm antea.

8 *Et erit in die illa: exibunt aquæ viuæ de Ieruſalem: medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouiſſimum: in æſtate, & in hyeme erūt.*

8 Iam me ad feliciſſima Euangelij tempora conuerto; in quibus de Ieruſalem non terreſtri, ſed myſtica, id eſt, de Eccleſia, aquæ exibunt viuæ, & iugiter manantes ad mare Orientale, atque Occidentale, id eſt, in omnem mundi plagam, in æſtate, atque hyeme, id eſt, in omni tempore.

9 Et

9 Tunc

9 Tunc autem vnus Rex erit ſuper terram, & vnum nomen, quod omnes venerentur, & implorent.

10 Eccleſia, quæ hoc loco in Ieruſalem intelligitur, longè latéque ſuos explicabit fines. Quemadmodum ſi ad terreſtris Ieruſalem habitationem, terra à monte Remnon, qui eſt ad Auſtrum; vſq; ad deſertum complanetur: ipſáque Ieruſalem habitetur tota in antiqua ſede à porta Benjamin ad portam vſque priorem, & portam angulorum; & à turre Hananeel vſque ad Regium torcular.

11 Quæ ita habitabitur ſecurè, & munita, vt iam amplius nulla futura ſit ab hoſte vaſtatio, & metus.

12 Illorum verò qui Eccleſiam impiis conatibus inſectari voluerint, hoc ſupplicij genere audaciam; atque impietatẽ mulctabit Deus: caro ipſorum lõga tabe reſoluta defluet: computreſcent oculi, & è ſuis foraminibus excident; & lingua blaſphema liqueſcet in ſaniem, & intra dentium vallum fœdè putreſcet. Quod accidet ipſis non ſolùm iam vita functis, vt communiter omnibus in ſepulchris; ſed viuis, ac ſentientibus; & ſtantibus ſuper pedes ſuos.

9 Et erit Dominus Rex ſuper omnem terram: in die illa erit Dominus vnus, & erit nomen eius vnum.

10 Et reuertetur omnis terra vſque ad deſertum de colle Remnon ad Auſtrum Ieruſalem: & exaltabitur, & habitabit in loco ſuo, à porta Benjamin vſque ad locum portæ prioris, & vſque ad portam angulorum: & à turre Hananeel vſque ad torcularia Regis.

11 Et habitabunt in ea: & anathema non erit ampliùs; ſed ſedebit Ieruſalem ſecura.

12 Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduerſus Ieruſalem: tabeſcet caro vniuſcuiuſque ſtãtis ſuper pedes ſuos, & oculi eius contabeſcent in foraminibus ſuis, & lingua eorum contabeſcet in ore ſuo.

13 *In die illa erit tumultus Domini magnus in eis, & apprehẽdet vir manum proximi ſui, & conſeretur manus eius ſuper manum proximi ſui.*

13 Tunc magnus erit hoſtium tumultus, & coniuratio in Ieruſalem, id eſt, in Eccleſiam, ad quam opprimendam mutua ſe Gentes cohortatione inuitabunt.

14 *Sed & Iudas pugnabit aduerſus Ieruſalem: & congregabuntur diuitiæ omniũ gentium in circuitu, aurũ, & argentum, & veſtes multæ ſatis.*

14 Sed & falſi Chriſtiani non minori ſtudio pugnabunt contra illã, ſicut olim Iudæorum multi contra Ieruſalem impias manus armarunt. Sed licèt omnes gentes Eccleſiam oppugnauerint, non tamẽ expugnabũt, ſed potiùs ſuis ſpoliis, & diuitiis locupletabunt, & inſtruent.

15 *Et ſic erit ruina equi, & muli, & cameli, & aſini, & omnium iumentorum, quæ fuerint in caſtris illis, ſicut ruina hæc.*

15 Et quemadmodum potentes ac robuſti, ſic etiam alia infirmior, atque ignobilior turba cadet, quam mulorum, & camelorum cõpellatio, & miniſterium adumbrant.

16 *Et omnes, qui reliqui fuerint de vniuerſis gentibus, quæ venerunt contra Ieruſalem, aſcendẽt ab anno in annum, vt adorent Regem Dominum exercituum, & celebrent feſtiuitatem tabernaculorum.*

16 Sicut omnes gentes olim quotannis ex terra Iſraël in Solymitanum templum ad feſtum tabernaculorum confluebant; ſic poſtea quotquot ex gentibus reliqui fuerint, ad magis arcana, & ſacratiora Eccleſiæ feſta, neque minùs frequenti concurſu, neque minori ſtudio, ac religione conuenient.

17 *Et erit: qui non aſcenderit de familiis terræ ad Ieruſalem, vt adoret Regẽ Dominum exercituum, non erit ſuper eos imber.*

17 Eorum verò agris, qui ex omnibus terræ familiis adorandi Domini causâ in myſticam Ieruſalem aſcendere recuſauerint, negato cœleſti imbre ſterilitatem, & ſqualorem inducet.

18 *Quod* 18 Quam

18 Quam humoris inopiã, & agrorum maciem, atq; ſterilitatem experietur etiam Ægyptus, quæ aquis terreſtribus ac ſuis abundare videtur; niſi ipſi quoque cum aliis eo ſtudio, quo Iudæi ad feſta tabernaculorum venerant, ad pias Eccleſię ſolemnitates accedãt.
19 Hoc punientur modo Aegyptus, & qui ex aliis familiis tabernaculorum feſtiuitatem, vt dixi, non obierint.

20 Eo tempore quæcunq; hominibus in pretio, atque in deliciis ſunt, quibúſque illuminari, atque exornari ſolent arma, & fræna, aliáque equeſtria Imperatorum, ac Ducum ornamenta, Domino conſecrabuntur.

21 Et quæ, dum ſæculo, carniq; ſeruiebant, inſtar cacaborum, atque ollarum erant, quæ ſordidis deſtinantur miniſteriis, illa iam ad Domini cultum religiosè traducta erunt, quaſi phialæ, quę vaſa ſunt honoris, & altaris vſui conſecrata. Denique is erit fidelium ardor, id ſtudium in religioſum Dei cultum, vt nullus ſit lebes, qui non reperiatur in myſtica Ieruſalem; lebetum verò is erit numerus, vt etiãſi immolaturi plurimi veniant, tamen aliquid ſemper ſuperſit ex eo numero. Neque erit vltrà mercator, qui victimas vendat, quia vltrò à religioſis hominib. offerentur.

18 *Quòd & ſi familia Ægypti nõ aſcenderit, & non venerit, nec ſuper eos erit, ſed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gẽtes, quæ non aſcẽderint ad celebrãdam feſtiuitatem tabernaculorum* 19. *Hoc erit peccatũ Ægypti, & hoc peccatum omniũ gentiũ, quæ non aſcenderint ad celebrandã feſtiuitatẽ tabernaculorum.*
20 *In die illa erit quod ſuper frenũ equi eſt ſanctũ Domino: & erunt lebetes in domo Domini quaſi phialæ coram altari.*

21 *Et erit omnis labes in Ieruſalem, & in Iuda ſanctificatus Domino exercituum: & venient omnes immolantes, & ſument ex eis, & coquent in eis: & non erit mercator vltrà in domo Domini exercituum in die illo.*

COMMENTARII IN CAP. XIV. ZACHARIÆ PROPHETÆ.

1. TOtum hoc caput & variū eſt,& explicatu difficillimum: neque enim conſtat de quo tempore, aut de quibus rebus loquatur Propheta. Atque etiam, ſi de tempore,materiaque conſtaret, genus ipſum dicendi implexum, & obſcurum eos implicat nexus, quos ſi quis explicare contendat,rem ſanè arduam tentabit potiùs, quàm aſſequetur. Hieronymus varias ſententias adducit. *Quidam*, inquit, *Iudæorum complenda hæc eſſe dicunt ſub Gog. Alij temporibus Macedonum, atque Ægyptiorum tribuunt.* Neque deſunt è iunioribus qui putent hæc reſpicere ad Machabęorum,& Antiochi tempora.Ita Paulus de Palacios, & annotationes marginales in Bibliis Pagnini; quod etiam ex antiquis aliquot ita exiſtimaſſe colligitur ex Euſebio lib.6.de Demōſt. cap.18.ibi optimè hanc refellit ſententiam. Eſt quidem ſatis probabile, & mihi pene certum, in hoc vltimum caput, & varia tempora,& varios temporum euentus eſſe collatos:quod Hieronymus indicat,& alij plures apertè teſtantur:quæ tamen illa ſint, valdè eſt incertum. Et primùm placet,quod ſentit Hugo,quem è Recentioribus multi ſequuntur, in hoc vltimo capite explicari, & dilatari pluribus, quæ nō tam expoſita, quàm propoſita fuerunt in fine ſuperioris;vbi ex tribus partibus, quæ futuræ dicebantur in terra, duæ perituræ prædicuntur; tertia verò ſeruanda quidē, & probanda, & excoquenda igne tribulationis.Et quidem,qui ita Prophetiam diſtingueret, vt caput hoc inciperet ab illis verbis cap.13. *Et erūt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ*; non incommodè diuideret:ne quæ hiſtoriæ filo contexuntur, capitum diſtinctione diſtraherentur.

2. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & diuidentur ſpolia tua in medio tui.*] Prima pars capitis agit de excidio Ieruſalē per Romanos. Huc incubuit omnium pene Interpretum conſenſio. Et quia de Chriſti Paſſione proximè egerat; quam non longè pòſt ſecuta eſt Hieroſolymæ vaſtitas; ideo dicit:*Ecce dies veniunt.* Illud verò (*in medio tui*) dupliciter exponi poteſt:aut quia hoſtes vrbē ita ſubigent,tenebuntque victores, & domini, vt ſpolia non in agro, quod in ſubita direptione fieri ſolet, vt notauit Hieronymus;ſed in media vrbe ſecurè diſtribuant. Seu potiùs ibi ſubaudiendum eſt aliquod relatiuum, quod in Scriptura frequens eſt,hoc ſenſu; diuidentur ſpolia,quæ ſunt in te. *Medium* autē ſignificare,quod in aliquo loco ſit, etiāſi longè ab eo, quod medium communiter dicitur, ſatis notum eſt. Et hæc ſecunda expoſitio magis mihi probatur.

De obſidione Romanorū.

3. *Et congregabo omnes gentes.*] Romani rerum domini facilè omnes gentes ad arma euocabunt, maximè

mè qui vicina loca Hieroſolymis occupauerunt, quæ à Romanis imperio tenebantur. Dicuntur verò omnes gentes accommodatè ad locum, rémque propoſitam, iuxta id, quod nuper diximus in fine cap.13. de copiis à Veſpaſiano coactis contra Iudęos. Vide Ioſephum lib.3. de bello cap. 1. & Cornelium Tacitum lib.21. Annal. in principio.

4. *Et vaſtabuntur domus, & mulieres violabuntur.*] In deprædatione vrbium, maximè quæ ab hoſtibus fit à Religione alienis, hæc familiaria ſunt. Exiſtimant enim inſolẽtes victoria milites, & parum ſibi ab eo, quod voluptuarios ſenſus titillat, temperantes, licere ſibi in ſubiugatos populos, quidquid collibuerit. Idem accidiſſe cùm vrbs capta fuit à Nabuchodonoſor, ſcribit Ieremias Thren.c.5. *Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda*, & c. *adoleſcentibus impudicè abuſi ſunt.* Hæc verò, & longè grauiora paſſos eſſe Iudæos refert Ioſephus, & Cornelius Tacitus, teſte Hieronymo.

5. Quid reliquum in Ierusalem post excidium Romanorũ.

Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatẽ, & reliquum populi non auferetur ex vrbe.] Tres partes videtur Zacharias conſtituere populi Iudaici: primã, quæ extincta eſt obſidionis tempore; ſecundam, quæ in exilium abducta; tertiam, quæ in vrbe relicta. Quæ verò ſit iſta pars tertia, & à quo relicta, obſcurum eſt. A Tito id fuiſſe conceſſum veriſimilius eſt: nam Ioſephus lib. 7. de bello c.15. ſcribit ſeruata eſſe de populo pluſquam quadraginta hominum millia, quibus permiſſum fuit, vt vbicumque mallent, conſiderent. Neque eſt improbabile eos manere maluiſſe in vrbis ruinis, ex quibus rediuiua materia domos ſibi conſtruerẽt, quàm alienas regiones, & peregrinum cœlum expetere. Qui, vt tradit Tacitus lib.21. Annalium, vſque adeò amantes erant patriç, vt, ſi trãsferre ſedes cogerẽtur, maior eſſet vitæ metus, quàm mortis. Quidam exiſtimant à Tito ſuperiorem partẽ ciuitatis eſſe conſeruatam, & in ea magnum ciuium numerum eſſe relictum. Ita Hieronymus, Cyrillus, Hugo, Euſebius libro 6. de Demonſt. cap.18. Neq; ideo impletum non eſt quod Chriſtus dixerat, ita exciſum iri Ieruſalem, vt remanſurus non ſit lapis ſuper lapidem: nam quod reliquũ fuit ab excidio Titi, deleuit poſtea Adrianus. Ioſephus lib. 7. de bello cap.16. ſcribit quaſdam turres exciſas non eſſe, quæ futuræ eſſent fortunæ Cæſaris monumẽtum. Et cap. 18. tradit relictam eſſe eam murorũ partem, quæ vrbem ab Occidente cingebat. Ægeſippus lib.5. cap. 49. crematam dicit vrbem, neque quicquam liberum fuiſſe ab incendio. Fortaſſe ea figura vſus eſt Ægeſippus, qua id quod ab extremo, aut toto parum abeſt, totum, aut nihil appellari ſolet. Vel potiùs hic loquendi modus Prouerbialis eſt, quo extremum declaratur excidiũ; ſicut cùm dicimus hyperbolica etiam, & Prouerbiali forma, *ſcopare vrbem, & verrere puluerem*, & ſimilia, quæ nihil ex antiqua mole ſignificant fuiſſe reliquum. Vide quæ diximus in caput 14. Iſai. ad illud. *Scopabo eam in ſcopa.*

In ea igitur parte à Tito non euerſa potuiſſe habitare non incommodè illa tot ſeruatorum millia, aut eorum bonam partem, non eſt improbabile: vel fortaſſe aliquot Iudæorum dicuntur non auferendi, quia ab Adriano iuſſi ſunt ciuitatem à ſe reſtitutam inhabitare: quam ipſe de ſuo nomine 6.

vocauit Æliam. Vide Dionem in Adriano. Qui ſublati non dicuntur de terra, quia omnino expulſi non ſunt, quandoquidem ad illam poſtea ſunt reuocati. Neque incommodat quòd fortaſſe qui tunc obſeſſi ſunt, omnes eiecti fuerunt: nã de tota natione Iudæorum videtur intelligenda Prophetia; maximè cũ inter tempora Titi, & Adriani non multùm interceſſerit temporis. Quod attinet ad partem mediam, quæ abitura dicitur in captiuitatem, mihi veriſimilius eſt quod Ribera docet, & Rupertus, ex Iudæis extinctos eſſe plurimos, & ferro, & fame; alios verò captiuos fuiſſe, qui licèt mortuorum numerum nõ adæquauerint, dicuntur tamen eſſe pars media, iuxta vulgi opinionem, cui ſe interdum accommodat Scriptura: quòd vbi magna pars eſt in aliqua multitudine, illam ſolet appellare mediam. Et fauet plurimũ vox ipſa *medium*, quam Hebręi iuxta ſuæ linguæ proprietatem adhibere ſolent eis rebus, quæ in aliquo numero, aut loco ſunt, etiamſi longè abſint à medio, id eſt, à centro. Neque enim cùm 1. Reg. 17. dixit Dauid. *Veniebat leo, vel vrſus, & tollebat arietem de medio gregis*; credendum eſt, ablatum eſſe arietem, qui eſſet circumfuſus vndiquè à reliqua arietum multitudine; cùm leo, aut vrſus illum plerumque rapiat, qui eſt in extremo agmine, vtpote magis expoſitum prædæ. Erit ergo ſenſus: ex ea multitudine partem aliquam abituram in captiuitatem.

Medium non arithmeticè, aut mathematicè ſumendum aliquando.

7. *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, ſicut in die certaminis.*] Egredi dicitur Deus cùm ſe aliquo opere manifeſtat. De gentibus cõtra quas egreſſurus dicitur Deus, non omnes idẽ ſentiũt. Quidam Romanos eſſe dicunt. Ita Hugo, Vatablus, Interlinearis, Ribera: tum quia ſuprà, vt diximus, gentium Romanarũ meminerat, & ad nihil aliud videtur poſſe referri: tum etiam quia præliaturus dicitur Deus ſicut in die certaminis; ſed certamen illud, vt ſuo dicemus loco, pro Hebræis fuit. Sed alij cenſent non egreſſurum Deũ contra Romanos, ſed cum Romanis, & pro ipſis. Ita Theodoretus, Cyrill. & Euſebius. Et hæc poſterior ſententia mihi eſt veriſimilior, quam mihi ita perſuadeo: nam vbi Latinus habet *contra gentes illas*. Heb. eſt בגוים *ba goim*, id eſt, *in gentibus*. Quod probant Lxx. qui reddiderunt ἐν τοῖς ἔθνεσι, id eſt, *in gentibus*. Eſt autem notum *beth* apud Hebræos munus habere inſtrumenti, vt, *percutere in gladio*, &c. Deus ergo in gentibus Romanis præliatus eſt contra Ieruſalem, id eſt, per Romanos Ieruſalem expugnauit, vltus indigniſſimam, atque acerbiſſimam filij ſui necem. Quod neq; Romanos ipſos latuit, licèt à Religione alienos: nam Titus ſæpe confeſſus eſt vrgeri Iudæos ab irato Deo potiùs, quàm ab hoſtibus. Et, vt tradit Philoſtratus lib. 6. cap. 14. propter debellatos Iudęos coronari noluit, quia victoriam non ſua, ſed diuina virtute comparatam putabat. *Finitima, inquit, gentes ob victoriam coronare ipſum voluerunt; ille verò tali honore indignum ſe eſſe reſpondit: nõ enim ſe talium operum authorẽ ſed Deo iracundiam contra Iudæos demonſtranti manus ſuas præbuiſſe.* Cui rei argumẽta multa fuerũt, quæ tradit Ioſeph. & Ægeſip. vt quòd aliquando Titus miraculosè ſeruatus. Ioſeph. lib. 6. c. 2. quòd de cœlo data ſigna, & oſtenſa prodigia. Idem lib. 7. c. 12. Ægeſippus lib. 5. c. 44. inter alia cõmemorat viſos per inane ferri currus, & armatas acies tranantes nubila, & ciuitati circumfuſas. Hæc

verò

verò omnia ſatis oſtendunt Hieroſolymitani belli authorem eſſe Deũ. Ex quibus ſequitur Deum non fuiſſe præliatum contra Romanos, ſed vſum illorum armis, ac miniſterio Iudæis bellum, & cladem intuliſſe.

8. Sed facit contra hanc expoſitionem, quia contra gentes pugnaturus dicitur Deus, non pro gentib. aut cũ eis ſimul tãquam earũ Dux. Reſpondeo, in Heb. vt nuper diximus, eſſe בגוים ba goim, & licèt illud ב aliquãdo ſignificet *contra*, frequentiùs tamen ſignificare inſtrumentũ. Neq; inuſitatum eſt noſtro Interpreti, vt è duab. ſignificationibus ſumat minùs propriam; deinde per quamdam metalepſim ad propriam eius loci ſignificationem aſcendat: vt Sap. 4. cùm μοσχευμα *vitulum*, & *plantam* ſignificet, aut *quod ad vitulum, plantationémque pertinet*, noſter pro *plantatione*, id eſt, pro ſignificatione propria impropriã adhibuit: *& ſpuria vitulamina non dabunt radices altas*. Plura exempla habes in noſtris Commentariis ad illud Pſal. 67. in defenſione vulgatæ; *etenim non credentes*. vbi oſtendim' illud apud politiſſimos prophanorum authorum fuiſſe in vſu. Cũ ergo *beth* inſtrumentũ ſignificet, & *contra*; quid mirum ſi bonorum authorum exemplo alteram ſignificationẽ adhibuerint minùs propriã? Sed neque fortaſſe aliud hîc ſignificat *contra*; quæ vox nonnunquã valet idem quod *ante*, ſiue, *è conſpectu*. Pſal. 50. *peccatum meum contra me eſt ſemper*; id eſt, ante me. Hebr. נגדי negdi, id eſt, *coram me*; & Abdias, *cùm ſtares aduersùs eum*. Hebr. מנגד minaged. i. è *cõſpectu*. Et ſtatim de mõte Oliuarum; *qui eſt contra Ieruſalẽ*. Quo ſenſu Virg. Æneid. 1. dixit.

Regul. è duab. ſignificationib. interdũ ab Interprete ſumitur minùs propria.

Sap. 4.

Contra nõ ſemper aliquid inimicum ſignificat.

— Italiam contra, Tyberináq; longè Oſtia. ———

Et vox *aduersùm*, quæ non valdè diſtert à *contra*, fauorem, & beneuolentiam interdum ſignificat. Qua ratione dicimus *reuerentiam aduersùs parentes; gratiam, & humanitatem aduersùs omnes*. In hunc ſenſum Deus dici poteſt pugnaſſe contra Romanos, id eſt, è Romanorum conſpectu, aut ante ipſos tanquam Dux, & author inferendi belli.

Sicut in die certaminis.] Id eſt, quo tempore contra Pharaonem pugnauit pro Iſraëlitis: nam quemadmodum Deus antecedebat Iſraëlis agmen, aperiebátque viam, quo tempore nullum proponebatur effugium: ſic Deus Romanis aperuit ad oppugnationem viam; cùm Ieruſalem, aut propter loci naturam, aut munitionem arte, atque induſtria comparatam, nulla ratione videretur expugnari poſſe. 9.

Et ſtabunt pedes eius in die illa ſuper montem Oliuarũ, qui eſt contra Ieruſalem ad Orientem.] Hic varie diſtrahuntur Interpretes, quorum ſententias commemorare, atque refellere longum eſſet. Quidam ad tempora Antichriſti referunt; alij ad extremum Iudicium; nonnulli ad Chriſti glorioſam aſcenſionem. Theodoretus hæc etiam pertinere putat ad obſidionem Romanorum; cuius mihi præter cæteras probatur ſententia, quia iuxta illam maior videtur rerum conſequutio. Quam ad rem obſeruo, vt ex Ioſepho conſtat lib. 6. de bell. cap. 3. Titum in monte Oliuarum caſtra poſuiſſe. *His* (legionibus) *preceptum erat ſexto ab Hieroſolymis ſtadio caſtra ponere, qua parte mons, qui appellatur* ἐλαιῶν, id eſt, *Oliuarum, contra ciuitatem ab Oriente ſitus eſt, altáq; interiacẽte valle diſcerni*

Titus in mõte Oliuarum caſtra metatus eſt.

diſcernutur, cui nomen eſt Cedron. Et eam fortaſſe ob cauſam Chriſtus ex eo monte ſpectans Ieruſalem fle-
Lucæ 19. uit ſuper illam Lucæ cap.19.dicens: *quia ſi cognouiſſes & tu*, &c. *quia venient dies*, , *& circumdabunt te inimici tui vallo*, &c. Quia futurum erat, vt qui ex eo loco manſuetus ingrediebatur, ſanguinem, & vitam pro Hebræorum ſalute largiturus, poſt in eodem loco ſtaret cum Romanis ſeuerus,& durus obſtinatæ perfidiæ vindex, ciuitatem ingratam, & impiam ad extremum vſque lapidem vaſtaturus.

10. *Et ſcindetur mons Oliuarum ex media parte ſui ad Orientem, & ad Occidentē præruptu grandi valdè.*] Hîc,vt cenſeo,nobis diuinandum eſt,quia neque ex Scriptura, neque ex authoribus ſacris, aut externis ſatis habemus lucis, quam intueamur. An terræ concuſſu mons Oliuarum diuiſus ſit hiatu grandi in obſidione Romanorum, nihil conſtat ex ſacra,aut ex prophana hiſtoria;eſt tamen veriſimile ita contigiſſe; ſicut alia multa prodigia, quæ nuper ex Ioſepho, atque Ægeſippo retulimus. Quòd verò illius hiatus Ioſephus non meminerit, mirandum non eſt,cùm in tanta rerum varietate, aliis, atque aliis rebus animū haberet intentum,dum Iudęorum, & vrbis cladem exponit. Et hoc potiùs cenſeo: quia ſententiam hanc textus ipſe non inuitus offert; licebit tamen in re vſque adeò obſcura aliquid inueſtigare, ac commentari noui:faxit Deus ne ineptè, aut otioſè.

11. Cùm in hunc locum inciderem, à nemine, vt reor,hactenus ſatis expeditum, addubitare cœpi an hîc ſermo eſſet de terræ concuſſu, atq; hiatu, quo mons Oliuarum diſceſſiſſet, vel de caſtris Romanorum, quæ ſic erant ab Imperatore diſpoſita, vt montem diuiderent, ita vt ab Oriente in Occidentem paterēt, aut porrigerentur, & hinc inde ad Aquilonem, & Meridiem duas partes relinquerent.Præruptum verò grandem valdè, vallem Cedronem interpretabar,quam etiam occupauerunt Romani, vt ex Ioſepho conſtat. Vallis verò nihil eſt aliud quàm montium ſciſſura, & ideo à radice, בקע *bakahh*, quæ idē eſt, quod *ſcindo*, vallis appellatur בקעה *bikhhah*;imò hoc loco clariùs pro *præruptu* Heb. ponitur גיא *gie*, quæ *vallem* ſignificat. Quòd verò Cedron dici poſſit hiatus, ſeu vorago,vt hîc interpretantur Lxx.potiùs quàm vallis, docet Ioſephus lib.14.Ant.cap.14. *Vallis, inquit,in immenſos dehiſcebat hiatus ,ita vt caligarent deſpicientium oculi viſu deficiēte ob immenſam profunditatem.*

Ex his hanc ſententiam collige- 12.
bam,diuidendum eſſe mōtem Oliuarum cum ſuo præruptu grandi,id eſt, valle Cedrone à Romanorum caſtris:ita vt montis duæ partes ab exercitu diſcluſæ pertinerent ad Aquilonem, & Meridiem; quod neceſſarium erat,quando Orientalem partem montis occupauit exercitus,cùm mons ille Ieroſolymam ab Oriente reſpiceret. Et iuxta hanc explicationem dicendum putabā, non hîc agi de noua montis ſciſſura,ſeu hiatu,ſed ſignificari antiquā Cedronis profunditatem nō futuram aut munimentum Iudæis,aut impedimentum Romanis, quominùs optata perficerent. Neque longè ab hac ſententia abit Theodoretus, qui montem putat eſſe exercitum Romanorum,qui montem occupauit. Diuiſum verò mōtem putat, quia ad alia ciuitatis loca obſidenda diuiſus fuit Romanus

nus exercitus. Exiſtimo autem partē illam ciuitatis minùs fuiſſe munitam arte, quia ſatis à natura propter Cedronis profunditatem, & aſcenſum arduū videbatur contra hoſtes habitura præſidij, atque adeò in alias vrbis partes muniendas, & tutandas incubuerat Iudæorum ſtudium. Certè Pōpeius in regione Aquilonari caſtra metatus eſt, detertitus Cedronis profunditate, quæ minùs erat opportuna oppugnationi, vt tradit Ioſephus lib. 14. Ant. cap. 8.

15. Aliam nunc accipe explicationem magis, credo, ad rem. Inter caſtra Titi, & vrbem ab Orientali plaga profundiſſima intererat vorago Cedronis, quæ Iudæis contra hoſtes firmiſſimum erat munimētum. Hanc credo ſic impletam, atque conſtratam, vt expeditam viam aperuerit copiis ad muros vſque ciuitatis. Id ſuadet, quod in aliis vallibus id fuiſſe factum à Tito docet Ioſephus lib. 6. de bello cap. 4. & cap. 5. *Qui iuſſit exercitum totum, quod erat vſque ad muros ſpatium complanare. Cunctis igitur maceriis, ac ſepibus dirutis, quibus hortos, & prædia incolæ præmunierant, omnique oppoſita, quamuis frugifera, ſylua exciſa repletum eſt quidquid erat cauum, & vallibus impeditum.* Et in ipſa valle aggeres eſſe conſtructos, & muros docet idem Ioſephus lib. 6. capite 13. & planè indicat tranſlatio Lxx. quæ obturatam dicit eſſe vallem. Ex iis mihi veriſimile videtur Romanos ex monte Oliueti, vbi conſederant, deuoluiſſe in ſubiectam vallem ſaxa, atque aliam materiam idoneam, & implendæ voragini, & aggeri excitando: & ſpatium illud, quod profundum, & vacuum relictum eſt exciſis ſaxis, & foſſa terra, vocari ſciſſuram: & ideo commodè dici poſſe ſciſſum eſſe montem Oliuarum, ferramentis nempe Romanorum. Cùm autem ſciſſura illa ſpectaret vrbem, quam mons Oliuarum ad Occidentem habebat, ipsáque ab Oriente produceretur, neque admodùm lata, quia neque latum ſpatium Cedronis, ſaxa inde deuoluta completura erant, ac conſtratura; optimè dicitur montem Oliuarum eſſe diuidendum ad Orientem, & Occidentem. Ex quo etiam neceſſariò fiet, vt duæ partes prærupto illo, & foſſa media ita diſtrahantur, vt altera ad Aquilonem, altera ad Meridiem ſpectet. Et quidē id Lxx. in ſua verſione ſatis indicant, dum dicunt. *Et obturabitur vallis montium meorum, & adiungetur vallis montium vſque ad Aſael.* Neque dubium eſt vallem illam eſſe Cedronem, quæ montem Oliuarum, & Moriam diſcludit. Et quidem non eſt veriſimile Ioſephum, aut Ægeſippum omiſſuros terram illo concuſſu diſceſſiſſe; qui aliorum cœleſtium prodigiorum meminiſſent.

14. Hæc videbantur in re adeò difficili dici poſſe non improbabiliter; nihilominùs verum exiſtimo graui motu terram eſſe diuiſam, quādo id Patres affirmant, & vox ipſa in ſua proprietate ſumpta id perſuadet. Neque admodùm vrget in oppoſitum, quòd hæc à Ioſepho prodita non ſint, cùm alia non minora ſuo loco à ſacris Scriptoribus omitti ſoleant. Et ne longiùs abeamus, terræmotus ſub Ozia, de quo ſtatim, & cui ſimilis futurus eſſe dicitur à Zacharia ille de quo nobis ſermo; ſuo loco omiſſus eſt, & tantùm nobis notus, quia & hic à Zacharia, & ab Amos capite 1. citatus eſt: ſic etiam terræmotus hic omiſſus eſt a Ioſepho, nobis tamen no- Mons Oliuarum diuiſus.

tus,quia prædictus à Zacharia.Neque exiſtimo in mõte Oliueti duas fuiſſe ſciſſuras, ſed vnam tantùm, quæ ab Ortu ad Occidentem verſus Cedronem, & ciuitatem producebatur:& tunc facilè intelligitur quomodo vna pars montis ad Aquilonẽ, altera reſpiceret ad Auſtrum. Hieronymus putat duas in mõte futuras eſſe voragines in crucis ſimilitudinem; ita vt quod eſt præruptum, in quatuor mundi plagas pateret; quod etiam ſequitur Cyrillus, & Theodoretus. Sed quod diximus de vna tantùm voragine, magis implet textum,&ita ſentit Euſebius ſuprà,& Ribera cũ aliis recentioribus. Et illud indicant Lxx. dum vertunt. *Et inclinabit media pars eius ad Aquilonem,* &c.

15. *Et fugietis ad vallem montium meorum; quoniam coniungetur vallis montium vſque ad proximum.*] Septuaginta aliter legunt. *Et obturabitur vallis montium meorum,& adiungetur vallis montium vſque ad Aſaël.* Eodem modo legũt Aquila, & Theodotio,vt dicit Hieronym. Diuerſæ trãſlationis cauſa fuit vna vox Hebraica, quæ ſecũda perſona eſſe poteſt numeri pluralis,à verbo נוס *nus*, quod eſt *fugere*; & tertia vocis paſſiuæ ſingularis numeri, à verbo סתם *ſathã*,quod eſt *claudere*, ſeu *obturare*. Iuxta verſionem Lxx. commoda videtur eſſe ſententia, ſi ita interpretêre: Ex illa montis diuiſione implebitur vallis,quæ media eſt inter Oliuetum,& vrbem,atque adeò ad Aſaël, id eſt, vt putat Hieronymus, ad extremam partem montis, vbi ſitum erat templum. Et ita vallis illa profunda complanata fuit,conſtrauitque viam Romanorum copiis, non ſecus,atque ſi eſſet ſine offenſione planicies. Et reuerâ ita contigit: nam, vt ſtatim dicemus, caſtra Romanorum mœnibus ciuitatis proxima fuerũt, ab Orientali plaga cõſtructo nouo muro in Cedrone, vt tradit Ioſephus libro 6. de bello capite decimotertio.

Sed iuxta noſtram verſionem, quam omnino amplecti debemus, ad noſtram ſententiam magis accommodatur explicatio. Sed priùs obſeruo,vallem montium non eſſe eandem priori loco, quæ poſteriori. Priori enim loco, vt putat hîc Hieronymus,ſumitur pro eo ſpatio, quod intra ciuitatis mœnia eſt,inter montem Moriam, & mõtem Sion, qui montes Domini vocantur; quia eos elegit ſibi Dominus:in vtroque enim fuit Arca Domini. In monte quidem Sion. i. in ciuitate Dauid multis annis. 1. Paralip.c.15.& 2.c.5.& in monte Moria longè pluribus, quia in eo ædificatum erat templum. Poſteriori verò loco ſumitur pro Cedrone, quæ montem Oliueti diuidit ab eo monte, in quo ſita eſt Ieruſalem. Hęc verò coniuncta dicitur ad proximum,quia, vt nuper vidimus ex Ioſep. lib.6. de bell.c.13. muro fuit cincta ciuitas à Tito ab ea parte, quę Cænopolis dicitur,per Cedronem ad montem vſque Oliuarum: idque eo conſilio, ne cui in extrema fame egredi liceret; aut ne quid ciborum inuehi ad obſeſſos poſſet. Cùm ergo proximus mœnibus inſtaret hoſtis, omnes ſe ad interiora ciuitatis recipiebant,vbi omnia minùs periculoſa. Vel certè, cũ multi extra ciuitatis muros habitarent,vt tradit Ioſeph.lib.6.de bell.cap.6.in Cænopoli, ſeu Bezetha, quæ pars erat extra ciuitatẽ, hi Romanorum metu ſe intra ſepta ciuitatis abdiderũt. Et hæc quidẽ iuxta expoſitiones 16.

nes priores, quas diximus nõ adeò nobis probari, quæ tamen nõ vidẽtur diſplicere Theodoreto, qui montem diuiſum cenſet eſſe exercitum Romanorum, qui cùm primùm in Oliueto conſediſſet, deinde diuiſus eſt in alia loca opportuna vrbis expugnationi.

17. Si tamen dicamus, quod magis eſt ad literam, ingenti hiatu terram patuiſſe à monte Oliueti, per Cedronem vſq; ad proximum, id eſt, vſque ad ipſa propè ciuitatis mœnia, ſatis hinc intelligitur quomodo Hebræi ad interiora ſe ciuitatis abdiderint, vbi minùs erat periculi, quia longiùs aberant à terræ hiatu, vel, cùm multi habitarent extra mœnia, vt tradit Ioſephus ſuprà, deterriti à grandi illo præruptu, qui ad ſuam vſque regionem pertinuit, ſe in mediam ciuitatem dederunt. Vide ſuprà c.2. ad illud. *Abſque muro habitabitur ciuitas.*

18. Terræmotus ſub Ozia. *Et fugietis ſicut fugiſtis à facie terræmotus in diebus Oziæ.*] De hoc terræmotu habemus Amos cap.1. neque in Scriptura de eo aliquid habemus præter nomen, idque tantum in Amos, & Zacharia. De illo agit Ioſephus lib. 9. Antiq. cap. 11. *Nam cùm Sacerdotis munus aſſumpſiſſet ſibi Rex impius, ecce* (inquit) *terra vehementer concutitur, fiſſoque ſupernè templo radius Solis os Regis ferit, quod e veſtigio lepra contactum eſt. Acceſſit huic & aliud prodigium, quod eodem terræmotu ante vrbem in loco, qui dicitur Eroge, dimidium montis ad Occidẽtem vergentis reuulſum per quatuor ſtadia volutum, obiectu demum Orientalis montis conſtitit, & obſtructa via publica, & oppreſſis ruina hortis Regiis.* Hæc Ioſephus. Addit verò Cyrillus ſub Ozia Iudæorum regionem, & ipſam Hieroſolymam contremuiſſe, atque ita fuiſſe quaſſatum Sion, vt in duas partes dirumperetur, & valles adiacentes iugis eius opplerentur.

19. *Et veniet Dominus Deus meus.*] Hæc non difficilè accommodari poſſe puto ad Solymitanum excidium, ad quod cum Romanis adfuit vindex Deus. Anteceſſit verò fragor & tremor, vt tempore Eliæ. 3. Reg. 19. *Ecce Dominus tranſit, & ſpiritus grandis, & fortis ſubuertens mõtes, & conterens petras ante Dominum.* Adfuiſſe autem Dominũ cum Romanis cũ obſiderent ciuitatem, & eius potentia fuiſſe deletam potiùs quàm Romanorum armis, ipſi quoque Romani confeſſi ſunt, vt paulo antè diximus. Neque eius rei defuêre argumenta: nam, vt ex Ioſepho diximus ſuprà ad illud; *Et egredietur Dominus*, armatæ acies in aëre viſæ ſunt. Porrò, ſancti qui cum Deo dicuntur eſſe venturi, Angeli videntur eſſe poſſe, quorum miniſterio ſæpe vſus eſt Deus in euertẽdis hoſtibus. In Heb. pro *cum eo*, eſt עִמָּךְ *ghimecha*, id eſt, *tecum*; & ita vertit Vatablus. Sed ſine dubio corruptus eſt codex Hebraicus, & legendum עִמּוֹ *ghimo*, ſicut etiam legerunt Lxx.

20. Nihilominùs puto ex hoc loco migrationem quamdam fieri ad extremi Iudicij diem; neque id abs re: cũ enim eius ſimilitudo præceſſiſſet in vaſtatione ciuitatis, ab vmbra vaticinium ad veritatẽ erupit. Quod etiã in eodẽ argumento Chriſtus fecit Matth. 24. Marc. 13. nam cùm de hac Romanorũ obſidione agere cœpiſſet, ſtatim eodẽ textu ſermonis de Antichriſto ſermonẽ induxit. Accedit quòd hæc verba Paulus videtur accepiſſe de extremo Iudicio 1. Cor. 6. *An neſcitis quia ſancti de hoc mundo iudicabunt?* & 1. Theſſal. 3. *In aduentum Domini noſtri Ieſu*

Chriſti cum omnibus ſanctis eius. Et hæc eſt omnium ferme Patrum ſententia.

21. *Quo modo non fuit lux, dum caperetur ciuitas.*

Et erit, in die illa non erit lux, ſed frigus, & gelu.] Hæc verba de excidio ciuitatis videbantur explicari poſſe, ſiue metaphoricè accipias, ſiue propriè, & hiſtoricè. Nam ciuitas menſe Septembri octaua die capta eſt, ineunte ſcilicet hyeme, quãdo in ea regione frigus eſt, & tempeſtas nubila: ſed potiùs videntur hæc accipienda eſſe metaphoricè; nam quo tempore capta fuit Ieruſalem, conſilium ac prudentia defuerunt obſeſſis Ducibus, adeò vt Imperator Titus miratus fuerit Ducum amentiam, qui turres, quæ nullis machinis euerti poſſe videbãtur, reliquiſſent, dixeritque: *Deo planè adiuuante pugnauimus.* Ita Ioſephus de bell. lib. 7. cap. 16. Hæc ergo amentia, & mẽtis æſtuantis perturbatio tenebræ dicuntur à Latinis, atque prophanis ſæpe, à ſacris Scriptoribus multo ſæpiùs. *Frigus* autem, & *gelu* pro formidine ſumuntur, & pro re, quæ infeliciter, & ſine ſucceſſu procedit. Vnde dicimus aut frigere res noſtras, aut nos in rebus frigere, cùm res neque ex vſu, neque ex voto ſuccedunt, aut certè quia frigore torpẽt membra, neque ad opus ſatis ſunt expedita, aut ſoluta. Quæ omnia reuerà contigère in Hieroſolymitana clade. Sed licèt hæc conuenire poſſint in ſtatum, ruinámq; Iudæorum, eſt tamen longè veriſimilius hæc maius aliquid ſpectare, vt communiter Patres; nempe Iudicium extremum, vt nuper indicauimus. Sed priùs quàm hinc emigro, ad harum rerum, earúmque, quæ mox ſequuntur maiorem explicationẽ, quædam addere non exiguum erit operæpretium.

Ad ea, quæ dicta ſunt à Propheta toto hoc cap. 14. ad hunc vſque locum, & in fine cap. 13. de templi, mundíque conſummatione, credo reſpexiſſe Chriſtum Matth. 24. & eius integram expoſitionem nobis reliquiſſe: nam cùm Chriſtus dixiſſet ita diſſoluendum eſſe templum, vt lapis ſuper lapidem non eſſet relinquendus, Diſcipuli, cùm ſederet in monte Olineti, rogant quando futurum eſſet tantæ molis exitium; & ſimul de ſecundo aduentu, nimirum ad iudicandum, interrogant. Ad quæ reſpondet Chriſtus eo prorſus ordine, & modo, qui à noſtro Propheta propoſitus eſt. Quod verò apud Matt. cap. 24. Marc. 13. Luc. 21. ſermo ſit de vrbis templiq; ſtrage, & verba ipſa declarant, & volunt communiter Patres, & Doctores. Vbi priùs obſerua, Apoſtolos videri in eo tunc eſſe errore, vt exiſtimarent templi, mundíque conſummationem futuram eodem tempore, atque ideo de vtroque ſimul interrogant, adducti fortaſſe hoc Zachariæ teſtimonio, in quo vtrumque ſine dubio coniungitur. Et idem fortaſſe erat Iudæorum ſenſus, templum non niſi cum mundo ſolutum iri; quare impij habebantur qui de templi ruina aliquid dixiſſent. Quo nomine Chriſtus accuſatus eſt, & Stephanus occiſus. Chriſtus verò ita primùm agit de templo, vt ab eius diſſolutione mundi finem quã longiſſimè remoueat. Poſtquam enim ſigna tradidit excidij Hieroſolymitani, quæ eiuſmodi erant, vt ab eis videretur mundus eſſe ſoluendus, ſubiecit. *Sed nondum ſtatim finis.* Nunc ſingula Prophetæ verba ad Chriſti item verba referamus.

24 *Chriſtus videtur hæc Zachariæ verba expoſuiſſe.*

Cap. 13. dixit Zacharias: *Et erunt* 25

in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea diſpergentur, & deficient; & tertia pars relinquetur in ea. & cap. 14. *& reliquum populi mei non auferetur ex vrbe.* Hoc Christus ſignificat cùm dixit. *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vſque modò, neque fiet.* Quod eſſe dictum de populo Iudaico oſtendit Lucas cap. 21. *Erit enim preſſura magna ſuper terram, & ira populo huic.* Et ita expoſuit Auguſt. epiſt. 80. ad Heſychium. Deinde ſubdit: *Et niſi breuiati eſſent dies illi, nō fieret ſalua omnis caro. Sed propter electos breuiabuntur dies illi.* Auguſtinus ſuprà ait propter Chriſtianos, qui tunc erant Hieroſolymis, breuiatum eſſe obſidionis tempus: nam, vt res tunc habebat Solymitana, ſi paulo diutiùs traheretur obſidio, fames, ac peſtis extinguerēt omnes obſeſſos; neque ſalua fieret omnis caro Iudaica; quia de illa inſtitutus ſermo. Vide quæ ad hunc locum diximus cap. 13. quomodo tertia illa pars ſuperſtes à ferro, atque exilio, Chriſtianorum fuerit, aut certè eorum, qui ad fidem pòſt eſſent acceſſuri. Hæc eadem docet Salmeron tom. 4. tract. 39.

24. *Et congregabo omnes gentes in Ieruſalem in prælia, & capietur ciuitas, & vaſtabuntur domus.*] Hoc etiam Chriſtus dixit ſuprà. *Auditurs eſtis prælia,* &c. *ſurget gens contra gentem.* Hæc verò omnia eſſe contra Ieruſalem oſtendit Lucas; addit enim. *Cum videritis circumdari ab exercitu Ieruſalem,* &c. *Erit enim preſſura magna ſuper terram, & ira populo huic, & cadent in ore gladij; & captiui ducentur in omnes gentes: & Ieruſalem calcabitur à Gentibus.*

25. *Et ſcindetur mōs Oliuarum.*] Idem Chriſtus docuit Matth. 24. *Et terræmotus per loca;* quod etiam prædixiſſe videtur Lucas cap. 23. nam cū de hac obſidione ageret, ad filias Ieruſalem ait. *Tunc incipient dicere montibus: cadite ſuper nos; & collibus: operite nos,* Videtur enim cū aliis ciuitatis infortuniis, terræ quoque motum & montium ruinam prædixiſſe, licèt alluſum ſit ad cap. 10. Oſeæ, vbi illa eadem verba reperiuntur. Porrò Chriſtus, vt apparet, non tantùm egit de motu, quo mons Oliueti concuſſus eſt, & diuiſus; ſed de aliis etiam, qui ſub idem tempus exciſæ Ieruſalem contigerūt. Sedebat autem tūc fortaſſe Chriſtus in eadem parte montis, quæ præruptu grandi ſciſſa eſt: nam mons ille ab Oriētali plaga reſpiciebat vrbem; ab Ortu verò ad Occaſum hiatus patebat, qui ex terræmotu relictus fuit. Chriſtus verò in eo montis loco ſedebat, vt dicit Marcus ſuprà, vnde commodè vrbem ſpectare poſſet. *Sedebat*, inquit, *contra templum.* Quare pars illa Chriſti vaticinio obſequuta ſatis latè diuinum oraculum impleuit.

Cæterùm eodem obſidionis tēpore aliis in locis terra prodigioſè contremuit: vt enim prodit Oroſius libro 7. capite 9. ſub id tempus tres ciuitates Cypri terræ tremor euertit. Huc etiam refero incendium Veſuuij, de quo Oroſius ſuprà, & Xiphilinus in Tito, cuius torrentibus flammis vicina regio cum vrbibus, hominibúſque deleta eſſe commemoratur. 26.

Et erit, in die illa non erit lux, ſed frigus, & gelu.] Huc videtur Chriſtus reſpexiſſe cùm dixit. *Orate, vt non fiat fuga veſtra in hyeme, vel Sabbatho.* Nam, vt ex Ioſepho docuimus, ineunte hyeme capta ciuitas eſt die octauo Septembris, qui nō lōgè aberat ab æquinoctio hyemali. More autem Scripturæ, quod 27. Quo tempore, & die capta Ieruſalē.

proximè abeſt ab aliquo termino, eius ſibi nomen vſurpare ſolet. Quòd verò die etiam Sabbathi capta ſit ciuitas, tradit Dionyſius Caſſius in Netone. Ante illud tempus nonnulla oſtendebatur ſpes vitæ ac libertatis · nam Titus, qua erat animi lenitate omni tempore, extremo etiam, & iam pene labente ſtatu Iudæorum ad fœdus, & pacẽ vocabat populum nimiùm in ſua veſana mente obſtinatum. Scio ab omnibus pene cauſas alias afferri, cur neque hyeme, aut Sabbatho apta, aut vtilis fuga futura fuerit; ſed illæ morales ſunt: hæ verò neque alienæ videntur ab hiſtoria, nequealiis incommodant; ſed potiùs luculenter accinunt. Hæc de Chriſti verborũ cum Zachariæ vaticinio conſenſu, quòd attinet ad excidium Ieruſalem. Quòd verò Chriſtus cùm egit de Iudicio, ad hunc quoque Prophetam alluſerit, dicemus ſtatim ad illud; *Et erit dies vna.*

28. *Et veniet Dominus Deus meus, omnéſque ſancti cum eo.*] Hinc credo ſermonem traduci ad extremi Iudicij tẽpus; vbi in lugubri Hieroſolymæ clade eius viuũ exemplar anteceſſit. Ad quem locum variæ ſunt alluſiones, vbi de fine ſæculorum ſermo fit. 1. Corinth. 6. 1. Theſſal. 3.

29. *Et erit, in die illa non erit lux, ſed frigus, & gelu.*] Hunc locum explicuimus iam de excidio Ieruſalem: ſed quia difficilis eſt, non erit abs re ſi aliter etiam explicare tẽtemus; ita vt à Ieruſalem Propheta ad alia transferat vaticinium, quod aliis etiam viſum eſt. Sed, vt hæc vera ſint, eſt tamen dubium ad quodnã tempus, ſeu myſterium hęc accommodari debeant. Quidam ad Chriſti Paſſionem referunt, in quibus eſt Euſebius libro 6. de Demonſt. cap. 18. & lib. 10. cap. 7. Theodoretus, Clemens Romanus lib. 5. Cõſtit. cap. 16. quia tunc lux non fuit, quia moriente Domino tenebræ factæ ſunt; ſed gelu, & frigus, quia reuerà ita accidit, vt oſtendit Petrus, qui eodem tempore calefaciebat ſe. Vel certè, quod videtur veriſimilius, *frigus*, & *gelu* pro nocte ſumuntur: neque enim aptè coniunctio aduerſatiua (*ſed*) opponit luci frigus, ſed noctem, aut tenebras: ſatis enim notum eſt noctu vim eſſe maiorem frigoris; vel nox frigida dicitur, ita vt adiunctum ſumatur pro ſubiecto.

Sed eſt veriſimilius hæc ad Iudicij tempus pertinere. Ita Hieronymus, Cyrillus, Haimo, & è Recentioribus plurimi; quod probant quæ hactenus à nobis dicta ſunt, & quæ ſtatim dicentur.

30. *Et erit dies vna, quæ nota eſt Domino.*] Hic ego nõ dubito ſermonem eſſe de Iudicio: nam cum locis ſuprà citatis ex Euangelio Diſcipuli de die Iudicij ſciſcitarentur, reſpõdit Ieſus, reſpiciens, vt apparet, ad hunc locum Zachar. Matth. 24. (Matt. 24.) & Marc. 13. *De die autem illa, & hora nemo ſcit: neque Angeli cœlorum, niſi ſolus Pater.* Id verò eſt, *diem notã eſſe Domino.*

31. *Non dies, neque nox, & in tempore veſperi erit lux.*] Clemens Romanus lib. 5. Conſt. cap. 16. hæc accipit de Chriſti Paſſione. *Per tres horas* (inquit) *tenebræ extiterunt à ſexta ad nonam; rurſus lux orta eſt vergente Sole ad occaſum, ſicut ſcriptum eſt, non dies, & non nox: & ad veſperam erit lumen.* Alibi à nobis dictum eſt ad illud capit. 9. *Hodie quoque*, in Scriptura *diem* non ſemper ſumi, vt communiter ſolet, pro ſpatio 24. horarũ ſed pro aliquo ſpatio multo etiã lõgiori, ſicut etiam ſæpiſſime menſura

ra aliqua certa, ſeu certus numerus pro re incerta ſumitur. Quantum verò futurum ſit illud tempus, non conſtat, & tamen *dies* appellatur. Vocatur autem Iudicij tempus etiam illud, quod proximè Iudicij aduentum anteceſſit. Hoc ergo ſpatio temporis neque dies erit, quia Sol obſcurabitur, & Luna non dabit lucem ſuam, & ſtellæ cœli cadent, id eſt, cometæ diſcurrẽt. Quia vulgus, cui ſe interdum accommodat Scriptura, cadere tunc ſtellas putat. Hæc verò magis videtur ſpeciem habere noctis, quàm diei. Sed neque nox erit; quia Sol, licèt obſcuratus, præſens erit huic hemiſphærio. Ad extremum tamen erit lux, eáque clariſſima; quia peracto Iudicio, fontibúſque repentè in barathrũ abſorptis, lux erit in ipſo veſperi, id eſt, extremo iam articulo ſæculorum: quoniam ad lumen Solis, quod tunc, ſi vnquam, ſplendidiſſimũ erit, accedet ſplendor Chriſti, & Sanctorum omnium, qui fulgebunt ſicut Sol. Matt. 13. & Sap. 3. Imò & elementa iã purgata plurimùm claritatis addent vniuerſo. Vt enim putat S. Thom. in 4. diſtinct. 48. quæſt. 2. ar. 4. *Terra erit lucida, & peruia ſicut vitrum in ſuperficie; aqua ſicut cryſtallus; aër ſicut nunc eſt cœlum, ignis ſicut nunc ſunt luminaria cœli.* Porrò in his verbis videtur eſſe quædam correctio ſuperiorum: dixerat enim priùs: *Erit dies vna, quæ nota eſt Domino*; nunc ſubiicit, *non dies, neq; nox*. Ac ſi dicat Propheta, diem dixi? ſed neque dies erit, neque nox, vel quia dies erit caliginoſus, vel quia Sol ſtabit, qui ſuo motu diem metitur, & noctem. Quare deerit illa temporum menſura, &c.

32. *Et erit, in die illa exibunt aquæ viuæ de Ieruſalem.*] Hîc ſe Propheta refert ad Christi tempora, ad illa ſc. quæ cõſequuta ſunt Christi Paſſionem (de qua nonnihil egerat in c. 13. & verbis, quæ proximè anteceſſere, ex ſententia Theodoreti, Euſebij, & Clementis Romani, quorum ſententiæ non parum fauet hic locus) & agit de Euangelij, Eccleſiæque propagatione, in quam ſententiam omnes pene conſpirãt. Quare hîc iã minùs laborandũ eſt, quia à rerum Iudaicarũ hiſtoria, in qua parum eſt lucis, expediti, ad Eccleſiam traducti, & lucis habemus plurimùm, quod intueamur, & duces, quos ſine periculo ſequi poſſimus. Eo ergo tempore feliciſſimo de Ieruſalem, vbi fons erit patens domui Iacob, ſuprà cap. 13. exibunt aquæ viuæ, claræ vtique decurrentes, ac puræ, non ſordidæ, non concluſæ, ac fœtidę, quæ mortuæ dicũtur, in ablutionem peccatoris, & menſtruatæ. Aquæ verò iſtæ ſunt Sacramenta, per quæ ſanguis Chriſti iugi, atque vbere influxu in piorum animos illabitur. Item ſcientia Dei, & Euangelica doctrina, de qua Iſai. c. 11. *Repleta eſt terra ſcientia Domini, ſicut aquæ maris operientes.* Cur verò dicantur exire de Ieruſalem, ea ratio eſt, quia Christus ibi paſſus eſt, & inde exordium ſumpſit Euangelij prædicatio; iuxta illud Iſai. cap. 2. *Quia de Siõ exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem.* Cur aquæ dicantur viuæ, vide quæ diximus ad illud cap. 4. Cant. *puteus aquarum viuentium.*

Hîc verò obſeruandum, *Ieruſalem* non ſolùm ſignificare ciuitatem illam, de qua hactenus multa, ſed etiam figuratè Eccleſiam Dei; ſicut etiã hæc eadem beatorum patriã adumbrat, quæ paſſim vocatur Ieruſalẽ cœleſtis. In eo verò quod reliquũ eſt capitis, maxima ex parte Ieruſalem Eccleſiam ſignificat, & ſi 33.

Hic omnino ſermo de Eccle. &c.

& ſi quid proprium ciuitatis adducitur, ideo fit, quia propter illud ſpeciem habet, & typum Eccleſiæ. Quod præter alia probat apertè, quia aquæ illæ ſemper exibunt de Ieruſalem, vt dicemus ſtatim. De terreſtri verò, & materiali verum non eſt: de Eccleſia autem veriſſimum. Accedit quòd plura alia de Ieruſalem dicuntur in hoc capite, quæ in terreſtrem nullo modo cõueniunt.

34. Ortus, & Occaſus pro toto mũdo.

Medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouiſſimum.] Mare Orientale putat Hieronymus eſſe mare mortuum; mare verò nouiſſimum Mediterraneũ, quod ab Occaſu, atque Auſtro Palæſtinam alluit. Sumũtur verò pro Ortu, & Occaſu, id eſt, pro toto mundo, vulgari Scripturæ more. Vide quæ diximus cap. 18. ad illud, *de terra Orientis, & de terra Occaſus.* Ita Euſeb. lib. 6. de Demõſt. cap. 18. & Auguſt. contra Fulgentium Donatiſtam c. 6. Quòd verò pars, quæ ad Ortum ſpectat, pro Ortu, & quę ad Occaſum, pro Occaſu ſumatur, argumento eſt, quia *mare* ſæpe pro Meridie ſumitur, & *Thabor* pro Occaſu, *Hermon* pro Ortu. Pſalm. 88. *Aquilonem, & mare tu creaſti: Thabor, & Hermon in nomine tuo exultabunt.* vbi quatuor mundi plagæ deſcribuntur. Neq; id alienum eſt ab omnium pene gentium conſuetudine, quæ certum locum vſurpat pro regione, ad quam locus ille ſpectat. Cùm tamen mare mediterraneum Meridiem ſpectet, & Occaſum, quà tamẽ ad Occaſum pertinet, *nouiſſimum* dicitur, quia magis diſtat à Ieruſalem: vel certè quia quemadmodum Oriens קדם *kedẽ* dicitur, quia ab eo principium eſt diei; ſic etiam Occaſus *vltimum* vocatur, aut *nouiſſimum*, quia illum Sol vltimò luſtrat. Quare LXX. quod noſter Interpres vertit, *mare Orientale*, ipſi reddiderunt, *mare primum*; quos aliqui è Recentioribus ſecuti ſunt.

Quidam exiſtimant *mare Orientale*, id eſt, mortuum, ſumi pro Iudæis, quia in eorum regione eſt illud mare: *mare* verò *nouiſſimum* pro Gentibus, quia illud eſt extra Iudæam; & ita putat Hieronymus, Cyrillus, & Haimo. Quòd ſi hoc admittas, obſeruabis *medium* pro parte ſumi, vt alibi diximus, etiamſi pars, quæ medium dicitur, longè ſit inæqualis: nam conſtat maiorem partẽ illius aquæ viuæ ad mare nouiſſimum, id eſt, ad Gentes decurriſſe. Sed placet prior explicatio. 35.

In æſtate, & hyeme erunt.] Sicut priùs in *Occaſu*, & *Ortu* totus mundus; ſic modò in *æſtate*, atque *hyeme* omne tempus intelligitur. Ita Euſebius, & Aug. ſuprà, Cyrillus, & Theodoretus. Quare ſenſus eſt; in omnem locum, & omni tempore emanaturas aquas è Ieruſalem, id eſt, ex Eccleſia, de qua hæc affirmari poſſunt. Quòd verò *hyems* & *æſtas* pro toto anno ſumantur, non ſolùm ex ſacris, ſed etiam ex prophanis authoribus docemur. Virg. Eclog. 2. 36. Æſtas, & hyems pro toto anno.

Lac mihi non æſtate nouum, non frigore defit.

Vbi *frigus* pro hyeme ponitur, quod eſt poëtis familiare. Gen. 8. *æſtas, & hyems: nox, & dies.* vbi ſicut *nox*, & *dies* nullum tempus excludunt; ſic *æſtas*, & *hyems* omne tẽpus admittunt. Dan. 4. *Benedicite frigus, & æſtas Domino.* vbi de temporibus anni videtur agi, quia iam de gelu, atque æſtu dictum fuerat. Et quidẽ Theodoretus ait à quibuſdam annum bifariam diuidi, in hyemem, & æſtatem; quod etiam Plinius tradit

tradit lib.7.cap.48. qui annum noſtrum à quibuſdam in duos annos diuiſum eſſe ait. *Annum*(inquit)*alij æſtate vnum determinabant, & alterum hyeme.* Ex quo frequens apud prophanos duobus hiſce ſpatiis annum definiri. Virg.1.Æneid.

Tertia dum Latio regnantem viderit æſtas,
Ternáque tranſierint Rutulis hyberna ſubactis.

Et in eundem ſenſum Seneca in Thebaide.

Bruma ter poſuit niues,
Et tertia iam falce decubuit Ceres.

Neque deeſt ratio, cùm duo alia tempora, ver, & autumnus non tam afferant nouam qualitatem, quàm remittant, & temperent illā, quæ ab hyeme, atq; æſtate eſt. Notantur verò duo hæc tempora, quia ſeruata aquarum metaphora, de his dubitari poterat: ſolent namque his temporibus aquarum curſus cohiberi. In æſtate quidem, quia propter ſiccitatem aquæ deficiunt; in hyeme verò, quia frigore conglaciant, atque conſiſtunt. Ex hoc loquendi genere diſcimus, in rebus maximè anguſtis, id eſt, premente quàm acerbiſſimè Tyrannorum rabie, aut hæreticorum verſutia, non tamen ideo aut exhauriendos, aut obturandos perennes Eccleſiæ fontes.

37. Septuaginta, vt diximus, pro *mari Orientali*, verterunt *mare primum.* Et eſt ſine dubio mare mortuum, quia illud ab Oriente Hieroſolymam reſpicit, quod etiam mare primum vocatur, quia nullum mare propius eſt Hieroſolymæ, quā mare mortuum. Vbi obſerua, quia metaphoricè Sacramenta, aut Euangelica prædicatio aquæ viuæ vocantur, id eſt, quæ fluunt, optimè etiam dici, ſeruata eadem tranſlatione, in maria influere, quorum aquas ſalſas & inſalubres, & graue olentes ſanant, non aliter atque fons Iericheuntinus ſanatus eſt ab Eliſæo. 4. Reg. c. 2. Populos autem per *aquas* ſignificari ſatis notum eſt, iuxta illud; *Aquæ multæ, populi multi.* Optimè verò populus Iudaicus per *mare mortuum* intelligitur, quod ſterile eſt, fœtidum, & percuſſum è cœlo. Cui non abſimiles Iudæi, qui odio ſūt, horrori, & nauſeę apud omnes, non ſolùm propter vitę genus, moreſque ignobiles: ſed etiam multo magis propter Chriſti mortem. Quare Romani cùm aliis non ſolùm hominibus, ſed etiam integris nationibus Romani nominis titulum conceſſerint, & qui in vrbe habitant, quicumque illi ſint, Romani dicantur, Iudæi tamen patrio vocantur nomine, non Romano, & vbique terrarum ſunt Iudæi. Vide Aug. in illud Pſal. 58. *Diſperge illos in virtute tua.* Et ſi quando aliud audiunt nomen, quàm Iudaicū, ignobili etiam appellatione vocātur Libertini; vt pluribus diximus in illud Actuum 6. *Quæ appellatur Libertinorum.* Sed & illis inuſta eſſe traditur perpetua infamiæ nota; nam eorū corporibus tātus ineſt fœtor, vt ab eo nomen vulgare traxerint, & dicti ſint *fœtentes.* Quare Ammianus lib. 2. hæc tradit de Marco Imperatore. *Cùm Paleſtinam tranſiret Ægyptum petens, fœtentium Iudæorum, & tumultuantium ſæpe tædio percitus, dolenter dicitur exclamaſſe. O Marcomani, ô Quadi, ô Sarmatæ, tandem alios vobis deteriores inueni.* Sanè Martialis lib. 4. Epig. 4. fœtētem Iudæorum halitum Prouerbiali, vt reor, ſpecie ſignificat, cùm inter ea quæ grauiſſimè fœtent, connumeret: coniungit enim cū exhauſta palude, aqua ſulphurea, fumantelych-

Iudæis naturalis quidā fœtor.

no,vulpino ſtereore,viperino cubili.Hæc verò,vt conſtat, graue aliquid expirant. Appellat autem eo loco Iudæos Sabbathatios.

38. *Et erit Dominus Rex ſuper omnem terram: in die illa erit Dominus vnus.*] Ex illo tam vbere viuarum aquarum & ſalubrium influxu fiet, vt Dominus vbicumq; regnet. Quod etiam dixit cap.13.cùm de hoc eodem fonte ageret. *Et diſperdam nomina idolorũ de terra.* Si quæras quomodo poſt illa tempora diu perſeuerauerint idola,& nũc etiam apud barbaras,& ignotas regiones idola colantur, vt noſtra ætate apud Sinas videmus, & Iaponios. Reſpõdeo iuxta regulam à nobis traditã ad illud cap.12.*Et plangent eum*; illa in Scriptura dici fieri, quæ vt fiant, ipſa rerum natura,aut potentia poſtulant: de qua pluribus Ribera in illud Apoc.c 20.n.72.vbi eandẽ re-
Regul. Futurũ tẽpus aliquãdo nõ actũ,ſed potentiã ſignificat. gulam tradit ſub his terminis; *futurum tempus interdum non ſignificare actum, ſed potentiam.* Sic ergo Deus Rexerit, & Dominus vnus ſuper terram, vndecumque ſublatis idolis,quia vis ea erit fontis illi⁹, qui in omnem mundi partem effunderur, vt hæc omnia præſtare non ſolùm poſſit,ſed etiam mereatur.

39. *Et erit nomen eius vnum.*]Sicut ſu-
Cur vnũ Dei nomẽ in vniuerſa terra. prà dixit; *diſperdam nomina idolorum de terra*, id eſt,cultum & obſeruationem idolorum: ſic etiam nunc dicit futurum vnum nomen, id eſt, vnum Deum,& vnum cultũ. Multa ſunt Dei nomina, quæ non amiſit Deus Euangelij tẽpore,ſed futurum dicitur vnum ipſius nomẽ, vel quia illa multa nomina ad vnam rem ſignificandam adhibentur,vel, quod magis reor, quia nomen in Scriptura pro re ſignificata ſumitur,vt diximus ad illud Cant.1.*Oleũ effuſum nomen tuum*.Quare Hebræorum more eadẽ ſentẽtia duob. modis explicata eſt:neq;deeſt ratio,cur Regul. Nomen
pro Deo hîc *nomen* poſitũ ſit: nã nomen magnum aliquid & illuſtre ſonat,vt Ouid.lib.3.de Triſtibus. pro perſona.

Nomina magna fuge.

Virg.lib.3.Georgic.

——*Demiſſaq́; ab Ioue gentis*

Nomina.———

Sed in Scriptura huius ſignificationis maior vſus. Geneſ.6.viri famoſi & celebres dicuntur *viri nominis.* Heb. & Eccl.39.*Narrationem virorũ nominatorum conſeruabit.* i.Doctorũ magnæ authoritatis. Erit ergo ſenſus:vnus Deus coletur,vel,vna tantùm erit Maieſtas in terra.

Et reuertetur omnis terra vſque ad 40.
deſertum.] Hebræorum magiſtri, & Quàm lata Eccleſiæ ſpatia.
alij quidam è Recẽtioribus legunt. *Circumdabitur omnis terra & planicies.* Sed,meo iudicio, quocumque modo legas, ſenſus eſt idem; & ſignificatur dilatandos eſſe terminos myſticæ Ieruſalem, ſumpta metaphora à terreſtri, in cuius ſitum & terminos intuetur, dum cœleſtis amplitudinem oſtendit. Dicit ergo habitandam eſſe Ieruſalem in loco ſuo,ita vt in ea nihil futurum ſit ſpatij vacui ab habitatoribus:ſumit quatuor terminos quibus totus ciuitatis ambitus circumſcribitur; Spatia Ieruſalem.
portam ſcilicet Benjamin, & portam priorem, & turrem angulorũ, quæ maximè inter ſe vidẽtur diſtare: deinde alia ex parte turrem Hananeel,& torcularia Regis. De harum portarum, & locorum ſitu res eſt obſcura.Vide noſtrum Villapandũ in Ezechiel.De Regis torcularibus nihil certum :ſed credo hîc figuratè poni pro horto Regio, de quo lib.Reg.4.c.21.nã vt *cellaria vini* pro delicijs ſumuntur, vt diximus ad illud Cant.7. *Introduxit me Rex in cellaria:* ſic nunc *torcularia*, quod

non

non obſcurè indicant Pſalmi, qui inſcripti ſunt *pro torcularibus*; in quibus aliquid feſtiuum ſignificatur.

41. Neque ſpatium illud totum ſatis futurum eſt ciuium numero. Quare complanandum eſſe dicit collem Remnon, qui prope Ieruſalem eſt, & ad illum vſque dilatanda ciuitatis ſpatia. Hac terrenæ ciuitatis imagine aptè exprimuntur ampliſſimi Eccleſiæ fines. Eodem modo Ieremias cap. 31. dixit extra normam, & ſitum ædificandam eſſe Ieruſalem, vbi etiam adumbrat Eccleſiæ magnitudinem. Nam quemadmodum ſi vera, & propria Ieruſalem pro ciuium multitudine ad antiqua mœnia collem quoque Remnon adiungeret, eſſet omnino magnitudinis prodigioſæ: ſic Ieruſalem myſtica extra fines notos, ſcilicet extra Iudæam ad vltimas vſque mundi plagas egreſſa admirabilem habebit magnitudinẽ. Hanc eſſe puto ſententiam huius impediti loci. Porro Remnon locus eſt arduus, & præruptus in tribu Benjamin non longè à Gabaa, in quem confugerunt ſexcenti viri, qui reliqui fuerunt à cæde illa, de qua Iudicum capite 21.

42. Sed vt ad literam redeam, illud, *reuertetur omnis terra vſque ad deſertum*, ſic accipio: omnem terram à colle Remnon in deſertum, id eſt, in planum redigendam, & deſolandam eſſe, vt ciuitas quæ coanguſtata, & altitudine collium, & vallium profunditate dilatari non poterat, latiùs ſe in omnem partem explicaret; in partem ſcilicet Septemtrionalem: nam à Septemtrione Remnō Ieroſolymam reſpicit, & ad Auſtralem; ideo enim ſubditur, *ad Auſtrum Ieruſalem*, vbi ſubauditur coniunctio *&*, vſitato more Hebræorum.

43. Imò & alias orbis plagas notari exiſtimo in hoc eodem loco: nam vbi noſter habet, *in deſertum*. Heb. ערבות *Araboth*, quod etiam *Occaſum* valet: vbi habet, *de colle Remnon*. Heb. מגבע ל רמון *migheba le rimmon*, quod optimè verti poteſt, *à Gabaa vſque ad Remnon*: vbi noſter, *exaltabitur*. Hebr. ראמה *raamah*, quod Lxx. vertunt *Rhama*, quod & alij quoque fecerunt. Quemadmodum vbi Hieronymus vertit Ierem. 3. *vox in excelſo audita eſt*. Lxx. reddiderunt, *vox in Rhama*. Neque eſt improbabile, aut difficile his locis varias mundi regiones deſignari. Accedit quòd vbi noſter vertit, *& reuertetur omnis terra*. Heb. הסב *hiſob*, id eſt, *circumdabitur*; quæ vox maximè fauet huic explicationi. Quæ expoſitio de omnibus mũdi partibus, licèt ab Hebraico textu aliena non ſit, & bellè cum ſuperioribus conſentiat, tamen illam non tam probo, quàm aliis examinandam relinquo.

Hæc explicatio ſatis accommodata eſt & literæ, & myſterio: ſed fortaſſe non minùs apta eſt, quam tradit R. Dauid, ſi illam à terreſtri Ieruſalem, de qua ipſe loquitur, ad myſticam, id eſt, ad Eccleſiam referamus; dicit enim cõplanandos eſſe montes, qui ſunt circa Ieruſalem, vt ipſa ſublatis impedimentis, & videri ab omnib. poſſit, & adiri faciliùs. Hæc ſi nos ad Eccleſiam aptemus, elegantiſſima ſunt, & veriſſima; nam Deus ſuperauit impedimẽta omnia, ſtrauitque populis viam ad Eccleſiam, atq; Euangeliũ, ſcopuloſam antea & horrentẽ ſpinis; ita vt puellæ etiã tenerrimæ per illã ingrediantur, nõ patienter ſolùm, ſed etiã libenter. 44. Eccleſiæ ampliſſima ſpatia

45. *Et anathema non erit amplius; ſed ſedebit Ieruſalem ſecura.*] Vbi noſter legit *anathema*. Hebr. eſt חרם *cherem*, quod *vaſtitatem*, & *occiſionem* valet. Quare Hieronymus ſic exponit; *Nullus metus hoſtilis impetus, nulla formido.* Chaldæus. *Neque occiſio erit amplius.* Et ſanè id ſæpe ſignificat vox חרם *cherem*. Ioſue 6. *Sitque ciuitas hæc anathema, & omnia quæ in ea ſunt*, id eſt, vaſtetur, & pereat. Significat ergo Propheta nunquam futurum, vt Eccleſia quantumuis oppugnata pereat, ſicut periit terreſtris Ieruſalem, quę iterum excindenda eſt à Romanorum armis: neque enim vnquã portæ inferi præualebunt aduersùs eam. Matth. 16. Eſt enim fundata non ſupra Sion, aut Moriam, qui montes terrę quatiuntur, & euertuntur motibus: ſed ſupra firmam petram, quæ concuti quidem poterit, conuelli non poterit. De anathemate vide Hieronymum epiſt. ad Algaſiam q. 9.

46. *Et hæc erit plaga, quâ percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnauerunt aduersùs Ieruſalem.*] Non negat Propheta defuturos qui myſticam Ieruſalem oppugnent, neque minùs crudeliter, atque obſtinatè, quàm Aſſyrij, Græci, atque Romani oppugnauêre terrenam; dicit tamen eos à Domino grauiter eſſe puniendos. Adhibet autem more prophetico præteritum tempus pro futuro, quod eſt frequens in Scriptura.

47. *Tabeſcet caro vniuſcuiuſque ſtantis ſuper pedes ſuos.*] Proponit ſupplicij genus, quo Eccleſiæ hoſtium audacia, atque impietas punienda ſunt. Caro ipſorum longa tabe reſoluta defluet; computreſcent oculi, & è ſuis fotaminibus excident, & lingua blaſphema liqueſcet in ſaniem, & intra dentium vallum fœdè putreſcet. Neque id accidet, vt obſeruauit Cyrillus, vt in cæteris plerunque hominibus, poſtquam vita functi iacuerint in ſepulchris; ſed ipſis viuis, ſentientibus, ac vegetis. Id enim eſt, *ſtare ſuper pedes ſuos.* Quod verò tempus hęc ſupplicia ſpectent, non omnes eodem modo explicant. Quidam ad Iudicij tempus referunt, vbi homines areſcẽt prę timore. Alij ſpiritualiter accipiunt, quia illi Religionis hoſtes præcipites ſinentur abire poſt concupiſcentias ſuas. Mihi valdè placet Hieronymi ſententia, qui hæc ſubituros eſſe ſupplicia putat Eccleſiæ hoſtes, ac vexatores, cùm adhuc viuerent, & in ipſo æſtu, atq; ſtudio extinguendi nominis Chriſtiani. Exemplis plenæ ſunt Eccleſiaſticæ hiſtoriæ: & ſatis docuit primus Eccleſiæ perſecutor Herodes, qui Actor. 12. dicitur expiraſſe conſumptus vermibus. Sed Ioſephus lib. 19. Ant. cap. 7. tales tradit pertuliſſe pœnas, quales à noſtro Propheta deſcribuntur. Neque mitiùs cum aliis Eccleſiæ perſecutoribus actum eſt. Nero ſuo ſe gladio peremit. Quomodo Maximianus, & Maximinus tabe conſumpti fuerint, & vermibus, vide Euſeb. de Vita Conſtantini lib. 1. capite 51. Iulianum Apoſtatam diuinitùs occiſum, ſatis notum eſt; quem etiam communi caruiſſe ſepultura, vtpote à terra, quæ ſe ſponte aperuit, abſorptum, docet Nazianzenus Orat. in Athanaſium. Anaſtaſius Imperator fautor Eutychianorum fulmine extinctus eſt, vt tradunt Cedrenus & Zonaras, & Paulus Diaconus. Neſtorio impiam linguam à vermibus fuiſſe conſumptam ſcribit Euagrius lib. 1. hiſt. cap. 7. Caluinum quoque à vermibus extabuiſſe tradit Hieronymus Bolſecus in

eius

eius Vita. Vide Bellarminum to.1. lib.4.c.17.

48. Hic obſerua ſpeciem ſumi pro genere, id eſt, ſpeciale aliquod ſupplicij genus pro quolibet ſupplicio, per ſynecdochem. Neque enim omnes, qui inſectati ſunt Eccleſiam, tabem illam experti ſunt, quam minatur Propheta; ſed alij præcipitio, alij flumine, alij alio ſupplicij genere ſublati, omnes tamen miſerè, & horribiliter; & id credo prædictum à Zacharia per *tabem*, & *ſaniem*. Adde quòd diuinitùs illud mortis genus à Deo ſolet infligi, vt in Antiocho, atque Herode conſtat, qui fœdè, ac miſerè extabuerunt: neque ipſos latuit diuinitùs ſibi illatam eſſe plagam. Et 2.Paralip. cap. 26. Ozias à Deo lepra percuſſus eſt, & Maria Num.12. & Iob non diſſimili morbo fœdè cruciatus tactum ſe dixit diuina manu. Sed hæc non longè abſunt à tabe. Hoc verò ſuppliciũ eſſe grauiſſimum oſtendit Abacuc c.3. qui cùm grauiſſimum malum ſignificare vellet, dixit; *Ingrediatur putredo in oſſibus meis, & ſubter me ſcateat*. Quod etiã pro grauiſſimo dolore, & à Dei indignatione profecto ſumi indicat Iſaias cap. 53. qui cùm Chriſtum propter languores noſtros grauiſſimè, atque acerbiſſimè excruciatum videret, dixit: *& nos putauimus eum quaſi lepreſum, & percuſſum à Deo.* Quia ergo Tyranni illi, qui in Chriſtianę fidei ſectatores ſæuierunt, à Deo ſeuerè puniendi erãt, ideo eius pœnæ meminit Propheta, quæ & ipſa acerbiſſima eſt, & à Deo plurimùm infligi ſolet. Eſt autem hæc optima deſcriptio lepræ, quæ ſi grauior eſt, carnes conſumit, ac tabefacit, vt in Maria conſtat Num. 12. *Ecce* (inquit Aaron de Maria) *iam medium carnis eius deuoratum eſt à lepra.* & Iob de ſeipſo cap. 7. *Induta eſt caro mea putredine.*

Antequam hinc abeamus, nota quãnto artificio Propheta Ieruſalem terrenam cum myſtica, id eſt, cum Eccleſia componat. Poſtquã ædificata eſſet Ieruſalem, & templum, congregandos eſſe dixit hinc inde populos, ita vt illos capere nõ poſſent quantumuis lata murorũ ſpatia; venturos poſtea hoſtes, qui illam premerent obſidione, & vexarent incommodis; quod accidit Antiochi tempore: quos tandem hoſtes Deus per Machabæos durè mulctauit. Nunc verò colligendã dicit Eccleſiam eo fidelium numero, vt externas etiam regiones impleat; neque defuturos, qui omnibus machinis illam conuellere conentur: explicat tamen quàm longè diſſimili ſucceſſu. Nam alij hoſtes, maximè Romani, euerterunt Ieruſalem, idque impunè, non tantùm non prohibente Deo, ſed etiã adiuuante. Sed qui contra Eccleſiã impia mouerunt arma, contrà nitente Domino, & promouerunt nihil, & ſuæ impietatis, & amentiæ pœnas dederunt, vt nunc prædicit Propheta. Quare cùm cætera aliquo modo conſentiant, hoc vno differunt, quòd illa Ieruſalem euerſa iam eſt, neque ſumpta de expugnatoribus pœna; hæc verò myſtica tentata quidẽ ſæpe Tyrannorum armis, conatu tamen irrito; & eorum furor, & audacia horribili, ac fœdo mulctata ſupplicio. 49. Hieroſolymæ cũ Eccleſia cõparatio

In die illa erit tumultus Domini magnus in eis.] Septuaginta vertunt; *extaſis, ac ſtupor Domini*, id eſt, à Domino miſſus. Sed idem eſt ſenſus, nempe, præ nimia perturbatione, atque æſtu ignoratu-

ros quid conſilij capiant.

50. *Et apprehendet vir manum proximi ſui.*] *Virum* pro quolibet ſumi ſatis tritum eſt in Scriptura. Porrò hæc ſigna ponuntur animi perturbati, atque ſolliciti, & in eas anguſtias adducti ex quibus emergẽdi neque facultatem habeat, neque conſilium. Signa verò pro rebus adhiberi frequens eſt, vt, *manus ponere ſupra caput ſuum*, luctus & mœroris ſignum. Ierem. 2. & 2. Reg. capite 13. *femur percutere*. Ierem. capite 31. erroris cogniti: *ſuræ ſupra femur impoſitio*, ſtuporis, & metus. Iud. 15. Neque hæc ſigna prædicuntur à Propheta, quia neceſſariò futura ſint, ſed quia ea incidet perturbatio, ac ſtupor, ex quibus hæc plerunque euenire ſolent; iuxta Regulam traditam cap. 2. n. 7. & c. 3. nu. 36.

Regni Signũ pro re ſignificata.

51. Hæc ſententia eſt Hieronymi, & aliorum. Sed ſi quis his verbis conſpirationem hoſtium in Eccleſiam ſignificari putet, non admodùm repugnauerim: tumultus enim ille aliquid ſonat turbidum, ac militare; apprehenſio præterea manuum coitionem indicat, & conſpirationem. Et id, quod ſtatim ſequitur, videtur, non parum fauere huic cogitationi: nam tribus Iuda dicitur cum his quoque contra Ieruſalem pugnatura.

52. *Sed & Iuda pugnabit aduersùs Ieruſalem.*] Non ſolùm externi hoſtes, id eſt, Gentes, pugnabunt contra Ieruſalem myſticam; ſed etiam domeſtici, qui ex nobis prodierunt, ſed non erant ex nobis. 1. Ioan. capite 2. Sicut Iuda antea arma ſumpſit contra Ieruſalem. Hìc verò ſubauditur nota ſimilitudinis, hoc ſenſu. Sicut antea Iudæi Antiochi tempore à patria Religione deficientes contra Ieruſalem perfidiam ſuam, & impietatem armarunt; ſic etiam poſtea contra Eccleſiam Apoſtatæ, atque hæretici, qui de Eccleſia fuerunt, arma conuertent. Quòd ſi de veris Iudæis intelligas, nihil moror: nam & hi primùm naſcẽtem Eccleſiam infenſiſſimè, vt ex Actis Apoſtolorum liquet, & adultam poſtea, cùm facultatem nacti ſunt, non minori ſtudio, atque odio vexauerunt. Sed prior expoſitio placet magis. His adde eos, qui cùm fidem retineant, ſanctitatem abiecerunt, maximè ſi propter vitę genus, ſtatúmque ſublimiorem aliis ad pietatem exemplo eſſe debuerunt. Tunc verò maximè Iuda pugnat contra Ieruſalẽ, plagámque infligit prorſus hoſtilẽ: neque enim ab vllo maius præiudicium, quàm ab eiuſmodi tolerat Deus. Vide Greg. hom. 17. in Euang. & in Paſtorali parte 2.

Multò magis à domeſticis, quã ab externis oppugnatur Eccleſia.

Et congregabuntur diuitiæ omnium gentium.] Pugnabunt quidem Gentes contra Eccleſiam, illam tamen vehementer ditabunt, ornabúntque, vel Martyrum ſanguine, vel virtutum luminibus; quæ maximè inter tribulationes emicabunt. Vel quia qui in Gentibus clariſſimi fuerunt, ad Eccleſiæ caſtra meliori iam mente confugient. Lege Eccleſiaſticos Annales, inuenies quomodo homines potentiſſimi, ac nobiliſſimi, qui armis, & Philoſophi ſapientiſſimi, qui ingenio, atque doctrina Eccleſiam oppugnauerant, ad illam acceſſerint, qui non minùs ſtrenuè defenderunt, vel armis, vel doctrina, quam priùs euertere, neque minùs ſplendidè excoluêre ſuis virtutibus, quam antea omnibus ornamentis ſpoliare ſtuduerunt; & hoc eſt ornari auro, atque argento, & pre- 53.

pretioſa veſte. In auro enim atque argento, vt hîc dicit Hieronymus, ſenſus eſt & ſermo, id eſt, doctrina, & eloquentia. Veſtes vero quibus illuſtratur Eccleſia, virtutes ſunt, aut etiam iuſti, quib. myſtica hæc Ieruſalem tanquam ornamentis veſtitur.

54. *Et ſic erit ruina equi, & muli, & cameli.*] Non ſolùm à Gentibus auferentur ad Eccleſiæ cultum inſtructúmque, quæ lautiſſima cenſentur ornamenta, vt nobiles, potentes, Oratores, Philoſophi; ſed etiam ex reliqua turba copioſa multitudo, quæ *equorum*, & *camelorum* nomine notantur.

55. Illuſtrium hominum exēpla plurimùvalēt in vtrāq. partem.

Iuxta ruinam hanc.] Id eſt, iuxta, id quod rerum fert natura. Nam quemadmodum cùm magnæ molis ſaxum ex alto ruit, minoris molis ſaxa, & quidquid habet obuium, ſecum trahit; ſic potentes iſti, ac nobiles Doctores ruentes à Gentilico cultu, ſuo exemplo plurimos ad Eccleſiam adducent. Hoc enim fert natura rerum, vt hominum ſplendor, & ſapientiæ opinio plurimùm valeat in vtramque partem, & iuxta eorum ruinam ruant etiam minores alij. Dicuntur verò in Scriptura illi, qui à voluptate potiùs & ſenſibus ducuntur, quàm à ratione, *equi*, & *muli*. Vnde Iſaias capite 37. de impio Sennacherib., quaſi equus eſſet, aut mulus dixit. *Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frænum in labiis tuis.* & Dauid Pſalm. 33. *In chamo, & fræno maxillas eorum conſtringe.* Ruent ergo iſti ab equorum, mulorúmque natura, id eſt, ad Eccleſiam adiuncti tales eſſe deſinent: nam qui priùs fuerat equus libidinis impatiens, à libine ruet, &c. Latiùs hæc proſequitur Hieronymus. Cyrillus in his putat deſignari Aſſyrios, & Ægyptios, quicquis vtuntur, & Madianitas, & Nomades, qui camelis, & aſinis.

Iſai. 37.

Cæterùm hîc notandum eſt vſitatum eſſe in Scriptura, vt (*hac*) ſumatur pro (*eadem.*) Exod. 19. *Menſe tertio egreſſionis Iſraël de terra Ægypti, in die hac*, id eſt, eadem die, nempe tertia. Pſalmo 141. *In via hac, qua ambulabam, abſconderunt ſuperbi laqueum mihi*, id eſt, in eadem via. Plurib. hęc Ribera libro quinto de templo cap. 7. Quare ſenſus erit, iuxta ruinam eamdem., qua illi potentes ceciderunt ruituros quoque infirmiores alios. 56. Regul. Hac pro eadem.

Et omnes qui reliqui fuerint de vniuerſis gentibus.] Sermo, vt apparet, eſt de his qui transfugæ ex hoſtium, id eſt, Gentium caſtris, adhæſerunt Eccleſiæ. Hi ergo ſtudioſè colent, quam amplexi ſunt fidem. Quod explicat Propheta ſimilitudine eorum, qui legem antiquam Religioſè coluerunt.

Aſcendent ab anno in annum, vt adorent Dominum exercituum, & celebrent feſtiuitatem tabernaculorum.] 57. Dei cultus in Eccleſia.

Non rarum eſt in Scriptura, vt pro figurato adhibeatur figura, & res, vnde ſimilitudo ſumitur, pro re, ad cuius explicationem adhibetur: in quo ſæpe tacetur ſimilitudinis nota. Quod hîc nunc omnino accidit; nam antiqua feſtiuitas tabernaculorum pro Eccleſiæ feſtiuitatibus vſurpatur, & ſtudium Iudæorum in ea celebritate obeunda, pro ſtudio Chriſtianorum in ſuis celebritatibus celebrādis; hoc ſenſu: Sicut Iudæi Religioſi ac pij ſua colunt ſacra, & ſacrificia peragunt; ſic Chriſtiani Chriſtiana colent ſacra, obibúntque non minori ſtudio, atq; frequentia.

Pro

Pro ſacris autem, ac feſtis Iudæorum poſuit per ſynecdochem feſtũ tabernaculorum, id eſt, ſcenopegiam. Cur verò hoc præcipuè, ea ratio videtur eſſe poſſe; quia vt Iudæi ea celebritate memoriam renouabant illius beneficij, quo ex Ægypto per deſertum ad terram promiſſam, & Ieruſalem inducti ſunt; ita illi recèns ad fidem & Eccleſiam vocati gratias agent, quòd ex Gentium tenebris, idolorúmque ſordibus ad Eccleſiæ lauacrum, Euangeliique lucem tranſlati ſunt.

58. *Et erit, qui non aſcenderit de familiis terræ.*] Hæc pertinere videntur non ſolùm ad eos, qui in Gentilico errore permanſerunt; ſed etiam ad illos, qui ad Eccleſiam tranſlati ſegniter ſe in Chriſtiani hominis officio præſtando gerũt. Nam ſupplicium quod minatur Propheta de imbre negando, intentatum eſt, & inflictum, vt ſuprà vidimus, non ſolùm alienis à Religione, ſed iis, qui in Religione colenda ſegnes ſunt. Et vt alia multa à Propheta propoſita ſunt Eccleſiæ nouæ, atque antiquæ communia, vt nuper oſtenſum eſt; ſic etiam nunc Chriſtianos minùs in Religione ſtrenuos puniendos eſſe dicit, ſicut olim puniti ſunt Iudæi, in quibus patriæ Religionis colẽdæ ſtudium deſideratum eſt. Vide quæ ſuprà diximus cap. 8. & 10.

59. *Non erit ſuper eos imber.*] *Imber* in Scriptura pro maximo beneficio ſumitur, quia cùm terra promiſſionis non eſſet irrigua, ſi de cœlo nõ fluxiſſet imber, ab arido ſolo nullus ſperabatur prouentus. Deuter. 11. *Terra, ad quam ingrederis poſſidendam, non eſt ſicut terra Ægypti, de qua exiiſti; vbi iacto ſemine in hortorum morem aquæ ducuntur irriguæ; ſed montoſa eſt, & campeſtris, de cœlo expectans pluuiam.* Ex quo fiebat, vt beneficium eſſet grande pluuia deſcendens, & grande ſupplicium eadem cõpreſſa. Quare ibidem Deus. *Si obedieritis mandatis meis,* &c. *dabit pluuiam terræ veſtræ temporaneam, & ſerotinum, vt colligatis frumentum,* &c. *Cauete ne fortè decipiatur cor veſtrum, & recedatis à Domino,* &c. *iratúſque Dominus claudat cœlum, & pluuiæ non deſcendant.* Sicut autem pluuia per ſynecdochem pro omni beneficio ſumitur, ſic eius defectus pro omni ſupplicio. Et ſicut per pluuiam ſpiritualia beneficia ſæpe intelliguntur, vt illud; *Rorate cœli deſuper*: & Spiritus ſanctus aqua dicitur munda; ſic pluuiæ inopia pro ſpiritualiũ bonorum priuatione capitur. Quare dum pluuiam Dominus improbis ſe daturum negat, de vtriſque bonis, tam ſpiritualibus, quàm corporalibus intelligendus eſt.

Imber maximũ beneficium, & quare.

60. *Quòd & ſi familia Ægypti non aſcenderit, & non venerit, nec ſuper eos erit.*] Ribera putat *familiam Ægypti* accipi pro Iudæis; tum quia non aliter Iudæi Chriſtum, quam Ægyptij Moyſem Chriſti figuram inſectati ſunt: tum etiam quia Apocal. cap. 11. Ieruſalem vocatur Ægyptus. *Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma, & Ægyptus.* Et tunc ſenſus erit; defuturam etiam pluuiam Iudæis, ſi minùs fuerint Diuinorum præceptorum obſeruantes, quib. olim Deus tam amanter, & liberaliter indulgebat. Hyeronymus, & Theodoretus in *Ægypto* intelligi volunt Ethnicos omnes per ſynecdochem.

61. Mihi probabilius videtur ſermonem hîc eſſe de his regionibus, quæ vberi ſunt, & feraci gleba, quæ

quæque non tam à cœleſti imbre, quàm ab irriguo ſolo fœcunditatem habent;pro quib.per ſynecdochem Ægyptus aſſumitur. Et de Ægypto docuit Chaldęus,qui ita hũc locum exponit; non creſcet illis Nilus. Neque deeſt ratio cur Ægypti, & in ea aliarum Regionum perennibus, ac ſuis abundantium aquis Propheta meminerit: nam cùm de imbre ſubtrahendo priùs egiſſet, non videbatur illud futurum eſſe moleſtum Ægyptiis, quibus non tam à cœleſti pluuia, quàm à Nili exundatione fœcunditas prouenit. Deuteronomij capite 11. Dicit ergo Deus his etiam negandum eſſe cœleſtem imbrem; imbris verò defectu agrorum minatur ſterilitatem,& maciem. Quare illis minatur Nili extra ripas effluxum, qui Ægyptiis pro imbre eſt; ita vt omnino futurus ſit illis ager aridus, & macer. Quod contigiſſe aliquando, & ante hoc Zachariæ tempus; & deinceps non rarò docent hiſtoriæ. Ante Zachariam conſtat Geneſ. 41. vbi traditur 7. annis terram Ægypti neque arari potuiſſe, neque meti. Quòd verò ſæpe aliis etiam temporibus acciderit, ſatis intelligitur ex Plinio libro quinto capite nono, qui etiam obſeruat quo tempore propter varia Nili incrementa, aut ſperanda ſit frumenti copia, aut inopia metuẽda. Quod ſanè niſi frequens eſſet, notari non poſſet. *Iuſtum* (inquit) *incrementum eſt cubitorum ſedecim: minores aquæ non omnia rigant, ampliores detinent tardiùs recedendo; hæ ſerendi tempora abſumunt ſolo madente; illæ non dant ſitiente: vtrumque reputat prouincia. In duodecim cubitis famem ſentit, in tredecim etiamnum eſuriem, quatuordecim cubita hilaritatem afferunt, quindecim ſecuritatem, ſedecim delicias.* Hæc Plinius. Famem autem contigiſſe Ægyptiis Traiani tempore tradit alter Plinius in oratione Panegyrica, cuius verba ſatis ſunt ad noſtram ſententiam accommodata: ſic enim ille. *Ægyptus alendis, augendiſque ſeminibus ita gloriata eſt, vt nihil imbribus, cæloque deberet, ſiquidem proprio ſemper amne perfuſa, neque alio genere aquarum ſolita pingueſcere, quàm quas ipſe deuexerat, tantis ſegetibus induebatur, vt cum feraciſſimis terris quaſi nunquam ceſſura certaret; hæc inopina ſiccitate vſque ad iniuriam ſterilitatis exaruit.* & ſtatim: *Fruſtra tunc Ægyptus nubila optauit, cælumque reſpexit.*

Ægyptus ſæpe ſterilis fallẽte Nilo.

62. *Sed erit ruina, qua percutiet omnes gentes.*] Subibit omnino Ægyptus, ſi minùs fuerit obſequẽs diuinæ legi, famem, & inopiam, & languente flumine, à quo tota vbertatis ſpes, fruſtra cœleſtes optabit pluuias.

Hoc erit peccatum Ægypti.] Viſitatum eſt, vt cauſa, quæcumque illa ſit, pro effectu ſumatur per metonymiam. Hinc *peccatum* pro oblatione aut ſacrificio ſumitur; quia peccatum, id eſt, peccati expiatio eius finis eſt. Quo ſenſu dicuntur Sacerdotes comedere peccata populi Oſeæ c. 4. id eſt, oblationęs pro peccatis, & Chriſtum pro nobis peccatum feciſſe dicitur 2. Cor. 5. *Qui nõ nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iuſtitia Dei in ipſo.* Sic etiam *peccatum* ſumitur pro ſupplicio, quia eius moralis cauſa eſt, id eſt, meritoria. Sic Geneſ. cap. 4. *ſtatim in*

Peccatum pro peccati ſupplicio, aut expiatione.

ſoribus peccatum tuum aderit. Et Geneſ. cap. 19. *ne & tu pereas in ſcelere ciuitatis.* Et Ezech. cap. 7. ſæpe *ſcelus, iniquitas, abominatio* pro eorũ pœnis vſurpantur. Vide ſuprà cap. 3. ad illud. *Ecce abſtuli abs te iniquitatem.* Sic ergo modò *peccatum Ægypti* pro pœna ſumitur; & ita interpretatur Chaldæus. Eiuſmodi, inquit, erit vltio Ægyptiorum, & punitio populorum.

63. *In die illa erit quod ſuper frenum equi eſt, ſanctum Domino.*] Certum eſt prædici hîc à Propheta magnum ſtudium, ac ſumptum ponẽdum à fidelibus in diuino cultu; quo verò modò ſit intelligendum, non facile explicatu eſt. Hieronymus, & Cyrillus pacem hîc prænunciari putant; quia cùm bellum futurum non ſit, neque equi iam neceſſarij videbuntur; atque ideo equorum ornamenta, quæ *frani* nomine intelliguntur, Deo dicuntur eſſe conſecranda. Theodoretus ſermonem eſſe putat de hoſtium ſpoliis, quibus Eccleſia Tyrannorum victrix excoletur. Et facit ad hunc ſenſum illud Pſal. 67. *Rex virtutum dilecti, dilecti, & ſpeciei domus diuidere ſpolia.* Quia victor Deus ſpolia conferet ad ſpeciem, & ornatum Eccleſiæ, ſicut Dauid olim ad ſpeciem, & inſtructum templi. Alij exiſtimant reſpexiſſe Prophetam ad Conſtantinum Magnum, qui clauum de Chriſti cruce ſublatum in frænum inſeruit. Quam ſententiam reiicit Hieronymus; Cyrillus non putat improbabilem, cui ſubſcribit Ribera.

64. Sed puto dici poſſe non ineptè, quod ſuper frenum eſt, ſanctum futurum eſſe Domino, quia in principio Eccleſiæ, qui erant fideles, ardore, ac pietate in Deum, omnia bona ad pedes Apoſtolorum abiiciebant; ſic eodem, aut certè proximo tempore Principes, & copioſi, quidquid ſplendidum, & lautum, quidquid in ornamentis, & deliciis habuerunt, id totum ad Dei honorem, cultúmque conuertent; vt quæ impiè antea iniquitati ſeruierant, eadem poſtea ſanctè iuſtitiæ, ac pietati ſeruirent.

Porrò ſicut *frænum* hîc per ſynecdochem pro equorum phaleris, ac omni inſtructu, atque ornatu equeſtri ponitur, vt fatetur Hieronymus; ſic etiam per eundem tropum pro ornamentis aliis, atque deliciis adhibetur, quæcũmque illa ſint. Et eſt non leuis ratio, propter quam præcipuè equeſtriũ ornamentorum meminerit: nam in illis olim & ſtudium maximum, & ſumptus ponebantur. Et quidquid olim fœminæ, atque etiam nunc noſtrates, auri, ac gemmarum ad mundum muliebrem, & molliores delicias adhibebant, atque etiã proh pudor, & dolor! noſtræ ætatis viri, qui, vt animos alunt muliebres; ſic etiam non verecundantur geſtare ornamenta non admodùm muliebribus diſſimilia, id totum antiqui ponebant in armis illuminandis, aut ornandis. De quibus Iuuenalis Satyra 5.

——*Virro gemmas ad pocula transfert*
A digitis, quas in vagina fronte ſolebat
Ponere, Zelotypo iuuenis prælatus Hyarbæ.

Et idem Satyra 11.

Argenti quod erat, ſolis fulgebat in armis.

Et ibidem docet, quidquid erat gemmarũ in poculis, ad equorum phaleras traduci.

Ma

Magnorum artificum frangebat pocula miles,
Vt phaleris gauderet equus.—

65. Et ſanè antiqui hiſtorici, ac poëtæ arma nobilium ſæpe deſcribunt, & elaborata maximo ſtudio, atq; arte, & pretioſo metallo, & lapide radiantia. De gladio Æneæ Virg. libro 4. Æneid.

—Stellatus iaſpide fulua
Enſis erat.

De alio inſtructu militari probant ſatis, quæ Homerus tradit de armis Achillis, & Virgilius de armis Æneę à Vulcano fabricatis; quæ ex illorum temporum conſuetudine elaborata ſunt. Et in Scriptura ſacra non obſcura veſtigia ſunt: nam aureos clypeos geſtatos à Machabæis conſtat. 1. Machab. c. 6. & Salomon clypeos conflauit aureos. 2. Paralip. 12.

Quòd verò in frænis apud antiquos maxima pars eſſet ſplendoris militaris, oſtēdit Conſtātinus pius, & religioſus Imperator, qui nunquam clauum refixum è Chriſti cruce in fræno poſuiſſet, niſi locus ille ſoleret rebus pretioſiſſimis illuſtrari. Et quidem Virg. Æneid. libro 8. aurea dicit eſſe Pallantis fræna.

Frenáque bina meus quæ nunc habet aurea Pallas.

Et idem lib. 7. ſatis oſtendit quantùm ſplendoris antiqui poſuerint in equorum ſtragulis, ac frænis: ſic enim ille de equis, quos Latinus Rex miſit ad Æneam.

—Teucris iubet ordine duci
Inſtratos oſtro alipedes pictisq; tapetis;
Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent,
Tecti auro, fuluum mandunt ſub dentibus aurum.

De Dario Quintus Curt. lib. 3. *Iacebant toto campo opes Regiæ, aurea vaſa, aurei freni.* Et idem de Cyro Xenophon lib. 1. Machabæorū etiā 2. capite 10. apparuiſſe dicuntur de cœlo viri quinque in equis aureis frenis decori; quod videtur ſumptū ex elegantium equitum conſuetudine. Quod ſuo etiam tempore obſeruari, proh pudor! ab Eccleſiaſticis dolet Bernardus, ad quos ſic loquitur ex imitatione Perſij.

Dicite Pontifices, in frænis quid facit aurum?

Et eiuſmodi exempla quamplurima inuenient, qui paulo attentiùs antiquorum Annales euoluerint. Dicit ergo Propheta illud futurum fidelium in Dei Religioſum cultum ſtudium, & ardorem, vt non modò non recuſent; ſed etiam vltrò appetant ſuæ voluptati, atque decori detracta ornamenta in diuinum obſequium conferre. Quod fecit cumulatè Conſtantinus, vt habetur in actis Sylueſtri Papæ, & plures alij, vt ex hiſtoriis conſtat.

Et erunt lebetes in domo Domini quaſi phialæ.] *Phialæ* ſunt vaſa, in quibus odoramenta ponuntur, vt dicit Hieronymus; & quæ excipiūt victimarum ſanguinem, vt diximus ſuprà cap. 9. Erant autem in templo phialæ quamplurimæ: nā ex auro fuerunt à Salomone conflatæ centum, ab Hiram aliæ multæ. 2. Paralip. c. 4. Ex alia materia ſine dubio multo plures: nam cùm Eſdræ tempore res Iudaica multo eſſet anguſtior, numerantur phialæ ex auro 30. ex argento mille lib. 1. cap. 1. Eſdræ. *Lebetes* verò ollæ æreæ ſunt, in quibus victimę coquuntur, vt dicit Hieronymus. Dū ergo prædicit Propheta tantum futurum eſſe lebetum numerum, quantum phialarum, oſtendit magnam fore 66.

multitudinem eorum, qui ad Eccleſiam accedent,& ſacrificia offerent;vbi figura pro figurato ponitur,id eſt,veteris legis ſacrificia pro oblationibus, & ſacrificiis nouæ. In hanc pene ſententiam Ribera.

Aliter Hieronymus, qui putat ollas æreas in quibus coquuntur carnes,tam ſanctas, tantáque dignas veneratione futuras, quàm aureas quondam phialas, in quibus erant libationes,atque odoramenta. Et iuxta hanc Hieronymi ſententiam *lebetes* hoc loco referri poſſunt ad Chriſtianorum tempora; *phialæ* verò ad ſacra veteris legis. Ac ſi dicat Propheta: lebetes qui nobis præ phialis minimi ſunt pretij, tanti erunt Euangelij tempore, quanti à nobis modò phialæ habẽtur, id eſt, quæ minima erũt aureo illo Euangelij ſæculo,non erunt inferiora iis, quæ noſtro putantur pretioſiſſima.

68. Sanè hæc optimè, dicam tamen quod mihi videtur dici poſſe non ineptè. Dixerat Propheta nuper aurum, quod erat ſuper frænum, oblatum iri Deo,id eſt, quidquid erat pulchrum, atque pretioſum:id nũc aliter explicat; ſed cum epitaſi, ſignificans quod erat natura ſua pulchrum,vſu tamen ignobile, ac turpe, quia hominum vanitati, ac luxui ſeruiebat, illud idem ad meliorem vſum, &Religioſum miniſterium traductum fore pretioſiſſimũ. In priori quidem vſu lebes erat carnibus coquendis deſtinatus, id eſt, carnalibus, atque impuris deliciis: at conſecratus templo mutatur in phialam,quæ altari propior aliquid exhalat & aſpirat gratum,atque diuinum.Ad hũc,credo, locum alluſit Eccleſia cùm de Magdalena cecinit.

Quæ vilia in ſæculo pretioſa ſunt conſecrata Deo.

Fit ex lebete phiala,
In vas translata gloriæ
Ex vaſe contumeliæ.

Et huic expoſitioni optimè conſonant, quæ deinde ſequuntur; ex qua ſpiritualis ſenſus optimè deducitur.Quia lebes inſtrumentum eſt quo carnes coquebãtur in atrio exteriori, quod à Paulo ſæculare dicitur c. 9. ad Heb. in phialis verò altari proximis thymiamata offerebantur; ad harum ſimilitudinem fideles, qui in ſuperiori,id eſt, ſæculari, atque prophana vita tanquam lebetes ignobiles,ac ſordidi, qui non niſi ganeis ſeruiunt, atque popinis ſe, ſuæque carnis oblectamentis conſecrarunt, iam facti phialæ præſtant, quod monet Paulus ad Rom. 12. *Obſecro itaq; vos fratres per miſericordiã Dei,vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuẽtem, ſanctã, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum: & nolite conformari huic ſæculo.* Et cap. 6. *Sicut exhibuiſtis membra veſtra ſeruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete mẽbra veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationem.* Sic Eliſæus aratrum, & boues in ſanctificationem obtulit, quibus antea ad ſubigendam terrã vtebatur. 3. Reg. 19. & Magdalena, quæ facta fuit ex lebete phiala, lenocinia, & blandimenta libidinis in Chriſti honorem, & obſequium impendit. 69.

ad Rom. 12.

ad Rom. 6.

Et erit omnis lebes in Ieruſalem.] Id eſt, fideles ab vſu, atque ſtudio prophano ad ſacros vſus lebetes conuertent. Illud verò (*omnis*) pro plurimis ſumi notum eſt ex cõmuni loquendi vſu, à quo non abhorret Scriptura, vt, *totus mundus poſt ipſum vadit,* id eſt, plurimi. 70.

Et venient omnes immolantes, & ſument ex eis.] Oſtendit magnum futurum numerum lebetum, cùm ſatis futuri ſint illis qui ad immolandum 71.

dum accedent. Modus autem loquendi, *ſument ex eis*, epitataſim habet, quaſi eo numero futuri ſint lebetes, vt etiamſi multi ſumantur ab immolantibus, aliquid tamen ſemper ſuperſit ex eo numero. Porrò hìc figura pro figurato ponitur, id eſt, antiquus ſacrificādi ritus pro nouo, id eſt, pro his oblationibus de quibus Paulus ad Romanos nuper. Neque enim poſt prædicatum Euangelium lebetes erunt vlli, vel phialæ in illos vſus, in quos olim habuerunt Hebræi. Ita Cyrillus, Hieronymus, & Haimo myſticè hæc de mortificatione ſumunt; & ſanè aptiſſimè: nam Euangelij tempore bellum indicitur carni, & ſanguini, id enim eſt, carnes immolare, & coquere, vt quidquid in eis eſt fluxum, & carneum, igne excoquatur ſpiritus, vt talem odorem aſpiret mortificata caro, qualem habere ſolent phialæ aromate fragrantes.

Regul. Figura pro figurato. i. ſacrificia antiqua pro nouis.

72. *Et non erit mercator vltrà.*] Hebr. כנעני *Chenaghni*, quod & *Chananæũ* ſignificat, & *mercatorem*. Priorem ſignificationem amplexi ſunt Lxx. poſteriorem Hieronymus ſecutus Aquilam. Sed idem eſt ſenſus; nam *Chananæus* pro mercatore ſumitur Prou. vlt. *Cingulum tradit Chananæo.* Solent autem Lxx. Hebraica relinquere; neq; ſi de vero Chananæo, id eſt, de illo qui ante Hebræorum aduentum terram promiſſionis occupauit, intelligas, ſenſus erit alienus. Significat enim in Ieruſalem, id eſt, in domo Domini nõ futurum idolum; neque qui idolo cultum exhibeat. Sed ſenſus alius aptior eſt, quẽ offert vulgati tranſlatio; quo docemur non futurum aureo illo ſæculo, qui victimas vendat ad ſacrificia; quod fieri ſolere non modò extra, ſed intra templum conſtat Matth. 21. quia & maior impendetur à fidelib. templis honor, & ipſi vltrò pro diuino cultu ſine vllo pretio victimas impẽdent, maximè cũ vnum futurum ſit pro omnibus ſacrificium Chriſtus Dominus, cui ſit honor in ſæcula ſæculorum, Amen. Quid quid autem à me ſcriptum eſt, id non Eccleſiæ tantùm, ſed doctorum etiam hominum cenſuræ ſubiicio.

INDEX RERVM, ET VERBORVM QVÆ IN his Commentariis continentur.

In quo prior numerus caput, poſterior capitis numerum deſignat.

A

Abſque non ſemper excludit; ſed aliquando addit. 2.9
Addo auus Zachariæ alius ab eo, de quo lib.3.cap.13.Reg.1.3
Ægyptus ſæpe ſterilis. 14.6
Ager figuli 11. 48. cur ita vocatur qui emptus fuit à Zacharia. 11.59
Aggrauare aures & cor, quid. 7.22.
Alexander qualis in Iudæos. 1. 46 cur dictus mamzer. 9.19
Altare patebat etiam non Sacerdotibus in periculis. 1.14
Amphora quid. 5.13. pro menſura. ibid. 23.

[illegible]

Prophetæ familiaris, qui ſpiritus Prophetiæ dici poteſt. 1.48. Cuſtos prouinciarum. 1.53. & 3. 20.
Angeli inter ſe loquuntur. 2.4. Angeli principum. 3. 20. Angelus [illegible] phetæ. 4.1. Angelorum cuſtodia. 9.28
Angelus quid. 10.16.

Annus.

Duplex, vulgaris, & ſacer. 1. 2. vnde vtriuſque initium. 1.2. & 3. Anni ſacri ratio à Zacharia habita. 2.4. nullus in Scriptura anni vulgaris vſus. ibid. Annorum principia Principum nominibus notari ſolita. 1.7. Anni 70. captiuitatis quando impleti. 1. 62. Anni nondum completi interdum omiſſi, interdum pro integris numerati. 1.62. Anni ſeptuaginta cœperunt primo anno Nabuchodonoſor. 1.62. finiti ſunt quãdo finitum eſt Chaldæorum Imperium. ibid. alius eſt ſeptuageſimus annus Ieremiæ, alius de quo Zacharias. 1.66
Antecedens loco relatiui. 10.37
Apoſtolorum deſcriptio. 9.81. eorum felix conatus. 9.85

Apoſtolicus vir.

Eius deſcriptio. 9.81. Laboris appetens. 9. 87. quid ei ſpectandum. 9. 86. quæ eius corona. 9. 88. à terrenis expeditus. 9. 91. honoratur à Deo. 9. 89. eius ſymbolum, equus gloriæ Dei. 10.15. vnde egreditur ad miniſteriũ munitus. 10. 20. eſt quaſi Angelus Dei. 12.23
Arcum implere quid. 9.63
Arioli, & Augures etiam tempore [illegible] 13.8
Arma inſcribi ſolita. 5.5

los

Aſina, & pullus eius duos populos ſignificanr. 9. 38. in vtroque Chriſtus ſedit. ibid. cur quidam Euangeliſtæ aſinæ non meminerunt. 9.31. duo aſinorum munera apud Hebræos. 9.40. de hoc aſino in quo Chriſtus ſedit, Rabbinorum nugæ. 9.41

Aſſuerus cui nupſit Eſther quis. 1.7.

B

BAbylon Prophetarum tempore non ſumpta pro ſæculo. 2.13. ſumitur pro carcere, aut exilio. 5.22

Baculus. Vide Virga.

Baſan mons egregius. 11.6

Beneficium contemptum acuit iram Dei. 5.32. beneficiorũ Dei perpetua memoria. 9.72

Benjamin exigua & ignobilis tribus. 2. 17. cur nomen ſumpſerit à Iuda. ibid. ad eam pertinet Ieruſalem. 2.18

Bonum idem quod gratum. 1.80

C

CAmbyſes quandiu regnauit. 1. 68. videtur fuiſſe Artaxerxes, ſiue Aſſuerus cui nupſit Eſther. 1.7

Candelabrum.

Illud de quo Zacharias diuerſæ formæ fuit ab eo, de quo in Exodo. 4. 2. lucernæ in eo inſtar coronæ. 4. 3. Typus Templi, & populi Iudaici. 4. 8. item Eccleſiæ. 4. 6. & 10. & 19. in eo oliuæ cælatæ. 4.12

Captiuitas.

Quo tempore ſoluta. 1. 8. ex ea pauci reuerſi ex his qui abducti ſunt à Chaldæis. 1. 34. quando impleti 70. anni captiuitatis. 1. 2. 6. quo anno cœpit. 1. 63. ſoluta eo anno, quo euerſum Imperium Chaldæorum. 1.64

Caſleu menſis nonus. 7.1.

Chriſtus.

Chriſto ea tribuuntur quæ ad animæ ſalutem pertinent, etiam temporalia. 2. 21. dictus Oriens. 3. 24. à Zorobabel, & Ieſu Sacerdote adumbratus. 4. 15. ab eo Reges & Sacerdotes oleum accipiũt. 4. 16. implet figuras, & prophetias. 4. 31. ſuo ingreſſu templum implet, & abſoluit. 4. 35. Ieſus Sacerdos cum duabus coronis typus Chriſti. 6. 29. & ibid. 32. Chriſtus imber ſerotinus. 10. 3. Angulus & pax ill' Rex & Pōtifex. 10. 18. grauis quædam iniuria Iudæorum in Chriſtum. 11. 15. Chriſti mors ſolemni planctu deplorata. 12.46

Colores quarundam nationum. 6.7

Confixio pro quocumque cruciatu. 13.12. & 13.27

Contra non ſemper aliquid aduerſum indicat. 14.8

Conuerſio Dei ad nos præcedit noſtram conuerſionem ad Deum. 1.30.

Cornu pro fortitudine, & regno. 1. 86. in quatuor cornib. quatuor orbis partes. ibid.

Cyrus quandiu regnauit. 1.67

D

DAmaſcus pro quolibet populo Iudæis infenſo. 9.4

Darius qui ſoluit captiuitatem non filius Eſther. 1.7

Decem tribus.

Multi ex eis redierunt ex captiuitate. 8. 29. Ante captiuitatẽ multi ſe

ſe adiunxerunt duabus. ibid. & fuerunt ſimul in Babylone.ibid. cur negentur rediiſſe.8.31.de earum reditu Iudæorum nugæ. 10.35

Deus.

Deo pro rerum opportunitate varia accommodantur nomina.1. 40.& 12.1. Deus cuſtos Ieruſalem.2. 11. ornamentum populi ſui.2.12. eius zelus & humanitas in ſuos.2.11. ſuorum honorator. 6.40.aduerſis læta ſubiungit.8. 1. benignè adeſt ſtrenuè laborantibus, ſecus torpentib. 8. 22. eius ſingularis amor in homines. 9.7. eius patrociniũ.9. 84.Deus dolet calamitatem hominum, ſed præcipuè pauperum. 11. 20. dolet cùm punire cogitur. 11. 33. Dei nomen aliis attributum. 12. 24. Dei quis cultus in Eccleſia 14.57.& 14.63.

Diabolus à dextris eſt, quando in iudicio ſuperior. 3.5. & quando impedimento eſt. ibid. 6. eius oracula tempore Euangelij ſiluerunt. 13.8

Dies pro longo tempore. 9.71

Duæ tribus.

In quatuor mundi partes diſperſæ. 3 14.interdum vocantur vna, népe Iuda.ibid.16.earum ſuppliciũ oſtenditur. 5.22

E

EBrietas pro calamitate. 12.2.& pro abundantia.ibid.4.

Eccleſia.

Contra illam vis nulla potens. 4. 25.illam defenderunt, & ornarunt qui priùs oppugnabant. 6.

G. Sanctij Comm. in Zachar.

45.eius incrementum.8. 13. Eccleſiæ pax per Chriſtum. 9.42. quàm lati eius fines. 14.40. eius perſecutores fœdè mulctati. 14. 47. comparatur cum Ieruſalem. 14.49.grauiùs oppugnatur à do- [illegible]

Quis cultus Dei in Eccleſia. 14. 57.& 63

Eſau primus omnium præputium adduxit. 11.71

Eſther non habuit filium Darium. 17.cur vocata Ediſſa. 1.47

Et cauſalis.2.8.& 7.24.aliquid præcipuum indicat. 9.8

Euangelij vis. 9.16.& 9.57

Euchariſtia cibus robuſtorum. 9. 92

Exempla illuſtrium virorum plurimùm valent in vtramque partem. 14.55

Exitiu, & ingreſſu omnia ſignantur. 8.21

F

FAber communè multis artificibus nomen. 1.87

Faciem deprecari. 7.13

Figuli ager. Vide *ager figuli.*

In frænis quantus ſumptus & elegantia. 14.64

Funiculus. Vide *virga.*

Fœminæ à viris loco ſeparandæ. 12.53

[illegible]

G

GEntes abſolutè pro Gẽtilibus, [illegible] 2.19

Gothi in equis robuſtiſſimis ſignificati. 6.23

Græcorum Imperium.6.9.quando finitum. 6.19. Græci pro omnibus Gentilibus. 9.83

H

Hic pro idem. 14.56

Hiſpani in equis robuſtiſſimis ſignificati. 6.24

Humanarum rerum inconſtantia. 6.16

Homines etiam peſſimi inſtrumentum Dei. 6.13

Humilibus principiis orta, quę magna. 4.41

Hyems, & æſtas pro toto anno. 14. 36

Hypocrita, ſeu paſtor ſtultus. 11.74

I

IAſon ſtultus paſtor rem Iudaicā peruertit. 11.70

Ieiunia Iudæis indicta. 7.2. & 8.36. quæ grata Deo. 7.16. fletus Noë ſignificatur. ibid. 14

Ieremias quomodo agrum figuli emit. 11.59. fuit virgo. 11.57

Ieruſalem.

Quibus muris cincta. 2. 10. Deus eius cuſtos. ibid. 11. & ornamentum. ibid. 12. ædificata in duarū tribuum cōfinio. 2. 18. eius comparatione nationes aliæ Auſtrales, aut Aquilonares dictæ. 6.6. Typus Eccleſię. 8.6. poſt exilium [illegible] 8. 11. dicta Libanus. 11.2. quo tempore, & die capta à Romanis. 14. 27. quæ eius ſpatia. 14.40

IeſusSeruator in lapide ſignificatus. 3.31. quomodo. ibid. 34

Ieſus filius Ioſedech, qui ſtetit coram Angelo. 3.1. quæ eius iniquitas. 3.2

Ignis pro ſumma calamitate. 9. 16

Imber temporaneus, & ſerotinus. 10.2

Imber maximum beneficium Palęſtinis. 14.59

Imperia clauſtris coërcita. 6.3. Imperium Chaldæorum. 7. Perſarum. ibid. 8. Græcorum. ibid. 9. quando deletum. ibid. 19. Romanorum. ibid. 10

Impleo. Verbum militare. 9.63

Iniquitas terræ quomodo vna die à Chriſto ſublata. 3.36

Iordanis Regio fertilis. 11.9

Ioſeph pro Iſraël. 8.33. 10.22

Ioſiæ planctus ſolemnis. 12. 48. eius tempora, & Machabæorum ſimilia. 13.3. Chriſti typus. 13.8. eius pietas. 13.7

Iſaias non filius Amos Prophetæ. 1. 26

Iſraël pro Iuda. 8.33

Iudæi.

Quid à Chaldæis paſſi. 1.9. eorum ieiunia. 6. 2. 8. 36. multi in Babylonia relicti. ibid. inter Iudæos, qui relicti fuerunt in patria, aliqui Principes. 7.8. quā variè diſperſi. 8.15. Iudæorum calamitas prouerbialis. 8.25. eorum religionem multi ex Gentib. amplexi. 8. 41. poſt exilium plures habuērē prouincias, quàm antea. 9.23. cur Iudæus vocatus mānzer. 9.25. in Babylonia ſimulacra, & augures conſuluerunt. 10.8. Quidam illorum in Babyloniam reuerſi. 10. 8. alij ibid. relicti. 10. 12. Quàm latè ſe diffuderint. 10. 32. eorum mutuum inter ſe odium. 11. 62. cur adduxerint præputia. 11. 71. ſacrificauerunt Herculi, & Baccho. 10.31

Ignobiles, ſordidi, fœtentes. 14. 37

Iuda tribus, ex ea Duces, & gubernatores. 10.23

Iudex, & prælatus inſtrumentum Dei ad correctionem, nō ad exitium.

tium. 1.83
Iudicium finale. 14.30. quæ eius ſigna. 14.31
Iuramento adiuncta execratio. 8.26

L

LAcus ſine aqua carcer durus,& [illegible] 9.56
Lampas in faſtigio candelabri Chriſtus. 4.2
Lapis ſtanneus, perpendiculum. 4.42. pro quolibet pōdere. ibid. lapides erecti in terra promiſſionis. 9.74
Lapis oneris. 12.6. eſt idem qui diſcus. ibid. 13
Leones in Iudæa. 11.9
Leuare manus, iuramenti ſignum. 2.26
Libanus pro templo. 11.3. cur Ieruſalem Libanus vocetur. 0.20. in Libano duæ portæ, ſeu fauces. 11.13
Libertas è Babylonia typus libertatis à peccato. 9.50
Locus alicuius non eſt inuentus, pro, *aliquis non eſt inuentus in loco*. 10.31. loca ſæpe nomen ſumunt ab euentu. 11.59
Luctus aliter à fœminis, aliter à viris. 12.51. eius familiaris forma. 12.52

M

Machabei.

Armati oratione fortes. 9.66. illis Deus adfuit. ibid. infirmus eorum exercitus Dei virtute potens. 9.71. probabilius eſt fuiſſe ex tribu Leui. 10.23
Maledictio quid. 5.10
Malum in auctorem ſuum relatum. 1.88
Manzercur dictus Alexander. 9.19. cur Iudæus. 9.25
Manus leuatio, iuramenti ſignum. 2.16

Mare.

Rubrum pro maximo periculo. 10.33. mare Pamphyliæ apertum eſſe Alexādro fabuloſum. 10.36. mare Tyberiadis amœniſſimum. 11.14. mare Orientale pro ortu, nouiſſimum pro occaſu. 14.34
Maria peccatrix à multis putatur diuerſa à ſorore Lazari. 13.20
Medium quid. 14.6
Memoria lapſi magni auctores. 5.18
Menſiū quis ordo apud Hebræos. 1.2. eorum nomina. 1.5. propria eorum nomina etiam ante captiuitatem. 1.6
Michaël Synagogæ princeps. 1.45. [illegible] 1.52. dux Angelorum tutelariū. 2.60
Mutatoria quid. 3.15

N

NIlus ſæpe fallit ſpem Ægypti. 14.61

Nomen.

Nomina Deo variè accommodata pro rerum opportunitate. 1.40. nomina eiuſdem hominis, & diuerſorum idiomatum. 6.40. nomen locis inditū ab aliquo euētu. 11.59. interdū cōmune nomen reb. & earū auctorib. 11.60. nomen pro perſona. 14.59. vnum Dei nomen in terra. ibid.

O

OBſtinationis ſymbolum. 5.25. quid obſtinatio, & quæ ad illam via. 7.23

Oculus.

Oculi ſeptem pro maxima attentione. 3.33. oculi Domini ſeptem Angeli. 4.45. Qui oculi regum dicti. ibid. ſeptem lucernæ candelabra, ſeptem oculi ſunt. 4. 48.
Oculorum variæ acceptiones. 5.
Oleum accipiunt Sacerdotes, & Reges à Chriſto. 4.16
Olivéti in monte caſtra Romanorum. 14. 9. quomodo mons ille diuiſus. 14.14
Oliuæ duæ cælatæ in candelabro. 4.12. quid ſignificent in populo Iudaico. 4. 13. quid in Eccleſia. 4.21
Cur duæ oliuæ dicti Elias, & Enoch. 4.19. & 22
Opus, quod Deum non ſpectat, vanum eſt. 8.24
Oratio magnum telum. 9. 66. eius vis & vtilitas. 12. 27. magnū Dei donum. 12.28
Oriens Chriſti nomen non à Sole, ſed à plantis. 3.25. & 6.30
Ortu, & Occaſu totus mundus ſignificatur. 8.16

P

PAlæſtina vaſtata. 9. 17. in ea nō eſt imber à menſe Maio ad Octobrem. 10.2
Paſtores Reges vocati. 11. 8. Qui ſint tres paſtores occiſi à Zacharia. 11. 43. Paſtoris ſtulti deſcriptio. 11. 63. putatur eſſe Antichriſtus. ibi. 64. Iaſon Sacerdos paſtor ſtultus. 11. 70. ſtulti paſtoris ſupplicium. 11.76
Pauperum iniuriæ clamant. 9.11
Peccatorem quamdiu expectat Deus. 5.23
Peccatum pro peccati pœna, aut purgatione. 3.14. & 14.62. peccati pœna. 5.12
Periurium grauiter à Deo punitur. 5.12
Perire de terra pro quocumque damno, etiam ſpirituali. 13.38
Perſarum Rex dictus vltor. 4.17
Pœnitentia quantam adducat hilaritatem. 1. 55. facit hominem gloriam, & coronam Chriſti. 6. 42. reſtituit animam ſibi. 12. 20
Pœnæ menſura. 5.9
Præputium cur adducant Iudæi. 11. 17. Eſau primus omnium adduxit. ibid.

Prophetæ.

Cur eorum parentum nomina in principio libri. 1. 18. Prophetæ dicūtur, qui typus fuēre Chriſti, vt Abel. 5. 21. vocati Videntes. 3. 23. eorum veſtimentum ſaccus. 13.14
Prophetia defecit à tempore Zachariæ vſque ad Euangelium. 1.35

Prouerbia.

Sub ficu, & vite. 3. 37. Auertere ſcapulam. 7. 211. Iudæorum calamitas. 8. 25. Radere ſeu verrere puluerem. 9.15
Proximus, idem qui amicus. 8. 39
Pſeudoprophetarum varia ſtudia. 13. 10. eorum ſupplicium. ibid. 12
Puer aliquando nomen miniſterij, non ætatis. 2.5

Q

QVadrigæ Imperia ſignificant. 6. 2. earum vſus in bello. ibid.
Quia, aliquando redundat. 10. 14.

R

Rex.

Regia poteſtas cum Sacerdotali coniuncta.6.31.diu durauit in Sacerdotibus.6.35.Reges & potentes inſtrumẽta Dei ad correctionem,non ad exitium.1.83.
Regium munus.4.21. Reges & Imperatores à Deo quaſi feræ coërciti. 6.3. in hircis ſignificati. 10.12.dicti paſtores. 11.8
Requies pro vindicta. 9.6
Reſpondeo pro dico. 1.58

Romani.

In Ieruſalem ab eis obſeſſa quot,& ex quo genere perierint.13.36.in ea fideles ſeruati.ibid.qualis eorum obſidio. 14.2. Quid ſeruatum in Ieruſalem. 14. 5. pro eis Deus pugnauit.14.7.eorum caſtra in monte Oliuarum. 14. 9. quomodo in eorum obſidione [illegible]

S

Sacerdos populum repræſentat, & in eum populi peccata redundant.3.4.eius munus. 4.21
Scyphus Herculi, & Baccho ſacer. 12.11
Sanguis teſtamentum,& fœdus cõfirmat. 9.52

Septuaginta Interpretes.

Multa addunt quę non ſunt in textu Hebraico.7.3.differunt interdum à vulgato, non tamen ſemper ſine cauſa. 7.10. vera ſunt quæ dicunt, licèt non in textu. 7.11
Seruitus ciuilis mors. 11.50
Silentium obſeruantiæ, & timoris ſignum.2.30.ſpes confirmat animum. 9.58.ſpes noſtra Chriſtus. 9.79

Spiritus.

Pro furore, & ira: 5.30.pro velocitate. ibid.pro dono prophetiæ. 6.26.ſpiritus precum ex primis effectibus diuinæ gratiæ. 12. 18
Statuarius quid. 11.45
Subditi ne fidant ſuæ prudentiæ.11. 34
Super interdum idem quod *iuxta*. 4.4

T

Talmud quale. 5.8

Templum.

Quomodo templum ſecundum ædificatum ſit quadraginta ſex annis.1.70.non omnino excisũ eſt,quando conſtructum eſt tertium ab Herode. ibid.71.Templum Ieruſalem Eccleſiæ typus. 6. 43. ad eius fabricam externi multa contulerunt.6.44.quando plenum meretricibus. 12. 11
Tempus pro his, quæ fuerunt in tempore. 4.40
Teraphim quid. 10.20
Terræ promiſſionis termini. 9.45. eius fœcunditas. 9.76

Teſtamentum.

Vetus & nouum quid, & cur dicta fœdus. 9.51. eorũ diſcrimina.ibi. 53. confirmantur ſanguine.ibid. 52.
Terræmotus ſub Ozia. 14.18
Tyrus ſæpe vaſtata. 9.14
Torcularia Regis. 14.40

V

Ventus ſymbolum miniſtrorum Dei. 6.14. pro veloci-

tate. 9.65
Verbum Dei ſi deſit, graue damnũ. 1.36. & ſignum diuini furoris. 6. 26. eſt potens, & purum 9 86
Verbum bonum quid. 1. 80. verbũ pro vulgari ſermone. 7.19
Victoria à Deo. 12.21
Vindicta Deo relinquenda. 9.10
Vir pro quolibet. 1.89

Virga.

Duæ virgæ paſtorales, baculus, qui decor, pedũ, quod funiculus dicitur. 11. 24. & deinde virga correctionis fracta magnæ offenſionis ſignum. 11.61
Viſito quid. 10.13
Volumen quid. 5.3
Votum quod Deo gratum. 7.16 quæ Deo conſecrantur magna fiunt, licèt alioquin vilia. 14. 68

Z

Zacharias.

Omnium Prophetarum obſcuriſſimus. 1. 1. occiſus inter templum, & altare. 1. 10. prophetauit tẽplo bona ex parte perfecto. 1. 12. fuit ex vltimis Prophetis veteris teſtamenti. 1. 16. Senex è Babylonia rediit. 1. 24. non fuit eius auus Propheta. 1. 25. pauit pecus deſtinatum macello. 11.15
Zacharias pater Ioannis non fuit ille qui Matt. c. 23. occiſus dicitur inter templum, & altare. 1. 19. neque Zacharias filius Ioiadę. ibid. 16
Zelus Dei. 1. 8. & 8. 2. Zelus odium, & fauorem ſignificat. 8.3
Zorobabel quam poteſtatem habuit. 6. 34. in Babyloniam redijt. 10.8

F I N I S.